

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(25.-26. X 2013)

Књига I

ВИШЕЗНАЧНОСТ У ЈЕЗИКУ

Уређивачки одбор

- Проф. др Иван Коларић, декан
Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу
Проф. др Милош Ковачевић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Проф. др Драган Бошковић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Проф. др Бранка Радовић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Проф. др Анђелка Пејовић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Маја Анђелковић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо
Универзитет „Г. д Ануницио“, Пескара, Италија
Проф. др Ала Татаренко
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
Доц. др Зринка Блажевић
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Проф. др Миланка Бабић
Филозофски факултет Универзитета Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Проф. др Димка Савова
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Славка Величкова
Филолошки факултет, Универзитет „Пајсије Хиландарски“, Пловдив, Бугарска
Проф. др Јелица Стојановић
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Одговорни уредник

Проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти

Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Радивоје Младеновић
Проф. др Никола Рамић

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(25.-26. X. 2013)

Књига I

ВИШЕЗНАЧНОСТ У ЈЕЗИКУ

Крагујевац, 2014.

О ТРИ КЊИГЕ ЗБОРНИКА СА VIII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

VIII међународни научни скуп „Српски језик, књижевност, уметност” традиционално је одржан последњег викенда у октобру, сада је то било 25. и 26. октобра 2013. године. Скуп је имао четири тематске целине – лингвистичку, књижевну и две уметничке: теорија музике и теорија ликовне уметности. На овом научном скупу, у оквиру четирију наведених секција, са рефератима су учествовала 127 учесника, и то 106 из земље и 21 из иностранства.

Лингвистичка секција скупа за тему је имала: *Вишезначности у језику*. Циљ је био да се питања семантичке структуре језика из најзначајнијег његовог аспекта – а то је без сумње аспект полисемичности или вишезначности – што свестраније научно осветле. То је тим значајније ако се зна да је семантички приступ језику готово све до пред крај XX века био дубоко у сенци структурално-формалних истраживања. Тема је требало да покаже колико и које језичке структуре вишезначност захвата, и које су њене специфичности с обзиром на тип језичке јединице, или пак врсту језичке (под)дисциплине у оквиру које се остварује, а посебно које су инваријанте а које варијанте вишезначности у различитим сферама њене језичке употребе. На скупу је дата тема осветљавана у 42 реферата, од којих се 35, након рецензентске процедуре, штампа у првој од трију књига зборника.

Књижевна секција скупа за тему је имала *Сашир, сашира, саширично*. Дата тема односила се, пре свега, на теоријско и научно истраживање категорије сатире и сатиричног у књижевности, и то анализом различитих аспеката сатире, као што су: карактеристике сатире у појединим књижевним жанровима (пјесми, приповеци, роману, драми) и код различитих српских и страних аутора, карактеристике сатире као општекњижевне и националнокњижевне појаве, сатира и националистички митови, сатира као хеуристика, сатира и фористика, сатира и иронија, и сл. Питања, сатира, сатире и сатиричног тако су на скупу размотрена из најразличитијих теоријских и методолошких аспеката, и с обзиром на бројна свјетска и српска књижевна дјела као полазиште. Након проведене рецензентске процедуре у другој књизи зборника, што је посвећена књижевној тематици овога скупа, место је нашао 31 рад од 45 на скупу поднесених реферата.

Уметнички део скупа имао је две секције – *музичку и ликовноуметничку (ликовну)*. У музичкој секцији у оквиру основне теме *Сашира у музици* реализована су четири тематска блока: а) *Сашира у музици*, б) *Музика у медијима*, в) *Антиролологија музике*, и г) *Музика и друге уметности*. У оквиру тих четирију блокова поднесен је 31 реферат. Ликовноуметничка секција имала је тему *Паганско и хришћанско у ликовној уметности*, којој је посвећено седам реферата.

Ово трокњижје, дакле, доноси близу стотину научних радова, који ће бити незаобилазна литература свима онима што су заинтересовани за лингвистички, књижевно, музички или ликовно обрађиване теме на VIII међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност”.

О ПРВОЈ, ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА VIII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ”

На VIII међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност”, одржаном на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 25-26. 10. 2013. – лингвистичка тема скупа била је: *Вишезначности у језику*. Та тема део је проблематике пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који се у оквиру основних истраживања изводи на ФИЛУМ-у, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Циљ је био да се лингвистичка проблематика вишезначности што свестраније научно осветли, како би се неки предвиђени аспекти истраживања динамике структура српског језика могли заокружити, а у другима отворити питања релевантна за истраживања у завршном делу пројектног периода. То је тим значајније ако се зна да семантичка страна језичких јединица представља или примарни или пратилачки аспект готово свих језичких истраживања, посебно и због тога што семантика и није јасно одељена од језичке прагматике, тако да се интерференција тих двеју дисциплина јавља нужним истраживачким приступом у савременим језичким анализама.

Тема језичке вишезначности на скупу је анализирана у оквиру осам подтема: 1. Статус вишезначности у теоријама значења; 2. Вишезначност у лингвистици и поезици; 3. Вишезначност јединица различитих нивоа, у синхронији и дијахронији: морфема, лексема, синтагми, реченица и везаног текста (дискурса); 4. Значење звучањем (фонолошка „значења”); 5. Тропи (фигуративне конструкције) и вишезначност; 6. Међујезичка вишезначност (међујезичка паронимија, „лажни пријатељи”); 7. Вишезначне јединице у контрастивној језичкој анализи, и 8. Међуодноси и међусобни утицаји различитих вишезначних јединица.

У разради дате опште теме – у оквиру наведених осам подтема, од којих су све рефератима биле захваћене – било је пријављено 45 реферата са 48 учесника, међу којима су готово половину чинили истраживачи са датог пројекта, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Од 45 пријављених реферата на скупу су поднесена 42 реферата, међу којима су 35 реферата поднели референти из Србије (са филозофских и филолошких факултета, као и језичких института), док је 7 реферата било из иностранства (Бугарске, Румуније, Пољске, БиХ и Црне Горе). Од та 42 поднесена реферата њих 35 се, након рецензентске процедуре, штампа у у овој лингвистичкој књизи зборника.

У рефератима су, применом различитих лингвистичких метода, разматрали готово сви аспекти вишезначности, од њеног теоријског осветљења, преко њене анализе у јединицама различитих нивоа (морфолошком, лексичком, синтаксичком, текстуалном), и у различитим идиомима – у књижевном језику, дијалектима, жаргонима, аргоу, и посебно у књижевноуметничком стилу стандардног језика.

Реферати су показали, најпре, да је семантички аспект незаобилазан аспект готово сваке језичке анализе која претендује на свеобухватност, и критеријалну поливалентност. Показано је да је вишезначност карактеристика како комуникативног језика, тако и још пре поетског језика, тј. да се остварује и у оквиру

комуникативне функције језика (као нежељена компонента) и у оквиру поетске функције језика (као пожељна, свесно остваривана компонента). Показано је такође да су синтаксичке и лексичке јединице најпредодређеније за остваривање вишезначности. То тим пре што немали број лексичких и синтаксичких категорија имају као иманентну карактеристику управо вишезначност.

Из тих разлога прва књига зборника посвећена проблематици *вишезначности у језику* биће незаобилазна у сваком приступу општетеоријским или пак у жедисциплинарним питањима полисемичности или вишезначности.

Крагујевац, октобар 2014.

Уредник

САДРЖАЈ

О ТРИ КЊИГЕ ЗБОРНИКА СА
VIII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О ПРВОЈ, ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА
СА VIII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ
ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 7

Милица Радовић Тешић

УТИЦАЈ ДИЈАХРОНОГ И СИНХРОНОГ АСПЕКТА НА СТАТУС ПОЈЕДИНИХ
ЗНАЧЕЊА ВИШЕЗНАЧНИХ ЛЕКСЕМА У САВРЕМЕНОМ РЕЧНИКУ / 15

Милош М. Ковачевић

ДВОЗНАЧНО (НЕ)ОГЛАШАВАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У РОМАНУ
ГОРАНА ПЕТРОВИЋА „ИСПОД ТАВАНИЦЕ КОЈА СЕ ЉУСПА” / 23

Димка Савова

ВИШЕЗНАЧНОСТ УОПШТЕНОЛИЧНИХ
РЕЧЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 35

Јордана Марковић

ЈЕЗИК МЕДИЦИНЕ ИЗМЕЂУ НЕРАЗУМЕВАЊА И ВИШЕЗНАЧНОСТИ / 45

Никола И. Рамић

О ТВОРБЕНИМ ДИЈАЛЕКТИЗМИМА / 53

Видан В. Николић

ДВА ПРАВИЦА РАЗВОЈА ЗНАЧЕЊА БАЗЕ ВИД У ЛЕКСИЦИ И
ОНОМАСТИЦИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА
(ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ) / 63

Јелена Р. Јовановић Симић

ПОЛИСЕМАНТИЧНОСТ ЗАВИСНИХ ВЕЗНИКА НА РЕЛАЦИЈИ
‘КОНКРЕТНО-АПСТРАКТНО’
(На примеру везника *кад*) / 75

Веселина В. Ђуркин

ПОЛИСЕМИЈА И ПОСЉЕДИЦЕ ПОЛИСЕМИЈЕ У СИСТЕМУ
ЗАВИСНИХ ВЕЗНИКА СРПСКОГА ЈЕЗИКА / 89

Тања З. Русимовић

ВИШЕЗНАЧНОСТ СИНТАКСИЧКОГ СПОЈА ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ
ТО И ЗАВИСНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ ВЕЗНИКОМ ШТО / 99

Милка В. Николић

ЛЕКСИЧКА И СТИЛИСТИЧКА ВИШЕЗНАЧНОСТ У САВРЕМЕНИМ
ДРАМСКИМ ДЕЛИМА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ / 109

Илијана Р. Чујиура / Јелена М. Шћевановић

ВИШЕЗНАЧНОСТ ТЕКСТА ЗАКОНА И ПОДЗАКОНСКИХ АКТА
У СФЕРИ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА / 121

Јелена Љ. Сјасић

ВОСИЈАНСКА АНТОНОМАЗИЈА –
ВИШЕЗНАЧНОСТ АНТРОПОНИМА / 135

Јелена Павловић

ВИШЕЗНАЧНОСТ МИКРОТОПОНИМА У РОМАНУ
СЕМОЉ ЗЕМЉА МИРА ВУКСАНОВИЋА / 147

Драгана Д. Вељковић Сјанковић

ВИШЕЗНАЧНОСТ У РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСУ / 161

Надежда Р. Силашки

ЗООСЕМИЈА И СЕМАНТИЧКА ДЕРОГАЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 173

Софија Милорадовић / Драгана Вељковић

СКЊИНИ ЦЕДИЛО С РАЗБОЈА!

ВИШЕЗНАЧНОСТ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЛЕКСИКЕ И
МЕХАНИЗМИ ЊЕНОГ ОСТВАРИВАЊА / 183

Радовоје М. Младеновић

ПЕРЛАТИВНИ ПРЕДЛОЗИ НИЗ +, УЗ +, КРОЗ + У
ГОВОРИМА ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ
У ШИРЕМ БАЛКАНСКОМ КОНТЕКСТУ / 201

Марина Јуришић

ПРЕДЛОГ БЕЗ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА / 217

Тања Милосављевић

МЕТАФОРИЧКА НОМИНАЦИЈА ЧОВЕКА У
СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ / 229

Борјан Јанев

НАРОДОПСИХОЛОГИЈАТА НА БЪЛГАРИТЕ И СЪРБИТЕ ПРЕЗ ПРИЗМАТА
НА ОБРАЗНИТЕ СРАВНЕНИЯ В ЛЕКСИКАЛНОСЕМАНТИЧНАТА
ОПОЗИЦИЈА „ГОВОРЕНЕ~МЪЛЧАНИЕ” / 239

Иван Пејтров Чобанов

ЗА СРЂБСКИТЕ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА,
МОТИВИРАНИ ОТ ЖЕНСКИ / 255

Герѓана Аџанасова Пејкова

СРЂБСКИ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗОВАНИ
ОТ РИМСКО РОДОВО ИМЕ / 265

Дарко Ж. Тодоровић

ЈЕДАН НЕОБЈАВЉЕНИ ПРЕВОД МИЛОША ЂУРИЋА
(АРИСТОФАНОВЕ ЖАБЕ) / 279

Тијана В. Ашић / Милана Л. Додић

РАЗЛИЧИТА ЗНАЧЕЊА ПОТЕНЦИЈАЛА (КОНДИЦИОНАЛА) У
РОМАНИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА „ТВРЂАВА” И „ДЕРВИШ И СМРТ” И
ЊИХОВИМ ПРЕВОДНИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА НА ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК / 291

Веран Ј. Сјанојевић

ТРЕТМАН ВИШЕЗНАЧНОСТИ НА ПЛАНУ ТЕМПОРАЛНОСТИ:
ПЕРФЕКАТ У ФРАНЦУСКОМ И У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 305

Анђелка Пејовић

ВИШЕЗНАЧНОСТ У ФРАЗЕОЛОГИЈИ (НА ПРИМЕРУ
СРПСКОГ И ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА) / 319

Biljana B. Radić Bojanić / Sabina J. Halupka Rešetar

POLISEMIЈА LEKSEMA *HOUSE* U ENGLСKОM
I *KUĆA* U SRPSKOM JEZIKU / 333

Мирјана М. Мишковић Луковић

ДОСЛОВНО И ФИГУРАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ:
ПРАГМАТИЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ / 345

Жељка Љ. Бабић

КОМПОЗИЦИОНАЛНОСТ У ЕНГЛЕСКИМ И
СРПСКИМ ЈЕЗИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА / 357

Марина Јањић / Савка Блажојевић

ОД ДВОСМИСЛЕННОСТИ ДО ПРАГМАТИЧКЕ ПЛУЗБИЛНОСТИ – НА
ПРИМЕРУ ИМПЛИКАТУРНЕ АНАЛИЗЕ НОВИНСКИХ НАСЛОВА / 369

Gordana D. Dimković Telebaković

VIŠEZNAČNOST METAFORIČKIH JEDINICA U SAVREMENOM ENGLСKОM
I SRPSKOM JEZIKU U SAOBRAČAJNOM INŽENJERSTVU / 381

Тиана М. Тошић

ВИШЕЗНАЧНОСТ СЕКУНДАРНЕ ПРЕДИКАЦИЈЕ / 389

Бранка Л. Миленковић

ВИШЕЗНАЧНОСТ У ПИСАЊУ ЗА АКАДЕМСКЕ ПОТРЕБЕ / 399

Катјарина Аксић

ЕНГЛЕСКИ ПРЕДЛОГ *OVER* И ЊЕГОВИ ПРЕВОДНИ
ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 411

Даница Јеројијевић Тишма

МОНДИГРИНИ И ЕНГЛЕСКО-СРПСКА МЕЂУЈЕЗИЧКА ПЕРЦЕПЦИЈА / 421

Милица Радовић Тешић
Училишњески факултет, Београд

УТИЦАЈ ДИЈАХРОНОГ И СИНХРОНОГ АСПЕКТА НА СТАТУС ПОЈЕДИНИХ ЗНАЧЕЊА ВИШЕЗНАЧНИХ ЛЕКСЕМА У САВРЕМЕНОМ РЕЧНИКУ

У раду се анализира утицај дијахроније на појмовни оквир остварености лексичких јединица на синхронном плану. Ауторка показује (илуструјући то примерима) како се у дескриптивним речницима савременог језика утицај дијахроних чинилаца рефлектује на статус саме лексеме, њену идентификацију и место у стандарду, на полисемну структуру и редослед појединих семантичких реализација, те на утврђивање хомонимних односа. Интерактивни однос историјских и савремених чинилаца рефлектује се на статус појединих речи у језику датог временског тренутка. Полисемичност се испољава кроз хронолошку парадигму остварености лексеме у укупности њених значења, која су лексикографски пажљиво илустрована понуђеним употребним потврдама. То једнојезичке речнике чине културолошки посебно релевантним.

Кључне речи: једнојезички речници, вишезначност (полисемија), дијахронија, синхронија, лексикографски поступци

0. У дескрипцији појединих значења полисемичних речи једна од тежих оперативних поступака за лексикографе је њихова систематизација.¹ Више критеријума конкурише истовремено у давању приоритета у њиховом редоследу. Сви наши речници савременог књижевног језика при утврђивању значења користе традиционални приступ речима/лексемама као јединицама *именовања* и *означавања*. У новије време у домаћој лексикологији се употребљава термин *концепти* (појам) и *концептуализам* као функционални назив за схватање које се узима као општеприхваћени, дакле стандардни модел традиционалног приступа значењу речи (Прћић 1997: 35).

Ако пођемо од тога да сваки стандардни дескриптивни речник српског језика (без обзира на томовни обим) даје савремену слику остварености лексичких јединица у језику и места њихових значења у систему, онда је јасно да та слика мора одражавати један динамични аспект језика који укључује у себе и све оно што је последица историјских померања која се нужно одражавају како на семантичком тако и на системском плану. Појмовни оквир једне лексеме на синхронном плану обухвата палету не само системских значења него и оних околиналних, пригодно употребљених, која настају само у некој прилици, у простору између индивидуалних творбених креација² и њихових лексичко-творбених значења као исходног резултата. Профил лексеме ослања се на корпус као

1 У лексикологији се говори о више врста значења речи. Ослањајући се на англосаксонске теорије (Lyons, Palmer, Brekle, Cruse, Leech, Lipka, Nida, Zgusta и др), Т. Прћић уврђује следеће врсте значења уопште: *лексичко* и *реченичко*, *дескриптивно* и *асоцијативно*, *дословно* и *иренесено*, *системско* и *текстуално*, *намеравано* и *прошумачено*. Како примећујемо, у овој класификацији се примењује различит угао гледања (Прћић 1997).

2 Реч је о тзв хапаксима („реч или израз који се у свим забележеним текстовима датог језика јавља само једном”, Клајн–Шипка 2008).

лексичко богатство језика и синхрони пресек тога корпуса на ступњу развоја у тренутку саме израде. Иако се ови речници раде интерперсонално, удео субјективне меродавности је неизоставан.

0. 1. Утицаји дијахроних и етимолошких чињеница на статус појединих речи и њихових значења у саременом речнику рефлектују се на више планова: (1) на квалификацију и статус саме лексеме у савременом тренутку (2) на идентификацију и стандардизацију одреднице у речнику (уколико се појављује у више обличких варијаната), (3) на полисемну структуру и распоред семантичких реализација у језику с обзиром на објективну компетенцију говорника језика, (4) на утврђивање хомонимних односа за разлику од полисемије (5) на хронолошки аспект и техничко представљање употребних потврда у периоду који захвата корпус (тезауруса, на пример).

1. Код израде једнојезичних речника који описују опште лексичке фондове језика, лексикограф оперише са речима и значењима која мењају свој статус у току живота једне речи. Живот речи у дужем историјском периоду има своје мене. Редослед значења у синхронном, тј. једновременом тренутку мора за лексикографа врло често да буде својеврстан компромис етимолошког или историјског и савременог принципа, што није увек једноставно разлучити при представљању укупног семантичког садржаја. Историјски развој семантичких садржаја даје посебна обележја која узрокују да се хронолошка слика може променити, а нека значења добити конотативну вредност са помереним, обично лексичко-стилским садржајем. Други случај у лексикографији је кад стандардна употреба сугерише да нпр. архаично значење губи семантичке особине основног значења које му је традиционално припадало. Узмимо нпр. лексему *закон*. У Вукову речнику прво значење ове речи је „религија, вера”. Сам Вук је говорио „Срби сва три закона”.³

2. Значење речи је једно од важних лингвистичких, филозофских, логичких, социолошких и уопште културолошких питања. Према филозофским речницима, *значење* схваћено у ширем смислу (тј. кад није ограничено само на језик) је исто што и *смисао* (нем. Sinn, енгл. sense). Ако је пак значење ограничено само на језик – што нас више интересује – онда се најчешће значење приписује појединим речима, а смисао појединим реченицама или дискурсу. (Кажемо често за нечије изјаве да су имале овај или онај смисао.) У дескриптивној лексикографији се та два појма најчешће преплићу, ако се уопште могу јасно раздвојити. Лексикографи знају да у многим случајевима остане при семантичком опису неких значења и нешто што се не може исказати, што је неухватљиво за језичко дефинисање. То је заправо најближе смислу или ономе што зовемо „дух (матерњег) језика”. Ако успемо да при одређивању умрежених смислова речи издвојимо и дефинишемо (ново) значење, онда је реч проширила свој пунозначни потенцијал, постала богатија.

3. Све што радимо, описујући неку лексичку јединицу у циљу утврђивања значења као централног питања лексикографије,⁴ било да је идентификујемо, од-

3 Уп. Вуков Предговор *Српском рјечнику*, Беч 1818.

4 Лексиколози наводе да су основне функције лексичког значења: *десиљнација* (којом се представља неки појам, веза између језика и мишљења), *деношација* (којом се упућује на реалије, дефиниција појма), *коношација* (којом се испољава израз; субјективна реакција на садржај речи) и *домен примене* који се може различито тумачити будући да свака лексема у суштини има ограничен свој домен примене (Шипка Д. 2006; Згуста Л. 1991).

ређујемо њену граматичку категорију, утврђујемо њена морфолошка обележја⁵, синтаксичке позиције у контексту, место у систему (парадигматски статус) – све је то заправо у функцији одређивања њеног лексичког значења. Питање идентификације саме одреднице у многим случајевима задира у историјске чиниоце који одређују и сам облик речи па долази до неминовног преклапања историјског и савременог аспекта. Узмимо глагол *подбухнути* – *подбунути* и облике *подбуо* и *подбухао*, *подбухлост* и *подбулост*.⁶ Да би се успоставила одредница потребно је консултовати не само лексикографску традицију него и етимолошке речнике. Непрефиксални глагол **бухнути* се не јавља у грађи, али се *подбухнути* изводи од придева *бухав* где је као основно значење дато „трошан, растресит”, а 2.а. „сунђераст, шупљикав”, а тек 2.б. *подбуо*, *надувен* са (не случајно) Настасијевићевим примером: *Тај корен и не постоји ... за бухаве и задригле /људе/* (Наст. 4, 85).

3. 1. Кад велике речнике читамо као информационо штиво, многе речи нас изненаде – како богатством значења тако и сиромаштвом. На одбрани једног дипломског мастер рада, који је био везан за српску народну музичку традицију у настави музичке културе на Учитељском факултету у Београду, кандидаткиња је на једној страници употребљавала више пута речи *кравај*⁷ и *кравајски* за обредне песме, али ни сама није знала шта оне директно значе. У Речнику САНУ ова реч има 6 значења махом из источне Србије, али и из других крајева, а ово се односило само на једно од њих: *кравај* – „понуде породили и дарови њеном новорођенчету који се доносе после порођаја”. Појава, обичај се није изгубио, али се скоро потпуно изгубила реч која именује тај обичај према коме је у музичким (и етнолошким) класификацијама народних песама настао термилошки придев (*кравајске* песме), а тако се сачувала и изворна реч.

4. Међутим, неретко су искоришћене реализације лексема у речничким корпусима општег типа врло непредвидљиве, гдекад неочекиване, посебно у тезаурусу чија грађа обухвата тако дуг и често у језичком и друштвеном смислу вртложан дновековни период, са раслојавањима и менама свакојаче врсте. Још један поглед на преплет лексичке дијахроније и синхроније илустроваће следећи пример. Ако бисмо сад, с обзиром на наше стандардно језичко знање, хтели да дамо опште квалификативе речима *добровољац* и *драговољац* („онај који добровољно ступа у војску или учествује у рату”), већина говорника би, ако не и сви, без много размишљања – у складу са синхроним статусом и степеном регуларности у савременом језику – за ове истозначне сложенице рекла да су варијантно дистрибуиране у српском и хрватском језику, односно рекли бисмо да је *драговољац* кроатизам, а *добровољац* стандардна српска реч. У дијахроном аспекту, међутим, (према Речнику САНУ⁸), грађа пружа другу слику. Наиме, код речи *добровољац* већи број примера је из хрватских аутора (Козарац Ј., Старчевић А., Шеноа А. и др.), а код одреднице *драговољац* дато је 5 потврда употребе и све су од српских

5 Узмимо реч *немир* – у јд. 1. а. „осећање узнемирености и узрујаности, неспокојство” (*немир у човеку, у души*), али т. 4. (обично у мн.) „јавно испољавање негодовања, протест, бунт, побуна” (*немири у Сирији, немири у држави*). То показује да и неке морфолошке особине могу утицати на значење.

6 У Правописном Речнику српскохрватског Правописа из 1960. само се за *подбунути* каже: не него *подбухнути*.

7 У Српском рјечнику: *краваљ* „част што сватови и званице носе на свадбу”, у Срему и Бачкој.

8 В. Речник САНУ, књ. 4.

аутора.⁹ Слично је и код изведеница (*драговољачки, драговољник, драговољности, драговољство*), што значи да су ови појмови (који у семантичкој бази имају синтагму „драге воље” у значењу „радо”) променили стандардност, архаизирали су се у савременом српском језику.

5. Значења се код вишезначних речи у пракси одређују у реченичном контексту где се реч јавља, на основу њихове употребе садржане у датом корпусу. Зависност од *колокацијивне* ситуације, али често и ширег контекста, или читавог дискурса за поједина значења је различита. Притом је и прагматика битан елемент у утврђивању изнијансираних семантичких реализација. Обично је најлакше, иако не увек, утврдити – пошто је у питању синхрони пресек – оно *основно* (главно, прво, примарно) значење, које се код пунозначних речи (посебно самосталних) по мишљењу већине лексиколога, може одредити и без контекста. Неки кажу да је то оно значење на које говорник помисли кад чује ту реч. Али, гдекад то није тако. Млади говорници српског језика ће за речи *камилица, нана, канџарион, мајчина душица, слез* као архисему (опште значење речи) навести *чајеви*, а не *лековито биље*. Занимљиво је да је ово метонимијско значење наведено под т. 2. само код речи *камилица* (иако наручујемо или пијемо и *нану*), што значи у ствари да грађа често не пружа податке за регуларну полисемију.

6. Има речи код којих се дијахрони аспект намеће као примаран (Радовић Тешић М. 2009, 30). Узмимо, нпр. реч *гора*. За већину аутентичних говорника савременог српског језика прво или основно значење ове речи данас би било „шума” (лат. *silva*) (*Не бојим се од вражјега коша, / нека га је ка на гори листија* (Његош); *Хучи гора; наше горе листиј; има га као на гори листија* и др.).¹⁰ Речник САНУ није то значење ставио као прво него оно коме је дао предност с обзиром на историјски развој речи „брдо, планина” (лат. *mons*). *Гора* је иначе у том значењу стара индоевропска реч. Сви речници пре Академијина (Даничићев, Вуков, Рјечник ЈАЗУ, Речник МС) дају предност значењу „брдо, планина” (према чему су и називи: Црна Гора, Фрушка гора). Ако се погледа значењска структура ове речи¹¹ и систем дефиниција сваког значења понаособ, приметимо да је у српском језику продуктивније било друго значење „шума” из кога су се развила сва остала: 2. б. „растиње уопште; обиље растиња” фиг. „мноштво нечега (што личи на шуму)”; 3. а. „живо дрво, дрво у природи” б. „оборено, посечени дрво; дрвена грађа”. 4. „биље, делови биљака (лишће, грање, врежа, изданци)”. У вези са овим је преносом значењских именовања настало и 5. значење: „племе” (у Црној Гори: Гусиње се дијелило на двије „горе”: кучку и затребачку, Јовићевић А.) где би семантичка база била *живо дрво или биље, изданци* тј. нешто што расте, развија се, што се грана. И 6. народско значење „падавица, епилепсија” која се још зове и „горска болест, горица” може се довести у концепт значења „шума” и везано је, рецимо, за „падање с дрвета, с крушке”. Тако се интуитивно једна семан-

9 Драговољац је у Речнику САНУ оквалификован као *заст./арело/* иако већина примера не делује нимало „старо”: Чим ... устанак букне, Јанко ступи у ред бораца, као *драговољац* (Мил. М. Ћ. 15, 465). Показао /сам се/ вредан у организовању *драговољаца* (Миј. Ч. 4, 163)

10 Као потврда овом значењу дато је 9 примера од којих бих издвојила један Ј. Цвијића из текста у коме пише о географској терминологији: Гора се данас ређе чује, па и кад се употреби синонимна је са шумом, а не планином (Просветни гласник 1887, 911). Значење „шума”, према подацима загребачког *Рјечника хрвајскога или српскога језика* бележи се у старим рукописима већ од 14. века.

11 Д. Шипка, позивајући се на когнитивна лингвистичка истраживања, говори о три типа организације полисемијске структуре: „У *радијалном* моделу значења се развијају из једног централног, у *линијском* моделу имамо низ значења, где се једно развија из другог, а у *мрежном* моделу комбинацију ова два модела” (Шипка Д. 2006, 43).

тичка вредност речи (гора као „шума“) обликује у експлицитно значење (гора – „падавица“, могуће и преко фразеолошких израза: *пастии с дрвеша* или: *ударитии (ошићи) у зору* „добити падавицу, зграну, згранути се“). Осим тога, већина фразеологизама са овом речју (ако не и сви) је везана за друго значење (*поћи у зору, у воду; порастии као зора; побећи у зору; наше зоре листи* и др.).

6. 1. Претпостављам да још увек школска деца уче песму Ивана Мажура-нића *Смрти Смаил-аџе Ченџића*. Без посезања за историјским и етимолошким речницима, верујем да ће ретко ко од њих знати прецизно значење речи *пала* (на широком дијалекатском простору српског језика имамо је примарно у значењу: „пољопривредна алатка, лопата“), која се појављује у првим стиховима:

*Крићу колац неколико пуста,
Звизну пала неколико пуста,
Задрхћаше ша вјешала танка
Ал' не писну Црногорчад млада.*

Срела сам се са том речју у једној редакторској секцији из 19. књ. Речника САНУ. Две хомонимне одреднице се у неким значењима преплићу – тур. *pala*, оштро сечиви, себља, нож и – тал. *pala*, дрвена лопата за избацивање воде или сипког материјала и без дубљег улажења у етимолошко-историјске чињенице не би се могла многа секундарна значења ваљано представити.

7. Понекад је потребно имати лексикографске храбрости да би се у нечему – имајући у виду савремени статус појединих значења неких речи – направио отклон од традиције, која је иначе у лексикографској дисциплини врло присутна.¹² Да ли ће се то десити зависи од циља речника, његове *концепције* израде, *избора* релевантних процедура и решења и хијерархијског *стишуса* лексеме и њеног значења у односу на време/тренутак израде. Постоји и генерацијска разлика према статусу неких значења.

7. Да се у дијахроном аспекту живот речи мења, можемо показати и на другим примерима. Ево један случај који егземплификује семантичка померања и нову рецепцију у складу са савременим тренутком. Распоред значења речи *књиџа* које је дао Вук Караџић у свом *Српском рјечнику* у складу је са његовим временом: 1. „писмо“, 2. „либер“, 3. „вештина читања и писања; учење“ и 4. „хартија, папир“¹³. Речник САНУ, у складу са модерним временом и новим концептом ове са културолошког аспекта значајне речи у српском језику, мења распоред значења, те сад референтно значење постаје: 1. а. „више увезаних штампаних листова папира с каквим текстом у прози или стиховима; књижевно научно и сл. дело“, чиме се примат даје садржају намењеног читању, сазнању. Истовремено се дефиницијом посредно афирмише ауторство. У оквиру исте тачке 1. појављују се још 4 словна значења (свезак, том; назив за одељке Св. писма; књижевно дело као основ неког учења, религије и фиг. низ појава узетих у својој укупности: *књиџа живоша*). Друго значење је овде метонимијско (оно што личи на књигу (1а)): „укоричени листови папира са унетим обрасцима у које се бележе неки подаци“:

12 Уп. Згуста Л. 1991, 24: „Leksikografija je djelatnost u kojoj tradicija ima važnu ulogu. Nikome nije čudno što je potrebno oko pola vijeka da bi se sastavio veliki akademski rječnik nekog jezika ... Leksikografija je tradicija i to će i ostati, makar donekle, u bliskoj budućnosti ... o korjenitoj promjeni može se misliti samo u vezi sa nekim mogućim budućim pravcima razvoja u leksikografiji i odnosnim granama lingvističke“. Само да додамо, многи европски речници су рађени око сто година, а *Рјечник хрватскога или српскога језика* који је покренуо Ђура Даничић, завршен је после 96 година (1976).

13 Уп. Ивић М. 2001, 377–383.

болесничка к., пореска к., судска к. и др.; Треће значење је са квалификативом заст./арело/ (код Вука прво): „писмена порука, писмо”, четврто такође заст. „званични спис, документ, уговор, дозвола”, 5. „вештина читања и писања; учење, стицање знања; наука” 6. „књижевност” и 7. заст. „папир, хартија”. Следе још три значењске тачке и више синтагматских и глобалних израза. Примећујемо да се највећи број синтагматских израза појављује са атрибутом назива за боје: *бела, њлава, сива, зелена, златна, њлавешна, црна* књига, али има и назива који се одnose на садржај, формат, намену књиге (у првом или другом значењу), а неки изрази имају још удаљенија метафорична значења и односе се на друге појмове (*књига са седам печата, отворена књига* и др.).

8. У закључку – истаћи ћемо следеће. Ако се раде велики речници, као што су академијски – њихово трајање израде се по правилу протеже на цео један век. Многи речници великих језика рађени су управо толико и тако, додуше, раније – у деветнаестом, односно раном двадесетом веку. Због дугог трајања саме израде, као логична последица је то што они нису потпуно *савремени* (ако се има у виду прва и последња књига), него су они нужно и *историјски*, јер прате дуг развој живота неке речи. То свакако није њихова мањкавост, пре бих рекла, посебан квалитет. Постоје и реалне генерацијске разлике у перцепцији појединих речи и значења. Хиљаде речи се заборавља и губи из свакодневне употребе, па је отуда наша обавеза да их лексикографски и на време сместимо у систем.

Литература и извори

Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник*, Беч 1818, друго издање 1852.

Згуста Л. 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, preveo D. Šipka, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.

Ивић М. 2001: Мила Ивић, „Лингвистичко-културолошки аспекти речи *књига*”, *Даница*, Вукова задужбина, Београд, 377–383.

Клајн–Шипка 2008: Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник сџраних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад.

Правопис српскохрватскога књижевног језика, Матица српска и Матица хрватска, 1960, Нови Сад – Загреб.

Прћић 1997: Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karkovci – Novi Sad.

Радовић Тешић М. 2009: Милица Радовић Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.

Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, 1967–1976, Матица српска, Нови Сад.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18 (19 књ., у рукопису), 1959–2010, САНУ, Београд.

Рјечник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, 1880–1976, JAZU, Zagreb.

Шипка Д. 2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.

THE IMPACT OF DIACHRONIC AND SYNCHRONIC ASPECT ON THE STATUS OF CERTAIN MEANINGS OF POLYSEMIOUS LEXEMES IN A DICTIONARY OF THE CONTEMPORARY LANGUAGE

Summary

The paper directs the attention to the complex and various impacts of diachronic factors on the image of a lexeme presented in a lexicographical article of a contemporary dictionary. For this reason, the systematization of meanings of polysemous words at a simultaneous moment in time often has to be a certain compromise for the lexicographers between a historical and modern principle. Providing examples of various lexemes (e.g. *gora*, *knjiga*, *dobrovoljac*, *pila*, etc.), the author draws our attention to the obligatory consideration of the traditional and the modern in the fluctuating order of meanings in the life of a word as a whole. This especially applies to major dictionaries which are compiled during a long period of time.

Key words: monolingual dictionaries, multiple meanings (polysemy), diachrony, synchrony, lexicographical procedures

Milica Radović Tešić

Милош М. Ковачевић¹
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу

ДВОЗНАЧНО (НЕ)ОГЛАШАВАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У РОМАНУ ГОРАНА ПЕТРОВИЋА „ИСПОД ТАВАНИЦЕ КОЈА СЕ ЉУСПА”

У раду² се анализирају двозначни искази и микродискурси, чија амбивалност почива на двозначности лексеме ‘демократија’ у роману „Испод таванице која се љупа” Горана Петровића. Један од главних ликова романа јесте папагај чије је име Демократија. Будући да дата лексема има антономазијску функцију властитог имена, а као заједничка именица има значење врсте друштвеног уређења, бисемичност дате лексеме у тексту романа почива управо на интерференцији њеног основног и антономазијског значења. У раду се анализирају компонентни и глобални двозначни искази са лексемом ‘демократија’ као саставним дијелом. У подлози свих и компонентних и глобалних амбивалних исказа стоји бисемичко питање: Кад ће Демократија да проговори?

Кључне ријечи: Горан Петровић, демократија, двозначност, антономазија, анаклаза, алтерија, алузија, сатира, сарказам, хипербола, гротеска, симбол

Роман „Испод таванице која се љупа” Горан Петровић је назвао „кино-новелом”, прије свега због тога што основна тема романа јесте пројекција филма у биоскопу „Сутјеска” у Краљеву у вријеме Титове смрти, тј. у поподневним сатима 4. маја 1980. године (у 15 сати и 4 мин). Ширећи ту основну тему представљањем карактерних особина и судбина свих малобројних посјетилаца („гледалаца је у „Сутјесци” било мало, свега тридесетак”) на тој филмској представи – чијег се не само жанра него ни имена филма не сјећа – Горан Петровић је посегао за изношењем историјата филмских пројекција и „биоскопске” дворане у самоме Краљеву. Тај историјат обиљежавају три лика: први краљевачки кино-оператер Чех Руди Прохаска, најзначајнији краљевачки кино-разводник Симоновић, кога на то мјесто 1. септембара 1939. године упошљава управо Руди Прохаска, а кога ће Симоновић надживјети, и птичица-папагај чудног имена Демократија.

У најкраћем ћемо представити та три главна лика овог Петровићевог романа. Осим што их као оператера и разводника повезује исти биоскоп, Рудија Прохаску и разводника Симоновића још више повезује папагај Демократија, будући да је он не само уплетен у њихове животе него их суштински и (пред)одређује. С обзиром да је двозначност лексеме *демократија* основна семантичка доминанта овог Петровићевог романа, а пошто типови двозначности те лексеме у овоме роману и јесу предмет анализе нашега рада, прво ћемо се упознати са „власницима” и „чуварима” Демократије, са Рудијем Прохаском и разводником Симоно-

1 mkovacevic31@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вићем, а потом и са Демократијом самом, тј. начинима њеног бисемичког представљања у овоме роману.

„*Рудолф (Руди) Прохаска* рођен је 1889. године у Дарувару, где се његова породица доселила из Чешке. Као дечак је кренуо на велику турнеју путујућег биоскопа свог деде Франца Прохаске. Тако је обишао многе крајеве аустроугарске монархије, 1904. године је први пут прошао српском краљевином, а онда је кроз бугарску царевину препречио све до османлијске Турске, тачније до палате Долмабахче у Истанбулу. Наиме, Франц и Руди Прохаска су приказивали филмове чак и султану лично” (57)³. Осим биоскопа, у свом животу Руди Прохаска имао је двије љубави: жену Мару и папагаја Демократију. И „када није љубависао са Маром и када није приказивао филмове, Руди Прохаска је учио Демократију да проговори” (71).

Симоновић ће кино-разводник постати 1. септембра 1939. године, када га на то мјесто запошљава „оснивач и мањински власник фирме ‘Уранија’, уједно управник, као и директор репертоара, при том и шеф технике, уза све и кино-оператер, прави господин, Руди Прохаска” (31–32). Прохаска му је управо тог дана дао кључ од оставе за четке, метле и потрошни материјал, да Симоновићу послужи као „привремено стамбено решење. Простор чија је површина била резултат математичке операције множења непуна два метра ширине са скоро четири метра дужине. Мада су речи ‘резултат’ и ‘математичка операција’ у овом случају одвећ крупне” (31). То „привремено” прерасло је у стално Симоновићево стамбено рјешење, јер се он „никада није снашао за нешто боље” (32). Уосталом, на то се рјешење Симоновић и „није жалио. Имао је врата. Имао је и прозор. Додуше, баш мали и баш превисоко постављен, па је морао да поскакује ако жели да кроз њега погледне напоље” (32). А када је „почео да осећа и терет година, набавио је стубе, па више није морао да поскакује када кроз прозорчић жели да погледне напоље. Господе, стубе, какав је то величанствен изум! Јуримо се по космосу, а на стубе заборавили. Коракнеш, станеш на другу пречку, и већ видиш даље” (35–36). Симоновићево имање увећаће се за папагаја када умире Руди Прохаска. Руди Прохаска је „на самрти, заветовао Симоновића да научи Демократију да нешто, било шта, изустити” (101).

Папагаја Демократију Рудију ће у Истанбулу, гдје је често позиван да приказује филмове лично Абдулхамиду Другом, тадашњем султану – купити његов дјед Франц Прохаска. Само име папагаја директно је условљено владавином султана Абдулхамида Другог. „Абдулхамид је панично страховао за судбину старог уређења државе, Устав је укинуо свега неколико дана пошто је ступио на снагу, Скупштину је својевремено очас распустио, да би је изнова сазвао тек неколико деценија касније... Противници су ухођени. Потказивање је постало уобичајено. Било је посла и за оне који тихо затежу свилени гајтан око врата. Нарочита комисија се бринула да одређени изрази или имена никада не буду употребљавани у свему што се објави. За непостојеће речи су проглашене: ‘слобода’, ‘револуција’, ‘штрајк’, ‘анархија’...” Ријеч „демократија” није, међутим била протјерана као ријеч него је било протјерано њено значење. Друкчије речено, њој је укинута основно а задато секундарно значење. Она је улазила у ријечи које „нису протеране, већ су биле само мало другачије објашњене. У *Османском речнику* штампа-

3 Бројеви у загради без навођења других библиографских података представљају број странице романа Горана Петровића „Испод таванице која се љупса”, чији се комплетни библиографски подаци наводе на крају рада.

ном 1905. године дефиниција речи ‘демократија’ гласила је: егзотична птица из Америке. Нешто даље и реч ‘тиранин’ је имала слично тумачење. Уопште, састављач речника се досетио да један број незгодних појмова може да објасни као ову или ону птицу из овог или оног краја Земљиног шара” (63–64). Тај „речник је био омиљен предмет подсмеха. Народна разонода”, нарочито међу трговцима који су „испод руке” нудили ‘живу робу’ најчудније могуће именовану” (64).

Када Руди зажели да му дјед Франц купи папагаја, и када трговац Селим Баку Аксу „примети да дечак гледа у један од кавеза са птицом”, Селим је „пронашао штап са куком, скинуо крлетку, раширио руке, саопштио цену и намигнуо:

- Демократија, повољно!
- Ха, знам за шалу о речнику. Али то је, ипак, папагај. Има и лепших и већих. Осим тога, скуп је... – рекао је Франц Прохаска.
- Није *пайпагај*, већ је *демократија*... Лепши су само лепши, већи су само већи, а овог дечак може да научи да говори! – раширио је руке Селим Баки Аксу.
- *Скуј је! И ошкуд знам да *ша* *пшица* није *ширанија*?* – рекао је Франц Прохаска.
- *Није скуја! Како демократија може да буде скуја?! Па ово је скоро цабе! За друге птице могу да се договарам, али ову не дајем тек тако... Да вас научим, *ширанија* се увек *шејури*, *костреши* и *ћуши*. *Демократија* је *пшица* *ситна*, нема је, али када једног дана *проговори*...*

Надгорњавање је трајало добар час. На крају је Селим спустио цену и најситнију птицу у радњи продао „само” троструко скупље него најкрупнију птицу у тој истој радњи. Франц Прохаска је на улици питао унука:

- Задовољан?
- Руди је потврдио главом. (65)⁴

Тако је Руди Прохаска добио папагаја Демократију. А писац романа Горан Петровић одмах указао, већ у ријечима самога трговца Селима, да ће име папагаја бити двозначно употребљавано, да ће имати бисемичну употребу. „Лексичка двосмисленост”, као најзначајнија од шест језичких врста двосмислености које је издвојио још Аристотел (в. Ђорђевић 1979: 55–56) послужиће као основ двосмислености великог броја исказа или микродискурса у Петровићевом роману „Испод таванице која се љуспа”. Могло би се рећи да нема готово ниједнога исказа у којем је употријебљена дата лексема – лексема „демократија” – а да он дјелимично или у цјелини није бисемичан. Ријеч „демократија” – као термин са значењем „владавина народа”, за разлику од монархије и наследне аристократије, онај облик државе који све државне делатности своди на народни суверенитет и у којем управљачка власт произлази из воље народа” (Регенбоген, Мајер 2004: 109) – спада у моносемичне, што ће рећи једнозначне лексеме. У њеној семантици нема дакле семантичких компоненти које омогућавају прагматичку двосмисленост, контекстуалну бисемичност. Горан Петровић ће, међутим, поступком антономазије, и то оним њеним подтипом који подразумева „употребу заједничког имена или перифразе у функцији личног имена” (Ковачевић 2000: 84), заједничку именицу *демократија* употријебити у функцији властитога имена папагаја: *Демократија*. Тако бисемичност дате лексеме у тексту романа почи-

4 Сва курзивна истицања у цитатима из романа накнадна су, тј. наша, и односе се на двосмислене исказе.

ва на интерференцији њеног основног и антономазијског значења, односно на интерференцији значења који му дају обични рјечници било ког језика, и не-обични „Османски речник штампан 1905. године”. У та два значења, према правописним правилима српскога језика, лексема *демократија* пише се различито: малим словом кад значи „владавина народа”, а великим кад значи посебно име животиње, овдје папагаја. Тако се већ на основу тога да ли је писана малим или великим словом може диференцирати апелативно и значење властитог имена. Ту диференцијацију лако је уочити већ при преношењу ријечи трговца Селима. Наиме, он свјесно час мијеша, час диференцира значење те лексеме. Кад каже да у питању „није папагај, већ је демократија” он јасно супротставља апелативно и „етикетско” значење ове именице. Међутим, када дата именица дође на почетак реченице, она се мора писати великим словом, па правописна диференцијација значења изостаје, тако да се израз с датом именицом може тумачити двозначно, као нпр.: „Демократија је птица ситна, нема је, али када једног дана проговори...”. Све квалификације које се приписују „Демократији” као птици папагају, метафорички могу квалификовати и „Демократију” као „владавину народа”, јер је „нема”, још се није појавила, али кад „једнога дана проговори”, тј. кад заживи. Осим што су правописно апелативно и „етикетско” значење уједначени кад је дата лексема на почетку реченице, та се значења не диференцирају ни кад се из „експресивних и симболичких разлога” лексема *демократија* и у свом основном значењу пише великим словом. Тако стилски разлози омогућавају правописну неразличковност писања дате лексеме у њеном апелативном и „етикетском” значењу, што је правописни предуслов интерференције основног и антономазијског значења дате лексеме. Недиференцираност значења дате лексеме омогућава творбу двозначних сатиричних, најчешће алегоричних и симболичких, исказа и/или микро-дискурса. Горан Петровић при реализацији алегоријског значења у синтагматске и реченичне комбинације с бисемичном ријечју „демократија” доводи све саме полисемичке изразе да би, што је за алегорију нужно, „паралелизам између буквалног и преносног значења својих прича могао одржати у свима појединостима, а ове појединости одржати у међусобном складу” (Поповић 1968: 144). Често, међутим, алегорични израз, или његов дио, има и симболичку функцију, тако да се алегоријска функција код Горана Петровића неријетко преплиће са симболичком. Двозначни или бисемични искази с лексемом „демократија” као својом компонентом, с обзиром на критеријум опсега јединице која омогућава и захвата амбивалност, реализују се или као „1) компонентни бисемички искази, или као 2) глобални бисемички искази”, с тим да је „у компонентним бисемичким исказима носилац вишезначности увијек дио језичке структуре исказа: једна лексема или синтагма”, док у глобалним бисемичким исказима „амбивалност није посљедица дијела него цјелине исказа” (Ковачевић 2013: 107, 108).

Није никакво чудо што је „Демократију” Горан Петровић у роман увео преко „мржње према демократији” султана Абдулхамида Другог. Јер је мржња према демократији „стара колико и сама демократија, и то из веома простог разлога: већ и сама та реч проистекла је из мржње. У почетку су је у увредљивом значењу, користили они житељи античке Грчке који су у гнусној владавини већине видели распад сваког легитимног поретка. Остала је синоним ужаса за све који су сматрали да власт с правом припада онима који су за њу предодређени, било рођењем, било својим способностима” (Рансијер 2013: 8). Али бисемичност „демократије” понајмање је у роману због негативног односа који према њој има дати турски султан. Прије ће бити да је Горану Петровићу питање „демократије”

било потребно ради осликавања времена Титовог социјализма, будући да Титова смрт, дата из перспективе филмске представе у краљевачком биоскопу „Сутјеска”, представља основну тему овог романа, односно ове, како је Петровић назива, „кино-новеле”. То тим прије што је „жудња за демократијом дуго била вођена или остајала у сенци идеје једног новог друштва чији ће елементи бити изграђени у оквирима постојећег. То је право значење ‘социјализма’: визија историје према којој капиталистичке форме производње и размене већ стварају материјалне предуслове за једно егалитарно друштво и његову светску експанзију. Та визија и данас потхрањује наде мноштва људи у комунизам или демократију” (Рансијер 2013: 115). Доведена у везу с Титовим социјализмом, „демократија” није случајно антономазијски име посудила баш *пипагају!* А „очигледно је да је име утолико делотворније уколико означава читав низ својстава дефинисаних још од самог почетка” (Еко 2000: 38), што на најбољи начин потврђује управо папагају надјенуто име „Демократија” у овом Петровићевом роману.

О југословенској Титовој демократији и социјализму, као и о Титу самом, писац нас упознаје преко „мишљења” једног од посјетилаца филмске представе у тренутку објављивања Титове смрти. Ријеч је о Лазару М. Момировцу, адвокату који је седио у 11 реду биоскопа, и који се „бавио најтежим случајевима, убиствима и силовањима”, а за кога писац каже да су „једино чему се здушно смејао били *филмски журнало*. Наиме, омиљени делови ‘Филмских новости’ Лазара Љ. Момировца били су они који су се бавили *испраћајима и дочецима председника*”. Јер, „Јосип Броз Тито је путовао као мало који светски државник, непрестано се возио на аеродром и са аеродрома, ако временски услови иоле допуштају, заваљен у лимузини са отвореним кровом, машући народу сврстаном у шпалир. Кажу да ни сам често није разликовао да ли управо одлази или се враћа (што је иначе својствено и другим државницима који од светских брига немају када да мисле на детаље свакодневног живота)” (67). Да би се тачно знало „која је од ове две радње тренутно у питању”, изабран је „у служби Протокола” посебан „човек од поверења”. Његов посао није био лак, јер је неријетко „одлазак морао народу да буде представљен као повратак. Или обрнуто. Што уопште није једноставно. Биле су то операције које захтевају висок степен тајности, уједно ангажовање стотине људи, још један авион и ново летачко особље, другу контролу лета и другу екипу филмског журнала, нове мотоциклисте у пратњи нове колоне аутомобила и крај пута децу из других школа... Постоји и сумња да је као ‘резервни план’ у целости измишљена и једна држава у коју Тито по вољи може да путује или да се из ње враћа. Са читавим становништвом, језиком, одговарајућом географијом, херојском историјом, привредом у успону, живописним народним рукотворинама, егзотичним воћем и тамошњим осмехнутим председником који Тита увек пријатељски дочекује или испраћа” (75).

Горан Петровић је, како се види, сатирично, и то у форми „сатиричне гротеске” као негативног претјеривања (Бахтин 2013: 128), у чијој основи је „исмевање” као „најстарија фолклорна форма сликовног негирања” (Бахтин 2013: 103), осликао Титову владавину. Његова тако честа путовања, као нужни и основни садржај свих „Филмских журнала” што су били обавезна филмска претпројекција, послужила су за сатирично-гротескну слику државе која заправо и није стварна него „измишљена” држава у коју „Тито по вољи може да путује или да се из ње враћа”, и која има „своје становништво, језик, одговарајућу географију, херојску историју, привреду у успону, живописне народне рукотворине, егзотично воће”. Ту државу и типове путовања, која су била толико честа да се није мо-

гло разабрати кад представљају одласке а кад доласке, подржавало је „најуже руководство и новинари”, заправо морали су „да се праве да ништа не примећују. Што је тешко само први пут, када се прогута понос. После се наш руководилац навикне, може да трпи и већа понижења. А наш новинар се распише, понесе га перо, тешко га је зауставити, Државна безбедност мора да га опомиње да мало сведе – није посета другој држави исто што и одлазак у лов на дивље свиње или мечке” (76). Писац је, као што се види, дао врло успјешну иронијско-сатирично-гротескну слику социјалистичке стварности, апсолутизма владавине једнога човјека, и слику државничке и информативне лојалности, тј. самоукинутог поноса и морала државника и новинара. Зар је онда чудо што Титова смрт и није могла бити само његова смрт, него је за собом морала повући како смрт једнога друштвеног система тако и смрт једне „измишљене” државе као симбола тог система. Будући да је све било подређено том систему владања, њега није било лако напречац „сахранити”. Сахрана је морала трајати дуже. Посебно и стога што „на Балкану никада нема журбе, све траје мало дуже, па су прошле деценије а још се између себе нису побили баш сви који су верно дворили господара. Отуда се некада чини да је то најдужа сахрана у историји човечанства, да тој сахрани присуствујемо више од четврт века и да се уз главни саркофаг начичкало још стотине хиљада малих гробова – да је заправо читава бивша Југославија огроман комеморативно-меморијални комплекс преминулог председника” (125–126).

Писац је Тита, његове поданике, поданичко новинарство подвргао сатиричном исмијевању. Циљ му је био да искаже „злурадо или непријатељско расположење” према иманентним негативним особинама тога система. Дакле, циљ му није био да наспије, него да исмије, јер је „смех управљен против ситнијих мана, или мана блаже уочених; исмевање је наперено против крупнијих или мрскијих мана, или мана оштрије, пакосније оцењених” (Поповић 1968: 138). У питању је заправо хиперболично-гротескна слика, будући да се као и у свакој хиперболи „искључиво наглашава негативно”, а као у свакој гротески „предметна стварност до те мјере је изобличена да поприма фантастичне размјере” (Максимовић 2003: 27).

Зар у таквој систему, који подразумева свјесно самоукидање „поноса” државника и новинара, који подразумева добровољно „трпљење свих понижења”, зар у таквој систему и таквој држави може бити мјеста за демократију, чак и за њене назнаке, наду у њену могућност? Папагај Демократија старији је, међутим, од Титове социјалистичке Југославије. Он „памти” не само социјалистичку него и монархистичку (краљевину) Југославију. И готово да не види међу њима „демократску” разлику. Ваљда папагаја због тога његови власници – Руди Прохаска и разводник Симоновић – и не одвајају од себе, и један и други га носе готово као свој неотуђиви дио „у цепу кошуље или сакоа”. Писац ће рећи да Руди Прохаска „птичицу никада није држао у кавезу, није она снуждени кућни љубимац, то је Демократија” (67). Јер, како је сам Прохаска својој супрузи објашњавао „слободна мора да буде, нећу ваљда Демократију да држим у кокошињцу, то баш не иде...” (67). Они као да су „заражени” демократијом. Руди Прохаска и разводник Симоновић силно су настојали да Демократија само проговори, касније ће све „бити лакше”, „после ће све ићи као само од себе”.

„Руди Прохаска је учио Демократију да проговори:

– Хајде, молим те, реци макар своје име. (71)

– Маро, о свему ти одлучујеш, имаш већинско власништво, али Демократији име не мењам... – одговарао је Руди. – *Истина је да се још није огласи-*

ла, али ће се чути када буде спремна, када одлучи... Има, Маро, да одјекне! Човек свашта прича, па се заборави... Међутим, ако ишчица нешто каже, нека буде и једна једина реч, што ће се памтити... ” (67)

Господин Руди Прохаска је, давно, на самрти заветовао Симоновића да научи Демократију да нешто, било шта, изусти:

– Обећај ми да нећеш одустати. Биће довољно да из ње извучеш једну једину реч. Видећеш, после ће све ићи као само од себе... Обећај да нећеш одустати...” (101). Јер „човек није смислио ништа боље од демократије... Немој да одустајеш, проговориће она, важно је да нешто каже, после ће ићи лакше... Мно-го лакше...” (151)⁵.

Сви искази што се односе на покушаје да „Демократија проговори” двозначни су, бисемични, готово алегорични. Сви се могу читати у двоструком значењу: а) буквалном, гдје се подразумева да папагај као птица обдарена способношћу говора – проговори, и б) пренесеном, гдје се подразумева да „проговарање демократије” значи да на друштвену сцену ступа „политички поредак, систем у коме суверена власт припада народу коју он остварује преко својих представника, систем народне владавине” (Речник 2007: 264).

Управо смјењивање тих двају значења – буквалног и пренесеног – лексеме „демократија” писац је врло успјешно језички представио у микродискурсу што га чине анаклазичке реплике дијалога. А анаклаза као стилска фигура подразумева дијалогску форму антанаклазе, у којој саговорник и говорник истој језичкој јединици, најчешће лексеми, приписују различита значења (в. Ковачевић 1998: 163). Наиме, само помен демократије у сваком недемократском друштву изазива страх и „мржњу” према демократији. Свако заговарање демократије, а камоли њено воспостављање изазива зазор недемократске власти. Да изузетак није ни власт Краљевине Југославије, свједочи у роману цитирани извјештај који је доушник, конспиративног имена „Невидљиви” послао из Краљева „у престо-ницу, у Министарство унутрашњих дела”, а који гласи:

Поверљиво. 14. 4. 1939.

Као што сам Вас и раније у више наврата детаљно обавештавао: у краљевачкој вароши постоји кино-оператер Руди Прохаска, пореклом Чех, угледан грађанин, борио се на нашој страни у Првом рату, али склон да прави алузije на политичко уређење путем ишчице која припада врсти папагаја. Споменути је ишчица наденуо име Демократија и тврди да ће је научити да проговори. Мало ми је непријатно да уопште бавим непристојне речи, али цео случај прераста у варошку завишланицу. Раније спомињани кино-оператер се креће по краљевачким крчмама са ишчицом у џепу сакоа и провозира. Цицирам разговор којем сам лично присуствовао у кафани „Занатлијска касина”. (У заградама су уписане моје описке.)

РУДИ ПРОХАСКА: (Љубазно, уз наклон.) Пријатно желим, господине Пан-то. [...]

ПАНТА МАЈСТОР ЗА РУЧАК: (Подигне главу из тањира, фиксира погледом птицу у џепу сакоа споменутог.) Рече ли нешто ишчица, господине Руди?

5 Истицање и у овом цитату опет се односи на двосмислене исказе, и накнадно је, тј. наше.

РУДИ ПРОХАСКА: (Уз осмех.) *Чуће се, господине Панћо. Само шћо није, само шћо није!* (Два пута је поновио исто, при чему је други пут погледао у мене.)

ПАНТА МАЈСТОР ЗА РУЧАК: (И даље фиксира погледом птицу у џепу сакоа споменутог.) *Све нешћо хоћу да вас ишћам, господине Руди... Је ли ша ишћица јесћива? Мислим, ако не проговори, може ли од ње да буде каква чорбица?*

РУДИ ПРОХАСКА: (Уопште не гледа у Панту, већ у мене.) *Забога, господине Панћо, ова је ишћица рећка, нарочићога имена... (Обраћа се птичици у џепу сакоа.) Хајде, реци чика Невидљивом како се зовеш...*

ЈА: (Не допуштам да ме испровоцира. Ђутим и чекам свој тренутак.)

Као шћо се из приложенога може закључићи, чићав случај се ошћо контроли. Шћа да радим? Чекам ушћиства. Уједно молим да ми се одобре догаћина средствима у циљу бољег прерушавања. У овом оделу ме зна цела чаршија. У очекивању Вашега одговора, примитћие још једаред моје изразе најдубљега пошћивања (101-103).

У анаклазичком дијалогу између Рудија Прохаске и Панте мајстора, што га преноси у свом „шпијунском” извјештају Невидљиви, мајстор Панта искључиво пита о Демократији као птици папагају, док одговори Рудија Прохаске готово искључиво упућују на значај демократије као система друштвеног уређења. За Панту је Демократија име папагаја, за Рудија Прохаску папагај Демократија симбол је демократског друштва. А заговарање таквог друштва истовремено значи најмање имлицитну критику постојећег монархистичког уређења државе. Због тога ће држава, ради затирања и саме алузије о демократији као политичком уређењу, послати „егзекутора” симболичног имена Ђоро. Као да се избором самога имена „егзекутора” жељело нагласити да само ћорав човјек не види предности демократије, односно да само ћорав човјек може демократију прогонити.

А Ђоро се, по доласку у Краљево, баш тако понаша. Улази код Рудија Прохаске у биоскоп „Уранија”, у собичак са кино-апаратом. „Сада се није представило, само је скинуо наочаре и почео да бије. Насумице”. Закључио је „да је до-ста тек кад више није чуо јауке већ тихо јечање”. А потом је без ријечи „изашао и вратио се у Београд првим возом” (104–105).

Ђоро је Рудија тако претукао да „није било Рудијевог дела тела који није пустио крв или сукрвицу, који није био под убојима или отоцима”. Лијечили су га супруга Мара и разводник Симоновић, гледајући да разазнају шта Руди говори, а он је, ваљда први пут био љут на Демократију:

– Знате шта ме највише боли? То... То шћо је, чим је све почело, Демократија излешћела кроз прозорчић, право у салу за приказивање ... Дабоме, нисам очекивао да ме она брани, ишћак је шћо само ишћичица, али шћако ошћићи, одлешћиши ... Само је прхнула... (105–106)⁶.

И овај Рудијев исказ је двозначан. Наиме, чин пребијања директно је уперен против основних принципа демократије, какви су „поштовање, признавање једнакости, личне слободе и других права у друштву, слободно учешће у друштвено-политичком животу; ...слободно изјашњавање појединаца и њихово равноправно учешће у одлукама” (Речник 2007: 264). Као да Руди не вјерује да се демо-

6 Истицање и у овом цитату опет се односи на двосмислене исказе, и накнадно је, тј. наше.

кратија може не јавити у таквим случајевима. Управо они готово нужно захтијевају да „Д/демократија проговори”, да се појави на дјелу.

И поред свих настојања Рудија Прохаске и разводника Симоновића да папагај, да „демократија проговори”, он ни у њиховим најтежим животним тренуцима није ни ријеч проговорио. „Као што ништа није рекао ни када је Руди Прохаска, проказан од доушника Невидљивог, једва преживео сусрет са немилосрдним батинашем Ђором. Као што ништа није рекао ни када су прве немачке трупе у априлу 1941. године, после кратког пушкарања, ушле у Краљево. Као што ништа није рекао ни када су мањинског власника ‘Ураније’, Рудија Прохаску, међу првима од свих мештана позвали у команду Гестапоа” (141).

А Демократија се није огласила ни када је стари Симоновић отпуштен с посла два мјесеца пред пензију, „као једини проглашени кривац”, јер није био на свом радном месту кад се филм прекида због вијести о Титовој смрти коју доноси „теткица из једног тоалета у склопу хотела „Турист” (116). Симоновић као онај који је био задужен „за карте, седишта, ре и ‘ванредне околности’” не оправдава се пред партијском комисијом на прави начин и бива проглашен кривим, што је значило отпуштање с посла, иако му је до пензије остало још само два мјесеца.

Одлазећи, „стари разводник Симоновић није хтео да се реши обичних стуба. Још увек га је опчињавало то што се видик мења чим човек закорачи на прву пречку, да не говоримо докле поглед допире ако стане на другу или трећу. Не, стубе није намеравао да остави. Ни птичицу. Мада папагај није ништа рекао када је Симоновић добио отказ. Само је слетео на његово раме, и као невешто жмиркао оним својим очима, али ништа није рекао” (141).

У времену када се последице Титове смрти почињу осивати опозиционе странке, и када вишестраначје ствара нужни предуслов да „Демократија проговори”, стари Симоновић тражи посао, носећи са собом стубе и папагаја. Стубе и папагај готово да се код Симоновића сусрећу у пренесеном значењу: *сваки искорак на вишу пречку стуба значио је друкчији и бољи „свјетоназор”, друкчији и бољи поглед на свијет, баш као што је „проговарање демократије” значило другачији и бољи живот*. Стубе и папагај тако на својеврстан начин симболишу друкчији и бољи свијет. А друкчији свијет свакако подразумијева и циркус који је гостовао у Краљеву, и до чијег ће директора, тражећи посао, са све стубама и папагајем, стићи Симоновић. Видећи да „вуче неке стубе”, директор ће га упитати какве вјештине познаје, и изненадити се када му Симоновић одговори да зна на стубама да се „попне до девете пречке”, и да „одатле гледа свет”. Сматрајући да је то недовољно за публику, која очекује „нешто опасно”, попут „скока”, „салта” са врха стуба, „публика очекује смрт... Људе то узбуђује!” Када директор циркуса увиди да вјештина са стубама, пошто нема „авантуристичког духа”, Симоновића не препоручује за пријем у циркус, он га пита за папагаја:

– А та птичица у џепу сакоа, тај папагај... Уме ли он нешто, зна ли да говори?

– Па, не баш... – стегао се Симоновић.

– Жао ми је, не могу да вас примим... – рекао је директор циркуса. – Овде, ипак, свако мора да наступа...

Симоновић је деловао утучено. Подигао се. Кренуо је ка излазу камп-приколице. Директор је поновио:

– Жао ми је...

Птичица у џепу сакоа је убрзано жмиркала очима. Дужила је врат, гледала час у Симоновића час у директора. Као да је разумела да се причало и о њој,

да се расправљало и о њеној судбини. Начинила је покрет, некако се избатр-гала из цепа, накочоперила се, прелетела је та два или три метра раздаљине, стресла се на директоровом рамену...

Симоновић је застао и чуо како папагај иза његових леђа изговара, гласом сличним људском:

– Демократија, повољно! (173)

У новоме вишепартијском времену, али у циркусу, Демократија је проговорила, с тим да се прије тога „стресла на директоровом рамену”. Као да је у том микродискурсу писац пресликао двозначност афоризма Раста Закића: *Нама је демократија велика нужда*. „Велика нужда” је „велика потреба” – а нема веће друштвене потребе од демократије, будући да тек она обезбјеђује „неспутану владавину индивидуалних жеља у савременом масовном друштву” (Рансијер 2013: 7), што ће рећи да без демократије нема ни једнакости, ни слободе, ни равноправности. И управо то позитивно значење носи „проговарање Демократије” у тренуцима „велике нужде”. Проговарање демократије омогућава Симоновићу запослење у циркусу, с тачком у којој се види „то његово успијање на стубе приклоњене уз централни јарбол шатре. И то његово гледање са врха, са девете пречке, тај његов искрено озарен израз лица када нас на окупу види све. И то што папагај у његовом цепу једино хоће, можда једино зна да каже:

– Демократија, повољно! (174).

„Велика нужда” као идиоматски израз има и значење „избацивање измета” (Речник 2007: 840), или народски речено: „велико срање”. И то је значење уткано у чин „оглашавања демократије”. Демократија не проговара у нормалној друштвеној средини, него у циркусу. А у фигуративном значењу циркус јесте „забавни приказ; неозбиљна представа, лакрдија, комедија” (Речник 2007: 1492). Дуго чекано оглашавање демократије тако се претворило у своју супротност: демократија је форма одвојена од своје садржине. И зар је онда чудно што ју је писац антономазијски везао баш за папагаја. Папагај зна само понављати „оно што чује”. А данас, у времену демократије, већина људи баш попут папагаја само понавља „демократске принципе” вођа „демократских странака и покрета” у којима од демократије остаје, баш као код папагаја, само име. Тако је, као да писац поручује, демократија и даље „велика нужда” у смислу неиспуњене „велике потребе”, али и „велика нужда” у смислу испуњеног „пражњења цријева”. Друго значење демократије потврђује се на сваком кораку, у времену када су свима, а посебно онима на власти, „пуна уста демократије”. Јер, демократија је у данашњем времену које себе одређује искључиво демократским једна од најфреквентнијих и најиспразнијих ријечи, ријеч без покрића, форма без садржине. Зато се и може на свакоме кораку добити „повољно”. Баш као у циркусу. Довољно је само да будете лојални онима на власти, државној или страначкој свеједно, и да за њима, попут папагаја, понављате пропагиране „принципе демократије”. Због тога као да демократија која је „проговорила” готово позива иронијску поруку што је најбоље изражава афоризам Милана Р. Симића: *Демократија, где нас нађе!*

И да закључимо. Роман „Испод таванице која се љуска”, који је његов аутор Горан Петровић назвао „кино-новела” за основну тему има краљевачку филмску пројекцију у биоскопу „Сутјеска” у термину Титове смрти (4. маја 1980 у 15 сати и 4 минута) и догађања око ње. Три су главна лика овога романа: 1) краљевачки кино-оператер Чех Руди Прохаска, 2) кино-разводник Симоновић, и 3) птичица-папагај чудног имена *Демократија*. Лексичка двозначност која је у подлози

датог имена – властито име папагаја, и врста друштвеног уређења – биће основ двосмислености готово свих исказа и/или микродискурса у којима је дата лексема употријебљена. У роману нема готово ниједнога исказа у којем је лексема „демократија” употријебљена а да он дјелимично или у цјелини није бисемичан. Вишезначност – најчешће реализована као двозначност или бисемичност – језичких јединица што се односе на *демократију*, или ту лексеми имају у свом саставу Горан Петровић је постигао захваљујући различитим језичким техникама и поступцима, најчешће оним што стоје у подлози низа полисемичних стилских фигура и/или поступака, као што су: антономазија, анаклаза, алегорија, алузија, сатира, сарказам, хипербола, гротеска, симбол и метафора. Језичке поступке „ткања” наведених фигура Горан Петровић често „кумулира”, стварајући исказ или микродискурс чија вишезначност почива на различитим критеријумима, односно чију „врсту” полисемичности није могуће једнозначно одредити. То значи да је Горан Петровић двозначне исказе с демократијом као саставним дијелом структурно реализовао и као компонентне и као глобалне амбигвалне исказе или микродискурсе, а све с циљем да да „невеселу” слику демократије у југословенским друштвеним уређењима двадесетог и почетка двадесет и првога вијека.

Извор:

Горан Петровић, *Исјод шаванице која се љусца*, Београд: Новости, 2010.

Литература:

Бахтин 1978: Mihail Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, превели с руског Ivan Šop и Tihomir Vučković, Београд: Nolit, 1978.

Бахтин 2013: Михаил Бахтин, *Естетика језичког стваралаштва*, превела с руског Мирјана Грбић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2013.

Ђорђевић 1979: R. Đorđević, *Tumačenje sintaksičke dvosmislenosti u engleskom jeziku*, Београд: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije, Knjiga LI, 1979.

Еко 1995: Умберто Еко, *Симбол*, превод с италијанског Перо Мужичевић, Београд: Народна књига, Алфа, 1995.

Еко 2000: Umberto Eco, *Između laži i ironije*, превод с италијанског Elizabet Vasiljević, Београд: Paideia, 2000.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текстови*, Београд: Требник, 1998.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматишка стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин, 2000.

Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, О бисемичности реченица у новинарском језику, у: Милош Ковачевић, *Лингвистика као србистика*, Монографије и монографске студије, књ. 1, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет – 2013, 103–130. (Рад најприје објављен под насловом „О неким разлозима бисемичности реченица у новинарском језику”, у: *Језик, књижевност, комуникација: зборник радова. Језичка истраживања*, уреднице Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић, Ниш, Филозофски факултет, 2012, 97–117).

Максимовић 2003: Горан Максимовић, *Тријумф смијеха*, Ниш: Просвета, 2003.

Поповић 1968: Богдан Поповић, Алгорична сатирична прича, у: Богдан Поповић, *Озледи из књижевности*, Београд: Просвета, 1968, 134–181.

Рансијер 2013: Žak Ransijer, *Mržnja prema demokratiji*, prevod s francuskog Miodrag Marković, Loznica: Karpos, 2013.

Регенбоген, Мајер 2004: *Речник филозофских појмова*, основали Фридрих Кирхнер и Карл Михаелис; наставио Јоханес Хофмајстер; потпуно изнова приредили Арним Регенбоген и Уве Мајер, прево с немачког Александар Гордић, Београд: БИГЗ Publishing, 2004.

Речник 1992: *Речник књижевних термина*, уредник Драгиша Живковић, Београд: Нолит, 1992.

Речник 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

AMBIGUOUS (DIS)CLOSURE OF DEMOCRACY IN GORAN PETROVIĆ'S NOVEL "UNDER A CHIPPING CEILING"

Summary

The novel "Under a chipping ceiling", dubbed a "cinematic novella" by its author Goran Petrović, has as its main subject a film projection in Kraljevo in the cinema "Sutjeska", and it takes place at the time of Tito's death, including all the events surrounding the projection. There are three main characters in this novel: 1) Rudy Prohaska, a Czech cinema projectionist, 2) Simonović, an usher, and 3) a bird – parrot by an unusual name *Democracy*.

Lexical ambiguity found in background of this name – the proper name of the parrot vs. a certain form of government – serves as the grounds of ambiguity of almost all utterances and/or microdiscourses in which the lexeme has been used. The novel has almost no utterance where the lexeme "democracy" is used without being partially or wholly ambiguous. Polysemy – most commonly realized as ambiguity or a bi-semantic feature of the lexical units referring to *democracy* or containing the lexeme as their part – has been achieved by Goran Petrović's use of various linguistic techniques and procedures, most commonly those found in the background of a series of stylistic devices and/or procedures, namely: antonomasia, anaclasis, allegory, allusion, satire, sarcasm, hyperbole, grotesque, symbol and metaphor. Linguistic procedures of "weaving" the above figures of speech are often "accumulated" by Goran Petrović, thus forming an utterance or microdiscourse whose ambiguity relies on different criteria, more specifically, whose "type" of polysemy is impossible to be determined unequivocally. This shows that Goran Petrović has structurally realized the ambiguous utterances containing the lexeme "democracy" as their integral part both as compositional and as globally ambiguous utterances or microdiscourses, with the overall aim to provide an "unfortunate" image of democracy concerning Yugoslav forms of government in the twentieth and the beginning of the twenty first century.

Key words: Goran Petković, democracy, ambiguity, antonomasia, anaclasis, allegory, allusion, satire, sarcasm, hyperbole, grotesque, symbol

Miloš Kovačević

Димка Савова
Софијски Универзитет „Св. Кл. Охридски“

ВИШЕЗНАЧНОСТ УОПШТЕНОЛИЧНИХ РЕЧЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У реферату се проучавају синтаксичке конструкције помоћу којих језик омогућује приказивање пропозиције из генерализоване перспективе. Та је могућност везана за особину текста у којем су те конструкције употребљене – за тзв. говорни облик, који дозвољава да се референтно значење конструкције претвори у генерализовано. Издвајају се 4 формалне врсте таквих конструкција.

Кључне речи: вишезначност, генерализовано значење, референтно значење, говорни облик, синонимија синтаксичких конструкција

У многим европским језицима, а вероватно и не само у њима, постоје синтаксичке конструкције које укључују актант за живог учесника радње који, међутим, не реферише ни према каквом објекту из стварности (у српском језику су оне биле предмет проучавања, нпр., за М. Ивић). За те је конструкције карактеристично да користе облике преузете од агентивних исказа с референтним живим учесником, те да се појављују, претварајући то референтно значење у не-референтно, у одређеним условима, у прикладном контексту или говорној ситуацији. Уп. пример у којем уз употребу једног те истог личног глаголског облика (за 2. лице једине) „прештимање” говорног облика¹ доводи до појаве уопштеноличног (даље УЛ) значења: *I sad tražiš posao? Najbolje bi bilo u državnoj službi. Ne treba ti nikakva sposobnost, ne pretržeš se, ne strepiš od gubitaka, a dobitaka imaš onoliko koliko umiješ. Ali to je teško, zamjerio si im se* (истакнути глаголи *tražiš* и *zamjerio si se* јесу глаголи у обичној, референтној употреби). Разлог који слушаоца наводи да се са референтног „прештима” на УЛ значење задаје се у ситуацији дијалога, чији је део овај пример, чињеницом да говорник, уместо да од слушаоца тражи информацију из перспективе 2. лица једине, гомила сам пред њиме такву информацију, као и могућношћу да та нагомилана информација буде карактеристика главном појму *državna služba*.

Тај синтаксичко-семантички механизам испољава сличност с механизмом метафоре код лексичких јединица, где исто дата лексема с одређеним основним значењем у неком контексту почиње да изражава друго, секундарно значење. То је један од разлога који нам дају за право да код ових синтаксичких структура говоримо о вишезначности. С друге стране, у даљем излагању ћемо показати да и у оквиру УЛ употреба те конструкције имају више од једног значења².

1 Разумемо *говорни облик* као комуникативну стратегију за постизање конкретне комуникативне намере: приповедања, уопштавања, констатације, прескрипције и сл., која је конвенционално спојена са одређеним конструкцијама и облицима и која је типизирана у језичкој свести говорника датог језика.

2 За анализу смо користили примере из: И. Андрић *На Дрини ћуприја, Сабрана дела*, Б.-С. 1988; М. Капор *Хало, Београд*, Б., 2002; Д. Ковачевић *Balkanski špijun i druge drame*, Б., 1985; Б. Петровић *Певач (2)*, Б.-Н.С., 1997; С. Селенић, *Пријатељи*, Б., 1997; М. Селимовић, *Терђава*, С., 1985.

О уопштеноличним конструкцијама говоримо кад се у њима задаје генерализована перспектива према изражаваној пропозицији, уп.: *Марија увек сумња кад ствари изгледају преиштерано јаснима* ~ *Човек увек сумња кад ствари изгледају преиштерано јаснима*. Да би употребио други исказ, говорник мора да промени регистар свог текста, употребивши говорни облик уопштеног суда (уопштавања). Генерализовано се поимају како вршилац радње тако и читава ситуација коју пропозиција изражава. При томе, у самој конструкцији или у њеном блиском претходном контексту обично постоји нека реч или синтагма са функцијом „генерализатора”, тј. лексема чија употреба тражи да се иза њих отвори генерализована перспектива. Ређе се у исказу и његовом контексту могу и не откривати експлицитни генерализатори. Уп. следеће примере: *Nikad čovjek ne može tako upropastiti svoj život kao kad želi da ga popravi, a ne zna ni zašto ni kako da ga popravi* (овде је генерализатор прилог *nikad*, који задаје ситуацији итеративност, а отуд – и могућност генерализованости). Или: - *Zašto ne loviš ribu? Izgleda velika ludost, što i jest, ali postane najveća strast. I brani čovjeka od drugih ludosti* (овде је генерализатор семантика оцене, коју изражавају предикати *velika je ludosti, najveća je strasti*).

Сам појам о генерализованости у језику нема свог корелата у логици, који би могао, какав је случај с општим заменицама и квантификаторима, да помогне код израде његове тачније дефиниције. Овде ћемо под генерализованим вршиоцем подразумевати представу о индивидуи која је мултиплицирана до бескраја (и на тај начин неприметно укључује и говорника и слушаоца, али и задаје представу о бескрајности неограниченој никаквим скуповима), што, пак, обавезно подразумева да изражаване ситуације нису једнократне (отуд и честа употреба прилога попут *увек, обично* и др.). Та се представа често јасно испољава, али се у неким случајевима приближава одговарајућим референтним, иако и апстрактнијим, појмовима, каквим би у случају с лексемом *човек* био један апстрактнији појам о човеку. У реченицама попут *Човек је разумно биће* лексема *човек* има значење везано за природну врсту људи, чија се разлика с генерализованим значењем лакше схвата. Лако је одбацити припадање врсти УЛ реченица и случајеве када је лексеми *човек* додата нека одредба, било придев било зависна суреченица, јер тада нестаје представа о бескрају и задаје се одговарајући скуп, уп. нпр.: *Iskusan čovjek bi upitao: zar znanje može zamijeniti lukavstvo? Šta bi prvo savjetovao čovjeku kome želiš dobro?*

Међутим, ситуација може да буде много компликованија. У следећем тексту од М. Селимовића, у којем се приповеда како су црви напали на град, аутор ускличе: *Šta sve neće ударити на čovjeka* и наставља даље: *Crvi se množe neshvatljivom brzinom, kao da žele što prije da osvoje svijet*. Овде говорник користи управо говорни облик уопштеног суда, који је омогућен употребом реторичког питања, уз лексему *човек* не стоји одредба, па би се могло очекивати да она задаје генерализовану перспективу. Међутим, чињеница да њу не може заменити ниједна од других врста УЛ конструкција, о којима ће даље бити речи, нити неки други, конкретни референтни агенс, сигналише да овде говорник ствара једну максимално апстрактну представу о човеку као живом бићу, која је супротстављена представи о црвима као другој врсти живог бића. При томе, та се представа, мада и са високим степеном апстракције, не може сматрати генерализованом, зато што код ње нема представе о индивидуализованости – лексему може заменити и облик за множину у његовом значењу колектива, уп.: *Šta sve neće ударити на ljude*, или пак затошто је може заменити и назив за другу врсту живих бића: *Šta sve neće ударити на pse*. Уп. и други пример са истим блиским генерализованом,

али ипак референтним значењем: - *Nisam. Zvao sam te zbog pjesme... Čovjek izgleda drukčije dok ga ne vidiš i ne porazgovaraš s njim, na samu, bez svjedoka.* Овде је, као и у претходном примеру, референтно значење везано за апстрактну представу о врсти живог бића – о човеку.

Када говоримо о УЛ реченицама, осим реченица са **генерализовано схватаном лексемом човек** у њеној улози агенса, имаћемо у виду и реченице са истом лексемом у улози другог актанта предиката, нпр.: *Jer predmeti i sile spoljašnjeg života preobražavaju se u čovjeku и Ljutine, slasti, dosade, ludosti...* Овде, као и свугде, критеријум за генерализовано значење конструкције биће могућност да одговарајући облик УЛ реченице буде синонимно замењен другим таквим УЛ облицима.

Осим врсте конструкција с лексемом *човек*, која је најфреквентнија и прототипична за УЛ реченице, такве су још и реченице са генерализовано употребљеним обликом предиката у **2. л. једнине**, односно – личне заменице у истом облику, која врши улогу неког актанта, али не агенса, уз дати предикат. Уп. за први случај: *Има ли веће среће на свету -...- него да се, све што волиш, све што хоћеш, све што можеш, ..., дохватиш и измеси овако, својим сојственим рукама?* Односно – пример за други случај: *Мрзело га је да слуша његове цицајаше. Флобер, Шопенхауер, Ниче – увек цица и тако неко дође са цицајашима и именима...* Према наведеном критеријуму о могућој синонимној замени, добићемо реченице са генерализованом лексемом *човек*: *Има ли веће среће на свету -...- него да се, све што човек воли, све што хоће, све што може, ..., дохватиш, ..., односно: увек човеку и тако неко дође са цицајашима и именима,*

Исти се критеријум може применити и у следећем примеру, иако тамо није употребљена лексема *човек*, већ множински облик од ње: ... „*поводањ*” је долазио као *нешто и стварно и велико, и драго и блиско; он је био присна веза између још живих али све ређих људи тога нараштаја, јер ништа људе не везује тако као заједнички и срећно преживљена несрећа.* Уп. могућу синонимну замену: *јер ше ништа не везује за друге људе тако као заједнички и срећно преживљена несрећа,* где је потребно додати допуну за *друге људе*, у којој именица *људе* више неће заставати генерализовану представу јер је оцртан скуп оних који се разликују од генерализоване индивидуе (*друге*). У реченици с додатом допуном могућа је и варијанта с лексемом *човек* у једнини. Такво генерализовано схватање лексеме *људи* је веома ретко и изазвано је, с једне стране, потребношћу да се у говорном облику уопштеног суда изрази генерализована ситуација, и са друге, семантиком глагола *везати*, који подразумева множински облик својих вршилаца.

Следећа врста УЛ конструкција јесу конструкције с глаголом, односно с личном заменицом у улози неког актанта, али не агенса, у облику за **1. лице множине**. У следећем тексту: *Шта је то град – само ираклична, цицлена и маслена стварност?... А кад се још помисли да та идеја и њени симболи и знаци – а то су и собе по којима обицавамо – тирају над нама сваки дан-ноћ, да се материјално убадају у нас, да ми колонама улазимо у њу стварно, и она сва бруји у нама, машински жива,... – онда фала ти лепо и на тој идеји и на симболима!* критеријум синонимне замене применљив је у свим случајевима личног облика у 1. л. множине осим у два таква случаја, уп.: *А кад се још помисли да та идеја и њени симболи и знаци – а то су и собе по којима обицавамо (*човек обицава / *обицаваш) – тирају над нама / човеком / шобом сваки дан-ноћ, да се материјално убадају у нас / човека / шебе, да ми (*човек / *ти) колонама улазимо у њу стварно, и она сва бруји у нама / човеку / шеби, машински жива...* Разлог да се у првом од забележених случајева не може направити синонимна замена јесте онтолошке природе и везан

је за множински облик од именице *собе*, и тачније – за мањак корелације `један према један` код *соба* и њихових обитавалаца. Ако се од именице *соба* употреби облик за једину, онда испада да човек има обавезно једну собу, уп: *а то је и соба у којој човек обитијава*. Ако се употреби множински облик, онда опет нека тврдња испада обавезна, али овог пута – да један човек обитава више соба, уп: *а то су и собе у којима човек обитијава*. Проблем са мањком такве корелације решава се управо помоћу облика за 1. л. множине. У другом случају немогуће синонимне замене облици за једину (*човек/ши*) нису могући због одредбе *колонама* (*улази-ши*), која исто тражи само множинску перспективу.

Ево и примера за генерализовано поимани глагол у облику за 1. л. множине: *Видише, овако: у иланинским крајевима, где децу дозиваш на велике даљине, имена се састіоје од четіри слова;... Међуштим, како се сјуишјамо ка равничарским пределима наше... земље, имена су све дужа, шира и шромија,... И онда, кад сиђемо у айсолушну равницу, имена су истио шако широка, непрељедна:... . Уп. трансформисану варијанту: *Међуштим, како се човек сјуишја/ сјуишјаи ка равничарским пределима наше... земље, имена су све дужа, шира и шромија,... И онда, кад човек сиђе/ сиђеш у айсолушну равницу, имена су истио шако широка, непрељедна:... .**

Међутим, упркос генерализованом тумачењу ове врсте конструкција, у поређењу са осталим УЛ облицима облици за 1. л. множине, због свог формалног обележја идеје о множини, садрже једну семантичку нијансу припадности колективу, која, у случају да је изражена нека индивидуализована радња, не дозвољава тим УЛ конструкцијама да синонимно замењују конструкције са *човек* и са 2. л. једнине.

Много ређе се од конструкција са генерализованим агенсом или неким другим актантом срећу конструкције са генерализованом представом коју задаје неки атрибут, као у примерима: *Не ради се простио о околишу са здањима, него о истини о преображају чипавога нашељ живоша*, уп. синонимну варијанту: *Не ради се простио о околишу са здањима, него о истини о преображају чипавога људскољ живоша*. Овде није могућа синонимна замена са 2. л. једнине, али из разлога о којима ће бити речи касније (в. даље о значењу `ми, људи`). Или: - *Volim mirise – rekao je. – Brane nas od sirovog vonja. Oni su prava duša stvari. Čak i ljudska duša ima svoj miris*, уп. синонимну варијанту: *Čak i naša duša ima svoj miris* (овде из истог разлога није могућа синонимна замена са 2. л. једнине).

Веома ретко се у нашем материјалу среће и четврта варијанта УЛ конструкција – конструкције са глаголима или заменицама у **2. л. множине**, мада је у многим од других примера могућа и синонимна замена с њима. У нашој грађи такве конструкције имамо само код Моме Капора у његовом делу које не припада лепој књижевности, него је публицистички текст – мемоаре о Београду, где се најчешће среће референтни облик за 1. л. множ., који није генерализован, већ реферише према скупу становника града из времена о којем се прича, и за 2. л. множ., који опет није генерализован, већ је референтан а реферише према представи о неком имагинерном аудиторијуму. Питање жанра анализованог текста важно је јер од њега зависи и употреба говорних облика о којима ће даље бити речи и који предодређују генерализовано/ негенерализовано тумачење ситуације. Ево ипак и два од ретких примера с УЛ конструкцијом: *Ако су постјали зардербери по рестиоранима, лако ћеће их препознаши по шоме шшо усшјуи шродају шри, четіри шакла шшраних шшгареша или ушаљаче*. Или у примеру: *Када човек познаје некадашња имена улица, показује, на известјан начин, да није овде од јуче. Ако случајно шамшшше да се Улица Бориса Кидрича некада звала Београдска, ..., испјада да*

сће аристократија! Уп. њихове синонимне замене: *лако ће их човек прејизнајти по томе/ лако ће их прејизнајти по томе*, односно: *Ако човек случајно памти/ случајно памтиши ..., испада да је аристократија/ да си аристократија!* Код употребе УЛ конструкција с перспективом 2. л. множине увек се генерализованом тумачењу додаје једно у већој мери књишко и учтиво звучање.

Код употребе те врсте УЛ конструкција вероватноћа да се оне погрешно замене са референтним, али поиманим максимално апстрактно агенсима повећава се. Постоји, нпр., један карактеристичан говорни облик, који, међутим, не укључује генерализовано тумачење а који ми условно називамо говорним обликом „сугерисање иреалног света у који се смешта и слушалац”. Ево примера за такву употребу: *Једини Кевин календар био је – црквени! Једини излазак за годину дана, онај на гробље – за Задушнице... И макар да сће већ превалили десетцију, Кева никад неће заспати, док се не вратише кући. У кухињи ће вас, мада сће већ вечерали, чекајти поклољено ваше омиљено јело...* Код ње аутор пребацује своју тачку гледишта на једног апстрактног, али референтног агенса који се подудара с читаоцем у вођеном у подтексту дијалогу међу адресатом и адресантом уметничког текста. На тај начин се доживљај аутора подноси слушаоцу као његов властити, а деловање на читаоца не остварује се на нивоу информације, већ на нивоу представа и осећања. У тексту је могућа синонимна замена једино са обликом за 2. лице једнине, који поново неће укључивати генерализовано тумачење, већ ће једноставно изгубити учтиво звучање. Обе врсте конструкција с 2. лицем из ове употребе нису, као што се разјаснило, УЛ конструкције.

На крају, код Иве Андрића налазимо још једну УЛ употребу синтаксичке конструкције која добија генерализовано тумачење једино захваљујући говорном облику уопштеног суда и недостатку експлицитно израженог власника, уп.: *А колико је наших, у току столећа и низу нараштаја, председло овде зору или акшам или ноћне часове кад се нејриметно помера цео звездани свод над главом!* Говорни облик уопштеног суда у примеру задат је позицијом карактеристике неког појма израженог као управна реч, у овом случају - *ноћни часови*, уведене субординативним везником *кад*, као и недостатком одредбе *нашим (главама)*, која би повезала појам о глави с власницима *наши* из почетка реченице - изразом који је референтан. Због генерализованог тумачења наведене реченице могуће су и синонимне замене: *кад се нејриметно помера цео звездани свод над човековом главом/ над својом главом.*

Након овог одвајања појма о генерализованој перспективи, вршиоцу и ситуацији од појма о референтним вршиоцима и ситуацијама, осврнућемо се на УЛ реченице са **генерализованом лексемом човек**, са којом имамо највише примера – 60 (следећа по бројности група јесу УЛ реченице с перспективом за 2. л. једнине, којих је нешто мање – 52).

1. Најфреквентније су у овој групи конструкције које су смештене у говорни облик **уопштеног суда**. Те конструкције имају најразноврсније моделе, при чему, у случају да у тексту нема никаквих додатних фактора, код њих је могућа синонимна замена и са остале три врсте УЛ реченица (=2.јед.,=1.мн.,=2.мн.).

1.1. У следећем примеру: *И кад човек ујозна овдашњи животи и добро размисли, мора да каже сам себи да је заиста мали број људи у овој Босни који имају овакву згоду* говорни облик уопштеног суда омогућен је присуством зависноскојене реченице с везником *кад*. Конструкције са везницима *кад*, *док* и сл. везане су за изражавање саодноса у времену, а то значење често може да подразумева изражавану генерализовану ситуацију. Уп. и могућност синонимне замене са

свим осталим УЛ конструкцијама: *И кад ујознаш/ујознамо/ујознаше* овдашњи животи и добро *размислиш/размислимо/размислише*, *мораш да кажеш сам себи/ морамо да кажемо сами себи/ мораће да кажеће* сами себи да је заиста мали број људи у овој Босни...

Последња замена, са 2. л. множине, претпоставља специфичнији карактер текста – у евентуалном публицистичком стилу – због у већој мери књишког и учтивог звучања те варијанте.

1.2. Уопштени суд може настати и код изражавања узрочно-последичних веза, уп. у следећем примеру: *Заборав све лечи, а песма је најлепши начин заборавља, **јер** у песми се човек сећа само онога што воли*. И овде су могуће синонимне замене, уп.: *јер у песми се сећаш/сећамо/сећаше само онога што волиш/волимо/ волише* (са истом примедбом о замени са 2. л. множине). Понекад се у тексту задеси не један, већ неколико фактора који доприносе избору генерализоване перспективе. Тако, у наведеном раније у излагању примеру: *Живео је мада је **шешко рећи** како. Тако **чешто** ни сами што не знамо. **Јер** предметни и силе спољашњеж животића преображавају се у **човјеку** у љушине, сласћи, досаде, лудосћи...* осим структуре двеју суседних реченица која је подређена узрочно-последичној вези израженој везником *јер*, имамо и генерализатор – прилог *чешто*, који подразумева итеративност за изражавање догађаје, а битан је и евалуативни предикат *шешко је (рећи)* из прве реченице, који може да у датој реченици и сам буде самостални чинилац за њено генерализовано тумачење (в. у 1.4.).

1.3. Често је разлог за укључивање говорног облика уопштеног суда синтаксичка конструкција у којој суреченица с генерализованом перспективом изражава карактеристику управне речи, при чему ту карактеристику најчешће уводи односна заменица *који*, уп.: *Али ноћу, **шек** ноћу, кад живе и илану небеса, ошвара се бескрајности и силна снага **штога свећа** у коме се **жив човек** жуби и не може да се присећи ни сама себе ни куда је пошао ни шта хоће ни шта треба да ради*. Управни појам који овде добија своју карактеристику јесте синтагма *штај свећ*. Иначе, овде је уместо генерализоване лексеме *човек* употребљен фразеологизовани израз *жив човек*, који, међутим, због своје фразеологизованости не смета генерализованој перспективи (атрибут нема своје посебно значење). Поново су могуће све три врсте синонимних замена.

1.4. Уопштени суд се може користити и под утицајем главног предиката са значењем оцене, нпр.: ***Највећа срећа** и **животу је да **човек** пронађе праву лудост***. У овом примеру предикат *највећа је срећа* отвара позицију за субјекат с пропозиционалним значењем, при чему, као у овом случају, то значење може да буде генерализовано. Поново су могуће синонимне замене са све три остале УЛ варијанте.

2. Међутим, чешће у ексцерпираној грађи срећемо случаје УЛ употребе у којима се не могу извршити синонимне замене са све три остале УЛ конструкције.

2.1. Та немогућност може бити проузрокована додавањем неког **другог чиниоца**, који се комбинује с говорним обликом уопштеног суда и намеће семантичка ограничења на синонимне замене.

2.1.1. Најфреквентнији такав чинилац је смештање уопштеног суда у говорни облик **приповедања**, тј. у причу о **прошлим догађајима**. Нпр. у следећем тексту: *Испричао сам што сам **могао** **грђе**, а **грдно** је и било, **колико** је **дуг** **мјесец** **дана** **кад** се **човек** **нађе** и **оваквом** **чиду** **као** **што** **сам** **се** **ја** **нашао***, с једне стране, због везника *кад* укључује се генерализовано тумачење уопштеног суда. Међутим,

с друге стране, тај суд је смештен у говорни облик приповедања о једном конкретном и референтном догађају и у прошлом је плану. То оставља по страни УЛ облик за 1. л. множине, који би у представу о вршиоцу укључио и говорника заједно са слушаоцем, који се не могу повезати с прошлим планом о којем се прича. У самом тексту из лепе књижевности из којег је преузет пример није могућа ни употреба УЛ конструкције у 2. л. множине, која би додала немогуће у описиваном призору књишко и учтиво звучање, које би подсећало на публицистички стил, уп.: **koliko je dug mjesec dana kad se nađete u ovakvom čudu kao što sam se ja našao.*

2.1. 2. У нашој грађи немамо пример неких ауторових размишљања у којима би генерализовану перспективу омогућивала употреба **модалног глагола**, али су такви случаји сасвим могући (имамо многе такве у бугарском језичком корпусу, анализираном другим поводом), при томе ће и они моћи да се замењују са све три остале синонимне УЛ варијанте, уп. реченицу: *Човек може да верује у ишћа žod хоће, али сйварностй је сйварностй и њене УЛ варијанте: Можеш да верујеш/Можемо да верујемо/Можеће да верујете у ишћа žod хоћеш/хоћемо/хоћеће, али сйварностй је сйварностй. У грађи из српског језика имамо сличну употребу уопштеног суда с модалним глаголом, којој је, међутим, додат и чинилац учешћа у **директном дијалогу**, који смањује број могућих синонимних замена (код обраћања саговорнику са *иш* отпада варијанта с 2. л. множине – не због формалног мимоилажења бројева, већ због непотребног књишког и дистанцирајућег звучања): - *Samo što Salih još čeka da mu se sinovi vrate. – Zar još vjeruje da su živi? – Čovjek može povjerovati u što god hoće...*, - *Zar još vjeruje da su živi? – Можеš повјеровати/ Можемо повјеровати у што год хоћеш/хоћемо.**

Обрнуто, када говорна ситуација претпоставља већу меру књишког и учтивог звучања обраћања према саговорнику, онемогућује се замена с УЛ у 2. л. једнине. Имамо такав пример с текстом из рекламе кишобрана (мада би се, можда, код рекламе неке робе за младе избегавало управо то књишко и учтиво звучање): „Амрели ишћиише човека од влаге и назеба”, ишало је на рекламама Прве српске фабрике амрела, „они чувају одело и сам углед човека... Уп. немогућу замену са перспективом 2. л. једнине* Амрели ише ишћиише од влаге и назеба..., али сасвим могуће остале варијанте: Амрели нас/вас ишћиише од влаге и назеба... Могућност употребе уопштеног суда у овом рекламном тексту, иначе, задаје позиција карактеристике појма *амрела*.

Ситуација директног дијалога се, у целини узев, поприлично разликује од текста из лепе књижевности. У њој је мешање додатних чинилаца у генерализовано тумачење уопштеног суда уочљивије, при чему нарочито велик утицај то мешање има на тумачење УЛ облика у множини (у 1. и 2. лицу множине), који су, као што смо видели, оптерећени додатним семантичким нијансама у поређењу са „неутралним” облицима са *човек* и са 2. л. једнине. Дobar пример тог утицаја пружа следећи текст из реплике оца (из једног комада) у директном дијалогу с његовом ћерком и зетом: *Ајше, децо, сад идише, па нам ојети дођише. Ајде, ајде, најпоље. Човек да би дошао, прво мора да оде, а ми ишолико желимо да нам дођеште. Будући да овде у блиском контексту има референтних израза како у 2. л. множине тако и у 1. л. множине, за изражени уопштени суд, чије генерализовано тумачење омогућује структура финалне реченице (што је други „генерализујући” чинилац који је остао без чистих примера у ексцерпираној српској грађи), не може да се направи синонимна замена са УЛ облицима у множини, пошто ће се ти облици тумачити као референтни, уп.: **Да бисмо дошли/Да бисте дошли, прво морамо да одемо/ мораше да одете.**

Код УЛ облика у 2. л. јединине референтни контекст у дијалогу не нарушава генерализовано тумачење, уп. пример из самог почетка рада: *I sad tražiš posao? Najbolje bi bilo u državnoj službi. Ne treba ti nikakva sposobnost, ne pretržeš se, ne strepiš od gubitaka, a dobitaka imaš onoliko koliko umiješ. Ali to je teško, zamjerio si im se...*

2.1.3. Често се уопштени суд комбинује са специфичном семантиком предиката – радњом која се поима као **индивидуализована** и која, мада се и тумачи генерализовано, не може да се изражава УЛ обликом за 1. л. множине, јер не допушта семантичку нијансу припадности колективу. Уп. следећи пример: *У своје нестварноме окружају он је био врло стварно: једно врло активно агирајуће, пулсирајуће средиште, од судственог дејства и пенетрантне снаге, а с прејензијом да човека заплени, гошћово хипнотички зароби, не доушћтајући му ни да дахне ни да се макне. Ако покушамо да заменимо ову УЛ реченицу реченицом с перспективом 1. л. множине, добићемо представу о једном колективу, док јунак приче тешко да има жељу да тако манипулише цео колектив, уп.: *а с прејензијом да нас заплени, гошћово хипнотички зароби, не доушћтајући нам ни да дахнемо ни да се макнемо.*

Синонимна замена с осталим УЛ облицима је сасвим могућа: *а с прејензијом да ше/ вас заплени...* Иначе, генерализовано тумачење је овде могуће због значења карактеристике управног појма *прејензија*.

Иста индивидуализована, мада и генерализована представа о вршиоцу и о радњи садржи се и у следећој реченици из наведеног текста, где је овог пута уопштени суд могућ због структуре условне реченице (то је, иначе, посебан генерализујући чинилац), а употребљен је УЛ облик у 2. л. јединине: *Али уједно – ако би само добро загледао и имао снаге да се не даш (ишћо њему шек и причињава право задовољство...). Због индивидуализоване радње из прве реченице и овде се онемогућује једино замена УЛ обликом у 1. л. множине: *– ако бисмо само добро загледали и имали снаге да се не дамо.*

2.1.4. Друга врста семантике која исто сужава могућност да уопштени суд синонимно замене сви остали УЛ облици јесте семантика изражаване пропозиције везана за размишљање о природи људске врсте. У таквим случајевима је осим УЛ облика са *човек* могућ само још УЛ облик 1. л. множине, при чему оба подразумевају једну визију перспективе коју овде експлицирамо изразом ‘**ми, људи**’. Уп. пример такве употребе: *Шћо ме ишћа? – мислио је. Могао је зајоденући реч о стћошћину дружих стћвари (...), и било би природно да је. Небо баш ћо. Заишћо мучне стћвари ударају на човека и стћља, мада су само њезове сојстћвене мисли и намере: овајлошће се ћа за гоне. У овом примеру могућност генерализованог тумачења обезбеђује упитна реч *заишћо* (други чинилац за укључивање уопштеног суда, који се у нашој ексерцираној српској грађи не појављује у чистом виду, али је сасвим могућ). Међутим, размишљање које следи једна је врста уопштења управо о природи људског бића, ‘нас, људи’ - колектива, којем говорник обавезно припада, док замене обликом за 2. лице (како једн. тако и множ.) некако премештају акценат у представи више на слушаоца. Уп. немогуће реченице: **Заишћо мучне стћвари ударају на шебе/ вас и стћља, мада су само шћвоје/ ваше сојстћвене мисли...**

2.2. Осим у говорном облику уопштеног суда, УЛ конструкције с лексемом *човек* срећу се и у другим говорним облицима.

2.2.1. Један такав специфичан облик је **обезличавање** – облик у коме иза УЛ конструкције стоји референтни вршилац (или други актант), али га УЛ перспективом говорник „прикрива”, обезличава га. Уп.: *Odvojio sam Mahmutu polovinu,*

uzeo je novac, ravnodušno, ... Samo ga je pogledao na dlanu. – Da je ovog đubreta samo malo više, čovjek bi mirnije spavao. У таквим случајевима је генерализована перспектива чисто манипулативног карактера па се синонимно не замењује ниједним другим УЛ обликом, али се зато може заменити референтним вршиоцем (у овом случају са ја).

2.2.2. Понекад говорник УЛ конструкцијама оцртава неки **замишљени призор**, који директније сугерише слушаоцу информацију о одговарајућој пропозицији (много чешће се, иначе, у том говорном облику налази УЛ конструкција у 2. л. једнине). Будући да је тај призор везан за представу о индивидуализованој пропозицији, на њега се не може применити синонимна замена УЛ облицима у 1. л.множине, док су остале синонимне замене могуће, уп.: *Никад се чудна и изузетна лепоша катије не може боље осетити него у ње лепоше дане, у овај саћ. Човек је на њој као на чаробној љуљаци: и земљу прелази, и водом плочи, и простором лећи, и ојети је чврсто везан за касабу и своју белу кућу.*

2.2.3. Понекад синонимну замену не ометају неки семантички, граматички, синтаксички или прагматички разлози, него је немогућност замене резултат **фразеологизованости** израза, уп.: *Од свега се човек оира, само не од речи.* У таквим случајима није могућа никаква синонимна замена.

3. Ако се сада, на крају рада, вратимо теми о вишезначности, можемо издвојити два разлога да бисмо говорили о тој семантичкој појави код УЛ конструкција. На почетку овог текста смо показали да су УЛ реченице синтаксичке конструкције којима су потребни специфични услови и контекст да би се оне одвојиле од свог референтног тумачења и добиле другачију перспективу (као што смо рекли, ова њихова специфика личи на механизам метафоре код лексичких јединица). Након извршене анализе додаћемо да, осим у наведеном смислу, о вишезначности можемо да говоримо и у оквиру самога генерализованог тумачења УЛ конструкција. На бази материјала с реченицама с лексемом *човек* утврдили смо да и у оквиру УЛ конструкција врста говорног облика у којем су оне употребљене утиче на њихову семантику. Тачније, УЛ реченице са *човек* могу изражавати уопштени суд, којем се често придодају и други чиниоци, особине текста (говорни облик приповедања, индивидуализовано значење предиката и сл.). Тим реченицама може да се оцртава замишљени призор или, пак, оне могу служити за комуникативно прикривање референтне перспективе (за обезличавање)³.

Код анализованих употреба УЛ конструкција са *човек* утврдили смо следеће моделе синонимне замене са осталим УЛ конструкцијама: 1) **Уопштени суд** без других чинилаца: =2. јед., = 1. мн., =2. мн.; 2) **Уопштени суд + приповедање**: = 2. јед., ≠1. мн., ≠2. мн.; 3) **Уопштени суд + директни дијалог**: = 2. јед. или =2. мн./≠2. јед. или ≠2. мн., =1. мн./≠1. мн.; 4) **Уопштени суд + индивидуализована пропозиција**: =2. јед., =2. мн., ≠1. мн.; 5) **Уопштени суд + семантика `Ми, људи`**: =1. мн., ≠2. јед., ≠2. мн.; 6) **Обезличавање**: ≠2. јед., ≠1. мн., ≠2. мн.; 7) **Замишљени призор**: =2. јед., =2. мн., ≠1. мн.; 8) **Фразеологизована употреба**: ≠2. јед., ≠1. мн., ≠2. мн.

3 Ово последње је више питање употребе него семантике, али се опет веже за вишезначност.

МНОГОЗНАЧНОСТЬ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В докладе изучаются синтаксические конструкции, с помощью которых язык делает возможным отображение пропозиции из генерализированной перспективы. Эта возможность связана с одной особенностью текста, в котором эти конструкции использованы – с т.наз. речевой формой, которая позволяет переделать референтное значение конструкции в генерализированное. Выделяются 4 формальных вида таких конструкций.

Ключевые слова: многозначность, генерализированное значение, референтное значение, речевая форма, синонимность синтаксических конструкций

Димка Савова

Јордана Марковић¹
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет
 Дејатиман за српски језик

ЈЕЗИК МЕДИЦИНЕ ИЗМЕЂУ НЕРАЗУМЕВАЊА И ВИШЕЗНАЧНОСТИ²

Језик медицине обликовао се у процесу професионалног раслојавања језика. Иако у својој основи припада научном стилу, као језик у честој употреби у свакодневном говору, он прераста у језик у општој употреби. У овоме раду се дају карактеристике тог језика и препоруке у вези с тим у ком би правцу требало усмеравати језик медицине у зависности од његове конкретне употребе.

Кључне речи: језик медицине, функционални стилови, научни стил, терминологија

Са језиком медицине сви се, нажалост, сусрећемо и у мањој или већој мери њиме и служимо³.

Језик медицине настао је у процесу раслојавања језика. Имајући у виду податак да се друштво убрзано развија и да језик бива принуђен да тај развој прати, јасно је да у њему неминовно долази до раслојавања, будући да једино такав – раслојени, он може задовољити све потребе људске заједнице.

Тој проблематици посвећена је озбиљна пажња страних и домаћих лингвиста. На српском језичком простору о раслојавању језика, између осталих, говорили су и Милорад Радовановић, Ранко Бугарски, а чини се, када је у питању функционално раслојавање у чијем процесу настају функционални стилови, да је незаобилазан Бранко Тошовић и његови радови посвећени тој проблематици. Очигледно је да посао на систематизацији и груписању у оквиру таквих раслојавања језика није лак ни једноставан, али је – из оперативних разлога – неопходан.

Но, чини се да језик који је предмет овог рада лако можемо класификовати. Он би морао припадати научном стилу, будући да припада медицини као науци и његова појава узрокована је професионалним раслојавањем.

Заправо, најпре је потребно прецизирати шта се под језиком медицине подразумева. Ту пре свега спада језик комуникацијског односа *научник–научник/стџручњак*, затим *научник – будући научник/стџручњак*, али под језик медицине могао би се подвести и комуникацијски однос *научник/стџручњак–пацијент*.

У првом случају ради се о писаном и ређе усменом виду комуникације и тај начин изражавања припада *научном стилу*. За научни стил важи да се његова оригиналност огледа пре свега на лексичком и синтаксичком плану. У лексич-

1 jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

2 Овај рад је рађен у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство Републике Србије.

3 Ових дана додатну потврду пружио ми је један деветогодишњак. У лекарској ординацији он је својим запиткивањем учинио нервозном докторку код које је био са мајком. По изласку из ординације мајка га је корила због тога, али његова одбрана и оправдање били су: „Причала је неким језиком који не разумем”.

ке особености спада употреба специфичних термина, а синтаксу карактерише обезличавање, што представља начин да аутор избегне своје „ја“⁴. У научним радовима научник се обраћа научнику да би му саопштио научну истину до које је дошао. Има лингвиста који мисле да научна дела треба да буду намењена мањем броју научника и стручњака и стога су им ограничени домети, тј. да научни стил и не треба да буде свакоме разумљив, будући да подразумева извесно предзнање, а није ни намењен свакоме. Насупрот овоме ставу налази се мишљење да свака наука треба да буде разумљива обичним људима и да то и јесте сврха науке – да своја достигнућа пренесе обичном човеку.

Други вид комуникације може бити у писаној форми, али подједнако је у употреби и усмени вид и ту спадају предавања на часовима у школи или на факултету, али и упутства у вези са употребом разних помагала или лекова, излагања на трибинама упућена грађанству и сл.

Стога се у овом случају мора говорити о „стручном језику“, а онда се намеће питање односа овог језика према научном стилу – да ли је у питању исти појам или је један надређен. Заправо, већ је раније примећено да насупрот научном стилу постоје тзв. „практични стилови“, а ту спадају, у језику који посматрамо, уџбеници, упутства за употребу и сл. За овај вид употребе језика јавио се термин *научно-популарни стил*, када се уместо пуког преношења често неразумљивих чињеница, употребљава језик приступачнији и разумљивији читаоцу или слушаоцу⁵.

Трећи вид карактерише комуникацијски однос медицински *стручњак/научник (лекар) – пацијент*, будући да и у тој комуникацији мора бити употребе стручне медицинске терминологије. Овај вид комуникације по правилу припада усменом виду општења, те се намеће питање припадности овог облика комуникације разговорном стилу. У њему има основних елемената језика свакодневне комуникације – остварује се у говору и то у дијалогу. Међутим, док за разговорни стил важи тврдња да је *типично неформалне природе*, на дијалог лекар–пацијент не може се та тврдња у потпуности применити. Заправо, овај вид употребе језика говори о томе да није могуће строго разграничење функционалних стилова и да је преплитање неминовно. Стога би се у анализу језика медицине могла уврстити и комуникација између лекара и пацијента.

Дакле, мора се имати у виду *намена* – она утиче на употребу језика, а то значи да се језик медицине у употреби манифестује кроз однос: научник–научник; научник – будући стручњак; лекар–пацијент. Стил употребљен у сваком од ова три случаја у основи припада медицини, али у сваком конкретном случају мора имати своје специфичности. Подразумева се да ће учесницима у комуникацији под 1 бити разумљива комуникација у друга два случаја, да ће учесницима у комуникацији под 2 бити разумљива комуникација под 3, али у супротном смеру разумљивост опада или чак изостаје.

Комуникација научник–научник најчешће припада писаном виду, ређе усменом, с тим што је и усмени облик идентичан писаном, будући да је то често излагање написаног на скупу, трибини и сл.

Комуникација научник – будући научник/стручњак јесте писани облик изражавања, али и усмени и то много чешће него први.

Трећи комуникацијски однос припада усменом облику изражавања и ту комуникацију карактерише и употреба дијалекта. Право да и овај вид комуника-

4 О овоме у Тошовић 2004.

5 Више податак о овоме на www.pefja.kg.ac.rs/preuyimanje/materijal.za_nastava/zanrovske_osobnosti.doc

ције уврстим овде, упркос томе да је у њој употреба дијалекта неминовна, даје ми чињеница да и књижевност на дијалекту, или са употребом дијалекта, сврставамо у књижевно-уметнички стил.

Шта карактерише (или треба да карактерише) стил претходних видова комуникације?

1. Употреба стручних термина, употреба термина из страних језика, преузета из књига на страном језику, карактерише комуникацију под 1.
2. Употреба стручних термина и смањена употреба термина из страних језика одлика је језика у комуникацији под 2.
3. Ређа употреба стручних термина, уз обавезно превођење одговарајућим термином или описно ако нема адекватног термина, мора бити присутна у комуникацији под 3.

Научни стил који карактерише језик медицине има четири језичка слоја.

Први и основни слој јесте терминологија – латинска, тј. грчко-латинска. Она мора бити базна у медицини, и чини се да баш тај језички инвентар треба да омогући несметану и недвосмислену комуникацију међу стручњацима са различитих крајева света и са говорницима различитих матерњих језика. Будући да латински није у овом тренутку говорни језик ниједне нације, он је веома погодан као универзално средство за интернационалну комуникацију у овој области. То представља гаранцију да ће научна достигнућа у једноме крају бити доступна на целој планети.

Употреба латинског језика у медицинској терминологији требало би да буде карактеристика радова писаних на било ком језику.

Други слој у језику српске медицине представљају термини, често некритички преузети из страних језика и они долазе посредством литературе.

Савремена медицина се веома брзо развија и богати.

Чињеница је да се у овом тренутку енглески наметнуо као имплицитни језик светске комуникације, а самим тим и као међународни језик медицине, те се све новости и из ове области обавезно (или по правилу) најпре штампају на енглеском језику. Стручњаци медицине се стога морају служити енглеским како би били правовремено и адекватно информисани. На тај начин се наш медицински стручњак најпре упозна са неким достигнућем на енглеском језику, прихватајући и тамо дату терминологију. Ту терминологију он касније преноси у комуникацији са колегама из исте области, њоме се служи пишући своје радове о томе, а потом се дешава да у раду са пацијентима и у наставном раду са студентима у недостатку правог домаћег термина употреби енглески. Тако у стандардни српски језик продиру нове речи и изрази и улазе у свакодневну комуникацију у струци.

Имајући у виду чињеницу да су то стране речи и да су често преузете некритички, дешава се да дође до неспоразума у комуникацији (и међу стручњацима). На тај начин – преузимањем свега и свачега – долази до неуједначености терминологије, а то потом неминовно доводи и до неспоразума или вишезначности, што потврђују следећи примери:

Bolesnici su **konfuzni**, u izrazitoj **prostraciji**, **acidotični**, sa svim znakovima uremijskog sindroma.⁶

6 Сви примери који се наводе у овој раду представљају аутентичну нелекторисану грађу. Они су касније и публиковани и у овом тренутку могу се наћи и у штампаном облику. Будући да имена

Lupus antikoagulans antitela **prezentovana su u 30% bolesnika** sa SLE i ukazuju na bolju prognozu nego prisustvo antikardiolipinskih antitela.

Oštećenje vaskularnog endotela, što dovodi do značajnog povećanja propustljivosti zida krvnog suda (vaskularni lik), a to pak prouzrokuje smanjenje periferne vaskularne rezistencije i povećanje cardiac **outputa**.

Трећи слој представљају речи настале на основу превода са другог, обично енглеског језика и оне су често лоше преведене или невешто и неадекватно употребљене. То може довести до неразумевања, о чему сведоче следећи примери:

Rana potvrda i odgovarajuća primena terpijskih mera u pacijenata sa antifosfolipidnim sindromom i zahvatanjem bubrega **poboljšava prognozu pacijenta** i prevenira insuficijenciju bubrega.

Prvo otkriće intrarenalnih lezija kod obolelih od sistemskog lupusa SLE vezano je za otkriće antifosfolipidnih antitela i opisuje se **pre 54 godine**.

Lekovi slični diklofenaku **moгу да** u manjoj meri **povećaju** rizik od neželjenih **dogadaja**.

Lek treba uzeti **unutar 5 sati** od pojave simptoma.

Postoji profesionalna izloženost ovom oboljenju kod šumara, stočara, **farmera**, vojnika na logorovanju, zaposlenih u laboratorijama, lovaca, izletnika i kampera, posebno onih koji spavaju na zemlji.

Овде спадају и упутства за употребу лекова:

Ukoliko ste uzeli veću dozu leka Loperamid nego što bi trebalo, **odmah razgovarajte** sa Vašim lekarom ili farmaceutom! (proizvođač Zdravlje AD Leskovac);

Ukoliko ste uzeli veću dozu leka Flonidan nego što bi trebalo, **odmah razgovarajte** sa Vašim lekarom ili farmaceutom! (proizvođač Lek, Ljubljana);

Ukoliko ste uzeli veću dozu leka Xyzal nego što bi trebalo, **odmah razgovarajte** sa Vašim lekarom ili farmaceutom! (proizvođač Pharma Italija, nosilac dozvole predstavništvo na Novom Beogradu).

Занимљиво је и забрињавајуће да се једна иста формулација јавила на упутствима различитих произвођача, што може значити да је једна иста особа преводилац за све произвођаче или дистрибутере или пак они преузимају овакве податке једни од других.

Питање превода медицинских докумената, али и упутстава за употребу помага или лекова веома је значајно и квалитетан превод представља неопходност и требало би да га обавља само изузетно квалификовани преводилац или би то требало да буде резултат сарадње лингвисте и медикарара.

То се односи и на терминологију. И латинске називе, који треба да буду обавезни у међународној комуникацији, треба превести, тј. створити термине на националном језику.

Мало је таквих добрих примера, али их ипак има и требало би их користити као модел за узор:

Dokazano je da istovremena primena ibuprofena i zidovudina (antivirotik) kod HIV- pozitivnih pacijenata sa hemofilijom povećava rizik od razvoja **hemartroza (krvarenje u zglobne šupljine)** i **hematoma (podlivi)**.

аутора и наслови радова за овај осврт нису релевантни, из разумљивих (и оправданих) разлога, неће бити ни навођени.

Добро би било подсетити се да српска медицинска терминологија има своју традицију. О томе, између осталих, сведочи и *Хиландарски медицински кодекс* – драгоцен споменик српске, али и европске медицине, који представља зборник који садржи списе европске научне медицине од 12. до 15. века и показује да се српска средњовековна медицина није разликовала од европске научне медицине тога доба, чиме демантује злонамерно тврђење да су се Срби у средњем веку лечили углавном гатањем и враџбинама.

По Рељи Катићу, састављач *Хиландарског медицинског кодекса* морао је бити човек изузетног медицинског знања. Тумачења за најсложеније медицинске појмове на свом матерњем језику могао је дати само лекар високе медицинске културе и одличан познавалац свог матерњег језика. Тај преводилац је за две трећине медицинских појмова употребио народне називе и тиме поставио основу српској медицинској терминологији. О значају једног таквог задатка у то доба Реља Катић каже: „Да преводе са латинског и грчког језика на српски медицинске и биолошке списе могли су само учени људи, и то само они који су поред познавања тих научних дисциплина морали бити и одлични познаваоци не само латинског и грчког већ и свог матерњег језика” (Катић 1987: 5).

4. Четврти слој представљају домаће речи. Многи у шали кажу да у језику медицине разумеју само везнике и предлоге.

Савремено стање у српској медицинској терминологији је, нажалост, такво да она још увек нема свој стандард, без система је и стварана је узимањем народних назива и усвајањем туђих, понекад непреведених или лоше преведених, што карактерише и све друге области. До оваквог стања у језику медицине долази јер наша савремена медицинска терминологија не представља наставак постојеће, сачуване у списима српске средњовековне медицине. Чињеница је да су Срби имали *своју* медицинску терминологију крајем 15. века – пре многих европских народа (Немаца, Енглеца, Француза, Италијана). Истина, та средњовековна терминологија не може бити преузета у облику у којем се тада употребљавала – и она мора да прати промене у језику. Она би, међутим, могла бити основа и узор за стварање савремене терминологије.

И у средњовековној медицинској терминологији било је:

1. синонимних форми чиме се показује богатство ондашње терминологије;
2. описног превођења појмова за које није било могуће наћи одговарајући израз;
3. посрбљивања туђих термина;
4. непреведених латинских термина, преписаних ћириличним писмом (Катић 1982: 12): **БОНАРЕМ СИТРИНЕС**; **ПИЛЕЛЪ ШИНЕ КВИБЕШ**.

Тако у *Термиолошком речнику српске средњовековне медицине* налазимо:

ВОДОПΟΥСТЪ – мокраћни канал;

ВОДОПΟΥСТОМ НИНИТИ – катетеризација;

ВЪ СИЋ КВАСЕШТИ СЕ – безвољно мокрење у сну;

ЗАМРЗИТЕЛЪ – анестетик;

СЪТВОРИТИ МЛАДО ЛИЦЕ – подмладити се;

ТУЋСКА – грозница итд.

Посебан проблем у вези са писаним текстовима из ове области представља писмо. Изгледа да се за ауторе радова са оваквом садржином проблем писма уопште не поставља – тамо је, по схватању стручњака из ове области, латинич-

но писмо обавезно. Образложење је да радови из области медицине не могу бити написани ћирилицом због великог броја латинских термина. Узалудно је објашњење да се термин може написати у оригиналу и латиницом, а српски текст ћирилицом, и позивање на неки други језик, нпр. грчки, јапански, кинески.

У претходних 20-ак година имала сам у рукама велики број радова и уџбеника из области медицине и само један написан ћирилицом. Према језику којим је написан, закључила сам да је аутор то учинио помало из ината, те изгледа да то може бити једини прихватљив аргумент – српски инат, кад проради и ако проради.

Неминовно се намеће и питање разумевања садржине текста. При томе се мора разликовати неразумевање стручног текста од стране лаика у тој области, какав је нпр. пацијент, од неразумевања стручњака из те области. Чини се да у тексту који наводим као доказ има речи за које се може тврдити да ће их медицински стручњак разумети, али да мора бити и речи за које само може претпоставити шта значе, као и речи чије значење му је непознато:

Hipertenzija udružena sa proteinurijom i smanjenjem funkcije bubrega je klinička prezentacija trombotične mikroangiopatije, koja je dobila termin nefropatija u antifosfolipidnom sindromu. Histološki fokalne ili difuzne mikroangiopatske promene zahvataju intrarenalno vaskularno stablo i glomerularno klube. Може да се нађе zadebljanje bazalne membrane. Prognoza pacijenata je razlicita i zavisi od hipertenzije, proteinurije, nefrotskog sindroma i azotemije.

Rana potvrda i odgovarajuća primena terpijskih mera kod pacijenata sa antifosfolipidnim sindromom i zahvatanjem bubrega poboljšava prognozu pacijenta i prevenira insuficijenciju bubrega.

Неке од текстова које наводим као прилог овој тврдњи тешко је или немогуће прочитати – ваљда их треба само гледати:

Iodixanol (Visipaque[®] – GE Healthcare) je injekciono, nejonsko, dimerno, heksajodno, hidrosolubilno kontrastno sredstvo.

Rečeno hemijskim rečnikom, Iodixanol (Visipaque[®] – GE Healthcare) je 5,5'-[(2-hydroxy-1,3-propanediyl) bis (acetylimino)] bis [N,N'-bis(2,3-dihydroxypropyl)-2,4,6-triiodo-1,3-benzenedicarboxamide].

Претпоставка је да ни сви врхунски научници из једне области медицине неће разумети текст из друге медицинске области. То онда значи да се овим путем иде у свесно (или неопходно?) затварање круга људи којима су доступни и разумљиви овако написани текстови.

Ово питање није специфично само за језик медицине – слично стање агресивно се шири и у свим другим областима – па и у науци о језику. У медицини је оно најизразитије и налази подлогу за такву тенденцију у томе да је латинска терминологија основа и обавеза у овој науци.

Проблем „неразумевања” може се поставити у вези са језиком било које науке (и не само науке), а то, између осталог, намеће и следећа питања:

1. До које мере се може „затварати” језик, тј. до које мере може бити специфичан само за одређени слој?
2. Води ли то у жаргонизацију, тј. да ли тај и такав језик постаје својство само одређене групе и да ли је то довољно?

Враћамо ли се времену *шајних језика*?

3. Да ли лексика која се јавља у радовима ове врсте представља вокабулар српског језика и да ли јој је место у речнику српског језика или су то стране речи и могу се наћи само у лексиконима страних речи, што отвара и друга питања.
4. Недвосмислено је да ова лексика мора наћи своје место у правопису српског језика, а добро би било (и практично) и да је буде у правописном речнику.

Дакле, веома је важно радити на стандардизацији српске медицинске терминологије. Превођење страних, па и латинских термина треба да буде обавеза. Важно је јасно дефинисање термина – одабир једног назива као термина и његова обавезна и правилна употреба.

Ваља додати да и други народи, па и неки наши суседи, воде такву битку и имају проблем неприлагођености терминологије струке, али покрећу пројекте с циљем изградње назива одређене струке, а томе иде у прилог и „инсистирање” ЕУ на неговању различитости, што се може односити и на стварање сопствене терминологије.

Литература

Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Београд: Ћигоја.

Катић 1982: Реља В. Катић, *Терминологија српске средњовековне медицине и њено објашњење*, Београд: Српска академија наука и уметности, Посебна издања, Књига DXLI, Одељење медицинских наука, Књига 33.

Катић 1987: Реља В. Катић, *Терминолошки речник српске средњовековне медицине*, Београд: Српска академија наука и уметности, Посебна издања, Књига DLXXV, Одељење медицинских наука, Књига 36.

Радовановић 1986: Милорад Радовановић, *Социолингвистика*, Књижевна заједница Новог Сада.

Тошовић 2004: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

http://www.pefja.kg.ac.rs/preuyimanje/materijal.za_nastava/zanrovske_osobnosti.doc [преузето 20. 10. 2013]

ЯЗЫК МЕДИЦИНЫ МЕЖДУ НЕДОРАЗУМЕНИЕМ И МНОГОЗНАЧНОСТЬЮ

Резюме

У каждой профессии свой язык, который в особенности характеризуется данной терминологией. В работах по медицине, которые занимают особое место в науке, доминируют, главным образом, два терминологических пласта: термины, исходящие из латинского языка и термины заимствованные из английского языка. Роль сербского языка (предлогами, наречиями и похожими словами) свзать лексемы, т. е. термины из двух языков.

В настоящей работе мы старались указать на тот факт, что в силу чрезмерного употребления иностранных слов, языковедам даже не удается понять суть сказанного автором подлинника, т. е. сказанное можно толковать по-разному (многозначно) или, даже совсем непонятым, будучи сам автор буквально переводя английские синтаксические модели, создал конструкции непонятные и нетипичные для сербского языка. Таким образом, возникает какой-то новый язык медицины, совсем непонятен и чужд носителям сербского языка. Поэтому возникает вопрос о том, в какой мере этот язык понятен даже специалистам по медицине или, есть ли намеренное стремление к непонятности этого языка в знак образованности перед другими.

Ключевие слова: язык медицины, терминология, латинский язык, английский язык

Йорджана Маркович

Никола И. Рамић¹

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

О ТВОРБЕНИМ ДИЈАЛЕКТИЗМИМА

У овом раду² се говори о критеријумима за класификацију територијално раслојене лексице, посебно о начину идентификације творбених дијалектизама. Полазни став јесте да се територијалне варијације које су у вези са творбом ријечи разноврсно испољавају, јер се као дијалекатска карактеристика могу појављивати и творбени процеси и њихови резултати, што захтијева провјеру мјере њиховога утицаја на варирања у лексикону.

Кључне ријечи: раслојеност језика, дијалекат, твореница, творбени дијалектизам, мотивација

0. Дијалекатска лексика одређена је првенствено ограниченошћу употребе на неком дијелу језичке територије, а њена маркираност проистиче из карактеристика лексема које се испољавају као територијалне варијације. Варијације се могу односити на било који од нивоа језичке структуре. Зависно од тога на којем језичком нивоу се дијалекатске варијације манифестују, у литератури се обично говори о фонетским, граматичким и лексичким дијалектизмима³, или се, при детаљнијој класификацији, унутар граматичких издвајају морфолошки и творбени дијалектизми, у оквиру лексичких се идентификују лексички, лексичко-семантички дијалектизми и етнографизми и др.⁴ Према тим критеријумима спроводи се и класификација дијалекатског лексичког материјала. А класификација дијалекатске лексичке грађе, када се посматра цјелокупан језички материјал, а не само одабрани примјери којима се нека теоријска поставка поткрјепљује, изазов је првенствено лексикографима⁵ – јер сваку реализовану јединицу морају процјењивати и самјеравати је у односу на стање у стандардном језику, или је поредити са оним што је забијежено у неком другом дијалекту. Овако постављени класификациони критеријуми неријетко су тешко примјењиви, углавном због недовољности њихове разраде.

1.1. Један од критеријума класификације дијалекатске лексице односи се на потребу идентификације тзв. творбених дијалектизама. То су „речи које се својом творбеном структуром издвајају у односу на оне које су стандардизоване“ (Петровић 2002: 282). Према томе, подразумијева се јасна дефинисаност и

1 nikola_ramic@yahoo.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Исп. нпр. Крисин 2007: 143.

4 В. Фомина 2001: 211–212. О критеријумима издвајања дијалектизама код нас в. Петровић 2002: 282–283.

5 Општедескриптивна лексикографија третира дијалекатску лексику у укупној лексичкој маси и, попут стандарднодескриптивне, издваја је и на неки начин квалификује, док дијалекатска лексикографија настоји описати неки дијалекатски лексички подсистем, односно представити лексику која функционише на неком ужем или ширем говорном подручју унутар једне језичке територије (при потпуном опису), или ону која је карактеристична само за неко говорно подручје (у дифференцијалним рјечницима).

издвојеност стандарднојезичкога лексичкога слоја, као и територијална обиљеженост твореница са неког од аспеката који се тичу творбе ријечи. Међутим, нити је стандарднојезички лексички слој јасно препознатљив унутар укупне лексичке масе – због отворености и брзе промјењивости сваког лексичког система (или подсистема), нити је дијалекатске творбене начине једноставно одвајати од других врста варирања. Да је тако, показују и примјери којима се дефиниција творбених дијалектизама поткрјепљује. Према Д. Петровићу, у стандардноме српском језику је *комовица*, а дијалектизам је *комовача*, мада је у складу са стандардом *лозовача* и *клековача*, а ‘творбени ликови *ку/ку/руза*, *ку/ку/рузача*, *ку/ку/рузница*, *ку/ку/рузовница* ‘хлеб од кукурузног брашна’ сви се морају одредити као дијалекатски ако се за стандардно (будући да се сасвим одомаћило) прихвати *проја*“ (И.).

1.2. Примјери који су наведени у сврху илустрације дефиниције, тј. као типични творбени дијалектизми, у стандарднодескриптивном рјечнику српскога језика (Речник СЈ) и у општедескриптивном рјечнику (Речник САНУ) сасвим другачије су процијењени. У њима стоји да је *комовача* равноправно са *комовица*⁶, а на исти начин су процијењени и препоручени за равноправну употребу *кукуруза*, односно *кукурузница*⁷ и *проја*. Овдје се одмах намеће питање чиме су се руководили истраживачи дијалекатске лексике и лексикографи када су у оваквим и сличним случајевима процјене статуса лексема различито поступали. Због тога је очигледно да су критеријуму по којем се издвајају творбени дијалектизми потребна додатна разјашњења, иако горе наведена дефиниција суштински јесте прихватљива, пошто обухвата кључне елементе који се тичу формално-семантичке везе двију ријечи, и истиче чињеницу да постоје варијанте различитог степена територијалне распрострањености.

1.3. За проналажење прихватљивих одговора, чини се, неопходно је превазићи тешкоће које углавном проистичу из недовољно јасно дефинисаног статуса творбе ријечи у оквиру науке о језику⁸. Даље, иако се то у горе наведеној дефиницији творбених дијалектизама експлицитно не наводи, произлази да је за њихову идентификацију важно језичко осјећање, а самим тим и приступ који се ограничава на синхронију⁹. Са друге стране, пошто се ради о дијалекатском

6 Према грађи за Речник САНУ, обоје је широко посвједочено, нпр.: Понио човјек са собом чутуру комовице (Вел.1, 99). Уз две чашице комовице – испуни [га] варљиво осећање сопствене јачине (Пос. Б. 3, 229). Кад је боца комоваче задрхтала у старој ... руци, Ђуро ... неприметно гурну кољеном Луку (Ђур. 5, 159). По отакању црног вина печена је комина, од које се добијала ракија „комовача“ или „комовица“ (Миј.С. 8, 175).

7 Према потврдама у Речнику САНУ, ликови *кукуруза* и *кукурузница* распотрањени су у српском језику: Лишавали се биједног оброка кукурузе да би дали слабијима (Селим. 1, 67). Упао у кућу и с комадом кукурузе истрчао да пушта говеда на пашу (Ђоп. 5, 344). Сећам се ... породица које су се ... храниле кестењем и грубом кукурузницом (Мил. М. Ђ. 35, 5). Тамо је и овсеница одличан хлеб, а хелдовача и кукурузница праве послатице (Паш., БК 1904, 765). Отхранили су се млеком и кукурузницом (Јанк. Р. 1, 62). Без квалификатива којима се истиче територијална маркираност, дијал.[ектизам] или покр.[ајинизам], у истоме рјечнику потврђују се и *кукурузача*, *кукурузњак*, *кукурузњача*, *кукурузовница*, док су територијално обиљежени ликови *куруза*, *куружњак* и сл., и то због дијалекатских варијација које су фонетске природе.

8 Та чињеница се у литератури често истиче, па тако нпр. Б. Ђорић и напомиње да „поједини феномени грађења речи нису увек јасно раздвојени од феномена других језичких дисциплина“ (Ђорић 1995: 103).

9 А. Белић је истицао да је језичко осјећање кључно мјерило за издвајање твореница: „Како ћемо познати да ли је која реч проста, сложена или изведена? ... Ја сам нарочито истакао да се све поменуте категорије речи морају осећати и данас као такве или за оно време које се испитује ... Ту се савремена граматика или граматика једног времена (синхронична) не мора слагати са

материјалу, незаобилазно је посматрање и из дијахронијске перспективе, јер њу дијалектологија по дефиницији укључује¹⁰.

1.4. У нашим приликама, у дијалекатске монографије творба ријечи укључује се ријетко и сасвим фрагментарно, углавном у опису формалне стране твореница, а да је формална страна у првом плану свједоче и уобичајене опште напомене о основним принципима творбе и степену одступања од стандардног језика¹¹. Творба ријечи не укључује се исцрпно у дијалектолошка истраживања и због тога што дијалектологија тежи утврђивању односа у систему језика, а творба би због свог првенствено синхронијског приступа морала бити усмјерена на односе у подсистему, ако је дијалекат у питању, тј. на односе у конкретном народном говору.

1.5. Осим тога, при утврђивању критеријума за идентификацију творбених дијалектизама потребно је истовремено узимати у обзир и процесе, чиме се ова врста варириња у оквиру језика своди на опис граматичких дијалекатских посебности, и резултате процеса, тј. творенице које су елементи лексичког система, што је ниво варирања у оквиру лексикона¹². Самим тим што очигледно једним својим дијелом припада граматичком, а другим лексичком нивоу, овај кла-

историском (дијахроничном) граматиком“ (Белић 2000: 95–96). Са друге стране, у савременој лингвистици, како то наглашава И. Клајн, „бар откако је уведен појам дубинске структуре, синхронија се више не може оштро супротстављати дијахронији, него оне треба међусобно да се допуњују.“ Он ту посебно издава творбу: „Поготово то важи за творбу речи, која се по самој својој природи бави процесима и резултатима тих процеса“ (Клајн 2001: 6).

- 10 Дијалектологија традиционално подацима забиљеженим у народним говорима прилази првенствено са дијахронијског становишта – јер се сматра помоћном дисциплином историје језика. Међутим, Т. С. Коготкова је одавно упозорила да је уобичајено гледање на дијалекатску ријеч као извор ретроспективног изучавања језика потребно кориговати. Потребно је укључити и друге аспекте посматрања, осим историјскограматичког, због тога што дијалекатски и стандарднојезички елементи заједнички активно функционишу у разним видовима комуникације, па су у односу непрестаног прожимања и међусобног допуњавања (исп. Коготкова 1966: 291). То је нарочито изражено уколико се комуникација одвија усменим путем – због претежно усменог карактера дијалекатске ријечи, а када се говори о писаној форми остваривања језика питање садејства дијалекатске и стандарднојезичке лексике све је актуелније с обзиром на чињеницу да је дијалекатска лексика све изразитије заступљена у склопу књижевноумјетничких текстова. И дијалекатска ријеч остварена у таквим контекстима добија другачији статус, семантичка структура јој се изоштрава, јер се издиференцираност значења и могућност преласка у традиционалну употребу постиже управо фиксацијом у тексту (И: 292). Све то опет значи да се при тумачењима појединих феномена који се тичу дијалекатске лексике и синхронијски и дијахронијски приступ подразумевају.
- 11 Поред констатације да у творби ријечи не може бити оштрих граница које би један народни говор одвајале од другог, М. Пешикан је одавно примјетио да је то „област у којој имамо мало сређенијих података из наших дијалеката“ (Пешикан 1965: 136). И касније је истицано да у погледу принципа творбе нема значајнијих диференцирања (исп. нпр. Симић 1972: 477; Станић 1974: 157; Павлица 2006: 143). Међутим, како то истиче и Р. Симић у монографији о говору Левча, „[з]а обраду лексиколошких проблема потребан је сасвим другачији начин рада на прикупљању и анализи грађе него што је то у овом раду [о говору Левча] било могуће учинити“ (Симић 1972: 502). У новије вријеме вриједан допринос у овој области дао је Д. Павлица дајући исцрпан опис творбе именица у говору Срба југоисточне Лике (Павлица 2006). Међутим, и у овоме опису, како сам аутор истиче, „[п]итање семантике речи разматрано је ... само у случајевима када се значење изведенице разликује од њеног стандардног значења или када је у питању реч које нема у нашем књижевном језику“, али ипак остаје неразјашњено шта се подразумева под стандардним значењем, и гдје су границе књижевног језика у овоме погледу.
- 12 Због специфичног положаја творбе ријечи између других језичких дисциплина, како истиче Б. Ђорић, „поједине дериватолошке јединице могу [се] укључивати у друге области, у морфологију или лексику, рецимо“ (Ђорић 1995: 103). Детаљније о таквом положају творбе ријечи исп. Штасни 2008: 11–27.

сификациони критеријум дијалекатског материјала комплексан је и тешко одредив. Допринос његовом одређењу могао би бити опис могућих начина варирања твореница у дијалектима, њихова својеврсна инвентаризација или систематизација¹³, а са ослонцем на оно што је већ испитано и теоријски образложено у радовима о творби ријечи.

2.1. А разноврсна су варирања у начинима творбе и резултатима творбених процеса у дијалектима. Најлакше су уочљиве специфичности које се тичу формалних варијанти због различитих афикса. У оквирима дијалекатских творбених типова функционише мноштво модела оформљених разним варијантама творбених форманата, што ће свакако производити формалне варијације ријечи, без утицаја на семантику. Нпр. ‚букова шума‘ је најчешће *буквик*, а према начину квалификације грађе у Речнику САНУ, на основу ширине посвједочености, односно због сагласности са правилима творбе у стандардном језику, томе су равноправни ликови *буквак*, *буковина*, *буковица*, *буковик*, као и збирне именице *буковље* и *бучје*. Због морфонолошких процеса, који су дијалекатска одлика која се манифестује у појединим локалним говорима, формирају се варијанте које су покрајинизми. У локалним говорима¹⁴ због тога, са истом референтном вриједношћу као и *буквик* у стандардном језику, функционишу *бучак* (Средњи Тимок), *бучјак* (Мали Пожаревац), *буквар* (Купиновац, на подручју Ресаве), *букар* (подручје Власине)¹⁵. Велики је број таквих примјера твореница у којима се показује богата варијантност форми (исп. нпр. *зимњача*, *зимњара*, *зимњака*, *зимњакуша* и др., као и покрајинске форме *зимњаја*, *зимљача* и сл., како се означава ‚воћка чији плод сазрева у касну јесен и који је погодан за чување преко зиме‘, затим *шурњаја*, како се у стандарду означава ‚шуракова жена‘, док у локалним говорима функционишу варијанте *шурњава* и *шурња*, онда *бежунца*, са значењем ‚девојка која сама својевољно одбегне момку или је момак по договору с њом отме‘ има покрајинске форме *бежунка*, *бежанка*, *добежуља*, *побежуља* итд.).

2.2. Тако је због чињенице територијалне раслојености језика. Дијалекти располажу великом слободом употребе морфонолошких средстава за пренос значења, јер су у питању усмене реализације. Због постојања мноштва локалних говора подразумијева се могућност разноврсних начина функционисања постојећих творбених модела, али и оних модела који су потенцијално могући, па генеришу иновације које могу бити само локална специфичност. Сви они су у оквиру јединственога језика, па језик у резултату њиховога дјеловања располаже богатом лепезом лексичких варијанти. Један дио тих твореница постаје општеприхватљив и улази у стандарднојезички лексички фонд, а друге не добијају такав статус и јављају се као карактеристика само локалних говора. На питање шта ће пресудно одредити њихов статус, тј. да ли ће то бити прихватљиве јединице у инвентару стандарднојезичке лексике, или ће остати само на нивоу употребе у локалном лексичком подсистему, није лако понудити једнозначан одговор¹⁶.

13 У последње вријеме све је присутније увјерење да је за то најпогоднији лексикографски метод обраде, јер се тако обезбјеђује максималан обухват материјала, као и систематичност, многоаспектна интерпретација и висок степен информативности, а све на основама лексикографске теорије (исп. Блинова 2003: 150).

14 Примјери су, уколико није другачије назначено, из Речника САНУ.

15 Занимљиво је да се у Речнику српскохрватског и немачког језика С. Ристића и Ј. Кангрге, II део, наводе ликови *бучар* и *бучвар*, а које други извори не потврђују.

16 Познато је да је тешко утврдити општеприхватљиве критеријуме који би омогућавали разврставање лексике из цјелокупног лексичког фонда с обзиром на њен статус и могућност стандарди-

2.3. Афикси производе формалне варијанте, па је неопходно процјењивати на који начин они утичу на територијалну маркираност лексеме. Према ономе како су у Речнику САНУ процијењени горе анализирани различити творбени ликови којима се именује ‚букова шума‘, или ‚воћка ... погодна за чување преко зиме‘, да се закључити да различити афикси, онда када су у инвентару творбених елемената стандарднога језика, нису узрок територијалној маркираности (осим када је варирање изражено због фонетских процеса, нпр. *зимљача* (= зимњача), што ипак остаје на разини фонетских дијалекатских карактеристика¹⁷), него су поједини творбени ликови у таквом статусу због језичког осјећања ширег говорног колектива, односно због ниског степена њихове подруштвљености¹⁸. Степену подруштвљености на нивоу језика мјера је потврђеност јединице, а она се доказује грађом, што опет значи да се проглашавање дијалектизмом неке лексичке јединице не може свести на утиске о изражености тога степена.

2.4. Постојање формалних варијанти увијек је потенцијал који се може искористити за диференцирање значења. То значи да је постојање варијантних форми суштински један од начина активирања потенцијалних могућности језика. Нова формална структура ријечи одређује нове могућности њене употребе, због чега често долази до прерасподјеле и значењске специјализованости, па је могуће нпр. да изразу *шљивовача* буде придружен садржај ‚шљивов штап‘, а изразу *шљивовица* ‚шљивова ракија‘ (Речник МС). Могуће је да дијалекатска одлика буду чак и локалне разлике у творбеном и лексичком значењу исте формалне варијанте, нпр. *џравовак* је у Грузи ‚грабов колац‘, а у околини Сарајева ‚колац уопште‘ – што упућује на то да је сваку нову семантичку реализацију потребно одвојено процјењивати.

2.5. Иако често нема разлика између дијалеката и стандарднога језика у погледу основнога принципа функционисања творбенога модела, дијалекатска специфичност може бити конкретни материјал на којем се модел реализује, или не реализује, па се разлике јављају због начина дистрибуције форманта. Нпр. суфикс *-ик* је у стандарду основно творбено средство за грађење ријечи што означавају шуму неког дрвећа – *јасик*, *ивик*, *јелик* итд., а у Левчу не функционише на тај начин¹⁹, затим, у говору Срба југоисточне Лике суфикс *-ан* ограничене је продуктивности у творби *nomina attributi* (Павлица 2006: 62) итд. Да је у описима народних говора дистрибуцији форманата у односу на конкретни материјал на којем се ти форманти реализују потребно посветити пажњу макар колико и њиховоме инвентару, доказ је и стање у говору Љештанског. У том западносрбијанском говору често се употребљавају збирне именице на *-иње*, нпр. *паишчиње*, *ку-*

зације. Исп. нпр. запажање Л. П. Крисина „Нелегко ответить на вопрос: чем определяется выбор вовлекаемой в литературное употребление диалектной, просторечной, жаргонной и тому подобной лексики? Ведь в этом выборе чрезвычайно трудно проследить какие-либо закономерности, продиктованные системными языковыми отношениями“ (Крисин 1968: 62).

17 Поред системских фонетских законитости које владају унутар неког дијалекта, а које се у крајњој линији одражавају на фонетски лик творенице, присутне су и неке опште тенденције на основу којих би се могле „назрети извесне законитости у одабирању наставачких варијаната“ (Пешикан 1965: 137). М. Пешикан истиче ове тенденције у староцрногорским говорима: „дисимилациони моменат (само тенденција а не обавезни гласовни закон); краће основе радије добијају дуже и уопште ‘рељефније’ наставке, док се дуже основе опредељују углавном за краћу варијанту; тежња да се основа што мање измени (нарочито ако је основа краћа“ (И.).

18 Тако разумијемо и различита опредељења при квалификацији ликова *комовица*, *комовача* и сл. (исп. т. 1.2.), због могуће неподударности процјена језичке компетенције говорника.

19 „Једини траг овог наст. налазимо у топониму *Јасик*“ (Симић 1972: 487).

чиње, мравиње, а суфиксом *-ија* који се додаје збирним именицама на *-аг* у њихово значење уноси се хипокористична нијанса (*прасадија, пилација, тиладија*) (Тешић 1977: 216). У истом говору занимљива је прерасподјела суфикса *-ија*, када се користи паралелно са *-иње* у збирним именицама: *зечија, шичија ~ зечиње, шичиње* (И.).

2.6. Неки творбени модели продуктивнији су у народним говорима него у стандарду, па се по њима нове ријечи лакше образују²⁰. Нпр. у већини народних говора призренско-тимочке говорне зоне у принципу је могуће градити деминутиве од скоро свих именица суфиксом *-че*, што значи да су многе такве јединице дијалекатске образовања. Дијалекатска специфичност може бити и то што је, због изразите продуктивности, у локалним говорима деминутивно-хипокористичка компонента значења некада изражена у неједнаком степену, исп. нпр. *пешиле* [млад петао, петлић'] ~ *пешилче* [дем. и хип. од петле'] ~ *пешилченце* [дем. и хип. од петличе'] у јабланичком крају (Жугић 2005)²¹. Суфикси се надовезују у циљу остваривању деминутивне семантике и онда када је та компонента, коју носи продуктивни суфикс *-ић*, неутралисана²², како је у појединим западнијим говорима. Тако је у југоисточној Лици констатован однос *грабић* (= *граб*) ~ *грабићак*, као и *злогић* ~ *злогићак*, *брестић* ~ *брестићак*, *јасенић* ~ *јасенићак*, *јаворић* ~ *јаворићак* итд. (исп. Павлица 2006: 14–15). У народним говорима велики је избор суфикса у творби именица субјективне оцјене, а начин њихове употребе веома разнолик - чему свакако доприноси усмени карактер дијалекатске ријечи, што знатно повећава могућности варирања²³.

2.7. Некада у народном говору могу равноправно са истим значењем функционисати парови – и мотивна и мотивисана ријеч, наспрам мотивисане у стандарду. Нпр. у стандарду се само творбеним средствима актуализује обиљежје за означавање рђавих временских прилика у метеоролошком смислу, па се говори *невријеме* у значењу ‚непогода‘, а у западнијим српским народним говорима са тим значењем функционишу и *вријеме* и *невријеме*²⁴. То значи да са једном стандарднојезичком јединицом у тим народним говорима коренспондирају двије, пошто је диференцијално својство творбеног форманта у *невријеме* неутралиса-

20 Према закључцима Д. Павлице, у говору Срба југоисточне Лике степен продуктивности појединих суфикса јесте основни начин дијалекатске диференцијације: „Преглед грабе, наиме, показује да се сви суфикси својствени српском језику јављају и у говору Срба југоисточне Лике, с тим што је продуктивност неких (нпр. суфикса *-ка*) једнака оној коју показују и у књижевном језику, продуктивност других (нпр. суфикса *-ост*) знатно је мања, док су трећи, нарочито они који учествују у грађењу именица субјективне оцене, чак и продуктивнији“ (Павлица 2006: 143).

21 Појачавање деминутивности удвајањем суфикса широко је заступљено, па је познато и стандардном језику (исп. Стевановић 1981: 474), а њихов избор при комбиновању варира.

22 Д. Павлица констатује да је у говору Срба југоисточне Лике, у именица које су „изведенице које значе дрвеће“ (*брестић, грабић, дренић* ...), „суфикс *-ић* изгубио деминутивно значење, па га добија тек додавањем суфикса *-ак*“ (Павлица 2006: 15). И у Речнику САНУ се констатује, управо на основу примјера из западнијих српских говора (са подручја Лике, Баније и Книнске крајине) да се деминутивно значење у оваквим реализацијама понекад губи (исп. *злогић 1*).

23 М. Пешикан истиче да су у староцрногорским говорима изразито присутни пејоративни суфикси (исп. *јавов, мршвуља, обрвуша, килоша, гореша* и сл.), и наглашава да је „одабирање наставака условљено ... разним моментима у конкретной ситуацији поједине речи, и само неки од ових момената имају општији домајај“ (Пешикан 1965: 137).

24 Нпр.: „Време“ у овдашњем народном говору [у делу Босанске Крајине] означава кишу, снег, уопће непогуду (Рађ. 2, 131). Али наједанпут удари вријеме и вода, па све оно поби и потоци (НПР. Чајк., 310). Над њиховом се земљом пролије град и вријеме (Грђ. 5, 51). Пада свако вријеме: киша, лед, снег (Буковица, Ард., ЗНЖ 4, 213). Да вријеме (град) жита не побије (БВ 1893, 389).

но и не успоставља опозицију, па се са истом референтном вриједношћу користи и *вријеме*, што је дијалекатска црта.

3.1. Варирања условљена територијалним раслојавањем језика често су резултат разноврсних структурно-семантичких веза мотивне и мотивисане ријечи. Статус и карактеристике јединица у којима је лексички мотиватор садржан утичу и на дијалекатски статус деривата, ако у стандарду функционише синоним²⁵ мотивне ријечи. Нпр. *клачина*, *клачар*, *клачарда*, *клачинар*, *клачинара*, *клачинак*, *клачинац* итд. јесу дијалектизми, као што је и лексички мотиватор *клак* у том статусу. У стандардноме језику функционише лексема исте референтне вриједности - *креч*, са својим деривационим гнијездом.

Деривациона гнијезда лексема *клак* и *креч* нису подједнако развијена, нити су семантички садржаји њихових деривата увијек у еквивалентном односу (на начин како таква еквиваленција очигледно постоји у односу *клачина* ~ *кречана* ,јама у којој се гаси или пече *креч*). Ту се отвара питање статуса оних јединица које су мотивисане дијалектизмом, а немају еквиваленте у стандардноме језику, као што су нпр. *клачарда* и *клачинац* из горе наведеног низа деривата, како се обично у западнијим крајевима²⁶ означава ,стари *клак* с пржином што опада са зидова'. Очигледно је да такве јединице нису општеприхваћене због тога што у ширем говорном колективу не постоји интерес за такве сегменте стварности, па ни за такве номинате.

3.2. У оквиру полисемантичких структура твореница често се издвајају реализације које имају дијалекатски статус. Нпр. *кравар* јесте ,онај који гаји или чува *краве*, али је и ,во који је отхрањен међу *кравама* што је забиљежено као покрајинска реализација у Тополову у Хрватској. Изванлингвистички фактори свакако регулишу постојање или непостојање оваквих реализација у појединим идиомима. Варијације у различитим локалним говорима могуће су због различитог начина активирања семског потенцијала лексичког мотиватора. Анализа семантичке структуре лексичког мотиватора у неким случајевима показује да је мотивисаност заснована на значењској спецификацији унутар његове широке семантике. Тако је могуће да се *комовица* или *комовача* разумије само као ,ракија од преврелог *грожђаног кома*, *комине*, па је синонимно са *лозовача* и *гроздовача*²⁷, иако је у семантици *кома* (или *комине*) садржан домен примјене који се односи и на друге врсте воћа²⁸. Иако су у питању творенице, па се као критеријум разврставања лексике намеће творба, у оваквим случајевима процеси и резултати процеса који доводе до варијација првенствено су факта која спадају у домен лексичко-семантичких измјена.

4. У овом прилогу наведени су само неки од многобројних начина испољавања територијално условљених варијација у лексикону који се тичу творени-

25 Различити су ставови о томе да ли је овдје могуће говорити о синонимији, због чињенице територијалне раслојености језика (исп. Прћић 1999:16; Тафра 2005: 216; Рамић 2013: 67).

26 У Речнику САНУ наводе се ови примјери употребе: Око пенцера и испод њих црни се напукла *клачарда* (Ђор. С. 5, 84). *Клачарда* значи стари *клак* с пржином што опада са зидова (Книн, Симић С.). *Клачинац* је *креч* опанут са разваљених зидина кућа (БиХ, Радој. В.).

27 Територијално маркирани ликови су, према Речнику САНУ, *грозда*, *лоза*, *гроздовњача*, *лозача* ...

28 Исп. нпр.: Шљиве родиле - преродиле. Свукуд пуне каце, а *комови* већ преврели, па се *пјенуше* (Коч., НИ 1901, 118). *Ракија* се пече од шљива, *винске комине*, *крушака*, *трешања*, *дудова* ... *дрењина* ... *Кад плод преври*, *зове се комина*, па био ма од чега (Грб. С. 1, 278). Анализа унутрашње форме ријечи омогућава утврђивање условљености „звучања“ твореница врстом односа са другим ријечима језика, а полимотивација је важан фактор који доводи до варијација (исп. Блинова 2003: 150).

ца. Творенице су по својој природи јединице које, у разним периодима, представљају новину у лексикону, а начин на који су оне формиране и у којој мјери су подруштвљене, условљава и њихов статус. У народним говорима функцио-нише низ граматичких и лексичких средстава за творбу ријечи који се регуларно испољавају у оквирима њихове природне норме, што у неким случајевима може производити дијалекатске варијације. Слобода у избору творбених средстава, због усменог карактера дијалекатске ријечи, а уз одсуство спољних фактора регулације, резултира великим бројем твореница подједнаке референтне вриједности. Саморегулациони механизми неке творенице стабилизују и тако их чине прихватљивим ширем говорном колективу, што им омогућава стандарднојезички статус, али увијек остаје могућност да напоредо функционишу и оне које су нестабилне, или су карактеристичне само за одређено говорно подручје. Оне постоје у оквиру лексикона појединачних народних говора и дијалекатска су чињеница. За адекватан преглед стања у том погледу у локалним говорима, па онда и срањивање са оним што се сматра стандардизованим, погодно средство јесу исцрпни дијалекатски рјечници, јер је на основу лексикографски презенто-ване грађе могуће изводити закључке и о творбеним процесима у неком дијалекатском систему, и о резултатима тих процеса.

Литература

- Белић 2000: Александар Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*, Изабрана дела 14, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000.
- Блинова 2003: О. И. Блинова, *Методы мошвиологического исследования*, Томск: Известия Томского политехнического университета 4, 148–151.
- Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник ЛП, Српска академија наука и Институт за српски језик САНУ, Београд 2005.
- Клајн 2001: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Први део, Слагање и префиксација, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2001.
- Коготкова 1966: Т. С. Коготкова, *О некоторых особенностях диалектной лексики в связи с устойчивой формой ее существования*, Славянская лексикография и лексикология, Академия наук СССР, Москва 1966.
- Крисин 1968: Л. П. Крысин, *Полноление литературного языка заимствованиями*, Русский язык и советское общество, Москва.
- Крисин 2007: Л. П. Крысин, *Современный русский язык*, Издательский центр 'Академия', Москва.
- Павлица 2006: Драган Павлица, *Творба именица у говору Срба југоисточне Лике*, Српски дијалектолошки зборник ЛП, Српска академија наука и Институт за српски језик САНУ, Београд 2006.
- Петровић 2002: Драгољуб Петровић, *Дијалекатска лексика и речник стандардног језика*, Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе, Зборник радова, Нови Сад – Београд, 2002.
- Пешикан 1965: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник XV, Институт за српскохрватски језик, Београд 1965.
- Прћић 1999: Твртко Прћић, *Синоними у теорији и пракси: исто али ипак различито*, Језик данас 9, Нови Сад 1999.

- Рамић 2013: Никола Рамић, *Релације у лексичком систему и у употребу вриједности лексема у стандардном језику и у дијалектима*, Зборник радова Језик, књижевност, вредности, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш 2013.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, (Матица хрватска) – Матица српска, Нови Сад 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1-18, САНУ, Београд 1959–2010.
- Речник СЈ: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Симић 1972: Радоје Симић, *Левачки говор*, Српски дијалектолошки зборник XIX, Институт за српскохрватски језик, Београд 1972.
- Станић 1974: Милија Станић, *Ускочки говор*, Српски дијалектолошки зборник XX, Институт за српскохрватски језик, Београд 1974.
- Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I*, Научна књига, Београд 1981.
- Тафра 2005: Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb, 2005.
- Тешић 1977: Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, Српски дијалектолошки зборник XX, Институт за српскохрватски језик, Београд 1977.
- Ђорић 1995: Божо Ђорић, *Стилистички аспекти деривације*, Стилистички аспекти проучавања српског језика, Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2, Београд 1995.
- Фомина 2001: М. И. Фомина, *Современный русский язык, Лексикологија*, Высшая школа, Москва 2001.
- Штасни 2008: Гордана Штасни, *Творба речи у настави српског језика*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд 2008.

ON FORMATIVE DIALECTISMS

Summary

The paper deals with the criteria for the classification of territorially stratified vocabulary and especially the way of identifying formative dialectisms. It is emphasized that the difficulties arising in the process of defining this sort of dialectisms occur mostly due to the insufficiently clear status of word formation within linguistics. The freedom in choosing formative devices in folk speeches, due to their oral character and considering the absence of external regulative factors, results in a large number of coined words bearing equal referential values. Self-regulating mechanisms stabilize some coined words and by doing so make them more acceptable to the wider speech community, thus providing them a linguistically standardized status, with an option for the ones which are typical of a specific linguistic area to be used simultaneously. These occur in the lexicon of individual popular speeches and represent a dialectal fact.

Key words: linguistic stratification, dialect, coinage, formative dialectisms, motivation

Nikola Ramić

Видан В. Николић
Универзитет у Крагујевцу
Училишњски факултет Ужице

ДВА ПРАВЦА РАЗВОЈА ЗНАЧЕЊА БАЗЕ *ВИД* У ЛЕКСИЦИ И ОНОМАСТИЦИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА (ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ)

У овом раду¹ се са лексичког и етнолингвистичког аспекта говори о два основна правца развоја значења базе **вид* у лексици и ономастици српскога језика. Ако апстрахујемо фигуративна значења лексеме *вид* (на пример: „просвећеност, знање” или изразе типа *имати у виду*: „држати на уму, мислити на кога или што”), значења лексеме *вид* развијају се у два основна правца: (а) *вид* – „примање светлосних утисака, способност опажања очима” и (б) *вид* – „оно што се открива, указује погледу, призор, слика”.

Чулом вида перцепира се око 85% света и зато се у српској традицији за најтежи телесни недостатак сматра губитак вида. Због специфичног облика функције, орган чула вида *око* има разуђена значења у лексикону српскога језика. Потирање разлике у значењу између *вида* као чула вида и *ока* као органа вида показује се и у творби речи префиксацијом: (а) *увидети* : (б) *уочити*.

У српској традицији они који болују од очију обраћају се божу Виду (од кога потиче традиционално занимање *видар*). Биљка *вид* (*Anagallis arvensis*) бере се уочи Видовдана (28. јуна) као лек против болести очију. База **вид* се јавља у (а) антропонимији (*Вид, Видак, Видосав; Видић, Видојевић*) и (б) микротопонимији (*Видојевица, Видова вода*).

Кључне речи: база *вид*, база *око*, српска лексика, српска ономастика, чуло вида, панганско божанство Вид / Световид

0. Увод. – Човек као живо биће чулом вида перцепира око 85% спољашњег света и зато у српској традицији, као и у другим културама света, губитак вида (урођени или стечени) сматра се као најтежи телесни а тиме и духовни недостатак.

У социјалном окружењу слепи (и ћорави) људи су жигосани (*слепац* – погрдно *гљуи човек, незналица*). Међутим, познати су случајеви слепих људи који су достигли врхунац у доменима стваралаштва где су се могли испољити и без овог важног чула (на пример: слепи песник Хомер у грчкој традицији, слепи гуслар Филип Вишњић у српској традицији или Марта Келер, која је била слепа и глува од рођења, али је постала полиглота и уклопила се у окружење „нормалних” људи).

1. Предмет рада. – У овом раду се са лексичког и етнолингвистичког аспекта говори о два основна правца развоја значења базе **вид* у лексици и ономастици српскога језика.

1.1. У Речнику САНУ дефинисана су значења лексеме *вид*:

„**вид** м (лок. виду; мн. видови) **1. а.** моћ примања светлосних утисака; примање светлосних утисака, виђење. **б.** орган за опажање светлосних утисака, око, очи. **в.** заст. поглед. **2.** заст. покр. в. видело. **3.** изглед, спољни изглед ствари. **4. а.** лик. лице. **б.** изглед, израз лица.” (Речник САНУ, књ. 2, 583–585).

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта бр. 17814: *Динамика структура српскога језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

1.2. И у језику Петра Петровића Његоша лексема **вид** има иста основна значења:

„1. моћ примања свейлосних утисака, способност гледања, визуелног оцажања. – Нема дана без очнога вида / нити праве славе без Божића.

2.а. оно што се указује, открива погледу, призор, слика, пејзаж. б. способност изглед (кожа или чеџа); лик, изглед, облик.

3. поглед.” (Речник Његошева језика, књ. 1, 72).

1.3. Лексема *око* због асоцијативности према физичком изгледу и/или функцији има више значења (с.в. **око** – Речник САНУ).

1.3.1. Како је дефинисано у речницима, често се подударају значења лексеме *вид* и лексеме *око* (органа вида и чула вида).

О подударању значења ове две лексеме добија се и у пренесеном значењу:

„То је онда када речи представљају представе предмета (исп. код нас Он је ватра, тј. жустар, брз на послу и сл. Има одлично **око**, тј. добро види, оштро види и сл.” (Белић 1949–1950: 7).

1.3.2. Потирање разлике у значењу између *вида* као чула вида и *ока* као органа вида показује се и у творби речи префиксацијом: (а) *увидети* : (б) *уочити* – где се постиже синонимија.

2. Ако апстрахујемо фигуративна значења лексеме *вид* (на пример: „просвећеност, знање” или изразе типа *имајти у виду*: „држати на уму, мислити на кога или што”); значења лексеме *вид* развијају се у два основна правца: (а) *вид* – „примање светлосних утисака, способност опажања очима” и (б) *вид* – „оно што се открива, указује погледу, призор, слика”.

3. **Етимологија базе *вид***. – Пошто се база *вид* доводи у везу са познатим паганским божанством *Вид-ом*, може се посматрати са два аспекта: (а) етимологије и (б) митологије (старе вере Срба и Хрвата). Тиме се и намеће готово схоластичко питање: „Да ли је старија кока или јаје?”

3.1. Етимолог Петар Скок, у одредницама *Vid, vidati (se)* и *vidjeti (se)* (Skok 1973: III, 585–587) даје етимологију базе **vid*. Пошто се у антропонимији паралелно јављају коренска имена *Вид* и *Вит* истог порекла, са аспекта етимологије је требало разрешити два питања: (1) одакле алтернација д : т и (2) порекло самогласника и у бази **вид**:

(1) „**Vid**, лично име < lat. *Vitus*, који је zamijenio paganskog *Svetovida*, odatle pridjev *Vidov(dan)*, poimeničen na -ača *vidovača* 1. kruška, 2. jabuka, na -ka *vidovka* trešnja. [...] Izmjena t- > d- je nastala pod uplivom starog dvočlanog imena *Vidomir* ili prema tipu deklinacije *vit*, gen. *vida*. U srednjovjekovnoj Dalmaciji *Vitus* je obilno zastupljen” (Skok 1973: III, 585).

Глагол *видати* – „лечити”, тј. „лиječити виђенјем, погледом, магијом” (Skok 1973: III, 586).

(2) У бази **вид** „samoglasnik *i* је nastao iz dvoglasa *ei* u ie. korijenu **ueid-*” (Skok 1973: III, 586).

3.2. Натко Нодило, један од најбољих зналаца старе религије (и/или митологије) јужнословенских народа Срба и Хрвата, определио се да је старије лексема **вид** од божанства **Вид**:

„Pometnuvši stariju arijsku riječ za božanstvo i velikog boga na nebesima, Slaveni ipak, a u njima Srbi i Hrvati, ovog boga uzdržase čitava. To im bijaše sveti, jaki **Vid**. Naziv mu je od *vid*, viditi, znati, mjesto da od *div*, svjetliti, vedriti se. [...] Rekao bih, da je ovako nazivanje i shvaćanje višnjeg boga za stupanj jedan otanjeno i oduhovljeno prema indo-evropskom. Vid kano da sjedi između Ahuramazde i Zeusa; a može biti,

da je i ovo od nadahnuća eranskog. No, svakakao, pojam vidila primiće se pojmu svjetlosti, te su Vid i Zeus dva blizaca” (Nodilo 1981: 28–29).

4. Ко је пагански бог Вид / Световид? – Иако је мало материјалних остатак културе словенских и балтичких народа, у сфери духовног има трагова врховних паганских божанстава, а један од најчешће помињаних је и Вид /Световид. Проучавачи паганства сведоче да међу бројним словенским боговима господари Световид (в. шире: „Сутвид и Вида”, Нодило 1981: 25–164).

4.1. „Име *Световид* (силни, моћни Вид) је старо, прасловенско, а према неким историјским изворима може се закључити да је Световид био врховни бог свих Словена иако је у разним словенским народима могао имати разна имена” (*Српски митолошки речник*, 1998: 404).

4.2. „Dakle, prema Vidu, ostali bogovi nisu nego polubogovi, a, pogađam li smisao cijelaj izreci hroničarevoj, Vid je takov, jer njegovim zrenjem, njegovim vidilom, bogovi postaju” (Nodilo, 1981: 30).

Да је Бог стварао погледом, сведочи једна библијска прича код западних Словена (Словака):

„U početku ne bijaše ništa, osim Boga. Bog je spavao i sanjao, te mu san trajao neprestano. Nego bilo suđeno, da se Bog, ipak, probudi. Kad se ovo sluči, Bog počeo unaokolo gledati, pa kuda god okom svrnuo, tu nastade po jedna zvijezda. I Bog se dignu, da se divi svemu, što bijaše svojim okom stvorio” (Nodilo 1981: 30, nap. 3).

5. Трагови бога Вида у српској традицији. – У „старај вјери” – како је с правом назива Натко Нодило – за бога Вида везано је више атрибута, а за нашу тему узимамо оно што се односи на вид (чуло вида). „И сада има трагова у српским народним веровањима о многобожачком божанству Виду. Уз веровања, очувало се његово име и дан празновања. Они који болују од очних болести обраћају се Св. Виду да их извиди (излечи)” (*Српски митолошки речник*, 1998: 94).

5.1. У српском народном календару, у коме су видљиви пагански трагови, ради лакше упамтљивости редоследа празника у годишњем циклусу, биле су функционалне стилске фигуре игре речима: (а) **парономазија** као игра речима „обухвата и случајеве када се речи доводе у везу само због ефекта звучности” (*Речник књижевних шермина*, 1985: 528) и (б) **хомојотелеутон** „гласовно подударње којим се означава гласовно подударње завршних слогова двају или више колона које не морају бити једнаки, али морају бити довољно близу да би ухо то понављање занијетило” (*Речник књижевних шермина*, 1985: 248). Издвајамо неке примере:

(1) О летњем празнику Јелисијевдану се говорило:

„Јелисије просо сије, иде Виде да обиде (обиђе), што је никло да је никло, а што није нек’ не ниче” (*Српски митолошки речник*, 1998: 94).

(2) „На Видовдан, пре сунца, посећују се извори и умива се, пошто се у воду убаци биљка видовчица. Кад се сунце појави, верници се, окренути истоку, крсте и говоре: ‘Виде, Видовдане, шта очима видео, то рукама створио’” (*Српски митолошки речник*, 1998: 94).

(3) У неким крајевима девојке беру биљку **вид** и пред спавање међу под јастук и говоре:

„О, мој Виде, виђени, о мој драги суђени, ако мислиш јесенас (да је проси), дођи вечерас, у први санак на састабак” (*Српски митолошки речник*, 1998: 94).

5.2. Преломнији историјски и епски догађај у српској историји – Косовски бој – збио се на **Видовдан** (као и неки други велики догађај из ближе историје), утицао је да се „у српској народној свести преплићу историјска збиља и прастара народна веровања, као и да се повежу два мита, словенски и косовски, и слију у целину.

Видовдан – дан Световида или светога Вида у српској традицији је дан када се, по веровању, све види. Као што се на Косову видело ко је вера а ко је невера. По легенди, на Видовдан почињу кукавице да кукају, опомињући тако на косовску погибију, а у глуво доба ноћи све воде на Косову потекну црвене као крв...” (Недељковић 1994: 234).

„На Видовдан се брала трава **водовача**, и њоме, потопљеном у воду, умивали се они који пате од очних болести. По записима Томислава Бајића, у колубарским селима се водом у којој је трава видовача умивају и они кпји добро виде, да би их вид послужио, а у златиборском крају се у исту сврху ова трава ставља у росу убрану зором на Видовдан...” (Недељковић 1994: 125).

5.3. Видовитост – по узору на грчке Делфе са познатим пророчиштвом, јаваљају се видовити људи који су предвиђали неке догађаје. У српској традицији су били људи које су сматрали пророчима, видовитим, који се предвиђали догађаје унапред. Познати су Тарабићи у селу Кремнима на Тари, који су крајем 19. века, по предању, предвиђали неке догађаје у српској историји.

Како се постаје видовит? – „Ко превари ђавола и узме његову црвену капицу, тај постаје видовит, па му ни ђаво ништа не може. По веровању, ако женско чељаде преноћи голо на месечини, онда ће затруднети: тако зачетод ете постаје видовито. Видовити постају и они који се роде у материчној кошуљици. Такав човек или жена иду с вилама и знају више него други људи” (*Српски митолошки речник*, 1998: 95).

6. База вид у лексици. –Тешко би било по принципу „шта је старије: кока или јаје” одредити шта је узрок а шта последица, тј. да ли је име паганског божанства Вид била основа у стварању мотивисаних лексема или обратно. Овде можемо поћи од претпоставке да је име врховног бога Вид послужило као мотивација за стварање лексема које су биле на неки начин повезане са овим божанством.

(1) „ВИД (*Anagallis arvensis*) – бере се уочи Видовдана, а користи се као лек против болести очију, али и као средство које ће девојци у сну предсказати суђењог момка ако стави неколико струкова ове биљке под јастук” (*Српски митолошки речник*, 1998: 94).

(2) Трава **вид** (*Anagallis arvensis*) – у српској традицији има више имена биљака од базе **вид**: *видица*, *видовка*, *видова шрава*, *видовчица*; а „име **мишјакиња**, за биљку која је лек за очи *par excellence*, дошло је можда отуда што мишеви, у приповеткама, знају траву којом се могу излечити очи” (Чајкановић 1985: 64).

Према народном веровању, у Старом Влаху, ако би се могла повући одређења аналогична, и *мачија шрава* је она коју мачка „пасе” када је болесна, али „неће да је једе пред људима да је не би открила па макар угинула”.

(3) У народној терминологији биљака по мушком и женском принципу разликују се следеће врсте: (а) **вид** (*Veronica praecox*), (б) **вида** (*Anagallis arvensis*), (в) **видовица** (*Anagallis arvensis*).

„Ако их ко запита по чему се разликују, чуће да је *вид* модар, а *вида* црљена. [...] У очи Видов-дана наберу по киту овијех биљака они, који желе сазнати свога суђењеника или суђењеницу. Мушкићи бирају *виду*, а женскиње *вида*. Ту киту *вида* или *виде* обнесу три пута око куће говорећи: ‘Иде Виде и Давиде, – Ајде Виде, да видимо’” (Медић 1884: 87).

(4) У старој религији Срба и Хрвата, Натко Нодило тврди да у аналогичности према античким митским јунацима Ромулу и Рему, „у два једноимена близанца” „ми познајемо **Видово дрво** [дрво] и **Видино дрво** од свјетлости” и као што су наги

Рормул и Рем оборавали град Рим, „момачко и дјевојачко коло наше плугом вуче бразду и ода зла *оборава село*” (Нодило 1981: 294–295).

7. У природи је уобичајено да човек и животињске врсте које имају чуло вида имају пар очију (осим једне врсте паука који има очи и напред и позади). Међутим, у митологијама се сусрећу (а) једнооки митски јунаци и (б) јунаци са више очију.

(1) Архипознато је да се у грчкој митологији, у Одисејевим лутањима, сусреће Киклоп по имени Полифем који је имао само једно око (Гревс 1990: 609–610). Међутим, мало је познато да се и у словенској митологији сусреће једооко божанство: „Što je Veles jednook, ili slijep, time se naznačuje slabljenje vidne moći, dnevne ili godišnje, u ostarjelog Vida” (Nodilo 1981: 49).

(2) Израз *Арџусове очи* односи се на један догађај из грчке митологије:

„Hermes, iako najpametniji do svih lopova, znao je da neće moći da ukrade Ilju a da ga ne vidi bar jedno od stotinu Argusovih očiju, te ga je zato najpre uspavao svirajući liru, zatim prignječio okruglim kamenjem, odsekao mu glavu i oslobodio Ilju. Hera postavi Argove oči na paunov rep, kao stalnu opomenu njegovom krilatom ubici, i posla stršljena da ubode Ilju i da je goni svuda po svetu” (Grevs 1990: 168).

8. Прво чуло којим дете приликом рођења успоставља везу са спољним светом јесте чуло вида, како се метафорично каже за дете при рођењу, „када је угледало светлост дана”.

Остала чула најтеже компензују изостанак чула вида као специфичног органа. Међутим, у метафоризацији и то је „могуће”, а то се назива синестезија.

„SINESTEZIJA. Vrsta metaforičkog zamenjivanja pojmova, u kojoj dolazi do stapanja dvaju ili više čulnih oblasti tako što se oseti jednog čula označavaju osetima drugog čula. Metaforička živopisnost takvog izražavanja leži u osnovi umetničke upotrebe sinestezije; njema osnovna stilaska vrednost sastoji se u slikovitom izražavanju nekog kvaliteta ili njanse čulne percepcije” (*Rečnik književnih termina*, 1985: 727).

(1) У *Библију* стоји пример синестезије:

„I obazreh se da *vidim glas* koji govoraše sa mnom” (prema: *Rečnik književnih termina*, 1985: 727)

(2) У драми „Бож на Косову” Љубомира Симовића, Богоје, хирург и берберин из Призрена, пита монаха Теофана [„Кад Теофан, у молитви, подигне главу према небу, примећујемо да је слеп” (Симовић 1991: 12)], где је пут за Косово, овај му одговара: „Сваки ће те правац тамо одвести! / Данас у Србији нема другог пута до пута на Косово, или са Косова!”

МАКАРИЈЕ: А како налазиш пут?

ТЕОФАН: Ако сам слеп, не мора да значи да не видим! [...] / Очи нису једино чуло вида! / Ја и без очију, овим старачким рукама, видим како се априлска зора претвара у јулско вече и новембарски мрак.

МАКАРИЈЕ: Ово је права новембарска маглуштина! / Изгледа, оче Теофане, са смо залутали! [...] / Зар ћеш ти, слеп, да ми показујеш пут?

ТЕОФАН: Теби магла смета зато што видиш! / А ја не видим, па ми не смета! (Симовић 1991: 36–37).

(3) Унутрашња видовитост је позната и у грчкој митологији:

„Atena, isto tako skromna i čedna ka Artemida, mnogo je milostivog srca. Kad ju je Tejresije jednog dana slučajno iznenadio pri kupanju, ona mu je stavila ruku na oči i oslepila ga, ali mu je za uzvrat dala unutrašnju vidovitost” (Grivs 1990: 89).

9. Лексема вид у малим фолклорним формама. – Мале фолклорне форме (једноставни књижевни облици) допринеле су да се сачувају представе из традиције као трагови у савременим кретањима у језику.

9.1. Поређења:

(1) „Пуно као око” (Караџић 1975: 454).

(2) Када се у традицији није познавала брзина светлости, онда је мера навеће брзине била брзина ума, али код Б. Ђопића сусрећемо и другачије поређење:

„Потрча Мјесец **брже нег очи** / кроз врата шмугну, у кревет скочи” (у песми *Мјесец и његова бака*).

(3) „Ушкиљио очима као лисица на кокош” (Кнежевић 1957: 43)

(4) „Волим брата од очињег вида” (епска песма *Милан-беџ и Дражуџин-беџ*).

(5) „Његове умне, смеђе очи стале су да играју као на зејгину” (Андрић 1991: 20).

9.2. Изреке и изрази:

(1) „Око на око нијесам метнуо (н. п. цијелу ноћ), т. ј. нијесам заспао” (Караџић 1975: 454).

(2) „Од ока н. п. дати што, т. ј. од прилике, не мјерећи” (Караџић 1975: 454).

(3) „Слијеп код очију” – каже се за онога који не уме да чита.

(4) „Очни вид – онај без кога се не може, нешто најдраже. – Моје очи извађене, очни виде.” (*Речник Њеџошева језика*, књ.1, 72).

(5) „Давати видом и невидом.”

(6) „Видна и невидна биједа.”

(7) „Дао би ти око из главе” (Кнежевић 1957: 48).

9.3. Заклетве:

(1) „Очињег ми вида”. – Ово је једна од најтежих заклетви и показује да се у народној традицији сужава значење само на вид који се перцепира очима и показује се свест да има и других видова спознаје спољашњег и унутрашњег света.

(2) Када човек који није имао капу за свадбу посуди је од суседа, он му каже: „Чувај је као своје очи у глави (прича „Капа и сват”, у: Караџић, *Српске народне приповијешке*, стр. 266).

(3) „Тако ме не такла љута змија усред ока” (Кнежевић 1957: 37).

9.4. Клетве:

(1) „Очи му испале!”

(2) „Слијеп одо док је свијета и вијека!”

(3) „Мајка те у мртве (хладне) очи пољубила” (Кнежевић 1957: 39).

(4) „Дабогда да те моје очи не виделе!”

(5) У нашој народној поезији и лирској и епској срећу се стереотипни почаци само(клетве):

(а) „Ђевојка је своје очи клела: ‘Чарне очи, да не би гледале! Све гледасте данс не виђесте / ће прођоше Турци Лијевљани...’” (*Сћари Вујаџин*).

(б) „Чарне очи, да не би гледале! / Све гледасте, данас не видесте / да ми драги поред двора прође...” (лирска песма, Недић 1969: 152).

9.5. Загонетке:

(1) „Пружих платно од мора до Стамбола и савих га у љуску од ораха?” (*Вид*) (Кнежевић 1957: 250).

(2) „Двије вроне исте боје/ једна поред друге стоје; / сваког виде, / а једна другу не виде” (*Очи*) (Шаулић 1962: 100).

(3) „Цареве двије секе свакога виде, себе не виде” (*Очи*) (Шаулић 1962: 143)

(4) „Два пута до неба стижу” (*Очи*) (Кнежевић 1957: 250).

(5) „Две виле из пећине вире” (*Очи*) (Кнежевић 1957: 250).

9.6. Пословице:

(1) „Два су уха да се двапут чује, а два ока да се двапут види” (Кнежевић 1957: 63).

(2) „Паметноме је доста и једно око.”

(3) „Једним око меша качамак а другим тражи од бога зачину” (разрок).

10. Вид / око као симбол и поетски фокус. – Лаконски је примећено да је „око орган душе” и „издајник душе” – јер се не може ништа сакрити што се у дубини душе „кува”. Символично треће око „означаје надљудско стање, стање када проишљивост достиже савршенство као, на вишој разини, сунчево судјеловање” (*Речник симбола* 2003: 450).

10.1. Вид / око као симбол:

(1) „Dualističko viđenje također je i mentalno opažanje: *Duša ima dva oka, jedno gleda vrijeme, a drugo je okrenuto vječnosti*” (*Rečnik simbola* 2003: 451).

(2) *Божије око* – Сунце.

10.2. Вид / око као поетски фокус:

(1) У српској епској народној песми „Женидба краља Вукашина” војвода Момчило има, поред осталих атрибута, још и легендарног крилатога коња Јабучила и „у Момчила **сабља са очима** / не боји се никога до бога”.

(2) За разлику од Симовићевог јунака Теофана, слепог монаха у драми „Бој на Косову”, који види унутрашњим очима и може да покаже прави пут и „онима који виде”; у сатиричној приповеци „Вођа” Радоја Домановића за вођу који води народ на странпутицу тек на крају кад је требало да преброји колико их је у том путу остало схватају да је слеп (– „Слеп сам.” – „Јеси ли у путу вид изгубио?” – „Ја сам се и родио слеп.”).

(3) „Игра очију у том лицу била је једна од великих Карађозових вештина. Лево око било је редовно готово потпуно затворено, али се између састављених трепавица осећао пажљив и као сечиво оштар погледа. А десно око било је широко отворено” (Андрић 1991: 24).

(4) „Мирошевић је сијао својим лукавим зеленим очима и Пахомију се чинило да у њима види оштре стрелице умочене у сок од кукуте” (Ненадић 1985: 126).

(5) Тужбалица: Ја јадујем, ти не видиш, / очни виде! (Недић 1969: 78). метафора плеоназам

(6) Сестра Батрићева у тужбалици у *Горском вијенцу*: Моје очи извађене, / очни виде?! (*Горски вијенац*, стих 1918–1919).

(7) У тужгалица еуфемизам: Што си очи затворио? / Зло ми јутро! (Недић 1969: 79).

(8) У градацији лирске породичне песме жени се из боја нису вратили господар, ручни ђевер и брат рођени; за господарем је косу одрезала и коса опет расте, за ђевером је лице изгрдила, лице израста, „а за братом очи извадила / али очи не могу израсти, / нити срце за братом рођеним” (Недић 1969: 195).

(9) У лирској прози Л. Лазаревића развијен је мотив хиперболичне слике од само једног погледа:

„На кревету покрај чича-Ђорђа седело је женско створење, и оно је гледало, и гледало у мене. Али тај поглед био је нешто сасвим другачије од Ђорђевог. И тај је поглед долазио, истина, озго, али је се спуштао кроза ме и силазио још за чи-

тав хват у земљу. Ја сам бар осећао горе на темену рупу и доле за патос заковане ноге. И онда сам се знојио, кухао, топио и напослетку био хладан као леденица.

Молим вас, мало да се издувам!

Дакле та девојка имала је црне очи велике, тако да је од њих дувао неки ветар, и нека промаха ме одмах ухвати и укочи целу леву страну.” (Лазаревић 2001: 243).

(10) У невербалној комуникацији очи највише показују емоције:

„Грдно нам се очи сусретоше: / очи кажу што им срце жуди” (*Речник Његишева језика*, књ. 1, 571).

(11) У епској нардној песми *Марко Краљевић и Љутица Богдан* врхунац сукоба се разрешава оштрим погледима.

„Стаде Богдан украј винограда:
кад сагледа црне очи Марку,
и какав је на очима Марко,
под Богданом ноге обумреше.
Гледа Марко Љутицу Богдана,
Богдан гледа Краљевића Марка,
а не смију један на другога.”

(12) „Мама ми је причала – рекох ја, а **око** ми оде за срцем и закова се за девојку – мама ми је причала пуно којешта за вас, а и ја се сећам...” (Лазаревић 2001: 244).

II. База вид у ономастици:

II.1. У антропонимији:

II.1.1. Лична имена:

(1) Коренска реч **вид** као лично име:

(а) *Вид* (Нодило 1981: 35; Караџић 1975: 59; РСАНУ 2: 585);

(б) *Вид*, отац писца Бранка Ђопића, што је фреквентније име у западним крајевима српскога именослова у односу на изведенице од овог корена;

(в) *Вид* Жунић, записивач нар. умотворина (в. Чајкановић 1927);

(г) „*Вид* ковач на мјесецу”, нар. припиветка (Чајкановић 1927: 101).

(2) Коренска реч **вит** као име присутнија је на западним странама и у средњем веку (уп. т. 3.1):

(а) *Вити*, неимар из Котора (К. Јиречек, *Историја Срба*, 1984, књ. 1, стр. 296)

(б) *Вити* Бобаљевић, Дубровчанин (К. Јиречек, *Историја Срба*, 1984, књ. 1, стр. 190).

(3) У антологији *Narodne lirske pjesme* (Zagreb 1963) има неколико песама које имају теме или мотиве везане за Вида:

(а) „Видова невоља” (бр. 46): Била вила Вида дозивала: / Ајде, Виде, да се поиграмо!;

(б) „Болани Вид помаже вилама да играју коло” (бр. 64): Поболи се господине Виде / у горици где су биле виле;

(в) „Страдао у игри” (бр. 160): Овце чува Виде и Давиде, / овце чува по Шари планини.

(4) Изведенице од база **вид** и **вит**: *Видак* (Караџић 1974: 585), *Видач*, *Видо* (Вук, РСАНУ 2: 593), *Видојко*, *Витко*, *Вида* (Караџић 1975: 59; РСАНУ 2: 585), *Видна*, *Видојка* (Нодило 1981: 35).

(4) Према веровању које је распрострањено у Старом Влаху, познатој етнографској области, лингвогеографској плохи у југозападној Србији, ако постоје сметње у поремећајима у трудноћи жене, по аналогiji, коју поштује пуч-

ка етимологија, по принципу „ваља се”, датету се пре рођења намени мотивисано профилактичко име *Видан* (или *Вида* ако је женско) „да види дан”, тј. да се живо и здраво роди.

(5) Композите:

(а) *Видосава* (Нодило 1981: 35). *Видосава*, неверна жена војводе Момчила из епске песме „Женидба краља Вукашина”, постала је симбол прељубе а коју неће ни Вукашин да узме јер је преварила мужа па ће тако и њега преварити.

(б) *Видослава*, кћи деспота Оливера (*Сџари српски зајиси и најџиси*, књ. 3, бр. 4937).

(6) У српском именолову се паралелно јављају имена са базом **ВИД** и са базом **ВИТ** у композитама: *Видомир* и *Виџомир*

11.1.2. Презимена: *Видић*, *Видаковић*, *Видановић*, *Видачић*, *Видојковић*.

11.2. База **ВИД** у топонимији:

(1) ВИДИКОВАЦ, насеље код Београда.

(2) „ВИДОЈЕВИЦА, f. Berg ober Лешница [...]. Од сјеверне стране има под Видојевицом (готово под самим врхом) мали изворчић (управо и не извири вода, него као пишти), о коме људи овуда приповиједају да је некад био тако велики да су воденице по девет витлова на њему мљеле, па га Нијемци некад, кад су земљу остављали, зетгнули ђебетом и сланинама и оставили воду” (Караџић 1975: 60).

У пучкој етимологији Вук Караџић налази порекло имена града *Видојевице* уз одредницу *Ковиљача*:

„Срби онуда приповиједају да су некад биле двије сестре: *Вида* и *Ковиљка*: па *Вида* градика *Видојевицу*, а *Ковиљка* тај град *Ковиљачу*” (Караџић 1975: 281) (уп. легенда „Бања Ковиљача и планина Видојевица” у: Чајкановић 1927: 170–171).

(3) ВИДОВА ВОДА. – У Смедеревском округу, Милан Ђ. Милићевић у Кнежевини Србији, налази „извор лепе воде” *Видова свеџиња* или *Видова вода*. „На сто корака од оте воде, развалине су од старог манастира, за кога народ прича да је био задужбина цара Лазара, и да је славио Видов дан, 15. јуна. (...) На Видову воду далази многи народ сваке младе петке и недеље тражећи лека у разним болестима. некад ту бива по неколико стотина душа; бива их чак и из пожаревачког округа” (Милићевић 1876: 133).

(4) „ВИДОВО ВРЕЛО. – Више Војнића како се иде у Маљевач у селу Купљанска имаде једна лука под некаквијем грмом, и у тој луци врело, које никад нема у себи капи воде преко цијеле године, а кад дође Видовдан, онда увече уочи Видовдана дођу људи па лијепо иснаже, а чим сунце почине, вода одмах почне извирати, и то бијела као вареника. Чим паше подне уочи Видовдана, одмах се стане свијет са свију крајева прикупљати, па кад вода почне извирати, онда се умивају, па тако цијелу ноћ. Кад ујутру сване и сунце се стане рађати, вода престане извирати. А кад би је ко налио у какву посуду, флашицу или у шта друго, никако је не море до куће донијети – некуд нестане па да је не знам како зачепљена. А да кога највећма очи боле, како се ондје умије, одмах је здрав” (Чајкановић 1927: 419–420).

(5) Од базе *глед(ати)*: по- + глед > *поглед* добило је име село *Поглед* код Ариља.

12. Дакле, примери малих фолклорних форми и из белетристике показују да се значења лексеме **вид** развијају се у два основна правца: (а) *вид* – „примање светлосних утисака, способност опажања очима” и (б) *вид* – „оно што се открива, указује погледу, приказ, слика”. Међутим, ако су примери метафорични (загонетке, пословице), често је тешко разлучити коме значењу који пример припада.

Како је дефинисано у речницима, често се подударају значења лексеме *вид* и лексеме *око* (органа вида и чула вида). О подударању значења ове две лексеме добијају се и у пренесеном значењу: „То је онда када речи представљају предмете предмета (исп. код нас [...]). Има одлично **око**, тј. добро види, оштро види и сл.” (Белић 1949–1950: 7).

Извори и литература:

- Андрић, Иво (1991): *Проклећа авлија*, Просвета и други, Београд.
- Белић, Александар (1949–1950): „О лингвистици проф. А. Белића”, у: *Јужнословенски филолоџ*, књ. XVIII, св. 1–4, 1949–1950, стр. 1–37.
- Grevs, Robert (1990): *Grčki mitovi*, Beograd: Nolit.
- Ђурић, Војислав (1983): *Анџологија народних јуначких песама*, СКЗ, Београд.
- Караџић, Стеф. Вук (1975): *Српски рјечник*, Нолит, Београд.
- Кнежевић, Миливоје В. (уред.) (1957): *Анџологија народних умотворина*, МС–СКЗ, Нови Сад–Београд.
- Лазаревић, Лаза К. (2001): *Десет најлепших прича*, у избору Јована Радуловића, Лирика, Београд.
- Медић, Мојо (1884): „Принос народној терминологији биљака и животиња”, у: *Летопис Машице српске*, књ. 139, св. 3, Нови Сад 1884, стр. 85–100.
- Милићевић, Милан Ђ. (1876): *Кнежевина Србија*, Државна штампарија, Београд.
- Narodne drame, poslovice i zagonetke*, priredio Nikola Bonifačić Rožin, Matica hrvatska, Zagreb 1963.
- Narodne lirske pjesme* (priredio Olinko Delroko, Matica hrvatska, Zagreb 1963.
- Недељковић, Миле (1994): *Календар народних обичаја и веровања: за протину 1995. годину*, Агенција Ваљевац, Ваљево.
- Недић, Владан (1969): *Анџологија народних лирских песама*, СКЗ, Београд.
- Ненадић, Добрило (1985): *Дивље звезде*, Народна књига, Београд.
- Nodilo, Natko (1981): *Stara vjera Srba i Hrvata*, Logos, Split.
- Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd 1985.
- Симовић, Љубомир (1991): *Бој на Косову*, СКЗ и други, Београд.
- Skok, Petar (1973): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, кн. I–IV, JAZU, Zagreb.
- Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ, Интерпринт, Београд 1998.
- Стевановић, Михаило и други (1983): *Речник језика Петра II Пејровића Његоша*, „Вук Караџић” и други, Београд – Титоград – Цетиње.
- Чајкановић, Веселин (1985): *Речник српских народних веровања о биљкама*, СКЗ, САНУ, Београд.
- Чајкановић, Веселин (1927): *Српске народне приповећке*, књ. 1, СЕЗБ, књ. ХЛI, Српска краљевска академија, Београд–Земун.
- Шаулић, Аница (уред.) (1962): *Анџологија народних пословица и заговетки*, Народна књига, Београд.

TWO ASPECTS OF THE MEANING DEVELOPMENT OF THE BASE VID IN THE LEXICON AND ONOMASTICS OF THE SERBIAN LANGUAGE (ETHNOLINGUISTIC APPROACH)

Summary

In this paper we are dealing with two aspects of the meaning development of the base *vid* in the Serbian language from the lexical and ethnolinguistic aspects. If we abstract the figurative meanings of the base **vid* (for example “enlightenment, knowledge”, or expressions such as *to have in mind* – “keep in mind, think about something or someone”), we see that the meaning of lexeme *vid* developed in two main directions: (a) *vid* – “perceiving the light impressions, ability to perceive with the eyes”; and (b) *vid* – “what is revealed, what is presented to the eyesight, sight, image”.

With the eyesight we perceive 85% of the world and thus the loss of sight is considered the gravest physical deficiency in the Serbian tradition. Due to its specific shape, *oko*, the organ of the eyesight, has a dispersed meaning in the lexicon of the Serbian language. Neutralization of the difference in the meaning between *vid* as the eyesight and *the eye* as the organ of the eyesight occurs in the formation of a word by prefixation: (a) *uvideti* (“realize”) : (b) *uočiti* (“notice”).

In the Serbian tradition those who suffer from eye illnesses turn to the deity Vid, from whom the traditional occupation *vidar* (healer) developed. The plant *vid* (*Anagallis arvensis*) is picked before *Vidovdan* (June 28th) as a remedy for the eye illnesses. The base **vid* occurs in (a) anthroponymy (*Vid, Vidak, Vidosav, Vidić, Vidojević*) and (b) microtoponymy (*Vidojevica, Vidova voda*).

Key words: the base **vid*, the base *oko*, Serbian lexicon, Serbian onomastics, eyesight, pagan deity Vid/Svetovid

Vidan V. Nikolić

Јелена Р. Јовановић Симић¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

ПОЛИСЕМАНТИЧНОСТ ЗАВИСНИХ ВЕЗНИКА НА РЕЛАЦИЈИ 'КОНКРЕТНО-АПСТРАКТНО' (НА ПРИМЕРУ ВЕЗНИКА КАД)

Позната је чињеница да зависни везници често са реченичних врста којима синтаксички 'припадају' – шире област употребе и на друге по нечему сродне врсте: - Кад дође-те, поразговараћемо о послу (врем.) // - Кад сте већ ту, поразговараћемо о послу (узр.). Аутор² ће на примеру везника 'кад' показати да је правац ширења употребног поља углавном усмерен од конкретних према апстрактним семантичким вредностима.

Кључне речи: лексика, везник, полисемија, полифункционалност

1. Опште напомене

1. „Полисемија или вишезначност је – по мишљењу Д. Гортан Премк (1999: 38) – способност речи да се реализује у више значења, да има више семантичких реализација. И ова је способност својствена свим семантичким лексемама, свим лексемама општег лексичког фонда”. „Лексеме – мисли Р. Драгићевић (2007: 130) – могу имати различиту судбину у вези са вишезначношћу. Некима од њих се увећава број значења [...], друге у том смислу постају сиромашније [...] У трећем случају долази до цепања значењске структуре [...], што доводи до хомонимије”. Овако представљен, лексички систем се налази у сталном кретању – захваћен процесима који језику обезбеђују функционалност и адекватну покривеност 'света' вербализацијским средствима.

2. Оно што Д. Гортан Премк приписује пунозначним речима, примећује се као стално померање семантичких и функционалних потенцијала не само код пунозначних, већ такође и код тзв. релационих речи – предлога (Кликовац 2000), везника итд. Реч 'кад' и њој сродне у старијим приручницима једноставно се прибрављају прилозима, док се у новије време издваја категорија 'заменичких прилога' (Пипер 1983). Код М. Стевановића она се помиње међу 'прилозима за време' (Стевановић: 1991, I, 377), као и међу везницима са основним временским значењем, али и узрочним и условним (Стевановић 1991: II, 870, 892, 906-907). У РСАНУ (св. 9: s. v.) третира се као „упитни и упитно-везнички прилог”.

3. У овом раду поставили смо себи задатак, колико нам просторне могућности дозвољавају, да на грађи везника *кад/када* укажемо на неке моменте из везничке полисемије. Полазимо при томе од тезе да се семантичка варирања везничких речи углавном крећу по линији конкретно-апстрактно, најчешће управо

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамика стируктура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

означеним смером³. Чини се при томе сврсисходним напоменути да се основно прилошко значење ове речи реализује у упитној реченици: ‘Када ћете за Београд?’ – ‘Када’ у оваквој конструкцији има статус прилога за време и временске одредбе предиката ‘ћете (кренути или сл.)’.

4. У РСАНУ се исти статус речи ‘кад(а)’ приписује и „у неправим питањима, обично на почетку исказне временске реченице: Ја не знам кад ће воз стићи [...], Ми смо већ одредили када ће путовати”. И овде је у функцији адвербативне одредбе глагола у предикату, наравно зависне клаузе, јер је у њу укључен. Али пошто заједно са том клаузом представља допуну управнога предиката ‘не знам’, ‘смо [...] одредили’, он преузима и улогу ознаке функције те клаузе, одн. улогу допунског везника. Тако је и у нашој грађи:

- ...г л е д а м *кад* ћу главу изгубити БЂ КДН 162; - Тешко ми је г л е д а т и, брате си мој слатки, *кад* стар инсан плаче ПК Ј 20;
- И од тога он има неке користи: з н а *кад* ће рђаво вријеме ПК Ј 40; - Ја з н а м *кад* му је мати цуром била ПК Ј 46; - Ја з н а м *кад* га бог није ни мислио створити! ПК Ј 46; - Већ се з а б о р а в л о *кад* је Вук стао у најам у Босиљчића ПК Ј 57;
- ...и ч е к а м о *кад* ће на врата извирити кума Драгојла или кум Дане и повикати БЂ КДН 158.

1) Оно што је битно у овој групи конструкција, јесте наравно начин склапања глобалне структуре од делова, и понашање делова у тој структури.

(б) Од глагола говорења, мишљења, сазнавања чулима и сл. забележена су два примера. Први од њих: - [...] *гледам кад* ћу главу изгубити – несумњиво спада у овај конструктивни тип, јер ‘кад ћу главу изгубити’ свакако је објекатска допуна глаголу ‘гледам’.

Ваља нам се овде присетити природе овог типа реченица – зависно-упитних. Будући допунске по функцији, и претежно употребљиве уз глаголе говорења, мишљења, сазнавања чулима итд, оне извештавају о предмету говорења и сл. Овде је тај предмет – време остварења радње зависнога глагола. Али говорећи о предмету, ове реченице – и овде као и другде – само упућују на његово постојање, али га не идентификују: - [...] *гледам кад* ћу главу изгубити = гледам да ћу главу изгубити у неко време – када?

(бб) Други је од њих двосмислен: - *Тешко ми је гледати* и [...] *кад* стар инсан плаче – може значити ‘тешко је гледати то = плач стара човека’; а може и: тешко је гледати онда кад се то дешава. Вероватније је прво тумачење, па смо овај пример стога сврстали овамо.

(в) Примери треће групе прилично су уједначени, и у свима се инсистира на знању времена дешавања онога што значи зависна клауза: - [...] з н а *кад* ће рђаво вријеме = зна време погоршања климатске ситуације; - Ја з н а м *кад* му је мати цуром била = познато ми је време њеног девовања. Интересантно је да зависна реченица не извештава о том времену, већ само о факту његовог познавања од стране субјекта управне. Пред нама је још један специфични случај који одговара конјунктивном значењу глаголских облика у језицима који за конјунктив знају. Говорник преноси на субјекат управне реченице надлежност за садржај зависне, и само о томе извештава – да то субјекат зна. О свом знању те чињенице – ништа не прецизира.

3 У приступу теми углавном смо ослоњени на *Српску синтаксу* (Симић и Јовановић 2002), – одакле је преузета и анализирана грађа (Ознаке извора в. тамо).

(г) Као и код других типова допунских реченица, и овде налазимо допуну прелазним глаголима реалних радњи. То је последњи пример из ове групе: - [...] *ч е к а м о к а д ће на враћа извирићи кума.*

(д) Приметно је да садржај допунске реченице и овога типа бива на неки начин супстантивизован, и да у том виду постаје објекатска допуна управнога глагола (замена за 'то' или сл., својеврстан је показатељ супстантивизације о којој говоримо). То наравно није супстантивизација у правом лексичком смислу, већ само функционална перспективизација, али специфичног типа.

2. Преглед грађе

0. Уобичајена је дефиниција да су реченице уведене везником 'кад' прилошке временске (у нашем терминолошком систему адвербијалне/адвербативне по функцији), а означавају временски термин у којем се врши радња управнога глагола. Али своје значење везник 'кад' испољава само у извесном, додуше врло широком, али ипак ограниченом функционалном кругу, а ван њега има друкчију семантичку подлогу. Када се изузме контекст, дефиниција се мора извести у вишим сферама апстракције: 'кад/када' обележава коинциденцију разноврсних чињеница у идентичном окружењу или амбијенту, а према врсти чињеница одређен је смер реализације тога општег значења.

1. Најпре ћемо размотрити конструкције са временским значењем зависне клаузе. За ову прилику нису од значаја типови видских и временских односа, али пошто је рад сачињен у ослонцу на *Српску синтаксу* (Симић и Јовановић 2002)⁴, наметнуо се и тај проблем као пратилац грађе.

1.1. У првој групи обе клаузе садрже имперфективни глагол:

- Стотинама година сељаци ту спуштају терете *кад* хоће да се одморе ИА Ђупр 113;
- А *кад* се обраћао појединцу(,) в и к а о је као да говори стотинама њих ИА Ђупр 134;
- Имате право - о д о б р а в а о је дјед *кад* би моја мајка повикала на нас БЂ КДН 61;
- Б и л о т и м и с л и т и *кад* си гласао БЂ КДН 71;
- Кнез се л у т и о на Слатку Душу *кад* би мирио и одвраћао тежаке да не иду за сваку ситницу на суд ПК Ј 21;
- ...а *кад* би куда кретао с коњима, нипошто не б и с т а в љ а о прапорце БЂ КДН 65;
- Усред гробља с м и о б и о н н о ћ и т и, *кад* је Јаблан с њиме ПК Ј 13- *Кад* је беспослен, ријетко б и с е кад од њих о д в а ј а о ПК Ј 87-88.

(а) И најпре у разматрање узимамо издвојену прву конструкцију по реду: – *Стотинама година сељаци шу сјушијају шеретше кад хоће да се одморе.* – Управна клауза временски је уоквирена адвербативом 'стотинама година', као општи и дуготрајан, практично неограничен процес. Зависна реченица, међутим, одређује нешто друкчије то време: селекцијом низа термина из општег амбијента, и њиховим описом – кад хоће да се одморе. Нема сумње: зависна клауза има функцију сличну функцији временског квалификатора за управну, али време управне реченице одређује на тај начин што време реализације, или претпостављене реализације сопственог садржаја, идентификује и као време остварења управне.

⁴ Из *Српске синтаксе* преузета је и грађа за овај рад. Али како се ми бавимо анализом примера у смеру који лежи ван домена тамошње расправе, тако је и грађа преузимана усмерено и парцијално. Ограниченост простора наметнуо нам је потребу да истакнемо само извештајни број примера, и да њих анализирамо. Све остало што се тиче временских и условних реченица в. у *Српској синтакси* (Симић и Јовановић 2002).

Тако сужава значење њено, рећи ћемо: обавља његову рестрикцију на оне случајеве који одговарају значењу, одн. времену реализације зависнога предиката.

(ва) Код примера из следеће групе коинцидирају перфекти у обе полуструктуре: – *А к а д се обраћао појединцу(,) в и к а о ј е*; – *К а д су мајдани некад на Гомионици радили, Јуре је б и о момак и д у в а о у мијехове*. – Истовременост је свуда чита.

1.2. Коинциденција перфективног глагола у зависној временској, и имперфективног у управној клаузи – заправо је необична синтаксичка појава. Али су у текстовима одакле смо узимали грађу такви случајеви сразмерно врло чести:

- Н и ј е с е особито љ у т и л а ни моја добродушна стрина *к а д је* гдјегод успут *сусрела* дјечачића сличног својој дјечи БЂ КДН 18; - Сунце с е п р и м и ц а л о отпутивању *к а д је* кочијаш *почео* хватати коње ПК Ј 84;

Имамо утисак да је (не)љутња стринина, из првог примера на неки начин ипак уоквирена сусретом из зависне реченице, иако је описана имперфективним, а сусрет исказан перфективним глаголом. То је по свој прилици омогућено тако што зависна клауза одређује временски термин, који и без оцртаних граница делује као оквир. Дакле: кад би гдјегод успут сусрела дјечачића = при сусрету с дјечачићем. Али је сукцесија дешавања – најпре реализација зависне па управне реченице – ипак доминантна временска релација. Ова потоња је стварност у тематској сфери, а прегходна је сугерирана конструктивним решењем.

1.3. Следе конструкције са обрнутим распоредом видских форми – са имперфективним глаголом у зависној, а перфективним у управној полуструктури:

- Он доста пута једном смелом речи о б о р и или п о д и г н е цену шљиви или кукурузу, и *к а д то није* у његову корист ИА Ђупр 115; - *К а д су избројавани* гласови, у посљедњој кутији, социјалистичкој, на велико чудо комисије, п р о н а ђ е н а је једна куглица БЂ КДН 68; - П о м е л а и (х) је мећава *к а д су се враћали* из чаршије ПК Ј 24.

(а) Имперфективно ‘бити-јесам’, у првом примеру, карактерише временску ситуацију као општу, адвербатив ‘доста пута’ из управне клаузе, селекцијом неких ‘пута’ из целине ситуације, додаје томе фреквентативност. Перфективни глаголи из управне полуструктуре (обори или подигне) просто називају свој садржај као временски неутралне чињенице уклопљене у већ окарактерисану временску матрицу. Пред нама је типичан случај у којем зависна реченица представља ослонац временске оријентације управног облика, а овај је њој потчињен у временском смислу.

(в) Други и трећи пример су прототип реченичног модела о којем говоримо: у зависној временској реченици стоји имперфективни глагол радње или кретања у перфекту ‘пребројавани су’, ‘враћали су се’, као карактеризатор и носилац прошле ситуације. Управни пак глагол ‘наћи’, ‘помести’ перфективног је вида и означава догађај смештен у већ уоквирени временски амбијент, томе је саобразио и свој облик – у перфекту је (‘нађена је’, ‘помела је’).

1.4. Најфреквентнији је тип ових конструкција са перфективним глаголима и у зависној и у управној полуструктури.

- ...*к а д пође* овако суду, или миси, о б у ј е стајаће опанке ПК Ј 37;

- *К а д наиђе* душманин, он *ће у с т а т и* из оног свога незара, с т а ђ е наслед ђуприје и р а ш и р и т и руке ИА Ђупр 134; - ...*к а д за то сазна* стари кум Раде, и ш *ће р а ђ е* те из куће БЂ КДН 70;

- ...да с и т и у Америци в и д и о Саву Савановића и Ника Ђулибрка *к а д на њ о в а р е* кару с вискијем... БЂ КДН 104.

(аб) Први пример одговара општем, апсолутивном⁵ значењу пефективног презента: обележава сукцесију у поновљеним приликама (увек кад): – [...] *ка г пође овако суду, или миси, о б у је сшајаће опанке.*

(в) У следећој групи конструкција: – *Ка г наиће душманин, он ће у с ти а ти и из оног свога незара, с ти а ће у насред ћуирије и р а ш и р и ти и руке* – комбиновани су, по већ описаном моделу, презент са футурским значењем у временској, и футур у управној полуструктури. Сукцесија је и даље недвосмислени однос међу описаним догађајима.

2. Следе конструкције са клаузом уведеном помоћу везника ‘кад’ и другим речима у улози доминанте. С њима се суочио М. Стевановић, увидео да су специфичне, и све их пребацио у тип односних или релативних реченица⁶. Стевановићев поступак је оправдан утолико што показује да постоји извесна начелна разлика између приглаголских временских реченица и других врста. Неоправдан је, међутим, утолико што се разврставањем грађе у различите реченичне типове губи преглед над оним што је једним и другим врстама односа заједничко. Мислимо да је добро суочити те типове у анализи, и размотрити њихове заједничке и дистинктне црте у директној конфронтацији. Остављамо стога све примере са релативизатором ‘кад’ заједно управо да бисмо расправили шта им је заједничко, а по чему се разликују. Напоменућемо да се углавном ради о посредничким елементима између временске реченице и управнога глагола, дакле о корелативима и конкретизаторима, и да их има од више руку. Обрадићемо их по врстама речи, и најпре узимамо у разматрање именице.

2.1. Разгледаћемо најпре следеће случајеве:

- То је било утолико лакше што с е у ноћима са месечином, *ка г* је капија била нарочито посећена, н и с у уопште п а л и л и (фењери) ИА Ђупр 162; - Десетак дана послје стричева повратка, *ка г* коначно остасмо сами, стриц Ницо као да се тада први пут, очи у очи, отворено, сусрете с мојим оцем БЂ КДН 24;

- Посљедње кумовање на које су звали дједа б л о ј е оне јесени, пред старчеву смрт, *ка г* се родио кум ‘Тотован’ БЂ КДН 159; - Априлски устав п о с т а о је у једно доба *ка г а* је свет, сит личног режима, тражио поново парламентаризам СЈ Обр 213.

1) Временска реченица у конструкцијама прве групе има посебан положај.

(а) У првом примеру адвербатив ‘у ноћима са месечином’ описује тип ситуације која се понавља на широком, дакле опет практично неограниченом временском распону, у којем се остварује садржај управне полуструктуре, којој корелатив формацијски припада (‘у ноћима с месечином се нису палили’). Зависна реченица не ограничава значењско поље адвербатива, него просто смешта свој садржај у дати временски оквир. Овде, како видимо, адвербатив има улогу примарног означивача времена, а зависна клауза упућује на то исто време као секундарни његов означивач, из нешто измењеног угла (‘у ноћима се месечином’ = ‘*ка г* је капија била нарочито посећена’). У таквој констелацији односа адвербатив се заправо сматра конкретизатором везника. Пред нама је случај нерестриктивне, тоталне карактеризације конкретизатора, наравно у временској перспективи, и свакако по начелу хомосигнификативности.

(б) У следећем примеру конкретизатор ‘десетак дана послје стричева повратка’ има релационо временско значење, па одређује временску дистанцу између момента остварења радње управнога глагола, пошто и сâм припада тој

5 У: Симић 2002: св. 2, 121.

6 Исп. о томе: Стевановић 1991: 868–869.

полуструктури, и онога другог за којим овај следи ('десетак дана послије стричева повратка - он се сусрете с мојим оцем'). Зависна реченица смешта свој садржај у исти временски термин, не сужавајући га или како друкчије модификујући, него га просто помоћу речи у свом саставу поново описујући, само на други начин ('десетак дана послије стричева повратка' = 'кад коначно остасмо сами').

2) Зависна клауза своју функцију временског квалификатора управне конструкције обавља, дакле, тако што, прво, као 'синонимни', одн. хомосигнификативни обележивач временске ситуације или термина означеног конкретизатором, квалификује његов садржај; и друго, што као апонирана конкретизатором, стиче могућност да дели његову синтаксичку позицију у управној полуструктури – позицију (паралелног) адвербатива.

3) Примери друге групе разликују се вањским обележјем – одсуством зареза између зависне и управне полуструктуре.

(а) У првом од њих: – [...] *б и л о ј е о н е ј е с е н и , њ е д а с т а р ч е в у с м р т и , к а д с е р о д и о к у м ' Г о ш о в а н '* – конкретизатор је сам апонирана конструкција, па њен споредни део – 'пред старчеву смрт' – искључујемо из анализе да бисмо је поједноставили. Синтагма 'оне јесени' састоји се од именице и њеног атрибута. Временска реченица сада није хомосигнификативна са именицом, већ зачудо са атрибутом 'оне' ('оне јесени' = јесени кад се родио кум). Но не понаша се као апозиција, или као паралелни атрибут управне именице, већ као атрибут целе структуре састављене од управне именице и атрибута: (((јесени)) ~ оне) ~ кад се родио...).

(б) Следећи пример по реду: – *Априлски устџав њ о с т њ а о ј е у ј е д н о д о б а к а д а ј е с в е т и [...] и р а ж и о њ о н о в о њ а р л а м е н т а р и з а м* – слично је конструисан као претходни, али са једном посебношћу у томе што атрибутску функцију у оквиру конкретизатора игра реч 'један', са особинама неодређене заменице у овој служби. Атрибуција је, то видимо јасно, више формална него суштинска, и атрибут служи само као посредник у преношењу квалификацијских ознака са зависне реченице на управну реч.

4) Постоји још једна на први поглед неприметна, али теоријски врло важна разлика међу примерима наше прве и потоње групе.

(ва) У потоњима је замена 'кад' за 'који' непорецива: – [...] *б и л о ј е о н е ј е с е н и , њ е д а с т а р ч е в у с м р т и , к о ј е с е р о д и о к у м ; – А п р и л с к и у с т џ а в њ о с т њ а о ј е у ј е д н о д о б а у к о ј е ј е с в е т и [...]*

(вб) У првима, међутим, таква замена није увек обична, а некад ни допуштена: – *Т о ј е б и л о у њ о л и к о л а к ш е ш т о с е у н о њ и м а с а м е с е ч и н о м , у к о ј и м а ј е к а и њ а б и л а н а р о ч и т њ о њ о с е ђ е н а [...]*; – *Д е с е т а к д а н а п о с л и ј е с т р и ч е в а њ о в р а њ к а , * у к о ј и м а к о н а ч н о о с т а с м о с а м и ...* – Први трансформисани случај може се толерисати, иако није сасвим усклађен; али други је неприхватљив.

5) Закључујемо: временски везник у реченицама које обављају атрибутску функцију у односу на конкретизацијску именицу, дакле у нерашчлањеним конструкцијама тога реда, заменљив је односним, што потврђује ову атрибутску функцију. У реченицама са апозицијским односом – дакле рашчлањеним – таква замена није увек могућа. То значи да се последње по својим особинама примичу адвербативу, јер их тако карактерише и њихова функција алтернативног квалификатора управне реченице.

2.2. Сасвим је друкчији положај конкретизатора, и друкчије су последице тога факта – у примерима:

- А сама помисао на тај дан *кад* ће стварно, а не овако у мислима, морати да прође тај пут и да још пре краја моста нађе излаз, н о с и л а је у себи сву страхоту смрти и сав ужас живота у срамоти ИА Ђупр 123; - ...они су се питали по сто пута како ће и з г л е д а т и тај тренутак *кад* на капији дочекају команданта цареве војске ИА Ђупр 151; - Н а с т а л о тако неко зачарано доба *кад* одрасли и не виде и не чују БЂ КДН 40; - ...п а р т а и у ј е д а као коњ *кад* се успунта БЂ КДН 43; - У слиједећи четвртак, дан *кад* обично долази брат Сава, дјед с е још ујутру нешто у з н е м и р и о БЂ КДН 110; - Село с п а в а мирно, слатко, као једно, здраво и осорно планинче, *кад* га мати подоји и уљуља ПК Ј 15; - Нико н и ј е з н а о боље од Јуре п о д в о р и т и бега, агу или каквог кесецију *кад* би гдје пао на конак ПК Ј 38; - Али је б и л о случајева *кад* је Јурин дреновац по Јуриним леђима играо ПК Ј 40; - Кобна јесен на прагу, а зима се ледена примиче, па је тешко самотном чељадету зиму презимити, дугу, планинску зиму, *кад* оштра мећава бијесно звижди око смрзнутих јелових брвана... ПК Ј 51; - В о л и он друм, в о л и ону чудновату, вечерњу, друмску тишину, *кад* само сломљени и прашинасти пијесак на друму под ногама шкрипи и тупо одјекује, а изнад хана уједначено шуморе мрке јеле и оморике ПК Ј 56; - Како то све боно дира и прија уздрхталој, раздраганој души као мека мјесечева свјетлост *кад* се у миришљавој љетној ноћи разлије по обамрлим брдима и ћутљивим долинама ПК Ј 57; - Кроз тиморасто плаветнило још с е б ј е л а с а ј у, на једном врхунцу наврх Мањаче, испод суморних јела, разбацани нестопљени сметови, као овце *кад* полијежу на планишту ПК Ј 58; - ...бунде нису биле увек потребне, па је б и в а л о дана *кад* смо могли радити у своје обичном оделу МП Пол 35.

(а) У првом примеру именица 'дан' – конкретизатор релативизатора 'кад' – у управној полуструктури има функцију комплетива уз именицу 'помисао', и у облику је акузатива с предлогом 'на'. А именица пак 'помисао' субјекат је те реченице (јер управна полуструктура има облик реченице). Временска клауза, уведена релативизатором 'кад', уз реч 'дан' има већ описану функцију алтернативног атрибута, хомосигнификативног са 'тај' ('тај дан' = дан кад ће стварно морати [...]).

(б) Међу примерима са временском реченицом у функцији субјектова атрибута треба издвојити последњи наведени, који има специјалну конструктивну схему: – [...] *па је б и в а л о дана кад смо могли радити у своје обичном оделу* (овамо долази и: - *Али је б и л о случајева кад је Јурин дреновац по Јуриним леђима играо*). Специјалност његова није само у томе што субјекат има рекцијску форму генитива, већ и по томе што уз њега нема алтернативног лексичког атрибута. Препознајемо да би тај атрибут гласио 'таквих', па претпостављамо да је изостављен, као и иначе, услед лексичке сувишности.

(в) Блиски прегледанима јесу и примери као: – [...] *па р и ш а и у ј е д а као коњ кад се успунта*; – [...] *још с е б ј е л а с а ј у [...], као овце кад полијежу на планишту*. – Конкретизатор је члан компарацијског комплетива уз субјекат управне клаузе. Карактеристично је да и овде нема атрибута уз конкретизатор, па га још не може ни бити. Објашњење овој околности чини се да је двојако. (1) Значење именице толико је опште, да је атрибут сувишан, јер би само могао ограничити ту опшност, што је у нескладу са смислом реченице – и управне и временске. (2) Ово је у ствари необичним распоредом чланова конструкције замагљен други структурни модел, који се успоставља и препознаје малим изменама у распореду речи: – [...] *па р и т а и у ј е д а као кад се успунта коњ*; – [...] *још с е б ј е л а с а ј у [...], као кад овце полијежу на планишту*. – У том случају речца 'као' била би постављена крај релативизатора 'кад', и с њим би чинила везничку секвенцу 'као кад' (исп.: 'као да', 'као што' и сл.).

(г) У конструкцијама типа: – У слиједећи четвртак, дан **к а г** обично долази браћ Сава, дјед с е још ујућу нешто уз н е м и р и о – временска реченица атрибут је апозиције уз адвербатив за време у облику акузатива с предлогом ‘у’ (‘у слиједећи четвртак, дан [...]’). Опет је изостављен атрибут уз конкретизатор, али лако га је погодити и реконструисати, као што је лако објаснити његово одсуство.

(д) И на крају, временска реченица може бити атрибут и уз објекат управнога глагола: – Нико н и ј е з н а о боље од Јуре п о г в о р и ти и бега, агу или каквог кесецију **к а г** би гдје пао на конак; – [...] па је шешко самоћном чељадећу зиму презимићи, дуђу, планинску зиму, **к а г** ошћра мећава бијесно звижди око смрзнутих јелових брвана [...]; – В о л и он друм, в о л и ону чудноватиу, вечерњу, друмску шишину, **к а г** само сломљени и прашинасти пијесак на друму под ногама шкрићи и шућо одјекује, а изнад хана уједначено шуморе мрке јеле и оморице.

(е) Посебно је занимљива и овде могућност замене ‘када’ са ‘који’. Утврдили смо већ да је она својствена конструкцијама са атрибутом позицијом временске реченице. По томе се могу заправо праве атрибутомске реченице разграничити од осталих.

(еа) У првом примеру то је изводљиво: – А сама помисао на тај дан **к а г** // у који ће [...] морати да прође тај ћућ [...] – Последица је, како видимо, потискивање временске нијансе у везном пункту из првог у други план: релативизатор ‘који’ просто је идентификатор садржаја управне именице, а обликом акузатива и предлогом ‘у’ упућује на простор или околности. Тек на комуникативном плану то упућивање добија и временски смисао.

(еб) И у конструкцији: – [...] они су се пићали по стоу ћућа како ће и з љ е д а ти и тај шренућак **к а г** на каићи дочекају команданћа царевоје војске – замена је допуштена, и то на сличан начин и са сличним последицама као и у претходно описаној, али и уз неке додатне моменте који сведоче о природи те замене: – [...] како ће и з љ е д а ти и тај шренућак **к а г** // у који ће на каићи дочекаћи команданћа царевоје војске. – Наиме, замена је праћена другом: уместо презентата сада је обавезан футур. Вероватно управо услед измене перспективе и лињања временске нијансе значења, те је ослабила и узајамност облика.

(ев) Именица ‘дан’ при атрибуирању из временске перспективе, захтева очито облик са просторним значењем – којем је могуће дати временски смисао, па се то огледа и у следећем примеру: – [...] па је б и в а л о дана **к а г** // у које смо могли радићи у своје обичном оделу. – Слично се понаша и реч ‘случај’, с тим што захтева облик локатива: – Али је б и л о случајева **к а г** // у којима је Јурин дреновац по Јуриним леђима играо.

(ег) Замена је допуштена и у следећа два примера: – па р и ти а и у је д а као коњ **к а г** // који се усунта; – још с е б је л а с а ј у [...], као овце **к а г** // које полијежу на пландићу – само што је номинатив ‘који’ сасвим неспособан да обележи време, па реченица постаје просто релативна. Замена дакле није адекватна.

(ед) Конструкција која следи поново садржи реч ‘дан’, са свим особеностима које смо горе описали: – У слиједећи четвртак, дан **к а г** // у који обично долази браћ Сава, дјед с е још ујућу нешто уз н е м и р и о.

(еђ) У првом од три примера који следе: – Нико н и ј е з н а о боље од Јуре п о г в о р и ти и бега, агу или каквог кесецију **к а г** би гдје пао на конак; – [...] па је шешко самоћном чељадећу зиму презимићи, дуђу, планинску зиму, **к а г** ошћра мећава бијесно звижди око смрзнутих јелових брвана [...]; – В о л и он друм, в о л и ону чудноватиу, вечерњу, друмску шишину, **к а г** само сломљени и прашинасти пијесак на друму под ногама шкрићи и шућо одјекује, а изнад хана ујед-

начено шуморе мрке јеле и оморице – замена је могућа номинативом, а у друга два зависним падежом релативизатора ‘који’. Та нам је дивергенција добродошла као потврда налаза о условима и последицама замене. Номинатив, наиме, и овде значи прелаз временске реченице у релативну: – [...] п о д в о р и т и бега, агу или каквог кесецију к о ј и би гдје пао на конак. – Зависни падеж чува у неком виду временску нијансу значења, као и временски тип реченице: – [...] зиму презимити, дугу, планинску зиму, у к о ј о ј оштра мећава бијесно звижди око смрзнутих јелових брвана; – [...] в о л и ону чудновату, вечерњу, друмску тишину, п р и к о ј о ј само слоњени и прашинасти пијесак на друму под ногама шкрипи.

(е) (1) Закључак је јасан: замена ‘кад’ са ‘који’ у временским атрибуцијским реченицама адекватна је онда када реченица задржава прилошко значење, и атрибуцијску функцију; уколико се прилошко значење губи, замена није варијација, него је у ствари алтернација реченичних типова: временска уступа место одговарајућој релативној.

(2) Постоји и друго: временске атрибуцијске реченице показују очит раскорак између своје конструктивне позиције и комуникативне функције. Аtribuцијске су по позицији, тј. структурно синтаксичкој функцији; временске по другој – комуникативној.

2.3. Разгледаћемо у даљој анализи следеће случајеве:

- Младенци би се вјенчавали обично онда *ка г* би им дјеца кретала у свијет, на занат или у жандарме, па им је требала крштеница БЂ КДН 13; - Годинама касније, и онда *ка г а* се дјед већ одавна одмарао на мирном сеоском гробљу, а стриц Ницо одселио у Банат, на ледини поред наше куће *с т а ј а о* је онај криво сијечен трешњин пањ и подсјећао ме на добре и тужне људе БЂ КДН 48; - За то скровиште зна само дјед, домаћин куће, а остали *с е д о с ј е т е* тек онда *ка г* старца нема код куће, а неко ‘од образа’ изненада бане на праг па га ваља почастити БЂ КДН 105-106; - Према томе дало би се претпоставити да је Драга, убрзо после лажне трудноће, - отприлике онда *ка г а* се и у публици стало о томе поговарати - *п о к р е н у л а* питање о престолонаследништву свога брата СЈ Обр 225; - *Ка г* се неколико села збије у једну општину, онда за сва села *п о с т о ј и* само једна судница СЈ Обр 234.

1) Полуструктуре су скопчане преко релативизатора ‘кад’ и корелатива ‘онда’.

(а) У првом примеру ‘онда’ и ‘кад’ стоје у директном контакту, па се њихов однос може јасно дефинисати као детерминативан: ‘кад’ из опште перспективе указује на исти садржај – временски – као и ‘онда’, при чему ‘кад’ заузима синтаксички ‘слабију’ позицију квалификатора, а ‘онда’ ‘јачу’ управног елемента (‘онда - кад’). Њихова везна функција остварује се – сем хомосигнификативношћу два члана поменуте секвенце, – такође дивергентним чланством у двома полуструктурама глобалне конструкције: ‘онда’ у управној полуструктури има функцију адвербатива за време (‘вјенчавали су се - онда’), а ‘кад’ исту ту у зависној (‘кад - би им дјеца кретала у свијет’). Члан управне полуструктуре, који је истовремено и управни члан везне секвенце, да се подсетимо, назвали смо корелативом, а онај други, који је члан зависне полуструктуре и зависни члан везне секвенце – релативизатором. И релативизатор и корелатив имају опште значење, које се конкретизује у контексту, по правилу ретрокувалификативном функцијом зависне реченице: – [...] онда ~ кад ~ би им дјеца кретала у свијет.

Додаћемо и то да везник ‘кад/када’ – будући еквивалент са ‘онда’ или ‘тада’ – временски однос сигнификује као временску коинциденцију, као истовременост, или везаност за исту временску ситуацију. Као такав, он није способан да до

краја прецизира временску релацију међу садржајима у оквиру те ситуације – да ли је она симултана, сукцесивна или каква друкчија. Стога је за везник ‘кад/када’ упутно закључити да је заправо неутрализатор временских разлика на тематском плану, и њиховог приказивања као просте изотемпоралности.

Подсетићемо се још само на то да је корелатив изостављив члан конструкције, и да његовим изостанком синтаксичке и сигнификацијске функције које је имао прелазе у надлежност релативизатора: – *Младенци би се вјенчавали обично онда кад би им дјеца кретила у свијет!* // – *Младенци би се вјенчавали обично кад би им дјеца кретила у свијет!*. – Позиција изостављеног корелатива у управној је структури у ствари празно место (Младенци би се вјенчавали обично [...] – опис је непотпун), и то празно место заузима релативизатор ‘кад’, наравно праћен зависном реченицом као неопходним објашњењем његова садржаја).

(б) У другом примеру: – *Годинама касније, и онда када се гјед већ одавна одмарао на мирном сеоском гробљу, а сјриц Ницо одселио у Банати, на ледини поред наше куће с та а ја о је [...]* – односи су слични као у претходном, али компликовани постојањем временског адвербатива ‘годинама касније’ у управном делу исказа, на који се корелатив ‘онда’ семантички ослања као на свој конкретизатор, јер упућује на један случај из његовог тематског поља (‘годинама касније’ шире је од ‘онда’), али га обухвата као један случај (‘годинама касније’ – ‘и онда кад [...]'). Овакав однос је делом напоредан, а делом апониран – хомосигнификативан. Тако је значење корелатива ‘онда’ прецизирано из два правца: ретроквалификацијским дејством зависне реченице (као у претходном примеру), и обратном проквалификацијском функцијом конкретизатора као првог члана апониране конструкције којој онда припада.

(в) Узећемо у разматрање и пример: – [...] *да је Драга, убрзо после лажне трудноће, – отприлике онда када се и у публици стало о томе поговарати – и о к р е н у л а и ишање о престононаследнишву.* – Сада корелативизатор ‘онда’ има ослоња на претходну конкретизаторску синтагму ‘убрзо после лажне трудноће’, и то као апозиција (‘убрзо после лажне трудноће’ = ‘отприлике онда’). Развијен опис у првом делу апозиције прецизније излаже оно на што ‘онда’ само упућује као на општу чињеницу у датим околностима. У тој мрежи односа корелатив, будући и иначе изостављив, може бити одбачен. Али тај поступак изазива овде друкчије последице него у првом анализираном примеру: – [...] да је Драга, убрзо после лажне трудноће, – отприлике кад а д а се и у публици стало о томе поговарати – покренула питање [...] – У новим околностима ‘када’, заједно са сателитом корелатива, заузима место самог корелатива, постаје тј. члан апониране структуре са ‘убрзо после лажне трудноће’ (‘убрзо после лажне трудноће’ = ‘отприлике када [...]'). Управо овај неизостављиви део управне полуструктуре с којим је корелатив семантички на неки начин кореспондирао (овде као апозиција), сада преузима његову улогу, али не конструктивно синтаксичку него комуникативну. То је заправо прави, сада самостални конкретизатор.

3. Већи број реченичних типова уведених релативизатором ‘кад’ има узрочно значење, и функцију адвербативне ознаке за узрок:

- *Када је већ једном почео, н е м а му живота од нас БЂ КДН 46; - Зар то да у ч и дјецу кад је и сама дијете? БЂ КДН 133; - Први агитатор једне од опозиционих странака дочека н је са великим чуђењем и страхом, кад су људи својим ушима чули како грди владу БЂ КДН 54; - Када није била у стању родити сина престолонаследника, једини њен спас б и о је да путем усвојења начини свог брата престолонаследником СЈ Обр 224;*

- Шта в р е д и сва та хука, *ка г* ево, дође овако време па човек пропадне ИА Ђупр 139; - *Ка г* ти се магер сладила штокуда по туђим кукурузима, м о ж е ш и ти БЂ КДН 18; - Откуда сад унутра месо, како су га ту у г у р а л и, *ка г* споља нема никакве рупе ни поклопца?! БЂ КДН 23; - Зашто п р и з н а в а т и својину на основу непрекидног уживања, *ка г* а је оно могло бити несавесно и непоштено? СЈ Обр 242; - Ј е с т е, *ка г* сте нам слеђа послали браћу Бугаре. Лако је онда било БЂ КДН 25; - Хех, мачке, *ка г* будала не зна шта је зец а шта мачка! БЂ КДН 25.

(а) Први пример оперише двома реалним чињеницама: стриц је почео попуштати деци – и сад не може назад већ то и даље чини. Повод је протумачен као узрок⁷.

(аа) У: – *Зар то да у ч и дјецу ка г је и сама дијете?* – повод је негативан, па позитивна консеквенца изазива чуђење и неверицу. У зависној клаузи осећа се и експланативна нијанса: *Зар то да у ч и дјецу – ња она је и сама дијете?*

(аб) Даље: – *Први агишаштор једне од ојозиционих сџранака г о ч е к а н је са великим чуђењем и сџрахом, ка г су људи својим ушима чули како зрди владу* – садржи у узрочној реченици оно што би се могло назвати изазивачем стања из управне.

(ав) На крају: – *Ка г а није била у сџању родити сина пресџолонаследника, једини њен сџас б и о је да пуштем усвојења начини своџ брашџа пресџолонаследником* – негативни повод поставља према позитивној последици.

(б) У другој групи примера међу описаним чињеницама не постоји реална узрочно-последична веза, већ су оне тако повезане у мислима говорниковим, јер је једна схваћена као разлог за тврдњу у другој: – *шџа в р е г и сва шџа хука, ка г ево, дође овако време ња човек проџадне; – Ка г ти се маџгер сладила шџокуда њо шџуђим кукурузима, м о ж е ш и ти; – Ошџкуда сад унутра месо, како с у џа шџу у џ у р а л и, ка г споља нема никакве рује ни џоклојца?!* – Један од јунака Андрићевих осуђује хушкање на отпор против Аустрије, јер мисли да су догађаји којима присуствује ствар судбине која доноси неминовну пропаст; стричева супруга части малишана за кога сумња да је ванбрачни син њеног мужа, па вели кад га је мајка добила сладећи се са стрицем, нека се и он мало оследи чоколадом; људи се чуде откуд месо у конзерви; а узрок чуђењу је факат што на њој ниоткуд отвора. Итд.

(в) Последња два примера специфична су по свом склопу. Они у ствари нису потпуни по саставу, па се узрок не види, или је непотпуно описана последица.

9. Реалном изазивачу и поводу у сфери претпостављеног одговара услов, па коинциденција чињеница такве врсте може се протумачити као условна. Следеће конструкције имају по томе кондиционални смисао:

- *И ка г би људи слушали само свој страх, н е б и тога дана нико жив п о м о л и о главе из куће ИА Ђупр 141; - И ка г би било по њима, касаба б и и з г л е д а л а као све источњачке варошице ИА Ђупр 160; - ...и он б и с м а т р а о смртним гријехом ка г те кукавне људе, нађене у својој њиви, не би премјестио на гробље 'да се смире'* БЂ КДН 152; - *П о м о г (а) о б и (х) му, бог зна и моја напаћена душа, и друкчије, ка г би(х) могао и знао* ПК Ј 21; - *Ка г би га пријавио, суд б и о д б и о дјетету на лудост* ПК Ј 42; - ...б и ли наш човјек *ка г* би му било суђено да оде у ту вашу земљу, био господин? ПК Ј 44; - ...к а д се не би тако радило, м о г л и б и и животи д о њ и у опасност МП Пол 35;

⁷ О узрочности, њеној природи и врстама, исп.: Ковачевић 1983.

- Ма, *кад* би ти само знао шта је пилиграп! Ти би и прије *кабулио* умријети нег да ти се он по не на леђа ПК Ј 41; - Оћемо, Јуре. Да кога би *кад* тебе не би! ПК Ј 43.

1) Најпре ћемо говорити о природи условне везе у овој врсти конструкција.

(а) Конструкција: - *Кад* би људи слушали само свој *с*страх, не би *штога* дана нико жив *и* о м о л и о *з*лаве из куће – у свом зависном делу, који је уведен релативизатором ‘кад’, садржи претпоставку о могућој власти страха над људима, а у управном - о последици те претпостављене чињенице на њихово понашање у датој прилици, које је нужно такође претпостављено.

(б) У: - *Кад* би било *и*о њима, *касаба* би и з *л* е *д* а *л* а као све *источњачке* *варошице* – претпостављено остварење мишљења и хтења неких особа услов је за опет претпостављену промену изгледа *варошице*.

(в) Форма: - Он *б* и *с* м а *и* р а о *с*мртним *з*ријехом *кад* *и*е *ку*авне *људе*, *нађене* у својој *њиви*, не би *и*ремјестио на *з*робље – опет садржи две претпостављене чињенице повезане као услов и последица: ‘дјед’ Раде претпоставља да је грех оставити посмртне остатке у непознатим и неосвећеним гробовима.

(г) Интересантан је још последњи пример из те групе: две реалне чињенице – заштитне мере и безбедност живота – добијају обратну интерпретацију у виду претпостављене небриге и опасности коју доноси.

(д) У другу групу ставили смо примере специјалног склопа.

(да) У првом од њих делови конструкције понашају се у изговору као посебни искази, што не доводи у питање њихову смисаону и синтаксичку узајамност: и сада полуструктура уведена релативизатором ‘кад’ садржи услов (претпостављени, наравно), а управна њену последицу.

(дб) Последњи пример је непотпун јер не објављује претпостављене чињенице, већ је усмерен на околности у којима би оне биле евентуално реализоване.

3. Закључак о везнику ‘кад’

1. На почетку расправе о овом везнику рекосмо, а прегледом грађе то се потврдило, да ‘кад’ није прецизно дефинисано као ‘временски везник’. Сем временских, он уводи и неке реченице других типова, пре свега узрочне и условне – из области детерминативних врста, – као и зависно-упитне из сфере комплетивних или допунских. Само код првих, тј. временских, и последњих помениutih, зависно-упитних реченица, и донекле код условних – присутна је, где мање где више обавезна, код једних на овај, код других на онај начин, временска семантичка нијанса. Код узрочних пак та компонента може сасвим изостати. Стога је дефиницију форми са ‘кад’/‘када’ неопходно изменити тако да обухвата све случајеве употребе. Рекли смо да је то дефиниција вишег нивоа апстракције која би оперисала појмом ‘коинциденције’ факата – у временској, као ознака ‘истовремености’, боље моноситуативности или изотемпоралности клауза, у имплицативној или кондиционалној значењској равни везе – као ознака моноамбијенталности.

2. Везник ‘кад’ функционално је прилагођен за ту функцију – слично везницима ‘да’ и ‘који’ – преко прономиналне анафорске асоцијативне способности упућивања на корелатив у управној полуструктури (‘онда’ ~ ‘када’), и позиционираности у зависној као њен члан. При томе врста везе зависи од врсте садржаја који заступа ‘када’ као члан зависне формације: временска (– *Када* дођеш, *јави ми се*; – *Јави ми када* ћеш доћи), узрочна (– *Кад* већ долазиш, *јави ми се*), услов-

на (– *Каг би дошао, јавио би се*) итд. – као и од начина испољавања тога значења: као заједничког тематског елемента (У: – *Кага дођеш, јави ми се* – тематски садржај обележен речју ‘када’, временски термин у којем се дешавају радње, припада обема клаузама), или као назнаке да је садржај зависне клаузе у вези са неким аспектом садржаја управне (У: – *Јави ми кага ћеш доћи* – време доласка јесте актуелни аспект садржаја управне клаузе ‘Јави ми’).

3. Корелативне речи и конкретизатори значења ‘кад’ чести су сапутници овога везника. У анализи грађе уверили смо се у функционалне и семантичке специфичности ова два типа јединица, и још једном закључили да је лексички састав првих везан за тип демонстративних заменица, док су друге шароликог састава. Употреба и изостанак конкретизатора имају за основу тематски састав садржаја конструкције, док су корелативи ствар њеног структурног уређења.

Литература:

- Гортан Премк: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић 2005: Јелена Јовановић, О лексичкој грађи Вукових Српских народних пословица, *Српски језик X*, Београд: НДСЈ.
- Јовановић 2006: Јелена Јовановић, *Синтакса и стилистика српских народних пословица*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Ковачевић 1983: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Сарајево: Свјетлост. – Друго изд., Београд: Јасен 2012.
- Кордић 1995: Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva.
- Пипер 1983: Предраг Пипер, *Заменички прилози – граматички статус и семантички типови*, Нови Сад: Институт за стране језике и књижевности.
- РСАНУ 1975: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, св. 9, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Симић и Јовановић 2002: Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Језички системи и књижевнојезичка норма I-II*, 5. изд., Београд: Научна књига.
- Трофимкина 1993: Ольга Трофимкина, *Синтаксис современног сербохрватског језика. Словосочетание и предложение*, СПб. 0

**POLYSEMY OF SUBORDINATE CONJUNCTIONS
ON THE RELATION 'SPECIFIC-ABSTRACT'
(IN THE EXAMPLE OF THE CONJUNCTION KAD)**

Summary

The author's analysis has been based on the fact that subordinate conjunctions often extend their domain of usage from sentential classes in which they belong 'syntactically' to some other, somewhat similar classes: e.g. *Kad dođete, porazgovaraćemo o poslu (vrem.)* // - *Kad ste već tu, porazgovaraćemo o poslu (uzr.)*. (Eng: *When you come, we will talk about business. (temporal)* // *Since you are here, we can talk about business. (causal)*) The author has used the examples to show that the direction of extending the domain of usage is mostly oriented away from specific and towards abstract semantic values.

Key words: lexis, conjunction, polysemy, polyfunctionality

Jelena Jovanović Simić

Веселина В. Ђуркин¹
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору²
Катедра за језик и књижевности

ПОЛИСЕМИЈА И ПОСЉЕДИЦЕ ПОЛИСЕМИЈЕ У СИСТЕМУ ЗАВИСНИХ ВЕЗНИКА СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Познато је да је способност семантичког варирања и повезивања код везника сведена на полисемију. У раду се анализира улога простих полисемичних везника у процесу стварања сложених субординацијских везника који у језику функционишу углавном као једнозначна номинацијска средства логикосемантичког односа међу клаузама у сложеној реченичној структури, с тим да њихова семантичка вриједност може бити задата и семантиком самог синтаксичког контекста. Стога је у раду посебна пажња усмјерена на примјере полисемије датих везничких средстава.

Кључне ријечи: везници, полисемија зависних везника, сложени везници, полисемија сложених везника

1. Опште је познато да се према семантичком статусу цјелокупан лексички фонд дијели на аутосемантичне и синсемантичне ријечи, од којих прве задовољавају сва три темељна критеријума класификације, а то су, подсетићемо: (а) способност номинације, (б) способност означавања појединих појмова и (в) способност ријечи да врши функцију реченичног члана (Гортан Премк 1997: 20)³. При том, само прве имају могућност развијања свих парадигматских (полисемије, деривације, антонимије и синонимије) и синтагматских (успостављање различитог типа лексичког партнерства) односа, док код ових других (синсемантичних), будући да не задовољавају постављене критеријуме семантичке класификације, „изостају многи или неки од парадигматских или синтагматских лексичких система” (Исто, 30).

Способност семантичког варирања и повезивања код везника сведена је на полисемију. Многи везници могу имати вишеструко значење, са богатом скалом употреба и семантичких вриједности. У литератури се као најзначајнији примјер полисемије у везничком систему српскога језика најчешће наводе везници *да* и *што*, који су развили многа значења. Као довољан услов за развитак поливалентности, односно многозначности у везника, Белић (1998: 97) наводи припадност категорији хипотаксичких везника — „[...] свезица *да* у српскохрватском језику има многа значења (намерно, изрично, узрочно, последично, погодбено, допусно, жељно и сл.), што показује да је довољно да нека свезица може значити зависни однос па да се у ње може развити значење различних зависних реченица. То лепо

1 veselinaso@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Термине и критеријуме класификације, који се најчешће срећу у лексиколошкој литератури, ауторка је преузела од А. А. Реформатског, с напоменом да је њихове појмовне вриједности одредила унеколико другачије (Гортан Премк 1997: 20).

показује и свезица *што* у српскохрватском језику, која је, будући првобитно само односна, развила читав низ посебних значења (временско, начинско, узрочно, погодбено и сл.). Та значења свезице примају од схватања односа код зависних реченица какво се јавља код оних што говоре. Они им та значења приписују”⁴

Образлажући становиште да све ријечи имају способност номинације, јер је способност номинације фундаментално својство ријечи и као такво иманентно не само аутосемантичним ријечима⁵, и да способност означавања појединих појмова не треба искључиво приписивати пунозначним ријечима, већ и свим другима, барем као могућност, „па чак и као обавезно својство свих припадника једне категорије”, ауторка Д. Гортан Премк каже да везници такође имају способност означавања, али да је код неких, као у случају везника *га*, она готово изгубљена (Гортан Премк 1997: 20, 29–30). Одређенији семантички садржај имају они везници који се јављају у мањем броју реченичних типова, док неодређенији семантички садржај имају они који се могу јавити у више типова различитих реченица, при чему истиче да је везник *га* готово семантички празан.⁶

У својој студији о развоју везничког система у италијанском језику ауторка М. Самарџић (2003: 215) у вези са односом степена учесталости и полисемије везника каже следеће: „Treba imati na umu činjenicu da polivalentni veznici pokazuju najviši stepen učestalosti, dok usko specijalizovane veznike karakteriše niska frekventnost. Dakle, visoka frekventnost podrazumeva proces desemantizacije i sintaksičku fleksibilnost, s jedne strane, a niska frekventnost — semantičku obележеност и синтаксичку специјализацију, с друге стране.”⁷ Видели смо да је најupečatljiviji пример за ову појаву везник *CHE*. Његова велика учесталост везује се за максималну семантичку растегљивост (значање везника *CHE* има необележену вредност која се приближава нултој) и највиши степен синтаксичке прилагодљивости и еластичности. Процес десемантизације довео је и до могућности изостављања везника *CHE*.”

У српском језику везник *га* — хетеролокалан, полифункционалан и семантички најполивалентнији — припада групи везника апстрактног значења⁸ и „означава било који стварни или претпостављени факат по себи, који онда варира с обзиром на услове и тематски садржај исказа” (Симић & Јовановић 2002: 1401).

Везник *што*, који припада систему зависних везника конкретног значења, такође има најопштији садржај. „Миграцијом основног значења у складу са миграцијом функција — он је достигао општост сличну свом пандану у незамењич-

4 „Наравно, многостручност значења свезица (у српскохр. *га*, у руском *что* итд.) зависи од значења самих реченица које се везују, тако да свезице са задобивеним значењем у таквој вези могу се употребити даље за значења и таквих функција ...” (Белић 1998: 572).

5 „Једне речи именују појмове, друге релације међу појмовима, треће релације између говорног лица и садржаја, или дела садржаја о коме се говори и сл.” (Белић 1998: 20).

6 „Неки субјунктори могу имати више значења, тако на пример, субјунктор *kako* може да уведе и временске, и узрочне, и намерне, и погодбене, па и рестриктивне зависне реченице; стога се такви субјунктори јављају у више група. Без специфичног значења је једино субјунктор *da*” (Мразовић 2009:429).

7 Видели смо да је најupečatljiviji пример за ову појаву везник *CHE*. Његова велика учесталост везује се за максималну семантичку растегљивост (значање везника *CHE* има необележену вредност која се приближава нултој) и највиши степен синтаксичке прилагодљивости и еластичности. Процес десемантизације довео је и до могућности изостављања везника *CHE*” (Мразовић 2009: 215).

8 Апстрактног су значења они везници који нису у вези са замјеницама, „тј. нису према њима настали, или су развојем изгубили везу с њима” (Симић & Јовановић 2002: 1401). У вези са секундарним значењима зависних везника апстрактне семантике (сем везника *га*, то су и везници *ако*, *иако*, *јер*), аутори Симић & Јовановић (2002: 1402) кажу следеће: „Примећујемо да су она реткост, тј. да су зависни везници апстрактног значења, као и напоредни, по значењу врло стабилни, тј. несклони миграционим кретањима.”

кој сфери 'да'. Разлика је међу њима само што 'да' значи претпостављену, а 'што' реалну чињеницу. Тиме је условљена и сигнификацијска особеност 'што', ма у којој се вези нашло..." (Симић & Јовановић 2002: 1402). Када су у питању секундарна значења осталих везника који припадају сфери конкретног значења (нпр. *који/ко, чији, какав, колик, када, док, њошћо, џдје, куда, докле, како, колико, уколико* и сл.), поменути аутори закључују да је семантичка миграција замјеничких везника честа појава и да се углавном „потчињава законитости која се може назвати апстрактном мутацијом: из области конкретних прелази у област апстрактних импликативних односа” (Исто, 1403–1404).

1.2. Као последица слабо диференцираних односа међу клаузама у сложеној реченичној структури, у зрелијој фази развита српског стандардног језика, првенствено у окриљу његових специјалних стилова, отпочиње процес стварања сложених субординацијских везника, као израз потребе за што експлицитнијим и прецизнијим изражавањем значења. Према нашим налазима, у грађењу највећег броја сложених везника у српском језику од свих простих зависних везника најчешће учествују везници *да* и *што*, који су у систему зависних везника, с обзиром на велики број реченичних типова у којима се појављују, задобили статус семантички недиференцираних (необилежених) везника, односно статус општесубординацијских везника. Они испољавају највећи степен комбинабилности са осталим врстама ријечи (замјенички прилози, партикуле) и њиховим функционално-семантичким еквивалентима (приједлошки изрази, прилошки изрази), који учествују у творби сложених везника. Далеко се рјеђе у тој улози (у улози везничког конституента сложене везничке структуре) појављују везници чија вишезначност углавном подразумемијева способност реализовања у мањем броју реченичних типова (*кад* : *изузев кад*, у *вријеме кад*, у *шренушћу кад*, у *случају кад*, *истом кад*, *штек кад*, и *кад*; *док*: за *вријеме док*, у *шренушћу док*; *њошћо*: у *вријеме њошћо*, у *шренушћу њошћо*; *ако*: и *ако*, *осим ако* и сл.), док готово остаје учешће семантички спецификованих простих зависних везника, какав је, рецимо, у српском језику везник *јер*⁹.

Употријебљени уз исте замјеничке прилоге или прилошке изразе, везници *да* и *што* могу имати улогу индикатора различите категоријалне семантике, какав случај имамо код сложених узрочних и финалних везника формираних у процесу обједињења катафорског замјеничког прилога или прилошког израза приједлошко-замјеничког типа и општезависног везника *што* или *да* (*зашто што* : *зашто да*, *штога што* : *штога да*, *збога штога што* : *због штога да*, *ради штога што* : *ради штога да*, *зарад штога што* : *зарад штога да*) или код сложених везника последичног (*штак да*) и начинског значења (*штак што*). Како наведени примјери сложених везника показују, везнички елемент *што* или *да* сигнализатор је семантичке вриједности сложене везничке структуре, па тако је везник *да* у структури наведених везника показатељ финалне (*зашто да*, *због штога да* и сл.) и последичне (*штак да*), а везнички елемент *што* узрочне (*зашто што*, *због штога што* и сл.) и начинске семантике (*штак што*).

Ријетко се њихово учешће у творби сложених везника везује искључиво за поједине семантичке категорије, као што се, на примјер, везник *да* појављује искључиво у формирању сложених везника финалне (*зашто да*, *штога да*, *због штога*

9 „Везник 'јер' вероватно је најкомпактнија лексема и што се тиче значења и што се тиче дистрибуције. Наиме, реченица коју уводи увек описује узрок, и увек је у приклаузалној позицији” (Симић & Јовановић 2002: 1399).

да, ради *штога да*, с намјером да, с циљем да, у сврху да итд.), кондиционалне (*под условом да*, у случају да, *под претпоставком да*) и посљедичне семантике (*иако да*).

Везници *што* и *да* често се појављују као алтернативни елементи у структури сложеног везника, као на примјер у саставу сложених везника временског (*ишк што/да*, *шаман што/да*), концесивног (*макар што/да*), поредбеног (*као што/да*, *него што/да*), експективног ((у)/(на)мјесто *што/да*), ексцептивног (*осим што/да*, *сем што/да*, *изузев што/да*, *до што/да*, *(из)ван (штога) што/да*) и спецификативног значења (*с тим што/да*, *с том разликом што/да*), при чему је избор најчешће условљен фактивношћу (*што*) и хипотетичношћу (*да*) садржаја који се изражава зависном клаузом, различитом перспективизацијом садржаја зависне и главне клаузе ((у)/(на)мјесто *што/да*), или, пак, типом хронолошког односа међу клаузама (*ишк што/да*, *шаман што/да*)”.

2. Без обзира на то што сложени субординацијски везници у језику углавном имају улогу једнозначних номинацијских средстава различитих типова логикосемантичког односа међу клаузама и што су, дакле, разлози њиховог формирања у језику скопчани углавном с тежњом за што прецизнијим и експлицитнијим изражавањем опште категоријалне семантике, њених (под)типова, односно неке њене семантичке и/или стилске нијансе, појава вишезначности, углавном реализована као бисемичност, присутна је и код мањег броја сложених везника.

2.1. У потрази за одговором на питање откуда полисемичност и код сложених везника, ваља прије свега обратити пажњу на вишезначне сложене везнике формиране преко прилошких израза приједлошко-замјеничког типа, какви су сложени везници *пored* *штога што*, *пoкрај* *штога што*, *пoврх* *штога што*, *мимо* *штога што*, који у српском језику, захваљујући семантици замјеничких прилошких израза у своме саставу, зависно од контекста у којем су употријебљени, могу бити и концесивног (а) и ексцептивног (б) значења, што доказује и примјена теста супституције. Употријебљени у концесивном значењу дати сложени везници замјенљиви су општеконцесивним везником (нпр. *иако*, *упркос* *томе што*), док употријебљени у ексцептивном могу бити замијењени сложеним везником ексцептивне семантике (*осим што*):

а) *пored*/*пoкрај*/*пoврх* *штога што* → *иако*/*упркос* *томе што*

Naime, problem je u tome što već neko vreme gubim na težini i osećam stalnu glad ***povrh toga što*** [→ ***иако/упркос*** ***tome što***] se hranim redovno i u više nego dovoljnim količinama (www.doktor.rs › Zdravlje forum › Medicina › Pitanja i odgovori, 6.3.2012). — ***Povrh toga što*** [→***иако/упркос*** ***tome što***] je bio teško bolestan, Damure bin Džundub, r.a., je želio da se pridruži putnicima ... (www.monteislam.com/islamske-teme/znacjenja-i-zracjenja-hidzre, 6.3.2012). — Ali ***pored toga što*** [→ ***иако/упркос*** ***tome što***] svi imaju nešto svoje, oni imaju i dosta zajedničkog (М. Мирковић, Познавање друштва, КСЦЈ). — ***Pored toga što*** [→ ***иако/упркос*** ***tome što***] je ta tema nepregledna i nepogodna za sažimanje i letimične preglede, mnogi znalci su se njom ozbiljno bavili (М. Елиаде, Мефистофелес и Андрогин, КСЦЈ). — Masa naroda može se obmanuti svojim neznanjem ili svojim strastima, a čak i dobar državni upravljač se može zavesti s pravog puta i pokolebati u svojim planovima, ***pored toga što*** [→ ***иако/упркос*** ***tome što***] nije besmrtnan. — Naime, ***pored toga što*** [→***иако/упркос*** ***tome što***] se ne sade svake godine i mogu živeti čak i 20 godina, dugo cvetaju i lako se razmnožavaju (Политикин магазин, КСЦЈ). — „Međutim, ukoliko se odstupi od dogovora, pa se u sistem, uprnpa mnogo više novca ili ako dođe do povećanja plata ***mimo toga što*** [→ ***иако/***

yūpkos **ī**ome **ī**ūūo/ u **ī**oreg **ī**oōa **ī**ūūo] *nema povećanja javnih prihoda, dakle ako se naruši suštinski element jučerašnjeg dogovora, onda i reakcija fonda može da bude stroža i oštrija, da onda da negativnu ocenu i da se aranžman ne završi na najbolji način*”, naveo je Vučković (www.glas-javnosti.rs/node/124806/print). — **Mimo toga što** [→ **ī**aako/ **yūp**kos **ī**ome **ī**ūūo/ u **ī**oreg **ī**oōa **ī**ūūo] *parlamentarne stranke na sva zvona zvone o novom ustavu, a ni pedalj se ne miču s mrtve tačke, u vladajućem DSS-u tvrde da Srbija u septembru može imati najviši pravni akt.* — Međutim, funkcioner SPS-a Branko Ružić izjavio je da su njima „potrebne garancije” **mimo toga što** [→ **ī**aako/ **yūp**kos **ī**ome **ī**ūūo/ u **ī**oreg **ī**oōa **ī**ūūo] *je postignut visok stepen saglasnosti o principima za vladu sa SRS [5] i DSS-NS* (www.glas-javnosti.rs/node/24925/print). — **Mimo toga što** [→ **ī**aako/ **ī**upkos **tome što**] *su aparati noviji, princip rada je isti.*

б) **ī**oreg/īokraj/īovpx **ī**oōa **ī**ūūo → осум **ī**ūūo; **mimo** **ī**oōa **ī**ūūo → осум **ī**ūūo

Pored toga što [→ осум **ī**ūūo] *je veoma hranljiv, od njega se prave i stvaraju najluksuznije poslastice* (С. П. Марковић, Велики народни кувар, КССЈ). — **Pored toga što** [→ осум **ī**ūūo] *čudi detaljnost ovih opisa i popisa predmeta, i njihovog porekla, čudi i tačno unošenje podataka gde se koji nalazi u Plavincu* (М. Павић, Предео сликан чајем). — **Por**eg **ī**oōa **ī**ūūo [→ осум **ī**ūūo] *je био државни језик, немачки језик је у то време (друга половина XVII и већи део XVIII века) био и разговорни језик чешког племства и чешке буржоазије* (П. Пипер, УС). — ... Санстефанска Бугарска, која је настала уз благослов Русије, а Србија се, **ī**oreg **ī**oōa **ī**ūūo [→ осум **ī**ūūo] *joј није дозвољено ширење ка Босни, нашла у готово безизлазној ситуацији* (ЗДИСН, 312). — Proces reaktivacije i zatvaranja kopa, **pored toga što** [→ осум **ī**ūūo] *će nacionalnom parku vratiti prirodni ambijent koji zasluуuje, omogućiće Vojvodini dobijanje visokokvalitetnog domaćeg, vojvođanskog kamena, (...)* (Грађански лист, 5469, 18.7.2008). — Високи амерички војни званичници верују да, **ī**oreg **ī**oōa **ī**ūūo [→ осум **ī**ūūo] *су Саудијци најбројнији међу режрушима, саудијски држављани спадају и у највеће финансијере Ал каиде у Ираку,...*” (НИН, 2979, 31.1.2008). — **Pokraj toga što** [→ осим **što**] *nisu medicinski, ti helikopteri nemaju civilne registracije, nisu osigurani, a njihovi piloti — iako vrhunski voјni piloti — nemaju civilne pilotske dozvole* (www.magazin-aeronautika.com/ekologija.aspx, 6.3.2012). **Povrh toga što** [→ осим **što**] *ta teorija rešava neke dugostojeće paradokse i zagonetke u hemiji i biologiji, ona ujedinjuje kvantnu i nebesku mehaniku* (arhiva.elitesecurity.org/t444948-Svet-dobio-jedinstvenu-teoriju-zivota, 6.3.2012). — ... i **povrh toga što** [→ осим **što**] *je lep, jako je kvalitetan, ...* (zena.blic.rs/.../Seksi_kupaci_kostimi_s_potpisom_Victorias_Secret, 6.3.2012). — Još jedan konj je istorijski, **mimo toga što** [→ осум **ī**ūūo] *je engleski, pa već i time značajan: onaj koga je kod Bosforta, u završnoj bici Rata Bele i Crvene ruуe, tražio Ričard III da bi saчуvao krunu, te pošto ga našao nije, izgubio je i bitku i krunu i glavu* (www.borislavpekic.com/2011/12/uloga-zivotinja.html, 28.2.2012). — Prijatelj sam s Emirom odavno, **mimo toga što** [→ осум (**ī**oōa) **ī**ūūo] *smo stranačke kolege* (www.nezavisne.com/.../Suljagic-podnio-neopo... - Босна и Херцеговина, 16.2.2012).

Могућност остварења датих сложених везника у концесивном и екцептивном значењу последица је вишезначности приједлога као структурних елемената замјеничких прилошких израза преко којих су ти везници творени. Сем спацијалног као примарног, у српском језику приједлошко-падежне конструкције **ī**oreg/īokraj/īovpx + генитив могу имати и друга, недимензионална значења, која се тичу комплекснијих логичких односа и која су настала у процесу метафоричког транспоновања основног значења (в. Кликовац 2008: 179, 182; Прањковић 2001: 18). Па тако дате приједлошко-падежне конструкције поред комита-

тивног још имају и значење допусности (Антонић 2005: 173–174), при чему се обично наглашава да је управо ово посљедње једно од најчешћих непросторних значења ових конструкција (Фелешко 1995: 117)¹⁰.

Употријебљен уз генитивну падежну форму, приједлог *мимо*, који у саставу замјеничког прилошког израза партиципира у настанку сложеног субординацијског везника *мимо штога ишло*, у српском језику може бити реализован не само у концесивном значењу (в. Антонић 2005: 170; Фелешко 1995: 103–104; Радовановић 1977: 104) већ и у значењу „изузимања (искључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) из мноштва осталих присутних или одсутних истоврсних појава”, тј. у ексцептивном значењу¹¹.

2.2. Сложеним везником *само ишло*, формираним у процесу обједињења партикуле *само* и општезависног везника *ишло*, у српском језику обиљежава се поред темпоралног и ексцептивно значење. Као везник темпоралне семантике, он спада међу везничка средства специјализована за исказивање непосредне временске блискости реализација садржаја означених основном и зависном клаузом, односно семантичког обиљежја непосредна постериорност типа имедијатност, под којим се подразумејева „*smeštanje* реченичне / *determinativne* предикације у *prostor van okvira, posredstvom druge* предикације, *izdvojenog odseka* на временској оси који, *pri tom, sledi neposredno* након *izdvojenog vremenskog odseka*” (Антонић 2001: 135):

Само ишло се Н. окрене и пође, краљ ме хвата обема рукама за руку и показује на њега очима (Р. Петровић, Африка, АСК). — Зачас узјахао на коња, и *само ишло* *прихваћти* за *златну орму*, звонце звекне, слуге се пробуде, скоче, ухвате га, па с њим пред цара (АНП). — *Само ишло реко*, слете ми капа (Д. Поповић, Књига о Милутину). — *Zaista*, као муšice: *samo što su odnekud stigli, već ih je nestalo* (М. Селимовић, Острво). — *I samo što se začuo doktorov motor, ženi je odmah bilo gore* (М. Селимовић, Острво). — *И само ишло је неко из свијетла викнуо: „Доље с њима!”*, полиција је као дивља насрнула и ударала на све стране (П. Кочић, Радничко питање, у: Сабрана дјела, www.rastko.rs). — *Samo što sam stigla kući, zazvonio je telefon* (Антонић 2001: 138; говорни језик).

Примјена теста супституције на датим примјерима показује да се дати сложени везник може замијенити простим, једнолексемским везником *чим*, који је, иначе, најфреквентнији везник за обиљежавање датог семантичког (под)типа („темпорална идентификација оријентационог типа постериорност имедијатност”, посматрано из перспективе надређене клаузе), што значи да се зависном темпоралном клаузом уведеном овим везником изражава радња која претходи реализацији радње надређене клаузе, односно посебна врста антериорности која је значењски блиска аористу¹²: *Само ишло* [→ *чим*] *реко*, слете ми капа.

Важно је напоменути да се међу везницима који показују тенденцију ка повлачењу из система везника темпоралне семантике, тачније из подсистема који окупља везнике којим се реализује дати значењски (под)тип, налази и сложени везник *само ишло*.

10 Када је у питању форма *порег* + генитив, И. Антонић наглашава да се концесивно значење чешће остварује „с везничко-предлошким спојем и *порег*” (Антонић 2005: 170).

11 И. Антонић указује на архаичност ове приједлошко-падежне конструкције са ексцептивним значењем (Антонић 2005: 173).

12 Као што се аористом обиљежава прошла радња која непосредно претходи садашњој, тако се и временском зависном клаузом уведеном датим везницима, означава радња која непосредно претходи радњи основне (Силић & Прањковић 2002: 336).

си за Божић долазио кући, како си смео да прођеш кроз Паланку **a ga** [→ **a ga при шом**] *не свратиши код мене* (Д. Ђосић, Корени, АСК)

или атрибутско хабитуално значење: *Нико у Партизан неће доћи ове зиме, a ga* [→ *ко*] *прећиходно не добије сагласности Јургена Ребера* (Ковачевић 2008: 74, Вечерње новости).

Због тога што се не остварује увијек са концесивним значењем, већ може имати и друга значења, везник **a ga** не спада у класу чисто концесивних, контекстуално неусловљених везника. Његова концесивна семантичка вриједност утврђује се примјеном теста супституције. Да дати везник има концесивно значење, види се на основу могућности његове замјене неким од везника општеконцесивног значења *иако*, *мада*, *ипрема*, што потврђују следећи примјери:

Код нас све траје месецима и зато афере нестају **a ga** [→ **иако**] *се ништа није рачистило* (Ковачевић 2008: 74, Курир). — Мило Дор је битно утицао на неке споредне токове мога живота **a ga** [→ **иако**] *штога ни ја, ни он нисмо били свесни* (Ковачевић 2008: 74, Блиц). — Швајцарска је први тим у историји Мондијала који је елиминисан из даљег такмичења, **a ga** [→ **иако**] *шомом меча није примио ниједан гол* (Ковачевић 2008: 74, Блиц). — Већина света преживи читав живот **a ga** [→ **иако**] *шо никад не доживи* (Ковачевић 2008: 74, Вечерње новости). — Крај њега постајете аутоматски попзвезда 21. века, **a ga** [→ **иако**] *уошшше не мораше да певаше* (Ковачевић 2008: 74, Правда). — Пре пет година једно лице је тврдило да му је уписана оцена, **a ga** [→ **иако**] *није одговарало* (Ковачевић 2008: 74, Правда). — Мене је Веља Илић сменио **a ga** [→ **иако**] *ме није ни видео* (Ковачевић 2008: 80, Вечерње новости). — По ко зна који пут опет сам чуо причу о томе колико је недаћа претрпљено у кући због деце, **a ga** [→ **иако**] *он ни најмање није био крив* (Ковачевић 2008: 80, П. Пајић). — Неколико пута је заложо целокупну своју имовину у мој развој, **a ga** [→ **иако**] *ми шо није ни рекао* (Ковачевић 2008: 80, Вечерње новости). — ... сваки десети се хвата за сланик **a ga** *ни пробао није оно што је у таџиру* (Ковачевић 2008: 80, Политика). — Истеран само из војне службе, **a ga** [→ **иако**] *и не знам зашто* (Ковачевић 2008: 80, Прес).

Како се из наведених примјера види, да би сложени везник **a ga** имао концесивно значење, поред тога што је нужно да предикат у надређеној клаузи буде у потврдној, а у зависној у негираној форми (што је нужан, али не и довољан услов), обавезно је и присуство значењске компоненте контрастности. Реализован у концесивном значењу, везник **a ga** најчешће се појављује у текстовима публицистичког и књижевноумјетничког функционалног стила.

3. *Да сведемо*. Као посљедица слабо диференцираних односа међу клаузама у сложеној реченичној структури, односно као посљедица вишезначности простих зависних везника, у познијој фази развојка српског стандардног језика, првенствено у окриљу његових специјалних стилова, отпочиње процес стварања сложених субординацијских везника као израз потребе за што експлицитнијим и прецизнијим изражавањем значења. Анализа показује да у формирању сложених субординацијских везника најчешће учествују прости зависни везници *да* и *што*, који су због своје семантичке поливалентности у језику задобили статус општесубординацијских везника. Знатно се рјеђе у улози везничког конституента сложеног субординацијског везника појављују везници чија се полисемичност манифестује као способност реализовања у мањем броју реченичних типова (*кад* : *изузев кад*, у *вријеме кад*, у *шренушћу кад*, у *случају кад*, *истом кад*, *шек кад*, *и кад*; *док* : *за вријеме док*, у *шренушћу док*; *иошшшо* : у *вријеме иошшшо*, у *шренушћу иошшшо*; *како* : *на начин како*, *ако*: *и ако*, *осим ако* и сл.), док учешће семантички спецификованих простих (једнолексемских) зависних везника готово да изостаје.

Такође се показује, да је полисемичност присутна и код сложених субординацијских везника, упркос разлозима њиховог формирања, углавном као последица вишезначности њихових интегралних компоненти (*пored тога што, покрај тога што, поврх тога што, мимо тога што, само што, а да*).

Извори:

АСК: Антологија српске књижевности, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>
АСП: М. Јосић Вишњић, *Анџологија српских пријоветача XIX и XX века*, приређивачи електронског издања Knjizara.com и Alexandria studio (<http://www.alexandrija.com/>).

Б. Брборић, СЈНЈ: Бранислав Брборић, *С језика на језик, Социолингвистички огледи II*, Београд, Нови Сад: ЦПЛ, Прометеј, 2001.

Д. Медаковић, АВН: Дејан Медаковић, *Аманети великог научника* (Пројекат „Растко“)

П. Пипер, УС: Предраг Пипер, *Увод у славистику I*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

М. Селимовић, *Остърво* (интернет)

ЗДИСН: *Знамениџа докуменџа за историју српског народа 1538–1918*, приредили Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, Филозофски факултет, Нови Сад 2007.

Југославија 1918–1984: Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918–1984. (збирка докуменџа)*, Библиотека „Сведочанства“, Издавачка радна организација „Рад“, Београд 1985.

КССЈ: Корпус савременог српског језика (www.korpus.matf.bg.ac.rs/)

Сабрана дела Данила Киша, интегрално електронско издање.

<http://www.rastko.rs/knjizevnost/>

<http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>

<http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm>

<http://www.politika.rs/>

<http://www.gradjanski.rs>

<http://www.nin.co.rs>

<http://www.glas-javnosti.rs/>

Литература

Антонић 2001: I. Antonić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Антонић 2005: И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа”, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, Синтакса савременога српског језика: проста реченица, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 119–300.

Белић 1998: *Опшџа лингвистика, О језичкој природи и језичком развџику*, I том, књига I и II, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Гортан Премк 1997: Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког сџстџема у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевџић 2007: Р. Драгићевџић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Кликовац 2008: Д. Кликовац, „О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице тај (поред тога, уз то, на-

супрот томе, поврх тога, при томе, према томе, иза тога, на то)”, *Зборник Маџице српске за славистику*, 73, 177–196.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Ковачевић 2008: М. Ковачевић, „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица”, у: *Зборник радова са научног скупа Српски језик, књижевност и уметност*, књига I, одговорни уредник: М. Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 65–83.

Мразовић 2009: Р. Мразовић, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.

Поповић 1972: „О начинским реченицама с везником (*a*) *ga*”, *Наш језик*, XIX/2–3, Београд, 155–164.

Прањковић 2001: I. Pranjković, *Druga hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Радовановић 1977: М. Radovanović, „Imenica u funkciji kondenzatora”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XX/1–2, Novi Sad, (1) 63–134, (2) 81–160.

Самарџић 2003: М. Samardžić, *Sintaksa i semantika veznika — razvoj vezničkog sistema u italijanskom jeziku*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Силић & Прањковић 2002: J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i viša sveučilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Симић & Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I–II, III–IV*, Београд: Јасен.

Фелешко 1995: К. Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд, Нови Сад: Вукова задужбина, Матица српска, Орфелин.

POLYSEMY AND ITS IMPLICATIONS ON THE SYSTEM OF SUBORDINATE CONJUNCTIONS IN SERBIAN

Summary

It is known that the ability of semantic variation and combination of conjunctions is pared down to polysemy. This paper analyses the role of simple polysemantic conjunctions in the process of creating compound subordinative conjunctions, which usually function in language as uniform nominal logicosemantic elements between the clauses in a compound sentence, although their semantic value can be determined by the context itself. Therefore, the paper specially addresses the polysemy of the given conjunctive systems.

The analysis shows that usually simple, single lexeme conjunctions *da* and *što* take part in formation of compound subordinative conjunctions in Serbian. Owing to their semantic polyvalency, they have received the status of general subordinative conjunctions. It is also observable that variation of meaning is present in certain number of compound conjunctions, usually as a result of polysemy of their integral components (*pored toga što, pokraj toga što, povrh toga što, mimo toga što, samo što, a da*). It is almost a rule that simple, semantically unspecified conjunctions do not participate in formation of compound conjunctions.

Keywords: conjunctions, polysemy of subordinate conjunctions, compound conjunctions, polysemy of compound conjunctions

Veselina V. Đurkin

Тања З. Русимовић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет

ВИШЕЗНАЧНОСТ СИНТАКСИЧКОГ СПОЈА ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ *ТО* И ЗАВИСНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ ВЕЗНИКОМ *ШТО*

У раду анализирамо релативне и допунске клаузе које су уврштене везником *што*, односно, издвајамо критеријум у одређивању када је *што* релативизатор, а када субординирани везник. Истраживање ће показати да када зависна клауза продужава упућивање показне заменице *то*, која заступа референцијални израз, реч је о дескриптивној релативној клаузи. Када зависна клауза није форична, већ садржи лексички садржај који попуњава десемантизовану показну заменицу *то*, односно представља специфичан структурно-семантички тип везе који смо назвали експликацијом, онда је зависна клауза допунска, тј. комплементна. Тако се вишезначност споја показне заменице *то* и зависне клаузе уврштене везником *што* огледа у дистинкцији дескриптивност / експликативност зависне клаузе и управо та дистинкција представља критеријум у разграничавању релативне од допунске клаузе.

Кључне речи: релативна клауза, комплементна клауза, формални антецедент, просен-тенцијализатор, дескрипција, експликација

1. Увод

Реченица у тексту може бити структурно потпуна, а семантички непотпуна, или синтаксички непотпуна, а семантички потпуна. У оба случаја реч је о контекстуално условљеним реченицама, односно, овакве реченице, уколико су контекстуализоване, могу бити вишезначне. Термин *вишезначности* (*полисемичности*) користимо у значењу *двосмислености* (*амбивитетности*), а у нашој анализи овај термин односи се на синтаксички спој показне заменице *то* и везничке речи *што*. Појаве да се једном истом говорном низу може приписати више семантичких интерпретација у досадашњој литератури посматрана је на основу двају приступа: *синтаксичког* и *семантичког*. Са становишта синтаксичког приступа (Хахеман 2006), могућност двају читања јавља се као резултат различитог комбиновања јединице једне исте реченице или низа, тј. синтаксичаре интересује како су искази организовани, те феномен амбивитета проучавају са становишта структуре низа. Када је у питању семантички приступ (Хајм, Крацер 1998), реченица или низ има могућност двају различитих читања, јер реч или низ може да се доведе у везу са више од једног значења.

У овом раду анализирамо зависносложену реченицу у којој надређена клауза садржи показну заменицу *то*, синтаксички је потпуна, а семантички непотпуна, тако да је зависна клауза уврштена везником *што* обавезна допуна која може семантички да попуни надређену клаузу потпуно или непотпуно. Прецизније, анализирамо форичност показне заменице и услове под којима се форич-

1 tanjarusimovic@yahoo.co.uk

ност преноси на зависну клаузу, а то значи да реченично значење умногоме зависи од контекста.

2. Вишезначност синтаксичког споја показне заменице *што* и зависне клаузе уврштене везником *што*

Показне заменице имају улогу у остваривању кохезије² дискурса. Под кохезијом подразумевамо начин на који су површинске компоненте дискурса узајамно повезане. Полазимо од чињенице да се у оквиру кохезије дискурса издваја граматичка кохезија, која подразумева упућивање, замењивање и елипсу; и лексичка кохезија која се односи на опште именице и понављање именице. Међутим, иако се разликују граматичка и лексичка кохезија, треба рећи „да и граматичка кохезија укључује семантички однос. То је семантички однос између двају елемената у тексту од којих је један неопходан за интерпретацију другог (али не и обрнуто)” (Кордић 1996: 56). У том смислу улога заменица у остваривању кохезије текста је веома велика ако се узме у обзир њихова фреквентност у употреби, као и чињеница да су заменице деиктичке речи, које референцију најчешће добијају од речи на коју упућују.

За заменице као деиктичке (упућивачке) речи у лингвистичкој теорији издваја се термин *егзофора* (спољна деикса) и представља „термин неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ” (Кристал 1988: 59). То значи да се егзофора пре свега везује за усмену реализацију дискурса. У истраживању егзофору разматрамо само уколико се јавља у писаној реализацији дискурса. У нашој анализи релевантан је и термин *ендофора* (унутрашња деикса), који означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста” (Кристал 1988: 63). Термин деикса користи се, дакле, и за речи које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорски или катафорски. Зато се понекад назива дискурсна деикса.

Надређена клауза која садржи заменицу *што* семантички је непотпуна (синсемантична), те обавезно катафорички упућује на зависну клаузу уврштену везником *што*. Управо форичност показне заменице *што*, као и садржај зависне клаузе, чине овај синтаксички спој *што што* вишезначним. Показна заменица *штај*, *ша*, *шо* поред своје деиктичке природе да указује на некога или нешто у близини саговорника, а самим тим и на некога или нешто релативно близу говорнику, такође упућује и на део у дискурсу (анафорички и катафорички). Истражујемо употребу неутрума показне заменице – облик *што*, који је изузетно фреквентан између осталог и због највеће неосетљивости на контекст.

Већ смо истакли да у раду анализирамо зависносложене реченице у којима је показна заменица *што* интегрални део надређене клаузе, али као десемантизована захтева допуну у виду зависне клаузе уврштене везником *што* (примери 1 и 2):

- (1) **То ШТО Вук говори о Срему**, забележено је и у околини Смедерева (Речник српских народних веровања о биљкама, 55).

2 Важно средство за постизање кохезије јесу замењивачке речи (међу којима су и заменице). Замењивачке речи (*ја*, *ти*,...*овај*, *штај*, *онај*...*овде*, *шамо*, *онде*...) по правилу су кратке речи, лексички празне, које се јављају на површинској структури уместо неког пуног израза.

- (2) Познајем Лауша и знам колико нас скупо може коштати **то ШТО Доротеј није отишао код њега** (Д. Ненадић, 8).

Примери су ексцерпирани из разнофункционалног корпуса савременог српског језика. За нашу анализу није релевантно то што је спој показне заменице *што* и зависне клаузе уврштене везником *ишто* у функцији субјекта на нивоу надређене клаузе, нити што је овај спој у првом примеру препониран, а у другом постпониран.

За наше истраживање релевантна је чињеница да је овај синтаксички спој вишезначан на нивоу типова зависних клауза, што аутоматски и показну заменицу одређује различито. Зато је на основу примера могуће реконструисати моделе:

Модел (1) Form. Ant. + Rel. Cl (deskr.)
Модел (2) Prosent. + Kompl. Cl (ekspl.)

Дакле, показну заменицу у функцији *формалног антицедеића* треба разликовати од показне заменице у функцији *просенцијализатора*, док „проблеми у разграничавању допунских и релативних клауза проистичу из хомоформности *ишто* као везника и релативизатора” (Ковачевић 2007: 62). Антецедент представља термин који „означава језичку јединицу на коју упућује нека друга јединица у реченици (анафоричка референција), типично јединица која следи” (Кристал 1988: 25). Под термином *формални антицедеић* подразумевамо десемантизоване лексеме (у овом истраживању то је показна заменица *што*) које упућују на *релативну клаузу* као на своју допуну и заједно с њом имају парадигматски однос са именицом као врстом речи, те тако ове релативне клаузе називамо *суйстиантивним*³ (види Русимовић 2014: 246–248). Под термином *просенцијализатор* подразумевамо показну заменицу *што* у ситуацијама када она на сумирајући начин изражава исти садржај који је исказан у подређеној зависној клаузи, која је допунска (комплементна). Комплементна клауза семантички допуњује управни израз (види Ружић 2006: 173).

2.1. Конструкција *формални антицедеић* + *релативна дескриптивна клауза*

У вези са моделом (1) показна заменица *што* представља *формални антицедеић*. Како је формални антецедент десемантизован, он најпре катафорички упућује на релативну клаузу као на дескриптивну допуну, али се упућивање ту не завршава. Пошто у раду разматрамо само формални антецедент који представља референцијални израз⁴, онда конструкција *формални антицедеић* + *релативна клауза* тројако даље упућује на лексички садржај: егзофорички – уколико је лексички садржај имплициран, односно део је ванјезичке стварности (било да представља заједничко знање који комуникатори деле, било да представља упућивање на ситуациони контекст гестом) или анафорички, или катафорички, односно ендофорички – када је лексички садржај експлициран у дискурсу.

3 Снежана Кордић (1995: 211–212) под термином *суйстиантивне релативне клаузе* подразумева само релативне клаузе са неексплицираним формалним антецедентом, односно, тзв. *слободне релативне клаузе*.

4 О нереференцијалном изразу формалног антецедента неће бити речи у овом раду јер је најчешће (а у корпусу увек) у улози формалног антецедента показна заменица *оно*: Пошто смо потпуно бескорисни јешћемо *оно ШТО се нађе* (Тестамент, 167).

Лексички садржај може бити изражен именским изразом или пропозицијски. У примеру (1) упућује се на лексички садржај који је пропозицијски (*Вукови записи о Срему*). Када је у питању пропозиционални антецедент, онда је реконструкција лексичко-семантичког антецедента најчешће несмислена:

- (1) **То ШТО Вук говори о Срему**, забележено је и у околини Смедерева. (Речник српских народних веровања о биљкама, 55)
 [←* (Наведено о Срему) **ШТО Вук говори о Срему**, забележено је и у околини Смедерева.]

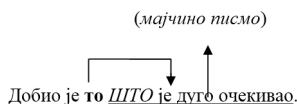
Пример (1) и његова реконструкција показују да је употребом формалног антецедента на снази економија у језику, јер се формални антецедент може односити и на низ пасуса (одељака).

Да бисмо лакше представили модел (1) и илустровали формичност формалног антецедента, одлучили смо се за деконтекстуализовани исказ (пример (3): *Добио је то што је очекивао*), у коме упућивање референцијалног формалног антецедента може бити тројако, а лексички садржај на који се упућује представља именски израз (*мајчино писмо*):

- (3) Добио је **то ШТО је дуго очекивао**.
 [← Добио је **писмо/мајчино писмо КОЈЕ је дуго очекивао**.]

Заправо, употребом формалног антецедента уместо лексичкосемантичког истиче се радња, тј. предикат релативне клаузе, односно, у комуникацији је фокусирано то да је писмо дуго очекивано. То значи да антецедент *то* може имати предметно значење (писмо, цвет, телефон...) или непредметно (срећа, радост, туга, бол...)⁵, а разлог за десемантизацију поред познатости референта, може бити и истицање еквиваленције међу предикатима клауза *добити* : *очекивати*.

Прва реконструкција примера (3):

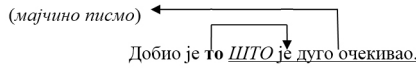

У првој реконструкцији примера (3) формални антецедент (*то*) је десемантизован, он представља супституат допуне управног глагола надређене клаузе, али како је лексички празан, рестриктивна релативна клауза не може бити одредба, већ допуна. Специфичност ове допуне је у томе што ни она није носилац лексичког садржаја формалног антецедента, већ својим конкретнијим описом упућује на лексички садржај. Допунске клаузе које се посредно укључују „преко формалног именског аргумента, конкретизујући му значење” (2006: 179) Ружић назива *дескриптивним* јер се том предикацијом „описује оно што је својствено експлицираном или имплицираном именском референту” (Ружић 2006: 182). Оваквом формичном релативном клаузом антецедент може бити одређен само за учеснике у комуникацији који деле заједничко знање или пак комуникативну ситуацију прати ситуациони контекст (уколико гестом емитент поруке показује конкретно писмо). И у случају заједничког знања комуникатора, и у случају ситуационог контекста говоримо о егзоформичком упућивању, односно, о упући-

5 То, наравно, значи да релативизатор *што*_a мора бити супституисан релативизатором *који* или његовом стилском резервом *што*_a + *ресумптивна заменица*, који ће заједно са предикатом бити конгруентни са именичким изразом у антецеденту.

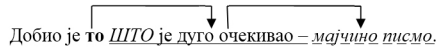
вању на ванјезичку стварност и на тај начин говоримо о *имплицитном лексичком садржају формалног антицедењта*.

Друга реконструкција примера (3):

Такође, друга реконструкција примера (3) показује могућност да се посредством релативне клаузе упућује на део дискурса који претходи, а то значи да је у питању анафоричко упућивање и то најчешће трансфрастичко са већим или мањим дометом (лексички садржај је ван сложене реченице).

Трећа реконструкција примера (3):

Трећа реконструкција примера (3) показује да релативна клауза може продужити упућивање на део дискурса који следи након релативне клаузе, а то значи катафорички и то интрафрастички (лексички садржај је део сложене реченице), на тај начин се формални антецедент попуњава лексичким садржајем. У вези са другом и трећом реконструкцијом форичности антецедента и релативне клаузе говоримо о *експлицитном лексичком садржају формалног антицедењта*.

У свим овим реконструкцијама форичности деконтекстуализованог исказа назире се троделна структура допуне коју захтева глагол у надређеној клаузи:

$$\begin{array}{c} \text{формални антицедењти} \\ + \\ \text{релативна дескриптивна клауза} \\ + \\ \text{(не)експлицитни лексички садржај антицедењта} \end{array}$$

Треба напоменути да формални антецедент може представљати денотат и тада говоримо о неререференцијалном изразу, а може означавати и ентитет и тада је реч о референцијалном изразу. Да ли је реч о неререференцијалном или референцијалном изразу у антецеденту, одређује се на основу (не)референцијалности радње глагола у предикату надређене клаузе (види Танасић 2005: 347–350). Тако бисмо допуну глаголу надређене клаузе, која се састоји од конструкције *формални антицедењти + релативна клауза + (не)експлицитни лексички садржај*, коју год функцију она имала, могли сматрати декомпонованом *перифрастичком* допуном.

Осим тога „кад је супстантивни антецедент релативној клаузи замјеница *то*, конкурентне су и замјеница *ово* и замјеница *оно*” (Ковачевић 2007: 62), што показују и примери (4 и 5):

- (4) Је ли ово ШТО се тренутно дешава са евром потврда тезе да је увођење евра била победа политике над економијом? (НИН 22.09.2011. број 3169, 32);
- (5) Оно ШТО грађани имају право по Уставу, полиција ће да обезбеђује. (Курир, 29.09.2011, 35);

Везнички израз *што* у оваквом моделу представља заменицу у функцији релативизатора и може уводити више релативних клауза (пример 6):

- (6) Девиза управо завршеног Светског економског форума у Давосу била је „Размислити, редизајнирати и изградити”. То о ЧЕМУ треба размислити, ШТО треба редизајнирати и изградити јесте - *свешки финансијски систем*. (НИН 26.02.2009. број3035, 42)

Пример (6) поред катафоричко-катафоричког упућивања формалног антецедента и релативне клаузе, показује да је у функцији релативизатора заменица *што* јер се може употребљавати у свим падежним облицима, а у примеру (6) реч је о локативу.

Везничка реч *што*, како анализа показује, може представљати променљиви релативизатор *што*⁶. Како је ова заменица немаркирана у вези са категоријом рода – не разликује род, нити има множину, можемо закључити да *што* као променљиви релативизатор има обележје [+/-живо], [-људско] и граматички средњи род. У свим примерима релативна клауза, уврштена овим релативизатором, представља дескриптивну допуну, која, као обавезна допуна, семантички попуњава надређену клаузу непотпуно, стога се на лексички садржај референцијалног формалног антецедента даље упућује анафорички, катафорички или егзофорички.

2.2. Конструкција *просентенцијализатор + комилементна експликативна клауза*

У вези са моделом (2) показна заменица *што* представља *просентенцијализатор*. То значи да показну заменицу у функцији формалног антецедента треба разликовати од показне заменице у функцији просентенцијализатора. Показна заменица *што* као просентенцијализатор такође катафорички упућује на зависну клаузу:

- (7) Познајем Лауша и знам колико нас скупо може коштати то ШТО Доротеј није отишао код њега (Д. Ненадић, 8). Аћим је мислио о вешалима, све му је било нестварно као у сну, и што ШТО је везан, и ШТО га туку, и ШТО су пуцали на краља, а он о томе ни сањао није; па зашто онда да га обесе (Д. Ђосић, 155). С друге стране, што ШТО се Вук Исакович при одласку из завичаја (на војну) буди из сна, а успављује се при повратку (са војне) у завичај, представља чудесно леп пример прстенасте композиције (Н. Петковић, 105). Само што ШТО су јуче кашике пале у лагун начинило је пуно досадних, ситних непријатности (Р. Петровић, 28).

Реконструисемо први пример:

Познајем Лауша и знам колико нас скупо може коштати то ШТО Доротеј није отишао код њега (Д. Ненадић, 8).

6 Антецеденти зависних клауза са овим релативизатором су заменице сличних особина: неодређене заменице које се не односе на лица, тј. персоне [-људско] (*нешто*, *ништа*, *свашта* и сл.), заменички придев *сав* у средњем роду јединине – *све*, самостално употребљен и бројеви средњег рода (*прво*, *последње*, *једино*, и сл.), као и самостално употребљене демонстративне заменице средњег рода јединине (*ово*, *то*, *оно*) (в. Жуљевић 1992: 229). И зависне клаузе са релативизатором *што*_а у препозицији могу имати уопштавајуће значење. Занимљиво је да се уз квантитативне прилоге (*мало*, *много*, *доста*, *неколико*, *више*, *мање* и сл.) могу наћи и релативизатор *што*_а и релативизатор *што*_а. Избор релативизатора зависи „од класе ријечи којој припада допуна прилога – ако је допуна именица или лична заменица (у генитиву) релатив је *што*_а (или *који*), а ако је допуна нека показна, неодређена зајменица или придјев, релатив је *што*” (Жуљевић 1992: 237). Када је у питању однос релативизатора *који* и *што*_а, Крижкова (1970: 40) наводи да се они налазе у симетричној опозицији – међусобно се искључују у свим позицијама.

Реконструкција форичности показне заменице *што* илуструје катафоричко упућивање до зависне клаузе, али се упућивање ту завршава јер зависна клауза представља *експликацијивну* допуну, тј. носилац је лексичког садржаја десемантизоване заменице *што*. Термин *експликација* (тумачење, објашњавање) има широку примену у лингвистици, у раду полазимо од одређења Владиславе Ружић која сматра да се *експликација* не односи на посебну врсту зависних клауза, већ „на један специфичан структурно-семантички тип везе који се успоставља између две предикације, доминирајуће и субординативне, преко именског појма, чији се садржај открива том другом предикацијом” (Ружић 2006: 164)⁷.

Из тог разлога показна заменица *што* у овом моделу представља просентенцијализатор, тј. на сумирајући начин изражава исти садржај који је исказан у подређеној експликацијивној клаузи, а та клауза је комплементна глаголу надређене клаузе. То значи да је однос између просентенцијализатора *што* и комплементне експликацијивне клаузе уврштене везником *што* – однос еквиваленције. Односно, реч је о дводелној структура допуне коју захтева глагол у надређеној клаузи:

$$\begin{array}{c} \text{просентенцијализатор} \\ + \\ \text{комплементна експликацијивна клауза} \end{array}$$

Ову допуну могли бисмо назвати *редуцираним* допуном, јер је просентенцијализатор *што* могуће анулирати без синтаксичко-семантичких последица. Такође, реконструкција показује да *што* у оваквим конструкцијама представља субординирани везник, дакле, непроменљив је. На тај начин везник *што* само води зависну клаузу, али не представља релативизатор, тј. не заступа антецедент синтаксичко-семантички и прагматички, јер показна заменица уз коју је позициониран не представља антецедент.

Експликацијивна допунска клауза уврштена је непроменљивим, субординираним везником *што*, док функцију просентенцијализатора може вршити само заменица *што*, тј. „не може се супституисати ниједном другом замјеницом” (Ковачевић 2007: 62), па чак ни заменицама *ово* и *оно*:

[←*Познајем Лауша и знам колико нас скупо може коштати **ово** ШТО Доротеј није отишао код њега.]

[←*Познајем Лауша и знам колико нас скупо може коштати **оно** ШТО Доротеј није отишао код њега.]

Зависна комплементна клауза, управо зато што је експликацијивна, надређену клаузу семантички попуњава потпуно.

3. Закључак

Анализа је показала да је критеријум у одређивању када је *што* релативизатор, а када субординирани везник, управо дистинкција зависних клауза на релацији *дескрипција/експликација*. То значи да када је зависна клауза форична, у том случају она је дескриптивна допуна, односно, својим садржајем описује оно што је својствено експлицираном или имплицираном именском референту и продужава упућивање на лексички садржај који ће поупити десемантизовану

⁷ Овакво одређење термина експликација у складу је са тумачењем Ирене Грицкат која суштину експликације види у „ближем откривању, садржинском разјашњавању речи” (1975: 79).

показну заменицу *што*. У том случају говоримо о релативној супстантивној клаузи. Када зависна клауза није форична, већ је носилац лексичког садржаја који попуњава десемантизовану показну заменицу *што*, односно, представља специфичан структурно-семантички тип везе који смо назвали експликацијом, онда је зависна клауза допунска, тј. комплементна.

Тако се вишезначнист споја показне заменице *што* и зависне клаузе уврште-не везником *што* огледа у дистинкцији *дескриптивности* / *експликативности* зависне клаузе и управо та дистинкција представља критеријум у разграничавању релативне од допунске клаузе. Релативна супстантивна клауза као дескриптивна допуна непотпуно семантички попуњава надређену клаузу, те се упућивања продужавају, док комплементна клауза као експликативна допуна потпуно семантички попуњава надређену клаузу. То значи да форичност показне заменице *што*, као и садржај зависне клаузе, чине овај синтаксички спој *што што* вишезначним.

Извори:

- (Р. Петровић) Растко Петровић, *Африка*, Антологија српске књижевности, www.ask.rs
(Б. Нушић) Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, Антологија српске књижевности, www.ask.rs
(Д. Ђосић) Добрица Ђосић, *Корени*, Антологија српске књижевности, www.ask.rs
(Д. Ненадић) Данило Ненадић, *Дорошеј*, Антологија српске књижевности, www.ask.rs
(В. Стевановић) Видосав Стевановић, *Тестамент*. Роман у 52 бдења, Београд, СКЗ коло 1. ХХ1Х књ 526, 1986.
(Речник српских народних веровања о биљкама) *Речник српских народних веровања о биљкама*, Антологија српске књижевности, www.ask.rs
(Н. Петковић) Новица Петковић, *Два српска романа (студије о Сеобама и Нечистој крви)*, Антологија српске књижевности, www.ask.rs
НИН – *НИН*, недељне новине из Београда
Курир – *Kurir, dnevne novine iz Beograda*

Литература:

- Грицкат 1975: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд, Народна библиотека СР Србије.
Жуљевић 1992: Snježana Žuljević, *Relativne rečenice u njemačkom i srpskohrvatskom jeziku*, Doktorska disertacija, Sarajevo, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице*, Београд, Рашка школа.
Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке шеме*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет.
Кордић 1995: Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb, Matica hrvatska.
Кордић 1996: Snježana Kordić, *Zamjenice u izgradnji kohezije teksta*, Zagreb, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, 55–100.
Крижкова 1970: Helena Křížková, *Relativní věty v současných slovanských jazycích*, *Slavia*, 39, 1, 10–40.

- Кристал 1988: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.
- Ружић 2006: Владислава Ружић, *Дојунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад, *Зборник*, Матица српска.
- Русимовић 2014: Тања Русимовић, *Релативне реченице са форичким сујстипантивним антицедентом у савременом српском језику*, Докторска дисертација (необјављена), Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.
- Танасић 2005: Сreto Танасић, *Синтакса глагола*, у: П. Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд, Институт за српски језик, САНУ.
- Хајм и Крацер 1998: Irene Heim and Andjelika Kratzer, *Semantics in Generative Grammar*, Blackwell Publishers Ltd.
- Хахеман 2006: Liliane Haegeman, *Thinking Syntactically: A Guide to Argumentation and Analysis*, First published 2006 by Blackwell Publishing Ltd.

MULTIPLE MEANINGS OF THE SYNTACTIC LINKAGE OF THE DEMONSTRATIVE PRONOUN *TO* AND THE DEPENDENT CLAUSE JOINED BY THE CONJUNCTION *ŠTO*

Summary

In this paper we analyze the relative and complement clauses which are joined by the conjunction *što*. In that sense we introduce the criteria which determine in which cases *što* is the relative pronoun and in which cases it is a subordinate conjunction. The results of the research indicate that when the dependent clause extends the directive meaning of the demonstrative pronoun *to*, which entails a referential expression, we are speaking of a relative clause. When the dependent clause does not have a phoric character, but has the lexical content that completes the desemanticized demonstrative pronoun *to*, ie. it represents a specific structural-semantic type of connection which we have named explication, then the dependent clause is complementary. Therefore, the multiplicity of the linkage of the demonstrative pronoun *to* and the dependent clause joined by the conjunction *što* lies in the distinctiveness of the descriptive/explicative dependent clause and that very distinctiveness represents the criterion in distinguishing the relative clause from the complementary clause.

Key words: relative clause, complement clause, formal antecedent, prosentential element, description, explication

Tanja Rusimović

Милка В. Николић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Катедра за српски језик

ЛЕКСИЧКА И СТИЛИСТИЧКА ВИШЕЗНАЧНОСТ У САВРЕМЕНИМ ДРАМСКИМ ДЕЛИМА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ²

У раду се са лингвостилистичког аспекта испитује однос између лексичке и стилистичке вишезначности у савременим драмским текстовима Републике Српске. Циљ је да се испитају: (1) структурно-семантички типови синтаксичких конструкција у којима се реализују *фигуративна значења*; (2) удео лексичке вишезначности у значењу *фигуративних конструкција*. Анализа је показала да стилистичку функцију може имати свака од семема из полисемантичке структуре вишезначне лексеме, а посебно семеме са конотативним значењским нијансама. Стилистичку вредност могу имати и значења која се према језичком знању говорника схватају као *стилски неутрална*. Носилац *стилистичке информације* може бити и синтаксичка конструкција која се у одговарајућем контексту реализује са семемом која није забележена у речницима.

Кључне речи: лексичка вишезначност, стилистичка вишезначност, фигуративна конструкција, примарно значење лексеме, секундарно значење лексеме, стилска вредност, драмски текст

УВОД

У нијансирању значења у књижевним делима писци се ослањају на *лексичку полисемију*, као „централни лексички механизам”, заснован на „способности лексеме да се реализује у више значења, више семантичких реализација” (Гортан Премк 1997: 157). Међутим, осим постојећих значења, познатих говорницима одређеног језика и забележених у речницима, у уметничком тексту реализују се и уникатна значења која читалац тумачи на основу ужег и ширег контекста. У том смислу, говоримо о *стилистичкој полисемији*.³ У овом раду се са лингвостилистичког аспекта испитује однос између лексичке и стилистичке вишезначности у савременим драмским текстовима Републике Српске.

„Драма Републике Српске траје двадесет година, нагнута над сталном опасношћу ‘егзистенције опстанка’. С једне стране – суочена је са прећутним ‘утапањем’ у босански идентитет, а са друге – маргинализована ‘у очима’ српске (читај, београдске) театролошке елите. Упркос и једној и другој ‘страни’, може се рећи да је сачувала свој ‘усправан ход’ и потребу за прожимањем са савременим драматуршко-сценским достигнућима у ближејем окружењу и целом свету” (Симовић 2011: 42). Корпус за наше истраживање обухвата шест драмских текстова, сврстаних у антологију метафоричног назива *Драма Републике Српске* (2011):

1 milkanik75@gmail.com

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (2011–2015), број 178014, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

3 О односу између лексичке и поетске полисемије, шире в. Драгићевић 2007: 147–150; 173, 176.

Ноћ пуног мјесеца Јована Спрема, *Немири и снови младог Андрића* Ранка Рисојевића, *Пада киша... јагодо* Бранка Брђанина Бајовића, *Шехићи у Душановом царству* Ненада Тадића, *Хамлет у рајској долини Српске* Ранка Симовић и *Балон од камена* Радмиле Смиљанић. У свим наведеним драмама непосредно или посредно присутни су одједи рата.

Лингвостилистичком анализом могу се идентификовати структурно-семантички типови синтаксичких конструкција који су писцима, у складу са њиховом поетиком, били најпогоднији за експресивно приказивање унутрашњег света драмских јунака, као и менталитета особеног за поднебље коме јунаци припадају. Исто тако, може се разматрати какав удео има лексичка вишезначности у остваривању стилистичке вишезначности.

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ КОНЦЕПТ

У савременим стилистичким истраживањима драмског дискурса инсистира се на примени сложеног „разгранатог модела” интердисциплинарног типа (Катнић Бакаршић 2003: 12–13). То подразумева да се у стилистичкој интерпретацији драме примењују различити приступи, а лингвостилистички приступ само је један од њих. Наглашава се да се стил драме не може проучавати на исти начин као стил прозе или поезије. Традиционалним стилистичким истраживањима драмског дискурса замера се што драмском тексту – који је динамичан јер се заснива на „дијалолској интеракцији” – приступају статички. Насупрот томе, савремена стилистика представља не само аналитичку, него и интерпретативну дисциплину – „она је увијек свјесна динамичких односа свакога текста, посебно у смислу различитих интерпретативних пракси које доминирају у друштву у одређеном тренутку” (Катнић Бакаршић 2003: 12).

Сматрамо да лингвостилистички приступ – који подразумева раздвајање стилематичког и стиложеног аспекта језичких јединица које су носиоци стилистичке информације – није исцрпео своје могућности за анализу и интерпретацију драмског текста. Идентификовање стилематичности (тј. форме) стилистички структураних језичких јединица, као и укључивање ужег и ширег контекста у тумачење њихове стиложености (тј. ефекта) – омогућава да се сагледају експресивне семантичке нијансе у драмском дијлогу.⁴

Драмски текст и позоришна представа представљају аутономна уметничка остварења. „Otuda predstava kao predstavlanje (*theatron*) dramskog teksta po definiciji jeste oblik rediteljskog tumačenja prema intenciji teksta (*intentio operis*), ali i mogućnost tzv. viška tumačenja koji izaziva ‘rasipanje’ (*dispendio*) hermenutičkih energija koje tekst ne podržava (Јелушић 2007: 194). Редитељ преводи драмски дискурс са једног знаковног система на други, а приликом тог интерсемиотичког превођења остварује се и интерпретација драмског текста. Посматрано из те перспективе, изучавање стилистичких вредности текста може допринети да се осветле могућности интерпретације које текст сугерише.

Циљ рада јесте да се на корпусу драмских текстова Републике Српске испита: (1) који структурно-семантички типови синтаксичких конструкција представљају погодну форму за реализацију фигуративних (експресивних) значења; (2) да се испита какав је удео лексичке вишезначности у значењу фигуративних кон-

4 На пример, то је показала А. Јањушевић Оливери применивши лингвостилистички приступ у разматрању синтаксостилема у драмским дијалозима драме *Пелиново* Жарка Команина (в. Јањушевић Оливери 2012).

струкција. Узећемо у обзир чињеницу на коју указују лексиколози – да полисемија, као језички механизам којим се остварује вишезначност, омогућава да „лексеми имају способност да буду експресивне, да имају одређену конотацију” (Драгићевић 2007: 131). Наш задатак јесте да применом лингвостилистичког приступа дођемо до начина на који се у фигуративним конструкцијама активирају значења из полисемантичке структуре лексема.

РЕЗУЛТАТИ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ

Лингвостилистичка анализа драмских текстова писаца Републике Српске показује да се могу издвојити одређени структурно-семантички типови синтаксичких конструкција којима се као стилематичком базом остварују фигуративна значења: (1) именичка синтагма с конгруентним атрибутом; (2) именичка синтагма с неконгруентним атрибутом; (3) конструкција глагола с његовом допуном; (4) субјекатско-предикатска конструкција с глаголским предикатом; (5) субјекатско-предикатска конструкција с копулативним предикатом; (6) апозитивна конструкција; (7) напоредна конструкција.

1. Фигуративна конструкција у форми именичке синтагме с конгруентним атрибутом. – У погледу начина на који се постиже стилски ефекат, најједноставнији подтип фигуративне именичке синтагме с конгруентним атрибутом одликује се употребом придева којима се исказује „унутрашње поређење”. Реч је о придевима изведеним од именице која означава појам са одређеном карактеристичном особином по којој се врши поређење:⁵

- (1) *Чар дијамантских очију* Ирене Живковићеве и сјетна дражест Зденке Орешковићеве уздићи ће нас у мирније крајеве (Рисојевић, 177).
- (2) Евгенија Гомјерц, сасвим наднаравна, *мјесечинастиа особа*, са својом сестром, изгледа ми давно, примала нас је у свој салон на горњем граду (Рисојевић, 179).

У Речнику се за придев *дијамантски* (пр. 1) наводи једно значење: „који се односи на дијамант, који је од дијаманта; украшен дијамантом; својствен дијаманту” (РСЈ: s. v. *дијамантски*). Стилистичка информација коју носи синтагма *чар дијамантских очију Ирене Живковићеве*, посматрана у контексту драме, усложњена је конотативним семантичким нијансама које се односе на вредност, скупocenост, неосетљивост дијаманта на спољашње утицаје.

Ако се узме у обзир објашњење у Речнику, придев *мејсечинасти* (пр. 2) реализован је у секундарном значењу: „који је попут Месечеве светлости” (РСЈ: s. v. *месечинасти* јек. *мјесечинасти*). У уобичајеној употреби ова семантичка реализација придева није спојива са именицом *особа*, на чему се заснива стилогеност фигуративне синтагме *мјесечинастиа особа*. Међутим, придевом *наднараван* сугерише се смисао придева *месечинасти* у наведеном исказу: нестварна, загонетна и тајанствена особа.

Следећи пример фигуративне именичке синтагме разликује се од претходних по начину на који се постиже стилски ефекат:

- (3) Све црнчуге. И што је најгоре – *џо црнчуџа* (Тадић, 238).

⁵ О поредбеним прилозима као посебној лексичко-семантичкој групи начинских прилога, шире в. Ристић 1990: 54; 138–144.

Израз *џо црнчуџа* овде нема фигуративно значење, што би се очекивало, него примарно, што читалац лако открива из контекста драме, а на том „изневереном очекивању” темељи се стилогеност. Наиме, у Речнику се за лексему *џо* као једно од примарних значења, уз квалификатор *фигуративно*, наводи следеће објашњење: „врло сиромашан, бедан” (РСЈ: s. v. *џо*), а то би се на први поглед очекивало у изразу *џо црнчуџа*. Међутим, овде се реализује примарно значење: „који на себи нема никакве одеће, наг, необучен, неодевен”.

Фигуративности именичке синтагме с конгруентним атрибутом може допринети не само значење придевске речи у функцији атрибута, него и именице у функцији центра синтагме:

- (4) Тек кад постане сасвим свјесна да је само људско биће под сводом небеским и под његовим *свакојаким кишама*, примјетиће напокон и своје коријење; [...] (Спремо, 61).

Лексема *свакојак* овде се појављује у једном од својих секундарних значења: „више рђав него добар, којекакав” (РСЈ: s. v. *свакојак*). Пошто је у облику множине, именица *киша* детерминисана речју *свакојак* (*свакојаке кише*) – означава невоље кроз које човек пролази током живота. Дакле, лексема *киша* реализује се у значењу које није саставни део њене полисемантичке структуре (РСАНУ, s. v. *киша*), а њена семантичка реализација усмерена је значењем конгруентног атрибута.

У наредна два примера писци су искористили могућности дијалогске форме за појачавање стилског ефекта фигуративне конструкције:

- (5) МЛАДИЋ: [...] *Млад мјесец* загрли звијезду најдражу и... и најљепшу.
МАЈКА: И то си научио од оца: *Стар мјесец* не грли звијезде! Зар не?
(Спремо, 51)
- (6) ХАЦИЈА: А гдје се... може отићи?
АЛМА: Негдје... у *другу земљу*... далеко!
[...]
ХАЦИЈА: Ја сам само за *црне земље*, ни за *какве друге*! (Бајовић, 217)

У првом одломку (пр. 5), у оба исказа – и младићевом и мајчином – све речи имају фигуративно значење. У овом контексту израз *млад(и) мјесец* добија ново значење које нема у речнику – ‘младић’. С друге стране, израз *стар(и) мјесец* који овде значи ‘старац’, добија такву семантичку реализацију у паралелизму с изразом *млад(и) мјесец*. Дакле, оба израза делују један на други и у том међудејству настају њихове семантичке реализације у наведеном контексту.

У другом одломку (пр. 6) именица *земља* у исказу јунакиње реализује се без експресивних нијасни у секундарном значењу: „држава, национална територија” (РСЈ: s. v. *земља*). Значење именица *земља* у исказу њеног саговорника не може се посматрати изван синтагме *црна земља*, која означава смрт. Наиме, у језичком знању говорника српског језика синтагма *црна земља* има идиоматизовано значење у изразу *ојшићи њод (црну) земљу*, што значи ‘умрети’ (РСЈ: s. v. *земља*).

2. Фигуративна конструкција у форми именичке синтагме с неконгуентним атрибутом. – Како показују драмски текстови који су чинили корпус, именичка синтагма с неконгуентним атрибутом посебно је погодна као стилематичка база за остваривање фигуративног значења:

- (7) Зар хоћете да вам, бједна, у *кошуљи шуџе* кратки живот скончам (Спремо, 167).

- (8) У твојим очима видим *шрње шуге* (Спремо, 49).
 (9) Нека све чујем, нека се бар овог *мушљага незнања* избавим (Спремо, 55).
 (10) *Мреже мисли* сву су те заплеле, мајко! (Спремо, 49)
 (11) Моја је душа као *рана нејресџане шуге* (Спремо, 60).

Лексема *кошуља* у фигуративној конструкцији *кошуља шуге* (пр. 7) реализује се у примарном значењу: „горњи део одеће, рубља од лакше, тање тканине” (РСЈ: s. v. *кошуља*). Захваљујући неконгруентном атрибуту, с којим није семантички спојив, центар синтагме постаје носилац фигуративности.

И у следећем примеру центар именичке синтагме има стилистичку функцију (пр. 8), која се и овде остварује примарним значењем. Наиме, према лексикографском опису полисемантичке структуре лексема *шрн*, може се закључити да је у изразу *шрње шуге* фигуративно употребљено примарно значење: „крут игличаст израштај код биљака који боде, бодља” (РСЈ: s. v. *шрн*). Међутим, овај исказ сложенији је на стилогеном плану од претходног, јер се синтагма *шрње шуге*, која је сама за себе експресивна, налази у необичном лексичком споју са преосталим делом реченице (*видејши у очима шрење шуге*).

Трећи исказ (пр. 9) разликује се од претходних по томе што се центар фигуративне конструкције *мушљаг незнања* налази у једној од семантичких реализација у оквиру примарног значења уз коју је у Речнику дат квалификатор *фигуративно*: „осећај мучнине, збрке у глави, бунило, кошмар, збркане нејасне мисли” (РСАНУ, s. v. *мушљаг*).

За разлику од прва три горе наведена примера, код којих се у контексту активира примарна семема, у четвртном примеру центар фигуративне синтагме *мреже мисли* реализује се у секундарној семеми (пр. 10), уз коју у лексикографском опису стоји квалификатор *фигуративно*: „клопка, замка; оно што ограничава, спутава нечију слободу” (РСЈ: s. v. *мрежа*).

Иако на структурном плану постоји разлика, израз *рана нејресџане шуге* (пр. 11) сличан је претходном подтипу фигуративне именичке синтагме, а сличност се огледа у истој врсти семеме која се активира у контексту. Центар фигуративне конструкције – центар и у синтаксичком и у стилистичком смислу – јесте лексема *рана* остварена у секундарној семеми, уз коју је као у претходном примеру, у Речнику дат квалификатор *фигуративно*: „оно што изазива непријатно психичко и душевно стање (туга, увреда, несрећа, страх, брига)” (РСЈ: s. v. *рана*).

За разлику од већине претходних примера, у којима се фигуративна конструкција налази у појмовном окружењу с којим је семантички спојива, у наредном исказу долази до одступања од такве комбинације речи:

- (12) Сувише су тврди трагови мрачне темље у нама (Спремо, 77).

Исказ има структуру копулативне конструкције у којој функцију субјекта има именичка синтагма *трагови мрачне земље у нама*, а функцију предикатива има придевска синтагма *сувише тврди*. У лексичком споју *трагови мрачне земље у нама*, посматрано према контексту драме, лексема *земаља* реализује се у једном од секундарних значења уз које у Речнику стоје квалификатори *фигуративно* и *народно*: „земаљско смртно створење, биће које ће се и само претворити у земљу” (РСАНУ, s. v. *земаља*). Стилогености посебно доприноси придев *мрачан*, који је остварен у једној од секундарних семема: „нејасан, мутан, неосветљен, недовољно познат” (РСАНУ, s. v. *мрачан*).

Навешћемо и пример фигуративне именичке синтагме с неконгруентним атрибутуом где се стилски ефекат појачава одсуством семантичке спојивости између лексичких јединица у функцијама реченичних конституената:

(13) [...] у њеној глави *вјетрови лудила* дувају (Спремо, 96).

У овом исказу лексема *вештар* семантички је спојива с глаголом, али не и са преосталим делом исказа, па се стиче утисак да се у фигуративној синтагми *вештрови лудила* – лексема *вештар* реализује у значењу које није саставни део њене полисемантичке сетруктуре описане у Речнику (РСЈ): *s. v. вештар* јек. *вјештар*).

3. Фигуративна конструкција глагола с његовом допуном. – Лингвистичка анализа показује да фигуративне конструкције глагола с његовом допуном представљају најстилогеније примере у корпусу, тј. примере код којих се јављају највећа одступања од лексичких спојева очекиваних према језичком знању говорника српског језика:

(14) Мало ти је и ваздуха, па сваки час *удишеш ово прољеће* од којег се не смирујеш (Спремо, 59).

(15) Овдје вјетрови *ијевају само таму* (Спремо, 105).

(16) По шљивицима је Господ разбацао *бијелу ијесму цваџи* (Спремо, 49).

Најједноставнији подтип фигуративне конструкције глагола с његовом допуном јесте у изразу *удисаџи пролеће* (пр. 14), што значи 'удисати мирис пролећа'. Овде се на формалном плану елидира централни члан именичке синтагме *мирис пролећа*, а исказује се зависни члан који преузима значење синтагме.

Глагол и његова допуна семантички су неспојиви у конструкцији *ијеваџи таму* (пр. 15). Фигуративности реченице доприноси за читаоца изненађујући спој лексема у функцији субекта и лексема у функцији предиката (*вештрови ијевају*).

Још већи ступањ стилогености постиже се у наредном исказу (пр. 16). Уколико реч *ијесма* не би била употребљена (*Господ је разбацао бели цваџи*), не би било одступања од општеупотребне конструкције јер би се у том сличају глагол *разбацаџи* реализовао у примарном значењу: „расути, расејати на разне стране” (РСЈ): *s. v. разбацаџи*). Међутим, уношењем речи *ијесма* у стилски неутралну реченицу, писац је постигао неколико изненађујућих лексичких спојева: *бела ијесма*, где се повезују појмови који се перципирају различитим чулима; затим, спој *ијесма цваџи*; и на крају, спој *разбацаџи ијесму*. То је довело до померања значења у свим речима које се повезују с речју *ијесма*.

Конструкција глагола *дисаџи* с правим објектом у наредна два примера разликује се од фигуративне конструкције *удисаџи мирис пролећа* (пр. 14) и на стилематичком и на стилогеном плану:

(17) Док заједно *дишемо ову иџишину*, [...] (Спремо, 78).

(18) [...] ал’ онај што ми њу украде *неће дисаџи живоџ!* (Спремо, 102)

Веома је тешко „превести” ове реченице на свакодневни говор. Изразу *дисаџи иџишину* (пр. 17) не одговара трансформација коју смо применили код израза *удисаџи пролеће* (пр. 14) – елидирење центра именичке синтагме, нпр. *дисаџи ваздух у иџишину*. Овде је именица *иџишина* једноставно употребљена уместо именице *ваздух*, при чему се лексема *иџишина*, како сазнајемо из ширег контекста, реализује у примарном значењу: „стање без буке, без ларме, мир; одсуство говора, ћутање” (РСЈ): *s. v. иџишина*). Дакле, одступање се јавља на плану лексичке

спојивости. Израз *дисајши живоји* (пр. 18) функционише као целина са значењем 'бити жив', слично тзв. глобалним фразеологизмима.⁶

Посебан подтип представљају фигуративне јединице код којих се стилематичност базира на нарушавању структуре фразеологизма. На тај начин настају изразито стилски ефектне конструкције јер фразеологизми представљају експресивне номинационе јединице и зато су сами по себи својеврсни стилеми:

(19) Зар ћете опет *брајштво* и *јединство* да нам у *костии* *угонити*?! (Бајовић, 199)

У наведеној реченици писац нарушава структуру фразеологизма *угонити некоме страх* у *костии* (Матешкић 1982: s. v. *страх*). Братство и јединство изједначава се са страхом, чиме се наглашава негативна конотација израза *брајштво* и *јединство*. На тај начин исказује се иронична дистанца према једном од идеала који је обележио део историје југословенских народа.

4. Фигуративна субјекатско-предикатска конструкција с глаголским предикатом. – Код овог типа стилогених конструкција фигуративност се успоставља у субјекатско-предикатској синтаксичкој вези. Што су већа одступања на плану семантичке спојивости лексема у функцији субјекта и лексема у функцији предиката, то је већи ниво стилогености у фигуративној субјекатско-предикатској конструкцији с глаголским предикатом:

(20) У срцу мом *смрћ* крила хладна *шири* (Спремо, 120).

(21) На срце ми *шочи* *поглед* *твоја* *два* *сунца* (Спремо, 90).

(22) У оку се твоје *жари* *дивљина* (Спремо, 61).

У првој реченици (пр. 20) спој глагола и његове допуне (*шири* крила) може се посматрати као стилски неутрална конструкција. Уношењем придава *хладан* у именичку синтагму (*хладна крила*) уносе се конотативне семантичке нијансе. Семантички су неспојиве речи у функцији субјекта и предиката, као и у функцији субјекта и објекта (*смрћ шири крила*). Самим тим, ова конструкција вишеструко је стилски маркирана, чему доприноси и преостали део реченице (у *срцу мом*), где је лексема *срце* реализована је у једном од својих секундарних значења: „унутрашњи човеков свет, душа” (РС): s. v. *срце*).

Друга реченица (пр. 21) једноставна је на формалном плану, али је сложена на плану стилогености. И у овом контексту лексема *срце* јавља се у секундарној семантичкој реализацији, истој као у претходном примеру. С друге стране, овде се у стилистичкој функцији реализује примарно значење глагола *шочи*, које је умерено јер није лексички спојиво с именицом у функцији допуне (*шочи* *поглед*): „сливати се, тећи, цурити” (РС): s. v. *шочи*). Лексема *сунце* употребљена је у једној од својих секундарних семантема, уз коју у Речнику стоји квалификатор *фигураивно*: „симбол највеће вредности” (РС): s. v. *сунце*).

Последњи међу горе наведених примерима (бр. 22) разликује се од претходних по томе што се и обе лексема – и лексема у функцији субјекта и лексема у функцији предиката – реализују у примарном значењу (РС): s. v. *дивљина*; РС): s. v. *жари* (*се*). Међутим, али услед деловања ужет и ширег контекста обе јединице добијају нове семантичке нијансе.

Навешћемо још један семантички подтип фигуративне субјекатско-предикатске конструкције с глаголским предикатом:

6 О глобалним и компонентним фразеологизмима, шире в. Мршевић-Радовић.

- (23) *Жуља* те флаша, а не *жуља* те *шћио душман ѓази шћолике сћанове, небо-дере, срску земљу... Шћио ја ходам празноџ рукава, ко да сам саобраћајац* (Тадић, 228).

Стилистичка информација настаје услед тога што су у истој реченици употребљене две различите реализације истог глагола (*жуљаиши*). Прва представља примарну семему која се овде реализује без значењских померања (*жуља шће флаша*); док друга (*не жуља шће шћио душман ѓази шћолике сћанове, небодере, срску земљу, [...]*) – представља секундарну семему, уз коју у Речнику стоји квалификатор *фигураишивно* (РСЈ: s. v. *жуљаиши*). Друга семантичка реализација глагола *жуљаиши* у контексту драме добија додатне – ироничне – семантичке нијансе. Поистовећивањем станова и небодера са српском земљом и изразом *бишии празноџ рукава* сугерише се да су материјалне ствари једино чему теже јунаци ове драме, који се разотривају као лажне патриоте.

5. Фигуративна субјекатско-предикатска конструкција с копулативним предикатом. – Копулативне конструкције преставаљају стилематичку основу једног од подтипова стилске фигуре метафоре (в. Ковачевић 2000: 21–24). Како показују следећи примери, фигуративне субјекатско-предикатске конструкције с копулативним предикатом, већи се ефекат постиже повезивањем појмова који су у свести читаоца далеки, неповезиви:

- (24) [...], мислиш да сам ја ћорав, *да сам камен*, а? (Бајовић, 197)
(25) *Сићинице су јединице цигле мога дома* (Смиљанић, 324).
(26) Припрема се велики пожар, господо. *Ви Босанци бићеште му искра*, иако и други раде исто (Рисојевић, 164).
(27) *Глас јој је увијек био ићјесма*, умилна и топла; ни у ког као у ње! (Спремо, 102).
(28) *Ви сће... косић косицију мојих* (Спремо, 58).
(29) [...] љубав је *насушни хљеб којем се залагај не једе без шћрага* (Спремо, 78).

У свим претходним примерима фигуративну вредност има јединица у предикативу. Мање су заступљени примери у којима фигуративну вредност има јединица у функцији субјекта:

- (30) МАЈКА: [...] *Гладна* си?
ЧОБАНИЦА: *Гладно* је моје срце (Спремо, 52).

У наведеном одломку, у мајчиним речима нема семантостилема у предикативу. Међутим, у речима чобанице исти придев (*гладан*) у споју са именичком синтагмом (*моје срце*), која је у функцији субјекта, носилац је стилистичке информације. Лексема *срце* реализована је у једном од својих секундарних значења: „унутрашњи човеков свет, душа” (РСЈ: s. v. *срце*).

Као што показује претходни одломак, посебно су ефектни семантостилеми који се остварује у дијалогу. У следећем примеру из дијалога, стилогеност се постиже придевима *дужан* и *недужан*, који нису антоними:

- (31) БОЖО: [Они] су били *НЕДУЖНИ!*
ЉУБИЦА: А његови су били *дужни*? Ко ме? (Бајовић, 203)

Стилски ефекат појачава се графостилемом и чињеницом да придев *недужан* није антоним придева *дужан*. Наиме, *недужан* значи „који није крив, невин;

безазлен” (РСЈ: s. v. *недужан*), а лексема *дужан* овде се реализује у примарном значњу: „који има дуг и који је обавезан да га исплати” (РСЈ: s. v. *дужан*).

6. Фигуративна апозитивна конструкција. – Апозитивне конструкције представљају стилематичку основу једног од подтипова стилске фигуре метафоре (в. Ковачевић 2000: 21–24). Код код копулативне конструкције, и код овог типа фигуративних конструкција, већи се ефекат постиже повезивањем појмова који су у свести читаоца неповезиви:

(32) Овај знак твога неба, позива нас да смиримо *крв: немоћ своју* (Спремо, 70).

(33) [...] излиј нам из срца *јарост, жар ојаки* (Спремо, 70).

(34) Срце ми криомице капље *шугу – зајешој души предах* (Спремо, 102).

Последњи пример одликује се највећим ступњем онеобичавања јер у указу постоји неочекивани спој лексема којима се реализју субјекат, предикат и објекат (*срце кајље шугу*). Стилогености доприноси одступање од уобичајеног реда речи у синтагми *зајешој души предах*, као и изненађујући семантички спој те синтагме са иманицом *шуга*, уз коју се појављује као апозиција.

7. Фигуративна напоредна конструкција. – Посебан структурно-семантички тип фигуративних конструкција представљају фигуративне синтагме у којима се уз центар јављају два или више зависних чланова у напоредном односу, од којих један није семантички спојив са лексемом у функцији центра. Подтипови се могу одредити на основу врсте синтагме.

Следећи исказ садржи именичку синтагму с напоредним атрибутима, која се издваја као један од подтипова фигуративне напоредне конструкције:

(35) У твојим је жилама *крв свежег прољећа... и моја* (Спремо, 58).

Атрибут који је у линераној позицији напосредно уз именицу изненађује читаоца на семантичком плану (*крв свежег прољећа*); док други атрибут није стилски обележен (*моја крв*).

Први од наредна два примера јесте одломак из списка лица на почеку драме (пр. 36), а други је дидаскалија (пр. 37), што показује тенденцију савремених аутора да драмски текст посматрају као књижевноуметнички текст, а не само као део сложене сценске уметности. То се огледа у примени језичко-стилских поступака којима се у списак лица и дидаскалије уноси стилистичка информација:⁷

(36) ДУШАН ВУЧИНА – српски ветеран, *власник више одликовања, као и свих сџанова и душа у улазима од 1 до 13 фазе Ц* (Тадић, 219).

(37) Радња се дешава у фази Ц зоне безбједности. [...] У подруму, гдје се *чувају*, али и *губе, глава и новац*, [...] (Тадић, 220).

У првом од горе наведених одломака читаоце ће из аутоматизма перцепије извести трећи неконгруентни атрибут у именичкој синтагми (*власник душа у улазима од 1 до 13 фазе Ц*).

Наредни одломак (пр. 37) припада посебном структурно-семантичком подтипу фигуративне напоредне конструкције, а то је конструкција глагола с координираним објекатима. Постигнут је висок ниво стилогености јер су употребљена два координирана предиката (*чувају се*, али и *губе*), а уз глаголе за оба предиката

⁷ О стилематичности и стилогености дидаскалија у драмским текстовима савремених српских писаца, шире в. Николић 2013.

ката јављају се по два објекта (гдје се чувају, али и *џубе, ѓлава и новац*). Први објекат са оба глагола чини идиоматизовани (фразеолошки) израз: *чувајши ѓлаву, џубиши ѓлаву* (Матешић 1982: s. v. *ѓлава*).

Као посебан подтип фигуративне напоредне конструкције издваја се субјекатско-предикатска конструкција са два координирана субјекта, при чему именичка јединица у функцији једног субјекта није семантички спојива са глаголом у предикату, а друга је спојива:

(38) Око мене посвуд *шеку зраци и веселости* (Спремо, 64).

Лексички спој *шеку зраци* није стилски маркиран јер је глагол *шећи* употребљен у једној од семантичких реализација примарног значења: „кретати се на сличан начин [као река, поток, текућа вода, каква течност]” (РС), s. v. *шећи*). С друге стране, лексички спој *шече веселости* стилски је маркиран јер се глагол *шећи* у овом изразу не појављује у некој од семантемама из његове полисемантичке структуре онако како је она описана у Речнику.

Као последњи међу подтипovima фигуративних напоредних конструкција наводимо координиране синтаксичке јединице у функцији глаголске одредбе времена (координиране временске зависне клаузе):

(39) Па ти своју кућу видиш из седамнаестице [стан бр. 17], с петог спрата, *кад је ведро и без снајпера...* (Тадић, 233).

У фигуративној конструкцији са координираним временским зависним клаузама (*кад је ведро* и [*кад је*] *без снајпера*) успоставља се асоцијација са изразом типичним за временску прогнозу. Наиме, израз *ведро и без снајпера* – може се асоцијативно повезати са изразом *ведро и без падавина*. Поистовећивањем метака из снајпера са атмосферским падавинама постиже се ефекат црног хумора.

ЗАКЉУЧАК

Лингвостилистичка анализа драмских текстова Републике Српске, насталих у последње две деценије, показује да писци посвећују посебну пажњу стилистичким вредностима текста како би исказали особености менталитета драмских јунака и предочили сложеност друштвеног амбијента у коме се одиграва радња. Изучавање стилистичких вредности текста може допринети да се осветле могућности интерпетације које сугерише текст.

Могу се издвојити следећи структурно-семантички типови синтаксичких конструкција којима се као стилематичком базом остварују фигуративна (експресивна) значења: (1) именичка синтагма с конгруентним атрибутом; (2) именичка синтагма с неконгруентним атрибутом; (3) конструкција глагола с његовом допуном; (4) субјекатско-предикатска конструкција с глаголским предикатом; (5) субјекатско-предикатска конструкција с копулативним предикатом; (6) апозитивна конструкција; (7) напоредна конструкција.

Од значења која су саставни део лексичке *вишезначности* и која су општепозната говорницима српског језика – стилогену вредност може имати: (а) *примарна* семема, (б) поједине *секундарне* семеме, посебно оне које се одликују конотативним семантичким нијансама. Стилистичку функцију могу имати и значења која се према језичком знању говорника српског језика схватају као *стилски неупитна*, као и она уз која у речницима стоји квалификатор *фигуративно*. С друге

стране, у фигуративној конструкцији реализују се и значења која нису забележена у лексикографском опису лексеме у речницима.

Извори

- Бајовић 2011: Б. Б. Бајовић, Пада киша... јагодо, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 183–218.
- Рисојевић 2011; Р. Рисојевић, Немири и снови младог Андрића, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 147–182.
- Симовић 2011: Р. Симовић, Хамлет у рајској долини Српске, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 271–322.
- Смиљанић 2011: Р. Смиљанић, Балон од камена, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 323–361.
- Спремо 2011: Ј. Спремо, Ноћ пуног мјесеца, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 47–146.
- Тадић 2011: Н. Тадић, Шехити у Душановом царству, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 219–270.

Литература

- Гортан Премк 1997: Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Јањушевић Оливери 2012: А. Јањушевић Оливери, Језичко-стилске одлике дијалога у драми *Пелиново Жарка* Команина, у: Ј. Стојановић (ред.), *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Матица српска у Новом Саду, стр. 249–260.
- Јелушић 2007: S. Jelušić, *Prometejev pad – intertekstualnost: drama, teatar, film*, Cetinje: FDU.
- Катнић Бакаршић 2003: М. Катнић Бакаршић, *Stilistika dramskog diskursa*, Zenica: Nakladništvo ViH.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Матешкић 1982: Ј. Матешкић, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић Радовић, *Фразеолошке злагољско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Николић 2012: М. Николић, *Стилистика дидактика у савременој српској драми*, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 357–367.
- Ристић 1990: С. Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику (лексичко-драматички прилози)*, Београд: Институт за српски језик.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2003.
- Симовић 2011: Р. Симовић, *Драма Републике Српске – један могући поглед*, у: Р. Симовић (прир.), *Драма Републике Српске*, Бања Лука: Арт принт, 2011, стр. 7–45.

MULTIPLE LEXICAL AND STYLISTIC MEANINGS IN THE CONTEMPORARY PLAYS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

The paper examines the relationship between multiple *lexical* and *stylistic* meanings in contemporary plays of the Republic of Srpska over the last two decades from the linguo-stylistic perspective. The question is: How much impact on the *figurative* meaning *construction* may *multiple lexical meanings* have? The aim of this paper is: (1) to find structural and semantic types of syntactic constructions which represent suitable forms for the implementation of *figurative meanings* in context; (2) to investigate the proportion of lexical ambiguity in the construction of *figurative structures*. As shown by the linguo-stylistic analysis of the plays used as the corpus for this work, *stylistic value* in context can have any of the meanings from polysemous structure of ambiguous lexemes. From all the meanings of ambiguous lexemes known by the speakers of the Serbian language (i.e. ones which are registered in dictionaries) – the *primary* meaning or one of the *secondary* meanings may occur in the stylistic function. Some meanings are more suitable for such function, primarily those characterized by *connotative* meaning nuances. However, meanings of ambiguous lexemes which are perceived as *stylistically neutral* according to the linguistic knowledge of speakers can also have a stylistic function. On the other hand, the holders of the *stylistic information* may be syntactic structures which are realized with semantic nuances in an appropriate context and are not registered in dictionaries. In the plays of the Republic of Srpska written over the last two decades, the writers have been selecting appropriate figurative constructions in reference to the subject and the sensitivity of climate to which the play's characters belongs to.

Key words: lexical polysemy, stylistic polysemy, figurative construction, primary meaning of a lexeme, secondary meaning of a lexeme, stylistic value, dramatic text

Milka V. Nikolić

Илијана Р. Чутура¹
Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет у Јагодини
Катедра за филолошке науке

Јелена М. Стевановић
Институт за педагошка истраживања
Београд

ВИШЕЗНАЧНОСТ ТЕКСТА ЗАКОНА И ПОДЗАКОНСКИХ АКТА У СФЕРИ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА²

У раду се анализирају закони и уредбе којима се регулише пољопривредна производња. Предмет рада је потенцијална вишезначност у тумачењу ових аката. Основни циљ рада јесте да се утврди степен вишезначности и јасности ових прописа, односно да ли су дати текстови довољно једносмислени да би били и јасни.

Кључне речи: административни стил, вишезначност, вишесмисленост, пољопривреда, језик прописа

1. Уводне напомене

Предмет рада је вишезначност у административним, законодавно-правним текстовима који регулишу област пољопривредне производње. Жанрови овога подстила – па и анализирани текстови – одликују се „језиком планирања, регулативе и јавног управљања” (Андерсон 2006; детаљнији преглед литературе в. у Хатон 2009), односно јавним административним језиком чија је централна функција посредовање између управе и оних којима се влада/управља („government and governed”) (Лонг 1985: 307).

1.1. Полазећи од чињенице да је пољопривредник (у позицији онога којим се влада – *governed*) ималац одређених права која му се законски гарантују, у раду се анализира степен вишезначности, односно јасности ових прописа. Појавом вишезначности доведена је у питање могућност да ималац права та права и оствари, јер се критичком анализом дискурса показује да је разумевање појединих секвенци регулативе знатно отежано иако сама регулатива – у складу са функционалностилском припадношћу – тежи једнозначности и експлицитности.

1.2. Основни критеријум примењен већ у селекцији грађе јесте семантички. Корпус чине Закон о пољопривреди и руралном развоју (ЗППР), Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (ЗППРР), Уредба о класификацији делатности, две варијанте и једна исправка Уредбе о расподели подсти-

1 ilijanacut@yahoo.com

2 Овај рад написан је у оквиру научних пројеката *Динамика структура савременог српског језика* (178014) и *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* (47008) чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2014).

цаја у пољопривредном и руралном развоју у 2013. години (Уредба, исправка и пречишћен текст), Правилник о подстицајима програмима за инвестиције у пољопривреди за унапређење конкурентности и достизање стандарда квалитета кроз подршку подизања вишегодишњих производних засада воћака, винове лозе и хмеља и Обрасци захтева за упис и обнову регистрације пољопривредног газдинства у Регистар пољопривредних газдинстава (са пратећим дописом).

1.3. Избор корпуса заснован је на чињеници да пољопривредници најчешће немају висок степен образовања, чиме је тумачење додатно отежано. У светлу резултата анализе, поставља се питање за кога су, заправо, одређене уредбе сачињене, тј. ко су пољопривредни произвођачи који их могу читати и разумети.

Будући да припадају административном функционалном стилу и то његовом законодавно-правном подстилу, у законима и уредбама којима се регулише пољопривредна производња захтева се бар формална објективност на језичком плану јер овај стил тежи једнозначности и прецизности.

1.4. Бисемичност или двосмисленост језичких израза предмет је анализе већег броја наука и научних дисциплина и поддисциплина (Ковачевић 2013: 103). У неким функционалним стилевима (нпр. у публицистичком) бисемичност је у одређеном типу текстова – зависно од жанра, тематике и сл. – веома пожељна. У другим текстовима исте функционалностилске припадности, како каже Ковачевић, такви искази сматрају се скоро „информационо дефектним” (Ковачевић 2013: 103–130). И Вејлс (Вејлс 2001, под *ambiguity*; *ambivalence*) наглашава да се вишесмисленост и вишезначност не толеришу у неким неуметничким типовима дискурса, док су у другим (нпр. у новинским насловима и рекламама, а посебно у играма речи) кључни елемент стилског ефекта. У административном функционалном стилу, међутим – а посебно у законским нормативима – вишезначност се свакако увек може сматрати „информационо дефектном” појавом, омашком у тексту. Другим речима, жанровско одређење и намена ових текстова искључују вишезначност и двосмисленост (Тошовић 2002: 363), јер „експлицитни начин изражавања доводи до понављања” или до замене граматичког значења одговарајућим лексичким значењем (Силић 2006: 67).

Уколико имамо у виду чињеницу да се законодавно-правни подстил одликује прецизношћу, тачношћу и фактографијом, као и то да је поред основне функције саопштавања, званичног комуницирања, у овом подстилу изражена и функција деловања, можемо претпоставити да пољопривредник, ималац одређених права која му се законски гарантују, неће имати проблем да разуме и тумачи законе и уредбе који се односе на ову сферу. У складу са функционалностилском припадношћу, циљем и наменом анализираних текстова, њихова је основна функција регулаторна, те се одликују присуством директива³ и перформатива:

„One of the most striking pragmatic properties of legal documents concerns their *performative* character. Besides norms laying out duties and norms conferring rights, every legal system contains rules productive of legal effects by the very act of being uttered, such as ‘regulation X is hereby evoked’: here the legislator’s utterance neither *describes* nor *prescribes* behaviour; rather it brings about, or, to use a technical term, *constitutes* a new state of affairs” (Висконти 2009: 393).

3 „Accross cultures, the legislative genre performs one of the basic functions of the law, the regulative function or ‘ordering of human relations’ (...) In accordance with this institutional function, the major speech acts performed by law codes are directives, as has been noted by Risto Hiltunen (1997: 52), among others. In the classic view of the legal scholar John Austin (1873), the law is ‘a set of commands’” (Колинс 2009: 434).

1.5. Међутим, анализа закона и уредби које се односе на пољопривредну производњу показује да се у њима понегде јављају вишезначност и вишесмисленост, што може отежати разумевање секвенци регулативе и довести у питање могућност да има лаца права та права и оствари. Сам термин *вишезначности* подразумева две врсте вишезначности: регуларну (системску) и нерегуларну (несистемску) (Апресјан 1995: 189). Термин *вишезначности* обједињује ове две врсте појава због двосмислене формулације „два значења исте речи”, која се појављује у дефиницији. У случају да се вишезначност схвати као „два значења исте речи”, вишезначност ће се односити на несистемску вишезначност, а ако се схвати као „два тумачења (исти лексички смисао) исте речи”, вишезначност се односи на системску вишезначност (Апресјан 1995: 190). Премда заступа становиште о различитим врстама вишезначности, Апресјан указује и на то да се не може поставити јасна граница између поменутих феномена (Исто: 190).

„У семантичкој расправи”, како Кристал каже у Енциклопедијском речнику, „понекад се прави дистинкција између *двосмислености* и *неодређености*: [...] за неодређену реченицу дозвољава се неодредив број могућих интерпретација” (Кристал 1999). Вишесмисленост и неодређеност у нашем корпусу остварују се тек на текстуалном нивоу јер укључују понављање сличних формулација са непотпуним (дескриптивним) или апсолутним синонимима, разне комбинације лексема у хиперонимско-хипонимском односу и – на најширем плану – вишезначност и вишесмисленост које потичу од општег знања о спољном свету (в. нпр. Видоусон 2011: 27–32, 53–56) и кохеренције у смислу у којем је дефинише Ферклоф (2001: 65–66).⁴

1.6. Полазећи од тога да, како наводи Јовић, „законодавац треба да мисли тачно и јасно као филозоф а да говори разумљиво као сељак” (Јеринг према Јовић 1995: 61), покушаћемо да дамо примере за сваки од критеријума класификације вишезначних и вишесмислених исказа у корпусу.

2. Ко су пољопривредници? – идентификовање ималаца права

Прво питање које смо поставили тиче се идентификације корисника прописа односно ималаца права. Пољопривредник је, како га основни Закон и сви пратећи прописи дефинишу, носилац или члан породичног пољопривредног газдинства који се искључиво бави пољопривредном производњом (ЗППР, чл. 2). Наиме, основна јединица „мале” пољопривреде којом се баве физичка лица сада је, према закону, *газдинство* које може бити *правно лице* или *породично газдинство*, што је незграпна формулација ако се подразумева да укључује и самце. Или, као што Прћић каже (сумирајући Тејлорове налазе), у питању је несагласје између унутарјезичке и ванјезичке стварности којег, ипак, мора бити, јер „као што је поимање одређене лексеме, као сегмента унутарјезичке стварности, условљено њеним парадигматским и синтагматским односима с другим лексемама, тако и поимање одређене појаве, као сегмента ванјезичке стварности на коју се лексемом упућује, захтева постављање те појаве, имплицитно или експлицитно, у јасну перспективу према (свим) осталим појавама” (Прћић 1997: 89). Већ у термину „породично газдинство”, дакле, ова релација недостаје, с тим што је законодавац вероватно нашао једно од најбољих решења без обзира на мањкавости.

4 “I shall use the term *coherence* in a way which brings in both of these types of connection: (i) between the sequential parts of a text; and (ii) between (parts of) a text and ‘the world’. These are the connections which we make as interpreters of texts; they are not made by the text itself” (Ферклоф 2001: 65).

2.1. Пољопривредник се, наравно, бави пољопривредом, која је дефинисана таутолошки (циркуларно, в. Васић 1988: 60) као „привредна делатност која обухвата оне делатности које су законом класификоване као пољопривреда” (ЗППР, чл. 2). Иста делатност се већ у првим члановима неколиких прописа именује на различите начине: пољопривредна делатност / пољопривреда / пољопривредна производња, што ове појмове ставља у однос идентитета.

Идентичност датих формулација води ка томе да испитамо – на основу текста прописа, да ли је вишесмисленост присутна у дефиницијама и одређењима ових појмова.

Међутим, треба нагласити да су, због саме природе прописа које анализирамо, дефиниције углавном експлицитне (избор њихове форме заснива се на претпоставци да су термини, нпр. *пољопривредник*, *пољопривреда*, *производња*) познати читаоцима. Стога је могуће заменити дефиниенс дефиниендумом без штете по разумљивост (Лонгворт 2008: 4), па напоредна употреба различитих термина неће увек изазвати вишесмисленост.

3. *Шта раде пољопривредници?* – вишесмисленост у одређењу делатности

Према Закону о подстицајима у пољопривредној производњи и руралном развоју, *пољопривредна производња* јесте „процес производње биљних и сточарских производа, узгој рибе, гајење живине, пчела, односно други облици пољопривредне производње (гајење печурака, пужева, стакленичка, пластеничка производња, гајење зачинског и лековитог биља и друго), која се обавља на пољопривредном земљишту, као и на другом земљишту или грађевинској целини који се налазе на територији Републике Србије” (ЗППРР, чл. 2). Јасно је да текст закона у овом члану потпуно одговара начелима исцрпности и експлицитности, са уводном унеколико таутолошком формулацијом „производња је процес производње” која се омеђава рестрикцијом директног објекта и синатроистичким низањем семантички различитих а синтаксички хомофункционалних елемената. Међутим, мада је јасно да Закон једнозначно каже да је *пољопривредник* *произвођач*, други акт – Уредба о класификацији делатности – прецизира појам производње. У њему је класификација делатности дата по секторима, где сектор А обухвата производњу, а сектор Ц прераду (која, дакле, не спада у пољопривреду те пољопривредник нема права да се њоме бави).

3.1. У *Уредби о класификацији делатности* у делу који се односи на дефинисање пољопривредне производње, лова и пратећих услужних делатности већ на првој страни у вези са облашћу *гајење житија (осим пиринча), легуминоза и уљарица* стоји (под шифром 01.11):

Обухвата гајење житарица, легуминоза и уљарица на отвореном.

Овде спада:

- гајење житарица: тврде и меке пшенице, ражи, проса, јечма, овса, кукуруза, сирка и др. (наполице, крупника, тритикале)
- гајење легуминозног поврћа: грашка, пасуља, боба, сочива и др.
- гајење уљарица: сунцокрета, кикирикија, соје, уљане репице, сусама, слачице, лана, ричинуса и др.

Не обухвата:

- гајење пиринча, дел. 01.12

- гајење кукуруза (шећерца), дел. 01.13
- гајење кукуруза за исхрану стоке, дел. 01.19
- гајење уљарица, дел. 01.26

Уколико погледамо део на који се у Уредби реферише под шифром делатности 01.26, запажамо да **гајење уљних плодова** обухвата:

- гајење маслина за производњу уља и за непосредну потрошњу
- гајење кокосовог ораха и плодова уљних палми
- гајење плодова осталих врста уљарица.

Не обухвата:

- гајење соје, кикирикија и осталог уљног семења, дел. 01.11

Дакле, синтагма *гајење уљарица*, како је дефинисано у називу области, најпре је употребљена под секвенцом *обухватиа*, а потом и под секвенцом *не обухватиа*. Према би требало да се односи на исто, под шифром 01.26 појављује се синтагма *гајење уљних плодова*, као и синтагма *гајење плодова осталих врста уљарица* при чему се не експлицира које су то врсте. Такође, додатну забуну може створити и скраћеница *др*. јер читалац, најчешће пољопривредни произвођач, може само нагађати које су друге врсте уљарица које су овом секвенцом обухваћене.

Секвенца *гајење осталог дрвенастог, жбунастог и језграстог воћа* односи се, између осталог, на гајење јестивог језгратог воћа: ораха, лешника, бадема, домаћег кестена, пистаћа и другог језгратог воћа. Међутим, у тексту Уредбе који се тиче прерађивачке индустрије, односно производње какаа, чоколаде и кондиторских производа уместо синтагме „језгрasto воће” користи се синтагма „коштуњаво воће” са лексемом „орахоплодница” датом у загради, као синонимом. Лексема *орахоплодница* представља сложеницу чије значење може асоцирати читаоца на то да је у питању плод ораха, што може направити додатну забуну, ако имамо у виду класификацију под називом *јестиво језгрasto воће*.

С друге стране, сектор Ц укључује и *осталу прераду и конзервисање воћа и поврћа* (т. 10.39), што обухвата, између осталог, и **пржење језгратог воћа (орахоплодница) и производњу очишћеног или нарезаног воћа**.⁵

Поред свега тога, коштуњаво воће (орахоплоднице) помињу се и у т. 10.82, у групацији „Производња какаоа, чоколаде и кондиторских производа” као прерађивачка делатност.⁶

Свесни проблема који се јављају у дефинисању, и доносиоци Уредбе се ограђују с обзиром на дату класификацију, те у експланаторној дигресији, што није одлика законодавно-правног подстила, кажу да: „Прерађивачка индустрија

5 Остале су делатности: производња хране у којој је главни састојак воће или поврће, осим готових јела, замрзнутих или конзервисаних; конзервисање воћа, језгратог воћа (орахоплодница) или поврћа замрзавањем, сушењем, стављањем у уље или сирће, стављањем у конзерве и др.; производња прехранбених производа од воћа или поврћа; производња компота, џема, мармеладе и воћног желеа; производња намаза и других производа од језгратог воћа (орахоплодница); производња лако кварљиве хране од воћа или поврћа као што су салате, мешане салате и др.; производња сојиног сира (тофуа) (Уредба о класификацији делатности, стр. 18)

6 У оквиру нашег истраживања, анкетирали смо и запослене у институцијама (управама, надлежном Министарству, Агенцији за привредне регистре) захтевајући, као пољопривредни произвођачи, да нам реше следећу дилему: да ли је, на пример, крцкање и чишћење лешника, ораха и сл. *производња или прерада* с обзиром на то да је као прерада наведено *пржење језгрastог воћа*, али и *производња очишћеног воћа*. У овој анкети аутори нису успели да добију једнозначан одговор из било које поменути институције.

обухвата физичку или хемијску трансформацију материјала, супстанци или компоненти у нове производе, иако се ово не може користити као јединствени критеријум за дефинисање прерађивачке делатности [...]. Суштинска промена, обнова или реконструкција робе, опште гледано, сматра се прерађивачком делатношћу. Крајњи производ (аутпут) прерађивачке индустрије може бити готов, у смислу да је спреман за коришћење или потрошњу, или полуготов, у смислу да постаје инпут за даљу индустријску прераду. [...] Граница између прерађивачке индустрије и других делатности Класификације није јасно повучена. Генерално, активности које се обављају у оквиру прерађивачке индустрије подразумевају трансформацију материјала у нове производе. Њихов аутпут је нови производ.

Међутим, дефиниција тога шта чини нови производ може да буде „субјективна”. Ради појашњења, наводе се активности које се сматрају прерадом и неколико оних које *нису* прерада „иако понекад подразумевају процесе трансформације”, већ су производња, међу њима и „прерада пољопривредних производа – сектор А” (Уредба о класификацији делатности, стр. 16).

3.2. Вишесмисленост прописа у овом делу (без обзира на танку границу између типова делатности) изазвана је употребом трију дескриптивних синонима који стварају забуну: да ли се мисли на исто? Познато је да се вишесмисленост најчешће заснива на полисемији и хомонимији (Вејлс 2001, под *ambiguity*; *ambivalence*), али је занимљиво анализирани случај у којем се иста делатност (исти појам) амбивалентно одређује на основу употребе синонима. Поред тога, неидентичне класификације доводе до тога да прописе не могу са сигурношћу тумачити ни они који на које се односе, али чак ни они који треба да их спроводе. Аутори су били сведоци да су и једни и други (у поменутој анкети) интерпретирали делове текста по принципу прагматичке плаузибилности – интерпретације с највишим степеном вероватноће која, како Прћић каже, проистиче из „сплета чинилаца који чине: комуникациона ситуација, успостављени универзум дискурса и одговарајуће знање о свету – сваки од њих с активним доприносом укупном сагледавању логички релевантних ванјезичких односа” (Прћић 1997: 89). Међутим, положај *законодавца и спроводиоца закона* претвара вишесмисленост у језички инструмент моћи – који „у заједничкој језичкој ситуацији једном саговорнику поставља мања ограничења него другом” (Јовичић 2008: 576).

4. На шта пољопривредник има право? – вишесмисленост у идентификовању права

Област дефинисања права пољопривредника корпус је на којем ћемо додатно анализирати: (а) усаглашеност прописа, (б) употребу стручне терминологије и (в) типове класификације. Сва три проблемска подручја могу представљати извор вишезначности, вишесмислености и неразумљивости.

4.1. Уколико прописи као део јединственог система нису усаглашени, односно не показују довољно кохерентности (у том смислу посматрамо поједине прописе као делове јединственог „макротекста” који би чинили сви прописи у датој области, аналогно кохеренцији између секвенци текста; упор. Ферклоф 2001: 65–66).

У складу са Законом, пољопривредник има право на подстицаје за:

- 1) спровођење агроеколошких мера;
- 2) органску производњу;
- 3) очување биљних и животињских генетичких ресурса;

- 4) надокнаду пропуштене добити као последицу спровођења добре пољопривредне праксе, добробити животиња и других политика заштите и очувања животне средине. (ЗППРР, чл. 37)

Политика и пракса остваривања права на подстицаје повремено се додатно прецизирају уредбама. Тако је, на пример, донета Уредба о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју у 2013. години, а потом и Уредба о изменама уредбе о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју у 2013. години (од 14. 10. 2013). Уредбом о изменама претходне Уредбе углавном се смањују средства предвиђена за подстицаје у пољопривредној производњи. Међутим, на сајту надлежног Министарства је и исправка исте Уредбе, коју даје Републички секретаријат за законодавство.

У диспозитиву се наводи да је разлог исправке тај што се у Уредби „поткрала грешка”, а документ носи назив ISPRAVKA UREDBE PODSTICAJI Anka.pdf. Грешка која се поткрала заправо је банална омашка која се своди на то да „у члану 6. тачка 16 уместо речи: „по грлу” треба да стоје речи: „по килограму произведене рибе”, што може имати последице само по висину средстава које произвођач има *право* да потражује и добије од државе. Губитак није ни мали, јер – ако имамо у виду тежину рибе – ради се о двоструком до четвороструком износу. Међутим, на сајту Министарства је и документ PRECISCENA UREDBA O RASPODELI SREDSTAVA.pdf у којем стоји стара формулација. У зачараном кругу докумената и њихових коригованих верзија, исправки и допуна, пољопривредник вероватно треба да се претплати на Службени гласник и да га проучава или (што је свакако лакше) да потражује по сајту ако жели да се информише о својим правима (регресима, подстицајима, наменским кредитима и сл.).

Један од таквих докумената јесте и један правилник са насловом који је, да се задржимо само на његовим формалним карактеристикама, претерано дуг и конструктивно разгранат: „Правилник о подстицајима програмима за инвестиције у пољопривреди за унапређење конкурентности и достизање стандарда квалитета кроз подршку подизања вишегодишњих производних засада воћака, винове лозе и хмеља” из 2013 (ППП). Такви наслови сами по себи привлаче пажњу и призивају коментаре, као један који се појавио у следећем тексту у Илустрованој политици, а у којем се каже да су ствари „у друштвеној својини” заправо нечија лична „имовина”:

„Тек 2000. године Уставни суд доноси одлуку која све враћа на почетак: проглашава неуставним некадашњи Закон о управљању стварима у друштвеној својини које су имовина Јосипа Броза. Алал им вера на имену закона, ко год да га је смислио!” (Илустрована Политика, 1. 10. 2013, 11).

У Правилнику о подстицајима... (ППП), иначе писаном веома јасним и прецизним језиком, наводи се да се прихватљиви трошкови набавке садница воћа, винове лозе и хмеља одобравају „као накнада дела трошкова купљених и плаћених садница у одговарајућем процентуалном износу без урачунатог пореза на додату вредност у складу са посебним прописом који доноси Влада за сваку буџетску годину (у даљем тексту: посебни пропис Владе)”⁷ (чл. 4). Лексема *пропис* ипак није у називу ниједног документа на сајту Министарства. Како је ова лексема хипероним за закон, уредбу, правилник, наредбу и сл. – којих на сајту има, што би значило да ППП не именује адекватно дати *пропис*, те „одгова-

7 Истицање наше.

рајући проценат” треба добро потражити међу документима (аутори нису у овоме успели).⁸ Тако се хиперонимско-хипонимске релације, али и појмовна подспецификација, показују као један од узрока неразумљивости.

Уз овај правилник дат је и образац „План подизања воћњака” који је неопходно попунити да би пољопривредник конкурисао за подстицајна средства. План садржи и захтеве који нису адекватни ако се има на уму да су корисници права пољопривредници. Самим тим ни терминологија није сасвим адекватна, што илуструјемо навођењем неколико примера. Од пољопривредника-воћара тражи се да спецификује како се његова „инвестиција” уклапа „у привреду земље или локалне средине”. У том сегменту захтеви се прецизирају следећим подзахтевима:

Навести главне тенденције на тржишту воћа у земљи/иностранству/локалној средини (у зависности од тога где ће се воће пласирати)

Навести главне рационалне основе неопходности подизања воћњака за који/е се подноси захтев за подстицајна средства и информације које указују на евентуалну могућност пласмана воћа

Синтагме *тенденције на тржишту воћа, локална средина, главне рационалне основе неопходности подизања воћњака* не само да су мање или више неразумљиве, већ природно остају изван поља интересовања циљне групе. Претпоставка да је просечни србијански пољопривредник обавештен или да може да процени тенденције на тржишту свакако није на месту, што није ни претпоставка да српски сељак има „информације које указују на евентуалну могућност пласмана воћа”. Информације и помоћ у пласману пољопривредници очекују и треба да добију од државе, те овакав захтев у формулару којим се конкурише за средства делује готово саркастично, посебно ако имамо у виду честе протесте произвођача управо због пласмана. Уз то, употребом лексеме *неопходности* сугерише се да је воћњак могуће засадити уз субвенцију само ако је *неопходно* да се он засади, те је тешко испунити овај незграпно формулисан захтев да се за тако нешто наведу „рационалне основе”. Имајући у виду чињеницу да језичка култура знатног броја говорника српског језика није на одговарајућем нивоу,⁹ намеће се питање да ли ће сваком пољопривреднику или већини њих бити јасни семантичко-прагматички аспекти наведених синтагми. Квазинаучност, једна од особина административног стила, односно бирократског језика – одмаже читаоцу/пољопривреднику јер му не даје једноставно обавештење које, у овом контексту, може бити и „недостижно” за бројне кориснике. Заправо, неразумевање, а у извесној мери и вишезначност поменутих конструкција (можемо на различите начине тумачити шта је законодавац њиховом употребом желео да постигне), не допринос тачном и јасном информисању пољопривредника, већ удаљавају прописе од основне, комуникативне функције језика.

4.2. На крају, да завршимо још једним примером којим ћемо илустровати амбивалентност извесних класификација, а самим тим и употребу хиперонима и хипонима у њима. Законом о ракији и другим алкохолним пићима, дефиниса-

8 Сви подаци односе се на време до одржавања скупа на којем је рад презентован.

9 Кликовац истиче да бирократизацију језика спешује и слаба језичка култура (Кликовац 2008: 90), а Прћић закључује да се језик „у нашој јавној употреби отео контроли и да личи на подивљалу реку која је пробила насип и излила се из корита” (Прћић 2005: 30). А. Савић наводи да 77% Југословена није прочитало ниједну књигу (Савић 1982: 185), што указује да је јавни језик деценијама био једини узор становницима тадашње СФРЈ, а мало је вероватно да је ситуација промењена након дезинтеграције Југославије.

не су врсте алкохолних пића. Члан 6. овог закона дословце каже да се алкохолна пића разврставају на:

- 1) ракије;
- 2) друга алкохолна пића.

Друга алкохолна пића разврставају се на жестока алкохолна пића и остала алкохолна пића. Дакле, ракија по овој класификацији спада у алкохолна али не спада у *жестока алкохолна пића*. Намера је законодавца вероватно била да ракију издвоји као посебан „бренд” или да њену производњу и дистрибуцију посебно регулише с обзиром на распрострањену „домаћу (кућну) производњу”. Међутим, изузетак од примене (административно уобичајена матрица правило – изузетак, в. Јанићијевић 2011: 249) је у члану 4, који од одредби закона изузима „ракију коју физичко лице производи за сопствене потребе”.

4.3. Вишесмисленост, вишезначност и нејасност појединих сегмената прописа који регулишу пољопривредну производњу најчешће потиче, дакле, од употребе синонима, употребе стручних термина и непрецизних класификација. Уз то, употреба докумената није отежана само због језичке грађе и обликовања, него и због неусаглашености и теже доступности самих докумената. Упркос прокламованој државној политици, по којој се тежи оживљавању и развоју породичних пољопривредних газдинстава,¹⁰ може се рећи да прописи којима се уређују (гарантују) права таквих малих сеоских јединица нису „наклоњени” српском сељаци, барем са аспекта језика, разумљивости и доступности. Очигледно је да би текст прописа требало преформулисати и јасноћу „поправити до оног степена на којем је могуће” боље „разумевање” како би законски захтев и права која се законом могу остварити избили „у видно поље читаоца” (Симић 1996: 43).¹¹

5. (Језичка) политика и пољопривреда

Андерсон (2006), позивајући се на низ аутора, повлачи паралелу између административног функционалног стила и „језика политике” с обзиром на то да су оба термина својеврсни „umbrella term”, али и да се ради о нераздвојивим друштвеним сферама. Наиме, одредница „административни” могла би се разумети и као скраћени термин од „политичко-административни”, те су и термини за означавање административног стила (или његових подстилова) различити.¹² Заједничке карактеристике административног стила и политичког дискурса

10 „У центар залагања стављамо газдинство које је спремно да јача и да подигне производњу укрупњавањем поседа, набавком механизације и применом савремених агротехничких мера”, рекао је министар Гламочић и додао да пољопривредници морају бити спремни за много већу конкуренцију у процесу приступања ЕУ. (Српски аграр да постане најплодоноснија област привреде – изјавио министар Гламочић на Трећем пољопривредном форуму „Храна за Европу” 18. 10. 2013. <http://www.mpt.gov.rs/articles/view/13/3342/index.html>

11 О особинама јавног језика Јовић каже следеће: „Речи у закону су ‘добре слуге а зли господари’. Када су праве и јасног значења оне су ово прво, а када су нејасне и са више значења, оно друго. Речи у законима треба да изражавају праву ‘истинску истину’ (...) Али, не и коначну истину која је недостижна. Поред истине, законске речи треба да изражавају и пут у будућност” (Јовић 1995: 119). „Кад тумачиш уговор, пази ријечи, али још више вољу и намјеру” (чл. 1026 Божишевог закона, према Јовић 1995: 42).

12 „Various names have been used for this register: bureaucratic language (Charrow 1982); officialese (Лонг 1985); the language of public administration (Лонг 1985); civil service language (Crystal and Davy 1969). While the focus of each of these is subtly different, public administrative language by any name has the central function of mediating between government and governed” (Лонг 1985: 307).

предодређене су социјалним, историјским и идеолошким обрасцима мишљења и комуникације (Или 2010: 879) и чињеницом да се и једним и другим артикулишу „политичке идеологије и практичне стратегије”, односно да се у њима огледа својеврсни „power management” (Исто: 879).

Међутим, не би се могло рећи да било која нејасност у прописима директно иде на штету малих пољопривредних произвођача, јер, како они сами потврђују у анкети коју смо спровели са око 50 носилаца газдинстава, они немају навику да читају прописе вероватно због тога што се „административни језик”, како показује Андерсон (2006), у друштву перципира као донекле негативна језичка креација која – пре свега због „квантитета” (или „инфлације речи”, како појаву назива Симић (1996)) – ствара утисак „мањка транспарентности” и „вишка” дистанце између администрације и грађана (Андерсон 2006: 8).

Ту дистанцу свакако тежи да умањи надлежно Министарство, барем судећи по обавештењима на веб сајту Управе за аграрна плаћања, као и према обрасцима и упутствима које Управа шаље директно носиоцима газдинстава. Они су писани једноставним језиком, без сувишних стручних термина, на пример:

„Такозваном ‘кровном уредбом’ о трошењу аграрног буџета предвиђено је да пољопривредници добију 6.000 по хектару и додатних 6.000 уз приказивање рачуна. За разлику од претходне године пољопривредници ће, осим дизел горива, моћи да купују и семе и минерално ђубриво (уз приказивање рачуна). [...] Уредбом је предвиђено и повећање подстицаја у сточарској производњи: за тов јагњади са 1.000 на 2.000 динара по јагњету, за приплодне овце и козе са 4.000 на 7.000 динара, за приплодне крмаче са 4.000 на 5.000”¹³

Сличним је језиком писан и *Образац захтева за упис и обнову регистрације пољопривредног газдинства* који је, уз пропратно писмо, достављен свим носиоцима газдинстава. Осим једне једине „језичке непромишљености” – обраћања са „Поштовани домаћине” (као да нема жена носилаца газдинстава) – и допис и образац писани су на начин који не успоставља дистанцу између Министарства, Управе и произвођача. Навешћемо један пример у којем се наглашава да су у претходној години постојали извесни проблеми. Врло је вероватно да је Управа желела да спречи понављање проблематичних ситуација, те да је и језички приступачније уобличила послати материјал:

„Да би се избегли проблеми које сте имали приликом обнове за 2013. г. а до којих је дошло због измена у Правилнику, желимо да Вас упозоримо на следеће:

Брачни другови могу бити уписани само у једном породичном пољопривредном газдинству. Ако Ви и Ваш брачни друг имате регистрована посебна газдинства, потребно је да извршите спајање Вашег и газдинства Вашег брачног друга. Уколико то не урадите, а поднесете захтев за подстицаје, одредиће се писан статус за оба газдинства.” (Образац захтева за упис и обнову регистрације пољопривредног газдинства 2014)

5.1. Јасно је да језик у административним документима може представљати моћно средство власти и дискриминације, али и да лингвистика може допринети поједностављењу административног, пре свега законодавног дискурса (Рендал 2013: 91–93). Стога су у земљама са дугом уставном и законодавном традицијом (која се огледа и у језику) образована удружења лингвиста и правника са задатком израде језички једноставних правних прописа или њихових поједноставље-

13 <http://uap.gov.rs/2014/01/31/usvojena-uredba-o-raspedeli-podsticaja-u-poljoprivredi-i-ruralnom-razvoju-ministarstvo-uva%c5%beilo-zahteve-poljoprivrednika/?lang=lat#.UyGUhj9dW5c>

них верзија ("plain language law", в. Baedecke, Harrison 1997; Бат 2002; Бат 2010; Бат 2013).¹⁴ Јасност таквих прописа обезбеђује и њихову ефективност, те гарантује доступност права и законских решења свима. Један од основних аргумената ових стручних удружења јесте да информације, које укључују и законска права, морају бити доступне у демократском друштву. Најчешћи противаргументи заснивају се на традицији и дилеми да ли је могуће прецизно изразити правне појмове употребом „поједностављеног језика”. Удружења, као одговор, у први план стављају вештину и искуство прерађивача: „In skilled hands, plain language uses the techniques of the very best writers, to produce legal prose that communicates directly and effectively with its intended audience“ (Бат 2002: 2).

6. Уместо закључка

Иако је основна функција административног стила саопштавање, због начина на који су језички обликовани, може се врло лако догодити да анализирани прописи не остваре примарну, информативну улогу. Штавише, поједини елементи лексичке структуре – вишезначност и синонимизација – дате текстове удаљавају од стила законодавно-правних докумената.

6.1. Вишесмисленост и вишезначност, како анализа показује, доводе у питање разумљивост закона и подзаконских аката у области пољопривреде у неколико битних сегмената: приликом идентификовања ималаца права и самих права, као и у одређењу делатности. Уколико није сасвим јасно ко има права и у којој мери их може остварити, доводи се у питање ефикасност ових прописа. Наиме, регулатива у којој су језичке формације такве да читаоцу задају мукотрпан посао да разгрће делове текста не би ли докучио њихов смисао, представља „једносмерно саопштавање” које „тече од јачег ка слабијем...” (Данојлић 2012: 72). Сем тога, можемо се запитати и да ли пољопривредник има времена да тумачи прописе који, упркос дефиницији, нису експлицитни и недвосмислени. Заправо, све речено упућује на закључак да се законодавно-правни подстил комбинује, на неки начин, са НЕМАРНИМ СТИЛОМ, односно са општим немаром према пољопривреди.

Извори:

Вејлс 2001: К. Wales, *A Dictionary of Stylistics*, London: Pearson Educaton.

Закон о пољопривреди и руралном развоју (ЗППР), *Службени гласник РС*, бр. 41/2009 и 10/2013.

Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (ЗППРР), *Службени гласник РС*, бр. 10/2013.

Уредба о класификацији делатности, *Службени гласник РС*, бр. 104/2009.

Уредбе о расподели подстицаја у пољопривредном и руралном развоју у 2013. години, *Службени гласник РС*, бр. 10/2013.

¹⁴ Таква су стручна удружења, на пример, Plain Language (plain language.org у Аустралији, са бројним издањима поједностављених и језички прилагођених прописа) и владин пројекат <http://www.plainlanguage.gov/usingPL/world/world-sweden.cfm> у Шведској, у оквиру програма Improving Communication from the Federal Government to the Public.

Правилник о подстицајима програмима за инвестиције у пољопривреди за унапређење конкурентности и достизање стандарда квалитета кроз подршку подизања вишегодишњих производних засада воћака, винове лозе и хмеља, *Службени гласник РС*, бр. 10/2013.

Образац захтева за упис и обнову регистрације пољопривредног газдинства, <http://uap.gov.rs/dokumenti/pravilnici-i-zakoni/?lang=lat>

Литература:

Андерсон 2006: W. J. Anderson, *The Phraseology of Administrative French. A corpus-based study*, Amsterdam-New York: Editions Rodopi BV.

Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян, *Избранные труды*, том I, *Лексическая семантика: Синонимические средства языка*, 2-е изд., испр. и доп., Москва: „Школа Языка русской культуры“, Издательская фирма „Восточная литература“ РАН.

Бат 2002: P. Butt, *The Assumptions behind Plain Legal Language*, <http://plainlanguage.org/conferences/2002/assumptn/assumptn.pdf>

Бат 2010: P. Butt, *Land Law*, 6th edition, Thomson Reuters.

Бат 2013: P. Butt, *Modern Legal Drafting: A Guide to Using Clearer Language*, 3rd edition, Cambridge University Press.

Васић 1988: S. Vasić, *Definicije, definisanje i priroda rečenica i jezika: prilog psiholingvističkim istraživanjima*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja; Novi Sad: Prosveta.

Висконти 2009: J. Visconti, Speech acts in legal language: introduction, *Journal of Pragmatic* 41, Elsevier, 393–400.

Данојлић 2012: М. Данојлић, *Мука с речима*, ново, проширено издање, Београд: Службени гласник.

Или 2010: C. Ilie, Analytical perspectives on parliamentary and extra-parliamentary discourses, *Journal of Pragmatics*, 42, Elsevier, 879–884.

Јанићијевић 2011: М. Јанићијевић, Моделовање текстуалних целина на примеру законских аката на српском и енглеском језику, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, LIV/1, 247–259.

Јовић 1995: Љ. Јовић, *Језик закона*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јовичић 2008: З. Јовичић, Симболи моћи у фатичкој размени у институционалном дискурсу, *Српски језик*, XIII/1–2, Београд: 575–581.

Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek – Krug.

Ковачевић 2013: М. Ковачевић, О бисемичности реченица у новинарском језику, *Лингвистика као србистика*, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, 103–130.

Колинс 2009: D. Collins, Indirectness in legal speech acts: An argument against the Out of Ritual hypothesis, *Journal of Pragmatics*, 41, 427–439.

Кристал 1999: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.

Лонг 1985: V. U. Longe, Aspects of the textual features of officialese – the register of the public administration, *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 23/4, 301–313.

Лонгворт 2008: G. Longworth, Definitions: Uses and Varieties of, in: K. Brown (ed.): *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics*, Elsevier.

Прћић 1997: Т. Прћић, *Семантика и прагматика речи*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Прћић 2005: Т. Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.

Рендал 2013: J. Randall, Tackling „Legalese”: How linguistics can simplify legal language and increase access to justice, Olomouc Linguistic Colloquium, *Book of Abstracts*, Palacký University in Olomouc, 91–93.

Савић 1982: А. Савић, Језик наш свагдашњи, *Актуелна питања наше језичке културе*, Београд: Просветни преглед, 185–191.

Силић 2006: J. Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.

Симић 1996: Р. Симић, *Политички дискурс. Инфлација речи у самоуправном друштву СФРЈ и језичка профилакса*, Београд: МХ Актуел.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Грац: Institut für Slawistik ser Karl-Franzens-Universität Graz.

Ферклоф 2001: N. Fairclough, *Language and Power*, second ed., Harlow – London – New York: Longman Pearson Education.

Хатон 2009: С. Hutton, *Language, Meaning and the Law*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Видоусон 2011: H. G. Widdowson, *Discourse Analysis*, 4th edition, Oxford UP.

POLYSEMY IN THE SPHERE OF AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT LEGISLATION

Summary

This paper analyzes the laws and regulations that regulate agriculture. The subject of the paper is a potential ambiguity in the interpretation of these rules. The main objective of this paper is to establish the degree of ambiguity and clarity of these rules, i.e. to determine if the given documents are made clear enough to avoid any doubt in their interpretation. The fundamental criterion applied during the selection of the material is its semantic content. The corpus of data selected for this analysis is based on the assumption that the typical person engaged in the agriculture is not highly educated. With the occurrence of any ambiguity, the realization of the given individual rights may become obstructed, and despite the fact that the rules are defined with the intent of being explicit and precise, in certain sections they may not be easy to interpret. Any polysemy and ambiguity, as this analysis demonstrates, raises the question of clear interpretability of agricultural laws in their following critical aspects: identification of the holders of the given rights and their actual rights, and the classification of this profession. In that, the profession, it being agriculture, is defined tautologically. Confusion of the reader is only made worse by the abundant use of descriptive synonyms and bureaucratic language. In the light of the results of this analysis, one must question which target audience these regulatory documents are made for, i.e. who those farmers that can interpret them right actually are.

Key words: bureaucratic style, polysemy, ambiguity, agriculture, legal language

Ilijana R. Čutura
Jelena M. Stevanović

Јелена Љ. Спасић¹
Факултет педагошких наука
Универзитет у Крагујевцу
Јагодина

ВОСИЈАНСКА АНТОНОМАЗИЈА – ВИШЕЗНАЧНОСТ АНТРОПОНИМА

Властито име је аутоним, оно упућује на референтни појам, али често добија и фигуративно значење. Предмет нашег интересовања су управо такве антономазије, настале по моделу „антропоним → апелатив”. Занима нас функционалностилска дистрибуција овог типа антономазије и сврха њене употребе у различитим врстама текстова. Коришћењем дескриптивне научно-истраживачке методе грађу класификујемо на основу општих критеријума, које намеће литература, и посебних критеријума, који проистичу из саме грађе.

Кључне речи: стилистика, тропи, вишезначност, антономазија, антропоним

1.1. У средишту нашег интересовања је *принцеза Антониомазија*, како је назива Сервантес у *Дон Кихоту*, неправедно запостављена млађа сестра Метонимије и Метафоре, као и сва значења која она собом носи када је остварена по моделу „антропоним → апелатив”. Циљ рада² је да покаже на који начин у овом типу антономазије антропоними бивају испуњени значењем.

1.2. Као што је познато, антономазија је током вековног проучавања имала различита одређења, а данас разликујемо античку или *праву антониомазију*, остварену по моделу „апелатив → антропоним” или „перифраза → антропоним” од *восијанске антономазије*, остварену по моделу „антропоним → апелатив”³. Замена властитог имена апелативом назива се античка антономазија, а замена апелатива властитим именом назива се *восијанска антономазија*, према холандском реторичару и теологу Восијусу. Док права антономазија има описни карактер и истиче у први план једну особину носиоца имена (на пример у именима књижевних ликова *Дежурно Уво* (Момо Капор, *Књига жалби*), *Мрачни Вран Гавран* (Николај Велимировић, *Речи о свечовеку*), *восијанска антономазија* представља мотивисање личног имена и његову апелативизацију (Ја сам за тебе *Никола Тесла* [→ геније]).

У радовима неких аутора права антономазија назива се метонимијском, док се *восијанска антономазија* назива метафоричном (Николић 2012: 2). Међутим,

1 elentsche@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Антономазија је троп који подразумева употребу личног имена уместо заједничког, као и *vice versa*, употребу заједничког имена или перифразе уместо личног имена (Ковачевић 2000: 77). То је *фигура личнога имена*, јер било као замењено било као замењујуће име мора имати *poen prorgium*, дакле, у обзир долазе само имена и/или презимена особа. У антици се под антономазијом претежно сматра замена властитог имена апелативом, епитетом или перифразом. Квинтилијан схвата антономазију као замену властитог имена епитетом, а сматрана је и врстом перифразе којом се означава појединац, индивидуум (Симеон 1969: под *антиономазија*). Од XVII века углавном се схвата као замена апелатива властитим именом (Николић 2012: 2).

автономазијски пренос значења не може се подвести под метонимијски или метафорични пренос значења, јер лично име, као *differencia specifica* автономазије има само функцију номинације појединца и нема семантички садржај схваћен као скуп сема, па се на њега не могу применити критеријуми који се примењују на друге фигуре супституције. О интерференцији са метонимијом, перифразом, метафором или синегдохом могуће је говорити само у оквиру појединих подтипова двају главних типова автономазије (Ковачевић 2000: 90).

Најчешћи подтип восијанске автономазије је автономазија у којој име и презиме познате личности замењују носиоца карактеристичне особине те познате личности (Ја сам за тебе *Никола Тесла* [→ геније]) и овом типу ћемо у раду поветити највише пажње. Восијанска автономазија може имати и анегдотски или гномски карактер (Не прави се *Тоша* [→ наиван човек], *Ђути, Амзо* [→ глупане]) или се остварити као такозвана *метонимија ђосџогара* (*Хитлер* [→ немачка војска / нацистички режим] је побио милионе Јевреја), али ови подтипови се у нашем корпусу не издвајају учесталашћу употребе.

1.3. Циљ истраживања је издвајање и класификација типова восијанске автономазије који се јављају у функционалностилски и жанровски разнородном корпусу. Применом дескриптивне научно-истраживачке методе утврдићемо који антропоними се апелативизирају у овом типу автономазије, са којим значењима се употребљавају и која је сврха оваквог онеобичења у различитим текстовима.

Ексерциране примере употребе восијанске автономазије класификоваћемо на основу неколико критеријума. Најпре на основу структурног критеријума разврставамо ексерциране примере у два главна типа, да бисмо се потом позабавили њиховом функционалностилском дистрибуцијом и коришћењем семантичког критеријума осветлили њихову природу и сврху употребе. Занима нас између осталог и тип антропонима који улази у њихов састав.

1.4. Грађа је ексерцирана из жанровски разноврсних текстова који нападају публицистичком, књижевноуметничком и научном стилу. Често је реч о маргиналним жанровима, у којима се јављају примесе других стилова. Стилистика, са свога становишта, „посматра сваку употребу и сваку сферу језика” (Катнић-Бакаршић 1999: 110), па ћемо у једном сегменту анализе проучавати и текстове са блога, како бисмо показали природу восијанске автономазије у сфери популарне културе.

1.5. Полазне хипотезе су да је избор личних имена која бивају апелативизирана у оквиру восијанске автономазије условљен врстом текста у коме се јављају, као и да је начињен у складу с пресупозицијама, односно претпостављеним познавањем културног контекста које деле пошиљалац и прималац поруке. Очекивани резултат је да се библијска имена као и имена из књижевне историје, јављају у текстовима књижевноуметничког стила, док је за текстове публицистичког стила карактеристична автономазијска употреба личних имена чији су носиоци наши савременици или су живели у блиској прошлости, а припадају свету спорта, забаве, моде и сл. Дакле, полазимо од претпоставке да је за књижевноуметнички стил карактеристична восијанска автономазија која успоставља културни континуитет на вертикалној временској скали, док публицистички стил кроз восијанску автономазију остварује хоризонтално тражење континуитета у савременој култури.

2. Као што је давно примећено у реторичкој литератури, док у правој автономазији опште стоји уместо појединачног, у восијанској автономазији поједи-

начно стоји уместо општег⁴. Восијанске антономазије су секундарна именована, употребљена околинално. Сврха употребе восијанске антономазије је карактеризација а не номинализација (Бенчић 1995: 202). У восијанској антономазији долази до губљења једнозначне референције и апелативизације антропонима. Како би разумео њихово значење реципијент мора имати увид у *културно памћење* одређене друштвене заједнице (Бенчић 1995: 209). Употреба и препознавање антономазија условљене су нивоом образовања и старошћу говорника (Гр-гић, Николић 2011а: 41).

2. На основу структурних карактеристика ексцерпирание восијанске антономазије могу се класификовати на два типа. Први тип чине восијанске антономазије код којих је замењујуће име антропоним у једнини, а други тип восијанске антономазије код којих је замењујуће име антропоним у множини.

2.1. Први тип восијанске антономазије реализује се у виду три подтипа, реализована помоћу следећих модела: „N proprium → N apelativum”, „Det + N proprium → N apelativum”, „N proprium + Det → N apelativum”.

2.1.1. Восијанска антономазија остварена по моделу „N proprium → N apelativum”

Восијанска антономазија типа „N proprium → N apelativum” честа је у нашем корпусу. У интервјуу *Момо Капор: Марихуана је леи, сањалачки дуван*, новинар Марко Видојковић и Момо Капор овако разговарају о женама и ономе што жене желе:

- Жене умеју да кажу да та лепота која је њима битна долази изнутра.
- Ауу, слушај, да ти кажем, може мушкарац да буде *Лав Толстој* [→ човек духа, прототип духовности] и да има седамдесет година и да лежи у лигештулу поред лепотице од осамнаест, која обожава његову памет. Али, кад из плићака изађе бањино који носи сунцобране, присут кратким длачицама, набрекних мишића, нема те мудрости, те памети, те славе Вудија Алена која ће њу спречити да пожели таквог типа. (Плејбој, 31.1.2010, интервју с Момом Капором).

Човеку духа у седамдесетим супротстављен је млади атлета. Стога читалац из контекста разуме да име и презиме руског књижевника овде значи и интелектуалац и светски признати уметник и човек великих умних способности, познавалац тамних дубина људске психе. Од читаоца се тражи не само да успостави смисаоне односе у датом контексту, већ и да познаје врх светске књижевности, дакле извантекстуални културни контекст. Восијанска антономазија тако од читаоца тражи умно ангажовање, јер он у свом уму плете мрежу асоцијација око личног имена, па међу особинама носиоца тог имена тражи оне које су њиме означене у датом контексту. Сврха восијанске антономазије је управо онеобичење текста, отежавање рецепције путем активирања мисаоних процеса у уму реципијента. Она тражи од читаоца повезивање чињеница у датом тексту и истовремено стварање веза са вертикалном скалом светске културне баштине. Восијанска антономазија није само лингвистички већ је и когнитивни феномен. Она по-

4 „Лаусберг први указује на разлику између античке и восијанске антономазије, јер се антономазија у реторичким таксономијама углавном подводи под перифразу или синегдоху личног имена – Elemente der literarischen Rhetorik Восијус указује на чињеницу да у правој антономазији опште стоји за појединачно, док у другом типу, по њему названом восијанска антономазија, појединачно стоји за опште, што је принцип својствен синегдоху.” (Бенчић 1995: 196).

чива на когнитивном механизму да се једна појава види као нека друга, а тај процес је основа метафоре.

У уметничкој репортажи *Истинитије леџенде* Јована Поповића, у прича *Мирјана, Гембеш и други*, којом књига почиње, наратор назива Мирјану Наусикајом, а потом јој објашњава ко су Одисеј и Наусикаја, након чега партизанка одговара: „– То је врло лепо. Али ти ниси *Одисеј*, а ја нисам краљевска кћи.” (Поповић 1968: 36-37). Антропоними *Одисеј* и *Наусикаја* употребљавају се у овом одломку и са својом основном сврхом, у нараторовом објашњењу са сврхом да означи ликове Номеровог пева, али и метафорично, да означи лик наратора и лик Мирјане. Замена имена на основу сличности у восијанским антономазијама *Одисеј* и *Наусикаја* негирана је у директном говору нараторове партијске другарице Мирјане.

У роману Светислава Басаре *Дневник Марте Коен* у поглављу *Душа, руска бабушка* говори се о вишеструком расцепу личности јунакиње из наслова. Лик Сигмунда Фројда каже следеће:

Ту постоји вишеструки расцеп, али, зачудо, не и схизофренија, коју карактерише сукоб подељених личности. Уместо раздора у својој унутрашњости, пацијенткиња има способност да разара околину. Ако је могуће тако рећи: Елфрида С. (Фројд због дискреције увек мења имена пацијената) је тешко замислива мешавина *Ивана Грозног*, уличне проститутке, *Јованке Орлеанке*, *Игнација Лојоле* и *Чарлија Чајлина*. (Басара 2008: 113).

Док читамо ова звучна имена из области историје, религије и филма, бременита значењем, активира се *културно памћење* и буде се асоцијације на свако од њих, као могуће апелативизације ових антропонима⁵. Из многобројних асоцијација ум читаоца треба да изабере једну која би могла описати одређени сегмент Мартине личности. О апелативизацији добро познатих антропонима сведочи и убацивање једног апелатива с конгруентним атрибутом међу њих (*уличне проститутке*). Марта Коен је, дакле, мешавина тиранина, уличне проститутке, жене-ратника, свеца и комичара-комунисте.

Однос восијанске антономазије и њеног десигнатума је платонистички однос сенке и идеје, однос мнемотехничког средства и садржаја који се њиме жели упамтити. Чак и кад се тај однос чини утемељеним на историјским и митолошким чињеницама, које су сасвим институционализоване, он је заправо идиосинкратичан. Успостављене асоцијације, уместо да представљају континуиране сличности подупрте фигуративном логиком, у великој мери су субјективне.⁶

2.1.2. Восијанска антономазија типа „Det + N proprium → N apelativum” реализована је у нашем корпусу у два вида: „*српски* + N proprium → N apelativum” и

5 а) *Иван Грозни* → диктатор, тиранин, чедоубица, први руски цар, познат и као Иван Страшни или Иван Величанствени, дубоко религиозни владар, даровањем светогорских манастира; б) *Јованка Орлеанка* → жена-ратница вођена Божјим промислом, Девица из Орлеана спаљена на ломачи, осуђена као лажни пророк, јеретик и вештица, неколико векова касније проглашена за светицу; в) *Игнација Лојола* → светац, теолог, исусовац, први врховни поглавар језуита, духовни витез борбене цркве, писац *Духовних вежби*; г) *Чарли Чајлин* → глумац, клоун који живи у свом измаштаном свету, син Рома и ирске Јеврејке, *Велики диктатор* (Аденоид Хинкел, комична верзија Хитлера), симпатизер комунизма.

6 The relation, even when it seems founded on historical and mythological data that are quite institutionalized, turns idiosyncratic, even when the idios is not an individual but a historical and cultural setting. Consequently, the established associations, instead of being similarities of continuities supported by a figurative logic, are to a great degree subjective. The emblematic tradition ends up institutionalizing them more on the grounds of inherited convention than on the grounds of any observable motivation. (Еко, Мигиел 1988: 257).

„наш + N proprium → N apelativum”. Коришћењем ове антономазије метафорично се именују личности које припадају семиосфери српске културе, при чему замењујући антропоним означава неку познату личност која припада семиосфери неке од страних култура. Из жанровски и стилски разнородних текстова ексцерпирани смо следеће примере:

Момо Капор је био *српски Чехов* [→ мајстор кратке приче?], сматра наш песник Рајко Петров Ного, који је, како каже, Капора доживљавао више као брата него као пријатеља. (Блиц, 3.3.2010, рубрика *Култура*); „Свака велика култура била би срећна да има писца какав је Капор, тог *српског Чехова*, који је био *лак и прозрочан*, како су волели да кажу, у *цинсу или маскирној, али Чехов*”, рекао је Ного Танјугу у једном даху, опраштајући се од једног од најпознатијих српских писаца који је данас преминуо. (Блиц, 3.3.2010, рубрика *Култура*); Не без разлога, Мирослав Крлежа је о Капору говорио као ”о *оном српском Чехову, који пише само кратке приче*.” (Живко Церовић, *Људи који су измислили сопствени животи*); Управо сам хтео да кренем – чекао ме је рад на тексту о марти Коен – када у *Српску кафану* улете колпортер, узвикујући наслове вечерњих издања: „Паликућа и убица побегао из затвора! Убица Марте Коен на слободи! Ко је следећа жртва *српског Распућина* [→ српског преваранта и убице]?” (Басара 2008: 75–76).

Восијанском антономазијом *српски Чехов* исказује се позитивна вредносна оцена, а поред функције номинације презиме Чехов има метафорично значење мајстора кратке приче.⁷ Први пример ексцерпиран је из агенцијског новинског извештаја који носи наднаслов *Реакције на вест о смрти Моме Кајора* и наслов *Бећковић: Одлазак вечитог дечака*, у коме се преносе изјаве неколико писаца и Капорових пријатеља, међу којима је и Рајко Петров Ного, који је Капора окарактерисао употребом восијанске антономазије. Иста восијанска антономазија јавља се и у чланку Живка Церовића, који преноси речи Мирослава Крлеже. У примеру *српски Распућин* читаоцима познати антропоним *Распућин* буди низ асоцијација [→ убица, руски мистик, шарлатан, развратни руски мужик, *Божји човек, луди монах* (што су Распућинови надимци), љубавник руске краљице]. За семантичке еквиваленте одабрали смо она Распућинова својства која се уклапају у портрет мистичног лика.

Поводом представе *Зецја јама* Ирена Вуксановић на свом блогу *Суфлерка: критичарка позоришних радости и жадости* овако коментарише управо употребу восијанске антономазије у српској јавности:

Да је позориште у Срба мало популарније, Милица Зарић би после улоге у овој представи добила надимак „*српска Никол Кидман*”. Ми имамо српску верзију свега – српска Атина (јер је Нови Сад исти грчка престоница, ако нисте знали), *српска Пенелопе Круз* (пљунута Емина Јаховић), *српска Лејди Гаџа* (туди се Јелена Карлеуша), *српска Ријана* (животни сан Секе Алексић)... Није потребно поредити поменуте оригинале и њихове копије, али ко има аргументе да је Никол Кидман боља глумица од Милице Зарић? Рекох, глумица. (Суфлерка, 29.2.2012)

У једном пасусу налазимо један пример кенинга (*српска Ајшина* → Нови Сад) и четири восијансе антономазије: *српска Никол Кидман* [→ Милица Зарић]; *српска Пенелопе Круз* [→ Емина Јаховић]; *српска Лејди Гаџа* [→ Јелена Карлеуша] и *српска Ријана* [→ Сека Алексић]. Српске глумице и певачице пореде се са светски познатим уметницама, при чему само у првом примеру ауторка блога заиста

7 Будући да се три пута јавља иста восијанска антономазија, само у првом примеру наводимо семантички еквивалент *српски Чехов*.

указује на сличност између двају глумица, поређећи њихов глумачки дар, док су остале восијанске антономазије наведене иронично, као честа именована помунутих уметница у српској јавности. Шта српска јавност жели да постигне овим антономазијама? Као што ауторка блога примећује ова замена имена одвија се по моделу „оригинал → копија”. Особина која је *tertium comparationis* је у вишем степену изражена код особе чије име се користи као замењујуће. Та особа припада светском уметничком сету, који, доживљавајући га као престижнији, подражавају српски уметници, па им јавност додељује антономазијска именована⁸.

Тип „Det + N proprium → N apelativum” реализује се и у виду восијанске антономазије „*наш* + N proprium → N apelativum”, у примерима ексцерпираним из чланка објављеног у Часопису за књижевност и културу „Људи говоре”:

Једна од тих ”општости” јесте и назив за његово дело ”проза у траперицама”. Друга је, пак, она о Капору као ”*нашем Селинцеру*”. Они који су то говорили, могло се одмах видети, никада нису прочитали неку Селинцерову књигу, а најмање култног ”Ловца у жити”. Иако у добром броју Капорових књига егзистира тема младих, Капор је, био озбиљан, студиозан, писац, највише окренут темама свог времена, као и изазовима историјских промена и догађањима која су драматично мењала свет у коме живимо. [...] Зашто је наша критика, која се иначе никада није ослободила олаког етикетирања и генерализовања, Капора квалификовала као писца ”*тинејдерске прозе*” или пак ”*нашег Селинцера*”? (Живко Церовић, *Људи који су измислили сојстивени животи*).

И овом антономазијом исказује се позитивна вредносна оцена, иако аутор текста полемише с том оценом, тако што се наша књижевност повезује са светском књижевношћу на основу сличности. *Tertium comparationis* је тема младих. *Наш Селинцер* је синонимно са *српски Селинцер*, па се антономазије „*наш* + N proprium → N apelativum” и „*српски* + N proprium → N apelativum” семантички битно не разликују.

2.1.3. Восијанска антономазија остварена по моделу „N proprium + Det → N apelativum” јавља се у следећим примерима ексцерпираним из романа Светислава Басаре *Дневник Марте Коен*:

Осим тога, Партија је имала змије у недрима. Лако је било рашчистити са скретањима у бази, међу обичним члановима. Шта, међутим, радити с високим функционерима? Онима који су јавно на линији, а у потаји мисле другачије од Партије. Један од таквих, да се изразим поетски – *Адам комунистичког пада* [→ први човек комунистичког пада], био је Милован Ђилас. (Басара 2008: 30); *Марта Коен, светица Тереза атеизма* [→ мисионарка атеизма, добитница Нобелове награде за атеизам]. (Басара 2008: 67); Идеја јој је била да се наше индивидуалности потру, да се утопи у некаквом колективном бићу, *Адаму комунизма* [→ човек комунизма, упросечен и лишен индивидуалности], кога Марта Коен није стварала од земље већ од наше крви и меса. (Басара 2008: 242).

Беспредлошка генитивна синтагма *Адам комунистичког пада* за свој центар има библијско име, име првог човека. Уз восијанску антономазију употребљен је детерминатив у форми уже именичке синтагме *комунистички пада* у синтаксичкој позицији неонгруентног (падежног) атрибута. У примеру *светица Тереза атеизма* име добитнице Нобелове награде за мир иронично је употребљено да означи лик Марте Коен, која је идејни творац и управница Мале комуне на Голом отоку.

8 Да овај семантички и когнитивни механизам није новост сведочи народна мудрост у којој је компримовано колективно искуство: „Шијем рекламу, а зовем је блуза”.

Што се тиче избора имена које улазе у састав анализираних восијанских антономазија првог типа, то су имена личности које су оставиле неизбрисив траг у светској историји, књижевности, култури.

2. Восијанска антономазија типа „антропоним у плуралу → апелатив у плуралу”

У нашем корпусу се, својом бројношћу, издвајају восијанске антономазије „антропоним у плуралу → апелатив у плуралу” у којима су замењујућа имена заправо имена ликова уметничких дела, што ћемо илустровати примерима:

Желимо да се сними серија која ће афирмисати српске јунаке, да станемо на пут разним *Сулејманима* у којима се туђи злочинци шминкају и продају као фини људи – каже Борићева (Телеграф, 26.3.2012, СНП Наши: Обилић је величина, Сулејман је само слина); У две речи речи, као што рекосмо, чврстом и вештом руком, с неколико лаких потеза, одсечно, чисто, обележене су и њихове личности и њихови одношаји; од прве знамо шта их тишти, и знамо какви су: он јунак, озбиљан, скоро осоран и набусит; она срчана, поносита, али присебна; он никад неће бити трубадур, она никад мазна и осетљива, и никад – ох, зацело никад – на наше велико задовољство, на наш блажени одмор – никад једна од оних расплаканих *Долора* и *Федора* [→ патетичних женских ликова] које своје дане проводе у сузама и – благодарећи безумном претеривању већине писаца – у онесвешћивању (јер код Шекспира не пада у несвест ни Дездемона). (Поповић 2001б: 61); Што се тиче Гордане, она ће бити гора од поменутих *Долора* и *Федора* (бојасмо се, не убојасмо се!). (Поповић 2001б: 62); Кепеци, цинови, *Међедовићи*, *Дивљани*, *Башчелици*, *Биберчад*, *Пејлеуџе* [→ фантастични ликови бајки], горе са златним лишћем и сребрним деблима којима врх „дотиче до месеца”; долине патосане дијамантима, језера с очараним дворовима на своје дну, реке које иду уназад, чаробни шедрвани, дрвета што певају, тице што говоре, виле у златним колицима на сунчаном зраку, људи који лете по ваздуху и роне на морско дно – све су то врло обичне и природне ствари у оваквим делима. (Поповић 2001б: 78); Свако вече *Бранковиће* изводим на пиће (Бора Чорба, *Свако вече Бранковиће изводим на пиће*).

У кумулативном низу *Међедовићи*, *Дивљани*, *Башчелици*, *Биберчад*, *Пејлеуџе* са морфостилистичког становишта посебно је интересантна збирна именица *Биберчад*. Богдан Поповић у метафоричном значењу користи и друга имена књижевних ликова употребљена у множини да означи прототипске особине чији су носиоци (*Пејлеуџе* (Поповић 2001б: 27); Бајронови *Дон Хуани*, *Лари* и *Гусари* (Поповић 2001б: 8)); *Роланди*, *Сиди*, *Русџеми* и *Гарганише* (Поповић 2001в: 389). Поред имена ликова у састав овог типа восијанске антономазије улазе и имена уметника светског гласа из различитих епоха, као у следећем примеру:

Народни песници нису ни *Шекспир* ни *Родени*. Они најчешће и не мотивишу радње својих лица. Тако је и у нашем Бановићу Страхињи: песник нам само каже да Бан прашта, али никаквом појединошћу, ниједним посебним стихом не каже зашто. (Поповић 2001г: 452).

Граматичко правило о непостојању множине код властитих имена изневерава се у восијанској антономазији, јер та имена немају функције означавања појединца, већ означавају неке културне феномене. Нетипични синтаксички односи, као што је давање множине антропонима указују на потпуну апелативизацију антономазија.

2.2. Функционалностилска перспектива восијанске антономазије

Автономазија која се заснива на метафоричном преносу значења јавља се у књижевноуметничком стилу, али њена употреба није ограничена само на овај стил. Она је честа и у неким жанровима публицистичког и научног стила.

Восијанска автономазија није превише честа у публицистичком функционалном стилу српског језика. У њен састав улазе антропоними који су пречестом метафоричном употребом прерасли у катахресе и изгубили стилски ефекат онеобичења и отежавања перцепције. Будући да информативни текст тежи лако разумљивом исказу оваква природа восијанске автономазије је жанровски условљена. Восијанске автономазије које су изгубиле своју фигуративност и прерасле у катахресе честе су не само у публицистичком већ и у разговорном функционалном стилу („Он је прави *Расјућин*“; „Браво, *Тесла*“, „Она је *Твиџи*“).

Природа восијанске автономазије у књижевноуметничком функционалном стилу српског језика разликује се од претежно катахрезичне природе овог тропа у публицистичком стилу. Природу восијанске автономазије у књижевноуметничком стилу показаћемо на једном примеру ексцерпираном из романа *Дневник Марше Коен*:

Када људи престану да верују у то да када им црна мачка пређе пут треба да се врате кући, криминал постаје нужност. Божија казна. Да је господин Липски тако поступио, да се вратио кући, кога би разбојници опљачкали? Да стотине и стотине хиљада *господе Липских* [→ људи који не верују у окултно] обраћају пажњу на очигледна знамења, криминал би убрзо постао немогућ. (Басара 2008: 201);

Ловац на вештице прича о незгоди свог комшије, господина Липског, уопштавајући закључак употребом восијанске автономазије у плуралу. Метафорично значење автономазије *господа Липски* може бити наивчине, нови људи позитивистичког духа, комунисти који нису сујевјерни али ни религиозни. Тако долазимо до стилогености восијанских автономазија каква је ова *господа Липски*, као и раније наведени примери *Лав Толстој*, *Расјућин*, и сл., који представљају елементе књижевноуметничког стила. Њихова стилогеност лежи управо у вишезначности апелатива, у чињеници да нису једнозначне, замењиве само једним апелативом, већ омогућавају читавање више могућих значења.

Восијанску автономазију не налазимо у свим подстиловима и жанровима научног функционалног стила српског језика. Примери су ексцерпирани из есеја (оглед), који је мешовити жанр, са елементима књижевноуметничког и елементима научног стила⁹, и то из *Огледа из књижевности*, тачније огледа из области књижевне критике. Восијанска автономазија се показује једном од одлика стила Богдана Поповића, оснивача научне стилистике код Срба и првог лингвистике српског језика (Ковачевић 2003: 183). Ова јединица појачане изражајности представља елемент који есеј као мешовити жанр приближава књижевности, јер се овај стилем најчешће јавља у књижевноуметничком стилу.

Восијанска автономазија употребљена у домену популарне културе служи и као извор повезивања новијих феномена са већ етаблираним. На тај начин се употребом восијанске автономазије особа која је представник одређеног феномена савремене културе уздиже заједно са тим феноменом на *виши ниво културе*¹⁰. Већ навођени примери типа српска *Лејди Гаџа*, српска *Никол Кицман*, *српска*

9 „Есеј је у ствари расправа која излази из оквира чисте научне врсте и приближава се у многоме уметничко-књижевној творевини по своме изразио субјективном схватању неког предмета и по инвенцијивном, духовитом начину саопштавања.” (Живковић 1994: 152).

10 If we refer to Leonard Cohen as the Lord Byron of rock music (Enos 1996: 445), we treat a popular singer as a famous romantic poet elevating him and popular songs to a higher level of culture. (Холмквист, Плућењик 1995: 379).

Ријана, и сл. сведоче о овом феномену. Са друге стране, восијанском антономазијом у текст популарне рок песме уносе се историјске асоцијације, у наведеном примеру ексцерпираним из песме *Ја рајџујем сам*. И у домену популарне културе употреба восијанске антономазије има за циљ да успостави повезаност са другим семиосферама, било да је реч о повезивању по хоризонтали, са културним феноменима савремене западне цивилизације, или по вертикали, са националним митом и историјом.

О функционалности и жанровској дистрибуцији восијанских антономазија можемо закључити следеће: оне се јављају само у оним жанровима којима је субјективност једна од темељних особина и то најчешће у оним жанровима у којима се преплићу одлике двају стилова. Срећемо их у уметничкој репортажи, есеју, позоришној критици, као и у роману у ком се елементи збиље преплићу с фикцијом, баш као што се елементи научног стила преплићу с књижевноуметничким стилем. Дакле, восијанске антономазије су честе у граничним жанровима, у текстовима који су на прелазу између публицистичког и књижевноуметничког или научног и књижевноуметничког стила.

Преостаје нам још да истакнемо стилски ефекат восијанских антономазија, који би се изгубио семантички еквивалентном заменом *восијанска антономазија* → *нефигуративни корелаци*. Њихово фигуративно значење омогућава да видимо, ствара слику, активира наше знање о особи која је прототип неке људске особине. Селиндер, Толстој, Адам, света Тереза, Распућин и Бранковић су прототипови, њихова имена активирају везу са другим текстовима и социјалним стереотипима. На основу тих извантекстовних веза читалац ствара јасну менталну представу, прототипичну за културу којој припада.

Извори:

- Басара 2008: Светислав Басара, *Дневник Марше Коен*, Београд: Дерета.
- Блиц, 3.3.2010, рубрика *Култура: Реакције на вести о смрти Моме Кајора, Бећковић: Одлазак вечитој дечака*, <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=439.20>, преузето 20.3.2013.
- Вечерње новости, 19.9.2009, интервју с Момом Капором: Бранислав Ђорђевић, *Поново играшколици*, <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=439.20>, преузето 20.3.2013.
- Плејбој, 31.1.2010, *Момо Кајор: Марихуана је леј, сањалачки дуван*: Интервју Марка Видојковића с Момом Капором, <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=439.20>, преузето 20.3.2013.
- Поповић 2001а: Богдан Поповић, *Горгана Лазе Костића, Оглед о српској књижевности*, књ. 1, Београд: Завод за уџбенике и друга средства, 54–83.
- Поповић 2001б: Богдан Поповић, *Књижевни листови, Оглед о српској књижевности*, књ. 1, Београд: Завод за уџбенике и друга средства, 3–31.
- Поповић 2001в: Богдан Поповић, *Народне песме о Марку Краљевићу, Оглед о српској књижевности*, књ. 1, Београд: Завод за уџбенике и друга средства, 387–395.
- Поповић 2001г: Богдан Поповић, *О „последњим стиховима” песме Бановић Страхуња, Оглед о српској књижевности*, књ. 1, Београд: Завод за уџбенике и друга средства, 440–453.
- Поповић 1968: Јован Поповић, *Истинитије легенде*, Београд: Нолит.

Суфлерка, 29.2.2012, Зечја јама: блог Ирене Вуксановић, *Суфлерка: критичарка позоришних радостии и ђагостии*, <http://www.suflerka.com/tag/nikol-kidman/>, преузето 26.3.2013.

Телеграф, 26.3.2012, СНП Наши: Обилић је величина, Сулејман је само слина, <http://www.telegraf.rs/vesti/politika/137284-snp-nasi-obilic-je-velicina-sulejman-je-samo-slina>, преузето 1.4.2013.

Церовић 2011: Живко Церовић, Људи који су измислили сопствени живот, Момо Капор, у *Људи ђоворе*, 8/9, 13. март 2011, <http://www.ljudigovore.com/issue/ljudi-govore-89/article/ljudi-koji-su-izmislili-sopstveni-zivot-momo-kapor>, преузето 20.3.2013.

Литература:

Бенчић 1995: Жива Бенчић, Антономазија, *Троји и фигури*, Загреб: Завод за знаност о књижевности, 189–219.

Гргић, Николић 2011: Ана Гргић, Давор Николић, Употреба и препознавање антономазија – успоредба млађих и старијих говорника, *Говор: часопис за фонетику*, Загреб: Одјел за фонетику Хрватскога филолошкога друштва, XXVIII, 1, 25–43, http://bib.irb.hr/datoteka/547724.Uпотреба_i_prepoznavanje_antonomazija.pdf, преузето 20.7.2013.

Гргић, Николић 2011а: Ана Гргић, Давор Николић, Антономазија – фигура културног памћења, *Флумененсиа: часопис за филолошка истраживања*, год. 23, бр. 2, Ријека: Одсек за кроатистику Филозофскога факултета Свеучилишта у Ријеци, 129–142, http://bib.irb.hr/datoteka/575488.Grgic_Nikolic_FLUMINENSIA_2011_2_9.pdf, преузето 20.7.2013.

Еко, Мигиел 1988: Umberto Eco; Marilyn Migiel, An Ars Oblivionalis? Forget It!, *PMLA*, New York: Modern Language Association, Vol. 103, No. 3, 254–261, <http://links.jstor.org/sici?sici=00308129%28198805%29103%3A3%3C254%3AAAOFI%3E2.0.CO%3B2->, преузето 21.7.2013.

Живковић 1994: Драгиша Живковић, *Теорија књижевности са теоријом писмености*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Катнић-Бакаршић 1999: Марина Катнић-Бакаршић, *Линђвистичка стилистика*, Будимпешта: Open Society Institute, <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf>, преузето 25. 10. 2011.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и ђраматики стилских фигури*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2003: Богдан Поповић – оснивач научне стилистике код Срба, *Граматишке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга, 177–196.

Николић 2012: Давор Николић, Антономазија у приповијеткама Иве Андрића, *Хум*, Мостар: Филозофски факултет свеучилишта у Мостару, 168–186, http://bib.irb.hr/datoteka/594605.Antonomazija_u_pripovjetkama_Ive_Andrica.pdf, преузето 20.7.2013.

Симеон 1969: Рикард Симеон, *Енциклопедијски речник линђвистичких назива*, Загреб: Матица хрватска.

VOSSIAN ANTONOMASIA – THE AMBIGUITY OF ANTHROPONYMS

Summary

The paper studies the use of antonomasia realised by the pattern "anthroponym → appellative" in different functional styles of the Serbian language. This kind of antonomasia, known as Vossian antonomasia, named after Gerardus Johannes Vossius, a 17th century Dutch rhetorician, can be found in different functional styles and it is used to produce numerous associations and to create vivid mental images in the mind of a recipient. The aim of the paper is to show functional-stylistic motivation for using the described type of antonomasia in different genres. Seeking for the true meaning of the antonomasiologically encoded reference requires the activation of prototypes in a certain cultural context.

Key words: stylistics, tropes, polysemy, antonomasia, anthroponym

Jelena Spasić

Јелена Павловић¹
Крађујевац

ВИШЕЗНАЧНОСТ МИКРОТОПОНИМА У РОМАНУ *СЕМОЉ ЗЕМЉА МИРА ВУКСАНОВИЋА*²

Циљ рада јесте да испита вишезначност микропонима у роману Мира Вуксановића *Семољ земља*. У раду се полази од става да микропоними у овом роману, поред идентификационе, имају и поетску улогу. Одступа се од става да имена немају конотацију и полази се од претпоставке да из конотативног значења произлази вишезначност микропонима. Вишезначност микропонима налазимо на различитим нивоима. Проналазимо једноставне примере вишезначности где дата реч означава и микропоним и апелатив. Референтном вишезначношћу означавамо примере који упућују на више референата. Полазећи од поређења микропонима са картографским знацима, утврдили смо да микропоними могу имати логички и естетски код у оквиру којих се развија вишезначност описа. Издвојили смо и вишезначност порекла са посебним нагласком на процесу „алтернативног именовања”. Пронашли смо и текстуалну вишезначност, која се посебно огледа у изједначавању планине и књиге о планинским називима.

Кључне речи: *Семољ земља*, микропоним, вишезначност

1. Увод

Роман *Семољ земља* представља други део триологије коју чине и романи *Семољ гора* и *Семољ људи*. У поднаслову романа стоји *Азбучни роман о 909 иланинских назива*. Аутор, у форми лексикона, говори о микропонимима свога завичаја. Михајло Пантић каже да свако име у роману представља „историју, званичну, апокрифну, митску, епску, маргиналну” (Коментари 2011: 525). Пантић даље истиче да нас овај роман подсећа на старе „етнографске, етнолошке и етнопсихолошке теорије да рељеф обликује начин живота и менталитет људи” (Коментари 2011: 525). Полазећи од ове претпоставке, наш је задатак да испитамо вишезначност микропонима у овом роману. Њихова вишезначност може се препознати на више нивоа, а она проиходи управо из дубоке укореењености сваког од микропонима у имагинарни свет пишчеве *Семољ земље*.

2. Значење властитих имена

Енглески филозоф Стјуарт Мил био је мишљења да је, у циљу спознаје суштине ствари, потребно одбацити њихова имена и прићи им директно. Према овоме ставу, име по себи не имплицира никакве особине онога што именује. Мил истиче да лична имена немају конотацију, већ само денотацију, односно она само упућују на оно што је именовано, али никако не указују на његове особине (Mill, J. S.: 38–42).

1 jesa.pavlovic.krusevac88@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру ширег ауторовог проучавања методологије литерарне ономастике на првој години Докторских студија Српског језика на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

Саул Крипке за лично име каже да је „крути означитељ” (rigid designator), јер означава исти ентитет у свим могућим световима. Овакво схватање личног имена пружа могућност да референт остане у свим могућим световима исти, а да се при том мењају његове особине (Kripke, S.: 269–270).

Барбара Водановић наводи да је већина лингвиста мишљења да лично име има само референтну функцију, односно функцију упућивања на објекат именована. Она наводи мишљење арапског граматичара Ibn Yaʿiš-a по коме лично име, ни по своме садржају ни по својој форми, не одговара свом референту, што и омогућава да ентитети са различитим особинама добију исто име. Такође, овај арапски граматичар мишљења је да лична имена представљају скраћени опис, односно у њему су садржани сви квалитети потребни да се референт идентификује (Водановић 2006: 225).

Ми ћемо у раду поћи од претпоставке да лична имена имају конотацију у смислу који им Стјуарт Мил одриче³. Прихватање преовлађујућег става у лингвистици да лична имена немају другог значења осим референтног онемогућило би испитивање вишезначности микропонима у роману. Стога, ми узимамо као почетну тезу да сваки од микропонима имплицира особине онога што именује како својим садржајем, тако и својом формом. Преузећемо и појам „крутог означитеља” од Саула Крипкеа, што ће нам омогућити да микропониме у делу сагледамо на два начина – као ознаке за ентитете који су исти у свим могућим световима и који као такви остају трајно обележје *Семољ земље* (ово ћемо означити као јединичност, односно нулту вишезначност) и као ознаке за ентитете који у различитим световима могу имати различите особине што ће бити и темељ за развој онога што смо означили као вишезначност порекла.

3. Микропоним као стилем

Микропоними у *Семољ земљи* имају улогу стилема⁴. Име у књижевном тексту је уметнички знак који црпи свој садржај из интенција аутора и који шири своје значењско поље асоцијацијама које изазива код читалаца (Кифел 2006: 495). Лично име као стилем има двоструку природу – истовремено служи за идентификацију појма, али је и „магнет” за развој других, нарочито конотативних значења (Bertills, I: 27).

Лична имена у књижевности, поред ономастичког, имају и лексички садржај. Различите су функције личног имена у књижевности – номинацијска (функција идентификације), стилистичка, естетска, асоцијативна, карактеризирајућа, идеолошка (Богдановић 2009: 14; Бондалетов 1983: 64; Шимуновић 2009: 341). Управо овај широки спектар функција омогућава развој вишезначности оних у књижевности. Стога је за проучавање значења имена у литератури, поред језичког, често потребно укључити и изванјезичко знање (Фомин, А. М¹: 110).

У свакодневној комуникацији микропоними имају двоструку улогу. Прва је комуникацијска – служе да једну реалију одвоје од друге и да тиме олакшају оријентацију у простору. Друга њихова улога је културна, односно они су сведо-

3 Овде је битно нагласити да Мил конотацију не одређује на начин који је данас уобичајан. Конотативни термин би био онај који денотира субјекат именована и при том имплицира његове особине.

4 Лична имена у књижевном делу имају улогу стилема што се види из наслова једног рада Асима Пеце „Антропоним као стилем” (Пецо 1993: 117). А. М. Фомин помиње и термине поетоним и литерарни оним (Фомин, А. М²: 57).

ци о животу једне заједнице пошто говоре о њеним митовима, обичајима и веровањима (Богдановић 2005: 40–41).

Жељко Ђупић истиче да лична имена у књижевности истовремено и означавају и значе. Што се микротопонима у *Семољ земљи* тиче, означавање се своди на именовање једне реалије у планини чиме се она издваја од свих других (комуникацијска улога). Значење микротопонима у роману подразумевало би развој конотативних и асоцијативних значења, што је и услов за развој вишезначности (Ђупић 2003: 220).

Микротопоними представљају културне артефакте, који су по својој природи везани за ужи простор (Hunn, E.: 8). У нашем случају тај ужи простор јесте простор Семољ планине. Образовање микротопонима је сложен процес који је истовремено универзалног и локалног карактера (Матеев, А. К.: 11–15), што и омогућава развој вишезначности микротопонима на више нивоа.

Могу се издвојити три аспекта битна за микротопоним који функционише као литерарни оним: лингвистички (оним функционише као језички знак), литерарни (оним функционише као стилем) и историјско-етнографски (оним функционише као социјални и културни знак) (Бјандина, С.Ж.: 364).

Могуће је и успоставити паралелу између картографских знака и микротопонима јер оба представљају знаке за одређену реалију у простору. Као и картографски знак, и микротопоним обједињује „опажајно-материјалну и мисаоно-идеалну суштину света кроз идеалну слику” (Вемић 2006: 77). Слично картографским знацима, и код микротопонима је могуће издвојити два кода – логички и естетски. Логички код је повезан са чулном перцепцијом и издвајањем битних карактеристика микротопонима (географски положај, изглед, доминантна боја). С друге стране, естетски код се везује за културну и естетичку норму заједнице која врши именовање (Вемић 2006: 82).

4. Типови вишезначности микротопонима у роману *Семољ земља*

Вишезначност микротопонима у роману *Семољ земља* проиходи из ауторове интенције да прикаже систем имена из свог завичаја која полако падају у забрав. Аутор је у „причама” које се налазе уз сваку одредницу дао „значање” сваког од микротопонима. Управо кроз анализу ових прича, али и система микротопонима у роману као целини, могуће је издвојити више типова вишезначности:

1. Права вишезначност – микротопоним има исту форму као и одређени апелатив;
2. Референтна вишезначност – једним називом упућује се на више реалија у простору *Семољ земље*;
3. Вишезначност описа – вишезначност је развијена у опису микротопонима;
4. Вишезначност порекла – вишезначност је везана за само именовање микротопонима;
5. Текстуална вишезначност – микротопоним се изједначава са причом о њему при чему се и сам роман *Семољ земља* изједначава са простором планине.

4.1. Права вишезначности

Најједноставнији облик вишезначности у роману *Семољ земља* јесте такав да један језички знак истовремено означава и микротопоним и апелатив. Честа је појава да лична имена настају од апелатива (Касим, Г. Ју.: 29).

Већ на самом почетку романа наилазимо на случај преобликовања значења апелатива у значење микротопонима. *Абер* је „глас, и то повољан, весео”. У називу *Абердаш* значења апелатива *абер* и *дар* преобликована су у назив узвишице са које Семољани пуцањем оглашавају добре вести. Микротопоним *Абердаш* налази се у иницијалној позицији у роману и тиме се, на нивоу текста, наглашава и његова стилска функција (Вуксановић 2006³: 5).

Свест да су речи, самим тим и микротопоними нужно вишезначни, аутор показује у одредници *Дуса*:

„– Дуло може бити и издушак, улегнуће на главици, а не само јама у вртачи. – Мало које има само једно лице” (Вуксановић 2006³: 105).

Ради илустрације навешћемо неколико примера једноставне вишезначности. Прво ћемо навести апелатив, па потом и микротопоним:

*Баква*⁵ – 1. Граничник у игри који се не сме прећи; 2. Развучена ниска коса на међашу ливаде (Вуксановић 2006³: 23).

Дочеклија – 1. Домаћин који уме да лепо дочека госте; 2. Црвена греда више Вратла (Вуксановић 2006³: 101).

Жалгуз – 1. Жалигуз, онај који себе штеди, немарљив, доколичар; 2. Дугачки мрамор више Жагорице и Жабарника (Вуксановић 2006³: 123).

Жбан – 1. Дугуљаст лучевни суд са дном на два краја од којих је један окренут горе; 2. Осамљена и окруштана стена (Вуксановић 2006³: 124).

Ишчуџак – 1. Ишчупан лист из свеске; 2. Мала лазина, мала ливада у огради од камена (Вуксановић 2006³: 157).

Калина – 1. Ретко дрво са листом сличним јасеновим; 2. Чесма (Вуксановић 2006³: 176–177).

Лапис: – 1. Оловка; 2. Микротопоним: „Лапис је оловка... Лапис није микротопоним./ – Шта си рекао?/ – Микротопоним... – То је учена реч.... – Значи име малог места... / – Јесте Лапис то што кажеш.../ – Није далеко. Тамо смо, док смо ишли у школу, налазили тамни камен, у штапинама, шиљили га и писали/ – Да није било лаписа, не би било ни овог записа” (Вуксановић 2006³: 209).

Мршвица – 1. Греда у воденици која држи воденичко коло; 2. а. Река; б. Јаз реке истог имена; в. Семољска земља која је остала после великих поплава (Вуксановић 2006³: 237).

Муварник – 1. Справа којом се терају муве; 2. Висока главица (Вуксановић 2006³: 238–239).

Њеџи – 1. Вервела, гужва, велика гунгула, свађа; 2. Место где су се побили Семољани и Кричи (Вуксановић 2006³: 268).

Роџишица – 1. Трава која лечи ране; 2. Назив за два микротопонима (Вуксановић 2006³: 340–341).

Семољ – 1. а. Велики снег; б. Велика, густа, димљива, мокра магла; в. Црн и тром облак; г. Врста високе траве; д. Непрегледно камено точило; ђ. Оргомна шума; е. Планинска земља из које расту речи (Вуксановић 2006³: 357).

5 Сви примери биће цитирани из следећег издања М. Вуксановић, *Семољ земља. Азбучни роман о 909 планинских назива*, Београд 2006: Филип Вишњић. Због дужине појединих објашњења, дословне цитате наводићемо само код примера код којих је стилска улога онима нарочито наглашена.

Сваки од наведених микротопонима у роману има стилску улогу. Најчешће се конотативно значење апелатива преноси и на микротопоним. Може се приметити да је и сам назив *Семољ* вишезначан, а да је његово најопштије значење *планинске земље из које расију речи*. Назив *Семољ* функционише као хипероним чији су хипоними сви остали микротопоними. Овде се примећује изједначавање планине и књиге о њој и ставља се знак једнакости између речи и конкретних планинских реалија. На пример, код одредница *Ишчуйак* и *Лайис* изједначавају се папир на коме се пише и микротопоним, односно оловка којом се пише и микротопоним.

У одредници *Језик* у народним пословицама уместо апелатива користи се микротопоним: „Не подвijaм Језик, нити о томе водим рачуна. Нема тога ко ће ми скратити Језик. И у Гору и у воду ћу с Језиком” (Вуксановић 2006³: 169). Коришћењем микротопонима у пословицама, аутор додатно богати њихово значење и активира нове значењске потенцијале у свести читалаца.

У неколико одредница аутор вишезначност апелатива „уграђује” у микротопоним. Такав поступак, на пример, налазимо у одредници *Фрушари*. Прво се наводи шта све значи апелатив *фрушар*: а. селаревину покошену између њива; б. пожњевену пшеницу; в. планинско сено; г. сваку карлицу са вареником (Вуксановић 2006³: 427–428). Потом се истиче да су *Фрушари* главице и вртаче око семољске *Кашунине*. У овом случају сличност између апелатива и онима огледа се у томе да се њихови референти поимају као целина јер се не могу тачно пребројати.

4.2. Референтна вишезначности

Већ смо нагласили да је основна функција микротопонима комуникацијска, што у конкретном случају значи да они обележавају посебност одређене реалије на Семољ планини. Међутим, у неким случајевима микротопоним у роману упућује на више од једног места. Управо појаву да се једним називом упућује на више ентитета назвали смо референтном вишезначношћу.

Можемо разликовати неколике референтне вишезначности:

а) Бројива референтност (микротопоним упућује на тачно одређен број планинских назива):

Газ – „Има Газ на Бистрику. Има Газ на Бистрици. Има на Ваганици. Има Газ на Брзару. Има Газ на Вурији” (Вуксановић 2006³: 77).

Мркашица – 1. „Мала ријека, приточник Брзару”; 2. „Поточић који иде у дугачак водопад”; 3. „Равна ливада међу кућама, у Камењачи” (Вуксановић 2006³: 237).

Невидбог (укупно десет) – 1. Осам локација у Семољ планини (под Гором, иза Назренца, око Ајловине и у њој, под Натрагузом, за Визиром, у ономе што је означено као Невићбог, иза Катунине, под Короманом), 2. Прича о Невидбогу; 3. Сама књига⁶ (Вуксановић 2006³: 260).

Невићен – 1. Шумарак у Манитој долини; 2. Дубоки до који се зове и Дубоко; 3. Уска клисура; 4. Микротопоним означен и као Невидо (Вуксановић 2006³: 260).

Њива – у одредници је набројано 20 референата (Вуксановић 2006³: 269).

Пријелаз – два (горњи и доњи) (Вуксановић 2006³: 318).

Рођушица – две (под Вратлом и с оне стране реке, преко Вале) (Вуксановић 2006³: 341).

6 Значења под 2. и 3. спадају у текстуалну вишезначност.

б) Небројива референтност⁷ (микротопоним упућује на неодређен број места у планини):

Бумбаришће – „Зато је на семољској земљи мало бумбара. – Зато је на сваком кораку Бумбаришће. – Бумбари им око главе. – А Бумбаришта око ногу. – Бумбари им зује око ушију. – А они грезну у Бумбариштима” (Вуксановић 2006³: 47).

Главица – „Главица је до главице, без бројања, једна другој се додаје, једна другу продужава, преко ждријела и вртача, валовито, степенасто, како кад... Нема имања на којем нема главица, али на сваком имању има Главица. Њено велико слово је међаш за показивање” (Вуксановић 2006³: 80).

До – „Суво д и пуно отегнуто о. Свуда семољском земљом поникли и добро се примили... Колико је домаћина толико је Долова. Колико је презимена толико је Долина” (Вуксановић 2006³: 99).

Дрвљаник – „Зато свака семољска кућа има Дрвљаник. И нико Дрвљанику не прилази само ради дрва” (Вуксановић 2006³: 102).

Забран – „Послије је сваки Семољанин оградио свој Забран” (Вуксановић 2006³: 133).

Језерина – „Тако је с Језерином иза Вагана. Тако је с Језерином на Вратлу. Тако је са сваком семољском Језерином” (Вуксановић 2006³: 168).

Пандурице – „– Откуд нам Пандурице. – Имате их још? – Неколике.” (Вуксановић 2006³: 300).

Пирамида – „Имамо Пирамиду према Гркову. Имамо Пирамиду под Јаблановим врхом. Имамо Пирамиду на Градиштима. Имамо Пирамиду више Јечишта. Имамо Пирамиду на Шиљежару...” (Вуксановић 2006³: 306).

Прибој – „– Прибоја има више. – У планини? – На планинским ливадама.” (Вуксановић 2006³: 317).

в) Вишезначност уопштавања (микротопоним добија опште значење свега што се налази на планини):

Анишће – „– Чим *ишће* на крају, зна се да је ту нешто било и да га нема. / – Све нам иште. Све нам је Аниште” (Вуксановић 2006³: 16).

Бијача – „Све наше је Бијача! Нишћа нас *и*ако не убија. Ни с ким се *и*олико не бијемо” (Вуксановић 2006³: 36).

Газ – Газ је прелаз на пут на другу страну за свакога ко хоће прелаз преко било које воде (Вуксановић 2006³: 77).

Гробље – „... да није гробље само код наше цркве, око манастирске порте... Гробље је свака чука, сваки камичак, поточић и обарак, сваки пањ у Гори, камоли пећина и шкрип. Свуда где је неко нестало и укопан” (Вуксановић 2006³: 90).

Катунишће – „– А оно гдје је био Катун? – То је Катуншће. – А гдје је била Катунина? – И то је Катуншће? – Сва вам је планина Катуншће” (Вуксановић 2006³: 181).

Ланца – „... да као други, си умјесто сваке написао Ланца и Ланца би сваку замјенила” (Вуксановић 2006³: 209).

Паљевине – „Сад си на Паљевинама. Свака би се наша лазина могла звати Палеж или Паљевина” (Вуксановић 2006³: 299).

Пометеник – „Наша планина је пометеник до пометеника” (Вуксановић 2006³: 311).

Прогони – „Прогониће вас низ Прогоне док будете читали о прогањању, само зато што свако мора низ Прогоне” (Вуксановић 2006³: 321).

Рзача – „Рзача је свака о Рзачи” (Вуксановић 2006³: 336).

7 Суштину механизма небројиве референтности и вишезначности уопштавања које користи аутор најбоље може показати следећи цитат из одреднице *Андраче*: „Кад су давали оно што је за свијет, Семољани су добили највише Андрача, а најмање Анђелисања. Ни данас неће у јагму. Држе до себе. Пазе шта имају. Не вире у туђе. Воле своје Амбисе, Аналете, Ајдачине, Алавишта, Амбарине и Андраче. Све им је у њима. Тамо су сакрили шта су заимали. Тамо ни себе не могу наћи” (Вуксановић 2006³: 14–15). Овим механизмом назначаваче се да Семољани прихватају свако своје име као оно што им је најсветије. Такође, њиме се јасно наглашава опозиција *оног ишће* је семољско (наше) према *ономе ишће* није семољско (*и*уђе).

Карактеристично је да до поступка „уопштавања” најчешће долази у последњој реченици одреднице, чиме се имплицира коначно, неумитно умирање и одлазак становника Семољ планине. То је најизраженије у одредницама *Гробље*, *Кашунишће* и у раније навођеној одредници *Семољ*. Вишезначност уопштавања преплиће се и са текстуалном вишезначношћу – аутор у неким одредницама истиче да би се свака реч могла заменити одређеним микротопонимом (на пример, одредница *Ланца*).

Посебну врсту референтне вишезначности налазимо код примера *Айшовина*, где се упућује на то да је вероватно раније постојало неко место сличног назива. На овај начин видимо да кроз роман непрестано провејава свет о процесу именовања: „Сигуран сам да није тамо била ова Аптовина, са семољске земље, јер је једино овдје редован обичај да се имена дају по ономе што се види и привиђа” (Вуксановић 2006³: 17).

Супротна појава од вишереферентности је нулта вишезначност или јединичност. У том случају се истиче особеност назива тако да читалац може извести закључак да одређени назив постоји само на *Семољ земљи* и нигде више. Да бисмо илустровали ову појаву, навешћемо неколико карактеристичних примера из романа:

Бајвода – Семољче је издавило нотес у коме бележи реткости и забележило је име извора са ускличником на крају (Вуксановић 2006³: 22).

Бистрик – Најближи, бели, водопадни поток Семољани су издвојили као свој „особник” (Вуксановић 2006³: 38).

Ешало – Јединичност је код овог примера везана за непознавање правог порекла имена: „Ништа такво име међу нама нема. Не знамо откуд је стигло, али знамо да је вода из Етала питка и лакодробна” (Вуксановић 2006³: 120).

Жупар – „Али је један Жупар” (Вуксановић 2006³: 130).

Језик – „Они држе језик за зубима, а ја зборим с мојим Језиком” (Вуксановић 2006³: 169).

Ливада – „– О чему? – О мојој Ливади” (Вуксановић 2006³: 212).

Лијевак – За све друге микротопоним се зове Дубока вртача, а за наратора у одредници она је Лијевак (Вуксановић 2006³: 213).

Обруч – „Мислим на мој Обруч. Ни на чији други” (Вуксановић 2006³: 281).

4.3. Вишезначности описа

Под вишезначношћу описа у роману *Семољ земља* подразумевамо значење које аутор приписује неком микротопониму о оквиру једне одреднице. Без обзира на то да ли је одредница написана у дијалашкој или у прозној форми, у оквиру ње могу се издвојити „семе” које, узете заједно, граде значење микротопонима.

Поступак вишезначности описа лепо илуструје одредница *Галич*, у чијем опису можемо издвојити следеће семе које припадају основном значењу микротопонима:

а) Сема локализације – „Галич је на северозападу семољског катуна...”;

б) Семе изгледа – „...висок, виши од сваког вуса, затрављен бусикама и вишом...”; „... стрмији са западне стране... гредан је, литичаст, наобручан и намрштен”.

Из семе „наобручан и намрштен” развијају се конотативна значења, па се у овој одредници ређају семе од конкретних ка што апстрактнијим и општијим. На самом крају јавља се оно што смо означили као поступак уопштавања:

а) „Галич је висока мрчава у којој се муте облаци, одакле стижу кише и сњегови, чиме се страше дјеца и одрасли”;

б) „Галич је мркшина о којој су смислили приче за несаницу, чепање с ноге на ногу, савијање руку и бјежање у кућар”;

в) „Галич је тамник од слутње, тамнава кроз коју није сербезно пролазио и од које нам је кожа настрнула”;

г) „Галич је тамнина без које не можемо” (Вуксановић 2006³: 78).

Приликом одређивања вишезначности описа, пошли смо од схватања да име представља тачну слику места кога именује, односно прихватили смо да постоји сличност између микропонима и картографских знакова. Сходно овоме микропониме у роману поделили смо на оне код којих доминира логички и на оне код којих доминира естетски код.

Пример за логички код је одредница *Нађузак* (Вуксановић 2006³: 249–250). Код логичког кода издвајају се битне особине места и одабирају се најкарактеристичније (Вемић 2006: 82). Логички код микропонима *Нађузак* обухвата издвајање следећих сема – „мало је”, „избуцкано по крајевима”, „као закрпа”, „као нагузак”.

Естетски код одраз је естетског укуса и стваралачких побуда онога који именује. Као и картографски знак са естетским кодом и микропоним код кога је овај код доминантан, изазива „естетско задовољство и естетску наладу” код свакога ко чује за такво име. Репрезентативан пример естетског кода је одредница *Њедрила*: „Сви веле да су Њедрила заслужено опјевана. *Име им је ђевојачко, а вода семољска*” (Вуксановић 2006³: 267). Естетски код присутан је код одреднице *Рујевина*. Овај микропоним и „звучи” и „значи”, односно он, како планом садржаја, тако и планом израза представља „слику” места кога именује: „Рујевина најлепша семољска боја, да има и зуј и тајну” (Вуксановић 2006³: 342).

Ова два кода могу се комбиновати. Пример за то је одредница *Цвјетшак* у којој се логички код (сличност имена са изгледом места које именује) комбинује са естетским задовољством које изглед места и његово име изазивају у свести семољског писца: „... и видио како се камен на њему расцвјетава, како се умотава око себе, као да је ружа, када је видио камени цвијет који не вене и не мирише, разумио је како се Цвјетак окитио именом” (Вуксановић 2006³: 435).

4.4. Вишезначности порекла

Вишезначност порекла у роману *Семољ земља* везана је за сам процес именовања. Постоји сличност у процесу именовања у *Семољ земљи* са схватањем процеса именовања који износи Платон у дијалогу *Крашил*, у коме се брани схватање да за сваку ствар постоји име које је „природно, истинито” и које својом формом означава суштину именованог. Процес именовања улога је „идеалног божанског законодаваца”. Наглашено је да постоји разлика између имена које дају људи и имена које дају богови. Име које даје „божански законодавац” је увек „природније и истинитије”. На пример, реци која тече поред Троје више одговара „божански” назив *Ксантис* од „људског” имена *Скамандар* (Платон 1973: 28–29).

Платоново схватање да су имена „природна, истинита” може се препознати и у роману *Семољ земља*. Неколико пута инсистира се на томе да су микропонимима дата имена која одговарају њиховој суштини. Такав став је експлицитно изнесен у одредници *Баловина*: „Природно је да ријеч личи на онога који је носи.

Као што бале иду низ браду, као што се пјена из уста отеже, тако и низ слова лине бала, зар не видиш!” (Вуксановић 2006³: 24).

Слично Платоновој опозицији *божанско именовање* : *људско именовање*, у роману препознајемо опозицију између имена које даје „семољски законодавац” и именована које је наметнуто са стране. У основи ове опозиције лежи опозиција *своје*: *шуђе*, која развија додатно конотативно значење у опозицији *позитивно:негативно*. Овај поступак назваћемо поступком „алтернативног именовања”. Он се развија на више нивоа:

а) *Старо, семољско, природно, позитивно: ново, ван Семоља, негативно*:

Вујалишће – 1. Ван Семоља – име потиче од вујања; 2. У Семољу: име по Вују (Вуксановић 2006³: 73).

Еђук – „– Необично име. – Јесте вама који нијесте одавде. – А има ли значења? – Све има. Ми га дајемо” (Вуксановић 2006³: 116).

Казанац – 1. Ван Семоља – име добијено по казану; 2. У Семољу – име добијено јер се у њему нешто најлепше казује (Вуксановић 2006³: 175–176).

б) *Семољско, народно, позитивно: научно, учено, негативно*:

Зебалац – 1. Семољско предање – човек отишао да донесе тољагу коју је вампир оставио, па се није вратио јер не Зебалцу све зебе; 2. Објашњење ученијих – на Зебалцу певају зебе (Вуксановић 2006³: 142–143).

Јагличник – 1. Семољски назив за биљку; 2. Латински назив (онај са тирецима): *Prinula vulgaris!* (Вуксановић 2006³: 161).

Поповац – 1. Научно објашњење („Оно мало”) – претпоставка да је поповац држао свештеник; 2. Семољско објашњење – ту расте цвет поповац (Вуксановић 2006³: 312–313).

Пошћење – 1. Научно објашњење („Оно мало”) – „Оно мало каже: *Постили сће*”; 2. Семољско објашњење – назив је настао гласовним променама у речи *Подстицење* (Вуксановић 2006³: 315).

Свајшће – 1. Научно објашњење („Оно мало”) – легенда о завејаним ставовима; 2. Семољско објашњење – место где су „први пут сватили двојицу, у јарам” (Вуксановић 2006³: 351–352).

в) *Семољско тумачење назива: новинарско тумачење назива*:

Крвавац – 1. Тумачење које нуди новинар – из Крвавца је проврела крв након великог боја; 2. Семољско тумачење – Извор из кога је проврела јаркоцрвена боја коју су сипали у језеро (Вуксановић 2006³: 198–199).

Посебан подтип поступка „алтернативног именовања” јесте онај у коме се супротстављају објашњење који нуди колектив и објашњење које је везано за конотацију коју микротопоним има у свести неког од становника *Семољ земље*:

Љољач – 1. Колективно објашњење – догодио се велики земљотрес током кога се земља *љољала*; 2. Индивидуално објашњење: Семољка је своје драгом тепала *Љољо моја* (Вуксановић 2006³: 222–223).

Осим у облику „алтернативног именовања” вишезначност порекла у роману испољава се у још неколико мање заступљених облика:

а) Негативна вишезначност порекла (прво се у одредници износе претпоставке које нису тачне, а затим се даје тачно објашњење настанка имена):

Измећан (пространо семољско имање) – 1. Погрешне претпоставке: није од мећаве, од мећи, није по томе што је нешто изметено, измућено; 2. Могућа претпоставка: да је по измећару (Вуксановић 2006³: 151).

Каменик – 1. Погрешна претпоставка – назив потиче јер је место од камена; 2. Тачно порекло – Семољка је у клетви којом је клела сина помињала камен (Вуксановић 2006³: 178).

Роџокриш – 1. Погрешна претпоставка – семољски шиљат крш са рогом; 2. Тачно порекло – Рогин крш (Вуксановић 2006³: 338–339).

б) Позитивна вишезначност порекла (наводи се више равноправних разлога због којих микротопоним носи одређено име:

Бијача – 1. Име је добила јер је „бију вјетрови, бију међаве, бију муње небеске, бију громови, бије све”; 2. Име је добила јер „бије навише, бије извирући, бије хладноћом, бије не престаје”; 3. Име је добила јер су „онамо ишли да се бију због дјевојачког прстена, тешке ријечи, украдене алатке, узете части, да се бију због сваке чегрсти и сваког зла” (Вуксановић 2006³: 36).

в) Несигурна вишезначност порекла (наводе се могуће претпоставке за именовање):

Бучум – 1. Име је можда добио од „потмуле и подземне јеке, од горског јечања на међавама и кривцима...”; 2. Име је можда добио од „бучања које планином подилази чим се натомрште облакови”; 3. Име је можда добио јер је „неко рекао Бучум, неодређено и несвесно”; 4. „Можда је Бучум Буча” (Вуксановић 2006³: 49).

Јечишћиа – 1. „Једни кажу” – чуло се јечање рањеника у савардаку; 2. „Други кажу” – у њима се у свако доба чује како Гора јечи; 3. „Трећи кажу” – претходни назив је био *Јечмишћиа*, па је м испало (Вуксановић 2006³: 171).

Ковчица – 1. У њој је била ковачница; 2. Семољани су носили ковоу у њу да их удесе пре косидбе (Вуксановић 2006³: 187).

Љошћаница – 1. „Ми смо казали” – „велика плоча [се] љоштила пода њу”; 2. „Ви сте казали” – зими су се појавиле велике леденице, па су се сасуле и задуго се нису отпиле; 3. „Они су казали” – „све [се] стрмоглави ако се на њу намоли” (Вуксановић 2006³: 223).

Сађун – 1. „Неко вели” – на њега су донели неколико младих јасенова, па их засадили; 2. „Неко вели” – на њима је сађено младо јаворје; 3. „Неко вели” – на њима су посађене две јеле; 4. „Неко вели” – у њему је засађена тиса донета из манастира (Вуксановић 2006³: 347).

4.5. Текстурална вишезначности

Текстурална вишезначност у *Семољ земљи* издваја се на више нивоа. Заснива се на изједначавању планине и књиге која се пише о њој. Издвојили смо следеће облике текстуралне вишезначности по нивоу општости (од најједноставнијег до најопштијег):

а) Апелатив у основи микротопонима изједначава се са речју или са причом:

Бљушћурине – 1. „Имаш бљуштур. То је трава. Расте у гнојевима, око буњака, испред сваке избе у коју се спраћа...”; 2. „Имаш причу о Бљуштурама. Имаш бљуштур. Још једном” (Вуксановић 2006³: 40).

Боровњак – „Зато нам се чини да је свака ријеч као боровница. Ако нијесте били у Боровњаку, не можете нас разумјети” (Вуксановић 2006³: 43).

б) Свака одредница има двоструко значење – значење микротопонима и значење приче о њему (код неких одредница на овај тип вишезначности је и експлицитно указано):

Амбис – „Она је рекла да нема горег Амбиса од завезане приче...” (Вуксановић 2006³: 14);

Анишиће – „– Зашто околишиш? – Куда? – У свакој. Зашто не бисмо одмах о наслову?” (Вуксановић 2006³: 16).

Вурија – „... тако се одједном муче и поток и причица о њему” (Вуксановић 2006³: 74).

Жмара – „... љепша је виђати но прелазити, као и ова жмара о Жмари” (Вуксановић 2006³: 129).

Јагодњак – „... љепше је, велим још једном, тамо отићи, у Јагодњак, и брати јагоде, но читати реченице као оне двије, курзивне, преузете, на почетку, под насловом *Јагодњак*” (Вуксановић 2006³: 162).

Невидбог – „Девети нам је Невидбог у наслову књиге о којој се пише. Десети нам је Невидбог књига која се пише” (Вуксановић 2006³: 260).

Ужарак – „Таман написао *Ужарак*, наоштрио лапис, почео да се облизујем, помислио на писце који уче *слушање планине*” (Вуксановић 2006³: 415).

в) Књига у целини изједначава се са планином, а процес читања и писања изједначавају се са кретањем кроз планину:

Бара – „– Шта читаш? – *Семољ земљу*. – Докле си стигла? – Сад сам сишла с Бандована” (Вуксановић 2006³: 26).

Бачија – „Доста смо прешли. И руке и ноге су виснуле. Није лако увисинке, овако” (Вуксановић 2006³: 29).

Варићак – „Дај ми руку. Затурићеш се. Није лако овуда. Не може се проћи од имена” (Вуксановић 2006³: 53).

Издужак – „– Једва плетем путем. – Није чудо. – Овуда није нико. – Ни онај из *Горе...* – Само што нијесмо изашли. – Дајеш ми варалицу. – Заиста ћемо сад... – Гдје? – На *Издужак*. – На грло у врх *Горе*?” (Вуксановић 2006³: 150).

Невидбог – „Девети нам је Невидбог у наслову књиге о којој се пише. Десети нам је Невидбог књига која се пише” (Вуксановић 2006³: 260).

Одер – „– Одријех се. – Како? – Пишући. – То је ништа. – Чини ти се. – Шта? – Да се одријех читањем. – То је ситно. – При чему? – При нашем *Одеру*” (Вуксановић 2006³: 285).

Узглава – „...тада смо сва речена имена газили” (Вуксановић 2006³: 416).

г) Вишезначност интертекстуалности (исто име присутно у романима *Семољ жора* и *Семољ земља*):

Плачи-пошок – „Ту је све казано о плачи-потоку. Једино је онамо написано мало почетно слово, а овамо је написано велико почетно слово. Тамо пише плачи-поток, а овамо Плачи-поток” (Вуксановић 2006³: 308).

Прибој – „– Да. Прибојина је доље. – И у *Гори*. – И у *Гори*” (Вуксановић 2006³: 317).

5. Закључак

У раду смо се бавили типовима вишезначности микропонима у роману *Семољ земља*. Пошли смо од претпоставке да свако име има стилску функцију која је, пре свега, условљена интенцијама аутора. Издвојили смо више типова вишезначности: праву вишезначност, референтну вишезначност, вишезначност описа, вишезначност порекла и текстуалну вишезначност. Вишезначност се јавља на најједноставнијем нивоу где микропоним значи уједно и неки апелатив, али и на нивоу романа који је сам по себи вишезначан. Кроз цели роман непрестано провејава свест о томе да је књига о планини једнака самој планини, а да су приче о именима једнаке самим именима. Да би се исправно пришло анализи вишезначности микропонима у овоме роману, потребно је одбацити претпоставку Стјуарта Мила да имена немају конотацију. Једна од темељних претпоставки у *Семољ земљи* јесте да су имена слика, односно да микропо-

ними својим звучањем и значењем у потпуности одговарају месту које именују. Ово схватање је блиско Платоновом учењу о „природним именима”. Управо ова „природност имена” главно је исходиште за развој вишезначности у роману – омогућава да се у одредници додају „нове семе” и да се тако развије вишезначност описа, али и омогућава да се изведу различити закључци о пореклу микротопонима. Аутор, одабравши овакав приступ микротопонимима, створио је могућност да се развију најразличитије приче о њиховом значењу и пореклу. Утврдивши вишезначне микротопониме у роман, у свести читалаца аутор је створио свет у коме се не зна где престаје географија терена, а где почиње ауторова имажинарна географија. Снагом свога списатељског талента Вуксановић сваког читаоца „уводи” у семељски систем географских имена чинећи да читалац њих прихвата као једина „истинита” и „права”.

Извор:

Вуксановић 2006³: М. Вуксановић, *Семољ земља. Азбучни роман о 909 планинских назива*, Београд: Филип Вишњић.

Литература:

Березович, Е. Л., Семантичке микросистеме топонимов как факат номинации. *Номинација в ономастике, Вопросы ономастики*, 1991. Problems of onomastics. <<http://onomastics.ru/sites/default/files/1962-1991/VO%2019%201991.pdf>>, 30.12.2013.

Bertills, I. *Beyond Identification: Proper Name in Children's Literature*. <<http://www.gutenberg.org/files/27942/27942-pdf.pdf>>. 30.12.2013.

Богдановић 2005: Н. Богдановић, Микротопонимија Сврљига, Београд: *Ономастолошки прилози*, 18, 39–180.

Богдановић 2009: Н. Богдановић, Терминологија именослова, у: А. Савић Грујић, Н. Богдановић (пр.), *Именослови српских писаца*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 12–16.

Бондалетов 1983: *Русская ономастика*, Москва: Просвещение.

Бяндина, С.Ж., Динамика функционирования онимов: традиции и современост. *Ономастика: теория, историја и други аспекти*, <http://www.uni-vt.bg/pages/5122/uplft/T11_341-672.pdf>, 30.12.2013.

Вемић 2006: М. Вемић, Семиологија, семиографија и семиоградња географских карата, Београд: *Стил*, 5, 77–87.

Водановић 2006: Б. Водановић, Именовање, Загреб: *Folia onomastica croatica*, 15, 217–240.

Касим, Г. Ю. О пересомыслении топонимов. *Методи топонимических исследований, Вопросы ономастики*, 1983. Problems of onomastics. <<http://onomastics.ru/sites/default/files/1962-1991/VO%2016%201983.pdf>>. 30.12.2014.

Кифел 2006: С. Кифел, „Лична имена као лексичка особина у новијој српској прози на примеру романа *Уклеја земља* Светислава Басаре” у: *Реч – морфолошки, синтаксички, семантички и формални аспекти у српском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 35/1, Београд: Међународни славистички центар, 495–508.

Kripke, S. Naming and Necessity (Lectures given to the Princeton University Philosophy Colloquium, lecture 1, January 20, 1970). <<http://www.class.uh.edu/phil/garson/NamingandNecessity.pdf>>. 13.12.2013.

- Матеев, А. К., Образное народное видение и проблемы ономастиологической и этимологической интерпретации топонимов. *Вопросы ономастики*, 1977. Problems of onomastics <<http://onomastics.ru/sites/default/files/1962-1991/VO%2012%201977.pdf>>, 30.12.2013.
- Коментари 2011: О романима *Семолъ гора*, *Семолъ земља* и *Семолъ људи*, у: М. Вуксановић, *Семолъ људи*, Београд: Београдска књига. 521–585.
- Mill, J. S. *A System of Logic, Ratioicnative and Inductive (being connected view of the Principles of Evidence and Scientific Investigation)*, <<http://www.gutenberg.org/files/27942/27942-pdf.pdf>>. 13.10.2013.
- Пецо 1993: А. Пецо, Антропоним као стилем, у: *Стилистички аспекти проучавања српског језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд / Нови Сад / Тршић: Међународни славистички центар, 117–125.
- Платон 1976: Plato, *Kratil*, Zagreb: Studentski centar sveučilišta.
- Ђупић 2003: Ж. Ђупић, Ономастика и књижевност, Приштина/Лепосавић: *Баштина*, 16, 217–227.
- Hunn, E. Columbia Plateau Indian Place Names. *Journal of Linguistic Antropology*, June 1996. Wiley Online Library. http://faculty.washington.edu/hunn/vitae/Sahaptin_placenames_JLA.pdf, 13.12.2013.
- Фомин, А. М¹, Литературная ономастика в России: итоги и перспективы. *Впросы ономастики*, 2004. Problems of onomastics, <<http://www.ruslang.ru/doc/onomastica/onomastica1text.pdf>>.30.12.2013.
- Фомин, А. М², Всегда ли литературная ономастика тождествена поэтической ономастике?, *Впросы ономастики*, 2007. Problems of onomastics <<http://www.ruslang.ru/doc/onomastica/onomastica1text.pdf>>, 30.12.2013.
- Шимуновић 2009: П. Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb: Golden marketing / Tehnička knjiga.

POLYSEMY OF MICROTOPYNOMS IN THE NOVEL *SEMOLJ ZEMLJA*

Summary

The aim of this paper is to analyse the polysemy of microtoponyms in the novel *Semolj zemlja*, written by Miro Vuksanović. We have identified different types of polysemy in the novel. The first type is the simple polysemy, the second is the referential polysemy, after which we have the descriptive polysemy, followed by the polysemy of origin and finally the textual polysemy. In this paper we have found that names are regarded as icons. In other words, the microtoponym, both with its form and its content, is the exact replica of a designated place. This aspect of meaning within the microtoponyms is the basis for forming a connotative meaning, especially at the moment of naming an entity. In the paper we have also introduced a concept of alternative naming, based on the binary opposition between name given in the Semolj community and the name given outside of it.

Key words: *Semolj zemlja*, polysemy, microtoponyms

Jelena Pavlović

Драгана Д. Вељковић Станковић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет²

ВИШЕЗНАЧНОСТ У РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСУ

У раду разматрамо комуникативну функцију специфичне експлоатације вишезначности у рекламном дискурсу, тј. ефекте истовременог контекстуалног побуђивања и саодноса различитих значења истих лексема, те њихов утицај на појмовну интеграцију осмишљену зарад деловања на свест и понашање потрошача.

Кључне речи: вишезначност, реклама, амбигвитет, семантичка интеграција, кооперативни принцип (категорија модалитета)

1. Уводне напомене

1. Структура оглашавачког дискурса је хибридна, те адресат каткад није у стању да с високом поузданошћу одреди удео вербалног дела поруке. То се односи пре свега на телевизијске рекламе, у којима садејствују појмовне метафоре грађене визуелним, аудитивним и вербалним средствима изражавања. Поред тога, једна од значајних карактеристика овог дискурса јесте нестабилност, која настаје намерним уношењем амбигвитета у поруку. Амбигвитет може бити индукован на различите начине, а ми издвајамо и у овом раду разматрамо неке од најпопуларнијих поступака за којима креатори пропагандних порука често посежу: (а) продуковање тзв. отвореног значења постављањем разнородних елемената поруке (вербалних, визуелних и др.) у такав однос који дозвољава различита читања; тумачења таквих исказа, захваљујући оскудном или намерно пројектованом еластичном контексту, могу бити мање или више слободна, тј. индивидуализована; нпр. *Чисто* [. / –] *да не поверујеш; Да ли си кадар за Фест?* и сл; (б) наглашена интертекстуалност (нпр. слоган првог Феста, одржаног почетком јануара 1971. год. – *Храбри нови свети* – алудира на наслов Хакслијеве антиутопије „Врли нови свет”); (в) намерно замагљивање значења срачунато на коауторство, па и на креативност потрошача (нпр. *Пал Мал – мислише о шоме*); (г) укључивање игре речи, паронимије, синонимије, антонимије, полисемије и др.

2. У формирању експонентности вербалног садржаја телевизијске рекламе учествује више елемената: (а) лого произвођача (ређе појединог производа) који може бити сведен на етикету, (б) наднаслов, као необавезан елемент, (в) слоган и (г) тело текста (у облику поруке, реплике, краћег монолога или дијалога). Ипак, најјачи је утицај слогана, те се о његовој језичкој сачињености највише води рачуна. За разлику од назива производа, слоган је подложнији промени, али се на његовој комуникативној продорности гради утицај рекламе, па и препознатљи-

1 drag_stanko@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис, примена (178006)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вост, тј. идентитет робе. Зато он треба да буде својеврстан кондензат читаве рекламне кампање усмерене на промоцију одређеног производа.

2.1. Чак и веома успешни слогани су релативно кратковеки, отуда их ваља сматрати динамичним елементом, али потреба за језгровитошћу, дејственошћу и конкурентношћу (с другим слоганима за исти производ, али и са слоганима других производа) намеће високе критеријуме у погледу учинка њиме саопштених, експлицитних, али и имплицираних значења. Зато се, упркос краткоћи, тежи ангажовању већег броја значења, а то води примени бар једне од наведених стратегија, којима се у мрежу сажете поруке – често захваљујући успостављању веза с више изворних домена – могу ухватити промотивно корисне концептуализације.

Конструисање и употреба контекста кадрих да побуде више од једног значења исте лексеме усмерени су на здружено деловање потенцијалне семантичке дивергентности. Остаје да покажемо како овај дивергитет, упркос двосмислености или пак вишесмислености, делује, и у којој је мери комуникативно функционалан упркос очигледном кршењу кооперативног начела (уп. Грајс 1987).

2. О стратегијама експлоатације вишезначности у рекламама и промотивним слоганима

1. У свакодневној комуникацији уобичајено је да адресант покушава да отклони евентуалну недостатност поруке и нејасност исказа. Међутим, у рекламама се често суочавамо са привидним игнорисањем кооперативног начела, због чега енкодер мора да уложи додатан напор како би правилно разумео пропагандну поруку.

1.1. Промотивна порука увек тежи да буде што подстицајнија, једноставнија и краћа. Отуда се, као једна од релативно честих стратегија у рекламном дискурсу, јавља контекстуално побуђивање више значења полисемне лексеме. Здруженим деловањем на свест потрошача, ове семантизације истовремено доприносе ефективности и информативности поруке, чине је прегантнијом и изазовнијом за тумачење, памтљивијом и семантички богатијом, јер се намерава и реализована значења на овакав начин не само чвршће повезују са ширим контекстом, већ слоган чине комуникативно продорнијим.

2. Избор речи у рекламама, посебно падежних атрибута с придевским значењем, срачунат је да производ представи у најбољем светлу, зато се квалификацији робе придаје посебна пажња. Роба се тежи представити не само као изврсна, квалитетна, пожељна, већ и као посебна, због чега се у оквиру атрибуције очекују, а често и користе претенциозни изрази (в. ниже: *луксузна* крема, *иновативни* састојци, *спектакуларни* ефекти и сл.), али и придеви који, афирмативним денотативним, конотативним значењем и високом фреквентношћу у колоквијалном језику упућују на поуздане, проверене вредности и својства (уп. прид. *природан*, *слободан*, *леп*, *удобан* и сл.). Зато придев *добар*, иако се може сматрати лексички истрошеним, па отуда и недовољно убедљивим у промотивне сврхе, у следећим рекламама има истакнуто место:

1. Luksuzna krema, sadrži inovativne sastojke.
Energija, samopouzdanje i ... *dobra* krema – Soraya (*Story*, br. 322).

2. Dijamantsko podmlađivanje kože, spektakularni efekti.
Energija, samopouzdanje i ... *dobra* krema – SORAYA! (Alca Mania, br. 7/2011).

2.1. Први део рекламе јавља се у различитим варијантама, док је други сегмент сталан и синтаксички осамостаљен, што указује на тенденцију да се изједначи са слоганом. Именице (*енерџија, самопоуздање*) представљају носећу конструкцију, ситуациони оквир, али се за карактеризацију производа бира придев *добар*. На први поглед, избор би се могао оценити као немаштовит (у односу нпр. на гламур сугерисан придевима *луксузан, сџекџакуларан* и прил. *дијамантско*). Међутим, употреба овог адјектива ваљано је мотивисана: с једне стране непретенциозном једноставношћу ове изузетно фреквентне речи, а с друге, промишљеним ангажовањем ваљано одабраног сегмента из богатог значењског спектра придева *добар*. Остварене су и сажетост и прегнантност исказа, јер „*добра крема*” обећава знатно више читања и неупоредиво разгранатије асоцијативно поље од синтагме „*луксузна крема*” (уз то, *луксузна, иновативна крема* и сл. не мора бити и добра). Уверљивост и илокутивна снага исказа почивају на комплексу афирмативних значења које нуди полисемантичко поље овог придева (*добра* = подесна /за одређену намену/, ваљана, ефикасна, поуздана, вредна, квалитетна, благотворна и др.):

РСАНУ: **дџбар** 1. а. *који је блаже, човекољубиве нарави, који не чини зло, човечан, илениши, предусретљив; који је својствен џаквом бићу, који одражава џакву нарав.* – Севап значи добар чин (Кап. 1, 16). 5. д. *који задовољава одређену намену, функцију, подесан за нешто.* – Ово је средство добро против грознице (Р–К 2). ђ. *повољно одабран, подесан, погодан, прави; који је одговарајуће величине, удобан.* – У млого случајева, особито кад се глина у добар час оре, онда ју је могуће и дрљати (Матић Г. 1, 74). 6. б. *који се одликује вредношћу; погодан за употребу, искоришћавање; који поуздано, сигурно служи:* ~ сат, ~ пушка, ~ материјал, ~ земља [...] итд. д. *који се одликује квалитетом уопште, који представља позитивно достигнуће; успео, успешан.* – Његово старање о томе уроди добрим плодом (Зеч. Мил. 2, 299). 7. а. (*о органима, њиховој способности и функцијама*) *који повољно служи, способан.* – Ти имаш добре очи. Благо теби! (Вел. 1, 70). б. (*о физичким и душевним стањима*) *ведар, бодар, крејак.* – Јутрос сте добра лица (Мат. 12, 73). 8. а. *који обавештава о срећним догађајима, изазива задовољство, радостан, повољан.* – Ноћу иде, добре гласе носи (Суб. Б. 1, 225). б. *који пружа срећне, повољне могућности, који даје повољне изгледе.* – Радојка оста још неударта. Још никако да се јави добра прилика (Дач. Ж. 2, 29). 9. а. *сагласан са одређеним правилима, прописима, исправан.* – Протокол је по прочитању примљен као добар (Време 1874, 8). 10. г. *обилно, богато снабдевен, богат.* – Е мој брајко, није чудо што је тај тако задригао, тај је на добрим јаслама (Банат, Лот.).

2.2. Наведена значења подржана су концептом *добра* – добробити, напретка, благостања и сваке благодети, вредности, драгоцености (уп. *добро је зоре, добро/доброшћа је свећлост*, Лејкоф и др. ²1991: 187, 190). Уз то, допуњавају их обједињена значења позитивних везана за многобројне потенцијалне семантизације придева *добар*: *благост, племенитост, узорност* (у сваком погледу), *врност, вредност, поузданост, пријатност, хранљивост, успешност* и друге врлине повезују се са физичким и душевним стањима *ведрине, бодрости и крепкости* (7. б), *задовољством, радошћу* (8. а), *усаглашеношћу с правилима, прописима, тј. исправношћу* (9. а), *обилношћу и богатством* (10. г).

2.3. Управо овом големом и снажном потенцијалу позитивних својстава придев *добар* дугује своју популарност у рекламном дискурсу (уп. ШТИТИ ШТО ЈЕ ДОБРО; слоган компаније Tetra Pak), па се уз њега често користе и прилози са функцијом истицања (*изузетно, невероватно, особито* и сл.), нпр. прил. *озбиљно* (прим. 3), при чему се побуђују оба значења овог адверба да би се оствариле ве-

рификацијска (*уистину, без шале, збиља*; уп. РСАНУ 1. г) и интензификацијска функција (*у највећој мери, изузетно*; РСАНУ 2):

3. *Озбиљно* добар сир (Моја кравица – фета сир, Имлек; телевизијска реклама).

РСАНУ: *Џзбиљно* 1. г. *стварно, истински, збиља*. 2. *у највећој мери, јако, знајно, прилично*.

3. Када други елементи контекста, па и читава комуникативна ситуација утичу на реципијента да се удаљи од примарно сугерисаног (или наизглед одговарајућег) значења, долази до (привидног) сукоба, али и срећног споја, тј. коегзистенције двеју или више семантизација (уп. 3.1). Разрешење таквог дуела одвија се веома брзо, увек у корист намераваног значења, али оно које је „одбачено” често остаје да фигурира као део полисемичне игре и тако задржава статус релевантног елемента поруке (уп. т. 3.2.1, 3.3, 4.2, 5.2). У питању је, дакле, прагматичка функција полисемије, која се не среће у новинарском, научном и административном стилу. У колоквијалном језику, међутим, није необична, мада саговорници и у свакодневној комуникацији по правилу теже што лакшем издвајању суштине саопштења, док (не)намерно побуђена фигуративна и/или секундарна значења остају у позадини, или, једноставно, бивају одбачена.

3.1. Комбинација и редослед вербалних и ликовних елемената у телевизијској реклами за *Дијамант* маргин – *У СВЕ СЕ МЕША* – један је од типичних примера хотимичне, пројектоване вишезначности. Уводни кадрови сугеришу актуелизацију значења глагола *мешати се* са негативном конотацијом (РСАНУ 3) *пешљашти се, уилишати се, уиешљавати се у нешто, пачати се*, али наставак поруке (тј. реплика главног актера, младе жене која меси) доноси нагли обрт тиме што се фокус са старије жене (свекрве?) премешта на производ који „се меша и у теста, у слане и слатке кифлице ... меша ми се у поврће и у сваки ручак ... а тек у слаткише, у филове, у торте, и колаче, и знаш шта – савршен је!” (глас спикера понавља слоган: „Дијамант, стони маргарин – у све се меша”).

3.2. Конструисање и разумевање комуникативних садржаја рекламе готово да није замисливо без појмовне интерграције, под којом когнитивна лингвистика подразумева селективно пројектовање, а потом и комбиновање елемената из различитих менталних простора у нову, особено структурисану целину. Зато немали број реклама разумевамо захваљујући интегрисању семантичких и појмовних садржаја уграђених у језик.

3.2.1. Утицај на читаоца (потенцијалног потрошача) појачава се истовременим контекстуалним побуђивањем и интеграцијом двају или више значења исте лексеме. Интеграција значења се у свакодневној комуникацији избегава јер изазива неспоразуме, док се у пропагандном дискурсу користи као једна од комуникативних стратегија усмерених на оптимализовање утицаја поруке (на читаоца / гледаоца). На пример, у многим рекламама актуелизовано значење глагола *помоћи* (сврш.) и *помагати* (несврш.) можемо посматрати као семантички амалгам у коме се препознаје укрштање и садејство више значења.

3.3. Побуђивањем сродних значења исте лексеме рестриктивна функција контекста намерно се слаби, те у исказима у којима се каже да „препарат X *помаже* регенерацију” или сл. значење гл. *помоћи* разумевамо као особен семантички комплекс (помоћи ≈ олакшати + осигурати добробит + побољшати → спасти), при чему се, као оквирна импликација, препознаје значење „спасити, избавити, заштитити” (РСАНУ *помоћи* и *помоћи* 1. в) (Вељковић Станковић 2012: 373).

На овај начин порука се садржајно обогаћује, па се зато интенционалном призивању амбивалентних значења у рекламама прибегава све чешће:

4. Ova čajna mešavina pomaže osobama koje imaju probleme sa jetrom, žuči i stomacnim tegobama (извор: www.lekovitobilje.co.rs; 12. 5. 2013. год.).
5. Ekspert za bolove u grlu sa TriActive formulom pomaže već kod prvog grebanja u grlu... (извор: www.neo-angin.rs; 10. 6. 2013. год.).

3.4. Што се већи број могућих интерпретација јавља у свести саговорника / слушаоца, то је напор процесуирања и разумевања поруке већи (Спербер и Вилсон 1986: 204). Теоретичари релеванције, као и психолингвисти труде се да умање амбигвитете; ипак, двосмисленост се често поигравамо, јер, како Р. Барт каже, „налазимо задовољство у тексту”, те говорнике неретко знатно мање брину семантичке импликације и реперкусије, а много више реализација и начини остваривања бољих прагматичких ефеката (Нерлих и Кларк 2001: 4).

3.5. Ангажовање различитих значења једне лексеме у одређеном језичком окружењу може имати и друкчије исходе. Употребљена у истом контексту – али са различитим значењима – једна лексема може реализовати добар део свог полисемантичког поља. Понекад се (тобожње) неразумевање једног од тих значења користи као извор хуморне ситуације. Такав је случај са глаголом *исправити* у следећој шали, која се може употребити као лингвометодички текст током обраде вишезначности (у основној школи):

Отац пита сина:

– Мишо, када ћеш да *исправиш* оцене?

– Тата, сваког дана се трудим да их *исправим*, али професорка не испушта дневник из руке! Уз то, увек најдуже *исправља* моје задатке и само врти главом.

3.5.1. Говорникова стратегија је препознатљива: погрешно тумачење, превид или непознавање једног значења постаје окидач духовитог семантичког промашаја. Међутим, све три реализације гл. *исправити*³ подразумевају различита, контекстом омеђена значења, те не постоји могућност супституције, мада његова полисемантичка структура дозвољава поигравање приликом тумачења. Ипак, у сваком од појединачних случајева употребљена реч има само једно значење, док у примерима пропагандних порука запажамо намерно изазвана колебања.

4. Уколико контекст допушта, или чак подстиче недоумице, напор да разумемо које је значење „право” присиљава нас да вршимо брзу супституцију како бисмо открили које се најбоље уклапа у дато језичко окружење. Тада процес декодирања утиче и на начин посматрања контекста, који готово неприметно подешавамо сваком од побуђених значења, а како је контекст непроменљив, тражимо ослонце у импликацијама и сукцесивно опробавамо носивост појединих семантизација. Када су у питању рекламе, конкуретност је понекад толика да једно значење настоји да деконструише и потисне друго, но, има и других могућности: гдекад значења делују здружено, у неким случајевима доминира основно,

3 У РСАНУ читамо: *исправити* **1. а.** учинити да се нешто *пружи* у *правој* линији, учинити *правим* (нешто *искривљено*, *изувијано*); учинити да се нешто *нормално* *пружи*, да не буде *изломљено*, *кривудаво*; учинити *равним*, *глатким*, *поравнати*, *изравнати*. **2. а.** *извршити* *извесне* *измене*, *промене*, *померања*, *унеколико* *изменити*, *преправити*, *преудесити*. **б.** *ослободити* *грешака*, *отклонити* *оно* *што* је *погрешно*, *нетачно*, *неисправно*. **в.** *поправити* *неко* *погрешно* *решење*, *послужак*, *отклонити* *последиче* *неке* *погрешке*; *тачније* *објаснити*. **г.** *скренути* *некога*, *нешто* *са* *лошег* *на* *добар* *пут*; *преокренути*, *преобразити*, *усмерити* *у* *позитивном* *правцу*.

док је секундарно значење у позадини, или обрнуто, а хотимични амбигвитет, као што ћемо показати, понекад се ослања и на хомонимију.

4.1. Рекламирање средстава за прање (веша, судова, подова и сл.) не може заобићи концепт чистоће, као један од основних услова добро устројеног, здравог, па отуда и срећног живота. Основно значење прид. *чист*, као и концепт (физичке) чистоће разумевамо преко негативне дефиниције, тј. као *одсуство* непожељног, штетног, нездравог у животном окружењу (чисто X јесте X без прљавштине; уп. семантичко саодношење лексема, Драгићевић 2007: 267). У *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске придев **чист** дефинисан је као „онај који је без прљавштине, без мрља, који није умрљан, уредан; супр. прљав” (1. а), док се основно значење антонима *прљав* одређује на следећи начин: „који на себи има мрља, нечист, упрљан” (уп. прљавштина 1. *ћубре, смеће, нечистића*). 2. фиг. *нечасности, непоштенје; нечасно дело, неморалан, ружан постојањак*). Концепт чистоће – који се закономерно шири обухватајући фигуративним значењима етичке вредности (уп. Чисту образу мало воде треба) – један је од темељних параметара добра и благостања (а пошто се примарно односи на физичку чистоћу, под своје окриље окупља незагађеност, уредност, беспрекорност, прикладност, свежину, задовољство, па и лепоту).

4.2. Хомоморфност придева у облику средњег рода (*чист*, -а, -о) и прилога *чисто* често се користи у пропагандним слоганима, нпр. **ЧИСТО** [/ –] **ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ** (Дуел, детерцент за рубље). У рекламама за овај производ експлоатише се могућност модификације поруке интонативним варирањем које настаје као последица парцелације, тј. издавања једног реченичног члана. Наиме, категоријална припадност речи *чисто* у овом контексту варира зависно од тога да ли се паузом у говору (а у писању тачком или цртом) сигнализује њено издавање, или не. Тако се остварује вишезначност исказа: у првом случају (А) *Чисто. Да не поверујеш* (или *Чисто – да не поверујеш*) пауза сугерише придевско значење речи *чисто*, па први део исказа разумевамо на следећи начин: „све је чисто / рубље је чисто...”, док је у другом случају *чисто* прилог (Б) *Чисто да не поверујеш* = „Готово / скоро / безмало да не поверујеш”. Међутим, потоње читање, с обзиром на познавање контекста (вербалног, а такође и визуелног), управо захваљујући инструментализацији хомоморфности, уз прилошко, призива и придевско значење (*чист*), којима се порука у свести адресата лако проширује: *Чисто* да не поверујеш колико је *чисто*!

4.2.1. Нису необични примери у којима се примат даје секундарном значењу придева *чист*, док се денотативно користи као контекстуална подлога, па се прагматичка функција полисемије препознаје по тежњи да се у једном исказу реализују два значења – верификацијско и квалификацијско (уп. 2.3):

6. Рубел – *чиста* уштеда (слоган у реклами детерцента за веш).

РМС: **чист** 1. а. који је без прљавштине, без мрља, који није умрљан, уредан; супр. прљав. 8. б. пошун, несумњив, прави, шипчан, сушш.

Рубел је права / сушта / истинска уштеда (чист 8. б) → верификација (екплицирано, експонирано значење)

+

истински чисто, уредно [рубље] (чист 1. а) → квалификација (имплицирано, сугерисано значење)

5. Онеобичавање поруке могућношћу различитих читања понекад ставља на пробу саговорничково лингвистичко, па и енциклопедијско знање. Намерно увођење хомонима у минималне контексте често отежава разумевање поруке. Уколико употребљени хомоними имају више од једног значења, извор потенцијалног амбигвитета је још сложенији: (а) значење је условљено избором једне од хомонимних лексема и (б) избором одређеног значења те лексеме.

Овај тип грађења двосмисла и/или ангажовања вишезначности у исказима карактеристичан је за слогане појединих културних манифестација са завидним друштвеним угледом, чија публика воли интелектуалне изазове (отуда није неочекиван један од познатих слогана Феста: ФЕСТ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ, уп. тест интелигенције).

5.1. Код хомоморфа, с обзиром на могуће категоријалне, као и семантичке разлике, особито уколико су у питању вишезначне лексеме, које – захваљујући оскудном вербалном контексту и веома отвореном асоцијативном плану – дозвољавају различита читања, ситуација је знатно комплекснија. Р. Драгићевић указује на хомонимију као узрок неспоразума у комуникацији: „Важно је имати у виду да пошиљалац поруке често намерно формира хомонимску ситуацију и њоме се служи да би остварио неки циљ у преношењу поруке” (Драгићевић 2007: 327).

5.2. Пример који смо изабрали за илустрацију амбигвитета и употребили га у анкети (в. ниже, т. 6) такође је један од слогана Феста: *Да ли си кадар за Фест?* Уколико се реч *кадар*¹ у наведеном слогану разуме као именица, исказ је могуће схватити на неколико начина, при чему се могу активирати готово сва значења лексеме *кадар*¹ забележена у РСАНУ, слично ће бити и ако се енкодер определи за адјектив *кадар*². Овако богат избор примаоца поруке оставља у недоумици, чиме се, за извесно краће време, процес комуникације продужава. У том периоду енкодер је усредсређен на процесуирање поруке и претрагу властитог лексикона, па такво оклевање омогућава и нешто дужи паралелан опстанак бар двају значења која се, сходно ширини адресатовог вокабулара, најпре наметну:

РСАНУ: **ка̀да̀р**¹, -дра м (фр. *cadre*)

1. (обично уз одговарајућу одредбу) *састав, скуп лица обухваћених извесном организацијом, службом, струком, рангом и др., персонал, особље (обично стручно)*. – Још више него досад потребно је подизати стручни кадар (Прегл. 1948, св. 1–2, 5). Али све оне [школе] заједно, саме по себи малобројне ... нису могле створити потребан кадар за управу (Бар. 5, 100).

2. вој. а. *целокупан сџални састав војске неке земље (у доба мира); јединице које чине обвезници на одслужењу војног рока*. – Као ратник сматра се официр, подофицир, каплар, морнар и редов – обвезник (из кадра и резерве) (Зб. зак. 12, 6).

б. *обавезни војни рок; одслужење војног рока*. – После одслуженог кадра некако [је] нашао ново место и опет неуморно радио (Радић Д, 2, 131).

3. филм. а. *филмска слика одн. приказ снимљен једним, непрекинутим радом камере*. – Под филмским кадром подразумевамо један филмски снимак (Филм 1946, 30).

б. *оквир, простор који филмска камера обухваћа снимањем*. – Ако у филмској сцени неко од лица нема у даном моменту драмску функцију, оно не улази у кадар (Филм 1947, 3/10). фиг. Писац је продужио роман преко свог првог плана. И када је већ једном изашао из кадра, он је ударио у ... уметање и ширење (Поп. Ј., Р. МС–МХ).

ка̀да̀р², -дра, -дро (обично у предикату) (тур. *kadir*)

1. *који има снаге, моћи за нешто, који за нешто располаже одговарајућом способношћу, квалификацијом, знањем и др., способан*. – А кадар сам стићи и утећи / И на страшну мјесту постојати, / Не бојим се никога до Бога (НП Вук 3, 4). Без оних знаменитих стихова о слободи доктор Здравко ... није био кадар да састави говор (Кол. 1, 32).

2. *који се може одлучити на нешто, склон нечему.* – Ово смо ваљда кадри признати (Дан. Ђ. 8, 45).

6. *Анкета – процедура и резултати.* Студентима треће године Филолошког факултета у Београду најпре је предочен слоган Феста из 2007. године – **Да ли си кадар за Фест?** и дато кратко време да се – у складу са својим језичким осећањем – одреде за једно од могућих тумачења, те да га објасне и/или парафразирају. Потом је свима, на посебном листу, дат ексцерпт из РСАНУ са лексикографским дефиницијама и примерима употребе обеју лексема. Тако су могли да провере своје језичко осећање и тумачење слогана накнадно прецизирају.

6.1. Већина испитаника је закључила да исказ може имати више од једног читања. Прво које се наметнуло произишло је из укрштаја значења *кадар*¹ (РСАНУ 1) и *кадар*² (РСАНУ 1): „Да ли си способан да, као компетентан гледалац, тј. као довољно добар познавалац светске филмографије/филма пратиш програм Феста?” У другом читању ангажована су значења им. **кадар**¹ 3. а. (*филмска слика снимљена једним непрекинутим радом камере*) и 3. б. (*оквир, простор који филмска камера обухвата снимањем*); на темељу тих семантизација је, с обзиром на природу ове манифестације, изграђен концепт гледаоца као „онога ко је у кадру”, тј. појединца који, гледајући филмове, на особен емотиван и интелектуалан начин у њима учествује (као и глумци, који заиста јесу у *кадру*).

Рекли бисмо да је намеравана семантичка амалгамизација у овом случају остварена, јер су различита читања – покренута значењима речи које не припадају истој врсти – успоставила одрживу кореспонденцију концепата компетенције и способности. Тако је значењско поље именице, захваљујући нерестриктивном контексту, остварило контакт са семантиком придева (*кадар*¹ 1. + *кадар*² 1. ≈ скуп /релативно/ компетентних појединаца + способних за X).

6.2. Овај део анкете био је усмерен на испитивање комуникативне компетенције, а имао је и експланаторну функцију, док је други део подразумевао одговоре на 4 питања која су се тицала лингвистичке компетенције и, истовремено, откривала ширину (индивидуалног) вокабулара. Првим питањем проверавало се да ли је испитаник, пре увида у ексцерпт из речника, (а) препознао хомонимију; (б) одговор на друго питање односио се на превалентност једне од лексема у идиолекту испитаника (Чешће употребљавам лексему *кадар*¹, *кадар*² /подвући/, и то са значењем наведеним у РСАНУ под ___); (в) у одговору на треће питање требало је навести типичан контекст у коме се лексема *кадар*² употребљава и једну блискозначницу; (г) последње, четврто питање, захтевало је од испитаника да напишу која су им значења наведених лексема до тада била непозната.

6.3. У анкети је учествовало 45 студената Филолошког факултета у Београду (студијска група 01). Мада један број испитаника није одговорио на сва питања, резултати су открили многе занимљиве чињенице у вези са употребом и познавањем значења посматраних лексема. На прво питање одговорила су 32 студента (71,11%) казавши да предочене лексеме не разликују с високом поузданошћу, али да у наведеним контекстима препознају већину (у РСАНУ наведених) значења.

Циљ другог захтева анкете био је да утврди којој лексеми и ком њеном значењу се најчешће даје предност (тј. која су значења наведених лексема активнија у идиолекту испитаника); резултати су следећи:

- укупно 24 студента, односно 53,33% испитаника изјаснило се да лексему *кадар*¹ користи са значењем 3. филм. а. (*филмска слика одн. њризор снимљен једним, непрекинутим радом камере*);
- десеторо, тј. 22,22% одговорило је да чешће употребљава лексему *кадар*¹ са основним значењем (1);
- шесторо (13,33%) је дало предност семантизацији 3. б. (*оквир, простор који филмска камера обухвата снимањем*);
- нико се није определио за значења *кадар*¹ 2. а. и 2. б, а одговори на последње питање су потврдили да су им ова значења потпуно страна;
- они који су предност дали прид. *кадар*² (11,12%) изјаснили су се да употребљавају само основно значење ове речи (*који има снаге, моћи за нешто, који за нешто располаже одговарајућом способношћу, квалификацијом, знањем и др., способан*).

Трећи захтев је, призивањем најчесталијег контекста, испитивао и којој се блискозначници лексеме *кадар*² даје предност; као синоними су навођени придеви *способан* – у 60% случајева (27), *сиреман* 6,66% (3) и *вољан* 2,22% (1). Последње, четврто питање тичало се непознатих значења; сви су листом одговорили да су им потпуно непозната значења именице *кадар* у РСАНУ наведена под 2. а. и 2. б, као и секундарно значење придева *кадар* (РСАНУ *кадар*² 2).

6.4. Да сумирамо. Рекли бисмо да висок проценат опредељених за значење им. *кадар*¹ 3. а. (филм.) не показује с великом поузданошћу реалност употребе ове лексеме, већ је овакав одговор највероватније провоцирала природа контекста, јер се слоганом промовише позната филмска манифестација. Тај закључак добрим делом подржава и велика сложеност испитаника у тумачењу поменутог слогана („бити способан у смислу компетенције и моћи перцепције”). Све то упућује на чињеницу да су у активном вокабулару студената присутне обе лексеме, али да контекст, сасвим природно, једној од њих даје предност. Хомонимија није одмах уочена. Чини се да је током одговарања на захтеве анкете питање категоријалне припадности речи већини промакло, а да су испитаници, без обзира на своју професионалну опредељеност, највећу пажњу посветили тумачењу слогана, тј. разрешавању наметнутог амбигвитета (уп. напор процесуирања поруке, т. 3.4).

6.4.1. Треба истаћи и чињеницу да је у анкети игнорисано секундарно значење лексеме *кадар*² (*који се може одлучити на нешто, склон нечему*). Диференцијација овде очито није запажена, нити се у примеру наведеном у РСАНУ убедљиво препознаје, па вероватно зато ова семантизација није ни наведена у РСЈ. Поред тога, то што ниједном испитанику нису била позната поједина значења именице (*кадар*¹ 2. вој. а. и 2. б) не указује само на процес архаизовања ређе ангажованих семантизација, већ и на недовољност читања књижевних дела писаца који поменути лексему уобичајено користе управо с тим значењем. Мада се не може порећи да су значења 2. а. и 2. б. знатно мање заступљена у односу на основно (1), као и на она која су означена квалификатором *филм.* (3. а, 3. б), у *Корпусу савременог српског језика* Математичког факултета у Београду није их тешко пронаћи и препознати (нпр. Када су, 31. октобра 1839. године, образовани први војни судови у Србији, мирнодопски стални *кадар* српске војске имао је укупно 1.291 редова и официра ... КССЈ; *Полиција*, 06. 02. 2001. год.).

3. Закључак

Сви наведени примери јасно показују да тежња релевантности није алфа и омега комуникације; комуникација са саговорником понекад се претвара у игру енкодирања поруке, па и у искушавање језичке компетенције. Увођењем више од једног значења полисемне речи информативни оквир намерно се шири да би се остварила сврховита кореспонденција значења. Ипак, „приодато” значење није прагматички редундантно, већ представља део осмишљеног прираштаја информације. Зато амбигвитет заснован на експлоатацији полисемије не тумачимо само као лудистички елемент којим се подстиче изазов одгонетања, већ као хотимичну екстензију исказа којом се снаже пажња и когнитивна активност саговорника, учвршћује комуникативна веза и порука чини упечатљивијом и памтљивијом. Оваква стратегија (и)зазивања вишезначности показује да успешном комуникацијом не треба сматрати само ону вербалну размену коју карактеришу праволинијски ток, брз пријем и лако разумевање информације. Потврду овог запажања налазимо и у констатацији С. Табса да модел *пошкожне игле*⁴ не може функционисати безостатно, јер имплицира погрешну представу о пасивности публике, те се зато моћ медија понекад преувеличава. Међутим, савремена публика не сме се потцењивати, јер су примаоци медијских порука све активнији учесници у комуникацији (Табс 2013: 649–650). Стога изазивање и коришћење вишезначности у пропагандном дискурсу представља очекивану последицу уважавања ове чињенице: пошто су и пошиљалац и прималац носиоци српског језика као матерњег, сачињеност поруке у којој поједине речи могу реализовати различита значења удружује их у вербално-мисаоној активности, па се тако учесници у комуникацији посредно зближавају. Мада је у питању масовна, дакле, медијима посредована комуникација у којој су адресант и адресат не само физички удаљени, већ и један другоме непознати, поверење које се међу саговорницима зачиње заснива се на познавању истог језичког кода, а учешће у разрешавању семантичког амбигвитета повећава блискост. Тако трагање за значањем постаје пут према бољем (спо)разумевању, прихватању и поверењу. Нешто дуже трајање процесуирања поруке није губитак, већ добитак, пошто задржана пажња повећава изгледе у погледу стварања блискости, па тиме и шансу за утицај на ставове и понашање адресата.

Дакле, стварање, а потом разрешавање недоумица насталих експлоатацијом вишезначја баца ново светло на категорију модалитета и Грајсову максиму „буди јасан”. Мада потребу за јасноћом Грајс симетрично омеђује субординираним максимама (а. избегавај нејсане изразе, б. избегавај двосмислености, в. буди кратак, г. пази на редослед излагања), очито је да увођење интенционалне двосмислености под одређеним условима не угрожава ни поменуто начело, нити омета комуникацију, већ напротив – интензивира когнитивне процесе и подстиче изграђивање језичке компетенције. Комуникација се најчешће неометано одвија, те примећујемо да се на једнозначности утемељена јасност не може, како је Грајс постулирао, сматрати једино пожељном.

4 С. Табс каже: „Рана истраживања масовних комуникација сугерисала су да је ток информација од извора до примаоца увек директан и тренутан. Према овом гледишту, које се често означава као **модел поткожне игле**, сваки члан публике прима поруку директно од извора одређеног медија. То значи да ако је „инјекција” довољно моћна, онда ће она на неки начин утицати на примаоца. Даље импликације ове теорије јесу да масмедији могу да имају скоро магично, а понекад и потенцијално опасно дејство на публику (поготово уколико се медији користе за организацију великих пропагандних кампања)” (Табс 2013: 649).

Остављајући по страни научни, педагошки, а добрим делом и информативни дискурс, примећујемо да у многим случајевима морамо уложити додатан напор зарад енкодирања значења. Није реч само о разумевању и рашчињавању фигуративних значења, нити реторичких бравура, па ни о склоности лудистички инспирисаним девијацијама чије разрешење води интелектуалном задовољству, већ о потреби да се истовременим побуђивањем више значења изгради додатна и, захваљујући друкчијем когнитивном сценарију, разграната, па отуда и истакнута контекстуална подлога. Тако, у најједноставнијем случају амбигвитета, када су, на први поглед прикладна два значења исте лексеме, једно од њих бива искоришћено као сцена на којој ће друго бити јасније препознато као једино прихватљиво, док управо то „одбачено” значење постаје снажна когнитивна и асоцијативна подршка разумевању али и запамћивању намераване семантизације. У многим другим, разноврсним примерима долази до корелације и/или интеграције значења, захваљујући чему запажамо до сада мало испитивану комуникативну и прагматичку функцију полисемије, појаву коју би ваљало детаљније истражити, и то не само у рекламном дискурсу, већ и у колоквијалном језику, у коме такође није неубичајена.

Литература:

- Вељковић Станковић 2012: Д. Вељковић Станковић, Семантичка и прагматичка функција глагола у језику рекламе, *Научни састџанак славистџа у Вукове дане* 41/1, 369–382.
- Грајс 1987: Н. Р. Grice, Logika i razgovor, u zborniku: *Kontekst i značenje* (ur. N. Mišević i M. Potrč), 55–67, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексиколоџија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Лејкоф и др. ²1991: G. Lakoff, J. Espenson, A. Schwartz, *Master Metaphor List*, Berkeley: University of California.
- Лејкоф и Џонсон 2003: G. Lakoff, M. Jonson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Нерлих и Кларк 2001: В. Nerlich, D. D. Clarke, Ambiguities we live by: Towards a pragmatics of polysemy, *Journal of Pragmatics* 33, 1–20.
- Спербер и Вилсон 1986: D. Sperber, D. Wilson, *Relevance*, Oxford: Blackwell.
- Табс 2013: S. Tabs, *Комуникација*, Београд: Clio.

Извори:

- КССЈ: *Корпус савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду* [<http://korpus.matf.bg.ac.rs>].
- РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (1967–1976).
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (т. I–XVIII), Београд: САНУ, Институт за српски језик (1959–2010).
- РСЈ 2007: *Речник српског језика* (ур. Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска.
- Електронски извори:
<http://www.alca.rs>: *Alca Manija*, br. 7/2011 (интерни часопис компаније Alca Trgovina d.o.o) <10.12.2012. год. >

<http://www.lekovitobilje.co.rs> <12. 5. 2013. год.>

<http://www.neo-angin.rs> <10. 6. 2013. год.>

POLYSEMY WITHIN COMMERCIAL DISCOURSE

Summary

In this paper we have examined the communicative function of a specific exploitation of polysemy within commercial discourse and the effects of induction and correlation of different meanings for the same lexemes in a particular context. The analysis of advertising slogans in which an ambiguity has appeared due to the decrease in the restrictive part of the context has shown that, with the introduction of more than one meanings of the polysemous lexeme, the informative area of the statement becomes wider, resulting in a communicatively purposeful correspondence of meanings. However, the added meaning is not redundant; it is introduced by carefully chosen strategies by which pragmatic and communicative functions of polysemy are realized. The simplest case of ambiguity is the struggle between two meanings: from this conflict one semantization appears as a dominant one, while the other falls back, playing a simultaneous role of support and background for the intended meaning. To some extent, more complicated cases are those involving the competition of polysemous homonyms in which understanding the message requires overcoming two obstacles: the first step is the choice between two homonyms (which do not necessarily belong to the same lexical category), and the other involves the selection of one meaning of the intended lexeme. The ambiguity constructed in such a manner, built on polysemous potential of a lexeme, is understood as the deliberate statement extension by which the attention and cognitive activity of the interlocutor become more active, making the communicative relation and message more pronounced and more memorable.

Key words: polysemy, advertisement, ambiguity, semantic integration, cooperative principle (maxim of manner)

Dragana Veljković Stanković

Надежда Р. Силашки¹
 Универзитет у Београду
 Економски факултет

ЗООСЕМИЈА И СЕМАНТИЧКА ДЕРОГАЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

Метафоре животиња честе су у многим језицима, а процес зоосемије одговоран је за читав низ термина којима се именују људи и људске карактеристике. Те метафоре представљају једно од средстава конструисања друштвеног идентитета, па се истраживањем може утврдити да ли постоји разлика у њиховом коришћењу између мушкараца и жена, посебице у сврху семантичке дерогације. Под окриљем теорије појмовне метафоре (Лејкоф и Џонсон 1980; Кевечеш 2002) овде предочавамо резултате истраживања у коме је учествовало 30 студената и 30 студенткиња из Србије, чији је циљ био да се утврди да ли мушкарци и жене користе исте зоосеме кад описују жене и њихове особине, као и да ли мушкарци испољавају већи степен склоности ка семантичкој дерогацији.

Кључне речи: метафора, зоосемија, семантичка дерогација, жене, српски

1. Увод

Метафоре са називима животиња честе су у многим језицима, што је већ доказано многобројним истраживањима, од којих су нека и контрастивне природе (нпр. за српски в. Халупка Решетар и Радић 2003; Продановић Станкић 2004; Радић Бојанић и Каранфиловић 2009; за друге језике в. нпр. Неси 1994; Талебинецад и Дастџерди 2005; Хси 2006; Силашки и Ђуровић 2010, Силашки 2011. итд.). Терминологијом теорије појмовне метафоре (Лејкоф и Џонсон 1980; Кевечеш 2002), коју као оквир истраживања користимо у овом раду, а унутар ширег опсега когнитивне лингвистике, може се рећи да је домен животиња³ веома продуктиван изворни домен у процесу метафоризације. Процес зоосемије је, дакле, одговоран за читав низ термина којима се именују људи и људске карактеристике, при чему зоосемију дефинишемо као употребу назива за животиње у њиховом метафоричком значењу за реферисање на људска бића и људске особине. Животињске метафоре представљају једно од средстава конструисања друштвеног идентитета и „један од главних механизма који доприносе ширењу и учвршћивању народног веровања” (Лопез Родригез 2009: 78).

Поред тога, животињске метафоре не само што имају когнитивну основу, већ су и културолошки мотивисане, тј. одликавају ставове и веровања одређене друштвене заједнице у односу на животињске врсте, што значи да варирају од културе до културе, у простору и времену. У свакој култури, одређени називи за животиње чврсто су повезани са одређеним особинама, о чему у друштвеним

1 silaskin@sbb.rs

2 Овај рад резултат је истраживања обављеног у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије бр. 78002 *Језици и културе у времену и простору*.

3 Појмовне метафоре се конвенционално пишу малим ВЕРЗАЛОМ.

заједницама постоји скоро општа сагласност (Неси 1994: 274). Стога се истраживањем животињских метафора које се користе у неком друштву може стећи важан увид у преовлађујући културни модел тог конкретног друштва. Исто тако, истраживањем је могуће утврдити не само да ли припадници одређеног друштва метафоре животиња користе у позитивном или негативном смислу, већ и да ли постоји разлика у њиховом коришћењу између мушкараца и жена, посебице са ефектом семантичке дерогације.

У овом раду покушаћемо да установимо, са когнитивнолингвистичког становишта, како студенти из Србије оба пола користе двадесет одабраних назива за животиње да би помоћу њих метафорички указали на одређене физичке и менталне карактеристике особа женског пола. Показаћемо следеће: (1) који се називи за животиње најчешће користе као негативне, односно позитивне метафоре за жене; (2) да ли студенти оба пола користе називе истих животиња у сврху дерогације жена; и (3) да ли студенти у поређењу са студенткињама испољавају већи степен склоности ка семантичкој дерогацији жена путем животињских метафора. Да бисмо добили одговоре на овако формулисана истраживачка питања, као истраживачки инструмент користили смо за ову прилику посебно осмишљен упитник, чије ћемо резултате приказати и коментарисати у наредним одељцима рада. Пошто су метафоре генерално ретко лишене евалуативног набоја (што их, између осталог, чини моћним средством перспективизације), у раду ћемо, надамо се, показати у којој се мери семантичка дерогација испољава у српском језику путем коришћења животињских метафора, као и да ли су њени корисници махом мушкарци који их користе за опис физичких и менталних карактеристика особа женског пола, или, пак, и жене, поред мушкараца, усвајају и понављају исту врсту евалуације када је реч о особинама жена и њиховог карактерисања путем животињских метафора.

2. Зоосемија кроз призму теорије појмовне метафоре

Теоријски оквир који користимо у раду јесте теорија појмовне метафоре, коју су пре више од три деценије осмислили Лејкоф и Џонсон (1980). Ови аутори јасно указују на то да метафора није само украс текста који доприноси његовој живописности, пука стилска фигура и средство поетске имагинације, као што се некад искључиво сматрало, већ много више од тога – то је значајан когнитивни инструмент који користимо у свакодневном животу у мишљењу и делању. Према заговорницима теорије појмовне метафоре, појмовна метафора односи се на разумевање једног, обично апстрактног и слабије структурисаног, циљног домена, на основу другог, најчешће физички опипљивог и лакше разумљивог појма, изворног домена. Ради се, другим речима, о скупу пресликавања између повезаних изворног и циљног домена, у том виду да се компликованији и теже схватљив циљни домен схвата на основу лакше појмљивог изворног домена (нпр. као у метафори *ЉУБАВ ЈЕ ПУТОВАЊЕ*, са карактеристичним метафоричким изразима као њеним површинским, језичким реализацијама нпр. *Ова веза не води никуда*, *На раскрсници смо*, *Мораћемо да кренемо одвојеним путевима* итд.) (Кевечеш 2002). Метафоре обликују начин нашег размишљања, те се у том погледу могу сматрати важним средством које указује на начин категорисања света око нас и схватања апстрактних, углавном неопипљивих и тешко схватљивих појмова. Метафоре одражавају нашу појмовну структуру, што значи да се јављају у говору зашто што је наш ум метафоричан по природи (Лејкоф и Џонсон 1980, Лејкоф

и Тернер 1989, Кевечеш 2002, итд.). Другим речима, истраживањем онога што *говоримо* може нам помоћи да установимо шта заиста и *мислимо*.

Тако, на пример, метафора људи су животиње између осталог структурира наш начин размишљања о појединим својствима људских бића која нас окружују. Како је до тога уопште дошло – наиме, да људи своје особине изражавају на основу оних животињских, или, терминологијом теорије појмовне метафоре, зашто је циљни домен људи метафорички структуриран помоћу изворног домена животиња. Како тврди Кевечеш (2002: 124–125), једини начин на који су називи животиња могли стећи значење и тако оформити метафору ЧОВЕК ЈЕ ЖИВОТИЊА, односно људско понашање ЈЕ ЖИВОТИЊСКО ПОНАШАЊЕ, јесте тај да су људи најпре приписали сопствене, људске атрибуте животињама, а затим су те исте карактеристике поново приписали људима, тј. најпре су животиње персонификоване, тј. антропоморфизоване, а затим су карактеристике животиња засноване на понашању људи искоришћене за разумевање људског понашања, тј. људи су зооморфизовани. Метафора људи су животиње структурира наше схватање људског понашања и његових релевантних аспеката, што значи да је „антропоморфизација животињских особина и понашања скоро увек предуслов за метафоричку употребу назива за животиње” (Талебинецад и Дастцерди 2005: 145). Премда је свакако неопходно исказати опрез у погледу прекомерних уопштавања до којих може доћи приликом приписивања животињских особина људима, чињеница да су управо људи дали називе животињама дозвољава нам да о људском понашању резонујемо на основу оног животињског (Нилсен 1994: 257).

Фонтека и Каталан (2003: 774) сматрају да неколико особина карактерише метафору животиње. Прво, ови аутори указују на њену систематичност, у смислу да је могуће уочити идентичну врсту структуре која се састоји из скупа прсликавања између изворног домена (животиње) и циљног домена (људи) (Фонтека и Каталан 2003: 774). Друго, метафора животиње заснована је на нашем искуству са људима и животињама, „а као резултат тога, и на нашем схватању природе ствари и њене везе са понашањем” (Фонтека и Каталан 2003: 774). Треће, ова метафора заснована је на метафори вишег реда ГЕНЕРИЧКО ЈЕ СПЕЦИФИЧНО, која „омогућава прсликавање генеричких информација са изворног домена на конкретан пример у циљном домену” (Фонтека и Каталан 2003: 774). Коначно, метафора животиње имплицира вертикалну организацију бића, у складу са метафором великог ланца бића, која нам „омогућава да опште карактеристике људског карактера схватимо на основу лако схватљивих атрибута бића која нису људи” (Лејкоф и Тернер 1989: 172). Метафора велики ланац бића у когнитивним категоријама може се схватити као „културни модел који се односи на врсте бића и њихова својства и поставља их на вертикалну скалу на којој се ‘виша’ бића и својства налазе изнад ‘нижих’ бића и својстава” (Лејкоф и Тернер 1989: 166).

Називи за животиње користе се за опис људи, њихових пожељних или непожељних карактеристика, за љубазно или погрдно ословљавање, при чему су такве метафоре увек засноване на метонимији. Наиме, типична својства животиње стоје за ту животињу, па се у процесу метафоризације само најистакнутије особине животиња (преко метонимије мотивисане когнитивним принципом типично пре атипичног) (Раден и Кевечеш 1999) прсликавају на људе као циљни домен. Многе студије о животињским метафорама истичу да називи животиња (зоосеме) имају снажан прагматски ефекат који неретко резултира семантичком дерогацијом. Те студије првенствено се усредсређују на разлике у метафоричкој употреби назива животиња за опис мушкараца и жена. Доста аутора тврди да

животињске метафоре углавном, али не и увек, истичу негативне карактеристике људских бића (нпр. Талебинецад и Дастџерди 2005: 137), што такве метафоре чини добрим кандидатима за дерогативе (Лопез Родригез 2009: 93). Термин *семантичка дерогација*, који „имплицира и пејоризацију и поларизацију” (Фонтека и Каталан 2003: 772) постаје нарочито изазован кад се користи „у контексту рода и језика” (Фонтека и Каталан 2003: 772). Семантичка дерогација нераскидиво је повезана са андроцентризмом испољеним у језику. Наиме, схватање је да западним друштвима већином владају мушкарци, а као последица тога особине које се приписују мушком и женском полу изузетно су андроцентричне, јер се мушкарци узимају као критеријум на основу ког се мере особине жена (Фонтека и Каталан 2003: 772). Истраживања су показала да се нпр. у енглеском језику већи број дерогативних слика користи у метафорама које описују жене у поређењу са онима које се користе за опис мушкараца (Холмс 1992, према Фонтека и Каталан 2003: 773).⁴ Поставља се, дакле, питање: ако се у језику семантичка дерогација жена испољава путем метафоричких слика животиња, ко у ствари користи те метафоре? Да ли су мушкарци ти који се путем животињских метафора погрдно изјашњавају о женама, или су и жене те које коришћењем метафоричких слика животиња при опису женских особа у ствари подржавају дерогацију жена? Управо је то оно чиме се бави наше истраживање.

3. Истраживање

Циљ истраживања у овом раду био је да се утврди следеће: (1) да ли мушкарци и жене користе исте зоосеме кад описују жене и њихове особине, као и (2) да ли мушкарци испољавају већи степен склоности ка семантичкој дерогацији путем коришћења животињских метафора, односно да ли и саме жене на исти начин усвајају и перпетуирају сличне вредносне судове о женским физичким и менталним карактеристикама.

У истраживању је учествовало 30 студената и 30 студенткиња Економског факултета Универзитета у Београду, старости између 20 и 22 године. Учесници су путем посебно осмишљеног упитника одговорили на следећа питања: (1) које би називе животиња (од понуђених 20) употребили да опишу неку женску особу, (2) које би физичке и/или менталне карактеристике та женска особа имала, као и (3) да ли би метафоре употребили у позитивном или негативном смислу.

Упитник је, као што је већ речено, садржао 20 назива животиња, од којих су 13 били називи за домаће животиње у женском роду (*мачка, пашка, свиња, крмача, кокошка, коза, куја, овца, кобила, крава, ђуска, ћурка и мазга*), 4 називи за дивље животиње у женском роду (*шишрица, змија, слоница, и лавица*), док су три преостала назива била генеричка (*лисица, риба и жирафа*). Иако је истраживањима других језика и култура већ потврђено, а и сами смо, као изворни говорник српског језика, свесни да деминутиви, тј. називи младунчади животиња, па и хипокористици типа *маца, куца, пиле(нице)*, играју значајну улогу у семантичкој дерогацији жена кад је реч о животињском царству, они су овом приликом искључени из анализе. Након неколико општих питања у вези са полом и година-

4 За српски в. Продановић Станкић (2004). Ауторка пружа исцрпан опис метафоре људи су животиње вербално реализоване у српским и енглеским пословицама, те наводи 11 група пословица класификованих према појединим људским карактеристикама које су овлапоћене у конкретном називу за животињу.

ма старости, испитаници су најпре замољени да заокруже имена оних животиња која би употребили да опишу неку женску особу, било у позитивном или негативном смислу, а затим да наведу карактеристике (физичке и/или карактерне) женске особе коју би назвале именом одређене животиње.

НАЗИВ ЖИВОТИЊЕ	% женских испитаника	женски испитаници: ЕВАЛУАЦИЈА МЕТАФОРЕ	% мушких испитаника	мушки испитаници: ЕВАЛУАЦИЈА МЕТАФОРЕ
МАЧКА	68%	+/-	90%	+/-
ПАТКА	3%	-	3%	-
СВИЊА	29%	-	13%	-
КРМАЧА	26%	-	47%	-
КОКОШКА	48%	-	67%	-
КОЗА	48%	-	23%	-
КУЈА	3%	-	20%	-
ОВЦА	26%	-	37%	-
КОБИЛА	13%	-	0%	/
КРАВА	39%	-	30%	-
ЛИСИЦА	55%	+/-	50%	+/-
РИБА	55%	+/-	70%	+
ТИГРИЦА	19%	+/-	37%	+
ГУСКА	19%	-	40%	-
ЗМИЈА	77%	-	60%	-
ЂУРКА	39%	-	53%	-
СЛОНИЦА	3%	-	0%	/
МАЗГА	26%	-	7%	-
ЖИРАФА	26%	неутрално	20%	неутрално
ЛАВИЦА	64%	+/-	57%	+

На горњој табели приказани су резултати добијени путем упитника. У првој колони наведени су називи животиња (њих 20). Друга колона показује проценат женских испитаника који би одређени назив животиње метафорички употребили да опишу физичке или карактерне особине женске особе. Трећа колона табеле показује како женски испитаници, студенткиње, евалуирају поједине метафоре са животињским називом (позитивно [+], неутрално, негативно [-] или, пак, и позитивно и негативно [+/-]), тј. да ли се том животињом метафорички пресликавају позитивне или негативне карактеристике женске особе назване именом те животиње. Четврта и пета колона показују исте податке, али у случају мушких испитаника, студената.

4. Резултати и дискусија

Кад је реч о опсегу употребе назива за животиње у сврху описивања особе женског пола и њених особина, најпре пада у очи податак из табеле да би женски испитаници употребили називе *свих* наведених животиња да се реферишу на неку женску особу. За разлику од њих, мушки испитаници не би *никада* употребили само два назива: *кобилу* и *слоницу*. Оба назива за животиње које мушкар-

ци никад не би употребили за женску особу студенткиње би употребиле за опис физичког изгледа жене, конкретно дебљину. Дистрибуција назива за животиње у погледу тога да ли се користе за опис физичких или карактерних особина изгледа овако: испитанице би искључиво за физички изглед жене употребиле само изразе *слоница*, који би означио дебелу женску особу, и *џајка* (неспретност). Мушкарци би за физички изглед жене употребили исто само два назива за животињу, *рибу*⁵ (*аџрактивност*) и *џоново џајку* (неспретност). Искључиво за карактерне особине жене испитанице би употребиле *кокошку*, *овцу*, *лисицу*, *џуску*, *змију*, *ћурку* и *мазгу*. Искључиво за менталне, карактерне особине женске особе мушкарци би употребили следеће метафоре: *кокошку*, *кују*, *овцу*, *лисицу*, *џуску*, *змију*, *ћурку*, *мазгу* и *лавицу*. Мушкарци, макле, располажу нешто ширим арсеналом израза у односу на жене при употреби животињских метафора за карактерне особине женских особа. Све остале животињске метафоре и испитанице и испитанице користе и за физичке и за менталне карактеристике жена.

Змија (77% испитаница), *мачка* (68% испитаница), *лавица* (64% испитаница), *лисица* и *риба* (по 55% испитаница) називи су за животиње које би студенткиње у највећем проценту употребиле за опис женске особе и њених особина. Што се тиче мушких испитаника, њихов избор је следећи: чак 90% мушких испитаника би употребило метафорички израз *мачка* за опис женске особе и њених особина. Следе, процентуално, *риба* (70% студената), *кокошка* (67% студената), те *змија* (60% студената), *лавица* (57% студената) и *ћурка* (53% студената). Из ових података следи да, укупно гледано, без обзира на пол испитаника, три животињске метафоре које се најчешће користе међу студентском популацијом за реферисање на жене јесу: *риба*, *змија* и *лавица*.

Надаље, кад је реч о позитивној или негативној евалуацији животињских метафора од стране студената и студенткиња, наша анализа показује да студенткиње не би употребили *ниједан* од понуђених назива за животиње да говоре *искључиво џозиџивно* о некој женској особи. За разлику од студенткиња, мушкарци би употребили три назива за животиње *искључиво у џозиџивном* смислу. То су: *риба*, *џиџрица* и *лавица*.⁶ Сва три су називи за дивље животиње и сва три се односе на физички изглед женске особе, што су мушки испитаници поткрепили низом придева. Сви ти придеви припадају семантичком пољу [+физички изглед], а то су *аџрактивна*, *зџодна*, *секси*, *џривљачна*, *заводљива*, итд. *џиџрица* се додатно користи за опис понашања женске особе током сексуалног односа, а ову употребу студенти поткрепљују у упитнику наведеним придевима као што су *џохојна*, *блудна*, *ваџрена*, *сиџрасџвена*, итд.

Лавицом би мушки испитаници назвали *јаку*, *амбиџиозну*, *уџорну*, *самоџоздану* и *самоџожрџивовану* жену, „посвећену мужу и породици”. *Мачка* очигледно има изузетно позитивну евалуацију јер би је употребило чак 90% мушкараца да се позитивно изрази о атрактивној и лепој жени (придеви које су испитаници навели су *аџрактивна*, *зџодна*, *заводљива*, *леја*, итд.). Међутим, поред ове позитивне употребе *мачке*, неколико мушких испитаника навело је да би *мачком* назвали *оџасну*, *џрорачунаџу* и *убражену* женску особу. Једини назив животиње

5 Овде је реч о сленг изразу *par excellence*.

6 Заснивајући своје закључке на резултатима упитника међу студентима енглеског језика и књижевности из Новог Сада, Радић Бојанић и Каранфиловић (2009: 339), тврде да „када се мушкарци обраћају или говоре о женама у позитивним ситуацијама, они се првенствено позивају на њихов изглед, у већини случајева атрактиван и привлачан.” У ову сврху мушкарци користе изразе као што су *риба*, *џица*, *мачка*, *мачкица*.

који би у евалуативно неутралном смислу употребили и мушки и женски испитаници и који је, рекло би се, лишен било каквог вредновања, барем у деконтекстуализованом значењу, јесте *жирафа*, коју би, сасвим у складу с очекивањима, испитаници оба пола употребили за изразито високу женску особу.

Кад је реч о негативним метафорама, 14 назива за животиње употребиле би испитанице (*пашка*, *свиња*, *крмача*, *кокошка*, *коза*, *куја*, *овца*, *кобила*, *крава*, *џуска*, *змија*, *ћурка*, *слоница* и *мазга*), а 12 испитаници (*пашка*, *свиња*, *крмача*, *кокошка*, *коза*, *куја*, *овца*, *крава*, *џуска*, *змија*, *ћурка* и *мазга*). Са изузетком два назива за животиње које мушкарци никада не би употребили ни у позитивном ни у негативном смислу (*кобила* и *слоница*), и жене и мушкарци би употребили исте називе за животиње у негативном смислу. *Мачку*, *лисицу*, *рибу*, *тигрицу* и *лавицу* студенткиње би употребиле и за позитивне и за негативне особине жена, док би за исту сврху (и позитивну и негативну карактеризацију жена) студенти употребили само *мачку* и *лисицу*, што нам говори о нешто испољенијој семантичкој нестабилности у употреби животињских метафора код женских испитаника.

Погледајмо најпре шта су, кад је реч о негативним метафорама, изабрали мушкарци. Пет назива за животиње употребило би између 40 и 70% мушкараца да се негативно изразе о женској особи. То су *кокошка* (67%), *змија* (60%), *ћурка* (53%), *крмача* (47%) и *џуска* (40%). Од тих пет назива, *крмача* би била употребљена за две женске особине изразито негативне и непожељне са становишта мушкарца: (1) *дебљину* (са одговарајућим придевима: *дебела*, *многo* *једе*, *џојазна*, *прождрљива*), односно (2) *неуредносћ* и *лењосћ* (са прикладним карактеризацијама: *неуредна*, *не поспрема за собом*, *не шруди се*, *избегава обавезе*, *алкава*, итд.). Надаље, *кокошку*, *џуску* и *ћурку* (називе за домаће животиње) мушки испитаници би употребили да означе *злују*, *неинтелигентну* и *незанимљиву* женску особу (при чему *кокошка* додатно конотира *брбљивосћ* и *причљивосћ* (са одговарајућим придевима *причљива*, *брбљива*, *звоцало*, *причалица*), док се *ћурка* односи на жену коју карактеришу *наивносћ* и *лаковерносћ* (наведени придеви су *непромишљена*, *лакомислена*, *лаковерна*, *несналажљива*, *смоћана*). Коначно, *змију* би чак 60% мушких испитаника употребило да означи *лукаву*, *прејредену*, *ојасну*, *превејану*, *пакосну*, *себичну*, *дволичну*, *кориснољубиву* и *безобразну* женску особу, тако да се *змија* користи за опис искључиво женских карактерних, али не и физичких особина.⁷

Премда би исте називе за животиње у негативном смислу употребили и жене и мушкарци, избор негативних метафора код студенткиња карактерише неколико важних разлика у поређењу са мушким испитаницима. Те разлике се најпре испољавају кроз проценат коришћења негативних метафора (б. горњу табелу), а затим и кроз негативне особине које женски испитаници приписују женској особи названој одређеном животињом. Тако, рецимо, мушкарци користе *кују* за *прејредену* женску особу „лаког морала која воли да се игра и која користи мушкарце”, док би студенткиње *кујом* назвале женску особу која је *илићка*, *површина* или *умишљена*. *Свињу* би жене употребиле за *дебелу* женску особу, док би мушкарци то исто рекли за *неуредну*, *алкаву* и *прождрљиву* жену. *Тигрица*, према женским испитаницима, метафорички описује *леју* и *аширактивну* а ипак *ојасну* и *умишљену* женску особу, док би мушкарци исти назив употребили за

7 Упркос познатој синтагми „змијско тело” која се у разговорном језику користи за опис атрактивног физичког изгледа жена.

секси, похотињу, блудну, вајирену и кокејину жену, што су све придеви које су навели у упитнику.

Неколико закључака следи из ове анализе мањег обима. Најпре, велику већину назива за животиње употребили би и жене и мушкарци за пренос негативне евалуације – путем семантичке дерогације – у односу на називе животиња којима се преносе позитивне карактеристике жена (14 у односу на укупно 20 животиња). То значи да српски језик испољава нарочиту склоност ка деградирању одређене друштвене групе која се сматра инфериорном или маргиналном (Лопез Родригез 2009: 94). Овакав избор назива за животиње не делује „арбитрарно, већ напротив, може да баца светло на очекивања и веровања које друштво испољава у односу на мушкарце и жене” (Нилсен 1994). Чињеница је, међутим, да између мушких и женских испитаника не постоји значајна разлика у степену коришћења животињских метафора којима се означавају женске особе са дерогативним ефектом. Надаље, називи за крупне домаће животиње (*крава, крмача и свиња*) имплицирају *дебљину, неуредност, алкавост и ружноћу*, док називи за живину (*ћурка, кокошка, ћуска*) конотирају *гљубост, наивност, поводљивост и лаковерност* (са изузетком *пашке*, метафоричког израза који се и код студената и студенткиња користи за физичку особину женске особе, *неспрећност*). С друге стране, називи за дивље животиње, нпр. *шигрица*, код испитаника мушког пола имплицирају сексуално активне и физички атрактивне женске особе које се радо упуштају у сексуалне односе, што се интерпретира као лак морал, док код испитаница ова метафора има другачије значење, те конотира *ојасност и умишљеност*. *Лавица*, пак, код испитаника оба пола има сличну конотацију: *борбеност, амбициозност, самоувереност, самосталност, способност, ујорност, племенишост, издржљивост*, те је у том смислу ова животињска метафора, утисак је, носилац најразноврснијих, углавном позитивних и пожељних, особина жена.

Општи закључак који је могуће извести из резултата нашег упитника који су попунили студенти и студенткиње гласи да мушкарци и жене користе исте животињске метафоре са дерогативним ефектом. Ипак, исте животињске метафоре мушкарци и жене понекад користе за негативну евалуацију *различитих* женских особина, али ипак са истим прагматским утичком.

5. Закључак

Резултате нашег истраживања свакако треба узети са извесном резервом и опрезом, првенствено због тога што је неопходна детаљнија и шира студија са знатно већим, различитим и разноврснијим скупом мушких и женских испитаника да би се дошло до уопштивих и поузданијих закључака. Упркос томе, наши резултати могу указати на то да жене у Србији користе исте лингвистичке обрасце као и мушкарци, чиме одржавају и перпетуирају метафорички језик групе која има привилегован положај у друштву. Зато је од изузетног значаја да жене постану свесне чињенице да усвајањем језичког израза који је одраз њиховог места на друштвеној лествици подржавају „језичку дискриминацију” (Фонтека и Каталан 2003: 772) путем метафора животиња, а тиме не само нарочит начин говора, већ и нарочит начин мишљења, ако имамо у виду основну поставку теорије појмовне метафоре која гласи да метафоре кроз говор одражавају начин мишљења. Промене у говору изискивале би корените промене и у мишљењу и мушкараца и жена који користе метафоре животиња у сврху дерогирања, а тиме,

индиректно, и у сврху конструкције родног идентитета. А које би метафоре са називима животиња употребили мушкрати а које жене за опис *мушке особе* и њених физичких и карактерних особина, као и да ли би се тај избор подударао и у ком степену – то већ остаје тема за неко будуће истраживање и анализу.

Литература

- Фонтека, Каталан 2003: A. F. Fontecha, R. M. J. Catalán, Semantic derogation in animal metaphor: a contrastive-cognitive analysis of two male/female examples in English and Spanish, *Journal of Pragmatics*, 35, 771–797.
- Халупка Решетар, Радић 2003: S. Halupka Rešetar, B. Radić. Animal names used in addressing people in Serbian, *Journal of Pragmatics*, 35, 1891–1902.
- Хси 2006: S. C. Hsieh, A corpus-based study on animal expressions in Mandarin Chinese and German. *Journal of Pragmatics*, 38, 2206–2222.
- Кевечеш 2002: Z. Kövecses, *Metaphor. A practical introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Лејкоф, Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago Press.
- Лејкоф, Тернер 1989: G. Lakoff, M. Turner, *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Лопез Родригез 2007: I. López Rodríguez, The representation of women in teenage and women's magazines: Recurring metaphors in English, *Estudios Ingleses de la Universidad Complutense*, 15, 15–42.
- Лопез Родригез 2009: I. López Rodríguez, Of women, bitches, chickens and vixens: Animal metaphors for women in English and Spanish, *Cultura, Lengua y Representación/Culture, Language and Representation*, VII\2009, 77–100.
- Неси 1995: H. Nesi, A modern bestiary: a contrastive study of the figurative meanings of animal terms, *ELT Journal*, 49(3), 272–278.
- Нилсен 1996: A. P. Nilsen, Of lady bugs and billy goats: What animal species names tell about human perceptions of gender, *Metaphor and Symbolic Activity*, 11, 257–271.
- Продановић Станкић 2004: Д. Продановић Станкић, Метафоре с називима животиња у енглеском и српском језику, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, XLVII(1–2), 131–145.
- Раден, Кевечеш 1999: Towards a theory of metonymy, in: K.-U Panther, G. Radden (eds.), *Metonymy in Language and Thought*, Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 17–59.
- Радић Бојанић, Каранфиловић 2009: What lies beneath: male and female addresses in Serbian, in: D. Mihailović, M. Vojinović Miloradov (eds.), *Environmental, Health and Humanity Issues in the Down Danubian Region. Multidisciplinary Approaches*, New Jersey, London: World Scientific, 337–347.
- Силашки 2011: Н. Силашки, Animal metaphors in some business-related terms in English, *Радови Филозофског факултета у Источној Сарајеву*, 13(1), 565–576.
- Силашки, Ђуровић 2010: N. Silaški, T. Đurović, Catching inflation by the tail – Animal metaphoric imagery in the conceptualisation of inflation in English, *Ibérica*, 20, 57–80.
- Талебинеџад, Дастџерди 2005: M. R. Talebinejad, H. V. Dastjerdi, A cross-cultural study of animal metaphors: When owls are not wise!, *Metaphor and Symbol*, 20(2), 133–150.

ZOOSEMY AND SEMANTIC DEROGATION IN SERBIAN

Summary

Animal metaphors are common in many languages and the process of zoosemy is responsible for the whole array of terms used to refer to humans and their physical and mental characteristics. These metaphors are one of the tools of constructing social identity, which allows us to conduct a research which will investigate whether there is a difference in the use of animal metaphors between men and women, especially for the purpose of derogation. Within the framework of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980; Kövecses, 2002) we present the results of a survey conducted among 30 male and 30 female students from Serbia, whose main aim was to establish whether men and women use the same zoosemes to describe women and their traits, as well as whether men exhibit a higher degree of tendency toward semantic derogation. It turned out both men and women use almost the same animal metaphors to refer to women, but for rather different purposes.

Key words: metaphor, zoosemy, semantic derogation, women, Serbian

Nadežda Silaški

Софија Милорадовић, Београд¹
Драгана Вељковић, Ниш

СКЀНИ ЦЕДЀЛО С РЀЗБЀЈА! ВИШЕЗНАЧНОСТ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЛЕКСИКЕ И МЕХАНИЗМИ ЊЕНОГ ОСТВАРИВАЊА

Вишезначност дијалекатске лексике и механизми њеног остваривања представљени су на основу избора из грађе дате у дијалекатским речницима са призренско-тимочког и косовско-ресавског говорног подручја. У раду смо покушали да представимо *профил* појединих лексема које су у одабраним речницима представљене као вишезначне, пре свега с обзиром на врсту речи којој припадају и на сферу њихове употребе, као и *профил* њихових лексикографских дефиниција. Такође, учињен је и покушај да се на примерима издвојеним из предоченог корпуса утврди присуство двају типова полисемије – радијалне и ланчане, као и заступљеност механизма настајања секундарних значења дијалекатских лексема.

Кључне речи: вишезначност, дијалекатска лексика, призренско-тимочки и косовско-ресавски говори, лексикографска дефиниција, механизми остваривања вишезначности

Уводне напомене

У Тимоку је *љуљћа* – љуљашка у којој се нија и спава детенце, али се тако именује и судбина која му је одређена, намењена (Тимок 2008: 392), при чему се намах присећамо и народне изреке *како ше заљуља, иако ше закоија*, која се управо тиче предодређености као „обавезног детерминатора” свачије судбине. У Јабланици *снове* жена која за разбојем навија основу за ткање, али једнако *снове* и момак који по селу тумара дангубећи (Јабланица 2005: 368), и чије бесциљно кретање подсећа на *совељку* коју вешта рука *проишње* кроз основу за ткање тамо-амо. У српским народним говорима *цедило* је, уз извесне фонетске варијације, углавном познато као ‘крпа за цеђење млека’, па је тако и у говорима северне Метохије, где *цедјло* бива и платнена крпа којом се завија отвор каце (Северна Метохија 2012: 661). Питање које се оправдано јавља након прочитаног првог дела наслова овога текста – зашто *цедило* стоји на разбоју, тј. на дрвеној направи за ткање, разрешава се након читања секундарних значења датих уз одредницу *рѣзбоју* у *Речнику говора северне Метохије*, одакле сазнајемо да се овом речју у тим српским крајевима могу именовати и носеће греде у кровној конструкцији (уз напомену да се те греде именују и речју *стол’ица*, чије је примарно значење исто као у стандардном идиому), али и ‘правоугаони рам од летвица са ексери-ма на спојевима; служи као држач газе кроз коју се цеди’, чије је пак прво име – *цедјл’ка* (Исто: 513, 582, 661).

¹ sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалектологика истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Верујемо да су претходни наводи довољни да оправдају нашу потребу скретања пажње струци на вишезначност речи у српским народним говорима и на начин представљања полисемантичких структура датих лексема у дијалекатским речницима. Будући да у литератури досад није било посебних ауторских радова посвећених вишезначности дијалекатске лексике српскога језика,² а да је за ову прилику начињен ограничен избор грађе из речника са призренско-тимочког (даље П-Т) и косовско-ресавског (даље К-Р) дијалекатског подручја, наш рад може имати само карактер претходне напомене, односно, он представља покушај да се на најопштијем плану прикажу место и значај ове појаве у дијалекатским идиомима, те да се на примерима издвојеним из предоченог корпуса утврди присуство двају типова полисемије – радијалне и ланчане, као и заступљеност механизма настајања секундарних значења дијалекатских лексема, али и да се представи *профил* појединих лексема које су у одабраним речницима представљене као вишезначне, пре свега с обзиром на врсту речи којој припадају и на сферу њихове употребе, као и *профил* њихових лексикографских дефиниција, при чему смо у вези са последњим реченим – уз напомену да то не чинимо са позиције некога ко поседује лексикографско искуство – покушали свратити пажњу и на извесне проблеме који се очитују у лексикографској обради вишезначних дијалекатских лексема.

Темељи много чега у нашој филологији, па и темељи дијалекатске лексикографије, постављени су, на изванредан начин, првим издањем Вуковог Рјечника из 1818. године. Уз постављање на посебно место Елезовићевог *Речника косовско-мешоховског дијалекта* (1932), тек су се знатно доцније, осамдесетих година прошлога века, претежно међу корицама *Српског дијалектолошког зборника* почели налазити и драгоцени речници „лексикографа аматера” (нпр. правника, агронома), углавном са призренско-тимочког дијалекатског подручја. Ређе су се у почетку тога приметног посла желели прихватити стручњаци, али потом смо и од лингвиста добили неколико изузетно вредних дијалекатских речника са различитих подручја, па тако и два везана за П-Т и К-Р терен – *Речник говора јабланичког краја*, аутора Радмиле Жугић (2005), и *Речник говора северне Мешохије*, аутора Милете Букумирића (2012), који има готово реликвијарни статус.

Грађа која представља корпус за овај текст потиче, као што је већ напоменуто, са терена П-Т и К-Р народних говора. Из досад објављених дијалекатских речника преузимање су оригиналне значењске дефиниције, за ову прилику без улажења у питања адекватности лексикографског интерпретирања семантичког садржаја датих лексема. Грађа је прикупљена из једанаест српских дијалекатских речника, уз напомену да су аутори за Каменицу код Ниша и Црну Реку у источној Србији објавили и веома богате додатке првим издањима својих речника, док је дијалекатска лексика Тимока такође објављена у два дела, али и као посебна, изузетно обимна публикација након двадесет година од првог издања.

Већина прегледаних речника показује, а често се то и експлицитно у предговору каже, да је намера аутора да укаже на диференцијалну лексику у одређеном дијалекатском идиому, насталом као последица територијалног раслојавања језика, односно, на њену различитост – како у односу на стандардни српски је-

2 У међувремену је објављен рад колеге Николе Рамића, који је и један од уредника *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (даље *Речник САНУ*), у коме се такође наводи да „док су дијалекатски речници, различито конципирани и неједнаког обухвата лексичке масе локалних идиома, данас све бројнији, дијалекатска лексикологија, осим ријетких прилога, такву лексикографију не прати на одговарајући начин” (Рамић 2013: 315, нап. 1).

зик, пре свега, тако и у односу на друге српске народне говоре. Знатно ређе аутор у предговору свога речника наглашава да он није диференцијалан, као што то стоји у *Речнику говора северне Метихије*, и додаје да „садржи позамашан број речи познатог значења” (Букумирић 2012: 7). Диференцијалност је важна одлика дијалекатских речника са П-Т и К-Р говорног подручја, а чини се да је то једна од кључних рестриктивних особина у успостављању полисемантичких облика лексема у различитим говорним идиомима ових дијалекатских целина. Кажемо рестриктивних, јер се намеће утисак да полисемија не заузима тако значајно место у анализираним речницима, будући да и оне вишезначне лексеме које су регистроване најчешће имају по два значења, док се лексеме са три и више значења појављују знатно ређе. Примера за полисемију готово да и нема једино у *Речнику народног говора у Црној Реци* и у *Лужничком речнику*, будући да њихови аутори безмало редовно дају само по једно, диференцијално значење забележених лексема. Диференцијални карактер речника оставља читаоцу и(ли) кориснику сталну, и то троструку дилему: да ли значење које у речнику није наведено заправо није ни било познато саговорницима на терену, да ли оно пак само није забележено у датом народном говору, или је сакупљач сматрао да га као (готово) истоветно ономе које нам је познато из књижевног језика није потребно наводити у речнику.

Основни разлог за појаву полисемије у језику Рајна Драгићевић налази у „чињеници да је око нас знатно више предмета и појава него лексема за њих. Када би свака ствар око нас имала засебан назив, не бисмо могли да се споразумевамо, јер не бисмо могли да запамтимо све лексеме” (Драгићевић 2010, 130). Полисемија је, уз деривацију, један од двају кључних механизма којима се служимо да означимо ону појаву у језику за коју не постоји ознака. „Прво се успостави логичка веза између предмета који треба именовати с неким другим предметом који има засебну реч, а затим се назив предмета с именом преноси на предмет без имена”. (Исто, 131). Важно је овде дати и следећу напомену: при истраживању дијалекатске семантике, а најпре при „отображени е е в диалектних словарях отграничение омонимии от полисемии представляет наибольшее затруднение”, уз додатак да „неработанность этимологии большинства диалектных слов осложняет решение вопросов тождества слова, разграничение полисемии и омонимии” (Сорокољетов, Кузњецова 2010: 185–186), те стога треба обратити пажњу на семантичку кохезију и деривациони систем значења одређене лексеме (Гортан Премк 1997: 151).

Одлучујући се за ову тему, пошли смо од претпоставке да су и разлози за појаву дијалекатске полисемије, као и механизми њеног остваривања у народним говорима, истоветни или готово истоветни са онима који се могу препознати у стандардном српском језику. При свему, треба имати на уму да је „идиоматске карактеристике дијалекта које су из сфере лексике у односу на такве карактеристике из других сфера језичкога система теже идентификовати, због особине лексикона да је отворен систем подложен непрестаној промјенљивости, и због ширине и неодређености граница кодификације лексичке норме” (Рамић 2013: 316). У наставку рада биће речи о типовима полисемије и механизмима њеног остваривања у П-Т и К-Р говорима, док ће се анализа заснивати на издвојеним примерима из већ поменутих речника. Намера нам је да овим прелиминарним, посве ограниченим истраживањем, те представљањем његових резултата, подстакнемо свеобухватнија и минуциознија истраживања, тиме и са утемељенијим закључцима, на корпусу који би представљала целокупна грађа са П-Т и К-Р го-

ворног подручја, а потом и грађа из десетак речника са терена других српских дијалеката, из бројних термилошких збирки речи и пребогатих збирки народних умотворина, превасходно са П-Т терена, при чему би се посебна студија могла сачинити само на основу материјала објављеног у оквиру десет свезака *Речника српских џовора Војводине* (у издању Матице српске, а под редакторством Драгољуба Петровића).

1. Полисемантична структура лексема у речницима П-Т и К-Р дијалекта

Под полисемантичком структуром једне лексеме подразумева се скуп свих њених значења, односно – примарно или основно значење лексеме и њена секундарна значења. Иако се у раду нећемо бавити начинима лексикографске обраде лексичких јединица у дијалекатским речницима, осврнућемо се накратко на ово значајно питање (не)означавања примарног и секундарног (/ секундарних) значења лексеме. У неким дијалекатским речницима, наиме, понекад је веома тешко утврдити које значење треба сматрати примарним, а која су значења секундарна, будући да састављачи почесто само набрајају значења лексема, без означавања основног, макар као значења под редним бројем један. Потом, и у вези с претходним – не среће се превише често, но не треба сметнути са ума, да примарно значење једне речи у неком народном говору не мора бити истоветно са оним у стандардном језику, особито код старијих говорника (на пример, у северној Метохији се као *прџцеп* именује део запрежних воловских кола, а основно значење глагола *л'ицкаш* је 'јести споро, без апетита'; уп. и значења речи *нишан* у лесковачком говору, наведена даље у тексту), што је од нарочитог значаја при разматрању вишезначности неке лексеме.

Тако, за лексему *шойка*, забележену у *Речнику џовора јужне Србије*, налазимо три значења, сва три мотивисана метафоричком асоцијацијом по облику, а да ни за једно од њих не можемо са сигурношћу рећи да је примарно у односу на друга два:

топка 1. врста округле крушке, која се бере у касну јесен. Ставља се у воду, која је претходно проврела и мало засољена, а једе зими. 2. сноп кукурузовине 3. лопта од волујске длаке, коју дечаци употребљавају у игри (Врање 2008: 402).

Или лексема *пупулица*, код које је, верујемо, примарно значење оно које је наведено под редним бројем два:

пупулица 1. главица на чиоди 2. пупољак цвета (Црна Трава 2010: 779).

Особито је занимљива лексема *нишан*, код које је такође тешко на основу редоследа побројаних значења утврдити које је примарно:

нишан 1. прошевина 2. мета 3. свадбена јабука на младиној кући која се обара пре преузимања младе 4. лазаричка залога за учешће у приредби (Лесковац 1992: 246).

Сличних примера у дијалекатским речницима има доста, али смо, изабравши ова три, желели да на једноставан начин само укажемо на проблем који није увек од значаја, мада је приликом тумачења вишезначности итекако релевантан. Вероватније је чак да је у питању непридржавање лексикографске норме него неразликовање примарног значења лексеме од приписаних јој секундарних, чему свакако доприноси чињеница да је већина аутора дијалекатских речника без филолошког образовања, мада не смемо заборавити да су односи међу различитим семантичким реализацијама често толико комплексни да и школованим лекси-

кографима није једноставно да их у речницима класификују. Дакле, при указивању на ову врсту проблема мора се узети у обзир чињеница да „сложност развита семантики диалектних слов, наличие различних семантичких переходов, переливов, оттенков, возможность самых парадоксальных путей семантической истории слова безусловно затрудняют разработку семантики диалектных слов”, и управо у огледима из руске дијалекатске лексикографије набројан је читав низ проблема које треба решити, а од којих непосредно зависи „выбор написани заглавного слова в диалектном словаре” (Сорокољетов, Кузнецова 2010: 185, 187).

1.1. Радијална и ланчана полисемија у речницима

Значај утврђивања примарног значења лексема, пре свега када је у питању исправно представљање полисемантичке структуре једне лексема у неком речнику, огледа се најпре у томе што секундарна значења произилазе из њега, а то је управо и критеријум за утврђивање типова полисемије – радијалне, ланчане или радијално-ланчане, у конкретној полисемантичкој структури. Код радијалне полисемије сва секундарна значења извиру из примарног, док код ланчане полисемије секундарно значење настаје из примарног, а из њега пак терцијарно итд. Будући да ланчана полисемија није особито продуктивна у језику, овај тип се често укршта са радијалним, па тако настаје радијално-ланчана полисемија.³ И управо овде наилазимо на потешкоће приликом евентуалног утврђивања типа полисемије код појединих полисемантичких структура у дијалекатским речницима, које пре свега проистичу из потешкоћа утврђивања примарног значења лексема. Утисак је, ипак, да је у П-Т и К-Р дијалекатским речницима присутнија радијална полисемија, док је примера за радијално-ланчани тип мање, мада за ову прилику о прецизнијим статистичким подацима не може бити речи. У наставку наводимо неколико дијалекатских примера за сва три типа полисемије.

а) Радијална полисемија

капáк 1. дрвени поклопац за неки отвор 2. вратанца висине до једног метра испред врата на сеоским кућама 3. вратанца 4. прозорче на воденици 5. глинен поклопац на казану (Црна Трава 2010: 354)

чатáл 1. (тур. çatal – рачва) рачваста и дебља грана 2. рачвасто дрво од три дела за које се закачи алка фалогe приликом поткивања волова 3. корен зуба (Врање 2008: 448)

б) Ланчана полисемија

пазáр 1. пијаца 2. пијачни дан 3. купопродаја, трговање 4. новац од пазара (Црна Трава 2010: 625)

в) Радијално-ланчана полисемија

љу́љћа 1. љуљашка од тканине у којој спавају и у којој се носе сеоска деца 2. љуљашка која се о Покладама, а и иначе, везује за јаку грану великог дрвета, на којој се љуљају момци и девојке 3. примитивни жичани мост преко реке који се јако љуља док се преко њега иде 4. судбина (Тимок 2008: 392)

³ Дато према Драгићевић 2010: 133.

Ћитка 1. кита цвећа 2. цвет у коси девојке или жене 3. усамљено глуместо⁴ дрво на неком узвишењу, по чему и брдо добија назив 4. прамен дуже длаци изнад коњских копита и место где те длаци расту 5. ковани новац који младожења да невести на прошевини 6. прошевина, веридба 7. свадбена свечаност која се обавља неколико дана после веридбе а пре венчања, када се обе стране међусобно дарују (Тимок 2008: 839)

1.2. Полисемија појединих врста речи у речницима

У прегледаним речницима вишезначне су именице, придеви и глаголи, док се код других врста речи може јавити више значења, али најчешће у тим примерима не може бити речи о вишезначности. Тако, на пример, значења прилога *млого* и *малко*, којих има по пет у *Тимочком дијалекатском речнику* (Тимок 2008: 398, 416),⁵ пре би се могла објаснити платисемијом, односно широкозначношћу, него полисемијом. То исто важило би и за речцу *еве* у *Речнику говора јабланичког краја*, за коју је такође забележено пет значења,⁶ или за узвик *леле* који има три значења у *Црношравском речнику*⁷, али се ниједно од њих не би могло тумачити вишезначношћу. Важно је истаћи да су у свим речницима заступљени глаголи са више значења, а поједини, попут *Речника говора јабланичког краја* и *Тимочког дијалекатског речника*, посебно се издвајају по забележеном богатству глаголских вишезначних речи. Именице су, очекивано, најзаступљеније, док је вишезначних глагола и придева знатно мање. Приликом издвајања примера за ове врсте речи, које ћемо у наставку навести, водили смо рачуна да то буду примери којима је састављач приписао велики број значења.

а) Именице

вѣтел 1. љуљашка 2. справа за мотање пређе 3. пинтерске дуге на сушењу 4. греда за љуљање 5. покретна греда на уским прелазима (мостићима и др.) за спречавање возила (Лесковац 1992: 56)

клѣчка 1. палидрвце 2. ситан и танак комадић дрвета 3. дрво које се ставља стоци у уста кад се преједо 4. дрво којим се спутавају ноге стоци да не би бегала 5. плосната кост средње величине 6. пакост, подвала 7. нарочит ударац прстом по глави 8. в. јадац (Тимок 2008: 333)

пол'ица 1. на зиду причвршћена даска у водоравном положају која служи за држање предмета 2. летвица причвршћена на горњој страни мотавила 3. доњи део јарма 4. покривач у виду стрехе на дворишној огради од прућа (Северна Метохија 2012: 450–451)

4 Придев *глумес*, *-ша*, *-ио* у Тимоку значи 'који је густ и лоптастог изгледа'.

5 Уп. нпр. следећа наведена значења лексеме *малко*: 1. у незнатној количини, недовољно (супр. од *млого*) 2. у извесној мери, донекле (нпр. *малко шапнут*) 3. кратко време 4. умало, готово, скоро 5. за појачавање исказа уз *млого* (*Да ти не буде малко млого?*) (Тимок 2008: 398).

6 Уп. следећа наведена значења речце *еве*: 1. за упућивање на некога или нешто што је у близини лица коме се говори 2. за истицање да се неко или нешто, обично изненада, неочекивано појављује, долази, наступа и сл. 3. кад се некоме нешто даје 4. за упућивање на неку радњу, околности и сл. 5. за истицање да нешто што је почело траје до момента говорења (Јабланица 2005: 82).

7 Уп. следећа наведена значења узвика *леле*: 1. за изражавање бола, туге, жалости 2. при изненађењу, чуђењу 3. у претњи, опомени (Црна Трава 2010: 419).

б) Придеви

јак 1. снажан 2. имућан 3. који има довољно састојака које узимају биљке, набућрен 4. са већим процентом влаге, недовољно осушен (о кабастој сточној храни) (Северна Метохија 2012: 218)

мазан 1. лукак 2. углађен 3. гладак (Лесковац 1992: 206)

оштар 1. који је оштар (о сечиву) 2. који је шиљат 3. који је строг, прек 4. који је груб, рапав 5. који нагло заокреће, скреће 6. веома хладан (Тимок 2008: 538)

У вези са претходно наведеним примерима морамо се осврнути на питање особитог типа полисемантичких структура, о чему је прва писала И. Грицкат, назвавши *илајтисемијом* онај однос међу значењима једне лексеме „када ни из синхронизиске ни из дијахронизиске перспективе није могуће утврдити које је значење примарно и када су из једног значења настајала друга” (дато према Драгићевић 2007: 185). Семантичку уопштеност и апстрактност код придева Р. Драгићевић управо прати на примеру придева *јак*, наводећи да синтагме као што су *јак човек*, *јака воља*, *јак моштор*, *јак већар*, *јако вино* итд. и њихова значења „повезује та основна представа придева *јак*. Она се односи на изражен интензитет” (Драгићевић 2007: 184). Ипак, овде треба скренути пажњу на следеће: неспорно је физичко искуство као полазна тачка у метафоризацији (пренос типа *особина предмета* → *особина човека*), али је уистину основна представа која се везује за одређени придев подједнако садржана и у синтагми *оштар нож* и *оштар већар*, па и *оштар човек* (зато се и може рећи да је ваздух тако хладан да *сече*, *брија*, или пак да је неко некога *пресекао погледом*), и у синтагми *јака земља* и *јак газда* (чак понеки човек може бити и *јак као земља*) итд. Заправо, разликују се само „последници”, носиоци те тзв. основне представе. С друге стране, када се придевском речју *оштар* именује и оштар, и шиљат, и храпав предмет, ту је свакако на делу полисемија.

в) Глаголи

лидне 1. залепрша, лепршне 2. одлети, изгуби се – „Зачао ми лидну од памет” 3. пропадне (на изборима, буде смењен, отпуштен и сл.) 4. прелети погледом 5. у тренутку избаци редак измет 6. пирне ветрић 7. баци, добаци нешто што ће залепршати 8. нехотице попије више него што је потребно 9. сипа више него што је намеравао (Тимок 2008: 382)

прекарам 1. сврш. превести, претерати што (колима) 2. претерати (у нечему) 3. провести, проживети (године, живот) 4. претурити (преко главе), доживети 5. умрети (Пирот 1987: 124).

тегли 1. вуче кола 2. вуче кога за руку 3. вуче неки терет по земљи 4. вуче димњак 5. наклоњен је коме 6. вуче димове док пуши 7. сиса (о детету или младој животињи) 8. једе неку жилаву храну коју држи у руци и откида зубима 9. мери, има тежину 10. може да измери справа за мерење 11. изазива, чика (Тимок 2008: 807)

Издајамо овде још три примера из *Речника говора јабланичког краја*, веома богатог вишезначним глаголским лексемама:

измѣстим 1. измажем, замажем 2. обојим, офарбам (Јабланица 2005: 127)

нажмијем се 1. довољно одремам, надремам се 2. фиг. проведем много времена на једном месту (Јабланица 2005: 213)

снoвѐм 1. навијам основу за ткање, снујем 2. експр. идем тамо-амо, мотам се, тумарам (Јабланица 2005: 368).

2. Механизми остваривања полисемије у речницима П-Т и К-Р дијалекта

Као и у стандардном језику, основни механизми остваривања полисемије у дијалектима бивају метафора, метонимија и синегдоха.⁸ Полисемантичност је заправо, према речима Даринке Гортан Премк, „последница богатства основног семантичког садржаја”, тј. његових елемената, који пак индукују „асоцијације које омогућавају развитак нових семантичких реализација једне лексеме. А да би се ова индукција реализовала потребно је појављивање, употреба лексеме у новој комуникацијској ситуацији, у новом, друкчијем контексту односно у посебној семантичкој позицији” (Гортан Премк 1997: 42). Када су у питању лексеме у дијалекатским речницима, непостојање контекста (или његова недовољна репрезентативност) и семантичких детерминатора код појединих одредница отежава у значајној мери прецизнију и веродостојнију анализу метафоричких асоцијација, а анализу примера којима се репрезентују метонимија и синегдоха готово да у потпуности онемогућава. У даљем тексту ћемо на основу одабране грађе из речника, у мери у којој је то могуће, показати како функционишу ови основни механизми за настајање нових значења у П-Т и К-Р говорима. Напомињемо да смо код готово свих лексема које се дају као примери наводили сва значења која се у речницима уз њих јављају, без обзира на то што само једно од њих, на пример, илуструје појаву о којој говоримо, док остала секундарна значења могу послужити као илустрација за неке сасвим друге појаве.

2.1. *Метафора*

Највећи број секундарних семантичких јединица добија се метафоричким преносом, као изузетно значајним начином лексичко-семантичког преобликовања. Објашњење ове чињенице лежи у непобитној језичкој универзалности употребе метафоре, па је она, поред морфолошког творења речи афиксацијом, један од најпродуктивнијих механизма за стварање нових значења, како у српском стандардном језику тако и у нашим дијалектима. Лексичка метафора представља „пренос имена с једног појма на други на основу сличности. Сличност изворног и циљног појма никад није апсолутна и комплетна, већ је заснована на некој компоненти, као што су, рецимо, функција, облик, боја, положај, порекло итд.” (Драгићевић 2010: 148). Управо на овим разноврсним *елементима остваривања* неке *појмовне вредности* заснивају се типови метафоричких асоцијација које смо преузели из литературе,⁹ и на основу којих смо класификовали одабране примере из П-Т и К-Р дијалекатских речника.

2.1.1. *Метафоричке асоцијације по облику*

Код овог типа метафоричких асоцијација, један ентитет назива се именом другог према облику који им је заједнички. Овај тип метафоричких асоцијација изузетно је продуктиван и у српским народним говорима. Међу примерима које смо издвојили има оних који потврђују да код овог типа асоцијација често „не

8 О стању у српском стандардном језику у вези са полисемијом уп. корисне податке у Дешић 1982.

9 Класификација је, уз незначне измене, преузета из Гортан Премк 1997: 85–109.

мора само једна сема учествовати у метафоричном процесу”,¹⁰ па се ту са семом која се односи на облик удружује сема која се односи на величину.

áпољак 1. остатак нечега што је грижено, огризак 2. део који је одгрижен од нечега, који је одапан 3. фиг. ситна, закржљала особа, уз то још и неуредна (Тимок 2008: 8)

вэнац 1. специјални украс од вештачког материјала који се ставља невести на главу 2. украс од вештачког материјала који се носи на сахрани покојника од родбине, братства, пријатеља 3. горњи део, ивица суда 4. горња ивица сламног крова 5. горњи дебели део, венац косе (Северна Метохија 2012: 71–72)

вунђа 1. направа у облику изврнуте купе кроз коју се сипа течност у суд са уским грлом, левак 2. брдовито земљиште полулукастог облика које се на крају претвара у теснац (Тимок 2008: 90)

главња 1. угарак, комад дрвета који се у огњишту још жари 2. фиг. цигарета (Црна Трава 2010: 130)

гривна 1. женски украсни предмет који се носи на руци, в *наруквица* 2. огрлица са бодежима која се ставља псу око врата 3. метални обруч којим се сечиво косе учвршћује за косило 4. гвоздени обруч око главчине на точку 5. гвоздени обруч који се користи за разне намене (Црна Трава 2010: 147)

дулэк 1. бот тиква 2. фиг. пуначка особа (Црна Трава 2010: 201)

жйца 1. метална нит која се користи у индустрији и грађевинарству 2. упредена влакна конопље, лана или вуне 3. путања воде у земљи (Северна Метохија 2012: 156)

коруба 1. издубљено дрво којим иде вода од извора до кладенца; корито од дрвета у које се слива вода за појење стоке 2. плитко корито, дрвени суд у који се стоци сипа храна 3. дрвено корито за мешање хлеба 4. фиг. кора поједене лубенице или диње 5. фиг. велики опанци (Црна Трава 2010: 386)

м’ 1. прах који се у воденици ствара при млевењу брашна 2. прах на плоду воћа 3. плавило на шљиви пожегачи, на грождју, fine длачице на плоду кајсије и брескве 4. маховина (Пирот 1987: 87)

т’рмка 1. кошница купастог облика од прућа облепљена мешавином земље и ситне сламе, вршкара 2. фиг. дугачка, густа коса скупљена у пунђу (Јабланица 2005: 394–395)

цйнка 1. врста врло ситних кокоши 2. врста сасвим ситних паприка шиљастих или округлих (Елезовић 1932: 467)

2.1.2. Метафоричке асоцијације по боји

Код овог типа асоцијација заједничко у именовану је боја, но у дијалекатским примерима као што су *лисичина* и *боровинка* номинациону основу не чини име неке боје, већ је у питању име биљке или животиње са карактеристичном, препознатљивом бојом, која је потом „предуслов” за именоване ентитета представљеног као секундарна семантичка јединица.

боровинка 1. биљка боровница *Vaccinium myrtellis* и њен плод 2. црна овца (Врање 2008: 41)

лисичина 1. уштављена лисичја кожа, којом се постављају бунде 2. врста белог, слатког грождја коме зрна кад сазру добију боју жућкасту, иако нису крупна зрна (Елезовић 1932: 366)

У вези са пет лексема које ћемо даље навести под овом тачком стоји у литератури помињање секундарних значења насталих понављањем истог творбеног

10 Подробније о овоме в. код Гортан Премк 1997: 90–101.

модела, што Р. Драгићевић убраја међу појаве које су у мањој или већој мери сродне са полисемијом (Драгићевић 2007: 135):¹¹

белка 1. зоол. в. белица, овца беле боје и име таквој овци 2. мушка стабљика конопље, белојка 3. куја беле боје и име таквој куји 4. жена светлоплаве косе 5. в. белокрылка, ситна птица белих крила 5. фиг полни орган код девојчице (Тимок 2008: 26)

белџц 1. беланце јајета 2. анат. беоњача у оку *selera* 3. мет. јужни ветар у неким селима Тимока (Тимок 2008: 24)

жугица 1. златник 2. врста ситне летње крушке (Врање 2008: 118)

жутка 1. огрлица од златника 2. овца са жутом вуном на глави; овца жуте губице 3. жуљкаста ракија 4. жуманце (Врање 2008: 118)

зелењак 1. зелена трава и зелено лишће које се као храна даје стоци и живини 2. поврће, зелен (Тимок 2008: 254).

2.1.3. Метафоричке асоцијације према месту, положају и значају

Треба напоменути да се тзв. полазни и циљни садржај не повезују само „према положају који заузимају у односу на појмове чији су део”, већ у друга два примера „сема места садејствује са семом облика” (Гортан Премк 1997: 103–104). Из ове групе примера издвајамо као посебно занимљив пример *бајрактар*, у коме имамо тип асоцијације који ова два садржаја повезује према положају човека, тј. према његовој улози, функцији коју има или врши у одређеној групи људи / заједници.

бајрактар 1. који носи заставу 2. предводник радника при окопавању кукуруза 3. истакнути човек у средини (Северна Метохија 2012: 28)

враћ 1. отвор на горњаку у који пада жито приликом млевења, грлић 2. горњи отвор на бурету, правоугаоног облика (Црна Трава 2010: 107)

грбина 1. анат. леђа, кичма; упор. грбњак, грбина 2. хрбат планинског ланца 3. помоћ, потпора, заштита (Тимок 2008: 113)

дупе 1. стражњи део људског тела на коме се седи 2. шири део јајета 3. задњи, доњи део краставца или неког другог плода 4. дно суда за воду (Тимок 2008: 164)

2.1.4. Метафоричке асоцијације засноване на трансформацији тврдог конкретно–ајсџрактано

За овај тип метафоричких асоцијација карактеристично је то да се често људске психофизичке особине или карактерне црте именују на основу сличности са особинама конкретних ствари или појава, као у следећим примерима: *аламуња*, *злибавац*, *пировина*, *глошан*.

аламуња 1. јак, опасан ветар 2. непогода, невреме 3. фиг ветропираст човек, несврт (Црна Трава 2010: 28)

грбина 1. леђа 2. фиг. заштита, протекција (Елезовић 1932: 109)

11 Уп. следећи навод: „Најпродуктивнији начин за настајање нових значења деривата представља понављање истог творбеног модела (Гортан Премк 2004: 133). Тако, на пример, *белка* може бити *живошиња* (*женка*) *беле боје*; *беличасто воће*; *жена светлоплаве косе*; *врста горње мушке одеће*. Сва ова значења су настала независно једно од другог, понављањем истог творбеног модела, па значења нису у међусобној вези” (Драгићевић 2007: 139–140).

глибавац 1. мокро, мочварно место 2. лењ, мекушан човек (Црна Трава 2010: 132)

глотан, -тна, -тно 1. који има нечистоће у себи (о житу) 2. који је лош, покварен (о човеку) (Тимок 2008: 100)

дудњи 1. потмуло грми 2. тутњи, тресе се 3. фиг бесни, љути се (Црна Трава 2010: 200)

замочујем 1. мокрећи квасим нешто 2. фиг. беспосличим, дангубим (Јабланица 2005: 106)

пирóвина 1. коровска биљка *Agropyron repens*, *пиревина* 2. фиг. упоран, истрајан, трпељив човек (Јабланица 2005: 272)

2.1.5. *Метифоричке асоцијације засноване на семама колективне експресије*

Ове се асоцијације тичу неке унутрашње или психофизичке особине човекове, или пак неке његове карактерне црте.

булча 1. општи назив за вола 2. пеј. приглуп човек, будаласта особа (Каменица 2004: 353)

дудук 1. фрула 2. пеј. ограничен човек, глупак, незналица (Каменица 2004: 390)

меримче 1. јагње мерино расе 2. фиг мезимче (Црна Трава 2010: 451)

прч 1. јарац 2. матор, одвратан човек, старкеља (Пирот 1987: 132)

2.1.6. *Метифоричке асоцијације шииа простор–време*

долéко 1. за просторну раздаљину: на великој удаљености 2. на великом временском одстојању (Тимок 2008: 145)

2.1.7. *Метифоричке асоцијације шииа време–простор*

Уколико претпоставимо овде као могућу примарност категорије времена у односу на категорију простора, тј. уколико је под бр. 1 заиста дато примарно значење лексеме *сланопаца*, онда се може увести овај тип метафоричких асоцијација у дијалекатским идиомима.

сланопаца 1. време кад почну слане да падају 2. место где слане чешће и више падају 3. планинска крушка која сазрева касно у јесен, кад почну слане да падају (Пирот 1987: 146)

2.1.8. *Метифоричке асоцијације засноване на звуку, покрету и неким другим особинама*

Након што смо разврстали грађу према већ израније у литератури утврђеној класификацији метафоричких асоцијација, уочили смо изванредан број лексема које се нису уклапале ни у један од постојећих типова, па смо одлучили да их сврстамо у засебну целину. Може се рећи да (а) прва група наших примера сведочи о постојању метафоричких асоцијација ономатопејског карактера – заснованих на одређеном типу звука, потом да (б) друга група примера илуструје метафоричке асоцијације по типу покрета, док (в) последњи пример представља асоцијацију засновану на особини која се тиче (доброг / лошег) састава неке материје, њеног квалитета.

(а)

воденица 1. млин на водени погон 2. жена која много говори, алапача (Тимок 2008: 76)

дрнка 1. звони, звечка 2. фиг пеј тороче, брбља, прича глупости (Црна Трава 2010: 193)

кључем 1. туцам, ситним 2. бијем 3. говорим којешта (Врање 2008: 177)

лапће 1. једе халапљиво, бучно 2. лупа кад хода (Црна Трава 2010: 415)

(б)

залитач 1. одевни предмет који се око особе која је носи обрће 2. онај што облеће око нечега или некога (Црна Трава 2010: 249)

сновем 1. навијам основу за ткање, снујем 2. експр. идем тамо-амо, мотам се, тумарам (Јабланица 2005: 368)

тракатаљка 1. дрвце које поиграва на воденичном камену и помера зрневље да из коша равномерно упада у отвор на горњем камену 2. направа за плашење врабаца у винограду или на њиви (Врање 2008: 404)

(в)

мочка 1. в. моч (мокраћа, урин) 2. фиг. рђава, слаба ракија (Јабланица 2005: 200)

2.2. Метонимија

Лексичка метонимија је, како је Р. Драгићевић дефинише – „способност многих чланова једне тематске групе лексема да по истом моделу преносе своја имена на друге појмове из истог домена стварности на основу неке логичке везе међу њима” (Драгићевић 2010: 167). За остваривање и разумевање тзв. метонимијске формуле важну улогу игра контекст, као у примеру: *А селска кућа* (= селско домаћинство) *има лесу*, а то је управо оно што нам је понекад недостајало приликом њене идентификације у дијалекатским речницима. Стога смо из прегледаних речника издвојили само неспорне примере, и на основу њих можемо закључити да је од метонимијских формула најзаступљенија *посуда, направа у којој се нешто држи или носи – количина која стаје у тој посуди* (уп. Драгићевић 2007: 169). Дакле, највећи број наших примера потпада под тзв. партитивну метонимију, најчешће остваривану по моделу „назив предмета-садржиоца → садржај тог предмета” (Ковачевић 1999: 186):

бакал 1. лимени или стаклени суд са дршком, бокал 2. количина течности која стаје у један бокал (Тимок 2008: 16)

бљчва 1. дрвени суд већих димензија (обично хиљаду и више литара) у који се сипа смуљано грожђе 2. мера за количину грожђа 3. обредни божићни хлеб у чије се удубљење на средини налије мало вина (Тимок 2008: 21)

каната 1. дашчана лотра на запрежним колима 2. оно што стане у канатама 3. глеђосани земљани бокал за вино 4. начин резидбе винограда, резидба на кондир (Тимок 2008: 322–323)

кәрлїца 1. дрвени суд као мало корито у коме сељаци разливају варено млеко да се ухвати скоруп 2. у Метохији мера за жито и значи количину скоро колико и товар (Елезовић 1932: 283)

кудџља 1. преслица 2. количина вуне колико се привеже за преслицу (Елезовић 1932: 338)

мотовило 1. дрвена направа са једним рачвастим делом а другим у облику слова Т, на коју се намотава пређа 2. количина пређе која стане на једно мотовило (Црна Трава 2010: 461).

Такође, издвојени су и примери који се уклапају у један од Апресјанових модела именичке метонимије, типа *музички инструменти – музичар*,¹² односно, који се сврставају у један од општих типова метонимије, онај који је М. Ковачевић назвао каузалним – „*назив оруђа → корисник коме је то основно средство у раду*” (Ковачевић 1999: 183):

берачка 1. корпа која служи берачу да у њу ставља плодове 2. берачица, жена берач (Тимок 2008: 27–28)

готваљћа 1. в. готваљ (варјача, качамилка) 2. жена која тога дана, у кућној задрузи, припрема јело (Тимок 2008: 109)

риља́ч 1. ашов 2. онај који риља (Каменица 2004: 603).

Последњи издвојени пример може се шематски представити као *назив особине → човек који је носилац те особине*, те бисмо га прибројали тзв. посесивној метонимији (Ковачевић 1999: 184–185), премда је у питању специфична врста поседовања нечег нематеријалног – одређене особине:

добротиња 1. доброта, добродушност 2. добра особа (Црна Трава 2010: 173).

2.3. Синеџдоха

Синеџдоха представља „пренос имена с једног предмета на други на основу логичке везе” дела и целине којој тај део припада, и обрнуто – целине и неког њеног дела (Драгићевић 2007: 175). Не тако бројни примери издвојени из речничке грађе припадају двама подмоделима основног типа синеџдохе, познатог као *део → целина*: (А) *део шела човека или живоџиње – човек или живоџиња* и (Б) *део предмети или објекта – предмет или објекат у целини*¹³.

(А)

главурина 1. аут. и пеј. од глава, велика глава 2. уображена особа, усијана глава 3. кожа с говеђе главе која је лошег квалитета и од које се праве јефтинији опанци (Тимок 2008: 97)

дулџнце 1. дем и хип од *дује* 2. фиг згодна женска особа (Црна Трава: 2010: 202)

душá 1. оно што човека чини живим 2. дах 3. људско биће, човек – „Имáл сам на копање девџт дүши” 4. живи створ, животиња „И зајáк је душá” 5. онај који је добар, који је душеван – „Душá од човџка” (Тимок 2008: 164)

(Б)

брџнце 1. куглица у звону 2. в. *звџнце* (Северна Метохија 2012: 54)

кáмен 1. стена, велика стена као маркантан објекат у неком подручју 2. камени земљиште (Тимок 2008: 322)

12 О Апресјановим моделима именичке метонимије преузето из Драгићевић 2007: 170.

13 Дато према Ковачевић 1999: 188–197.

шуба 1. уштављена овчија кожа с вуном 2. крзнена постава на капуту 3. зимски капут постављен крзном (Пирот 1987: 177)

Закључне напомене

Примери који су у овом раду дати издвојени су са двојном намером – да илуструју део богатог фондуса дијалекатске лексике и њеног семантичког спектра, за ову прилику са П-Т и К-Р терена, те својеврсну креативност носилаца народних говора, али управо са тог разлога – и потребу да дијалекатска лексика буде устројена, колико год је то могуће, тако да се над значења дијалекатске речи надносимо са што мање запитаности или недоумица. Међутим, код оваквих „чворова” које је и професионалним лексикографима тешко дрештити, о чему сведоче и ауторске монографије и текстови лингвиста који су или радили на Речнику САНУ или су још увек укључени, на различите начине, у тај замашни посао¹⁴, не може се очекивати да они који у посао састављања дијалекатских речника улазе само са великим ентузијазмом и трудољубивошћу, при чему се ово само тиче искључиво непоседовања лингвистичког образовања, раздреше без ичије стручне помоћи „чворове” попут организовања одредничког чланка који се тиче неке вишезначне лексеме.

Као што је већ речено, утисак је да полисемија не заузима тако значајно место у дијалекатским речницима, мада треба истаћи да је у неким речницима она присутнија (*Речник љовора јабланичког краја*, *Тимочки дијалекатски речник*,¹⁵ *Црношравски речник*), док је у неким готово и нема (*Лужнички речник*, *Речник народног љовора у Црној Реци*), јер аутори дају углавном по једно, диференцијално значење лексема. Сматрамо да разлог за овакво стање лежи пре свега у диференцијалности дијалекатских речника, а свакако и у мањој или већој компетентности и лексикографском искуству свакога од њихових састављача понаособ, уз напомену да од свих аутора прегледаних речника једино Радмила Жугић, аутор *Речника љовора јабланичког краја*, поседује и филолошко образовање и искуство професионалног лексикографа (на Речнику САНУ). Из истих разлога настале су и извесне мањкавости које су уочене у представљању полисемантичких структура појединих дијалекатских лексема,¹⁶ а чини се да се највећи проблем у ана-

14 Уп. нпр. са списка *Литературе* Гортан Премк 1997 и Рамић 2013. Такође, о питањима адекватности лексикографског интерпретирања семантичког садржаја изведеница, тј. о питањима одступања од лексикографске норме и дефинисања деривата у дијалекатским речницима уп. Радмила Жугић, *Лексикографски поступци тумачења семантике изведеница на основу односа творбене основе и творбеног форманта*, у: П. Пипер, С. Танасић (ур.), *Грамаишка и лексика у словенским језицима*, Зборник радова с међународног симпозијума, Нови Сад – Београд : Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 403–412.

15 Занимљиво је пратити како су поједине лексеме „проширивале” списак својих семантичких реализација, па је тако *Речник тимочног љовора* из 1988. године имао само два значења за лексему *ћитка*: 1. ‘кита цвећа’ и 2. ‘новац (ковани) који је младожења дао невести на прошевини’ (Тимок 1988: 286), док је у издању овога речника из 2008. године наведено чак седам оделитих значења дате лексеме (в. т. 1.1.).

16 Проблем класификовања различитих семантичких реализација бива гдекад читији код глаголских него код именичких лексема. Тако, на пример, код глагола *шегљѝ* (уп. под т. 1.2. в), разноврсност пацијенса овог прелазног глагола послужила је састављачу за издвајање чак седам ставки у оквиру којих је предвиђено дефинисање различитих значења овога глагола – вући некога (за руку) или нешто (кола, терет, дим, млеко, када је реч о сисању, комад жилаве хране); потом, значења која су дата под засебним бројевима (бр. 9 и 10) блиско су повезана – тежити одређени број килограма и моћи измерити одређени број килограма (за нараву), па би могла бити дата под

лизи ствара када се непрецизно забележи примарно значење лексема, при чему оно почесто неће бити ни дато уколико се сматра стандардизованим; понекад се једноставно чини да су значења код појединих вишезначних лексема навођена оним редом којим их је сакупљач бележио на терену.¹⁷ Међутим, и сами лингвисти тврде да се не може увек лако утврдити основно значење, те се морају узети у обзир различити критеријуми, а и тада се оно, како верује Л. Згуста – „одређује из психолошке перспективе”, дакле, резултат је индивидуалне импресије (дато према Драгићевић 2007: 134). И управо због чињенице да се у диференцијалном дијалекатском речнику „словарная статья на многозначное слово (...), естество, превратителся в собрание различных значений, связи между которыми будут далеко не очевидными”, добрим, могућим компромисним решењем сматра се оно при коме се књижевни називи, познати и у датом народном говору „показываются, но не разрабатываются, а только получают отсылку к литературному источнику” (Сорокољетов, Кузнецова 2010: 198–199).

Када је у питању *оцртавање профила* појединих дијалекатских лексема које су у одабраним речницима представљене као вишезначне, а с обзиром на сферу њихове употребе, може се рећи да су то назвања за ентитете који се налазе у свакодневном „видокругу” човека који припада руралној култури, за предмете из његовог непосредног окружења, за сеоско домаћинство и сеоску привреду (посуђе, алатке, делови запрежних кола), па тако и за биљке и животиње, као и за делове његовог тела. Највише вишезначних лексема је из области материјалне културе, а знатно мање, што је и очекивано, из области духовне и социјалне културе; реч је о уобичајеном принципу настајања когнитивне метафоре, у вези с чим подсећамо на следећи навод Ј. Грковић Мејџор: „Системског је карактера и принцип раста, тј. кретање од когнитивно једноставнијег ка когнитивно сложенијем, при чему је полазна тачка у метафоризацији физичко искуство, не само когнитивно једноставније но и еволутивно примарно” (Грковић Мејџор 2008: 49).

И као што је М. Дешић закључио проучавајући однос полисемије и дужине речи у прве три књиге Речника САНУ (Дешић 1982), и у дијалекатском материјалу најбројније су вишезначне променљиве речи – именице, потом глаголи, па потом придеви. Дакако, подударења се уочавају и када је у питању сфера употребе вишезначних лексема, као и најчешће забележени начини преношења значења – метафора, метонимија и синегдоха.

Метафора је, дакле, и у осмотреном дијалекатском фонду најчешћи механизам за стварање нових значења лексема, а заступљене су, као и у стандардном српском језику, и метонимија и синегдоха, мада недостатност контекста и семантичких детерминатора код појединих одредница дозвољава да се утврде само релативан обим и значај ових механизма у стварању вишезначности код лексема везаних за П-Т и К-Р дијалекатски терен.

Тако, овај текст, у смислу свега претходно реченог, представља само усмеравање пажње на један сегмент посла у дијалекатској лексикографији – веома важан и ништа мање сложен, те пун двоумица које се тичу сврставања и

двама различитим словима у оквиру једнога броја; и на крају, неоправдано су дистанцирано дата два метафоричка значења овога глагола – бити наклоњен коме и изазивати, чикати кога.

17 „Међутим, и у овоме дијелу представљања семантике стално треба имати на уму да се полисемантички обими у различитим идиомима не морају поклапати, нити имати исти распоред семема по општости. То значи да је могуће да иста лексема у различитим идиомима функционише са различитим семским потенцијалом, или јој је само распоред семема различит, иако се на први поглед чини да се свуда реализује на исти начин” (Рамић 2013: 319).

разврставања, при чему је наш прилог пре све друго него критика састављача, најчешће аматера у дијалекатској лексикографији, чији мукотрпан посао сакупљања и бележења народних речи и њиховог обједињавања међу речничке корице није – како би у Тимоку рекли – *бађав рабоиша*, тј. узалудан посао, већ труд вредан сваке хвале, чији резултат представља ризницу српског језичког и културног наслеђа, а истраживачима различитих научних профила отвара шиroke могућности за сваковрсне анализе и тумачења.

Извори

- Врање 2008: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Врањске.
- Елезовић 1932: Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Свеска прва, *Српски дијалектолошки зборник*, IV, Београд.
- Јабланица 2005: Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, *Српски дијалектолошки зборник*, LII, Београд.
- Лесковац 1984: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, Књига 32, Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу.
- Лужница 1997: Д. Манић Форски, *Лужнички речник*, Бабушница: Дом културе Бабушница.
- Нишка Каменица 2004: В. Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, *Српски дијалектолошки зборник*, LI, Београд, 313–688.
- Нишка Каменица 2007: В. Јовановић, *Додатак Речнику села Каменице код Ниша*, *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, Београд, 403–520.
- Пирот 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Библиотека „Културна баштина“, књига II, Пирот: Музеј Понишавља.
- Северна Метохија 2012: М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Тимок 1988: Ј. Динић, *Речник тимочког говора*, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIV, Београд, 7–335.
- Тимок 1990: Ј. Динић, *Додатак речнику тимочког говора*, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, Београд, 381–422.
- Тимок 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Црна Река 1986: М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, Београд, 243–500.
- Црна Река 1993: М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIX, Београд, 149–398.
- Црна Трава 2010: Р. Стојановић, *Црнотравски речник*, *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, Београд.

Литература

- Гортан Премк 1997: Д. Гортан Премк, *Полисимија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грковић Мејдор 2008: Ј. Грковић Мејдор, *О когнитивним основама семантичке промене*, у: М. Радовановић, П. Пипер (ур.), *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*, Књига 2, Семантичка проучавања српског језика, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, 49–63.

- Дешић 1982: М. Дешић, Из српскохрватске полисемије, у: Д. Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд: САНУ, 57–64.
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић 1982: М. Ивић, О „регуларној полисемији” у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси, у: Д. Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд: САНУ, 77–81.
- Ковачевић 1999: М. Ковачевић, Метонимија и синегдоха, *Српски језик*, IV/1-2, Београд, 171–203.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и грамика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Рамић 2013: Н. Рамић, Полисемија и семантичка диференцирања у дијалектима, у: Ј. Марковић (прир.), *Пушеви и домџи дијалекатске лексикографије*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 315–326.
- РСЈ 2011: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Сороколетов, Кузнецова 2010: Ф. П. Сороколетов, О. Д. Кузнецова, *Очерки по русской диалектной лексикографии*, Москва: Книжный дом „Либроком”.

SKĀNI CEDĀLO S RĀZBĀJA!

AMBIGUITY OF DIALECTAL LEXIS AND MECHANISMS OF ITS REALIZATION

Summary

Ambiguity of dialectal lexis and mechanisms of its realization are presented using the selected corpus found in the dialectal dictionaries of Prizren-Timok and Kosovo-Resava speech areas. This paper outlines a profile of certain lexemes which are featured as ambiguous in the selected dictionaries, based on the parts of speech to which they belong and the field of their usage. The paper also attempts to establish two types of polysemy in the selected examples from the demonstrated corpus – the radial and chain polysemy, as well as the presence of mechanisms which form their secondary meanings.

Key words: ambiguity, dialectal lexis, Prizren-Timok and Kosovo-Resava vernaculars, lexicographic definition, ambiguity mechanisms

*Sofija Miloradović
Dragana Veljković*

Радивоје М. Младеновић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за српски језик

ПЕРЛАТИВНИ ПРЕДЛОЗИ НИЗ +, УЗ +, КРОЗ + У ГОВОРИМА ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ШИРЕМ БАЛКАНСКОМ КОНТЕКСТУ²

У прилогу се разматра употреба перлативних предлога са општим значењем кретања – уз + (смер кретања 'нагоре'), низ + (смер кретања 'надоле'), кроз + (пресецање локализатора по његовој унутрашњости) у српској (словенској) дијалекатској области која захвата југозападни део Косова и Метохије. Уочено је да употреба различитих предлога и измена наслеђеног инвентара предлога за исте перлативне релације у неким говорима анализiranог ареала има одређене сличности са употребом у балканословенским (македонски, бугарски) и балканословенским језицима (арумунски, румунски, албански).

За формирање актуелних дијалекатских система на југозападу Косова и Метохије од највећег значаја је чињеница да се ова област, посебно њен северношарпланински део, налази на самој ивици српско-македонског дијалекатског комплекса, али и да је то област раног словенско-романског и каснијег словенско-албанског контакта.

Говори под знатнијим западномакедонским утицајем свели су трочлани систем перлативних предлога на једночлани (са траговима двочланог), говори призренско-јужноморавског типа, осим подримског и ђаковачког говора, чувају трочлани систем. У говору Подрима и Ђаковице елиминисан је предлог кроз +, а уместо њега користе се *преко* + и *по* +.

Различита реализација опозиције уз : низ : кроз у различитим балканским језицима и говорима последица је чињенице да ова опозиција – са кретањем унутар ограниченог простора – није релевантна. Нерелевантност опозиције доводи до десемантизације предлога или до продора других спацијалних предлога чија се сфера употребе делимично преклапа са значењем перлативних предлога који су предмет истраживања у прилогу. Евентуална семантичка непотпуност новог предлога компензује се граматикализацијом прилога којима се прецизирају просторне релације (*Иде низ брдо нагоре* : *Иде низ брдо надоле*).

Кључне речи: спацијални односи, перлативни предлози, северношарпланински говори, метохијско-косовски говори, граматикализација прилога

УВОД

1. Иако се у овом прилогу детаљније разматра дистрибуције три перлативна предлога са општим значењем кретања – уз + (смер кретања 'нагоре'), низ + (смер кретања 'надоле'), кроз + (пресецање локализатора по његовој унутрашњости) – у српској (словенској) дијалекатској области која захвата југозападни део Косова и Метохије (ЈЗКиМ), судбина ових предлога прати се и на ширем балканословенском и балканословенском простору, посебно у језицима и говорима који су са говорима анализiranог ареала били у непосредном или посредном контакту кроз заједнички супстрат или родну миксоглотују.

1 radivoje.mladenovic@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (број 178020).

У раду се, такође, прати и снага предлога *преко* употребљеног са значењем пресецања локализатора (перлативност), који се у свим говорима ЈЗКиМ јавља као конкурент неједнаке снаге предлогу *ћроз / ћрез / крез / крујз*, у неким говори-ма и предлозима *низ* и *уз*.

Семантичко преклапање спацијалних предлога *низ : уз : ћроз / ћрез / крез / крујз* и *ћо* у једном делу значења довело је до продора *ћо* у конструкције са перлативним значењем, па су и овакве конструкције предмет интересовања у раду.

За формирање актуелних дијалекатских система на југозападу Косова и Метохије од највећег значаја је чињеница је да ова област, посебно њен северношарпланински део, на самој ивици двају великих дијалекатских комплекса – српског и македонског. С обзиром на чињеницу да је у појединим деловима ареала остварен и рани словенско-романски, затим и каснији словенско-албански контакт (Младеновић 2012: 162–164), анализирани су последице оваквог контакта на судбину дела спацијалних односа.

1.1. У прилогу се судбина перлативних предлога прати у говорима различите типолошке и генетске структуре, са очигледно значајнијим утицајем западномакедонског залеђа на говоре Северношарпланинске области у Гори (горански говор, ГГ), у Средској (СрГ), затим у Подгори, скупини села на јужном ободу Призренског поља у подножју Шар-планине (подгорански говор, ПодгорГ) (Младеновић 2004: 219–220). Остали говори анализираниг ареала припадају метохијско-косовском поддијалекту призренско-јужноморавског дијалекта³. С обзиром на неподударност у судбини скупине перлативних предлога у појединим јужнометохијским идиомима, говори овога ареала разматрају се одвојено. Овде су формирано говори у Призрену (призренски говор, ПрГ), Подгору (подгорски говор, ПодГ), Подрими (подримски говор (ПодрГ), Ђаковици (ђаковачки говор, ЂГ)⁴. У јужном Косову, на простору од Качаника до Штимља, оформљен је јужнокосовски говор (ЈКГ) (Младеновић 2013: 17). Метохијско-косовским говорима прикључује се и северношарпланински говор Сиринића (сиринићки говор, СиГ).

После протеривања неалбанског становништва са Косова и Метохије 1999. године, највећи део ареала остао је без српског (словенског) становништва. Пренети дијалекатски системи у новом језичком окружењу убрзано се разграђују.

1.2. Знатне варијације у језичкој реализацији спацијалних односа одраз су различитог остваривања односа човек – простор, у коме је проблем природе односа између језика и простора заправо део проблематике односа између човека и простора (Пипер 1997: 11). Пошто је семантичка категорија простора једна од најразвијенијих, ово има за последицу присуство бројних јединица за денотирање просторних односа, али и варијантност денотирања.

Предлошко-падежне конструкције које су предмет интересовања у прилогу представљају просторне предлошке адвербијале.

2. У раду се прати судбина семантичке категорије простора реализоване у једном подсистему, тј. судбина предлога *низ*, *уз*, *ћроз* уз глаголе кретања са обележјем динамичности (*иде*, *ћрчи*, *ћућује* и сл.) или уз неке глаголе перцепције (*гледа*, *види* и сл.). Проверава се ширина семантике перлативних предлога, пошто је – како показује материјал из различитих делова балканословенског ареала

3 О разлозима издвајања говора Метохијске и Косовске котлине, затим говора Сиринића, у посебан поддијалекат призренско-јужноморавског дијалекта в. Младеновић 2013: 405.

4 Више о дијалекатској диференцијацији у овом ареалу в. у Младеновић 2004.

– семантика ове групе веома широка, па се трочлани систем некада своди на двочлани или се генерализује један предлог за све перлативне релације.

2.1. Судећи по резултатима истраживања, употреба перлативних предлога *кроз* / *проз* / *през* / *крз*, *низ*, *уз* у говорима призренско-тимочке дијалекатске области показује знатну стабилност, осим у делу јужније зоне, која је и предмет истраживања у овом прилогу. Оваквом стабилношћу говори призренско-тимочке зоне удаљавају се од суседних балканизованих словенских језика.

За говоре источне и јужне Србије А. Белић наводи три предлога: *низ(и)* (Белић 1905: 203, 415), *кроз* (198, 414), *уз* (203).

У пиротском говору констатују се *крози* (Живковић 1987: 71), *низи* (100), *узи* (161).

У тимочком крају је *низ* (Динић 2008: 481), *през* (648), *уз* (851).

За говор Понишавља Љ. Ђирић наводи *низ(а/и)*, *уз(и)*, *кроз/проз* (Ђирић 1999: 158).

У Заплању се бележе три предлога: *кроз* (Марковић 2000: 226), *низ* (227), *уз* (233).

У Црној Трави уочени су *кроз* / *крз*, *уз*, *низ* (Вукадиновић 1999: 256–257).

У говору Горње Пчиње опстају *крџз*, *низ*, *уз* (Јуришић 2009: 274–275).

У говору Свинице је *низ* (Томић 1984: 111), *през*, *уз* (112).

Према информацијама Карашевка др Миље Радана, у карашевским говорима у употреби су предлози *кроз* и *уз* – углавном са истим значењима као у књижевном језику, док предлог *низ* не постоји, а уместо њега користе се предлошки изрази (Иде *на-дол*, *у-дол*, *доли*). Елиминација предлога *низ* у овим говорима очигледно се наслања на румунски модел *în josul* („на доле”) / *în aval*.

2.2. С обзиром на близину косовско-ресавских говора, за метохијско-косовске говоре призренско-јужноморавског типа од значаја је да су на косовско-ресавском терену присутна сва три предлога (Елезовић 1932: 330, Симић 1980: 65–67, Милорадовић 2003: 177, Букумирић 2003: 302, Букумирић 2012: 271).

2.3. У једном ширем ареалу шумадијско-војвођанских и смедеревско-вршачких говора *низ* и *уз* сведени су на вишезначни предлог *нуз*.

Стање у банатским говорима сведочи да је дистинкција *уз* : *низ* избрисана и да је у свим значењима која покривају ова два предлога уопштено *нуз* (Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997: 341)⁵.

Вишезначно *нуз* среће се и у другим северним шумадијско-војвођанским говорима оформљеним у низији (Поповић 1968: 211–212, Николић 1964: 361; Николић 1966: 248, Чешљар 1983: 109). У *Српском рјечнику* из 1952. Вук смешта *нуз* у Бачку и Срем.

Облик *нуз* раширен је и у јужнобанатском делу смедеревско-вршачког дијалекта. Грађа у РЈА садржи и нешто потврда из народне и уметничке књижевности XIX века у пределима ван реченог ареала (Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997: 341).

Хибридно *нуз* карактерише и знатан део славонског (Исто: 341).

У претежно смедеревско-вршачком клисурском говору Радимаца, наводи се да се поред *уз* среће и чешће *нуз* (Пење се *нуз брез*) (Томић 1987: 421).

5 Аутори објашњавају да нема сигурних потврда за кретање увис. „Треба имати у виду и то да у равном Банату нема прилике за кретање низбрдо или узбрдо, а да се значење ‘уз воду’ и ‘низ воду’ исказује синтагмама на воду и под воду” (Исто: 341).

У говору источне Шумадије, како показује грађа Ж. Бошњаковића, стабилни су перлативни предлози, са ретким присуством предлога *уз* (Бошњаковић 2012: 305, 306, 314).

Објашњење Ж. Бошњаковића да је *уз* у усамљеном примеру Девејке носиле кику *уз леђа*, употребљено са значењем *низ* (Исто: 314) није убедљиво, пошто је у примеру, заправо, присутно значење објекта *уз* који нешто приања, а не перлативно значење *низ*.

3. Осим у најсевернијем делу, који је типолошки и генетски сродан са призренско-јужноморавским дијалектом, стање у највећем делу македонске дијалекатске области показује знатну варијантност, са општом тенденцијом елиминације трочланог система перлативних предлога.

3.1. У дебарском говору перлативни предлози замењени су предлогом *из* (оди *из река*, излезе *из враћа*, помина *ис село*, се шета *ис кук'и*; Видоески 1968: 234).

У преспанским говорима (Видоески 1982: 293) и леринском говору (Видоески 1983: 150) уопштен је један перлативни предлог – *крз / кџрс*.

У скопскоцрногорском говору, поред тога што се употребљава са аблативним значењем, предлог *из* ређе се користи и уместо предлога *низ* (*Из село* пројде, Прошло *из шрло*, *из лојзе*; Видоески 1954: 235).

У петричком говору, на југоистоку македонског језика, опстају, међутим, сва три предлога (*џрес*, *вис* „низ”, *воз* „уз”) (Видоески 1989: 52).

3.2. С обзиром на значај кумановског говора за разумевање стања у говорима ЈЗКиМ, ситуација у овом говору разматра се детаљније.

а) Употреба предлога *из* са значењем кретања низ један предмет потврђена је на различитим тачкама македонске дијалекатске области, укључујући и северни део, који се типолошки наслања на призренско-јужноморавски ареал. Тако је у кумановском говору обична употреба овога предлога са значењем смера кретања 'надоле', какво у западномакедонским говорима има генерализован предлог *низ*. (К'е пројдев *надоле ис село*, *пролази из воду*, Видоески 1962: 179–180).

У кумановском говору је, иначе, стабилна употреба предлога *из* с аблативним значењем (Исто: 179).

б) У примерима из ПодгорГ типа И брџт паде *и[з] сл'ива*, који нису потврђени у другим говорима ЈЗКиМ, примарно је аблативно значење одвајања, док није релевантна информација да ли се одвајање врши са горње на доњу страну. Оваквих примера има и у кумановском говору (*Ис-крушкуну* падна, к'е се пушту *ис крушкуну*, Видоески 1962: 179), али и неким југоисточним македонским говорима (Мирчев 1936: 110).

в) У кумановском говору *низ* се употребљава само са значењем смера кретања 'надоле' по некој површини (*Извеја ги низ реку*; *уз дол*, *низ дол*) (Видоески 1962: 182), чиме се овај говор наслања на шири ареал призренско-јужноморавских говора, удаљавајући се од највећег дела околних македонских говора.

г) Стабилна употреба предлога *уз* (*взъ) у различитим значењима (смер кретања 'нагоре'; непосредна близина до нечега) у северномакедонском појасу (Исто: 185) наслањање је на призренско-јужноморавско стање.

д) У кумановском говору, североисточним македонским говорима (кривоаланачки, овчеполски, кратовски), затим западномакедонском преспанском, предлог *крз / џроз*, поред тога што се употребљава са значењем кретања кроз унутрашњост појма, среће се и са значењем кретања преко, са горње стране унутрашњости предмета (Исто: 180, 181, 184).

Оваква употреба предлога *кроз* / *џроз* / *џрез* / *крес* / *крујз* није потврђена ни у једном говору ЈЗКиМ. Чињеница, међутим, да се предлог *џреко* у свим говорима ЈЗКиМ употребљава и са значењем пресецања локализатора по његовој унутрашњости (Проша *џреко воде*, „кроз воду“), упућује на приближавање ова два спацијална предлога.

4. Општа карактеристика бугарског дијалекатског система је свођење трочланог система на двочлани.

У бугарском књижевном језику не употребљава се ниједан од некадашњих перлативних предлога (*вџз*, *низ*, *кроз*). У употреби су предлози и предлошки изрази *нагоре џо*, *надолу џо*, *џрез*. Предлози *вџз* и *низ* забележени су у великом речнику бугарског језика (Речник на българския език). Оба предлога имају више значења. Њихова просторна семантика је, ипак, веома поремећена и они могу означавати различите спацијалне односе, без обзира на динамички / статички аспект. Предлог *вџз* наводи се као дијалекатски или застарео и дијалекатски, док уз предлог *низ* стоји одредница застарело и народно-поетско.

Модел *џо воде џоре* / *нагоре*, *џо воде доле* / *надолу*, присутан у свим говорима ЈЗКиМ, подсећа на онај у бугарском језику.

5. У целини и појединостима несловенски балкански језици немају тако богат систем предлога и предлошко-падежних конструкција какав је у јужнословенским језицима, посебно у српском језику. Ова констатација односи се и на систем перлативних предлога.

Стање у несловенским балканским језицима, са којима су поједини делови словенског ареала били у контакту, упућују на евентуални утицај ових језика на преобликовање граматичких средстава за исказивање спацијалних односа. У овим језицима систем спацијалних предлога се и иначе изразито разликује од словенског.

5.1. У румунском језику наведенена три предлога гласе:

кроз = *prin*, *printre*, *între* („између“), *în mijlocul* („у средини“) и сл.;

низ = *în josul* („на доле“) / *în aval*

уз = *în susul* („на горе“) (*în amonte*); *lângă* („поред“); *aproape de*, *în apropiere de*, *în preajma* („близу“) и сл.

5.2. У арумунском фаршериотском, према подацима др Марјана Марковића из Скопља, присутан је само један перлативни предлог. Чињеница да се свођење перлативних предлога среће и у неким македонским дијалектима који нису били у контакту са арумунским фаршериотским, као да смањује значај овога језика за преобликовање система перлативних предлога у македонским говорима.

У арумунском говору села Турја уочено је опште вишезначје спацијалних предлога, укључујући ту и перлативне предлоге, уз присуство синкретизма предлога и њихових значења (Бара–Каљ–Собољев 2005: 239–246).

5.3. У северноалбанским говорима јавља се необичан синкретизам у употреби предлога *për*, којим се изражавају значења *за* и *кроз* (Или–Собољев 2003: 238).

У овом дијалекатском појасу исти предлог *p(r)ej* / *prij* употребљава се и за означавање кретања из унутрашњости ка споља и за означавање кретања са горње стране ка доњој (Исто: 236–237).

Подаци о употреби предлога *nëpër* у албанском језику упућују на вишезначност овог спацијалног предлога: *Fluton mbi/nëpër rretë* (Лети у облацима), *Udhëton nëpër male* (Путује кроз џланину), *Udhëton nëpër fusha* (Путује низ долину) (Панчевска 2006: 501–502).

ПРЕГЛЕД ГРАЂЕ

6. Грађа из говора ЈЗКиМ показује да је систем перлативних предлога имао различиту судбину у појединим говорима, а да је на стабилност / иновације утицала близина македонске територије, контакт са романском структуром у сточарским областима Шар-планине, затим вишевековни контакт са албанским језиком у Подрими и Ђаковици.

Најрадикалније разарање наслеђене структуре перлативних предлога потврђено је говорима муслиманског становништва у Гори, Подгори и Средској, али и у јужнометохијским говорима Подрими и Ђаковице.

7. Говори са тенденцијом стварања генерализованог предлога

7.1. У горанском говору предлог *низ* употребљава се са општим значењем смера кретања: Да идеш *ни[з] село* („низ село”) *на́дл’е*, Људи трчит *нис њути* („уз пут”) *нагоре*, Дож про́оди *нис њошив* („кроз пошив”⁶). Док се са значењем управљености ка доле односно ка горе употребљава само *низ*, са значењем пресецања локализатора по његовој унутрашњости, поред *низ* среће се и ретко *крујз* (Бéгај *крујс њоље*)⁷. Очигледно је да је у овом говору подсистем са значењем управљености ’надоле / нагоре’ у потпуности интегрисао оба значења на идеји о кретању по косој површини, а да се кретање пресецањем локализатора по његовој унутрашњости не уклапа у јасно дефинисано кретање по косој површини.

У ГГ није потврђен предлог *уз* ни у једном значењу.

Када је информација о правцу кретања релевантна, онда се она обележава лексички употребом прилога *надол’е / нагле, нагоре*, па настају предлошки изрази.

Идем *низ река на́дол’е*, па ће идеме *нис њлајна* да береме, оти́доа са́ме *низ л’ивада на́дл’е*, жена-мечка ме́тај ка́мној *нис ка́рџа*, све погл’едује *на́гле низ брдо*, виђим и вода *нис њути*;

со ко́јни се ишло *низ Вра́ца на́горе*, ће идете *низ Ро́ша на́горе*, гуједа сом те́раф *нис њути на́горе*; партизани оти́доа, рече, *нис њлајна на́горе*; побéгоа *низ Броцка́-река на́горе*, сви да трчиме *нис њути на́горе*, идеме *низ река на́горе, на́горе низ брдо*; има́е ме́чке *нис ко́ломоћ*, де́јке ге гледа́је бѣ́хари *нис њенџери*, про^хи́јаје *низ наши́а-н’ива* на друго́-страна; // ако про́јде *крујз Дра́гаш*, кé има да се виђи ако про́јде *крујс че́ница*.

Овим моделом ГГ наслања се на македонске говоре⁸ са генерализованим перлативним предлогом (в. т. 3). Факултативно присуство предлога *крујз* сугерише да је свођење најпре извршено у подсистему *низ* : уз, а да је интеграција значења предлога *кроз* накнадна.

Као ређи конкуренти потврђени су и предлози *преко* и *по* („кроз”) односно предлошки изрази *по на́горе, по на́дол’е*:

Те́раџе о́фце и гуједа *преко вра́нишке л’иваде*, ће претéраме и ко́зе *преко во́да* до та́мо;

идеме *по река на́горе*, те́раше о́фцеве *по њути на́дол’е*, све бéгаје *по л’иваде* до Вра́ца.

6 Пошив „кров од сламе”

7 У опису горанског говора у селима која се налазе у Албанији наводи се само предлог *кроз* (Штенке–Или 2010: 156–160). Према грађи којом располажемо, и у овом делу Горе ситуација је идентична оној у насељима у Србији.

8 Оваква сродност у судбини перлативних предлога није неочекивана, с обзиром на претежно западномакедонску дијалекатску структуру ГГ. О ГГ в. Младеновић 2001.

7.2. У подгоранском говору вишезначни предлог *из*, поред тога што се употребљава са аблативним значењем, покрива и значење перлативности сва три предлога: *Сте прошл'е из л'ивада* („кроз ливаду“), *сом ишов нагоре из шрајина* („уз трапину“), *отиде из река* („низ реку“) *надол'е*.

Па смо ишл'е *из Грчаре нагоре*, говеда се *тэраф ис илајна нагоре*, *отишл'е ис пошок нагоре*, се ишло *напре из Гол'ем-камен' нагоре*, да *идемо ис кáф⁶ надол'е*, трéба да трч'ите *из н'ива надол'е*; *кэ⁷ ч'е* *прóјдете из Раимóв-двор* на сокак, *јáрич'а* *проáђал'е из нáш двóр*, прво се ишло *из нашó-село* па *пóсл'е из вáшо* до пýт.

И у ПодгорГ ређи су конкуренти *преко* и *по* („кроз“) односно предлошки изрази *по нагоре*, *по надол'е*:

Трч'ил'е *преко Новó-Село* до Врбич'ан'е („кроз“), *преко вóда* да идеш да не *тé-виц'ет*; *бéгал'е по ниве* и *л'иваде надол'е*, да гл'едамо *по шрајина надол'е*, трéба да потрч'ите *по н'ива нагоре*.

7.3. Двоконфесионалност у оквиру сретечког говора довела је до дијалекатске микродиференцијације на говор православне и муслиманске популације (Младеновић 2005: 66–68).

а) У говору Сречана хришћана очувана су сва три перлативна предлога:

Пóбегна *низ Рóјна*, слéгоа *низ брдо*, слéни *низ Лáсице*, *камењ паднав низ Кáлуђерица*;

и вúци отíдоа *уз брдо*, прво *ус кáрпа* па *пóсле нис кáрпа* *таке-надоле*, па ми ти бéгај свé *уз Ошл'ак*;

прóшов *прос кúћа*, *имало* и *миши прос клéћ*, и мéчке се скítaет *про[з] шúма*, *имало* и *кúкољ прос чéница*.

б) Близина ГГ, али и заједничка исламска конфесија, утицале су на то да се у вишим муслиманским селима СрГ (Љубиње, Манастирица, Небрегоште) предлози *низ* и *уз* сведу на *низ*:

Па се скítaв^ф *низ мáало нагоре*, *низ мáало надоле*; што ишло *низ река*, мутнá-вода ишла *низ река надол'е*, *отиде тéл'е низ река надоле*, *тéч'еше големá-вода низ рóјна*, ч'е ги *тэрает крáве низ рíти нагоре*, смо ги *пáсл'е низ рíти нагоре*; *ишов^ф нис илајна шаке-гóре*, *шаке-гóл'е*; *пóтрч'а ни[з] слубица нагоре*, *óфце* се *тэрает нис илајна нагоре*, па *тэрај низ река нагоре*, *надол'е*; *виц'им дрво низ река надл'е*.

Када је значење кретања ка доњем локализатору, прилог – иако најчешће присутан – није обавезан, када је значење кретања уз локализатор горе, прилог је обавезан.

Са значењем предлога *кроз* и у муслиманским селима релативно је стабилно *проз*, са којим су конкуренти *преко* и *по*:

Проз сéло, те виђим ка *проз мáгла*, *ће прођете проз двóр*, *сирење* се *цéди проз крпа*, да *прођем проз вóда*, *прошла проз л'ивада*;

свáтои прошл' *преко-село*, *прошла преко л'ивада*; *кэ[т]* *ће прóете преко н'ива*, *ће дóете до пóток*; *пóтрчи преко л'иваде* да га стíгнеш брáта, до тáмо путáл'е *преко шúме* и *преко илајне*.

Употреба *по* у конструкцијама перлативног значења није потврђена већим бројем примера:

Прóшов ка лúд *по кúћа* („кроз“), смо *тэрале бíкои по Пóлице нагоре* („уз“), а и óни отíдоа *по Љубинскá-река надл'е* („низ“), смо ги *тэрале по гóрњóсевске ливаде нагоре*.

7.4. Осим у ПодрГ и ЂГ, у осталим говорима призренско-јужноморавског типа сва три перлативна предлога релативно добро опстају, уз напомену да се и овде спорадично као конкуренти јављају предлози *преко* и *по*.

Једини говор призренско-јужноморавског типа у коме нису посведочена сва три перлативна предлога је ПодрГ, пошто је предлог *кроз* у потпуности замењен предлогом *преко*. У овом говору, такође, уочава се експанзија *преко* и у предлоге са локализатором доле односно горе, тако да је у ПодрГ препознатљива тенденција стварања једног перлативног предлога, који се – када покрива значење *низ* и *уз* – среће у предлошком изразу с обавезним прилогом. Овакво преобликовање наслеђеног стања последица је вишевековног контакта са албанским језиком, у коме постоји тенденција свођења перлативних предлога на један (в. т. 3)⁹. Скоро редовна употреба *тако-зоре* / *шако-дол'е* уз предлоге *низ*, *уз* сведочи да је семантика ових предлога нападнута.

У значење сва три предлога продире и *по*, са обавезним прилошким изразом *шако-зоре* / *шако-дол'е*, који елиминише вишезначност предлога када он значи кретање ка горе / доле. Употреба предлога *по*, уз који се иначе флексија релативно добро чува у јединици у метохијско-косовским говорима (Реметић 1996: 451, 461, Младеновић 2004: 228, Младеновић 2013: 144–145, Павловић 1970: 72–73), утиче на избор облика локатива.

У ПодрГ се *шако-* / *шако-* употребљава и онда када је употребљен само прилог: *Иде шако-дол'е*, *иде шако-зоре*, да проџ'емо *шако-надол'е*, ал има људе *шако-надоре*.

Трч'и *низ реку шако-дол'е*, дрва *ишл'е шако-дол'е низ реку*; *д'ете отиде шако-дол'е низ реку*, *д'ете тело да се удави низ реку шако-надол'е*, па *идемо токо-дол'е ни[з] село*, *носимо крсте до цркве шако-дол'е низ бр'езк*, *погл'едује шако-дол'е ни[з] нашу шуму*, *сн'ек' отиде низ реку*;

уз реку шако-зоре, тражите *уз Дрим*, *ст'ално смо ги стоку терал'е шако-зоре уз бр'езк*, *одма се ск'ач'ија уз јабуку*, *река да има шако-зоре ус Паширић*;

отиша преко село („*кроз село*“); *проша преко л'иваде*, *проша преко воде*, *проша преко Дрим*, *сам проша преко му'ине воде*, *проша сам преко куч'е* до *избе*, *поб'ега преко пенц'ере*, *рипнуја преко пенц'ере*, *сам проша пол'еко преко л'иваде*, *ишле војници преко село*, *девојка да погл'еда момка преко ирс'иен*, *не проодив^ф кола преко наш сок'ак*, *да се провуч'емо преко ира'ве до шуме*, *проша преко сред'е среде куч'е*, *поб'ега преко шуме*, *се вуч'е преко собе* ка да има *сто године*, *црвац проша преко јабуке* и *иск'оч'ија нађвор*.

Преко + уместо перлативних предлога *низ*, *уз*:

Отиша преко село шако-зоре („*уз село*“), да *пазимо* да не *проџ'ију* *терористи преко село шако-зоре*, да *газимо преко реке шако-надоре*, *проша преко наше село шако-дол'е* („*низ село*“), ако *идеш преко Оиш'ерушу шако-дол'е* до *Дрим*, *св'е да путујемо шако-дол'е преко планине*.

Ако није продрла аналитичка конструкција, уз *преко* + *среће* се Гјд.

По + уместо перлативних предлога *низ*, *уз*:

От *п'аса поб'егл'е бегауч'и шако-зоре по воде* („*кроз воду навише; уз воду*“), *пуштише га шако-дол'е по иаи'оку* да *иде у Дрим* („*низ поток*“), *има рибе* ако *идеш по реке шако-дол'е*, да *трч'имо по баре шако-дол'е*.

Уз *по* + употребљава се Лјд.

9 Смештена између Дрима и Топлуве, Подрима се налази у контакту са компактном територијом албанских насеља западно од Дрима. Историјске околности учиниле су да српско-албанска миксоглотија на овом простору буде дуготрајна и интензивна.

7.5. Територијална наслоњеност на Подриму утицала је на то да је ђаковачки говор већим делом близак Подрг, укључујући и судбину перлативних предлога. У ЂГ, додуше, поред доминантног *преко* у употреби је и *проз*.

Отидоше *нис иланину шоко-дол'е*, прво гл'едај *нис иуиш шоко-дол'е*, па се путује *низ Ружово*,

ајт пол'ко *уз брдо шако-зоре*, немој брго *у[з] слубице*, ако побегнеш *ус Коритник шоко-зоре*;

иша и *проз села шийширске*, зар тр'бало б'ш *проз реку* да се иде.

Преко + уместо перлативних предлога:

Низ: И да б'гамо *преко брдо шако дол'е*, да идемо *преко Ереник шако-дол'е*;

уз: па не т'рају *преко брдо шоко-зоре*, ако прођете *шоко-зоре преко Јуник*;

кроз: не тр'бало да се иде *преко њинога двора*, а зашто смо прошл'е *преко њине авл'ије*, не тр'ба да се превукујеш *преко зашворене вратиша*, па да идемо *преко воде* на другу страну реке.

8. Призренско-јужноморавски говори са трочланим системом перлативних предлога

8.1. Стабилношћу употребе перлативних предлога, сиринићки говор наслања се на стање у ЈКГ и ПодгГ.

Метните *низ реку*, па газија *низ јен-иошок*, вода ни т'кла *низ мавалу*, сл'га *низ иланину*, сл'ни *ни[з] слубицу*, па после идеш св'е *нис иуиш*, и вода т'кла *нис карџу*; качи се *у³ ирешњу*, ал ће можеш *ус карџу*, потрча *у[з] слубицу*, се уморисмо идеући св'е *уз брдо*, ошце се т'ро *ус иланину*.

Предлог *проз*, са ређом варијантом *през* углавном има стабилну употребу:

Прошла и она *проз њиву*, проводи *проз моју ливаду*, поток ни иде *проз мавалу*, и *проз ц'ло село* теј сандуце; па *пре[з] шуму*, *през Бер'еце*; има и гра *през кол'мб'а*, ишла *през ш'еј сной'ове*, се превучујем *през иа'праћ*.

Уз предлог *проз* / *през* употребљава се ОП. Забележени су, међутим, и ређи примери са Лјд. им. на -а: Прођи *прос Пуже*, и к'озе биле *проз наше ливаде* („кроз нашу ливаду”).

На продор Гјд. утицала је и могућност употребе конструкције *преко* + Г/ОП као конкурента с предлогом *проз* / *през*:

Па *преко Ђуринце* па у Сушиће, ишла *преко села*, *преко и'оља*, *преко шуме* у Урош'ев'ац; идеући *преко иланине* с'м за три с'ат стиза.

Тражија ги *по Муржице назоре*, потрчите *назоре по Брез'ојцу*.

8.2. Географски контакт са Сиринићем и нижим делом Средске, интензивне локалне сеобе, одсуство интензивнијег контакта са албанским језиком, учинили су да је у ПодгГ релативно добро очувана употреба сва три перлативна предлога. Једино се у рубним селима према Подрими среће појачана употреба *преко*, свакако подстакнута близином Подрг (в. т. 7.4).

а) Да исп'ереш ствари. *Низ воду* да иде; па с'ге пушч'ав^ф брлог^к *низ реку*, има и тој к'т ч'е проц'еш надол'е *нис иошок*, па б'гај ка без д'уше *нис Пашину м'алу*, по-тераше не *низ Дел'ов'ице*;

отишла војска *ус иланину*, побег'смо от Шиптаре *ус иланину*, трч'и *уз брег* да стигнеш, ако можеш да се припнеш *у[з] слубицу* нагоре, отишле *ус иошок*; краве отишл'е *уз мушине реке* („кретање уз воду, кроз воду навише”).

У последњем примеру употребљен је Лјд. под утицајем употребе конструкције са *по* + типа: *По реке нагоре*, иначе присутне у ПодгГ.

У овом говору је присуство предлога *уз* + са значењем непосредне близине потврђено са више примера него у другим говорима ЈЗКиМ, иако се срећу и конкуренти *при*, *до*, *крај* (Ми прич'ала мене и св'јема децама *при оџњ*):

Они све у реку да га терав: *уз реке*, у реку, *уз реке*, у реку; дeвер је *уз њу*, све војска, све мил'ициџа. *Уз њи* и ми.

Није јасно да ли је у примерима употребљен Гјд. под утицајем конструкција са *до*, *крај*, или Лјд. под утицајем конструкције са *при*, али и локационог значења конструкције.

б) Туја сџм ишла све *прес шиштарско село*, *прес пророзор* се превуќље, да сти-скав све *прес крие*. *Прес криу* да цедиш; ако нац'еш никој патл'иц'ан *прес поље*, и *прес прстиен* да га види, проц'осмо ти *през дворе*; Ка *прес криу* ги гл'едам... Ка *прес криу* ги видим; Два се млади гл'едале / *крос шарено огл'едало* (у лазаричкој песми).

Нису непознати ни примери с конкурентом *преко*. Предлог *преко* обичнији је у селима према Подрими:

Провирџа *преко пророзора*, комшиџе отишле *преко Приштиине* („кроз Приштину”), прво проц'и *преко л'иваџе*, јаз иша *преко наше њиве* па до село, деца прошл'е *преко воде* да узнев дрва.

Прођоше *по село нагоре*, гурасмо кола *по цушу нагоре*.

8.3. Стабилна употреба сва три перлативна предлога у призренском говору може се објаснити близином Подгора, Подрима и Средске, дијалекатског залеђа из којег се српско стaновништво већим делом делом крeтало према Призрену.

а) Поч'џа да бега *нис Каљају*, да не терав све *низ брдо*, да се скотрл'а *низ л'ојзе гол'е*, идите *прво ни[з]* *Шуќље* до доље, па стaлно се крија *нис пошток*, *ус пошток*; а како да идем *у[з]* *слубице зоре*, змија да се припне *уз³ зид* до собе, имало да се иде *ус Пошток-малу нагоре*.

Са значењем да се нешто налази, ставља, прибија или причвршћује, *уз* се ретко користи:

Деће било *уз маиџере*, *уз њџа* и она да се извуч'е.

б) Предлог *крос* у ПрГ гласи по правилу *проз* (Реметић 1996: 364, 524).

У никоје куч'е па бија адет да младаневџста не гл'џа *проз босил'ак* сватове што доодиф да гу узнеф, теке да ги гл'џа *проз прошеил'ен цвџти* од огрејслунце; Проц'и *прос ч'аршију*, па ако га видиш, рекни му да га ч'џкам; Кь[д] доодиф сватови по младаневџсту, она вал'а да ги гл'џа *прос прстиен*, *проз ситио* и *про[з]* *босил'ек*; Мџтни ми мџнтан *проз пџнци'џру*; Јасак је да се иде нoч'ом *проз ч'аршију* без фџнер; *Проз наш сокак* слабо проодиф алвац'ије; Дужници му врата кршиф, а он *проз пџнци'џру* дава садаку (нар. изрека) (Чемериќић 1950).

У ПрГ овде је могућ и ређи предлог *преко*:

Па се гл'џамо *преко ц'ам* („кроз стакло”), ваља да га погљџа *преко ситио*, Шиптари проц'ов *преко наш сокак*; кџт проц'џш *преко Баждарану*, доц'џш у Курило; и старца га метнал'е *преко пџнци'џру* надвор.

Срби бегал'е *по Панџел'ије нагоре*, неје тешко да идеш *по Каљају надол'е*.

8.4. Јужнокосовски говор већим делом приближава се сиринићком и говорима јужнијег дела јужне Метохије, с напоменом да предлог *крос* овде гласи *крес* (Младеновић 2013: 388).

а) Тако да трчим *уз брдно мџстио*, па да нoсиш *ус Куркулицу*, уморила се *уз Балканску улицу* у Београд^т, да ги тера краве све *уз брдо*, *низ брдо*; да гaзимо *уз реку*, му ишла мџва *уз обрaз^с*, па све да иде *у[з]* *зид нагоре*;

тѐрај стóку нис пòље, и ч'е отíднемо до њѐга нис пyти, имáло дрва што íшле низ Гáтíњанску рéку, гура́ја дрва низ брѐжно мѐстíо;

крес твој двóр, па прóц'им ту́ја крес тај Сурѐл', крез обóр, рéка крез нáш обóр íшла, крез Урошевац да прóц'е, крез ајáтí пуно íма мíше, крес сéло прóшле, крез њíву, прóшла крез ливáду, крез нáшу кyч'у, крез Шавáрину, крез њíву Пѐтрову, мyч'имо се крез ливáду, да прóц'емо крез Куркулицy, да се провyч'е крез голѐму шрáву.

б) Са значењем пресецања локализатора по његовој унутрашњости, у ЈКГ знатним бројем примера потврђен је и предлог *преко*:

Од нáше сéло *преко шyме* изáц'емо („крóз”), прóц'осмо *преко мláке*, *преко рéке* да бéгамо, вáс пyт сáм проодíла *преко Нѐродимље*, да прегáзимо *преко Нерóдимке*, да прегáзимо *преко вóде*, што гу прóшло *преко глáве*, трáктор прóша *преко нáше њíве*, свáтови да иди́ју *преко ливáде*, *преко Пришћинe* у Гíлане.

У ЈКГ нису необични ни примери с предлогом *по*, који покрива значења перлатицних предлога:

Íша *по цyтиу нáдоле*, *по рéке нáдоле*; *по сокáку нáгоре* да се íде, *по рéке нáгоре*; *по сéло* íшла рáзна вóјска („крóз”), смо пролázале *по њѐговому двóру*.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

9. За изражавање визуелне перцепције ванјезичке стварности у свим говорима ЈЗКиМ присутни су сви потребни лексички елементи: глаголи, предлози, прилози. Лексички елементи и механизми за изражавање просторних релација, међутим, нису подударни у свим говорима, пошто је слабљење значаја предлога у неким говорима компензовано употребом граматикализованих прилога (*на доле*, *нагоре*). Овакви механизми, карактеристични за знатан део македонског и бугарског језика, нису од значаја за дијалекатски систем српских говора, осим на крајњој јужној периферији српске дијалекатске области.

У свим говорима ЈЗКиМ за исказивање перлативних релација користе се *глаголи* који и, иначе, изражавају променљивост места у простору у осталом делу српске дијалекатске области.

Предлози, као друга језичка скупина релевантна за простор, једним делом нападнути су у говорима ЈЗКиМ, али и шире. Приближавање *низ* и *уз* различито се реализује у балканскословенском ареалу – приближавање перлативних предлога *низ* и *уз* доводи до настанка новог предлога *нуз* у северном делу штокавштине, док се у делу македонског говора два односно три предлога своде на један избором једног, најчешће већ постојећег предлога. Бугарски језик наслеђену ситуацију изменио је брисањем перлативних предлога *низ* и *вѝз*, у чије поље употребе продира *по*.

Значај прилога за саопштавање просторне информације о предмету у простору повећава се са слабљењем перлативних предлога. Ово доводи до тога да је у оним говорима у којима је систем перлативних предлога знатније измењен, носилац перлативних релација прилог. На експанзију граматикализације прилога у словенским балканским језицима и говорима свакако је од значаја могућност синонимних конструкција *Иде уз брдо / иде навише*, *иде низ брдо / иде наниже*, иначе општег својства словенских језика¹⁰.

10 Уп. и чешко *Jde nahoru, jde dolů*.

9.1. Различita реализација опозиције *уз : низ : кроз* у различитим језицима и говорима последица је чињенице да ова опозиција – са кретањем унутар ограниченог простора – није релевантна. Нерелевантност опозиције доводи до десемантизације предлога или до продора спацијалних предлога чија се сфера употребе делимично преклапа са значењем перлативних предлога. Евентуална семантичка непотпуност новог предлога компензује се граматикализацијом прилога којима се прецизирају просторне релације.

Како показује грађа из говора ЈЗКиМ, али и стање у ширем југоисточном балканословенском ареалу, однос *доле, тамо* (статично), *надоле – нагоре, напшамо* (динамично) није у потпуности очуван, пошто се *доле, горе, тамо* среће и за означавање правца кретања у предлошким изразима типа *нис пуиш доле, нис пуиш горе, по пуиш шоко-дол'е, по пуиш шоко-горе*. Овакво брисање опозиције статично : динамично омогућено је граматикализацијом прилога.

10. Стабилност дистинкције смер кретања 'нагоре' (*уз*) : смер кретања 'надоле' (*низ*) : пресецање локализатора по његовој унутрашњости (*кроз*) различита је у говорима ЈЗКиМ: најизразитије је нападнута у говорима муслиманских северношарпланинских група (ГГ, ПодгорГ, СрГ). Од призренско-јужноморавских говора наслеђени систем перлативних прилога највише је ослабљен у севернијем делу јужне Метохије (ПодрГ, ЂГ). У осталом делу говора ЈЗКиМ дистинкција је релативно стабилна, мада се и овде уочава продор конкурентских конструкција са *преко* и *по*.

Стабилност, односно слабење система перлативних предлога у северношарпланинским говорима наслањање је на западномакедонско стање, остварено географском близином Горе, Подгоре и дела Средске са западномакедонским територијама. Исламска конфесија становника ових жупа подстакла је интензивнији контакт са западномакедонским славофоним исламским групама. Природа пашњачке области поспешила је миграције из западне Македоније и пристизање новог система саопштавања перлативних релација.

Нападнут систем у ПодрГ и ЂГ последица је вишевековне српско-албанске миксоглотије у овом делу јужне Метохије. Иако очувани, предлози *низ* и *уз* су у процесу десемантизације, пошто се – скоро по правилу – уз ове предлоге јавља и граматикализовани прилог којим се појачава значење смера кретања. Из ова два говора је практично испао предлог *кроз*, уместо кога се користи *преко*. У ова два говора, такође, у експанзији су и предлошки изрази *преко / по + прилоз*.

Употреба прилога за обележавање смера кретања 'нагоре', 'надоле' и онда када се чувају предлози *низ*, *уз*, пренета је из конструкција перлативног значења са *преко, по*, у којима је смер кретања одређен граматикализацијом прилога.

Већа отпорност предлога *ипроз / ирез / крез* у говорима ЈЗКиМ, али и у говори-ма других језика балканскословенског ареала, може се објаснити немогућношћу употребе прилога са јасном опозицијом каква је остварена у (*на*)*горе* : (*на*)*доле*.

Чињеница да се *преко* среће у свим говорима ЈЗКиМ као конкурент, додуше, неједнаке снаге, није неочекивана, пошто се овим предлогом казује пресецање локализатора (перлативност). Овакво преклапање *кроз* и *преко* довело је до елиминације *кроз* из ПодрГ и највећим делом из ЂГ, док је употреба *преко* у ЈКГ, такође, повећана. Стабилизација *преко* уместо *кроз* могућа је због преклапања

значања, пошто је семантичка компонента „унутрашњост” присутна у конструкцијама са *преко* и *кроз*¹¹.

Док је у ПодрГ и ЂГ употреба *преко* у потпуности заменила конструкције са *кроз*, у осталим призренско-јужноморавским говорима она је конкурент предлогу *кроз* једино ако се односи на кретање кроз простор који је отворен са гоње стране (Иде *преко њиве, преко воде*), док се за затворен простор користи *проз / през / крујз* (Иде *прос кућу, прођи пре[з] шуму*). У северношарпланинским говорима стање је знатно сложеније због тенденције уопштавања једног перлативног предлога.

Присуство *по* у конструкцијама с глаголима кретања, које је напоредно с конструкцијама са предлозима перлативног значења (Идем *уз реку* : идем *по реке нагоре*), иначе карактеристично за бугарски језик (в. т. 4), подстакнуто је значењем конструкција с овим предлогом.

У свим говорима ЈЗКиМ није необична конструкција карактеристична за македонске и бугарске говоре типа *Иде по реке нагоре / Иде по реке надоле*, што одговара српском *низводно / узводно*)¹².

10.1. Предлози перлативног значења *уз* и *низ* припадају истом семантичко-синтаксичком подсистему, разликујући се међусобно само допунским обележјем директивне локализације у односу на горњи односно доњи део локализатора¹³. Слабљењем допунског обележја, ова два предлога једначе се на један, а основна идеја на којој почива директивност је кретање косим локализатором. То је разлог зашто је брисање овакве опозиције најраспрострањеније у балканскословенском ареалу.

Литература:

- Антонић 2005: И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Милка Ивић (ред.), *Синтакса савременог српског језика. Простра реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 119–300
- Бара–Кал–Соболев 2005: М. Бара, Т. Кал, А. Н. Соболев, *Јужноаруминскиј говор села Турья (Пинг). Синтаксис. Лексика. Етнолингвистика. Тексти*, München: Biblion Verlag
- Белић 1905: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. Девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
- Бошњаковић 2012: Ж. Бошњаковић, *Морфолошке особине говора источне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник LIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Букумирић 2003: М. Букумирић, *Говори северне Мешохије*. Српски дијалектолошки зборник L. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Букумирић 2012: М. Букумирић, *Речник говора северне Мешохије*, Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ

11 „Уз глаголе кретања показује да је кретањем у различитим смеровима захваћена цела површина локализатора” (Антонић 2005: 284).

12 О оваквој лексичкој спојивости в. Пипер 1997: 85.

13 „Перлативно значење у истом синтаксичко-семантичком подсистему имају модели *уз(а) + N_{acc}* и *низ(а) + N_{acc}* (*нир. ђење се узa суг / Ступиша се низa суг*), али са додатним дистинктивним обележјем директивне локализације у односу на горњи или доњи део локализатора” (Пипер 2005: 730).

- Видоески 1954: Б. Видоески, *Говорит на Скопска Црногорја*, у: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 181–239
- Видоески 1962: Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, Скопје: Институт за македонски јазик
- Видоески 1968: Б. Видоески, *Западниите периферни говори*, у: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, стр. 213–244
- Видоески 1982: Б. Видоески, *Пресјанските говори*, у: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 277–307
- Видоески 1983: Б. Видоески, *Леринскиот говор*, у: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2, стр. 129–154
- Видоески 1989: Б. Видоески, *Петричкиот говор*, у: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 25–56
- Вукадиновиќ 1996: В. Вукадиновиќ, *Говор Црне Траве и Власине*, Српски дијалектолошки зборник XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски јазик САНУ
- Динић 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалектски речник*, Монографије 4. Београд: Институт за српски јазик Српске академије наука и уметности
- Елезовић 1932: Г. Елезовић, *Речник косовско-метоховског дијалекта*. Свеска прва, Српски дијалектолошки зборник IV. Београд: Српска краљевска академија
- Живковић 1987: Живковић, Новица. *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља
- Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, шексиви. Српски дијалектолошки зборник XLIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски јазик САНУ
- Или–Соболев 2003: Дж. Юллы, А. Н. Соболев, *Албанскиот гегски говор села Мухурр (Краина Дибыр)*. Синтаксис. Лексика. Етнолингвистика. Тексти, München: Biblion Verlag
- Јуришић 2009: М. Јуришић, *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици*, Монографије 6. Београд: Институт за српски јазик САНУ
- Марковић 2000: Ј. Марковић, *Говор Зайлања*, Српски дијалектолошки зборник XLVII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски јазик
- Милорадовић 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*, Београд: Српска академија наука и уметности – Етнографски институт; посебна издања, књига 50
- Мирчев 1936: К. Мирчев, *Неврокопскиот говор*, Годишник на Софискиот универзитет, Историко филологически факултет XXXII, Софија, 1–134
- Младеновић 2001: Р. Младеновић, *Говор шарпланинске жује Гора*, Српски дијалектолошки зборник XLVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски јазик САНУ
- Младеновић 2004: Р. Младеновић, Дијалектска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије, Ј. Планкош (ред.), *Зборник радова са Меѓународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића“*, Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски јазик САНУ, 209–249

- Младеновић 2005: Р. Младенович, Говори трех мусульманских славянских этнокультурных групп на југо-западе Косово и Метохији, у: А. Н. Соболев и А. Ю. Русаков, *Языки и диалекты малых этнических групп*, Санкт-Петербург – Мюнхен: Институт лингвистических исследований РАН, Комиссия по балканскому языкознанию при Международном комитете славистов. Biblion Verlag, 52–82
- Младеновић 2012: Р. Младеновић, Пасивне конструкције метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2. Нови Сад: Матица српска, 153–167
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гаиње*, Монографије 18. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности
- Николић 1964: Б. Николић, *Сремски говор*, Српски дијалектолошки зборник XIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Николић 1966: Б. Николић, *Мачвански говор*, Српски дијалектолошки зборник XVI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Павловић 1970: М. Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад: Матица српска
- Панчевска 2006: А. Панчевска, *Категорија простор во балканските јазици (македонски и албански)*, Ката Кулавкова (приређивач), у: Балканска слика на светот, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 497–503
- Пипер 1997: Р. Piper, *Jezik i prostor*, Beograd: XX vek, Ћигоја štampa
- Пипер 2005: П. Пипер, Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика, у: Милка Ивић (ред.), *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 575–978
- Поповић 1968: И. Поповић, *Говор Госпођинаца у свештости бачких говора као целине*, Београд: Посебна издања САНУ CDXXV
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I*. Српски дијалектолошки зборник, XLVII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Речник на българския език: *Речник на българския език*. Том 2, 10. София: БАН; Институт за български език; Акад. изд. Марин Дринов; Емас, 2002, 2000
- Симић 1980: Р. Симић, *Синтакса левачког говора I: ујошреба падежних облика*, Српски дијалектолошки зборник, XXVI, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик
- Томић 1984: М. Томић, *Говор Свиничана*. Српски дијалектолошки зборник XXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Томић 1987: М. Томић, *Говор Радимаца*, Српски дијалектолошки зборник XXXIII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Ђирић 1999: Љ. Ђирић, *Говори Понишавља*. Српски дијалектолошки зборник XLVI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Чемерикић 1950: Димитрије Чемерикић, *Збирка речи из Призрена (предата 1950)*, лексичка картотека Српске академије наука и уметности
- Чешљар 1983: М. Чешљар, *Из лексике Иванде (румунски Банати)*, Прилози проучавању језика 19, Нови Сад: Одсек за филологију и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, 107–148
- Штенке–Или 2010: К. Steinke, X. Ylli, *Die slavischen Minderheiten in Albanien (SMA)*. 3. Teil. Gora, München – Berlin: Verlag Otto Sagner

PERLATIVE PREPOSITIONS *NIZ* +, *UZ* +, *KROZ* + IN VERNACULARS OF THE SOUTHEASTERN PART OF KOSOVO AND METOHİJA IN A WIDER CONTEXT IN THE BALKANS

Summary

This paper analyzes the distribution of three perulative prepositions, i. e. *uz* (direction of movement: upward), *niz* (direction of movement: downward) and *kroz* (intersecting the interior of the localizer) which generally signify movement in Serbian (Slavic) dialectal area which includes the southeastern part of Kosovo and Metohija. We have noticed that the use of different prepositions and changes in the inherited inventory of prepositions which denote the same perulative relations in vernaculars of the analyzed area bears certain resemblance.

The most significant element in the formation of the current dialectal systems in the southeast of Kosovo and Metohija is the fact that this area, and particularly the regions in the north of the Šar Mountains, are on the very edge of the Serbian-Macedonian dialect continuum; furthermore this is also the area in which Slavic-Romance contacts occurred, later to be followed by Slavic-Albanian contacts.

Vernaculars under stronger western Macedonian influence have reduced the three-member system of perulative prepositions to a one-member system (with some traces of a two-member system), while vernaculars of the Prizren-South Morava type have preserved the three-member system. The preposition *kroz* + has been eliminated in the vernaculars of Podrima and Džakovica, while *preko* + and *po* + are used instead.

Different realizations of the opposition between *uz* : *niz* and *kroz* in different languages and vernaculars in the Balkans is due to the fact that this opposition, which includes movement within limited space, is not relevant. The irrelevance of this opposition causes desemanticization of prepositions or introduces other spatial prepositions whose usage partly overlaps with the meanings of perulative prepositions. Potential semantic incompleteness of the new preposition is compensated by grammaticalization of adverbs which specify spatial relations (*Ide niz brdo nagore* : *Ide niz brdo nadole*).

Key words: spatial relations, perulative prepositions, northern vernaculars of Šar mountains, Metohijan-Kosovar vernaculars, grammaticalisation of adverbs

Radivoje M. Mladenović

Марина Јуришић¹
Београд

ПРЕДЛОГ БЕЗ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА²

Циљ овога прилога јесте да се утврде синтаксичка значења предлошко-падежних конструкција са предлогом *без* у призренско-тимочким говорима, уз примену новијих семантичко-синтаксичких поступака. На основу грађе из репрезентативне домаће дијалектолошке литературе везане за истраживане говоре, као и на основу свога дијалекатског материјала из Горње Пчиње, аутор долази до закључка да аналитичка конструкција са предлогом *без* има сва она значења која поседује и предлошко-падежна конструкција *без + џенитив* у говорима са сачуваном флексијом. Она се, наиме, појављује у следећим одредбеним функцијама: квалификативној, каузалној, кондиционалној, концесивној и спецификативној. Такође се употребљава и са помоћним глаголима *јесам* и *биши* у именском предикату и као обавезна одредба глаголу *остати* и модалном глаголу *моћи*.

Кључне речи: дијалекатска синтакса, призренско-тимочка дијалекатска област, аналитичке конструкције са предлогом *без*, семантичке категорије, предикативне одредбе

Увод

1. Циљ овога прилога јесте да се најпре утврди у којим се облицима предлог *без* појављује на простору призренско-тимочких говора, са којим падежним формама се комбинује и какав је њихов географски распоред, а да се затим представе синтаксичка значења која имају предлошко-падежне конструкције са овим предлогом, при чему се примењују новији семантичко-синтаксички поступци, какви су се у нас одомаћили тек у последњим деценијама у проучавању савременог српског језика и старосрпских споменика.³ У складу са тим анализира се конструкција *без + оштити падеж / џенитив* у функцији квалификативног, каузалног, кондиционалног, концесивног и спецификативног детерминатора (при чему је спецификативност схваћена као засебна адноминална семантичка категорија)⁴. Према класичној терминологији, у питању су пропратна околност, пасивни (индиректни) узрок, услов, допуштање и карактеристична појединост.

1 Marina.Juriscic@isj.sanu.ac.rs

2 Овај прилог резултат је рада на пројекту 178020: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Прецизније, овај рад, као и други прилози из области дијалекатске синтаксе истога аутора, урађен је према моделу који је дао С. Павловић у својој књизи *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености* (2006) уз извесне допуне преузете из књиге *Синтакса савременог српског језика* (г. из њених поглавља: *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика* П. Пипера и *Синтакса и семантика падежа* И. Антонић – Пипер и др. 2005) и монографије *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке* (С. Павловић 2000).

4 Одвајање адноминалне и адвербијалне квалификативности на две засебне семантичке категорије за које су резервисана и два посебна термина: *спецификативности* и *квалификативности* прихваћено је од С. Павловића (2006: 194). Иначе, таквога раздвајања нема код И. Антонић: *генитив*, *акузатив*, *инструментал* и *локатив* представљени су у функцији квалификативног детерми-

Осим тога, анализира се и употреба поменутих конструкција уз помоћне глаголе *јесам* и *биши*, где представљају део именског предиката, уз глагол „слабе садржинске прецизности” *остјашу* и уз модални глагол *моћи*, где имају улогу предикативне одредбе.

2. Синтаксичко истраживање предлошко-падежних конструкција са предлогом *без* извршено је на основу потврда преузетих из репрезентативне домаће дијалектолошке литературе и ауторових тонских записа са простора Горње Пчиње.⁵

Поменути извори показују да је предлог *без* уобичајен у говорима призренско-тимочке дијалекатске области управо у наведеној форми.⁶ Облик *бези* забележен је само у понишавском и пиротском говору (Ђирић 1999: 161; Живковић 1987: 7), али и ту, као ређа варијанта поред фреквентнијег *без*. Понегде се сачувало и старо *през* – у тимочком поддијалекту (опет као далеко ређи облик од *без*), које може значити *преко*, *кроз* и *без* (Динић 2008: 648), а и Белић је, почетком прошлог века, кратко приметио да „*през* значи *без*, *преко* и *кроз*” наводећи уз то и неколико потврда из тимочко-лужничких говора (Белић 1999: 414–415). Облик *брез*, међутим, настао укрштањем ових двеју старих форми (*през* и *без*), који је прилично чест на српском језичком простору,⁷ у истраживаним говорима готово да и није регистрован. Примећен је, као ређа варијанта, у говору Свиничана, српском говору тимочко-лужничког типа на територији Румуније (Томић 1984: 110, 120, 124).

У већини призренско-тимочких говора предлог *без* комбинује се са општим падежом именске речи, што је потпуно очекивано с обзиром на чињеницу да је једна од главних одлика ових говора аналитичка деклинација. Међутим, у једном делу призренско-јужноморавских говора (Косовска и Метохијска котли-

натора „којим се именички појам одређује у погледу особине, а реченична предикација у погледу начина реализације” (Пипер и др. 2005: 159–162, 225–227, 255–258, 290–291).

- 5 За ову прилику било је неопходно пажљиво проучити досада објављене монографске описе и речнике призренско-тимочких говора како би се на основу њих утврдио репертоар свих примећених значења предлога *без*, тако да су у *Изворима и цитираној литератури* овога прилога наведене оне библиографске јединице у којима је регистрован истраживани предлог или/и из којих су експертиране потврде за синтаксичку анализу. Изузетно значајни за ово истраживање (када су у питању метохијско-косовски говори) били су и савети професора др Радивоја Младеновића.
- 6 Тако је на простору Косова и Метохије (Младеновић 2001; 2002; 2013; Реметић 1996), Горњој Пчињи, Врању и његовој широј околини (Јуришић), Јабланичком крају (Жутић 2010: 158–159), Нишу и околним селима (Тома 1998), Понишављу (Ђирић 1999), Заплаљу (Ј. Марковић 2000), Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987), Сокобањској котлини (Гмитровић 2008) и, такође, у говору Галипољских Срба (П. Ивић 1957: 313–314). Слично је и у неким косовско-ресавским говорима (уп. Милорадовић 2003: 122–124).
- 7 Наиме, поред чувања старих облика *без* и *през*, у већини српских говора уобичајен је облик *брез*. Ова нова форма заступљена је (обично паралелно са старим *без*, а ређе са *през*) на врло широком простору, на пример, у централној Шумадији (тамо је забележено чак шест различитих форми насталих укрштањем старих облика и дефонологизацијом јата – Реметић 1985: 386–387), ваљевској Подгорини (Реметић 1981: 34), средњој Колубари (Д. Радовановић 2006: 330), источној Шумадији (тамо су забележена сва три облика: *без*, *брез* и *през* – Бошњакковић 2012: 301), Бачкој (Поповић 1968: 212), Срему (Б. Николић 1964: 360), Банату (П. Ивић и др. 1997: 314–315), у биограчичком говору (П. Ивић 1978: 169), у селу Горобиље код Ужичке Пожеге (М. Николић 1972: 669), у говору Ужичке Црне горе (С. Марковић 2011: 603, 498, 535), у србијанском Полимљу (М. Николић 1991: 511), северозападној Боки (С. Павловић 2000: 96, 98, 131), у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 190), новопазарско-сјеничким (Барјактаревић 1966: 110), у радимском говору, који је косовско-ресавског типа (Томић 1987: 421; 1989: 17), у говору Срба југоисточне Лике (Павлица 2006: 78, 80 (*брез*), 40, 47, 56, 64, 76, 78 (*през*)). Облик *през* појављује се у неким говорима једино у значењу *кроз* (на пример, у северној Метохији – Букумирић 2003: 302).

на, Горња Морава и Изморник), поред аналитичке конструкције са поменутиим предлогом још увек је у употреби предлог *без* са обликом генитива. Ово чување генитивне форме, обично везано за одређене деклинационе обрасце и граматички број, у потпуности се слаже са чињеницом да метохијско-косовско подручје представља дијалекатску целину са најбоље очуваном флексијом у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области (уп. Младеновић 2002: 291–294, 318–319; 2013: 140, 191; Реметић 1996: 450, 459–460; Стевановић 1950: 138–146; М. Павловић 1970: 70–80; 162; Ђуровић 2000: 22, 44–61).⁸ Предлог *без* са генитивном формом потврђен је великим бројем поузданих потврда у монографијама о призренском и гатањском говору (Реметић 1996; Младеновић 2013) и у обимном прилогу Р. Младеновића о генитиву именских речи на југозападу Косова и Метохије (2002).

Одредбене функције предлога *без* са општим падежом / генитивом

3. Квалификативност. У истраживаним говорима аналитичка конструкција са предлогом *без* (као и његова конструкција са генитивом) најчешће указује на одсуство лица, предмета или појава које прате реализацију радње управног глагола и на тај начин је детерминишу. Заједно са аналитичком конструкцијом *с* (*са, сас*) + ОП, она има значење *комишайивности*,⁹ које се у овом раду посматра као један од параметара врло хетерогене семантичке категорије – квалификативности.¹⁰ Дакле, предлогом *без* са ОП означава се одсуство одређеног стања, се-

- 8 Тако, на пример, С. Реметић, на основу богате дијалекатске грађе, закључује да у основи аналитичку деклинацију призренског говора карактерише „Одлично чување посебног облика датиива у свим именичким врстама” и „неочекивана отпорност генитива, па и локатива јединице”, а да се такво стање тешко може тумачити утицајем књижевног језика или суседних прогресивнијих говора (1996: 536). „Подршка чувању деклинације у призренском говору дошла је, нема сумње, из несловенских језика, а понајвише из турског.” У прилог овој тврђњи иде и чињеница да је у српском призренском говору анализизам „неприкосновен једино у инструменталу ... падежу за који Турци немају посебног облика, односно посебне – аглутинације.” (Реметић 1996: 449, 450). Р. Младеновић, пак, разматрајући судбину генитива у српским говорима на крајњем југозападу Косова и Метохије, а на основу географског распореда очуваности флексије у деклинацији, сматра да је „анализација стизала са јужне стране потпомогнута усељавањем из северозападне Македоније” и да „губи на снази како се иде према северу јужне Метохије.” (2002: 293). Према његовим налазима, јужнометохијски говори и сиринићки говор одликују се добрим чувањем генитива јединице неких деклинационих типова, при чему степен очуваности овога падежа не зависи од семантичког типа именице већ од њеног деклинационог обрасца и граматичког броја. „Г је очуван у јединици, док је у множини анализација довршена. Највећу отпорност анализацији Гјд показују именице деклинационог обрасца на -а, најмању им. с. р.” (Младеновић 2002: 318). Монографија о јужнокосовском селу Гатње потврђује ове наводе: чува се генитив у облицима јединице, док га је у множини истиснуо ОП; замена генитива општим падежом је изразита код именица мушког рода на -о, код именица средњег рода практично је довршена, међутим, генитив јединице именица на -а „показује изразиту стабилност пред продором анализизма” (Младеновић 2013: 136, 140, 173, 181). Велика стабилност генитивног облика именица -а обрасца са предлогом *без* иначе је обележје метохијско-косовско-сиринићког ареала (Младеновић 2002: 307; Ђуровић 2000: 48).
- 9 Комитативност донекле одговара параметру *фройрайина околности*, којим су „обухваћени значењски типови које М. Ивић представља као „пратилачки инструментал”, „инструментал ’карактеристичне појединости” и „инструментал ’саставног дела” [1954:195–196] у свим случајевима у којима је у фокусу пажње детерминација глагола” (С. Павловић 2000: 95–96). Разлика је у томе што комитативност обухвата и лица, а не само „појединости” које прате реализацију радње детерминисаног предиката.
- 10 Квалификативност овде представља искључиво „адвербијалну детерминацију начинског типа”, тј. категорију начина (в. фусноту 4), у којој су обједињена значења која се у литератури обично третирају као засебне семантичке категорије (инструменталност, пропратна околност, крите-

кундарне активности, пратећег детаља или евентуалног саучесника, и она представља „бинарни опонент” конструкцији *c (сэ, сэс) + ОП* (којом се означава присуство пратећег детаља).¹¹

Потврде: Они Ранђелов-дән славили *без мёне*; Такој са си мрели *бес лёкови*. Откүде лёкови? Откүде доктури? (Јуришић 2012); Млөгo си забравен, бре човёку, кькo да пођеж *без острило* да жњёјеш, кькo ће остриш косу? (забравен – 92); Отиде јутроске *без леб* на копање, лёб да му се нoси (јутроске – 150) (Жугић 2005);¹² Нагњёл свё *без рёд* у ковчег (нагњете – 467); Не мoже дён да пројде *бес карање* (карање – 448) (Јовановић 2007); Сад си жёвим *без йёнзију* (Тома 1998: 467); сáг отишáл *без кишобран* (Гмитровић 2008: 401); Кьд ме видё да доодим *без óвце* бáшта ўзе да сопасуё кáйш (сопасуе – 778) (Динић 2008); *Без амрёл* јёсени нёкуде не йдем, чáс мoж да врне (амрел – 32); Претеруёје живoт сáм-самчáт, *и бес-кўче* и *без мáче* (претеруёје – 741–742); Немoј по студенило да се млoгo бáвиш *бес-кожўк* (студенило – 905); Нёће појде с вáс *без ойирање* (опирање – 593); *Бес споређување* тёшко-е с комшију да жёвиш (споређување – 884) (Стојановић 2010), јá сáм *без мўзику* се жёниá Оп; мёне ме узёл'е *бес свáдбу* Сел; живёл'е смо *бес³ шёл'ёвизор* Зоч; *бес квáсац* се мёси Љуб (Младеновић 2002: 307); *без јёдан ёвро* сáм дoшла; јё *без лёба* (Младеновић 2013: 137);

Без вёћере ће лёгнемо; ел сам л'ёгла *без вёћере* Ор, шo да сёди *без рабoше* Зоч (Младеновић 2002: 307); живёла *без машёре*; живёла *без дешёша* (Реметић 1996: 471, 472); удадo се *бе[з] свáдбе*; пoбеже *бес пч'енице*; кáко да жёви *без дивoјке* (Младеновић 2013: 191).

4. Каузалности. Предлошко-падежним конструкцијама са значењем каузалности „указује се на узрок јављања радње детерминисаног предиката” (С. Павловић 2000: 102). У зависности од односа између узрока (исказаног предлошко-падежним конструкцијама) и последице (односно, узроковане радње исказане управним глаголом) разликује се неколико типова узрока.¹³ У истраживаним говорима конструкција *без + ОП / женишиив* (допуњена прелазним или непре-

риј). Она се може реализовати на неколико различитих начина, према С. Павловићу (2006: 194–250): помоћу појмова-инструмената (инструментативност), активношћу посредника (медијативност), уз *присуство или одсуство појма који праши ову реализацију (комишатиивности)*, „идентификацијом основе на којој се темељи реализација дате ситуације” (критериј), указивањем на облик или формацију јављања неког бића или предмета обухваћеног управном радњом (дистрибутивност) и довођењем управне радње у везу са истом радњом у другим околностима (компаративност). Последња два параметра преузета су из ранијег рада С. Павловића (везаног за дијалекатску синтаксу), у коме се дистрибутивност и компаративност третирају као засебни параметри у оквиру ситуативно-квалитативног значења (С. Павловић 2000: 98–101).

- 11 У стандардном језику овим конструкцијама одговарају предлошко-падежне конструкције: *без + женишиив* и *са + инструменшал*, у значењу пратећег детаља (тј. комитативности).
- 12 Ради лакшег сналажења, у загради након потврде дата је одредница (у којој је уочена истраживана појава) и страна (на којој се та одредница налази), а тек након изношења свих потврда из истог извора – наводи се назив самог извора (тј. назив речника одакле су потврде преузете). Осим тога, преузете потврде дате су на исти начин као у литератури из које су цитиране, уједначавање је извршено само у виду доследног истицања синтагми са одређеним предлогом италиком.
- 13 То су: ефектор, стимулатор и иницијализатор. Уколико између узрока и узроковане радње нема посредника у питању је ефектор, ако се пак између њих јавља „вољни импулс као посредник” ради се о стимулатору. Ефектор и стимулатор су директни узроци (М. Радовановић 1977а: 129–130), за разлику од иницијализатора који је индиректни узрок, односно, он представља само „почетну карику у ланцу подстицаја који доводе до реализовања узроковане ситуације” (С. Павловић 2006: 252). Према терминологији М. Ивић (2005: 100) ефектору одговара назив *изазивач*, стимулатору – *унуширашна побуда* као инклузивни стимулатор и *подстирекач* као ексклузивни стимулатор и иницијализатору – *пáсивни узрок*.

лазним глаголима) појављује се као индиректни узрок – *иницијализаџор*, који представља прву од низа (обично) ланчано повезаних појава које на крају доводе до реализације радње управног глагола.¹⁴ Прецизније, истраживаним предлогом уз именску реч у ОП / генитиву означава се одсуство извесне околности, што „представља узрок (не)реализовања корелативне предикације” (М. Радовановић 1977а: 143), тако да „узрочник није одређена појава већ њено непостојање” (С. Павловић 2000: 112).¹⁵ Често се код ове конструкције каузално значење налази у интерференцији са кондиционалним значењем. У таквим случајевима важи запажање М. Радовановића: „Опредељење за каузалну односно кондиционалну семантичку базу у оваквим примерима готово редовно је одређено општом темпорално ситуацијом у остварењима корелативних предикација о којима је реч, тако да ће, у ствари, темпоралне ситуације прошлости и садашњости фаворизовати каузалну, док ће темпоралне ситуације „свевремености” и будућности фаворизовати кондиционалну семантичку интерпретацију девербативне падежне конструкције” (1977а: 142).

Потврде: И *бе[с] штаку* не могу опште, ич да доодим; не могу *бес појаз* да терам (Јуришић 2012); Не мог *без зуби* брзо да једем, с моје жљубање остане последна (жљубање – 89); Млого съм се ја била испатила у детињство *без мајку*, све девојке по собори, моје руке у тесто (испатим се – 138); Мора да турим котелак на главу, не мог да носим сепетку *бес кошљак* (котелак – 166) (Жугић 2005); *Без пошпалу* не могу да накладем огањ (потпала – 487) (Јовановић 2007); Де виц квó писуе, ја не видим *без наочари* (виц – 72); Штуро ми *без њега* (штуро – 918); Шугав сам *бес циѓаре* (шугав – 918) (Динић 2008); *Без кавуцију* не-те ми даде зејтин (кавуција – 350); *Бес клиње* не мога да исцѣпим сви трупци (клиње – 370); Не мож да учи *без ђозлуци* (ђозлуци – 205); Липсјују му *без рану* говеда, он се ич не секира (липсуе (се) / липсује (се) – 423); Кьд толко урасне, све ми орати ће запустеје *без људи* (урасне – 980); Тој се сирење устојало *без пресол*, немој га арчиш, намирисује (устои се / устоји се – 987); Замалко да ми се *без воду* осуши цвећенце, а едва сам га запатила (цвећенце – 1003); Штурá му кућа *без деца* (штур – 1056) (Стојановић 2010);

Овема децама је тешко *без маиџере* (Реметић 1996: 496), да се мучим *бе сина* (Младеновић 2013: 139).

5. Кондиционалност. Предлог *без* у комбинацији са ОП или генитивом појављује се и у значењу кондиционалности и то обично у исказима којима се „изражава начелни став или суд” (С. Павловић 2000: 119). Ово значење се налази често у интерференцији са значењем каузалности (уп. са т. 4), али, за разлику од њега, обично се везује за будућност или свевременост, што је слично стању у другим српским говорима и стандардном језику (уп. С. Павловић 2000: 118–119; М. Радовановић 1977б: 104). Синтаagma са предлогом *без* указује се „на услов под којим би се радња детерминисаног предиката могла (не)реализовати” (С. Павловић 2000: 118).¹⁶

14 Према М. Ивић: „Њиме се просто открива прва и далека карика на коју су се, сплетом околности, надовезале друге од којих је последња – дато стање, односно радња” (2005: 85).

15 Ово значење аналитичке конструкције са предлогом *без* обично није посебно истицано код других истраживача признренско-тимочких говора, али може се приметити у грађи коју они дају.

16 Иначе, у функцији кондиционалног детерминатора, у савременом српском језику, појављује се, поред генитива са предлогом *без*, акузатив са предлозима *уз*, *на* и *за*, слободни инструментал и инструментал са предлогом *са* и локатив са предлозима *у*, *ири* и *према* (Пипер и др. 2005: 172, 234–235, 272, 298).

Потврде: *Бе[з]* *зуби* не мож да живи човек (Јуришић 2012); Мора да глићаш, ако те гуша боли, може ли *без глићање* човек да еде?! (глићање – 54); Неће поприка *бес посипување*, много воду тражи! (посипување – 291); Неће се успије *бес цуцку*, такој научило (цуцка – 435) (Жугић 2005); *Без дициплину* се ништа не постига (дициплина – 424); *Без муницију* се не пооди у лов (муниција – 465); Нема оро *без трупање* (трупање – 504) (Јовановић 2007); *без здравје* нема ништа (Милосављевић 2009: 450); Не мог ти вражем *без белџу*; мора да донесеш нешто ... (белега – 24); На дете од мнечко човек трѣбе да улие у памет, да се *без рабошу* на мож опстане (улие – 857) (Динић 2008); Не мож из баскије да повадиш јексери *без кљешта* (кљешта – 372); Тој не мож да се срачуна *бес плавез и аршију* (плавез – 647); *Без обварување* не мож се еде цигерица (обварување – 544); *Без обрћање*, тешко се сужи сено, а мож се и скапе (обрћање – 552); *Без опојување* мртвак се мож увапири (опојување – 595); *Бес-погаћање* нема ни пазарење (пазарење – 625); *Без умејање* неће га напраиш, па да си Господу из око испадал (умејање – 975) (Стојановић 2010); *без игл'иче* не се шије; *Без наше девојке* нема га весел'е (Реметић 1996: 467, 464);

Свадба *без музике* не иде Оп, *бе[з]* *шкоље* де бива Зојћ; нема ништо *без медецине* Муш; тешко *без браћа*, *без оца* Штрп (Младеновић 2002: 307); *без агазљка* не се јаши; *без дња* душа не искач'а; Неје лсно *без оца* и *без матиере* (Реметић 1996: 450, 471); *без мјке* нема богаство (Младеновић 2013: 191).

6. Концесивност. Категорија концесивности указује на „неповољне услове за реализовање предикације доминирајуће клаузе, но при том ову не искључује, већ допушта” (М. Радовановић 1977б: 102). У истраживаним говори-ма концесивност се, између осталог, реализује и конструкцијом *без + ОП / гени-тив*. Њоме се означава недостатак неке појединости, која се иначе сматра уби-чајеним пратиоцем управне радње:

Зна да рачуна и *без рачунаљку* (рачунаљка – 494); Може и *без поја* деда да се сарани (сарани (се) – 497) (Јовановић 2007); радели смо *без шрактори* (Гмитровић 2008: 401); Јаше коња *без момузи*, тиће си само клати нође (момузи – 418); Не знам, ал нећи љуђе презимују *без дрва* (презиме – 648) (Динић 2008); Деда се сам бричи *без озгедало* (бричи (се) – 77); Њојна воденица никад не стањује, и *без воду* ваздѣн меље (воденица – 104); Деца сам извела на пут *без оца*, све с-одрицање и голему мјку (мука – 468); Озгор течѣ жуѣта вода и донесе жуѣте рибе, и дојдоше рибари без ноге, и ватише рибе *без руке*, и посолитше ги *бе[з]-сол*, и испекоше *без огењ*, и изедоше *без усја* (*бајалица проишв усва*) (озгор – 578); Ники од моји нејѣ тел да ме погледа ка[д]-цам родила дете *без мјжа* (погледа – 660); Помињује не-како *бес-платиу* и *бес-пензиу* (помињује – 685); И *без пости* куде нас је постѣње (постење – 701); И *бес-продумување* знам за квѣ сте дошли (продумување – 764) (Стојановић 2010); *бес сајун* смо прал'е Сел; *Бес пјаре* да се ба'н'аш Ор; ја ч'у да те пуштим *бес пјаре* Зојћ (Младеновић 2002: 307, 308).

7. Спецификативност. Предлогом *без* уз именску реч у ОП / генитиву исказује се одсуство *карактеристичне појединости*. То је врста одређивања једног појма његовим интегралним делом или пратећим детаљем, који му (из неког разлога) недостаје (М. Ивић 2005: 200–210; С. Павловић 2000: 129–140). У овом раду карактеристична појединост схваћена је као један од параметара које обухвата

спецификативност – засебна (хетерогена) адноминална семантичка категорија (в. т. 1 и фусноту 4)¹⁷.

Потврде: Тиква *без гршку*; а тај Славица, доктурица, на Велику туј *без нос* (Јуришић 2012); Кљ[д] цечѐм тикве за сѐмке, нађе се и по ника сѐмка голка, *без љуску* (голка – 58); Ако га толко фалив, мора и он да има нику фалинку, нема човѐг *бес фалинку* (фалинка – 425) (Жугић 2005); Несѐм ја слуга *без ајлук* (деверичи – 422); Салата *без лукац* нѐе салата (лукац – 458) (Јовановић 2007); Од штавену кожу праили се кожуци, с рукави и *без рукави* (Гмитровић 2008: 412); Повира се ко женá *без вурку* (повира се – 583); Иде ко муá *бѐз главу* (муа – 425) (Динић 2008); Несѐм ја ничији слуга *без ак* (ак – 26); Он ти-е сѓг ко гасарче *без виѓиљ* (витиљ – 102); Овдѐ још неоружано, кућа *без намештај*, тикѐ клайм (неоружан – 533); То-е тиква *без акљ*, ич га не мóли за ништа (/тиква без акљ/ – 923); Кошүља *бес-ћенар* је сиротињска, нејѐ убава (ћенар – 946); Каква-е тој игла *без уѓице* (уѓице – 995); То-е човѐк *без фитиљ* (фитиљ – 999); Кућа *без цагољење* нејѐ кућа (цагољење – 1033) (Стојановић 2010); Пасул' *без мѐсо* ВХ, куч'е ... *без рејч'е* Зоч (Младеновић 2002: 308); тица *бес тиич'е* (Реметић 1996: 467); кошүље *без рубове* (Младеновић 2013: 152);

Бунáр *без воде* ВХ (Младеновић 2002: 307); коза *без јарѓта*; крáva *бес ѓел'ѓта* (Реметић 1996: 467).

Предлог *без* са општим падежом / генитивом као предикативна одредба

8. У призненско-тимочким говорима аналитичке конструкције са предлогом *без* (као и његове сачуване конструкције са генитивом) појављују се у именском делу предиката уз помоћне глаголе *јесам* и *биѓи*, са значењем 'одсуства поседништва' (*ја сам без жену*). *Нормативна граматишка српског језика* окарактерисала је сличне случајеве као *предикаѓиски ѓениѓив* с предлогом *без*, којим се изражава „негирање посевног односа” (Пипер, Клајн 2013: 331). Овакву употребу предлога *без* са генитивом у предикатској функцији региструје и М. Стевановић (⁴1986: 284), а Фелешко је назива *предикаѓивном одредбом* (1995: 142). И. Антонић помиње конструкције *без* + *ѓениѓив* уз енклитичке форме помоћног глагола *јесам* када говори о објекатском генитиву, пошто оне на дубинском нивоу имају значење правог објекта (*Пера је без ѓосла* → *Пера нема ѓосао*).¹⁸ Потврде:

И ја сѐм *бе[з] жену* (Јуришић 2012); *Бес-цвѓкери-е*, па ич не види (цвѓкери – 1003) (Стојановић 2010); двáес године *без зүбе* сѐм Оп (Младеновић 2002: 308); дан данас сам *без зүбе*; колиба ти је *без врáѓа* (Младеновић 2013: 152, 177);

Тѐј жѐне су *без дүше* Сев (Младеновић 2002: 307);

17 Спецификативност обухвата више различитих параметара: карактеристичну појединост, фабрикатив, димензив, компаративност, мовенс (покретач) и дестинатив (намена). О терминима фабрикатив, димензив и дестинатив в. у С. Павловић 2000: 129. Иначе, код И. Антонић „генитив одсуства карактеристичне појединости” дат је у оквиру квалификативног генитива, пошто је квалификативност схваћена као јединствена семантичка категорија у којој се „именички појам одређује у погледу особине, а реченична предикација у погледу начина реализације” (Пипер и др. 2005: 159–161).

18 Прецизније, у *Синѓакси савременог српског језика* „генитив с предлогом *без* уз енклитички облик глагола *јесам* са значењем 'одсуства поседништва'”, посматра се као семантичка варијанта једног од модела објекатског генитива, оног са негираним глаголом [слободног генитива именице „с обележјем живо (–) уз глагол *имаѓи* / *немаѓи* са генеричким (уопштеним) значењем 'поседовати у материјалном или психолошком, менталном и сл. смислу.’” На пример: *Марко има слуха*, *Ова жена нема укуса*] (Пипер и др. 2005: 133–134).

Моје патење у детињство нигде га неће имало: била съм без мајку, па съм о[д] цедам године месила (патење – 264); Милутин и Ранка су дуго време били без деца, па на крај узедоше посвојче (посвојче – 290) (Жугић 2005); дете било без име Муш (Младеновић 2002: 308);

Бија бе^ж жене Сел (Младеновић 2002: 307) и сл.

У случајевима када је негиран облик помоћног глагола, значење исказа се мења у потпуности, па уместо 'одсуства поседништва' (*ја сам без жену* → *ја немам жену*) добија се супротно значење (*несте без руке* → *имате руке*):

Неће б'удете без брашно; нестѐ без р'уке (Гмитровић 2008: 401); несмо били без п'аре; Несмо били ни без п'аре, ни без н'ишпа (Милосављевић 2009: 401, 549); несмо н'кат без з'оспи ВХ (Младеновић 2002: 308).

9. У сакупљеном дијалекатском материјалу налазе се и потврде истраживане предлошко-падежне конструкције у позицији „побочне предикативне одредбе (одн. предикативног атрибута)”, према терминологији Казимјежа Фелешка, где *без* са ОП / генитивом допуњује глагол *осишати* (који се одликује „слабом садржинском прецизношћу”). У питању је предикативна одредба која се не може сматрати ни „класичним предикатом”, а ни „класичном прилошком одредбом” (Фелешко 1995: 142–144). На дубинском нивоу, међутим, ове потврде се по значењу не разликују битно од оних са помоћним глаголима *јесам* и *биши* (*ће осишанемо без дрва* → *нећемо имати дрва*).

Потврде: Такој сѐм бес чѐлаш остала; овѐј сѐм школувала, а она је остала бес школу (Јуришић 2012); Ако увати врњава, па докле се осуши, ће останемо без дрва (врњава – 44); Исковрљија очи на мене, да ме изедѐ, ко да сам му ја крива што остја без работиу (исковрљим – 137) (Жугић 2005); Вачал рибе с динамет, па остал без руку (динамет – 136) (Динић 2008); После се заратува там, у Босну, и он остаде бес-пѐнзију (заратуе се – 264); Тронџка остаде без ногарче (ногарче – 538) (Стојановић 2010); жене остадоше без м'уже (Младеновић 2013: 152);

Остаде бес пѐнзије; остја бес л'исиче Зојћ, остадомо бес к'уч'е МК; без г'ла-ве остја, дабогда Сев, смо остали мали без мајке Бер (Младеновић 2002: 307); без оч'евине да остане; Ч'е остане и без онога дуганч'ѐша (Реметић 1996: 459, 467); мицке остале бе^с своје мајке; у овѐ године да останем бес к'уч'е; и Воин остја без јене ногѐ, а брат му Рада без њиве (Младеновић 2013: 191).

10. Конструкција *без* + ОП / *геништив* појављује се и уз модални глагол *моћи* употребљен у синтетичком предикату, као у примерима *Не могла бес шушун*, *Не мож нигде бес-шојагу* и сл., „где се заправо подразумева испуштени пунозначни глагол”: *Не могла да живи бес шушун*, *Не мож да оди нигде бес-шојагу* (уп. Пипер, Клајн 2013: 285).¹⁹

Потврде: Не могла бес шушун; тѐк стока се ч'уваше, бе[з] стиоку не можеш, Ал без м'леко не може па (Јуришић 2012); Горчив дуван, ал ја га па п'ушим, не мог без њѐга (горчив – 60) (Жугић 2005); Ич не мож без п'ијѐњицешо (пијењице – 569); Не може без ракичку ама ич (ракичка – 801); Тѐј не може без моју п'ришпиу (припита – 673); Ја не мог без прѐслук (прослук – 688) (Динић 2008); Не мож он

19 У стандардном српском језику „модални глаголи у аналитичким предикатима са *да*-конструкцијама одлика су моноагентивних реченичних структура у том смислу што је агенс модалног глагола и пунозначног глагола исти, нпр. *Она је х'шела да дође* значи 'она је хтела да она дође'. Ако у реченици са модалним глаголом постоји хетероагентивност, нпр. *Она је х'шела да дођеш* ('она је хтела да ти дођеш'), таква реченица није проста него сложена реченица са дупунком клаузом" (Пипер, Клајн 2013: 285). Ово запажање се односи у потпуности и на говор истраживане области.

без навиковање, на свакога се навикује (навикување – 481); Не мож без пекљање у туђу рабóту, па бóг (пекљање – 635); Не мож без ргање, такој научило; Он не мож бес-слепушање ич (слепутање – 864); Не мож нигде бес-шојагу тија тојагар (тојагар – 926); Не мож он без убрзгавање, таква му ората (убрзгавање – 954); Не мож свадба ни без барјактара (барјактар – 49) (Стојановић 2010); не могу без дуван Бер; без људе не можеш Муш (Младеновић 2002: 307, 308);

Бес кума свадба не могла Зојћ (Младеновић 2002: 307); не може бец суруйке; можеш ли без ујке; не могу бе[з] жéне; не мога без ракије; не могло без ваљавице (Младеновић 2013: 191).

Закључак

11. На основу материјала који нуди репрезентативна домаћа дијалектолошка литература о призренско-тимочким говорима, може се закључити да предлог без у аналитичкој конструкцији има сва она значења која поседује и предлошко-падежна конструкција без + *генитив* у говорима са сачуваном флексијом. Она се појављује у функцији квалификативног, каузалног, кондиционалног, концесивног и спецификативног детерминатора, или, према класичној терминологији, има значење пропратне околности, пасивног (индиректног) узрока, услова, допуштања и карактеристичне појединости. Осим тога, употребљава се са помоћним глаголима *јесам* и *биши* у именском предикату и као обавезна одредба глаголу *остати* и модалном глаголу *моћи*.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Барјактаревић 1966: Д. Барјактаревић, Новопазарско-сјенички говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XVI, Београд, 1–177.
- Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, IX том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић 1987: Н. Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, Београд, 7–302.
- Бошњаковић 2012: Ж. Бошњаковић, Морфолошке особине говора источне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, LIX, Београд, 1–381.
- Букумирић 2003: М. Букумирић, Говори северне Метохије, *Српски дијалектолошки зборник*, L, Београд, 1–356.
- Гмитровић 2008: Ј. Гмитровић, Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини), *Српски дијалектолошки зборник*, LV, Београд, 323–428.
- Динић 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије, 4.
- Ђуровић 2000: Р. Ђуровић, *Лейнички говорни шии*, Врање: Филолошки факултет Приштина.
- Живковић 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот: Музеј Понишавља, Културна баштина, књ. II.
- Жугић 2005: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник*, LII, Београд, 1–470.
- Жугић 2010: Р. Жугић, *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије, 13.

- М. Ивић 2005: М. Ивић, *Значења српскохравњског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*, Београд, 1954, Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.
- П. Ивић 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба, *Српски дијалектолошки зборник*, XII, Београд, 1–519.
- П. Ивић 1978: П. Ивић, Белешке о биограчићком говору, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIV, Београд, 125–176.
- П. Ивић и др. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови, *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, Београд, 1–586.
- Јовановић 2007: В. Јовановић, Додатак Речнику села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, Београд, 403–520.
- Јуришић 2012: М. Јуришић, *Синтакса падежа у говору Горње Пчиње*, Докторска дисертација у рукопису, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ј. Марковић 2000: Ј. Марковић, Говор Запања, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVII, Београд, 7–307.
- С. Марковић 2011: С. Марковић, Говор Ужичке Црне горе, *Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, Београд, 337–672.
- Милорадовић 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља, Балканистички и етномиграциони аспекти*, Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања, 50.
- Милосављевић 2009: Т. Милосављевић, Говор села Присјана (Горњег и Доњег), *Српски дијалектолошки зборник*, LVI, Београд, 383–558.
- Младеновић 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, Београд, 1–696.
- Младеновић 2002: Р. Младеновић, *Генитив именских речи у северношарпланинским и јужнометохијским говорима – флексија и анализиација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, књ. XLV/1–2, Нови Сад, 291–320.
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гајње*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије, 18.
- Б. Николић 1964: Б. М. Николић, Сремски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, Београд, 201–412.
- М. Николић 1972: М. Николић, Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге), *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Београд, 619–746.
- М. Николић 1991: М. Николић, Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, Београд, 1–548.
- Павлица 2006: Д. Павлица, Творба именица у говору Срба југоисточне Лике, *Српски дијалектолошки зборник*, LIII, Београд, 1–187.
- М. Павловић 1970: М. Павловић, *Говор Јањева, Међудијалекатски и миксоглојски процеси*, Нови Сад: Матица српска.
- С. Павловић 2000: С. Павловић, *Дешерминативни падежи у говору северозападне Боке*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16.
- С. Павловић 2006: С. Павловић, *Дешерминативни падежи у старосрпској пословнојравној писмености*, Нови Сад: Матица српска.
- Пипер и др. 2005, П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*, У редакцији академика М. Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.

- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Пешикан 1965: М. Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XV, Београд, 1–294.
- Поповић 1968: И. Поповић, *Говор Госпођинаца у свейлости бачких говора као целине*, Београд: САНУ, Посебна издања, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21.
- Д. Радовановић 2006: Д. Радовановић, Морфолошке особености говора средње Колубаре, *Српски дијалектолошки зборник*, LIII, Београд, 189–374.
- М. Радовановић 1977а: М. Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora (I)*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XX/1, Нови Сад, 62–144.
- М. Радовановић 1977б: М. Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora (II)*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XX/2, Нови Сад, 81–160.
- Реметић 1981: С. Реметић, О незамењеном *јашу* и икавизма у говорима северозападне Србије, *Српски дијалектолошки зборник*, XXVII, Београд, 7–105.
- Реметић 1985: С. Реметић, Говори централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, Београд, 1–555.
- Реметић 1996: С. Реметић, Српски призренски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, Београд, 319–614.
- Стевановић 1950: М. Стевановић, Ђаковачки говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XI, Београд, 1–152.
- Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजичка норма)*, II: *Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Стојановић 2010: Р. Стојановић, Црноотравски речник, *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, Београд, 1–1060.
- Тома 1998: П-Л. Тома, Говори Ниша и околних села, *Српски дијалектолошки зборник*, XLV, Београд, 1–473.
- Томић 1984: М. Томић, Говор Свиничана, *Српски дијалектолошки зборник*, XXX, Београд, 7–265.
- Томић 1987: М. Томић, Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, Београд, 303–474.
- Фелешко 1995: К. Фелешко, *Значење и синтакса српскохрватског генитива*, С пољског превела Гордана Јовановић, Београд: Орфелин – Вукова задужбина, Нови Сад: Матица српска.
- Ђирић 1999: Љ. Ђирић, Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, Београд, 7–262.

THE PREPOSITION *BEZ* IN THE PRIZREN-TIMOK DIALECTS

Summary

The aim of this paper is to determine the syntactic meanings of the prepositional case constructions containing the preposition *bez* in Prizren-Timok vernaculars by using recent semantic-syntactic procedures. Based on the material from representative monographs and dictionaries related to the Prizren-Timok dialect area, as well as her own dialectological materials from Gornja Pčinja, the author concludes that the preposition *bez* in analytic structures has all the meanings which the prepositional case construction *bez + genitive* possesses in other Serbian dialects. Namely, it occurs in the function of the qualifying, causative, conditional, concessive, and specifying determiner. It can also be used as a complement of the auxiliary verb *jesam, biti, ostati, and moći*.

Key words: dialect syntax, Prizren-Timok dialect area, the analytic structures with the preposition *bez*, semantic categories

Тања Милосављевић¹
Институт за српски језик САНУ²
Београд

МЕТАФОРИЧКА НОМИНАЦИЈА ЧОВЕКА У СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ

Рад се заснива на лексичком фонду збирке речи из српског призренског говора Димитрија Чемериџића. Велики број речи у свом пренесеном значењу маркира човека по некој његовој телесној, карактерној, интелектуалној или моралној особини. Циљ рада јесте регистровање таквих речи у њиховом основном и фигуративном значењу и успостављање принципа по којима се врши таква номинација (по физичкој сличности, по телесним ознакама, по карактерним особинама, по моралним квалитетима). У народним говорима негативна номинација човека је веома фреквентна, а поистовећивање са извесним појавама и предметима из животне средине уобичајено је. На тај начин, основна значења прерастају у фигуративна и метафоричка, а полисемичност се остварује и преко функције означавања човека.

Кључне речи: Српски језик, призренски говор, метафоричка номинација, зооморфема, физичке и карактерне особине човека

„Современная лингвистика проявляет большой интерес к изучению взаимодействия языка с человеком, его мышлением, духовно-практической деятельностью и сознанием” – каже Е. Н. Калиткина у свом раду *Антропонимический потенциал анималистической лексики*. Модерну науку о језику обележава нова научна парадигма, која обухвата истраживања обједињена термином „антропоцентризам” (Хомякова, Вежицка, Апресян)³. Антропоцентрички приступ заснива се на аксиому да је језик пре свега инструмент општења, а сваки појам који је означен језиком одражава и човеков однос према њему. Објекат антропоцентричних проучавања је „человек мыслящий (cogens), говорящий (loquens), действующий (agens), играющий (ludens), воспринимающий (percens)” (Моисеева 2006: 1). Проучавање концепта *човек* са лексиколошко-семантичког становишта веома је комплексно и углавном се темељи на постулатима когнитивистике. Савремена лексиколошка истраживања заснивају се на теоријама когнитивне лингвистике: концептуализму, компонентијализму, теорији семантичких поља, теорији прототипа и сл. Концепт „човек” представља сложену когнитивно-културолошку јединицу, која има вишестепену структуру.

Лексико-семантичко поље 'човек' активно се изучава у руској дијалекатској лексикологији (Нивиној, Чусова, Лукьянова, Бахвалова, Акопова и други). Код нас се овом лексичком проблематиком баве Р. Драгићевић, Р. Жугић, С. Ристић, Г. Штасни.⁴

1 tanja77nis@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 В настоящее время стремительно развивается антропоцентрическая лингвистика, поставившая в центр внимания проблему „язык и человек” (Стернин 2000: 4).

4 Именовањем човека и његових особина у оквиру дијалекатске лексикологије бави се и проф. Недељко Богдановић, који припрема *Антропографски речник призренско-шимочких говора*.

Номинација именица чији је референет човек може бити мотивисана физичким изгледом и узрастом особе, навикама и потребама, интелектуалним, моралним и карактерним особинама, темпераментом, комуникативношћу, друштвеним и економским положајем, послом којим се бави, односом према богу, према храни и пићу, према материјалним добрима. Захваљујући својој концептуалној вредности, именице овога типа спадају у категорију *nomina attributiva*.⁵ Нас интересује само онај аспект номинације човека који се заснива на конотативности, односно пренесеном значењу речи.

У српским народним говорима поистовећивање са извесним бићима, појавама и предметима из животне средине уобичајено је. На тај начин, основна значења прерастају у фигуративна и метафоричка, а полисемичност се остварује и преко функције означавања човека.⁶ Метафоричким преносом остварује се веза појмова по сличности, тако што се појам који се означава неком другом речју доводи у везу са употребљеним појмом на основу једне заједничке особине. Свака секундарна номинациона јединица, којој је у основи било која семантичка модификација, заснована на каквом доминантном (човековом) својству семантички би се могла сматрати атрибутивном именицом (Штасни 2011: 168). Грузијски лингвиста Вардзелашвили у раду *Метафорические номинации в системе языка* каже да метафоричка номинација обухвата све стране човекове личности: спољашњи изглед (раст, тело, црте лица итд.), психичка својства (црте карактера, темперамент, умне способности, емоционалност и сл.), социјалне особине. На основу овога, сву лексику датог типа разврстава у четири групе: 1) спољашњост; 2) карактер; 3) понашање; 4) социјалне особине човека (Вардзелашвили 2011: 45).

У овом раду задржаћемо се на полисемичним лексемама које у неком од својих секундарних значења детерминишу човека по његовом спољашњем изгледу и карактерним својствима, па ћемо их поделити у две лексичко-семантичке групе: номинација човека по телесним карактеристикама и номинација човека по карактерним особинама. Лексеме које улазе у структуру наведених лексичко-семантичких група чине периферију ових лексичких парадигматских скупова, јер имплицитно садрже семе колективне експресије.⁷

Рад се заснива на лексичком фонду збирке речи из српског призренског говора Димитрија Чемерицића, а циљ рада је регистровање номинационог и метафоричког значења лексема и успостављање принципа по којима се врши метафоричка трансформација примарне семантике.

5 М. Ајдановић (2008: 78) дефинише *nomina attributiva* као „именице које денотирају неког носиоца особине или стања, без обзира на врсту творбене основе или на врсту говорникове оцене”.

6 „Да је фигуративност у језику значајна не само на реторичко-стилском плану, него и на плану лексичког значења, уочено је заправо још у античкој реторици, која је фигурама попут метафоре и метонимије поред стилске функције приписивала и функцију именовања. И мада је стилска функција тропа као језичких украса од античких времена до данас доминантније заокупљала пажњу истраживача, чињеница да помоћу метафоре и метонимије речи развијају нова значења заузима важно место како у лексикографији и претструктуралистичкој лексичкој семантици историјско-филолошке оријентације, тако и у савременим лингвистичким проучавањима вишезначности и организације лексичког система у језику” (Расулић 2010: 50).

7 „То су семантичке компоненте засноване на уверењима и представама целе језичке заједнице. Ова секундарна значења заснована су на колективним представама о неким животињама и биљкама, а затим су, по тим својствима, названи неки типови људи” (Драгићевић 2007: 72).

Лексичко-семантичка група 'номинација човека по телесним карактеристикама'

Секундарно фигуративно значење појединих лексема у српском призренском говору означава човека по некој његовој телесној особини. За маркирање појединих људских телесних и карактерних црта најчешће се користе називи за животиње и птице, које у својој семантичкој структури садрже позитивне или негативне семе. У руској лингвистичкој литератури налазимо термин зоометафора, дефинисан као „перенесение названия животного на человека с целью характеристики физических или моральных качеств последнего”.

Позитивне физичке карактеристике најчешће се доводе у везу са оним животињским врстама које одликује снага, грациозност.

За лепу, наочиту, крупну особу користи се турцизам *аслан* (тур. *arслан*), којим се примарно именује крупна, крволочна звер из породице мачака *Felis leo*, односно лав (*Има два сина, два аслана*).

За лепу, наочиту жену или девојку каже се *асланка* (*Тџзи алка-Цавине асланке, Данке, иријаје жу све шито обуч'е*). Лепа, грациозна жена подсећа на ждребицу, бедевљу, па је у употреби лексема *аикиња*, од турског *at* „коњ добре пасмине” (*Е, шито аикињу унуку има*).

Пример *фидан бојлија* (тур. *fidan boylu*) показује да је назив за телесну ознаку мотивисан изданком, младicom, односно да се висока, танка особа пореди са прutom.

Црномањаста девојка или жена фигуративно се именују лексичком јединицом *гафка*. Основно значење у Призрену је Циганка, а у говорима југоисточне Србије *гарка* је црна овца. Скраћеним поређењем развија се метафора за тамнопуту женску особу (*Шито ч'иниш, мори гафко? – Ч'ија беше ш'ај гафка шито водеше оро?*). У употреби је и деминутивна форма *гафч'е* (*Л'ѐо му сѐдиф димѝце оному Милановому гафч'ѐшу. – Шито не шурѝш и обоче шѐма швојема гафч'ич'ама?*). Полисемичност лексеме *гафка* остварује се на основу сличности по боји,⁸ с обзиром на индијско порекло припадника ове националне мањине, што можемо оценити као неутралну номинацију.

Далеко су фреквентније лексеме чије је секундарно значење индуковано метафоризацијом у негативном смислу. И овде се, најчешће, остварује веза по сличности са анималним светом. Крупна, незграпна особа именује се синонимским паром *бивол*, чије је основно значење „врста говечета *Bubalus*” (*Пораса, жѐно, раскруѝњаја се, љѐја бивол се уч'инија*) и *биздол* (*И за шбога биздола л'и се нашла девојка*). Именице женског рода формиране су наставком *-ица* – *бивол'ица, биздол'ица* (*По од жу познавам ш'уј биздол'ицу Јѐфу, с'ал ч'ини: ш'раѝ, ш'раѝ, ш'раѝ*).

Наведене лексеме семантички су веома продуктивне. Осим маркирања човека по физичком изгледу, њима се именује и лења, нерадна особа, што их сврстава у микропоље „однос човека према раду” (*Исѝѐга се ш'ај бивол ѝа с'алѝе л'ѐжи; Узи раб'ош, мори бивол'ицо, не сѐди ш'ако ајл'ак; Још л'и л'ѐжи ш'ај биздол? Мрзи га, биздола, да се ѝомѐри од мѐшто*). У женском роду означавају још и неуредну, немарљиву особу, па на основу овог диференцијалног знака припадају и микропољу „однос човека према себи” (*Ада, биздол'ице дава л'и*

8 У основи ове лексеме је придев *гао, гала, гало* у значењу „црн” (Skok I: 551), и на тој семантичкој равни развили су се фонетски ликови *галка > гавка > гафка* у призренском говору, односно *гарка* у срвљишко-заплањским говорима.

се *ша́ква рабо́ша, ич'?*; *Му́ка зу́ је, биздол'и́це, и да се оми́је, ши́ке се оми́ва ка ма́ч'ка и́рема ју́з*). Човек са оваквим особинама номинује се још и дериватом *биво́лар* (*Мо́ре, бивола́ру, иди оми се јени́ути, е вра́к ши́ године изе́ја*), чије је основно значење „чувар бивола”.

Скупини лексема којима се номинује телесно незграпна, трома особа придружује се својим фигуративним значењем дијалектизам *ме́ч'ка* („крупна звер, гломазног тела и незграпног хода *Ursus arctos*”).

У Чемерикићевој лексичкој збирци регистрован је и локализам *Ајдар Ба́л'а*, властито име прерасло у метафору за незграпну особу, што потврђује илустративни материјал из Призрена (*И ша́ј Ајдар Ба́л'а л'и се уфати́ја у оро?*).

Основно значење турцизма *шокмак* (тур. *tokmak* „маљ, дрвени чекић”) у Призрену је „дрвени грнчарски набојац за ситњење земље”. Семе „дрво” и „набојац” имплицирају својства човека као што су мишићна набијеност, здепатост, па отуда такав назив за носиоца оваквих физичких особина. Следећи степен семантичке структуре ове лексеме представља семантичку ознаку за умно неразвијену, глупу особу.

Назив за особу са великим, пуним уснама мотивисан је сличношћу са изгледом њушке код неких сисара, односно рилом, па је тако настала придевска лексема *рилав* са значењем „који има дебеле усне” (*На ко́га и́скоч'и ши́ј Данки́но де́ше ша́ко рила́во?*) и именичке *рилавац* „човек са дебелим уснама”, *рилавница* „женска особа са дебелим уснама”, а *рилавч'е* „дете са дебелим уснама”.

Једна од семантичких реализација именице *акреј* (тур. *akrep* „шкорпија”) односи се на телесно слабу, мршаву, ружну особу, обично жену. У синонимској корелацији са овом лексемом су лексеме *мршви́ц* и *ро́зга*, чије је номинационо значење „изношена, похабана ствар”, а пренесено „немоћна, изнурена, исцрпљена особа”, где специфични значењски слој произилази из основног значења.

У лексикографским дефиницијама анализираних јединица у синонимској релацији јављају се лексеме мотивисане спољашњим изгледом. Њима је исказана негативна оцена спољашњости човека и његовог односа према самом себи. Лексемама из ове лексичко-семантичке групе означене су неуредне, запуштене особе. Налазимо: *биво́лар / биво́л'и́ца, ва́мшир, ве́шиштер, гло́ш* (основно значење „коров, уродица”) и од њега изведени *гло́шеш, гло́шник, гло́шешка, гло́шница, гло́шнич'е, де́рвиш, ме́ч'кар, и́ејел'у́ша*.

Лексичко-семантичка група 'номинација човека по карактерним особинама'

Карактер је веома сложена психолошка категорија, што се рефлектује и на лексику именовања човека. У Речнику САНУ карактер је дефинисан као 1. а) скуп битних, изразитих и сталних морално-психичких и интелектуалних особина појединца или заједнице, које се испољавају у погледима и поступцима, у односу према средини, морално-психички лик; природа, ћуд. б) морална чврстина, јака воља, постојаност, истрајност, доследност; честитост, поштење (РСАНУ 9: 272).

У семантичкој структури јединица којима се означава човек према карактерним особинама рамотрићемо семантику метафоричких номинација човека.

Метафоричка трансформација један је од најактивнијих начина секундарне номинације.⁹

Носиоци општих позитивних карактерних црта у призренском говору именовани су лексемама *аңци'ел* и *аңишїка* („антиквитет“) у значењу „добричина, поштењачина, праведник“.

Као антиподи јављају се лексеме *дїменци'ија* (од тур. *dümen* „кормило“) и *ијра*, које фигуративно означавају „несталног, превртљивог човека“. У оба случаја значење је мотивисано особинама појмова – покретљивошћу, кретањем. Сналажљива особа, способна да се извуче из сваке ситуације, али у негативном контексту, именована је лексемом *јагүл'а* „јагүл'а, *Anguilla vulgaris*“ (*Неч'е му бїдне нїшїшо, јагүл'а је он, ч'е измрда*). Метафоричност се остварује на основу перцепције ове речне рибе сличне змији у свести народа.

Зооним *вүк* фигуративно значи „храбар, неустрашив човек“ (*Дё, море, кој мөже да уфáшїи шөга вүка?*). Као његов опозит јавља се турризам *афиф* (тур. *hafif* „слаб, лако ломљив“), са пренесеним значењем „несигуран, плашљив“ (*Афиф ч'овек неје за рабөше де ијра злáва*).

Тврдоглавост је једна од иманентних особина карактера, која се најчешће испољава у односу према другима, па отуда низ номинација за тврдоглаве, ограничене особе, где је у основи део човековог тела – глава, углавном у форми пејоративних деривата: *злавөња, злавүрда, злавүрдан, дебела злáва*. Тврдоглава особа именује се и зоонимом *көњ*, а у женском роду фигурира изведеница *көңáч'а*.

Неотесан, груб човек у Призрену се фигуративно назива *самсон* (тур. *samsun / sansun*). Секундарно значење индуковано је метафоризацијом, јер је основно „велики пас“. За дрског и безобразног човека употребљава се, такође, зооним турског порекла *шебек* (тур. *şebek* „мајмун“).

У социјалном контексту и међуљудским односима испољава се још једна негативна особина – гунђање, ситничавост, па се за особу која гунђа и ситничари користи реч из зоолошке терминологије *жазрица*, тј. у основном значењу „инсект који напада жито и махунарке *Dermestes lardarius*“.

Негативна особина која долази до изражаја у односима према другим људима јесте полтронство, па се за особу која се улизује и ласка другима каже *маслар*, односно *масларка*. Мотивна реч у овом случају је *масло* „масноћа извађена из млека, бутер“ и одликује се глаткошћу, клизавошћу.

У Призрену се као позитивне одлике темперамента третирају отвореност, окретност, односно екстровертност, али код особа млађег узраста. У том контексту, имици позитивне оцене су: *аңишкрис*, *и'áвол* / *и'аволица*, *несїреч'а*, *оїáнч'ар*, којима се номинују несташна, немирна, враголаста, радознала деца. За окретну, хитру, сналажљиву особу користи се лексема *иел'иван* (*За шүј рабөшү ја сьм иө иел'иван ош шөбе*), чије је примарно значење „артист, вештак у циркусу који изводи мајсторије на жици“ (РМС IV: 380)

Турцизмом *ач'ък* (тур. *açık* „отворен, светао (о боји)“) карактерише се отворена, окретна, разборита особа (*Девөјч'е зү, врло зү је ач'ък. / Шшө ач'ък мөмч'е иськоч'и онáј Тофил'ов шүйкун*).

Трома, безвољна, млитава особа фигуративно се именује лексемом *влáч'а* (*Мрзи зá, влáч'у, и шшө се рогїја*), из аграрне терминологије „направа од прућа за дрљање земље приликом орања, дрљача“.

9 „Являясь универсальным средством концептуализации мира, метафора служит средством об-разной номинации человека в разных языках мира“ (О. В. Григоренко).

Номинација човека по његовом односу према раду искључиво је негативна, и у овој поткатегорији доминира анимална лексика, којом се маркирају лење, нерадне особе: *бівол* (*Истѣга се шѣј бівол ња сѣлше л'ѣжи*), *бѣздол* (*Мрзи га, биздола, да се њомѣри од мѣстѣо*), *биздол'ица* (*Ага, биздол'ице дава л'и се шѣква рабѣша, ич'?*). Са истом, пренесеном, семантиком користи се именица *крл'а*, чије је основно значење „пањ”. Фигуративност се остварује асоцијативним повезивањем.¹⁰

Према дефиницији карактера из *Речника САНУ*, карактер чине и сталне моралне особине. У коришћеном лексичком корпусу налазимо само номинацају негативне оцене етичке димензије личности, а већина лексема садржи диференцијалну сему, особа женског рода.

Општи назив за морално прљаву особу је *дамгал'ија* (*За шѣј шѣо уч'инија да се оѣере не мѣже, шѣко дамгал'ија има и да умре*), преузет из турског дијалекта, у чијој основи је реч *дамка* (тур. *damga*) „белег, ожиљак; мрља, такча”. Од глагола *дамкоше* „жигоше”, изведен је придев *дамкѣсан* са секундарним значењем „морално упрљан”, односно *жигосан* у моралном погледу (*Дамкѣсана остѣде шѣо се ѡруга и рѣди койѣл'е*). Особа слабог морала именује се, такође, турцизмом *ѣач'ѣвра*, те се таква личност поистовећује са „прљавом крпом”, што је основна семантичка реализација ове лексеме.

Рђава, зла жена у призренском говору је *куч'кеѣина* (*Тѣј Сѣирѣна куч'кеѣина ми извадѣла лакрѣѣју. – Тѣјзи куч'кеѣине л'и верѣјеш*), а блудница *давѣч'ка* (*Онѣјзи давѣч'ке Ч'укѣлке ѡ свѣ нѣч' зу доѣди мушкаѣија*), мотивисана примарном семантиком глагола *дава*.

Метафоричка номинација човека на основу његових интелектуалних особина, у српском призренском говору остварује се, углавном, преко зоолошке и фитонимске лексике. Особа ограничених умних способности, глупан, именује се зоонимима: *вѣл* (*Шѣо учѣни шѣј, ѣ, вѣлу јѣдан?*), *маѣаре / маѣарица* (*Тѣ, мѣри, маѣарица*), *мѣјмун* (*Кѣј тѣи рѣка, шѣј Васѣл'ев мѣјмун л'и?*) и општим називом *ајван* (тур. *hayvan*, „животиња, стока”) (*Зѣр за шѣѣга ајванѣ ч'е зу угѣдев?*); и фитонимима: *арѣква* (*Иди, е, арѣкво јѣна, и шѣи ч'е ми сѣл'ши ѣмѣш мѣне*), *бѣква* (*Сѣн му је бѣква шѣо га нѣма*), *красѣавѣица* (*И шѣј красѣавѣица Кѣла да ми сѣли ѣмѣш. – Нѣсѣм знѣја шѣо красѣавѣица је шѣј Пѣѣко*). У наведеним примерима семантичка мотивација произилази из народног поимања појединих живих врста и на тој лингвокултурној и етносемантичкој основи формира се веза између животињског и биљног света и људи.

Закључак

Особине човека постају веома значајне у лексичком систему дијалекта, што потврђује слаба тенденција ка архаизацији такве лексике и њен положај у активном лексичком фонду народних говора.

Анализа дијалекатског лексичког материјала, конкретно, српског призренског говора, показује да се у оквиру лексичко-семантичке групе лексема којима се карактерише човек велики број назива остварује пренесеним, односно метафоричким значењима. Овом појавом обухваћени су и турцизми, који чине богат лексички слој у укупном призренском речничком фонду. Поједина фигуративна

10 Тамо где се *крља* именује као *ћушук* (источна Србија), постоји изрека *Глуи ко ћушук*, што није далеко од значења „интелигентна лењост” (коментар проф. Н. Богдановића).

значења наведених турских речи потичу из изворног језика, односно из изворног дијалекта, и као таква су усвојена у језику примаоца, док су понека формирана у контексту нове културолошке средине.

Један од начина номинације човека је метафоризација, а најпродуктивнији модел метафоризације јесте зооморфна метафора. Осим преноса са назива животиња, карактеристични су и метафорички преноси са биљних култура и предмета.¹¹

За означавање човека по спољашњем изгледу метафорички пренос се најчешће остварује по моделу „конкретно” (предмет, животиња, биљка) → „конкретно” (физичке карактеристике човека). Када је реч о карактерним цртама, метафоризација се врши на два начина: конкретно (животиња, биљка, предмет) → апстрактно (карактерна особина); апстрактно (митолошко биће) → апстрактно (карактерна особина).

Метафоричка номинација веома је заступљена у српском призренском говору и обавезно садржи категорију оцене према именованом лицу. У већини случајева та оцена је негативна. Радови који се баве антропографском лексиком потврђују да је „много мање јединица, и на лексичком и на фразеолошком нивоу, којима се именује човек према позитивним особинама уопште него према негативним” (Штасни 2011: 169). Такав је случај и у руској лингвокултури, где је „зафиксировано больше внешних негативных признаков” (Куражова 2007), у односу на оне са позитивном оценом.¹² Позитивна својства не одступају од социјалне норме, друштвено су прихватљива, неутрална. У ретким примерима ће се позитивна особина нагласити, обично у случају изузетне телесне лепоте. Свако одступање од друштвених правила, односно неписаног кодекса заједнице оцењује се негативно, што је изражено семантиком експресивно маркираних јединица.

Литература

- Акопова 1985. С. Л. Акопова, Лексико-семантическое образование существительных со значением лица (на основе метафоризации), *Русский язык в школе*, No 6, 84–89.
- Вардзелашвили 2001. Ж. Вардзелашвили, Метафорические номинации в системе языка, *Научные труды*. Серия: Филология, Вып. III, Санкт-Петербургский государственный университет и Тбилисский государственный университет. 45–51.
- Гортан Премк 2004. Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система*, Београд, Завод за уџбенике, 2004.
- Драгићевић 2001. Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, Књ. 18, Београд.
- Драгићевић 2007. Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд, Завод за уџбенике.
- Жугић 1997. Р. Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог*, 53, 135–145.

11 Лексичка метафора је пренос имена са једног појма на други на основу сличности. Сличност изворног и циљног појма никад није апсолутна и комплетна, већ је заснована на некој компоненти, као што су функција, облик, боја, положај, порекло итд. Драгићевић 2007: 148). У нашем случају сличност је заснована на физичким карактеристикама појединих животиња и на колективним представама о њима које су асоцијативним везама пренете на човека.

12 „Возможно, это свидетельствует о том, что русские чаще обращают внимание на недостатки во внешнем облике человека, более критично подходуя к этому вопросу” (Куражова 2007).

Жугић 2009. Р. Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 52, 81–106.

Калиткина 2010. Е. Н. Калиткина, *Антропономимический потенциал анималистической лексики*. www.pglu.ru/lib/.../uch_2010_VIII_00006.pdf

Куражова 2007. И. В. Куражова, *Имена живописных как отражение ценностной картины мира в английской лингвокультуре*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов [dissercat http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ](http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ)

Кубасова 2008. А. О. Кубасова, *Анималистическая лексика румынского языка как способ характеристики человека через сравнения и метафоры*, Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена, 65.

Литвинова 2011. Т. А. Литвинова, *Номинации человека как отражение языковой картины мира*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов [dissercat http://www.dissercat.com/content/nominatsii-cheloveka-kak-otrazhenie-yazykovoi-kartiny-mira#ixzz2hxbJZC1R](http://www.dissercat.com/content/nominatsii-cheloveka-kak-otrazhenie-yazykovoi-kartiny-mira#ixzz2hxbJZC1R)

Мушникова 2011. Е. Н. Мушникова, *Зоометафора в языковой картине мира русского и английского языков*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов [dissercat http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ](http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ)

Моисеева 2006. С. А. Моисеева, *Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках*, [dissercat http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ](http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ)

Петровић 2012. С. Петровић, *Туризми у српском призрачном говору*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Расулић 2010. Katarina Rasulić, *Aspekti metonimije u jeziku i mišljenju*, *Theoria* 3, Београд, 49–70.

Реметић 1996. С. Реметић, Српски призрачни говор I (гласови и облици), *СДЗБ* 42, 319–614.

РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – ИСЈ, 1959–2006, књ. I – XVII.

РМС *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.

Штасни 2004. Г. Штасни, *Nomina agentis и nomina attributiva у Речнику српскохрватског књижевног језика*, *Прилози проучавању језика*, 30–32, 285–295.

Штасни 2007. Г. Штасни, Атрибутивне именице (nomina attributiva) у српском језику, *Српски језик* 12/1-2, 469–483.

Штасни 2011. Г. Штасни, Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 54, 167–180.

Шулякина 2012. Ю. С. Шулякина, Семантическое поле „Отрицательные черты характера человека” (на материале говорив Ивановской области), *Ярославский педагогический вестник*, № 4 – Том I (Гуманитарные науки).

Skok 1971. P. Skok *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb: JAZU.

Skok 1972. P. Skok, *Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb: JAZU.

Skok, 1973. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb: JAZU.

Škaljić 1966: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

METAPHORIC NOMINATION OF A MAN IN SERBIAN VERNACULAR IN PRIZREN

Summary

This paper is based on the lexical corpus consisting of a collection of words from the Serbian vernacular around Prizren collected by Dimitrije Čemerikić. A great many words in their allegorical meanings mark a man in accordance with his physical appearance, character, intellectual or moral characteristics. The aim of the paper is to register these words in their basic and figurative meanings and to establish the principles on which metaphoric nomination takes place (physical similarities, physical characteristics, character, and moral qualities). The negative nomination is quite frequent in the vernacular, and its identification with certain occurrences and objects from the environment is quite common. Consequently, the basic meanings grow into figurative and metaphoric ones, and polysemy is realized as the function of marking a man. The most productive model of metaphORIZATION is represented by the zoomorphic metaphor. In addition to the transfer of the names for animals, what is also characteristic is the metaphoric transfer of the names for plants and objects. The secondary meanings are based on the collective concepts of certain animals and plants, from which, based on these features, some types of people get their names. This type of metaphoric transformation is very productive in the vernacular. The lexical system of the studied speech is replete with lexemes of collective expression, which necessarily contains the seed of a subjective evaluation. In most cases this evaluation is negative.

Key words: Serbian language, Prizren vernacular, metaphorical nomination, zoomorpheme, physical and character features of a man

Tanja Milosavljević

Борян Янев¹Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
Филологически факултет

НАРОДОПСИХОЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИТЕ И СЪРБИТЕ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ОБРАЗНИТЕ СРАВНЕНИЯ В ЛЕКСИКАЛНОСЕМАНТИЧНАТА ОПОЗИЦИЯ „ГОВОРЕНЕ~МЪЛЧАНИЕ”²

Познавателната дейност на хората е тясно свързана с умениято им да съпоставят реалиите от този заобикалящ ги микросвят. Правят се асоциации, аналогии, възникват сравнения, в които участват различни конкретни и абстрактни образи. По този начин човекът разбира света по-добре, запомня и възпроизвежда фактите от живота, придава им нов нюанс, развива се като личност.

Когато асоциациите по наличие или липса на сходство между предметите и явленията от действителността бъдат и езиково осъзнати (защото, както знаем от известния немски лингвист Вилхелм фон Хумболт, логиката не се заключава само в работата на сетивата, а е нужен и духът /езикът/), сравненията – често конотативно и експресивно натоварени, се превръщат в изразители и на най-тънките нюанси в комуникативните намерения на адресантите.

Настоящата статия разглежда образните сравнения в българския и сръбския език с признак – глаголи и прилагателни имена, означаващи говорене или мълчание, като по този начин се разкрива народопсихологията на двата етноса през призмата на образите в техните вербални субкултури.

Ключови думи: сравнение, говорене, мълчание, субкултура

*Посвећујем овај чланак
проф. др Божинки Петронијевић
поводом 65. годишњице животоа
уз искрене жеље за добро здравље и
још много успеа на пољу на науке!*

Като проблем на общата лингвистика речевата дейност е обединяващо звено, в което се разполага дихотомията *език ~ реч*, т.е. езикът и речта са две състояния (две измерения) на речевата дейност. Привърженик и последовател на тези теории е и бащата на структурното езикознание – Фердинанд дьо Сосюр. Той определя речевата дейност като кръгово движение на речта, чиято отправна точка е в мозъка на адресанта, където фактите на съзнанието (понятията) се свързват с представите за езиковите знаци или с изразяващите ги акустични образи. Ето защо в тази дейност се откроява *психическа сфера* – в мозъка понятието провокира съответстващ акустичен образ; *физиологическа сфера* – мозъкът подава команда към говорните органи, съответстваща на конкретния образ, и *физическа сфера* – звуковите вълни се разпространяват от устата на адресанта към ухото на адресата... (срвн. Сосюр 1992: 44). Сосюр е категоричен, че „трябва да оставим встрани индивидуалния акт, който е само зародиш на ре-

1 byanev@uni-plovdiv.bg

2 Настоящата статия е по проект МУ13-ФЛФ-004 към Фонд „Научни изследвания” към ПУ

чевата дейност, за да пристъпим към социалния факт. Между всички индивиди, свързани по такъв начин чрез речевата дейност, ще се установи нещо сходно: всички ще възпроизведат, разбира се, не точно, а приблизително, същите знаци, свързани със същите понятия” (Сосюр 1992: 45). В речевата дейност на индивидите познавателната дейност спрямо света (посредством езика) се съчетава с комуникативната същност на живота (изразена чрез речта). Ще припомним, че общуването е основна (жизнена) необходимост на човека, която придава смисъл на социалното му съществуване. Намесата на Сосюр беше необходима, за да стане достатъчно ясно, че когато анализираме **говоренето** (респ. **мълчанието**), нямаме предвид речта в чист вид, а нейната функция като изразител (продукт, презентатор, перформатор) на съществуващото в мислещото съзнание на човека познание за заобикалящия го свят (компетенцията, в която се изразява умението „език” и в която той демонстрира своята когнитивна перцепция). Ето защо ще си позволя да отъждествя вербалния свят на човека с неговата речева дейност.

Лексикалносемантичната опозиция **говорене~мълчание** ще бъде изследвана чрез знаковите единици, които пряко я назовават, една част от тях са думи със значение „*говоря, разговарям, приказвам*”, както и „*приказлив, който приказва по някакъв начин*”, които попадат в едно семантично поле, но носят различни стилистични и семантични оттенъци. Те са резултат от първична или вторична лексикална номинация, някои от тях нямат прозрачна вътрешна форма и са получени след метафоричен пренос. Тъй като става въпрос за еквиполентна опозиция, то на „говоренето” трябва да противопоставим „мълчанието”, т.е. ще изследваме образите и от речевата дейност, и от „речевото бездействие”;

Образността в опозицията говорене~мълчание може да бъде изследвана много успешно с помощта на *глаголише* и *прилагайтелнише* за *говорене* и *безмълвие* в достатъчно репрезентативни културни медиатори. Такива са *образнише сравнения*³, защото представляват голям пласт от активно употребяемите единици на езика, явяващ се значителна част от лексикалното (донякъде фразеологичното) му богатство. В науката са познати и под наименованието (устойчиви) компаративни структури, формиращи система от изразителни средства, в които с особена нагледност и показателност се проявява т. нар. вътрешна форма на езика, богатството на субкултурните езиковоизобразителни ресурси, като същевременно разкриват самобитността на съответните култури.

Голяма част от тях имат казюионален, социоекстен характер, принадлежат на жаргона и са продукт на по-малък колектив или отделна личност, т.е. не се устойчиви, защото, въпреки че са достатъчно показателни откъм образност и експресивност, невинаги са възпроизводими в речта на колектива. Въпреки това възникването им е спонтанно, а както се знае, в спонтанността се проявява истината, спонтанността е „неподправеност при формиране и изразяване на желанията, творческата активност...; балсам за наранената от индивидуалност и самота човешка психика; прави човека силен, обединява го със света, придава му сигурност” (Фром 2001: 190). Образността на сравненията произтича именно от избрания обект за сравнение, от приписването на признака от един денотат на друг, което основателно позволява тези интеркултурни единици да се разглеждат и като вид разгърнати метафори, за разлика от първата (тематичната) част – **признака**, който в повечето случаи има характер на **културна универсалия**.

3 Вж. Борян Янев, Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език (изследване и речник), Пловдив, 2013 г.

Тези компаративни структури представляват своеобразно отражение на историческото и националнокултурното мислене и поведение на народа – техният създател, т.е. образните компаративни формули на езика са вид културни единици, схващат се като „обект, деноотиран от означаемото на думата” (Еко 1993: 198). Присъствието на определен културен компонент в значението на образно мотивираните единици (каквито са устойчивите сравнения) е факт, определян като културно-езикова съотносителност и разглеждан от лингвокултурологията като наука, ориентирана към културния фактор в езика и езиковия фактор у човека. В. Н. Телия също говори за наличие на културен компонент в значението на компаративните езикови единици. Тя изтъква, че „системата от образи, закрепени във фразеологичния състав на езика и свързани с материалната, социалната или духовната култура на дадена езикова общност, може да свидетелства за нейните националнокултурен опит и традиции” (Телия 1996: 100). Американският лингвист и антрополог – Едуард Сапир с право определя сравнението като един от най-древните видове интелектуална дейност, извършвана от човека, което предхожда дори смятането. Руският литературовед Осип Манделщам определя сравненията като „ефективно евристично средство; те винаги преследват конкретна задача – да дадат вътрешен образ на структурата” (Манделщам 1987: 121).

Разгледани през призмата на образните сравнения, говоренето и мълчанието на българите и сърбите са изключително пъстри и креативни величини.

За да направя лингвокултурологичен анализ на контрадиктната опозицията *вербализиране ~ невербализиране* съм избрал следните глаголи в български (БГ) и сръбски (СР): *говоря/говориши, приказвам/причаши, бърборя, дърдоря / брбъвайши, бръцоловля, илещя/блебейайши, илямям/луйейайши, ломошя/мумлайши, иелшечя/замуцкивайши, лъжа/лажашши, повшарям/понавляйши, мрънкам/зунђайши, хленча/цмиздрйши, викам/викаши, крещя/д(е)райши се, пия/пиевайши, смея се/смеяйши се, хили се/кезийши се, мълчи/ћуйайши*, и прилагателни (които биха могли да се дадат под формата на характеристика на говорещия като заключение (констатация) от качеството на говоренето му като процес или на казаното като продукт): *бъбрив/брбъив, сладкодумен/речий, приказлив/причълв, говорълв, мъдър/мудар, проси, шѓи/проси, шуй, глуй, мълчалив/ћуйшълв*. Изброените глаголи и прилагателни са само малка част от лексемите, презентирани семантичното поле „*вербалности и измерения на гласа*”, те обаче се оказват най-продуктивни при образуването на образни сравнения. Според Еухенио Косериу езикът, разбран като реч, е едновременно *дейности, умение и продукт*. Косериу всъщност не използва термина речева дейност, но в неговото схващане под език се подразбира именно речева дейност. *Дейности* в езика е самото говорене като процес (творческа дейност), *умението* е можето, способността да се извърши говорна дейност, *продуктът* е казаното, изговореното в процеса на говорната дейност. Изхождайки от тези три понятия, ще групираме отбелязаните по-горе глаголи за говорене в следните тематични полета:

1) Тематично поле *характеристики на дейности*, т.е. „*качеството, начинът на говоренето*”: *илещя/блебейайши* - `говоря необмислено, глупаво; дрънкам`; *бръцоловля/блебейайши* - `говоря неразбрано, безсмислено, несвързано`; *ломошя/мумлайши* - `говоря неразбрано, завалено (поради пиянство, болест и др.); дрънкам, дърдоря`; *повшарям/понавляйши* - `казва нещо за втори път`; *мрънкам/зунђайши* - `говоря или чета неясно, неразбрано; мотолевя; хленча продължително пред някого за нещо`; *иелшечя/замуцкивайши* - `заеква,

запъва се при говорене поради говорен дефект, силно вълнение или незнание, говори объркано, несвързано`;

2) Тематично поле същности на уменията, т.е. пряко назоваване на процеса без допълнителни оценъчни характеристики: *говоря/говорити* - `използвам устна реч, владее устната реч или някакъв език; изразявам мислите си на глас, съобщавам; общувам, водя разговор; произнасям реч, слово`; *приказвам/причаи* - `говоря, разговарям`;

3) Тематично поле характеристики на продукта, т.е. качество на казаното като резултат от говоренето: *лъжа/лагаи* - `говоря неистини, лъжи`; *илям-пам/луйштаи* - `говоря празни неща; казвам и това, което не трябва`; *бърборя, дърдоря/брбъаи* - `бърбря; говоря несериозни, незначителни или несъществени неща; неща, които няма да станат`.

В по-широк и абстрактен аспект „вербалният акт” включва не само говоренето, но и други основни измерения на гласа, свързани с издаването на звуци (някои се намират в синонимни отношения с определено качество на говоренето /дейността/), ето защо ще обособя и четвърта глаголна група:

4) Тематично поле други измерения на гласа – издаване на звуци, викове: *смея се/смеяи се* - `издавам смях заради нещо смешно, хумористично, весело, присмивам се, надсмивам се, подигравам се (разг.)`; *хия се/кезии се* - `смея се, обикн. с отворена уста и полугласно`; *йея/йеваи* - `издавам с гласа си музикални звуци, изпълнявам вокално произведение; казвам нещо бързо, мелодично, без запъване (разг.)`; *хленча/цмиздрии* - `плача престолено, умолително и продължително; оплаквам се, като искам да предизвикам съчувствие`; *викам/викаи* - `издавам вик/викове; крещия; говоря високо`; *креция/д(е)раи се* - `надавам, издавам силен вик, крясък; говоря с много висок глас, викам`.

Отбелязаните прилагателни имена могат да бъдат групирани в следните три полета:

1) Тематично поле количествена констатация (резултат) от спецификите на говоренето като умение и дейност: *бърбив/брбъив* - `който обича много да говори; словоохотлив, приказлив`; *приказлив/причъив, говоръив* - `който обича да говори много`;

2) Тематично поле качествена констатация (резултат) от спецификите на говоренето като умение и дейност: *сладкодумен/речиш* - `който умее да говори и разказва увлекателно; който предизвиква вниманието и интереса на слушателите с разказите си`;

3) Тематично поле качествена констатация (резултат) от спецификите на казаното като продукт: *ипросш, шъи/ипросш, шуи, глупи* - `необразован, неграмотен; невъзпитан, недоद्याн, глупав, слабоумен`; *мъдър/мудар* - `който притежава голям ум и опит`.

За да се анализира наличието и да се определи характерът на дадено явление, трябва да се констатира и формалният израз на неговата липса, т.е. явлението да се постави в отношение на опозиция „наличие ~ отсъствие”. Ето защо по-горе обособих еквиполентната опозиция „говорене (речевата дейност, проявата на гласа) ~ мълчание (отсъствие на гласа, речево бездействие)”. В образните сравнения на българите и сърбите *мълчанието* (речевото бездействие) е назовано пряко: с глагола *мълча/ћушати* и прилагателното *мълчалив/ћушъив*. Мълчанието е предимно количествена, но може да бъде и качествена величина, много често то се изразява чрез ирония във формалните рамки на говоренето, напр.: *приказлив като риба, говоръив као риба = ћушъив*. Иронията е популярен

похват в компаративната дейност на хората, защото тя подсилва експресивноста на признака чрез проявата на алогичност.

Изхождайки от тематичното разпределение на глаголите и прилагателните, вклучени в настоящото изследване, ще въведе следните абривиатури, с които ще означа тематичните гнезда (според характеристиките на признака като дейност, умение, продукт или липса) в рамките на семантичните класификации, възникващи от значението на опорната дума в състава на сравняемото (рематиичната част): *ХД* – глаголи за *характеристики на дейноста*; *СУ* – глаголи за *свѝност на умението*; *ХП* – глаголи за *характеристики на продукта*; *ДИГ* – глаголи за *други измерения на гласа*; *КоКД* – прилагателни за *количествена констатация от дейноста*; *КаКД* – прилагателни за *качествена констатация от дейноста*; *КаКП* – прилагателни за *качествена констатация от продукт* и *ХМ* – глаголи и прилагателни за *характеристики на мълчанието*.

Въз основа на лексикалното значение на опорната дума в рамките на сравняемото (позовавам се на прякото значение на лексикалната единица, въпреки че в нея се съдържа метафоричният образ) ексцерпираниите сравнения, свързани с денотатите от говоренето и мълчанието на българите и сърбите, изразяват своята образност в следните 20 семантични групи:

1. Образи – предмети, инструменти, машини, съоръжения:

ХД: *БГ*: *брѝцолеви каѝо*: латерна; радио ~ *СР*: *блебеће као*: празна воденица; празна канта / *БГ*: *ломѝи каѝо*: закъсал трактор на равна поляна / *БГ*: *мрѝнка каѝо*: пироговска линейка / *БГ*: *ѝелѝечи каѝо*: развален грамофон / *БГ*: *ѝлещи каѝо*: кречетало; мокра пола у бедро; мокра риза ~ *СР*: *блебеће као*: празна воденица; као празна канта / *БГ*: *ѝовѝаря каѝо*: грамофонна плоча ~ *СР*: понавља као: грамофонска плоча; покварена плоча | *СУ*: *БГ*: *ѝовори каѝо*: (воденичарско) кречетало; (навита) машина; картечница; латерна; като че чете по книга; мелница; развален грамофон; руска картечница; на воденицата кречеталото / *БГ*: *ѝриказва каѝо*: картечница ~ *СР*: *прича као*: лаптоп | *ХП*: *БГ*: *брѝбори / дѝрдори / дрѝнка / каѝо*: (развалена) латерна; детска играчка, навита с пружинка ~ *СР*: *брбља као*: да је прогутао Це-Де; компресор / *БГ*: *ѝлямѝа каѝо*: изгърмяла банска латерна; кречетало; латерна; на пружини; предавател; развален грамофон; раздрѝнкана порта; телевизор ~ *СР*: *лупета као*: кита по самару; отворен прозор; хеликоптер; штрумфета | *ДИГ*: *БГ*: *креѝци каѝо*: излитац изстребител; сирена на пожарна / *БГ*: *ѝее каѝо*: машина; робот ~ *СР*: *пева као*: карбуратор; турбина; харфа / *БГ*: *сmee се каѝо*: тежка картечница / *БГ*: *хленчи каѝо*: разсъхнат чакрѝк / *СР*: *виче као*: аларм | *КаКД*: *сладкодумен каѝо*: кавал | *КаКП*: *БГ*: *мѝдѝр каѝо*: книга ~ *СР*: *мудар као*: књига / *БГ*: *ѝросѝѝ (ѝѝѝ) каѝо*: галош; налъм; албански реотан; ботуш; градинска лейка; градински кол за домати; гѝдулка; леген; права лопата; талпа; трактор; тѝпан ~ *СР*: *глуп као*: асфалт; бетон; даска; метла; топ; тоѝило; точак; ѝускија; ѝепаница; генералска чизма; робот; турска чизма; угао | *ХМ*: *БГ*: *мѝлчалив каѝо*: камѝк; класическа статуя; незапалена електрическа крушка; чучело ~ *СР*: *ѝутљив као*: камен / *БГ*: *мѝлчи каѝо*: бѝкел⁴; ибрик; копче ~ *СР*: *ѝуѝи као*: вуна у вреѝи; да камену беседиш; завезана вреѝа

4 Бѝкел – дървен съд за носене и пиене на вода с две дѝна и два чучура.

2. Образи – животни и птици:

ХД: **БГ:** *ломѝи каѝо:* глух папагал; маймуна; мечка; куче ~ **СР:** мум-ла као: дивља животиња; (остарјели, пијани) медвјед; меда / **БГ:** *мрѣнка каѝо:* бито кученце; животно; коте; котенце; мишка; напечен котарак ~ **СР:** гуиња као: медвјед / **БГ:** *ѝелѝечи каѝо:* мисирче на мърша / **БГ:** *ѝовѝаря каѝо:* папагал ~ **СР:** понавља као: (опарени, пијани) папагај | **СУ:** **БГ:** *ѝовори каѝо:* от кон ~ **СР:** говори као: змај / **СР:** *ѝрича као:* диносаурус | **ХП:** **БГ:** *бърбори / дърдори / каѝо:* папагал; сврака ~ **СР:** брбља као: папагај / **БГ:** *лѣже каѝо:* посрано магаре ~ **СР:** лаже као: кер; пас; пас незапосленог пастира; најбољи човеков пријатељ (има се предвид *кучеѝо*) / **БГ:** *ѝлямѝа каѝо:* кокошка ~ **СР:** лупета као: потковани коњ | **ДИГ:** **БГ:** *вика каѝо:* елен; магаре ~ **СР:** виче као: звер; горска звијер; караѝоз; љути арслан; магарац; павијан; патка; страшна звер / **БГ:** *креѝи каѝо:* животно; *заклано яре;* звар; коза на баир; крава, която я дерат жива; маймуна; папуњак; пиле; побесняла горила; пребито куче; разярена пантера ~ **СР:** дере се као: *јарац;* магарац; магаре пред кишу / **БГ:** *ѝее каѝо:* котенце; *птичка;* *славей;* *чучулига* ~ **СР:** пева као: *канаринац;* коза; кокошка (у кокошињцу); овца; *птица;* *птица на грани;* *славуј;* / **БГ:** *смее се каѝо:* свиня; умрјал кон; хиена / **БГ:** *хили се каѝо:* горила; кобила; коза; маймуна; мастия; печено прасе / **БГ:** *хленчи каѝо:* малаче ~ **СР:** цмиздри као: куче; цурица | **КоКД:** **БГ:** *бърбрив каѝо:* врабец; папагал; *сврака;* сойка ~ **СР:** брбљив као: *врана;* *врана сабајле;* *сврака;* чворак / **БГ:** *ѝриказлив каѝо:* риба | **КаКД:** **БГ:** *слакодугумен каѝо:* славей | **КаКП:** **БГ:** *мърдър каѝо:* бременна хлебарка; бухал; *змија;* костенурка ~ **СР:** мудар као: голуб; *змија;* лисица; мрав; пчелица Маја; сова / **БГ:** *ѝросѝи каѝо:* гърмяца змија; *магаре;* манастирска гугутка; патър; *стадо овце* ~ **СР:** *ѝлуй као:* во; гуска; кокош; коњ; магарац; мајмун; *овца;* папагај; теле | **ХМ:** **БГ:** *мълчалив каѝо:* риба ~ **СР:** ѝутљив као: *риба;* одрасли лав / **БГ:** *мълчи каѝо:* бивол; кос на яйца; пукал; пујак; *риба;* фит / *мисирка* / ~ **СР:** *ѝуѝи као:* буба на дудову листу; мула; прасе кад пиша у воду; *риба*

3. Образи – професии, занаяти:

ХД: **БГ:** *мрѣнка каѝо:* келнер; обран поп / **БГ:** *ѝлещи каѝо:* зарзаватчийка; мазач с мистрията; политик; селски магазинер | **СУ:** **БГ:** *ѝовори каѝо:* адвокат; каруцар; *полицай;* порно актьор; професор; учен ~ **СР:** говори као: дипломата; кравар; посланик; учитељица / *прича* као: *полицајац* | **ХП:** **БГ:** *бърбори / дърдори каѝо:* обран поп; (достоеен образцов бивш) милиционер ~ **СР:** брбља као: крчма-рица / **БГ:** *лѣже каѝо:* (дърт) политик; (румњански) копанар/ин/; джамбазин (на пазар); дърт чилинѝирин (на пазар) / **БГ:** *ѝлямѝа каѝо:* докер ~ **СР:** лупета као: доктор; политичар | **ДИГ:** **БГ:** *вика каѝо:* ватман; каруцар(ка) / **БГ:** *креѝи каѝо:* актриса от порно филм; амбициозен оперен певец (на разпявка); пресипнал актьор в претърпкан театър / **СР:** *смеје се као:* Докер / **БГ:** *ѝее каѝо:* поп ~ **СР:** пева као: оперски певач / **БГ:** *хленчи каѝо:* жалка чистачка от преддверието на завод ~ **СР:** цмиздри као: лоша глумица; туљан тули | **КоКД:** **БГ:** *бърбрив каѝо:* абаджия; брѣснар, *таксидѝия* ~ **СР:** причљив као: политичар; *таксиста* | **КаКП:** **БГ:** *мърдър каѝо:* самурай ~ **СР:** мудар као: филозоф / **БГ:** *ѝросѝи каѝо:* бакшиш/таксиметров шофър; матрос; милиционер; полицай; тракторист ~ **СР:** глуп као: просјечан модератор

4. Образи – възрастови характеристики и роднински отношения:

ХД: **БГ:** *бръцолеви кайшо:* пубертет(че) ~ **СР:** блебеће као: нека матора тетка / **БГ:** *мрѣнка кайшо:* баба; бабичка на опашка; бебе; глезено дете; дърта бабичка; дърта свекърва; посрано дете; *склерозирала бабичка;* стара мома ~ **СР:** гунђа као: баба; свака бака / **БГ:** *пелшечичи кайшо:* малко дете ~ **СР:** замуцкује као: *мало дијете; невино дете* | **СУ:** **БГ:** *говори кайшо:* дърт(о); стара свекърва ~ **СР:** говори као: беба / **БГ:** *приказва кайшо:* възрастен | **ХП:** **БГ:** *брбори / дърдори / кайшо:* свекърва; тъща; дърто; възрастен; дете; дърта свекърва; изкуфял старец ~ **СР:** брбља као: тинејџер / **БГ:** *дрѣнка кайшо:* баба за дренки / **БГ:** *илямѣа кайшо:* възрастен ~ **СР:** лупета као: дете | **ДИГ:** **СР:** виче као: снаха по свекру / **БГ:** *крещи кайшо:* дете / **БГ:** *смее се кайшо:* 90-годишен старец, болен от бронхопневмония; дете ~ **СР:** смеје се као: покојник / **БГ:** *хленчи кайшо:* баба; бебе; дете *пред сладоледаджијница;* *хладце* ~ **СР:** цмиздри као: *(барселонина) баба;* мала девојчица; *мало дете;* *размажено детиште;* сестра / **СР:** пева као: дете | **КоКД:** **СР:** брбљив као: баба; беба | **КаКП:** **БГ:** *мъдър кайшо:* всеки стар човек; предците; старец; столетник

5. Образи – социално положение (социална принадлежност):

ХД: **БГ:** *мрѣнка кайшо:* (незадоволена) вдовица; (неподготвена) ученичка; от-личничка, която си е забравила вкѣщи торбичката с гуменки; първокурсник в духовната академия; ученик без домашна работа ~ **СР:** *џунђа као:* неки надзорени пензос / **БГ:** *пелшечичи кайшо:* *първокласник / първолак* ~ **СР:** замуцкује као: кад учител грди ученика; *ђак првак;* неки врло лош ѓак / **БГ:** *илеши кайшо:* слугиня от латиноамерикански сериал | **СУ:** **СР:** говори као: директор; краљ; министар / **БГ:** *прича као:* неки ветеран | **ХП:** **БГ:** *лъже кайшо:* катунин (катунарин) / **СР:** лупета као: водител; да је најсрећнији на свету; страначки шеф / **СР:** брбља као: учен човек | **ДИГ:** **БГ:** *вика кайшо:* селянин / **БГ:** *крещи кайшо:* малка ученичка; фелд-фебел / **БГ:** *смее се кайшо:* гювендия; просяче на коматче; сираче на слънце / **БГ:** *хленчи кайшо:* градските пенсионерки; датски принц; някоя вдовица; студент за тройка ~ **СР:** цмиздри као: пешкирић | **КоКД:** **БГ:** *приказлив кайшо:* стара лелка | **КаКП:** **СР:** мудар као: древни патријарси; раца; цар | **ХМ:** **БГ:** *мълчалив кайшо:* директор; индиански вожд

6. Образи – непрофилирани занятия или свободни занимания:

ХД: **БГ:** *бръцолеви кайшо:* дървен философ / **БГ:** *мрѣнка кайшо:* пѣдар / **БГ:** *илеши кайшо:* комедиант на сцена; учен човек - ни сам си разбира, нито другите му разбират ~ **СР:** блебеће као: пазарџија | **СУ:** **БГ:** *говори кайшо:* мислител; *фи-дософ* ~ **СР:** говори као: рибар / **БГ:** *приказва кайшо:* дървен философ ~ **СР:** *при-ча као:* створен за филмски сценарио, *филозоф* | **ХП:** **БГ:** *лъже кайшо:* дърта га-дателка; рибар ~ **СР:** *лаже као:* пазарџија / **БГ:** *илямѣа кайшо:* някой философ / **СР:** лупета као: округни лаик | **ДИГ:** **БГ:** *вика кайшо:* говедар; овчар; пѣдар ~ **СР:** виче као: нека простакуша с пијаце / **БГ:** *крещи кайшо:* говедар; хамалин; чорбар / **СР:** цмиздри као: манекен | **КаКД:** **БГ:** *сладкодумен кайшо:* лондонско юпи; па-стор; разказвач | **КаКП:** **БГ:** *мъдър кайшо:* древен китайски мислител; философ ~ **СР:** мудар као: песник; чаробњак | **ХМ:** *мълчалив кайшо:* страж

7. Образи – дейности (занятия) с отрицателна конотация:

ХД: **БГ:** *бръщолеви кайшо:* уличник / **БГ:** *мрѣнка кайшо:* лигла; просякиня / **БГ:** *ѣлеци кайшо:* американски пропагандатор; волнодумец на селска вечеринка; дрѣт клюкар в крѣчма; мадридски комарджи; махленска интригантка; нај-долнопробна махленска клюкарка | **ХП:** **БГ:** *бѣрбори кайшо:* дрѣрта махленка ~ **СР:** брбља као зликовац / *лѣже кайшо:* изпечен мошеник; шпионин на разпит / **БГ:** *ѣлямѣа кайшо:* банишорски хулиган; клюкарка от женския пазар; махленска клюкарка | **ДИГ:** **БГ:** *креѣци кайшо:* гамен; затворник / **БГ:** *хленчи кайшо:* лигљо; наркоман; натирена проститутка / **СР:** цмиздри као: да јој је цела породица помрла

8. Образи – психически (ментални) карактеристики:

ХД: **БГ:** *бръщолеви кайшо:* идиот / *ломойѣи кайшо:* идиот, малоумен ~ **СР:** мумла као: *заљубљен; нездрав* / **БГ:** *ѣелѣечи кайшо:* кретен; малоумен; махленски добряк; олигофрен / **БГ:** *ѣлеци кайшо:* умопобѣркан | **СУ:** **БГ:** *ѣовори кайшо:* идиот ~ **СР:** говори као: интелектуалац; *кретен* / **СР:** прича као: навијен; полудел / **СР:** *ѣонавља* као: навијен, хипнотисан | **ХП:** **БГ:** *ѣлямѣа кайшо:* идиот; (изпуснат) луд ~ **СР:** лупета као: *изгубљен; луд* / **СР:** лаже као: луд; ненормалан / **СР:** брбља као: идиот; луд; манијак; навијен | **ДИГ:** **БГ:** *вика кайшо:* бесен; идиот; *истерик; луд; ненормален; обезумял;* като че ли е в паника ~ **СР:** виче као: *безуман; да није нормалан; луд* / **БГ:** *креѣци кайшо:* безумец; бесен; гламав; истеричка; луд(а); невротик; ненормален; побеснял / **БГ:** *смее се кайшо:* (последен) глупак; *идиот; луд/побѣркан;* луд на секира; *малоумен; олигофрен* ~ **СР:** смеје се као: *блесав; будала; луд;* луд на брашно / **БГ:** *хили се кайшо:* дебил; обезумял | **КаКП:** **СР:** глуп (туп) као: будак (незаглављени) | **ХМ:** **СР:** ѣути као: заливен

9. Образи – полова принадлежност и сексуални измерения:

ХД: **БГ:** *мрѣнка кайшо:* госпожичка; оѣипана госпожица; тѣпа женка ~ **СР:** гунѣа као: жена после десет година брака; мушкарац / **БГ:** *ѣелѣечи кайшо:* развљнувана девственица | **СУ:** **СР:** *ѣовори као:* мушкарац | **ХП:** **БГ:** *дѣрдори кайшо:* *жена;* жените на пазара ~ **СР:** брбља као: (пијана) *жена* / **БГ:** *ѣлямѣа кайшо:* *жена* / **СР:** лаже као: брбљива жена | **ДИГ:** **СР:** виче као: бесан; будаласт; лудак; суманут / **БГ:** *креѣци кайшо:* девственица; изнасилена девица; млада госпожица около мишка ~ **СР:** дере се као: будала; лудак; нездрав; нечитав / **СР:** пева као: девојчица на вашарима; удата жена / **БГ:** *хленчи кайшо:* да не е мѣж; девственица; жена; женчо; момиченце; непипана мома; ѣякоя женичка; оѣипана мома; разглезена женица; сополива госпожица ~ **СР:** цмиздри као: жена која је оптереѣена дуговима; некаква женетина | **КоКД:** **БГ:** *бѣбрив кайшо:* девојче | **ХМ:** **БГ:** *мѣлчалив кайшо:* ялова булка

10. Образи – етническа принадлежност (етноними):

ХД: **БГ:** *мрѣнка кайшо:* циганче / **БГ:** *ѣлеци кайшо:* пијан циганин на сватба | **СУ:** **СР:** говори као: израелски дипломата; права далматинка / **СР:** прича као: циганка; Шваба | **ХП:** **БГ:** *бѣрбори кайшо:* стар британец / **БГ:** *лѣже кайшо:* (дрѣрт, брадат, влашки) *циганин;* дрѣрт евреин ~ **СР:** лаже као: *циганин* / **БГ:** *ѣлямѣа кайшо:* софијанец | **ДИГ:** **СР:** виче као Немац / **БГ:** *ѣее кайшо:* негѣр(ка) / **БГ:** *смее се кайшо:* циганче / **БГ:** *хили се кайшо:* (пијана) руска лелка (на Сљнчев

бръг) / **БГ:** *хленчи кайшо:* обран чифутин; цигане; циганин ~ **СР:** цмиздри као: Јеврејин | **КоКД:** **БГ:** *бъбрив кайшо:* грък; всички гръци; французин / **БГ:** *йриказлив кайшо:* финландец ~ **СР:** речит као: Црногорац | **КаКП:** **БГ:** *мъдър кайшо:* грък ~ **СР:** мудар као: Латинин / **БГ:** *прости кайшо:* македонец

11. Образи - физически или физиологични състояния:

ХД: **БГ:** *йелйечи кайшо:* кекеме / **СР:** понавља као: некаква nelaгода | **ХП:** **БГ:** *лъже кайшо:* мъртъв; насран; невидял; разпран; съдран ~ **СР:** лаже као: дрогиран / **БГ:** *йлямйа кайшо:* завит презглава; зомбиран; развинтен; разпран ~ **СР:** лупета као: нека циганка | **ДИГ:** **БГ:** *вика кайшо:* заклан; родилка ~ **СР:** виче као: жена у тешком порођају; пијуче / **БГ:** *крещи кайшо:* изоглавен; глух; като че ли го колят ~ **СР:** дере се као: да је појео љуту папричицу; да си га сунетио на живо / **БГ:** *сmee се кайшо:* разпран / **СР:** пева као: махнит / **БГ:** *хленчи кайшо:* малък сополанко, малка пикла; че нешто го боли | **ХМ:** **БГ:** *мълчи кайшо:* блъснат (треснат) ~ **СР:** ћути као: оловом заливен

12. Образи – топоси, събития, обекти, постройки:

ХД: **БГ:** *йлеци кайшо:* на Женския пазар; на партиен конгрес / **СР:** понавља као празна воденица | **СУ:** **БГ:** *џовори кайшо:* (празна) воденица | **ХП:** **БГ:** *бърбори / џърдорџи:* като мелница; празна воденица | **ДИГ:** **БГ:** *крещи кайшо:* в селска крџма; на заколение; на митинг; на рок концерт; стокова борса пред финансова рецесия ~ **СР:** дере се као: будале на митингу | **КаКП:** **СР:** глуп као: земља | **КоКД:** **БГ:** *бъбрив кайшо:* караджейка⁵ | **ХМ:** **БГ:** *мълчалив кайшо:* изоставена къща ~ **СР:** ћутљив као: непомични океан ; плави мост на сивом лакту брега / **БГ:** *мълчи кайшо:* турско гробище

13. Образи – антропоними:

СУ: **СР:** прича као: Тарзан | **ХД:** *йлеци кайшо:* Тошко Африкански (в случая става въпрос за зооним) | **ХП:** *лъже кайшо:* Барон фон Мюнхаузен; Пинокио; овчарчето Калитко / **СР:** лупета као: Максим по дивизији | **ДИГ:** *вика кайшо:* Слави Трифонов / *крещи кайшо:* Тарзан / *сmee се кайшо:* Мара със сватове / **СР:** пева као Елвис Присли; Павароти; Тина Тарнер, Цеца / **БГ:** *хленчи кайшо:* Смърфиета | **КаКП:** **БГ:** *мъдър кайшо:* Аристотел, Заратустра; Конфуций; Моисей; Сократ; Соломон ~ **СР:** мудар као: (цар) Соломон, Аристотел; Ганди; Гете; Далај лама; Езоп; књаз Милош; Хомер / **СР:** речит као: Деда Марко; Мик Џегер / **БГ:** *прости кайшо:* колумбовото яйце⁶

5 *Караджейка* – тур. `воденица`. Произлиза от турската дума *kara* – `черно`, тъй като при мелене брашното става черно на цвят.

6 Колумбово яйце - `остроумно решение на труден проблем`; Според мен тук основната образност носи атрибутивният признак, който всъщност е апелативизиран антропоним, ето защо съм причислил това сравнение към тази група.

14. Образи – абстрактни понятия, природни явления и имена за отвличена предметност:

СУ: **БГ:** *говори кашо:* че ли светът е негов / **СР:** *йонавља као:* рефрен; позадина | **ХП:** **БГ:** *бърбори кашо:* за световно / **БГ:** *илямја кашо:* за последно; за световно | **ДИГ:** **БГ:** *крещи кашо:* демон / **СР:** смеје се као: гром / **БГ:** *хили се кашо:* дявол на воденица / **СР:** пева као: анђео; ђаво; змај; севдалинка | **КоКД:** **БГ:** *бърбрив кашо:* вятър / **СР:** причљив као: неми филм | **КаКП:** **БГ:** *мьдър кашо:* живота; природата ~ **СР:** мудар као: вјечност / **СР:** глуп као: ноћ; поноћ; чињеница | **ХМ:** **БГ:** *мълчалив кашо:* буреносно небе; здрача; сребристия лъч на зората; сянка ~ **СР:** ђутљив као: звезде

15. Образи – растения и части от тях:

ДИГ: **БГ:** *сmee се кашо:* зелка / **БГ:** *хили се кашо:* маруля; репичка; тиква | **КаКП:** **БГ:** *мьдър кашо:* пернишка кратуна; хилядолетно дърво / **БГ:** *иростй (иъй) кашо:* тиква (цигулка); *фасул;* грах⁷; гъба; гъбено семе; зелена еуглена; каун; *пън;* ряпа~ **СР:** глуп (прост, туп) као: клен; *пасуљ;* *пањ* | **ХМ:** **БГ:** *мълчалив кашо:* дъб; лишено от листа дърво / **БГ:** *мълчи кашо:* дъб; кютук; пън

16. Образи – религија, мит, суеверие, приказни герои:

СУ: **СР:** прича као: из бајке | **ДИГ:** **БГ:** *йее кашо:* ангел; богина / **БГ:** *сmee се кашо:* джудже лихварин / **БГ:** *хленчи кашо:* монахиня / **СР:** дере се као: у „Кад порастем бићу кенгур“ | **КаКД:** **БГ:** *сладкодугмен кашо:* ангел | **КаКП:** **БГ:** *мьдър кашо:* боговете; Буда; змей; приказан цар / **СР:** глуп као: клада | **ХМ:** **БГ:** *мълчалив кашо:* Буда; гроб; мумия; сфинкс ~ **СР:** ђутљив као: мумија; Сфинга / **БГ:** *мълчи кашо:* гроб; мумия; сфинкс

17. Образи – храни и ястия:

СУ: **БГ:** *говори, сјакаш:* от три дни хляб не е ял | **ХП:** **БГ:** *дрънка кашо:* гол кокал в тенджера / **БГ:** *илямја кашо:* мекица | **ДИГ:** **СР:** *смеје се као:* пао с крушке / **БГ:** *хили се кашо:* (варена) пача; пача в тенджера | **КаКП:** **БГ:** *иростй кашо:* гъбена чорба⁸

18. Образи – политически реалии:

ХД: **БГ:** *иљеци кашо:* типична комсомолска номенклатура | **ХП:** **БГ:** *лъже кашо:* американски империалист; комунист | **ДИГ:** **БГ:** *крещи кашо:* гестаповец; фашист

7 Възникнало по аналогия на „прост като фасул“.

8 Тревненци се гордеят, че от начина на приготвяне на тази чорба е произлязъл израза „Прост като гъбена чорба“. Чорбата се приготвя от няколко вида горски гъби. Прибавят се само ориз (фиде), лук, тарос (естрагон), малко олио и сол на вкус. От смесването на няколкото вида гъби се получава много пикантен гъбен аромат, който се запазва именно от липсата на подправки.

19. Образи – диахронни реалии:

ХД: **БГ:** *бръцолови кашо*: първобитен човек | **КаКП:** **БГ:** *сладкодумен кашо*: бард | **ХМ:** **БГ:** *мълчалив кашо*: партизанин

20. Образи – част(и) от човешкото тяло:

ХД: **БГ:** *илещи кашо*: дрислив гъз по черешово време; мокър задник | **ХП:** **БГ:** *дърдори кашо*: гроздоберски задник / **СР:** *луйейша као*: муда по самару | **ДИГ** **СР:** смеје се као: дупе у новим гаџама | **КаКП:** **БГ:** *проси (иџи) кашо*: гъз ~ **СР:** глуп као: курац; курац који уме да ради само две ствари; пандурски курац; ваљенке; уд | **ХМ:** **БГ:** *мълчи кашо*: гъз.

Изхождайки от обособените вече тематични гнезда на лексемите (признаците), формиращи лявата част на образното сравнение, и имайки предвид наличните в живия език сравняеми (дясната част, метафората), мога да анализирам образността на *говоренето* ~ *мълчанието* като действие, умение и продукт. Ако се анализират например образите от 6. група (в която се търсят асоциации в сравнително непрофилираните и свободните занятия), ще се открият следните особености. Говоренето като специфична по форма дейност в измерението си *мрънкане* и *мошоловене* се асоциира при българите с *пџдаря* (който най-вероятно говори неясно и неразбираемо, защото пазачи обикновено стават по-необразованите хора и за тази дейност не се изисква да си добър оратор, а по-скоро да си здрав физически и да имаш набито око), при сърбите обаче липсва такъв образ най-вероятно заради по-буиния им темперамент и висок глас, както и по-изявената категоричност на намеренията; в измерението *бръцоловене* асоциациите се правят с *дървения философ* (който говори безсмислено и дълго и не приема прекъсване или противоречие); *илещенето* (дългото, необмислено и глупаво говорене) иронично се присъжда на *учения*, като се уточнява дори, че „ни *шой сам си разбира*, ни *другише го разбираи*”, както и на *комедианшиа на сцената* (чиято задача е не да поставя теми за размисъл, а да забавлява публиката, затова е важно да говори глупаво и необмислено), сърбите отреждат тази роля на пазарджията, който гледа да пробута стоката си и говори, без да се замисля много-много (срвн. лаже као пазарција). Същността на умението *говорене* като „неутрална величина” се асоциира с *мислителите* и *философите*, защото е основно тяхно занимание, а когато се цели ирония, се прибавя достатъчно показателното определение *дървен (дървен философ)*, това умение обаче сърбите отреждат и на рибарите. Като продукт от говоренето *казаноето* в измерението си *говорене на неистини* се асоциира с *гадательката* (която освен всичко е и *дърша*, т.е. веща в занаята да лъже хората, а защо не и да печели от това), както и с *рибаря* (който винаги е уловил най-голямата риба, чието око е голямо колкото разстоянието между разтворените шепи на завързани в китките ръце). Гласът, различен от речевата дейност, в измерението си *викане* и *крещене* се асоциира с *жоведарите* и *овчарите* (които наистина викат и свирят доста силно по добитъка), както и с *хамалиите* (които наистина общуват на доста високи децибели), и с *футболните запалянковци* (в случая – *чорбарите* – привържениците на ЦСКА), която основна задача е да крещят, при сърбите се появява и интересният персонаж на *просишата жена*, която *вика на площада* (вероятно на митинг – любимо за балканците събитие). Хленченето е отразено в сръбските сравнения в компаратума манекен – най-вероятно заради поведението, което манекените имат на сцената. Говоренето като качествена, увлекателна и предизвикваща внимание

дейност българинът асоциира с (*лондонскиите*) *юйиша* (модерните, устремени в бизнеса си млади хора, готови на всичко за кариерата), *йасиорийше* (най-добрите проповедници и душеспасители) и *разказвачийше* (това е тяхната задача и основно занимание). Казаното като качествена величина намира израз в измерението си *мъдростъ* в образите на *философийше* и *мислишелийше* (които най-вече са от Древен Китай). Антиномията на говоренето – *мълчаниешо*, се свързва с образа на *стрижа* (който е сериозен, строг и концентриран /за разлика от *йъдаря* на пример⁹/). Ето такъв анализ може да се направи на всяка от обособените 20 семантични групи, във всяка от която примерите са разпределени според формираните по-горе тематични гнезда на речевата дейност.

Много голяма част от сравненията могат да бъдат отнесени към образи от две различни семантични групи, това преплитане в номинацията (респ. – в конотацията и експресивността) произтича от характера на атрибутивното уточнение към опорната дума в рематичната част. В сравнението „*йростъ кайшо албански реотан*” образността се отнася, от една страна, към предмета (реотана), от друга страна, към етнонима, залегнал в признака му – албански. Ако отсъства атрибутът, ще се загуби смъсълтът на сравнението, защото албанските реотани, произвеждани в миналото в Тирана, са били от изключително нисък като качество клас и наистина много бавно са загрявали. В много от случаите чрез прилагателното се цели подсилване на експресивните намерения, и то най-вече в негативен аспект. По същия начин би трябвало да интерпретираме и сръбските сравнения от рода на *злуи као йурска чизма*; говори као *израелски дипломаша*. Ето защо особено често се срещат определения като *развален*, *раздрънкан*, *разсъхнаш*, *йосран*, *сойолив*, *дърш*, *изкуфял*, *склерозирал*, *незадоволен*, *нейодгошвена*, *оцийана* и др.

Топосите, където българите и сърбите обичат да реализират речевите си умения, са *йазаръш*, *кръчмаша*, *свайбаша*, *мишинъш*. Те не само изобразяват местата, на които се говори, но самите реалии представят и своеобразни начини на комуникация. Съвременният адресант познава белго „устойчивия”¹⁰ фразеологичен фонд, в следствие на което се смесват реалии – ексцерпираният израз на български „*хленчи кайшо сойолива жосйожица*” всъщност е контаминация от „*йищи кайшо оцийана жосйожица*” и „*хленчи кайшо сойоливо дете*”. При желание да се провокира напълно противоположната асоциация често се използва ирония – напр.: *мъдър кайшо йернишка крайшуна*, *мълчалив кайшо буреносно небе*, *крещи кайшо йресийнал актьор в йрейшкан йеайшър*, *йлямша кайшо завийш през глава*; *йева као овца*, *говори као бебе*, пева као змај, пева као коза, причлъв као *неми филм* и др. Тези изрази представляват своеобразни експресивни алогизми, с които по ироничен път се цели адресатът да припознае антиномията в призначността.

Както се вижда, своеобразният виртуален свят на българите и сърбите, разгледан през призмата на образните сравнения (сравняемото), се изразява най-често чрез материални обекти, съпътстващи ежедневието им. Тези асоциации са и най-логични, защото голяма част от самите инструменти и съоръжения имат свойството да издават звуци, които човекът оприличава с речевата си дей-

9 Тук се намесват експресивността на отделни думи в езика, които може да се намират в синонимни отношения.

10 Много от наличните в речниците и справочниците сравнения, характеризирани като устойчиви, днес не се познават и не се използват от носителите на езика – срвн. *мълчи кайшо ибрик*, *сmee се кайшо Мара със свайшове* и др.

ност. Като процес и продукт говоренето се сравнява най-често с *кречеталошо*, *лайтернатша*, *грамофона* и *картичницайша*. Напълно оказионални са сравненията с *дейска игръчка* с *пружинка* (бърбори), *градински кол за домащи* (прост), *незайалена електрическа крушка* (мълчалив). Особено интересни и разнообразни звуци издават животните и птиците, ето защо образите от тези реалии са също сред най-репрезентативните за *говоренето*, *викането*, *смеха* и *песенята* на българина. В тези сравняеми особена експресия носи атрибутът: *глух пайагал* (ломоти), *посрано магаре* (лъже), *пребито куче* (вика), *найечен кошарак* (мрънка), *бременна хлебарка*¹¹ (мъдър/умен), *печено прасе* (смее се). Змията е израз на мъдрост (тя говори интелигентно и на мъдро в библейските притчи, в китайския хороскоп), но се натъкваме и на сравнението „прост като гърмяща змия” (асоциацията е възникнала най-вероятно заради признака „гърмяща”, защото гърмящите змии издават еднотипни, прости звуци, наподобяващи тих гръм). Особено показателни за вербалната дейност и резултатите от нея са образите, свързани с различни професии. Говоренето притежава полярни измерения – много помалко положителни (речевата дейност на *учения*, *адвокатша*, *професора*) и много повече отрицателни (речевата дейност на *полийтика* /безсмислена, дълга и фалшива/, *магазинера* /който търси мохабет и без повод, хвали незаслужено стоката си/, *овчаря* /който вика просташки по овцете/, *порно актьора* (*актрисайша*) /който всъщност не казват нищо съществено/, *ойерения пеец* /който с високите си децибелни нанася поражения/, *шаксиметровия шофьор* /когото го интересува само какъв ще е бакшишът и говори общи приказки/, *чистачкайша* /която само се оплаква/ и др.). Разглеждайки образите от групата „възраст и роднинство”, най-общо може да заключим, че *старецът* (*дядошо*) е *мъдър*, докато *бабичкайша* е *по-скоро* *все мрънкаща* и *хленчеца*. Като по-голямо по количество говоренето е присъщо на *стариите моти* и *бабиите* /който постоянно се оплакват/, *малките деца* /който питат за всичко или все нещо искат/, *свекрвиите* и *пъщиите* /който постоянно се бъркат и искат да наложат мнението си/. Интересно би било да се види как се смее един *90-годишен старец*, *болен от бронхит*! Образите от виртуалния свят, имплицирани в така наречените социални роли, също са твърде любопитни. Тук „говоренето” на *страдащата вдовица* се отличава от това на *незадоволената*; на *неодгошвената ученичка* от *ойличничкайша*; на *сиденята*, *който хленчи за незаслужена тройка*, *дайтския принц* и *пийажа* на *безкопачно бърещайша лелка*. Радостта във виртуалния свят се крие в образите на *получилошо коматче* *просяче*, както и на *сирачето*, *погалено от шойлиите слънчеви лъчи*. Отрицателно заредена е вербалната дейност на следните образи: *уличника*, *лиглайша*, *пропагандашора*, *мошеника*, *шпионина*, *хулигана*, *клокаркайша*, *наркомана* и *просишуйкайша*. Много ярки и показателни за демонстриране на неприемливия, изкривения вербален свят са образите, свързани с нарушения в менталното здраве. Едни от най-честите сравнения и в двата езика са с *лудия*, *идиота*, *крешена*, *истерика*, *олигофрена* и *дебила*. Речевата дейност на българите и сърбите намира израз и в концепта „ние и другите”. Ето защо особено често негативното говорене намира израз в неразбираемия изказ на (дъртия, брадатия, влашкия и пр.) *циганин*, както и на *евреина*. Българинът я е прозрял и в несъществеността и празнотата в думите на *брижанеца*, *софиянеца*, *гърка* и *французи*

11 Бременните хлебарки бягат хаотично, така че да подмамят преследващите ги. Интересен е и фактът, че веднъж оплодени, някои видове женски хлебарки може да са постоянно бременни, т.е. да „самозабременяват” след всяко снасяне на яйца.

на. Гласови данни демонстрират *рускиите лелки по Черноморието* ни, които често злоупотребяват с алкохола; *обранияте чифути*¹², на които се приписва пословично скъперничество. При сърбите тук асоциациите са основно с животни – магаре, лъв, павиан, както и с хиперонима *звяр*. Що се отнася до етнонимите, сърбите са категорични че във викането най-добри са немците (срвн. *вече као Немац*).

Говоренето на неистини се олицетворява с емблематични литературни герои като *Барон фон Мюнхаузен*, *Пиноккио* и *овчарчето Калишко*. Високите децибели във виртуалния свят на българина представят *Слави Трифонов* и *Тарзан*. Образите на мъдростта са *Зарайкусира*, *Конфуций*, *Моисей*, *Сократ* и *Соломон*, а типични за сръбската образност – *Ганди*, *Гюте*, *Далай лама*, *Езоп* и *Омип* (срвн. ... као *Ганди*; *Гете*; *Далай лама*; *Езоп*; *къз Милош*; *Хомер*). Интересни са и растенията, с които българинът асоциира вербалността. Най-честотни са *ряпаша* (*рейчикаша*), *шикваша* и *гъбаша* – и в трите случая измеренията на гласа и резултатите от тях са с отрицателна конотация, имайки предвид и преносното значение на думите. Общ и за двата езикът е фасулът. Всички измерения на вербалния свят българинът асоциира с една-единствена част от човешкото тяло – това е *седалището*, а при сърбите – *с мъжкия йолов член*. Те едва ли имплицират положително говорене... Интересни са вербалните образи от религията, митологията и приказния свят. С изключение на *хленчещата* по конкретен повод *монахиня* и лукавия смях на *лихварина* (който освен всичко е и *джудже* /вероятно заради представата за писклив глас/) те са изразители на положителните измерения на гласа, на красивото говорене. И при българите, и при сърбите това са *ангелиите*.

Антиномията на говоренето и гласа – *мълчанието*, също има своите характерни образи, които проличават в сравненията от типа „*мълчи кашо...*” и „*мълчалив кашо...*”. Положително конотирано е достолепното, преклонното мълчание (липсата на глас се изразява в някаква позитивна представа). Позитивни компаративни образи на мълчанието са *класическата стая*, *биволюи*, *къмък*, *индианският вожд*, *страж*, *сфинкс*, *Буда*, в абстрактно отношение – *зрач*, *сянка*, *сребристият лъч на зората* и др. Сърбите са създали интересния поетитъм *ћуиљив као ѝлави мост* на *сивом лакшу брега*. Отрицателно конотирано е мълчанието от некомпетентност или неумение за произвеждане на реч. Негативни компаративни образи на речевото бездействие при българите са *бъкел*, *ибрик*, *фийкаша*, *пукал*, *директор*, *яловата булка*, *блъснатия*, *кюшук*, *изосъавената къща*, *долото дърво без листа* и др., докато за сърбите мълчанието е асоциирано с по-отвлечени реалии като океана, и звездите. Образи на речевото бездействие и за двата изследвани етноса са *рибата*, *камъка* и *мумията*.

Сравненията, свързани с говоренето и мълчанието на българите и сърбите, се оказват изключително разнообразни откъм образи, които в голяма степен не се припокриват въпреки сходната история и географското съседство. Налице е силна експресивност не само в рематичната (където се формира и метафоричността), но и в тематичната част. Диахронните реалии се преплитат с младежкия сленг, устойчивостта във фразеологичната периферия на езика е напълно разкладена, а в определени случаи се стига до пълна окаяност. В компаративното опознаване на света българите и сърбите използват все по-нови и по-различни реалии, които отразяват ценностната система и миросгледа – това

12 Обиден синоним за „евреин”. Днес думата „чифут” (от тур. *çifut*) се използва единствено в отрицателен смисъл, като обидна, и употребата ѝ е нежелателна.

проличава най-добре в избора на идоли (срв. образи – антропоними). Смятам все пак, че сръбската образност е по-консервативна и по-малобройна откъм лексикални форми, което е рефлекс от нуждата за съхраняване и закрила на майчиния език. Наблюдава се и смесване на елементи от устойчиви фразеологични единици, които в по-голямата си част показват несъвършенството и издават недостатъците в речевата дейност, оставят ни с впечатлението за празнота и абстрактност в говоренето въпреки мащабността му, за съществени структурни и семантични липси в параметрите на казаното, което до голяма степен отговаря и на народопсихологията на балканците. И все пак най-важното е, че българинът е *мъдър като живоша*, а сърбинът – *като вечностийша*...

Литература

- DUDEN 2001: Dudenredaktion, *Das Herkunftswörterbuch*. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: DUDEN.
- Fink-Arsovski 2006: Fink-Arsovski Željka. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Klajić 1988: Klajić Jasenka. *Hrvatskosrpsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Kovačević 1997: Kovačević Živorad. *Englesko-srpski frazeološki rečnik*, I-II. Belgrade: Filip Višnjić.
- Menac 2003: Menac Antica, Željka Fink-Arsovski, R. Venturin. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Knjigra.
- Mrazović 1981: Mrazović Pavica, Ružica Primorac. *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, I-II. Beograd: Narodna knjiga.
- Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rečnik* (red. Tatjana Korać, Antica Menac i dr.), I-II. Zagreb, 1979-1980: Školska knjiga.
- БЕР 1971–2002: Колектив, *Български етимологичен речник*, том I – VI. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов.
- БТР 1963: Л. Андрейчин и колектив, *Български шълковен речник*. София: Наука и изкуство.
- Геров 1975–1978: Геров Н. *Речник на българския език*, т. I – VI. София: Дружествена печатница „Съгласие“ и други.
- Еко 1993: Еко. У. *Тракийски по обща семиотика*. София: Наука и изкуство.
- Зидарова 2009: Зидарова В. *Лексикология на съвременния български език*. Пловдив: Контекст.
- Кювлиева-Мишайкова 1986: Кювлиева-Мишайкова В. *Устойчивите сравнения в българския език*. София: Издателство на БАН.
- Манделщам 1987: Мандельштам О. Э. *Слово и культура: Стихи*. Москва: Советский писатель.
- Маслова 2001: *Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений*. Москва: Издательский центр «Академия».
- Нанов 1963: Л. Нанов, *Български синонимен речник*. София: Наука и изкуство.
- Ничева 1974–1975: Ничева К. и колектив. *Фразеологичен речник на българския език*, т. I и II. София: Народна просвета.
- Оташевић 2007: Оташевић Ђорђе. *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма.

Петровић 1989: Петровић Владислава. *Новинска фразеологија*. Нови Сад: Књижевна zajednica Novog Sada.

ПРОДДЛ 1974: Ст. Илчев и колектив, *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни ош XIX и XX век*. Софија: Издателство на БАН.

Славейков 1972: Славейков П. Р. *Български прирочи или пословици и карактерни думи*. Софија: Български писател.

Сосюр 1992: Дьо Сосюр Ф. *Курс по обща лингвистика*. Софија: Наука и изкуство.

Телия 1996: Телия В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект*. Москва: Языки русской культуры.

Фром 2001: Фром. Е. *Бягство от свободата*. Софија: Издателство Захарий Стоянов.

ETHNOPSYCHOLOGY REFLECTED IN THE SIMILES IN BULGARIAN AND SERBIAN WITHIN THE LEXICAL-SEMANTIC OPPOSITION "SPEECH - SILENCE"

Summary

People's cognitive activity is closely linked to their ability to juxtapose the alternate realities of the micro-world surrounding them. Associations, analogies, comparisons also arise, involving different concrete and abstract images. Thus one understands the world better, remembers and reproduces the facts of life, giving them a new shade, develops oneself as a person. When associations in the presence or absence of similarity between objects and phenomena from reality are also linguistically realized (because, as we know from the famous German linguist Wilhelm von Humboldt, the logic is not native to the senses only, but the spirit / language / is also necessary) comparisons - often connotatively and expressively charged, become carriers and emitters of even the tiniest of nuances in the communicative intent of the recipient. This particular work discusses similes in Bulgarian and Serbian language with emphasis on verbs and adjectives denoting speech or the lack of it thus seeking to reveal the cultural-mental-peculiarity of the two ethnic groups in terms of their verbal images in subcultures.

Key words: cognitive activity, Bulgarian, Serbian, comparisons, speech verbs, adjectives

Борян Янев

Иван Петров Чобанов¹
 Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
 Филологически факултет

ЗА СРЪБСКИТЕ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, МОТИВИРАНИ ОТ ЖЕНСКИ

Вярванията на древните славяни (в това число и на сърбите) в магическата сила на словото отразяват тяхната народопсихология и предопределят факта, че преобладаващата част от женските лични имена (изключение правят производните от чужди лични имена: *Анђелије* < *Анђелија*, *Маргарити* < *Маргарита*, *Маријан* < *Маријана*), послужили за образоването на мъжки, са от домашен произход и принадлежат или към пожелателните, или към защитните антропоними. В своя речник Милица Гъркович е регистрирала 42 такива мъжки лични имена, които се придружават от бележка, отбелязваща техния произход.

Ключови думи: народопсихология, женски лични имена, мъжки лични имена, пожелателни антропоними, защитни антропоними

С приемането на християнството в славянските езици навлиза най-големият брой чужди лични имена и при избора на име на новородените деца се препоръчват имената от църковния списък – агионимите. Променя се изцяло стратегията при именуването – официално се смята, че по-правилно е да се приемат имената, повтарящи тези на светците – агионимите. Но при южните славяни тези предписания не са толкова строги, колкото е при източните и западните, и налице е паралелно именуване. Свидетелство за това са антропонимните системи на славянските народи днес. В българската, сръбската и хърватската личноименна система наред с новоприетите християнски имена се използват и предхристиянските езически имена от славянски произход, независимо от факта, че едните (българи и сърби) принадлежат към *SLAVIA ORTHODOXA*, от а другите (хървати) – към *SLAVIA CATHOLICA*. Броят на християнските лични имена от еврейски, гръцки и латински произход постепенно се увеличава. Оскъдните сведения за антропонимните системи на славянските народи показват, че през XIII – XIV век християнските имена са се адаптирали в славяноезична среда и са включени в антропонимните системи на съответните езици. С приемането на християнството славянските народи се запознават със съвършено нова и непозната система от имена – имената на светиите (агионимите). В личноименната система на езика те съставляват отделна подсистема наред с подсистемата на домашните лични имена. Те се вписват в основната им форма. В България, Сърбия, Русия, Украйна и Беларус се приема православието – източният (византийският) вариант на християнството, докато Полша, Чехия Словакия, Хърватска и Словения – западният. Много са тези имена, които имат един и същ произход, но в отделните езици са получили най-различни материални обвивки. Тук своето влияние оказват латинският език, с чието посредничество се заемат имената в

¹ Настоящата статия се реализира благодарение на проект № МУ13-ФЛФ-004 към Фонд „Научни изследвания” към Поделение НПД към Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”.

славянските страни от SLAVIA CATHOLICA, и новогръцкият, с чието посредничество имената навлизат в славянските страни от SLAVIA ORTHDOXA.

Особеностите на антропонимите за всеки етнос се отразяват и в спазването на определена традиция при официалното именуване на човека от дадената националност със съответното вероизповедание. В личните имена откриваме кодиран „духът на народа“.

Личните имена характеризират духовната същност на славяните и са отражение на славянското народно съзнание. Независимо от факта, че те нямат своя семантика, всеки представител на южните славяни би изтъквал посланието, което се носи в името от домашен произход. Преобладаващата част от славянските (предхристиянски, езически) лични имена изразяват пожеланията на родителите по отношение на своето новородено дете (за здраве и дълъг живот, за успехи, за заемане на достойно място в живота и обществото, за продължаване на рода, за положителни качества на характера, за телесна красота; при момчетата – за сила и храброст). За целта се избират като имена названията на дървета и плодове, на цветя, на треви и билки.

Редица имена от домашен произход са свързани с древните обичаи и поверия, с вярата в магическата сила на словото. Така се появяват защитните (предпазните, заклинателните, профилактичните) лични имена, представляващи заклинание срещу злата съдба, имащи за цел предпазването на децата от нещастия и беди, от трайни увреждания, от ранна смърт, предизвикани от злите духове и свръхестествените сили. Името трябва да ги отблъсква. При образуването на защитните имена се използват глаголите „*шрая*“, „*шърйя*“, „*сийоя*“, прилагателните „*черен*“, „*сив*“, както и названия на опасните за човека животни (*вълк, змей*), на домашни животни (*куче, ѝес*), на малоценни, но трайни предмети (*ѝлуѝ, рало, ѝраѝ, сѝреха, камѝк, желязо* и др.).

Запазените в антропонимните системи древни лични имена показват, че те не са случайни и неразбираеми думи, а крият в себе си признаците от семантиката на названията, свързани със словесните традиции и хилядолетни поверия за борбата с болести и злини, с пожеланията за здраве, хубост, дълъг живот, благополучие и честит живот, отразяващи характерните за южните славяни от византийския културен кръг на SLAVIA ORTHDOXA особености на тяхната народопсихология. Вярата в магическата роля на словото от древността намира отражение в смисъла на личните имена и тяхната класификация. В личните имена може да се разкрие манталитета на народа, в антропонимната система на който са се запазили.

Вярванията на древните славяни (в това число и на сърбите) в магическата сила на словото отразяват тяхната народопсихология и предопределят факта, че преобладаващата част от женските лични имена (изключение правят следните чужди лични имена: *Анѝелије < Анѝелија, Марѝарии < Марѝарииа, Маријан < Маријана*), послужили за образуването на мъжки, са от домашен произход и принадлежат или към пожелателните, или към защитните антропоними. След като в антропонимикона има женско лично име, защо да няма и мъжко със същото пожелание или заклинание.

В антропонимните системи на редица индоевропейски езици е разпространено образуването на женски лични от мъжки лични имена - факт, който позволява този деривационен модел да бъде определен като езикова универсалия. Една част от тези имена са от домашен произход, а други са заети от други езици с приемането на християнството като официална религия.

Србските женски лични имена се образуват от съответните мъжки с помощта на следните наставки:

Формант - А: Аврама< Аврам; Адријана< Адријан; Александра< Александар; Аџима< Аџим; Бисера< Бисер; Блажена< Блажен; Бождана< Бождан; Божура< Божур; Бојана< Бојан; Валентијана< Валентијин; Васила< Васил; Војина< Војин; Вукена< Вукен; Гаврила< Гаврил (-е; -о); Дамјана< Дамјан; Дејана< Дејан; Димитра< Димитиар; Дмиџра< Дмичиар; Душана< Душан; Жарка< Жарко; Злаџана< Злаџан; Ивана< Иван; Илија (м.р; ж.р.); Илијана< Илијан; Јордана< Јордан; Камена< Камен; Комлена< Комлен; Косџаѓина< Косџаѓин; Кузмана< Кузман; Лазара< Лазар; Лозана< Лозан; Лукана< Лукан; Лукијана< Лукијан; Максима< Максим; Максимјана< Максимјан; Марџина< Марџин; Марјана< Марјан; Милана< Милан; Михаила< Михаило; Момчила< Момчило; Најдана< Најдан; Оџњана< Оџњан; Паулина< Паулин (липсва в речника); Познана< Познан; Продана< Продан; Првена< Првен; Северина< Северин; Серафима< Серафим; Сџамена< Сџамен; Тодора< Тодор; *** Аксенија< Аксеније; Алексија< Алексиј (Алексија, Алексије); Анџонија< Анџониј (Анџонија, Анџоније); Аџолонија< Аџолоније (липсва); Благоја< Благој (Благоја, Благоје); Валерија< Валериј (Валерије); Василија< Василиј (Василија, Василије); Вукоја< Вукој (Вукоја, Вукоје); Георџија< Георџиј (Георџија, Георџије); Димитрија< Димитриј (Димитрија, Димитрије); Дионисија< Дионисиј (Дионисије); Захарија< Захариј (Захарија, Захарије); Илија (м.р; ж.р.); Леонџија< Леонџиј (Леонџија, Леонџије); Ливија< Ливије; Манасија< Манасиј (Манасија, Манасије); Никодија< Никодије; Прокојија< Прокојиј (Прокојија, Прокојије); Савасџија< Савасџија (Савасџије); Софронија< Софрониј (Софронија, Софроније).

Преобладаващата част от женските лични имена, образувани с форманта **-ИЈА**, се извеждат от мъжки лични имена, почти всички от които също имат и форми с **-ИЈА** (тук се наблюдава омонимия на формантите в мъжките и женските лични имена) наред с **-ИЈ** и **-ИЈЕ**: Алексија, Анџонија, Благоја, Валерија, Василија, Вукоја, Герџија, Димитрија, Захарија, Леонџија, Манасија, Прокојија, Савасџија, Софронија.

Формант -КА: Адамка< Адам; Андрејка< Андреја; Бисерка< Бисер (срв.:< Бисерко); Благојка< Благоје; Блаженка< Блажен (срв.:< Блаженко); Божданка< Бождан; Божурка< Божур; Бојанка< Бојан; Василка< Васил (срв.:< Василко); Војинка< Војин; Гаврилка< Гаврил (Гавроле, Гврили; срв.:< Гаврилко); Дамјанка< Дамјана; Деујанка< Деујан; Душанка< Душан; Злаџанка< Злаџан; Иванка< Иван (срв.:< Иванко); Јоанка< Јоана; Јованка< Јован (срв.:< Јованко); Јорданка< Јордан; Каменка< Камена (срв.:< Каменко); Конџанџинка< Конџанџин; (липсва Конџанџина); Косџаѓинка< Косџаѓин; Кузманка< Кузман; Лазарка< Лазар; Марјанка< Марјан (срв.:< Марјанко); Марџинка< Марџин (срв.:< Марџинко); Миланка< Милан (срв.:< Миланко); Момчилка< Момчило; Најданка< Најдан; Наумка< Наум; Оџњанка< Оџњан (срв.:< Оџњанко); Пламенка< Пламенко; Познанка< Познан; Северинка< Северин; Серафимка< Серафим.

Како се вижда от ексцерпираниите примери, за редица србски женски лични имена, оформени с форманта **-КА**, може да се каже, че имат двойна мотивација: една част от тях се образуват от мъжките лични имена с нулева флексия в състава си (Адамка, Андрејка, Благојка, Божданка, Божурка, Бојанка, Војинка, Дамјанка, Деујанка, Душанка, Злаџанка, Јоанка, Јорданка, Косџанџина, Косџаѓинка, Кузманка, Лазарка, Момчилка, Најданка, Наумка, Познанка, Северинка, Серафимка), а други – и като формантът **-КО** от мъжкото лично име се заменя с

форманта -КА (Бисерка, Блаженка, Василка, Гаврилка, Иванка, Јованка, Јорданка, Каменка, Марјанка, Марџинка, Миланко, Огњанко).

Формант -ИЈА: Аврамија< Аврам; Блаженија< Блажен; Богданија< Богдан; Комленија< Комлен; Комленија< Комљен; Кузман< Кузманија; Лазарија< Лазар; Максимија< Максим; Миланија< Милан; Павелија< Павел (Павле, Павло); Павлија (Павлије); Плаџонија< Плаџон; Проданија< Продан; Романија< Роман; Сџаменија< Сџамен; Христос< Христосија.

Формант -ИНА: Димитрина< Димитџар (Димитџиј, Димитџија, Димитџије); Захарина< Захар (Захариј, Захарија, Захарије); Филијина< Филип.

Формант -ИЦА: Вукица< Вук; Вучица< Вук (срв.: < вучица); Димитџица< Димитџар; Жарица< Жара (Жаре, Жаро); Иваница< Иван; Јоаница< Јоан; Тодорица< Тодор (срв.: мџко лично име Тодорица).

Със значително по-ниска честотност се отличават формантите -АНА: Георгџијана< Георгџиј (Георгџија, Георгџије); -ДА: Миланда< Милан; -ИКА: Анџоника< Анџон; Павлика< Павле (Павло) (срв.: мџко лично име Павлика); -ЕНА: Вукена< Вук; -ИЊА: Вукиња< Вук.

Но в системата на србските лични имена се наблюдава и обратниот деривационен процес – образуването на мџки лични имена от съответните женски, факт, който не е особено характерен за антропонимните системи други езици. В своя речник Милица Гъркович е регистрирала 42 такива мџки лични имена. В речника те се придружават от бележка, отбелязваща техния произход, например: **Анџелије** – мушки облик према женском имену Анџелија, или је изведено од Анџел + ије под утицајем имена типа Анџоније, Аџанасије, итд.; **Беба** – мушко име настало према женском имену Беба. **Биљан** – мушки облик према женском имену Биљана. **Бисер** – стара словенска позајмица узета за лично име у новије време према женским именана Бисера и Бисерка. **Босанко** – мушки облик према женском имену Босанка.

Тези лични имена са в личноименната система на србскиот јазик и не може да бидат пропуснати при истражувањето на словообразователните одношения. И при този деривационен модел производната дума се преврѓа во произвојдачка, како е во сферата на народната етимологија. Мџките лични имена, възникнале на базата на известни вече женски лични имена, во својата морфемна структура содржат или еднакво број морфеме со мотивирачите ги женски лични имена (Биљана: Биљан-#, Гроздана: Гроздан-#, Калина: Калин-#; Дуња: Дуњо, Зрна: Зрно, Куса: Кусо и др.), или са со по-сложена морфемна структура (Вера: Веран, Врба: Врбан, Звезда: Звездан и др.).

Общото междо описанија от нас деривационен процес и обратното словообразување (редеривацијата) е, че се појавуваат нови имена по аналогија со определени словообразователни модели. Характерно за обратното словообразување е, че „се допѓлава не четвртата, а третата клетка на словообразователниот квадрат, тоест, протича не деривација на последниот член на квадрата на базата на зададен претпоследен член от последниот по аналогија со првиот и вториот, како структурата на последниот член „народноетимологички“ се приравнува към структурата на вториот. (Шански 1968: 291). По сџијат принцип и аналогија во србската антропонимна система са възникнале редица мџки лични имена от женски најчесто чрез замяната на флексията формант, например: Градимир> Градимира = Снежан< Снежана; Косџадин> Косџадина = Дуњо < Дуња; Јован> Јован = Малин< Малина.

Сръбските женски лични имена, послужили при деривацията на мъжки, принадлежат към групата на пожелателните лични имена, образувани от названия на цветя, билки, треви, дървета и плодове (*Биљана, Врба, Гроздана, Дуња, Јаворка, Јасмина, Калина, Малина, Маргаритија* и др.). Мъжки лични имена са се появили и от разпространени женски от чужд произход (*Анђелија, Јелена, Марија*).

Мъжките лични имена, появили се на базата на известни вече женски лични имена, се образуват чрез замяната на флексията формант и чрез афиксация.

I Замяна на флексията формант.

Флексията формант -А от женското лично име се заменя или с нулева флексия, или с флексията формант -О. Ние определяме статута на флексиите в антропонимната деривация като синкретична, тъй като изпълняват едновременно деривационна и словоизменителна (релационна) функция.

А) Сръбски мъжки лични имена, образувани от женски чрез замяна на флексията формант -А с нулева флексия (-#):

Биљана > *Биљан-#*, *Бисера* > *Бисер-#*, *Верослава* > *Верослав-#*, *Гордана* > *Гордан-#*, *Гробна* > *Гробан-#*, *Гроздана* > *Гроздан-#*, *Дивна* > *Диван-#*, *Јасмина* > *Јасмин-#*, *Јелена* > *Јелен-#*, *Јелисава* > *Јелисав-#*, *Калина* > *Калин-#*, *Косара* > *Косар-#*, *Малина* > *Малин-#*, *Маргаритија* > *Маргарити-#*, *Свейлана* > *Свейлан-#*, *Слађана* > *Слађан-#*, *Смиљана* > *Смиљан-#*, *Снежана* > *Снежан-#*, *Танкосава* > *Танкосав*.

Б) Сръбски мъжки лични имена, образувани от женски чрез замяна на флексията формант -А с флексията формант -О или -Е:

Анђелија > *Анђелије*; *Босанка* > *Босанко*, *Будимка* > *Будимко*, *Гривна* > *Гривно*, *Даринка* > *Даринко*, *Дворка* > *Дворко*, *Дубравка* > *Дубравко*, *Дуња* > *Дуњо*, *Зрна* > *Зрно*, *Јаворка* > *Јаворко*, *Куса* > *Куса*, *Сйоменка* > *Сйоменко*, *Србијанка* > *Србијанко*, *Убавка* > *Убавко*, *Чавка* > *Чавко*.

В) Сръбски мъжки лични имена, образувани от женски без промяна на флексията формант -А: *Беба* > *Беба*, *Бура* > *Бур*.

II Суфиксация.

В акта на деривация на няколко сръбски мъжки лични имена от женски участват следните суфикси:

- АН: *Вера* > *Веран*, *Врба* > *Врбан*, *Звезда* > *Звездан*, *Марија* > *Маријан*;
- КО: *Вера* > *Верко*.

Както се вижда от горепосочените примери, моделът за образуване на мъжки лични имена от женските не е особено продуктивен в сръбската антропонимна система. Деривационните средства са също ограничени (замяна на флексиите форманти, а суфиксите са само два). Може да се предполага, че след масовото навлизане на чужди лични имена през последните години ще се увеличи броят на мъжките лични имена, образувани от женски. Още повече, че много от женските лични имена в разпространените европейски езици са оформени без финална гласна.

ИНДЕКС

на србјоските мџки лични имена, изведени од женски (*Речник личних имена код Срба* на Милица Грковић, Београд, 1977)

Анђелије – мушки облик према женском имену *Анђелија*, или је изведено од *Анђел* + *ије* под утицајем имена типа *Анџоније*, *Анјанасије*, итд. [**Анђелија** – грч., - `весник, посланик`].

Беба – мушко име настало према женском имену *Беба*. [**Беба** – име одмила]

Биљан - мушки облик према женском имену *Биљана*. [**Биљана** – ово име је постало популарно под утицајем песме „*Биљана илајино белеше*”]

Бисер - стара словенска позајмица узета за лично име у новије време према женским именима *Бисера* и *Бисерка*. [**Бисера** – в. мушко име *Бисер*, али мже бити и превод имена *Марѓарета*.]

Босанко - мушки облик према женском имену *Босанка*. [**Босанка** – изведено од *Бос(а)+анка*, а може бити да је назив за жену из Босне узет за лично име].

Будимко – изведено од *Будим* + *ко*, а може бити и мушки облик према распрострањеном женском имену *Будимка*. [**Будимка**- изведено од мушког имена *Будим* + *ка*, а није искључено да је и постало од назива града Будима].

Бура – Т. Маретић мисли да су имена *Бура*, *Бурко* и сл. добијала деца рођена за време буре.

Веран – изведено од женског имена *Вер(а)* + *ан*. [**Вера** – име хришћанске светељке]

Верко – изведено од женског имена *Вер(а)* + *ко*.

Верослав - сложено име настало у новије време према женском доста распрострањеном имену *Верослава*. []

Врбан – лат *Urbanus* „градски”; [Но: **Врба** – назив билке узет за лично име].

Гордан – од *Гордијан* или мушки облик према женском имену *Гордана*. [**Гордана** – грч. име. Народ ово име везује за придев *горд*, па је због тога у новије време у групи најчешћих имена, в. *Гордијана*].

Гривно - мушки облик према женском имену *Гривна*. [**Гривна** – могуће да је назив накита узет за лично име].

Гробан – в. женско име *Гробна*. [**Гробна** – заштитно име изведено од именице *гроб+на*].

Гроздан - мушки облик према женском имену *Гроздана*. [**Гроздана** – изведено од слов. корена *грозд+ана* према имену *Гордана*].

Даринко - мушки облик према распрострањеном женском имену *Даринка*. [**Даринка** – изведено од корена *дар* + *инка*].

Дворко – в. женско име *Дворка*. [**Дворка** – изведено од именице *двор* + *ка*, а давало се, као заштитно слично именима *Каменка*, *Сџамена*, *Сџаменка*].

Диван – изведено од корена *див+ан*, а може бити и да је мушки облик према женском имену *Дивна*. [**Дивна** – придев *дивна* узет за лично име].

Дубравко – превод итал. имена *Silvio*. Такође може бити мушки облик према женском имену *Дубравка* које је у новије време постало доста распотрањено код нас. [**Дубравка** - превод итал. имена *Silvia*. Под утицајем дубровачке књижевности XVI и XVII века ово име је постало веома распрострањено].

Дуњо - мушки облик према женском имену *Дуња*. [**Дуња** – грч., назив дрвета и плода узет за лично име].

Звездан – изведено од именице *звезда*(а) + *ан*. Корен овог имена је посведочен у старом слав. сложеном имену *Звездодраг*, в. женско име *Звездана*. [**Звезда** – назив небеског тела узет за лично име, али је могуће да је превод имена *Stella*].

Зрно - мушки облик према женском имену *Зрна*.

Јаворко – изведено од *Јавор* + *ко*, а може бити и мушки облик према доста распотрањеном женском имену *Јаворка*. [**Јаворка** – изведено од *јавор* + *ка*]

Јасмин – мушко име је настало према женском имену *Јасмина*. [**Јасмина** – име по цвећу, в. мушко име *Јасмин*]

Јелен - може бити да је ово мушки облик женског имена *Јелена*, или је назив животиње узет за лично име као *Вук*, *Јеж*, *Лав*, итд. [**Јелена** – грч. – сунчева светлост, име хришћанске светитељке].

Јелисав – мушки облик према женском имену *Јелисава*. [*Јелисава*, од **Јелисавета** – хебр. – бог је заклетва, библијско име].

Калин – може бити да је настало према женском имену *Калина*. [**Калина** – назив цвећа узет за лично име].

Косар – може бити да је мушки облик према женском имену *Косара*. [**Косара** – изведено од *кос*(а) + *ара*, в. *Косана*. Ово је једно од најраније забележених имена].

Кусо – име одмила, в. женско име *Куса*. [**Куса** – име одмила (овде је придев *кус* у значењу *крајњак*, *мали*)].

Малин – изведено од придева *мал*(и) + *ин*, а може бити и мушки облик према женском имену *Малина*. [**Малина** – прасловенски назив биљке малине и њеног плода узет за лично име].

Маргарит – мушки облик настао према женском имену *Маргариџа*. [**Маргарита** – грч. бисер].

Маријан – лат. *Marianus* - име је изведено од женског библијског имена *Марија*. [**Марија** – библијско име].

Светлан - мушки облик према женском имену *Светлана*. [**Светлана** – старо словенско име изведено од придева *светил*(а) + *ана*].

Слађан - мушки облик према женском имену *Слађана*. [**Слађана** – придев *слађахна* узет за лично име].

Смиљан – изведено од *Смиљ* + *ан*, или мушки облик према женском имену *Смиљана*. [**Смиљана** – изведено од назива цвећа *смиљ*(е) + *ана*].

Снежан - мушки облик према женском имену *Снежана*. [**Снежана** – превод нем. Schneewittchen – снежно бела. Име је распросрањено под утицајем главне личности приче *Снежана и седам папуљака*].

Споменко - мушки облик према женском имену *Споменка*. [**Споменка** – највероватније да је настало по имену цвећа *споменак* као *Ђурђевка Јасминка*, итд., међутим није искључено да је од именице *спомен* у значењу *успомена, сећање*].

Србијанко - мушки облик према женском имену *Србијанка*. [**Србијанка** - изведено од корена *срб* + *ијанка*, а може бити да је назив за житељку уже Србије узет за лично име].

Танкосав - мушки облик према женском имену *Танкосава*.

Убавко - мушки облик постао према женском имену *Убавка*. [**Убавка** – изведено од придева *убав* + *ка*; **Убава** – придев *убава* у значењу *лепа, красна* узет за лично име].

Чавко – изведено од Чав(а)+ко, а може бити и мушки облик према женском имену *Чавка*. [**Чавка** – може бити да је назив птице узет за лично име].

Литература

Грковић 1977: Милица Грковић. *Речник личних имена код Срба*. Београд, 1977.

Железняк 1969: Железняк И.М. *Очерк сербохрватског антропонимичког словообразовања*. Киев, 1969.

Илчев 1969: Стефан Илчев. *Речник на личниџе и фамилниџе имена у бџлгарииџе*. Софија, БАН, 1969.

Ковачев 1993: Никола Ковачев. *Бџлгарска ономаџтика*. Софија, БАН, 1983.

Курилович 1968: Jerzy Kuryłowicz. *O niektórych właściwościach imion skröconych*. In *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*. Ossolineum, 1968.

Малец 1982: Males M. *Staropolskie nazwy osobowe od imion dwuczlonowych*. Wrocław, 1982.

Милевски 1969: Tadeusz Milewski. *Indoeuropejskie imiona osobowe*. Wrocław, 1969.

Мирославская 1971: А. Н. Мирославская. *Особенности словообразовательной структуры и русских сабандарниџи имен*. В сб.: Ономаџтика Поволжџа. Горький, 1971, вып. 2. с. 47–51.

Реформатский 1967: Александр Реформатский. *Введение в џзыковедение*. Москва, 1967.

Свобода 1969: Jan Svoboda. *Staröeskä osobni jmena a naše pŕijmeni*. Praga, 1964.

Ślawski 1974: Ślawski F. *Zarys słowotwörstwa prasłowiańskiögo*. Słownik prasłowiański, t. 1, Ossolineum, PAN, 1974.

Станойчич 1997: Живојн Станойчић, Љубомир Поповић. *Грамаџика српског џезика*. Београд, 1997.

Стеванович 1970: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски џезик*, I, Београд, 1970.

Суперанская 1969: Александра Суперанская. *Структура имени собџвенногö*. (Фонологиџа и морфологиџа). Москва, 1969.

Ташицки 1926: Witold Taszycki. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Kraków, 1926.

Чобанов 2008: Иван Чобанов. *За крайкиџе форми оти срџбскиџе сложни мџжки лични имена, џредџтављаваци џайворена сричка*. В сб.: Славистика III, Пловдив, 126–138.

Чобанов 2008: Иван Чобанов. *Антропонимичната хипокористична деривација од скрашениите едноосновни србски женски лични имена*. В сб.: Научни трудове, том 46, кн. I, 2008, Сб. А, 398–410.

Чобанов 2009: Иван Чобанов. *За кратките форми од србските сложни женски лични имена, претставяващи зашворена сричка*. В сб.: Српски језик у употреби. Крагујевац, 2009, 81–89.

Чобанов 2009: Иван Чобанов. *За хипокористичните форми, деривати од скрашениите едноосновни србски мъжки лични имена*. В сб.: Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.и.н. Людмил Спасов, том II, Издателство „Фабер“, 2009. 13–34.

Чобанов 2010: Иван Чобанов. *За србските и българските вокални хипокористични форманти, учествуващи в производни од мъжки лични имена*. В сб.: Језички систем и употреба језика. Книга, Крагујевац, 2010, 197–210.

Чорич 1982: Божо Ђорић. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд, 1982.

Шански 1968: Шанский Н. М. *Очерки по русскому словообразованию*. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1968.

ABOUT SERBIAN MALE PERSONAL NAMES, MOTIVATED BY FEMALE NAMES

Summary

Beliefs of ancient Slavs (including Serbs) in the magical power of speech reflect their ethnopsychology and determine, that the majority of female names (except derivatives of foreign names: Анђелије < Анђелија, Маргарит < Маргарита, Маријан < Маријана), used for the formation of male personal names, have domestic origin and belong either to the group of wishing or the group of protective anthroponyms.

Milica Grković registered in her dictionary (*Rečnik ličnih imena kod Srba*) 42 similar male personal names, which are accompanied by a note, commemorating their origin.

Key words: Ethnopsychology, female personal names, male personal names, wishing anthroponyms, protective anthroponyms

Ivan Petrov Chobanov

Гергана Атанасова Петкова
 Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
 Филологически факултет
 катедра „Общо езикознание и история на българския език”

СРЪБСКИ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗОВАНИ ОТ РИМСКО РОДОВО ИМЕ

Обект на изследване в настоящия текст са сръбските мъжки лични имена, образувани от римско родово име. Целта на изследването е пълният списък на тези имена и всичките производни от тях да бъде представен, както и изконно им значение да бъде дадено, когато това е възможно.

Ексерпираниите антропониими са класифицирани на базата на това каква част от речта е изходният апелатив, послужил за тяхното образуване. Допълнителна класификация е направена на канонизираните сръбски мъжки лични имена. Отбелязано е дали са включени в каноничните списъци само от Православната църква, само от Католическата или и от двете.

Ключови думи: сръбско мъжко лично име, римско родово име, канонизирано име

Мъжките имена при римляните съдържат минимум два компонента – лично име (*praenomen*) и родово име (*nomen* (Джонсън 1903, 1932; Федорова 1982: 85; <http://www.imena.org/latin.html>)/ *nomen gentile* (Джонсън 1903, 1932; Фелекан 2010: 65)/ *nomen gentilicium* (Джонсън 1903, 1932)).

Родовите имена през класическия период от развоя на латинския език завършват на **-ius** (*Caecilius*) (Джонсън 1903, 1932; Смит 1875: 801; Федорова 1982: 87; Фелекан 2010:65; <http://www.imena.org/latin.html>), суфикс, използван за образуване на прилагателни имена. Всъщност голяма част от родовите имена представляват прилагателно име, изведено от лично име (*Marcius* < *Marcus*, *Octavius* < *Octavus*) или от прякор. Този суфикс се използва и при деривация на родово име в случаите, когато римският гражданин е осиновен от представител на друг род, т. е. тоси новото си родово име, но към него е прибавен **-ius** (Фелекан 2010: 65).

Този суфикс е използван само от патрициите. Вариантите на суфикса, използвани от не така знатни римляни при образуването на родовите им имена, са **-eius**, **-aius**, **-aeus**¹ и **-eus** (Джонсън 1903, 1932; Смит 1875: 801).

Родовите имена, завършващи на суфикси **-ilius** и **-elius**, постепенно се асимилат от диминутивните суфикси **-illus** и **-ellus** (например, *Opillus* вм. *Opilius*, *Hostillus* вм. *Hostilius*, *Quintillus* вм. *Quintilius*, *Ofellus* вм. *Ofelius*) (Смит 1875: 801).

По време на Републиката със същата функция като **-ius** се използват и суфиксите **-is** (*Caecilis*) и **-i** (*Caecili*) (Федорова 1982: 87; <http://www.imena.org/latin.html>).

За родови имена, които нямат римски произход, се използват следните суфикси: 1) за имена от сабински произход **-enus** (*Alfenus*, *Verenus*); 2) за имена от

¹ Този суфикс е по-късен вариант на **-eius**. Доказателство за това са засвидетелстваните форми *Anneius/Annaeus* и *Appuleius/Appulaeus* (Смит 1875: 801).

умбрийски произход *-as* (*Maenas*), *-anas* (*Mafeanas*), *-enas* (*Asprenas*, *Maecenas*), *-inas* (*Carrinas*, *Fulginas*); 3) за имена от етруски произход *-arna* (*Mastarna*), *-erna* (*Calesterna*, *Perperna*), *-enna* (*Sisenna*, *Tapenna*), *-ina* (*Caecina*, *Prastina*), *-inna* (*Spurinna*) (Федорова 1982: 87; <http://www.imena.org/latin.html>); 4) за имена от галски произход *-acus* (*Avidiacus*) (Джонсън 1903, 1932).

Подобно на преномените, най-известните родови имена са съкращавани в надписите по следния начин: *Aelius* (*AEL*), *Antonius* (*ANT*, *ANTON*), *Aurelius* (*AVR*), *Claudius* (*CL*, *CLAVD*), *Flavius* (*FL*, *FLA*), *Iulius* (*I*, *IVL*), *Pompeius* (*POMP*), *Valerius* (*VAL*), *Ulpus* (*VLP*) (Федорова 1982: 87; <http://www.imena.org/latin.html>).

Голяма част от родовите имена са много древни и с течение на времето тяхното значение е забравено (Федорова 1982: 87; <http://www.imena.org/latin.html>).

През 1 в. пр. н. е. в Рим се появяват предпоставки за смяна на формата на държавно управление (от Република към еднолична власт). Тогава представителите на елитните семейства, които имат амбиции да застанат начело на империята, започват да търсят своите корени сред легендарните царе и герои. Например, *Юлий Цезар* (*Iulius Caesar*) свързва името на своя род, *Юлиевия* (*gens Iulia*), с името на легендарния основател на Рим, *Юл* (*Iullus/ Iulus*) (Федорова 1982: 87–88; <http://www.imena.org/latin.html>).

Постепенно римските родови имена започват да навлизат и в други антропонимни системи освен римската. Особено популярни са канонизираните антропоними, които се използват вече не като родови, а като лични имена.

Обект на изследване в настоящия текст са 145 сръбските мъжки лични имена, образувани от римско родово име и техните варианти.

Екскерпираниите антропоними са допълнително разглеждани от гледна точка на това каква част от речта е изходният апелатив, послужил за тяхното образуване. Допълнителна класификация е направена на канонизираните сръбски мъжки лични имена. Отбелязано е дали са включени в каноничните списъци само от Православната църква, само от Католическата или и от двете.

Класификация според изходна мотивираща лексема²:

1. Имена, образувани от съществително име:

А. От съществително собствено име:

Антонин (< РРИ *Antoninus* < РРИ *Antonius*), Апулеј (< РРИ *Appuleius* < лат. *Appulia*, *ae, f* – „Ауулия“); Касијан (< РРИ *Cassian/ Cassianus* < РРИ *Cassius*); Лукијан (< РРИ *Lucianus* < РП *Lucius*); Манилије (< РРИ *Manilius* < РП *Manius*); Мантије (< РРИ *Manlius* < РП *Manius*); Марцел (< РРИ *Marcellus* < деминутив на РП *Marcus*); Марције (< РРИ *Marcus* < РП *Marcus*); Северин (< РРИ *Severinus* < РРИ *Severus*); Секстије (< РРИ *Sextius* < РП *Sextus*); Септимије (< РРИ *Septimius* < РП *Septimus*); Сервилије (< РРИ *Servilius* < РП *Servius*); Сестије (< РРИ *Sestius* < РП *Sextus*); Тиције (< РРИ *Titius* < РП *Titus*); Хостилије (< РРИ *Hostilius* < РП *Hostus*);

Б. От съществително нарицателно име:

Азиније (< *Asinius* < лат. *asinus*, *i, m* – „магаре“); Виргиније (< РРИ *Verginius/ Virginius* < лат. *virgo*, *inis, f* – „девица“); Вителије (< РРИ *Vetellius* < лат. *vitulus*, *i, m* – „биченце, шеленце“); Долабела (< РРИ *Dolabella* < лат. *dolabella*, *ae, f* – „мошничка“); Елије (< РРИ *Aelius* < гр. *ἔλιος* – „слънце“); Емил (< РРИ *Aemilius* < лат. *aemi-*

2 Направената класификация е с оглед на терминологията, използвана в латинския език.

лѝје (< РРИ Vergilius/ Virgilius < 1) лат. *virgo, inis, f* – „девица“; 2) лат. *virga, ae, f* – „жезъл; лоза“; 3) лат. *vergiliae, arum, f* – „сџвездие Плеади“); Гал (< РРИ Gallus < 1) лат. *gallus, i, m* – „ѝеѝел“; 2) лат. *Gallus, i, m* – „џал“); Јуније (< РРИ Iunius/ Junius < 1) името на римската богиня *Iuno*; 2) лат. *iunior* – „ѝо-млаџ“); Каниније (< РРИ Caninius < 1) лат. *canus, 3* – „ѝобелял“; 2) лат. *caninus, i, m* – „кученце“); Клаудије/ Клодије (< РРИ Claudius/ Clodius < 1) лат. *claudus, 3* – „куџ, сакаѝ“; 2) лат. *claudius, 3* – „заклучен“); Корнелије (< РРИ Cornelius < 1) лат. *corni, us, n* – „роџ“; 2) лат. *corneolus, 3* – „роџовиден, ѝџџрг“); Курије (< РРИ Curius < 1) лат. *curis, is, f* – „метѝално койѝе“; 2) лат. *curio, 1* – „лекувам; џриџа се“); Ливије (< РРИ Livius < 1) лат. *liveo, 2* – „зlobeя, завиџдам; ѝосинявам, сѝавам син“; 2) лат. *lividus, 3* – „злобен, завиѝилив“); Маријан (< РРИ Marianus < 1) РРИ *Marius*; 2) библейското женско име *Maria*); Марије (< РРИ Marius < 1) *Mars*, римски бог на войната (т. е. сџс значение „ѝринадлежаџ на боџ Марс“; 2) лат. *mas, taris* – „мџџки“); Марин (< РРИ Marinus < 1) РРИ *Marius*; 2) лат. *marinus, 3* – „морски“; 3) библейското женско име *Maria* (*Maria*) (в редки случаи от женското лично име *Marina*); Петроније (< РРИ Petronius < 1) лат. *petro, opis, m* – „недоџялан човек, дрџвник; сѝџар овен“; 2) гр. *пѝтра* (ѝон.) *пѝтрос* – „камџк; скала“); Пизон (< РРИ Piso < 1) лат. *pisum, i, n* – „џрах“; 2) лат. *pisa, ae, f* – „чукало“); Помпеј (< РРИ Pompeius < 1) от сабински произход с предполагаемо значение „оџџн“; 2) сабинското лично име *Pompo* сџс значение „ѝеѝи“; 3) окската дума *pitre* – „ѝеѝи“; 4) от грџки произход сџс значение „участѝник в ѝџџрџесѝвено ѝесѝѝвие“); Помпилије (< РРИ Pompilius < 1) РРИ *Pompeius*; 2) сабинското лично име *Pompo* сџс значение „ѝеѝи“); Сенека (< РРИ Seneca < 1) лат. *senex, senis, m* – „сѝџар“ (К); 2) лат. *senectus, 3* – „сѝџар“); Сергије (< РРИ Sergius < 1) лат. *servus, i, m* – „служџа, роб“; 2) гр. *сџериос* – „сѝџраџар, ѝџџџџ“; 3) етруски произход; неясно значение); Цецилије (< РРИ Caecilius < 1) лат. *caecus, 3* – „сляѝ“ (Б, ВМ, К, КОВ); 2) лат. *cado, 3* – „ѝаџам“);

6. Имена с предполагаема етимологија: Друз (с предполагаемо значение „силен“);

7. Имена с неясна етимологија:

Акције (< РРИ Accius); Албије (< РРИ Albius); Албинован (< РРИ Albinovanus); Аније (< РРИ Annius); Атије (< РРИ Attius); Ауфидије (< РРИ Aufidius); Афраније (< РРИ Afranius); Ацилије (< РРИ Acilius); Велеј (< РРИ Velleius); Вентидије (< РРИ Ventidius); Випсаније (< РРИ Vipsanius); Воконије (< РРИ Voconius); Деције (< РРИ Decius); Иџнат (< РРИ Egnatius/ Ignatius); Канулеј (< РРИ Canuleius); Клелије (< РРИ Cloelius/ Clullius); Лелије (< РРИ Laelius); Лигарије (< РРИ Ligarius); Лоллије (< РРИ Lollius); Мемије (< РРИ Memmius); Меније (< РРИ Maenius); Мумије (< РРИ Mummius); Мунације (< РРИ Munatius); Нигидије (< РРИ Nigidius); Оптимије (< РРИ Optimius); Папирије (< РРИ Papirius/ Papisius (арх.)); Педуцеј (< РРИ Peducaeus); Петреј (< РРИ Petreius); Пинарије (< РРИ Pinarius); Плиније (< РРИ Plinius); Полион (< РРИ Pollio); Попеј (< РРИ Porraeus); Попилије (< РРИ Popilius/ Popillius); Рацилије (< РРИ Racilius); Росције (< РРИ Roscius); Рупилије (< РРИ Rupilius); Салустије (< РРИ Sallustius); Светоније (< РРИ Suetonius); Сеј (< РРИ Seius); Семроније (< РРИ Sempronius); Сисена (< РРИ Sisenna); Созије (< РРИ Sosius); Статилије (< РРИ Statilius); Стације (< РРИ Staius); Сула (< РРИ Sulla/ Syl-la); Сулпиције (< РРИ Sulpicius); Тарпеј (< РРИ Tarpeius); Тације (< РРИ Tadius); Теренције (< РРИ Terentius); Требације (< РРИ Trebatius); Требоније (< РРИ Tre-

bonius); Тулије (< РРИ *Tullius*); Тураније (< РРИ *Turranius*); Турије (< РРИ *Turius*); Турпилије (< РРИ *Turpilius*); Фалцидије (< РРИ *Falcidius*); Фуфије (< РРИ *Fufius*); Хереније (< РРИ *Herennius*); Хирције (< РРИ *Hirtius*); Цецина (< РРИ *Caecina*); Цина (< РРИ *Cinna*).

От направената класификация става ясно, че най-голям е броят на имената, чиято етимология е неясна (60 антропонима). Причината за това е изложена по-горе. На нея се дължи и големият брой имена с повече от една етимология.

От апелативите най-продуктивни са съществителните имена (общо 41 антропонима), и по-специално, съществителните нарицателни (26 антропонима). При имената, образувани от съществително собствено, най-голям е броят на тези, образувани от римски преномен. Три са образувани от римско родово име, а едно от топоним.

Най-непродуктивни от апелативите са глаголите (2 антропонима от глагол и 1 антропоним от минало страдателно причастие) и числителните имена (1 антропоним).

Особеност се наблюдава и при *Елије* и *Јулије*, които са изведени от гръцки по произход апелативи.

Класификация според канонизация:

1. Имена, канонизирани от Православната църква: *Айулеј*;
2. Имена, канонизирани от Католическата църква: *Аурелије, Вергилије, Габиније, Гал, Емил, Мрша, Муције, Октавије, Сулпиције, Целиј, Цецилије*;
3. Имена, канонизирани и от двете църкви: *Анџоније, Анџонин, Валерије, Домиције, Игњатї, Јулије, Касијан, Касије, Клаудије/Клодије, Кодраїт, Корнелије, Лукијан, Маријан, Марије, Марин, Марцел, Марције, Петроније, Помїеј, Север, Северин, Сергије, Теренције, Фабије, Целз*.

Най-голям е броят на сръбските мъжки лични имена, канонизирани и от двете църкви. Само едно име, *Айулеј*, е включено в каноничните списъци на светците само от Православната църква.

Изводи:

1. Най-голям е броят на имената с неясна етимология, което се дължи на техния изключително древен произход.
2. От апелативите най-продуктивни са съществителните имена, и по-специално, съществителните нарицателни. Най-непродуктивни са глаголите и числителните имена.
3. От общо 145 ексцерпирани лични мъжки сръбски имена 37 са канонизирани. От тях 25 са включени в каноничните списъци на светците и от двете църкви, 11 само от Католическата църква и 1 само от Православната църква.

ИНДЕКС НА СРЪБСКИТЕ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ОТ РИМСКО РОДОВО ИМЕ

Използвани абривиатури:

КС – католически светец;

МЛИ – мъжко лично име;

ВЕНТИДИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Ventidius*; неясно значение (ВМ, МСТ);

ВЕРГИЛИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Vergilius/ Virgilius* (< 1) лат. *virgo, inis, f* – „девица“; 2) лат. *virga, ae, f* – „жезъл (Б, ВМ, К); лоза“; 4) лат. *vergiliae, arum, f* – „свезвездие Плеади“ (КОВ)). Име на КС (К, КОВ);

ВИПСАНИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Vipsanius*; неясно значение (К, МСТ);

ВИРГИНИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Verginius/ Virginius* (< лат. *virgo, inis, f* – „девица“ (Б, ВМ, К));

ВИТЕЛИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Vetellius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *vitulus, i, m* – „биченце, ѝеленец“ (К));

ВОКОНИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Voconius*; неясно значение (ВМ, МСТ);

ГАБИНИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Gabinius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *Gabinus, 3* – „оѝ Габий (*Gabium*) (град в Древна Иѝталия“ (ВМ, К)). Име на КС (К);

ГАЛ (Г, МСТ) (*Гала, Галац, Галеј, Галејче, Гален, Галейѝа, Галеша (Г)*) – МЛИ, образувано от РРИ *Gallus* (< 1) лат. *gallus, i, m* – „ѝешел“ (Б, ВМ, К); 2) лат. *Gallus, i, m* – „гал“ (К)). Име на КС (Б, ВМ, К);

ДЕЦИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Decius* (Б, МСТ); неясно значение (К);

ДОЛАБЕЛА (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Dolabella* (ВМ, МСТ) (< лат. *dolabella, ae, f* – „моѝичка“ (К));

ДОМИЦИЈЕ (МСТ) (*Домейѝије (Г)*) – МЛИ, образувано от РРИ *Domitius* (Б, К, МСТ) (< лат. *domitus, 3* – „оѝиѝомен, одомашен; укроѝен“ (Б, К)). Име на КС (Г, К);

ДРУЗ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Drusus*, което вероятно е от келтски произход и е със значение „силен“ (Б, ВМ, МСТ);

ЕЛИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Aelius* (Б, ВМ, К, МСТ) (< гр. *ήλιος* – „слънце“ (Б, ВМ, К));

ЕМИЛ (Д, Г, К, КР) (*Емилије (Г, К, МСТ), Емило (Г)*) – МЛИ, образувано от РРИ *Aemilius* (Б, ВМ, Д, И, К, КОВ, МСТ) (< лат. *aemulus, i, m* – „конкурент, съперник“ (КР)). Име на КС (К);

ИГЪАТ (Г, Д, К) (*Игъатѝе (К), Игъатѝѝ, Игъатѝѝја (Г), Игъатѝѝје (Г, Д)*) – МЛИ, образувано от РРИ *Egnatius/ Ignatius* от самнитски или етруски произход с неясно значение (Б, И, К). По-късно името се свързва с лат. *ignis, is, m* – „оѝън“ (Б, Д, И, К, КОВ), с лат. *gnatus, 3* – „роден“ (КОВ). Име на ПС (Б, И, К, КОВ) и КС (Б, И, К);

ЈУЛИЈЕ (Г, КР, МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Iuleus/ Iulius/ Julius* (К, МСТ) (< гр. *ιουλος* – „с мъхестѝа брада (Б); къдрав (К, КР); косматѝ (КОВ)“). Представителите на рода считат себе си за наследници на Юл (*Iullus/ Iulus*), сина на Еней (*Aeneas*) (има предположение, че рода е наречен по името на своя легендарен основател (К)). Възможно е да е свързано и с името на върховния римски бог *Iupiter/ Iuppiter/ Jupiter/ Juppiter* (Б, К). Име на ПС (Б, Г, К) и КС (Б, Г, К, КОВ);

ЈУНИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Iunius/ Junius* (К, МСТ) (< 1) името на римската богиня *Iuno* (Б, К); 2) лат. *iunior* – „по-млаѓ“ (КОВ));

КАНИДИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Canidius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *canis*, 3 – „побелял“ (К));

КАНИНИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Caninius* (ВМ, К, МСТ) (< 1) лат. *canis*, 3 – „побелял“; 2) лат. *caninus, i, m* – „кученце“ (К));

КАНУЛЕЈ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Canuleius*; неясно значение (ВМ, МСТ);

КАСИЈАН (Г) – МЛИ, образувано от РРИ *Cassian/ Cassianus* (< РРИ *Cassius* (Б, ВМ, К, КОВ)). Име на ПС и КС (Б, Г, К);

КАСИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Cassius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *cassus*, 3 – „празен, најпразен; џуси“ (ВМ, К)). Име на ПС и КС (Б, К);

КЛАУДИЈЕ (Д, КР, МСТ)/ **КЛОДИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Claudius/ Clodius* (Б, К, МСТ) от етруски производ (Б, К) (< 1) лат. *claudus*, 3 – „куц, сакаџ“ (Б, Д, К, КР); 2) лат. *claudius*, 3 – „заклучен“ (КОВ)). Име на ПС (К, КОВ) и КС (К);

КЛЕЛИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Cloelius/ Cluilius*; неясно значение (Б, ВМ, КОВ);

КОДРАТ (Г) – МЛИ, образувано от РРИ *Quadratus* (К) (< лат. *quadratus*, 3 – „четириџџлен (Б, И, К); сџразмерен (К)“). Име на ПС и КС (Г, И, К);

КОРНЕЛИЈЕ (Г, Д, МСТ, КР) (*Корнел (Г)*) – МЛИ, образувано от РРИ *Cornelius* (Д, К, КОВ, КР, МСТ) (< 1) лат. *cornu, us, n* – „роџ“ (Б, Д, К); 2) лат. *corneolus*, 3 – „роџовиден, џвџрџ“ (КОВ). Име на ПС (Б, К, КОВ) и КС (Б, К);

КРАС (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Crassus* (ВМ) (< лат. *crassus*, 3 – „џебел, џџлен“ (К));

КУРИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Curius* (ВМ, К, МСТ) (< 1) лат. *curis, is, f* – „метално коџие“; 2) лат. *curo, i* – „лекувам; џриџа се“ (К));

КУРЦИЈЕ (*Курџије (МСТ)*) – МЛИ, образувано от РРИ *Curtius* (ВМ, К) (< лат. *curtus*, 3 – „куц“ (К));

ЛАБЕОН (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Labeo* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *labeo, onis, m* – „устна“ (К));

ЛАБЕРИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Laberius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *labeo, onis, m* – „устна“ (К));

ЛЕЛИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Laelius* (К, МСТ); неясно значение (К);

ЛИВИЈЕ (Г, МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Livius* (ВМ, К, МСТ) (< 1) лат. *liveo*, 2 – „злобея, завиџдам (ВМ, К); џосинявам, сџавам син (К)“; 2) лат. *lividus*, 3 – „злобен, завиџлив“ (ВМ));

ЛИГАРИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Ligarius*; неясно значение (ВМ, МСТ);

ЛОЛИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Lollius* (ВМ, К); неясно значение (К);

ЛУКИЈАН (Г) – МЛИ, образувано от РРИ *Lucianus* (< РР *Lucius* (Б, К)). Име на ПС и КС (Г, И, К);

- ЛУКРЕЦИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Lucretius* (К) (< лат. *lucrum, i, n* – „печалба, богатство“ (Б, ВМ);
- ЛУЦИЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Lucilius* (Б, К, МСТ) (< лат. *lux, lucis, f* – „свеелина“ (К));
- МАНИЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Manilius* (ВМ, К, МСТ) (< РП *Manius* (К));
- МАНЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Manlius* (ВМ, К, МСТ) (< РП *Manius* (К));
- МАРИЈАН** (Г, К, КР) (*Маријанко* (Г), *Марјан* (Г, К, КР), *Марјанко* (Г)) – МЛИ, образувано от РРИ *Marianus* (< 1) РРИ *Marius* (Б, И, К, КОВ); 2) библиското женско име *Maria* (КР)). Име ПС и КС (Б, И, К);
- МАРИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Marius* (< 1) името на римския бог на войната *Mars*, (т. е. със значение „принадлежащ на бог Марс“ (К)); 2) лат. *tas, taris* – „мъжки“ (Б)). Име на ПС и КС (К);
- МАРИН** (*Маринко* (Г, Д, К, КР), *Маринкоџа*, *Маринче*, *Марић*, *Мариша* (Г)) – МЛИ, образувано от РРИ *Marinus* (Б) (< 1) РРИ *Marius*; 2) лат. *marinus*, 3 – „морски“ (Б, К, КОВ, КР); 3) библиското женско име *Maria* (в редки случаи от женското лично име *Marina*) (3)). Име на ПС и КС (Г, Д, К);
- МАРЦЕЛ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Marcellus* (Б, ВМ, МСТ) (< деминутив на РП *Marcus* (Б, ВМ, К)). Име на ПС и КС (К);
- МАРЦИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Marcus* (Б, ВМ, К, МСТ) (< РП *Marcus* (Б, К)). Име на ПС и КС (К);
- МЕЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Maelius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *maeles, ei, f* – „бялка“ (К));
- МЕМИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Memmius* (ВМ, К, МСТ); неясно значение (К);
- МЕНИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Maenius*; неясно значение (ВМ, МСТ);
- МИНУЦИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Minucius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *tipio*, 3 – „раздробявам, деля на малки части“ (К));
- МРША** (*Мршко* (Г)) – МЛИ, образувано от РРИ *Masrinus* (ВМ, Г) (< лат. *maser, sta, scit* – „мършав“). Име на КС (К);
- МУМИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Mummius*; неясно значение (ВМ, МСТ);
- МУНАЦИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Munatius* (ВМ, К, МСТ); неясно значение (К);
- МУЦИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Mucius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *mutus*, 3 – „мълчалив“). Име на КС (К);
- НАЗОН** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Naso* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *nasus, i, t* – „нос“ (К));
- НЕВИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Naevius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *naevus, i, t* – „родилен белег, родилно петно“ (К));
- НЕПОТ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Nepos* (ВМ) (< лат. *nepos, otis, t* – „внук“ (К));

- ПУПИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Pupius* (< лат. *pupus, i, m* – „момче, дете“ (К));
- РАБИРИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Rabirius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *rabio, onis, f* – „яросѝ“ (К));
- РАЦИЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Racilius*; неясно значење (ВМ, МСТ);
- РОСЦИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Roscius*; неясно значење (ВМ, МСТ);
- РУПИЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Rupilius*; неясно значење (ВМ, МСТ);
- РУТИЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Rutilius* (< лат. *rutilus, 3* – „риж, златиисточервен“ (К));
- САЛУСТИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Sallustius* (ВМ, Д, К); неясно значење (К);
- СВЕТОНИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Suetonius*; неясно значење (ВМ, МСТ);
- СЕВЕР** (Г, Д, КОВ, КР, МСТ) (*Северко (Г)*) – МЛИ, образувано от РРИ *Severus* (Б, ВМ) (< лат. *severus, 3* – „суров, стѝроѝ, сериозен“ (Б, Д, И, К, КОВ, КР)). Име на ПС и КС (Б, К);
- СЕВЕРИН** (Г, Д, К, КОВ, КР) – МЛИ, образувано от РРИ *Severinus* (< РРИ *Severus* (Б, Д, К, КР)). Име на ПС и КС (Б, К);
- СЕЈ** – МЛИ, образувано от РРИ *Seius*; неясно значење (МСТ);
- СЕКСТИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Sextius* (< РП *Sextus* (К));
- СЕМПРОНИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Sempronius* (ВМ, К, МСТ); неясно значење (К);
- СЕНЕКА** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Seneca* (ВМ, К) (< 1) лат. *senex, senis, m* – „стѝар“ (К); 2) лат. *senectus, 3* – „стѝар“ (Б));
- СЕПТИМИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Septimius* (Б, ВМ, К, МСТ) (< РП *Septimus* (Б, ВМ, К));
- СЕРВИЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Servilius* (ВМ, К, МСТ) (< РП *Servius* (К));
- СЕРГИЈЕ** (Г, Д, К, КР, МСТ) (*Сергеј (К, КР), Серѝиј, Серѝија (Г)*) – МЛИ, образувано от РРИ *Sergius* (Б, ВМ, Д, К, КР, МСТ) (< 1) лат. *servus, i, m* – „слуга, роб“ (Б); 2) гр. *σεργуιος* – „стѝражар, ѝазач“ (КР); 3) етруски производ; неясно значење (Б, К)). Име на ПС и КС (Д, К, КОВ);
- СЕСТИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Sestius* (ВМ, К, МСТ) (< РП *Sextus* (К));
- СИЛИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Silius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *silo, onis, f* – „чий нос“ (К));
- СИСЕНА** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Sisenna* (ВМ); от етруски производ с неясно значење (К);
- СОЗИЈЕ** (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Sosius*; неясно значење (ВМ, МСТ);
- СТАТИЛИЈЕ** – МЛИ, образувано от РРИ *Statilius*; неясно значење (МСТ);

ХОРТЕНЗИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Hortensius* (ВМ, К, МСТ) (< лат. *hortus*, *i*, *m* – „џрадина“ (Б, К));

ХОСТИЛИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Hostilius* (ВМ, К, МСТ) (< РП *Hostus* (К));

ЦЕЛЗ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Celsus* (< лат. *celsus*, *3* – „висок; вџзвишен“ (ВМ, К)). Име на ПС и КС (Б, К);

ЦЕЛИЈ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Caelius/ Coelius* (Б, ВМ, К, МСТ) (< лат. *caelum*, *i*, *n* – „небе“ (Б, ВМ, К)). Име на КС (К);

ЦЕЦИЛИЈЕ (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Caecilius* (Б, ВМ, К, МСТ) (< 1) лат. *caecus*, *3* – „сляй“ (Б, ВМ, К, КОВ); 2) лат. *cado*, *3* – „падам“ (КОВ)). Име на КС (К);

ЦЕЦИНА (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Caecina* (К, МСТ); от етруски производ с неясно значение (К);

ЦИНА (МСТ) – МЛИ, образувано от РРИ *Cinna* (ВМ, К); неясно значение (К).

Литература

Войнов, Милев 1990: Войнов, М., Милев, Ал. *Латинско-български речник*. София: „Наука и изкуство“, 1990.

Грковић 1966: Грковић, М. *Речник личних имена код Срба*. Београд: „Вук Караџић“, 1966.

Джонсон 1903, 1932: Johnson, H. W. *The Private Life of the Romans*. Scott, Foresman and Company 1903, 1932. (http://www.forumromanum.org/life/johnson_2.html (accessed 19 September 2011)).

Дојчиновић 2010: Дојчиновић, Б. *Књиџа имена (водич за будуће родителје и кумове)*. Београд: Креативни центар, 2010.

Илчев 1959: Илчев, Ст. *Речник на личниџе и фамилниџе имена у българитџе*. София: Издателство на БАН, 1959.

Ковачев 1995: Ковачев, Н. *Честитиџно-етимолоџичен речник на личниџе имена в съвременнаџа българска анџропонимия*. Велико Търново: „Пик“, 1995.

Кол, Ранчић 2011: Кол, П., Ранчић, А. *Именар – лексикон срџских имена*. Београд: Јован, 2011.

Милинковић, Сегеди, Тодоровић 2009: Милинковић, Сл., Сегеди, П., Тодоровић, Вл. М. *Латинско-срџски и срџско-латински речник (Lexicon Latino-Serbicum et Serbico-Latinum)*. Београд: Службени гласник, 2009.

Николова, Богданов 1996: Николова, А., Богданов, Б. *Анџична литература. Енциклопедичен справочник*. София: „Отворено общество“, 1996.

Смит 1875: Smith, W. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875, pp. 800–803.

Фелекан 2010: Felecan, O. *A Diachronic Excursion into the Anthroponymy of Eastern Romania*. „Philologia Jassyensia“, An. VI, Nr. 1 (11) 2010, pp. 57–80.

Фьодорова 1982: Фьодорова, Е. В. *Введение в латинскую эџиграфику*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982, с. 85–101.

Електронни източници:

www.behindthename.com (посетен на 24.07.2013).

<http://www.imena.org/latin.html> (посетен на 18.05. 2010).

<http://kurufin.narod.ru/> (посетен на 24.07.2013).

SERBIAN MALE PROPER NAMES FORMED FROM ROMAN FAMILIAL NAMES

Summary

This paper analyzes Serbian male proper names which are formed from Roman familial names. Its aim is to present a detailed list of such names (including all their variants), along with their primeval distinction (where possible).

The classification of the collected anthroponyms is based on the part of the representation which constitutes the primary appellative that was used for their formation. An additional classification of canonized Serbian male proper names has also been made. It has been established that if they were included in the canonized registries only by the Orthodox Church, only by the Catholic Church or both of them.

Key words: Serbian male proper name, Roman familial name, canonized name

Gergana Atanasova Petkova

Дарко Ж. Тодоровић¹
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за класичне науке

ЈЕДАН НЕОБЈАВЉЕНИ ПРЕВОД МИЛОША ЂУРИЋА (АРИСТОФАНОВЕ ЖАБЕ)

Важан део преводачке заоставштине великог српског хеленисте Милоша Н. Ђурића (1892–1967) заузимају и његови метрички преводи Аристофанових комедија (*Лисистрата*, *Облакиње* и *Птице*, све три објављене 1963. године). Следећи и у овој области општа начела једне јединствене и препознатљиве преводачке поетике, М. Ђурић, чини се, ипак не успева да и у жанру комедије досегне највиши ниво својих преводачких могућности, остварен у класичним преводима хеленског епа и трагедије. Ово се делимично може објаснити и пишчевим сензибилитетом и изразитијом склоношћу ка „високим” и „озбиљним” родовима античке књижевности.

Рад је посвећен необјављеном преводу Аристофанових *Жаба* из 1958. године, сачуваном у ауторовој рукописној заоставштини. У раду се упоређују језичко-стилске одлике Ђурићевог и једног другог, познатијег и уметнички успелијег домаћег превода Аристофанових *Жаба* – оног из пера Радмиле Шалабалић (обј. 1978), заснованог на принципима једне радикално другачије преводачке поетике.

Кључне речи: Аристофан, комедија, поетски превод, књижевни хумор

Превођење Аристофанових комедија одувек су пратиле неке специфичне тешкоће, својствене само овом аутору и жанру. Дубоко укоренења у непоновљивом историјском амбијенту у коме је настала, црпећи највећи део комичке енергије из стварности историјског тренутка, са којим непрестано комуницира и од којег живи, Аристофанова комедија данас је неизбежно осуђена на непотпуно разумевање и половично деловање код шире читалачке и позоришне публике. Разлог томе је, без сумње, велика историјска и културолошка дистанца која неизбежно релативизује или потиरे смисао оних скривенијих значењских слојева изворног текста, да и не помињемо све оне суптилне политичке и књижевне алузије на савремене прилике у друштвеном и духовном животу Атине последњих година пелопонеског рата, које су данас неретко неухватљиве и за стручњака.

Два модерна српска препева Аристофана, оба из пера недавно преминулог класичног филолога Радмиле-Цице Шалабалић (*Жабе*, 1978 [Аристофан 1978] и *Лисистрата*, 2002 [Аристофан 2002]), потврдила су, међутим, да је дело великог атичког комедиографа, упркос поменутих тешкоћама, могуће учинити актуалним, па и непосредно смехотворним још и у данашње време – и то само на основу иманентне комике садржане у изворном, одн. у тексту веродостојног поетског превода.²

1 darkotod@eunet.rs

2 *Жабама* је 1979. године припала награда „Милош Н. Ђурић” Удружења књижевних преводаца Србије за најбољи превод. Богати преводачки опус Радмиле Шалабалић обухвата, уз Аристофана (*Никомахова ејтика*, 1958) и бројне латинске ауторе заступљене илустративним примерима римске поезије и прозе у оквиру *Прегледа римске књижевности* Милана Будимира и Мирона

Аристофан је код нас превођен и раније. У време настанка Ђурићевих препева *Лисистраише*, *Облакиња* и *Птишца* – сва три објављена 1963. године (Аристофан 1963а и 1963б) – читаоцима штокавског подручја стајао је на располагању старији превод Коломана Раца из 1947., који обухвата свих једанаест комедија аристофанског корпуса (Аристофан 1947). Рацов у основи неуспели превод, данас махом нечитљив због застареле, местимично непрозирне лексике, сувог и рогобатног стила и усиљене метрике, у првом реду пати од неизлечивог недостатка хумора.³

Мање је познато да је Милош Н. Ђурић аутор још једног метричког препева Аристофана, необјављених *Жаба* из 1958. године, сачуваних у чика-Мишиној рукописној заоставштини (сада у власништву његове сестрине класичног филолога Мирјане Маскарели). Тирилични текст превода, читко исписан налив-пером (овде онде прецртан и допуњен мањим изменама, означен црвеним звездицама на местима предвиђеним да буду пропраћена коментаром – који је, по свему судећи, остао ненаписан), заузима седамдесет пет ручно пагинираних страница велике свеске на квадрате формата А4 (насловљене на корицама: „Аристофан. Жабе”). Као својеврсни куриозитет наводимо и кратку завршну белешку, стављену међу заграде, испод последњих стихова превода – сведочанство пословичне акуратности, типичне одлике класичног филолога старог кова: „Започет превод 21-ог јула, завршен 27-ог августа 1958 у 16^h 30^m”.

Чињеница постојања двају по много чему различитих српских препева Аристофанових *Жаба* природно намеће њихово поређење, као и ширу компаративну анализу двају иманентних поетика уграђених у сваки од превода понаособ. Овакав приступ чини нам се утолико оправданијим уколико је реч о остварењима двају, без сумње, највећих модерних преводаца с класичних језика у нашој средини. Немамо сазнања да је Радмила Шалабалић знала за постојање овог превода свог некадашњег професора. У сваком случају, њен сасвим оригинални приступ истом класичном предлошку сведочи о свесном опредељењу за једну из основа другачију, чак дијаметрално супротну поетику превођења класичног текста. Ова поетика извире не само из другачијег уметничког и људског сензибилитета, већ и из једног умногоне измењеног „епохалног” сензибилитета, из нове, другачије интелектуалне климе, која је већ почев од шездесетих, а нарочито у седамдесетим годинама прошлога века уродила и једним новим, модернијим преводачким приступом текстовима класичних аутора у нас.⁴

Флашара (1963), још и Сапфу (1968), Илију Цријевића (1971), Хорација (*Писма*, 1972), Овидија (1973), Есташа Дешана (1974), Петронија (1976) и др.

- 3 Поменимо да је „Школска књига” из Загреба 2000. године објавила *Жабе* заједно са још пет Аристофанових комедија у преводу Младена Шкиљана (Аристофан 2000; све ове комедије су, изузев *Жаба*, доживеле и засебна издања у периоду од 1985 до 2005. године, уп. Слапшак 2009). *Лисистраишу* је 2010. превео Здеслав Дукаг (за потребе извођења на сцени ријечког ХНК „Иван пл. Зајц”).
- 4 Повећано интересовање за Аристофаново дело и друштвено-критичке потенцијале његовог сценског хумора доћи ће до изражаја нарочито почев од кризних осамдесетих, преко ратних деведесетих, све до умногоне разочаравајуће и отрежњујуће прве декаде столећа у коме живимо. У поређењу с релативно ретким извођењима у ранијем периоду (најранија модерна поставка атичког комедиографа, *Лисистраиша* у режији Димитрија Ђурковића, изведена на сцени Српског народног позоришта из Новог Сада, датира из далеке 1959), раздобље од половине осамдесетих па надаље обележиће прави „бум” аристофанске политичке комедије на домаћим сценама. Поменимо само неке од карактеристичних датума везаних за ову истинску ренесансу Аристофана у нашој културној средини. Године 1985. на земунској сцени Народног позоришта изведене су *Жене у народној скупиштини*, у (необјављеном) преводу Љиљане Црепајац и режији Слободанке Алексић. Већ 1989. Харис Пашовић је на сцени Југословенског драмског позоришта режирао До-

*

Као непосредна ученица Милоша Ђурића, задуго неприкосновеног барда домаћег преводилаштва с класичних језика, ненадмашног тумача Хомера и трагичара⁵, Радмила Шалабалић се морала наћи пред незахвалним задатком да се, с једне стране, и сама стваралачки надовеже на респектабилну традицију којој је велики учитељ одредио основни правац – а да, у исти мах, на сваки начин измакне замци епигонства, заводљивости Ђурићевског преводилачког манира. Реч је о добро познатој и препознатљивој позноромантичарској стилизацији на трагу народне и радичевићевске даворије и крупног вербалног „прометејизма” јакшићевско-костићевске национално-херојске лире – једном по много чему анахроним стилистичком опредељењу, које је, захваљујући харизматичном ауторитету великог чика-Мише, дуго времена истрајавало дајући одлучујући печат готово целокупној перцепцији античке књижевности у нас (посебно њеној интерпретацији на позоришним сценама педесетих и шездесетих година прошлог века). За Радмилу Шалабалић, опет, карактеристично је њено готово програмско окретање ауторима *нејеских*, ироничко-пародистичких, смеховних жанрова античке књижевности – области у којој је Ђурићев преводилачки траг оставио карактеристично мање видљив траг и мање упечатљив допринос. То је, дакле, била *она* област у којој је било најприродније отпочети реформи – стваралачко разрачунавање са последњим остацима једне у основи деветнаестовековне поетике (која је, као чудновати реликт национал-романтичарске школе, опстајавала у то време готово једино још ту – у овом изолованом окрелу српске преводне књижевности). Уз Петронијев *Сатирикон* из 1976, Аристофанове *Жабе* ће, тако, означити несумњиву прекретницу и суштински помак у преводилачкој каријери Радмиле Шалабалић, тада већ зрелог и афирмисаног преводиоца препознатљивог стила и књижевних афинитета. Сада знамо да је

зивање *пшцица*, представу инспирисану Аристофановим *Пшцицама*. Још једна *Лисистратија* нашла се 1993. на сцени фестивала „Град театар” у Будви, у режији Петра Зеца. Адаптација Аристофановог *Мира* из пера ауторског пара Гордан Маричић – Кокан Младеновић послужила је као основ за истоимену представу која је премијерно изведена 1996. године у београдском Театру Т, а затим играна у Позоришту на Теразијама (у режији К. Младеновића). Исти аутори начинили су и адаптацију *Лисистратије* (засновану на преводу М. Ђурића) која је 1999. постављена на сцени Народног позоришта Републике Српске у Бањалуци (у режији К. Младеновића). Нове *Жене у скупиштини*, овај пут у преводу и адаптацији Милене Богавац и режији Бојане Лазић, изведене су 2007. у зајечарском позоришту „Зоран Радмиловић”. Поменута адаптација *Мира* послужила је као предлог за још једну Младеновићеву обраду Аристофанове комедије (у коауторству с Катом Ђармати), представу *Правда* (*Az igazság*), која је изведена у будапештанском позоришту „Барка” (*Bárka Színház*) 2010. године. Најновија *Лисистратија*, овај пут заснована на преводу Радмиле Шалабалић, постављена је 2011. на Великој сцени ужичког Народног позоришта, у адаптацији и режији Бранка Поповића.

- 5 „Још као гимназијалац преводио је Есхила (*Оковани Прометјеј*) и Софокла (*Антигона*, *Краљ Едип*), да би их прерадио и касније издао. После тога су уследили његови бројни преводи хеленских и римских аутора (Есхил, Софокле, Еурипид, Аристофан) [...] и, као круна таквог рада, преводи Хомерове *Илијаде* (1965) и *Одисеје* (1963), све преведено у стиху као и преводи драматичара. [...] Први превод Софоклове *Антигоне* објавио је 1922. године, затим 1944, 1964. и 1969. а *Цара Едипа* 1964. Прву Есхилову драму у целини објавио је 1923. године под насловом *Везани Прометјеј*, да би 1948. године вратио наслов *Оковани Прометјеј* и штампао у више издања, заједно са *Персијанцима* и *Агамемноном* (1960, 1966). Еурипидове трагедије почео је објављивати 1948. године: *Медеја*, *Хиполит*, заједно с преводима свога оца Николе Т. Ђурића (*Хекаба*, *Хелена*, 1948). Поновно их је издао 1960. и 1969. заједно с *Ифигенијом на Тауриди*. Аристофановим комедијама се највише бавио шездесетих година, кад је објавио превод *Лисистратије*, *Облакиња* и *Пшцица* (1963)” (Марицки Гађански 2013: 76).

ово међашно дело обележило и својеврсни почетак једне нове етапе у домаћој традицији превођења класичних писаца, иницирајући неку врсту модерног, „постђурићевског” стилског правца, не само у домаћој, београдској средини, већ и на ширим просторима ондашње Југославије. Утицај ове нове поетике уочљив је још и данас, све до преводилаца најмлађе генерације београдских класичара, као типично и препознатљиво наслеђе „Цицине школе” превођења.

Одлучивши се да општу сврху превођења класичног текста разуме не више као приближавање и текстуално препорађање *књижевног сјоменика*, већ као поетско рекреирање *животија* заложеног у тексту оригинала, Радмила Шалабалић је учинила суштински заокрет у целокупном дотадашњем преводилачком третману класичних писаца у нас. Реч је о истинској новини у општем приступу, иако то на први поглед није тако очигледно. Поетски илузионизам ове нове преводилачке технике, срачунат у првом реду на то да приказане личности и ситуације из живота издвоји из литерарне позадине (а ову у највећој мери „маскира”, „неутралише” и учини „неприметном” за читаочево око), довео је, најзад, до тога да су они у читаочевом доживљају преводног текста на један необичан и узбудљив, дотада неokuшан начин најједном почели да „искорачују” из свог литерарног елемента, као из дводимензионалног платна, остављајући га за собом као змијски свлак књижевне конвенције, њених обзира и пратећих „интертекстуалних референци”. – Насупрот томе, превођење античког текста *као књижевног сјоменика* значило би у првом реду то да су личности и живот дочарани у тексту оригинала – у преводу представљени *као неодвојиви део књижевног сјоменика* и сасвим у функцији литературе. Тако личности Ђурићевих превода Аристофана, чак и онда када их затичемо усред најживљег дијалога и сценске туче, у каквој препознатљивој, неспецифичној, универзално људској ситуацији из живота, никад не престају да се понашају као „литерарне”, као књижевни ликови, а не управо као (књижевним средствима дочарани) људи који се препиру и туку, онако као што би то чинили и данас и овде: преводилац, управо, и *не жели* да се оне на неки начин еманципују од свог литерарног контекста и да такорећи искораче из литературе, већ, напротив, прећутно инсистира управо на овој њиховој литерарној, достојанствено-репрезентативној, *сјоменичкој* суштини као таквој. (Зато ови преводи, колико год „понашени” и приближени на спољашњем језичком плану, свеједно увек задржавају изванредно лако отуђени, „музејски”, репрезентативно-монументални карактер, присенак неког прећутног обзира и поште, подразумевањем пијетета према писцу и делу, ауру неке достојанствено-самосвесне укочености и fine званичности у општем тону, па био он – на речима – и „низак”, фамилијарно-комичан или чак отворено опсцен; зато се, најзад, ни не смејемо читајући овакве преводе, иако без тешкоће уочавамо сва места која је преводилац нарочито маркирао као смешна.) У поређењу са *Жабама* и *Лисистратијом* Радмиле Шалабалић, чије урнебесне опсцености, каламбури и жустра препуцавања сместа одузимају дах, непосредно засмејавају и никог не остављају равнодушним, *Ђурићеве Жабе* и *Лисистратија*, као и *Облакиње* и *Пшнице*, осенчени благим и понешто тромим хумором једне старовремски достојанствене, патријархално-честите, у основи епске благоречивости, делују умногоме неактуално, удаљено, од самог почетка застарело и – мање-више недуховито.

*

Већ први стихови пролога откривају нам, тако, два потпуно различита приступа језичко-сценском третману комичког.

Своју прву, уводну поенту, својеврсни комички „туш”, Аристофан гради на суптилном пародирању јефтиног, „кочијашког” хумора својих слабијих драмских такмаца. Тако ће он, на уста Дионисовог роба Ксантије, изврћи подсмеху читав репертоар оних недотупавних „штосова”, прозирних двосмислица са отрцаном еротском поентом, каквим другоразредни песници обично прибегавају да би што лакше придобили одобравање и „купили” лакомислени смех оног некритичког и мање захтевног дела публике. Тако је ова прва сцена, намерно грађена на комичком стереотипу шепртљавог и будаластог господара и његовог роба - спадала, у исти мах и мала књижевна пародија једног до отужности овешталог општег места савремене комичке сцене – а у ширем смислу и свега онога што комички хумор уопште појефтиније и деградира, лишвавајући га једне сложености, друштвено и књижевнокритичке пародистичко-ироничке димензије значења.

Ова поента, међутим, сасвим је изгубљена у Ђурићевој преводу, јер његови српски еквиваленти поменутих јефтиних еротских двосмислица – изражених у хеленском оригиналу извесним драстичним колоквијализмима са двоструким значењем – делују бледо и неодређено, тако да је, без пратећег филолошког коментара, управо немогуће проникнути у њихов латентни пародистички смисао. На питање Ксантије који се повија под господаревим пртљавом (1–2):

*Да какву шалу, господару, приметим
што свагда гледаоце на смех нагони?*

Дионис предлаже (3–4):
*Што год хоћеш осим оно: „Тишти ме!”
То тишти, – сити сам штога већ до гађења.*

Ксантија инсистира (5a):
Што друго смешно?

а Дионис га упозорава (5b):
Тек не: „Моја грбача!”

Преводни изрази „тишти ме” и „моја грбача” немају у себи, доиста, ничег опсценог, па ни нарочито смешног, премда би тако шта, без сумње, требало наслутити из Ксантијиног тенденциозно поентираног питања и Дионисовог подједнако тенденциозног одговора, значајно „намигивачки” управљеног више према публици него према саговорнику. У поређењу с грчким облицима πῆζομαι и θλίβομαι – дословно: „бивам гњечен, притискан” – двосмисленим изразима које ухо Аристофанових савременика непогрешиво асоцира с идејом о пасивној улози у (хомо)сексуалном чину, у двама српским еквивалентима Ђурићевог превода доиста нема ничег у чему би се могао начути пратећи опсцени, али једва и било какав хумористички призвук.

Чујмо како иста уводна сцена гласи у преводу Радмиле Шалабалић, која оригиналне хеленске јамбе преображава у природније, мање књишке и готово сасвим колоквијалне, али и духовито стилизоване домаће трохеје – у једном разиграном, обесно-разузданом поскакивању, правом језичком јарцању гласова и

слогова, уз повремене необавезне и нерегуларне успутне риме, које стварају утисак пучке импровизације на отвореној сцени.⁶

КСАНТИЈА

*Господару,
еј, јел' ако да извалим нешто 'нако
што публику засмејава – знаш већ како?*

ДИОНИС

*Ако, ако!
Само једно да не кажеш: „Оштраде ми . . .”
То никако! Ошужних је шала доста.*

КСАНТИЈА

Може л' нека мање простиа?

ДИОНИС

Све, све, осим: „Укочи се” – то не може!

Опсени изрази, „аристофанизми”, којима ни Ђурићев превод, дакако, није могао умаћи, махом лишени fine пародистичке резонанце, која би иронијски амортизовала и преиначила њихово непосредно грубо деловање (и тако унапред отклонила приговор за језичко просташтво, који би могли изнети потенцијални чистунци) – неублажени и неиронични – звуче одвећ директно, трапаво и неприлично, и стога готово неукусно, парајући слух као неслана и неумесна псовка, изазивајући стид и нелагоду, као страно тело усред књижевног текста, где им није место. Насупрот томе, непријатна огољеност аристофанских колоквијализмама у преводној адаптацији Р. Шалабалић увек је заогрнута фином копреном аутоироничне дистанце, извесног лукавог пренемагања, језичког шегачења које увек оставља довољно простора за „одступницу” и „изврдавање”, двосмислено тумачење, иронично позивање на тобожњи неспоразум у интерпретирању *double entendre*-а.

Када Ђурићев Ксантија, у наставку поменутог дијалога, упита свог господара (6):

Па штоа? Да масну кажем шалу?

Дионис га охрабрује у томе, али га упозорава да једну ствар ипак мора избећи да јавно огласи пред публиком (8):

Да мораш сратиш, зашто бацаш пршљаг свој.

Ђурић је овим доиста успео да постигне ефекат *ошужне шале* (премда му то, без сумње, није био циљ).⁷ У верзији Радмиле Шалабалић, међутим, незгодни

6 „Навикли смо на риму у поезији, и саму њену појаву ван правилног стиха, 'не на месту', 'где било', прихватамо већ као гротескну аномалију која, поред тога, асоцира на лакрдијашку 'слику'” (Аверинцев 1982: 246–247).

7 Извесну неодмереност и одсуство преводилачког такта (као последицу једног, рекли бисмо, дубљег размимоилажења и несагласности између преводиоачевог у *основи неиронијског, „ејског” духовног сензибилишитета*, на једној, и суштинске ироничности, одн. пародистичности изворног текста, на другој страни) показује немали број стихова испеваних без довољно преводилачке „соли” и правог слуша за сложене танчине и пародистичку слојевитост аристофанског хумора. Лишени fine ироничке стилизације изворног текста, Аристофанови *поетски вулгаризми* извргавају се у обичне *прозаичне вулгарности* без духа и праве поенте, понекад и на граници доброг укуса. Реагујући на једну од Ксантијиних скатолошких бравура, Дионис ће узвикнути – у прево-

израз закукуљен је у ироничну квази-инфантилну, тобоже невину форму, и тако, у луцкастом кречељењу и тепању, суштински релативизован и деградиран у својој непријатној оштрини (томе ће допринети и једна духовита асонанца, оригинални преводилачки „додатак” који нема пандана у тексту оригинала):

*Да не кажеш, тишћо време на ме свалиш:
„Каки ми се” – шо никако!*⁸

ду Радмиле Шалабалић (11): *Не иобоџу! Зар још и шо! Повраћају!* Фамилијарни регистар у коме се божански газда бреча на дрског слугу, и сам спонтано преузимајући његов разговорни тон и ниску лексику, за тренутак заборављајући на божанску noblesse која га обавезује на одмеренији избор речи, служи, дакако, комичкој детронизацији и екстремној хуманизацији популарног божанског лика. Ништа од свега тога не наслућује се у хладној и бесмислено уштогљеној реплици Ђурићевог Диониса: *Не, немој, молим, морао бих бљувајши* – у којој последњи израз, издвојен до некле „укоченом” формом кондиционала и инфинитива, звучи неспонтано, прецизно и готово неумесно, као какав невешто испричани виц. Ево још једног примера. Позоришни бог се вајка: мало је правих талената међу савременим епигонима почившег Еурипида, већина их је кратког даха, таленат им клоне већ после једне написане трагедије (94–95): *Први хор и – свршено је: са сцене заувек бришу, / чим се дрзну да шрагичну музу једном шек зајишину*. Тако негодуете Дионис у верзији Радмиле Шалабалић – која не пропушта да незгодну опорост аристофанског изрази иронијски ублажи и релативизује шаљивом употребом тренутног глаголског вида и једне „нечисте” риме, што – и једно и друго – ствара неоодољиви утисак неког квази-инфантилног измотавања, „детињасти” брзалице, луцкастог лимерика на двосмисленој граници наивног и опсцено-заједљивог (Еурипидови епигони су, тако, исмејани управо као *књижевна недоношчад*, која није у стању да не упрља саму себе и своју дадиљу, трагичку музу). У Ђурићевом преводу, међутим, не да се начути готово ништа од ове сложене и fine резонанце иронијских засвучја: остала је само мукла и недуховита „информација”, запечаћена једним зачудо грубим, неумесним, па и нејасним изразом: *ши брзо шичезну ши чим хор добију / и шрагедију једном шек уишшају*. (Уп. и ст. 412–413: *Кошчуња јој мало / расйара се, – па јој сиса сину!* [М. Ђ.] – *Али у шо, ’аљинче јој сйреда пуче, / а кроз процей нестйаино јој сисйћ шйшуче* [Р. Ш.]; такође 489 [о плашљивцу који се напрасно „олакшао”]: *лежао би смрдећи* [М. Ђ.] – *Остйо би да лежи шймо мирйшући свој йосао* [Р. Ш.] итд.)

- 8 Видрасти роб не одустаје: зар да не искористи ниједну од својих осведочених сценских „досетки”? *Зар ни шо* – пита Ђурићев Ксантија, досетивши се још једне „шаљиве” реплике из стандардног лакрдијашког репертоара савремене комедије – једне од оних које увек засигурно „пале” код публике (9–10):

*„Тако тежак терет пртљам ја
ше морам, не скине л’ га ко, одаграти”?*

Читалац ће овде – још пре но што би се, можда, насмејао једном будаластом „вицу” – најпре морати да застане пред непрозирном речју матерњег језика, старинским глаголом „одаграти” (уп. и ст. 238), чије му је основно значење („одвалити”, „отцепити”) без сумње једнако далеко као и оно изведено, на коме почива обешечачка поента Ксантијине „досетке” (= „пустити ветар”). Овакви застарели, полузаборављени и мање-више неразумљиви изрази, типични за језик Ђурићевих превода, нису, међутим, и функционално средство неког, можда, намерно пародистичког поигравања различитим стилско-језичким „кодовима” преводног текста (као у случају Петронијевог *Сатирикона* у преводу Р. Шалабалић), већ сасвим спонтани, „наивни” израз преводиоачеве дубоке и искрене укоренености и одомаћености у старовремском, епском и патријархалном језичко-појмовном миљеу националног деветнаестог века, у фолклорној лексици Вукових збирки, сеоске приповетке српског реализма, и Јакшићеве, Змајевог и Костићеве позноромантичарске лире удешене „на народну”. Архаични и нејасни, овакви изрази неизбежно доводе до нежељеног застоја – ретардације комичког темпа – саботирајући, тако, неке од основних врлина комичког хумора: његову брзину и бриту непосредност деловања. – Читалац ће нпр. остати у недоумици шта се крије иза акустички, доиста, ефектног, али сасвим непрозирног израза *срзни рсом свим* (202); обавештење ће, дакако, наћи у Вуковом *Рјечнику* (под одредницама „срзнути” и „рс”: „срзнути рсом” = „запети из све снаге”); на истом месту одгонетнуће и значење именице „подложара” (1079, „подводчица”), као и трајног глагола „засирати” (= лат. „casare”, 366: *Ил’ Хекатйин засира кий* [...]). Помоћ речника (махом Вуковог) изискиваће, затим, и све оне „охоће” (113), „трпежњаци” (567), „бањари” (710), „хлебарке” (858), „погришта” (904), „уљарице” (1200 и д.), „кантарнице” (1408), „оцтенке” (1440, 1453) и многи други давно изобичајени и полуразумљиви архаизми са карактеристичном староставном, епско-рустикалном нотом – сасвим неподесни као медиј брзог, ироничног и свагда модерног *урубаног* хумора аристофанске сцене (чије деловање почива

остављајући читаоца без смеха, недодирнутог дахом аристофанског хумора, који овај пут остаје заклоњен и загушен једним прилично равнодушним и неречитим питањем хадског чамције:

*На одмор ко ће после зла и невоља?
И ко ће Леиши или у Дембџију,
Кербџеранима, вранана ил' Тенару?*

Неке од највиших домета своје преводилачке вештине постигла је Радмила Шалабалић управо у уметности превођења каламбура.¹² Истинско ремек-делце ове уметности припада познатој сцени књижевног агона Есхила и Еурипида у *Жабама*. У епизоди која чини комички климакс дела (1198–1248) трагичар старије генерације изругује се помодном маниризму Еурипидове версификаторске технике, обрушавајући се посебно на стереотипне каденце противникових јамба: он је, за ову прилику, демонстриран комично-двосмисленом формулом састављеном од двеју грчких речи: $\lambda\eta\kappa\acute{\upsilon}\theta\iota\omicron\nu\ \acute{\alpha}\pi\acute{\omega}\lambda\epsilon\sigma\epsilon\nu$. Аристофанов више пута поновљени рефрен у српском преводу преображен је у вицкасту, пијано-скакутаву и брбљиву поворку гласова, у којој се с дрском наметљивошћу понављају слогови опсценог призвука: *Чуиурицу заиури*. Премда посуда споменута у грчком изворнику није управо чутурица, већ бочица за мирисно уље, њен српски пандан (који је, овај пут, слободно повезује са једним другачијим асоцијативним кругом – представом о разузданом пијанчењу и његовим пратећим садржајима) ипак успева да васпостави и препороди њену затурену хумористичку поенту, и да спонтано насмеје читаоца, коме неизбежно мора измаћи специфична алузивност оригиналног текста, тешко ухватљива и за стручњака.¹³ У том смислу, Ђу-

„Олуја прође, гледам ојетш мајину” (астериск у рукопису сведочи да је преводилац намеравао да објашњење остави за коментар; додајмо да и архаични италијанизам *ма(ј)ина* = „мирно море” спада у инвентар заборављених израза о којима је било речи у нап. 8).

Уп. такође ст. 335–338: *од исконских прадавнина / од пра-пра-пра / од свих ПРА- СЕТИ НАјлепшом / колу светих сад веселиш. / [...] / Ох, како ми шајанствено и мистично замириша – ПРАСЕТИНА*. – Ђурић ни овај пут не репродукује комичку „двосмислицу” грчког оригинала ($\chi\omicron\rho\epsilon\iota\alpha\nu$ „коло” – $\chi\omicron\rho\epsilon\iota\omega\nu$ „прасетина”): због тога његов превод Ксантијиних речи – *баиу слајко замириша прасе печено!* (338) – ниуколико не реферира на претходне стихове (тако да остаје нејасно шта је то управо могло изазвати поменути мирисну халуцинацију код Дионисовог Санча Пансе – она остаје немотивисана у тексту Ђурићевог превода). – Уп. Аристофан 2002: 8 (= *Лисистрата* 31).

12 Поменимо и успелу репродукцију Аристофанове рефренске оноματοпеје тофлаттџрат тофлаттџрат – комичке имитације једноличног и „шупљег” звука китаре у једном пародистичком одсеку трагедијаном у маниру Есхилове драмске лирике (1285 и д.), јеткој шали на рачун песникове склоности ка претенциозним акустичким ефектима и „музичком” третману језика, чија је смисленост, онда, неретко жртвована звучној боји. Монотонно верглање есхиловог рефрена, уметнутог међу подједнако бесмислене херојске стихове склепане од самих високопарних хомерских клишеа, „пиндарски” набацаних без икакве логичке везе, добило је свој духовити еквивалент у преводној верзији Радмиле Шалабалић – *шандара броћ, шандара броћ* – што је, дакако, више од прсте оноματοпеје јер укључује и мисао о несумислом трупању (за разлику од Ђурићевог *сипаиџиан, сипаиџиан*, које је само произвољна оноματοпеја, без неког додатног смисла).

13 $\lambda\eta\kappa\acute{\upsilon}\theta\iota\omicron\nu$ („чутурица”) је мала грчарска посуда (за мирисно уље, „парфем”), али и назив за део јампског триметра иза женске цезуре (penthemimeres), са метричком формом Есхиловог рефрена. Овакве клишетиране каденце, по Есхиловом мишљењу, служиле би Еурипиду само као формално средство да како-тако заокружи, одн. „попуни” завршницу својих стихова. Бесдражјана, семантички испражњена и „неутрална” (па отуд и универзално применљива – сваки пут кад „устреба”), $\lambda\eta\kappa\acute{\upsilon}\theta\iota\omicron\nu$ -формула била би, тако, она „изгубљена” половина стиха, његов празни ход – „затурена чутурица”. (Хипокористиком $\lambda\eta\kappa\acute{\upsilon}\theta\iota\omicron\nu$ Есхил, осим тога, циља и на Еурипидову склоност ка ексцесивној употреби деминутива и испразну прециозност у сликању „малих предмета”,

рићев архаични израз „уљарица” у његовој верзији поменуте рефренске упадице – *Изџуби уљарицу!* – не само да није инхерентно смешан – смешан само на основу игре сазвучја и наговештеног опценог значења (као у оригиналу) – већ је нејасан и у свом елементарном српском значењу, које не допушта да се ова застарела и одавно неупотребљавана реч сместа, лако и отпрве асоцира са неким одређеним предметом из живота.¹⁴

✱

Чињеница да је аутор овај релативно брзо израђени превод једне Аристофанове комедије – први те врсте у својој преводилачкој каријери, и отуда донекле „експериманталан” – оставио у рукопису, не одлучивши се да га преда у штампу, може се протумачити и као посредно сведочанство о извесном незадовољству достигнутом резултатом. Тексту, чини се, недостаје завршна редакција, „последња рука”, о чему као да сведочи и један број омањих техничких пропуста, метричких недорађености, стихова са некоректним мањком или вишком слогова¹⁵ – црта уосталом сасвим неуобичајена за врсног и искусног версификатора какав је Милош Ђурић, који је у време настанка *Жаба* већ имао за собом многе хилjade стихова узорно преведених у метру хеленског изворника.

Па ипак, превод није без извесне песничке дражи, иако је овај квалитет – карактеристично, и донекле очекивано – махом ограничен на лирске партије, обично стилизоване „на народну”,¹⁶ док су оне дијалoшке најчешће лишене правог

одн. тричавих садржаја, уп. ст. 1203.) Проблему Аристофанове рефренске упадице посвећен је и један засебни рад Мирона Флашара. Аутор овде износи врло високу оцену преводилачког решења Р. Шалабалић: „Тај превод-супституција (= „чутурицу затури”, прим. Д. Т.) као да звучношћу нешто надмаша оригинал” (Флашар 1988: 240). Уз важну напомену да би техничко значење термина ληκύθιον (у грчкој метрици) морало бити у сваком случају *млађе* од настанка *Жаба*, и да је, штавише, засновано управо на легендарном агону из ове Аристофанове комедије – што, дакако, из основа мења и разумевање суштине његове комичности – М. Флашар наслућује да се и у позадини ове аристофанске игре речима, као и у толиком другим приликама, крије заправо једна опсцена алузија која је морала бити сасвим прозирна и непосредно смешна савременој атинској публици (= „мушка снага” – оличена у фалоидном ληκύθιον-у – као квалитет уметничке и моралне „мушкости” коју би модерна, еурипидовска трагедија наводно „изгубила” напуштањем херојског тона и погубним скретањем у испразни, „ефеминирани” маниризам и софистичку скепсу, в. Флашар 1988: 241, 247–248). Тиме би, онда, добило потврдни одговор и питање истакнуто у почетку Флашаревог рада: „[...] да ли је опсцени призив који бисмо могли начути у појачаном понављању сазвучних слогова *шури* – *шури* намерно унет у српски превод упадице” (Флашар 1988: 241). Непогрешива интуиција великог преводиоца никад не доноси ненамерне одлуке!

- 14 Уп. нап. 8. У потрази за значењем ове речи завили смо и у Матичин шестотомник, где под одредницом „уљарица” стоје чак три различита значења, од којих једно упућује и на сродну одредницу „уљаница”: ту се, напослетку, као друго од понуђених двају значења, крије и оно које од свих наведених најбоље пристаје уз изворно ληκύθιον: „бочица за уље” (док ништа мање егзотична „уљенка” у ст. 1214, наведена у истом контексту, као превод исте грчке речи, има – према Матичином речнику – искључиво значење светиљке на уље). Одвех зачетна одисеја да би се допрло до комичке поенте, која би морала да засмеје отпрве и без много умовања и помоћи речника!
- 15 Двадесетак метрички „неизбрушених” стихова (3, 18, 30, 77, 175, 364, 549, 615, 625, 632, 697, 744, 746, 748, 832, 1156, 1243, 1329, 1388, 1423).
- 16 Хорови миста (нпр. 324 и д., 674 и д., 895 и д., 991 и д., 1100 и д., 1251 и д., 1370 и д., 1482 и д.) обухватају неке од најуспелијих партија Ђурићевог превода. Овде наилазимо и на оригинално адаптиране фолклорне десетерце, као и на друге, краће трохејске метре домаће „женске” лирике, којима преводилац влада с ненадмашном импровизаторском вештином и присним осећањем за поетско фразирање у духу народске поскочице, коледарског припевања, обредног зачикавања и натпевавања, са брзим варирањем ритмова и укупним „вуковским”, „црвенбановским” језичко-стилским проседеом, који овде добија много умеснију примену него у „урбаним” дијало-

језичког и драмског полета, сапете самонаметнутим крутим и претесним окви- рима метра, и понешто усиљеним и уштогљеним, а неретко и недореченим, пре- терано елиптичним и недовољно јасним преводним јамбима,¹⁷ који српском уху, навикнутом на природнији трохејски ритам, ретко могу зазвучати сасвим при- сно и „домаће”, понајмање као носиоци поентираног, брзог и непосредно тран- спарентног комичког израза.

Да бисмо овај кратки осврт на један необјављени превод великог српског класичног филолога завршили у мање критичком духу, навешћемо и један успе- лији хорски одсек који поседује неке од оних високих уметничких квалитета Ђу- рићеве драмске лирике на какве смо навикли у његовим класичним преводима хеленских трагедија (жанру који је, нема сумње, био далеко ближи преводиоче- вом уметничком и људском сензибилитету). Завршићемо, дакле, уз мелодиозни трохејски кркет славног жабљег хора (209 и д.) – у добро погођеном разиграном и скакутавом, „жабљем” ритму српског превода, који овај пут звучи доиста ра- дичевићевски виловито и плаховито (209–220, 241b–250):

*Брекекекекс, коакс, коакс!
Брекекекекс, коакс, коакс!
Децо врела и мочвара,
уза звуке фруле гласне
своју звучну зајевајмо песму:
Коакс, коакс!
Око сина бога Дива
Нишанина Диониса
јевајмо је на Барама
кад о светим о Лонцима
најије се народ вина
и свей хиша пољу моме.
Брекекекекс, коакс, коакс!
... Певаћемо
јаче него икад пређе
кад у лећње дане вреле
кроза шашу и кроз рогоз
скакућасмо и јеvasмо
своје песме ронилачке,
или, дажда клонећи се,
хишро коло извођасмо,
у дубини крекећасмо
и иуцкаху клубукови.
Брекекекекс, коакс, коакс!*

шким одсецима, са њиховим сложенијим, посреднијим, иронијским хумором. Преводилац је овај пут доиста суверен у својој улози – то одмах пада у очи – стога је одмах и распеванији, по- летнији, неусиљенији и оригиналнији у изразу – у правом смислу „свој на своме”. Међу дијалош- ким одсецима, опет, издвојили бисмо нпр. фуриозну тираду Еака, вратара у Доњем свету (465–478), или здружену вербалну „паљбу” двеју хадских крчмарица у урнебесном нападу на преру- шеног Диониса (549–578), као и више других појединачних одсека.

17 Посебно у бројним вештачки сасеченим, претесним и смисаоно крњим антилабама.

Литература

Аверинцев 1982: Сергеј Сергејевич Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, превели Драгољуб Недељковић и Марија Момчиловић, Београд: Српска књижевна задруга.

Аристофан 1947: Aristofan, *Komedije*, preveo Koloman Rac, Zagreb: Matica hrvatska.

Аристофан 1963a: Aristofan, *Lisistrata*, preveo Miloš N. Đurić, Beograd: Rad.

Аристофан 1963b: Aristofan, *Oblakinje, Ptice*, preveo, pogovor napisao i objašnjenja i napomene dodao Miloš N. Đurić, Beograd: Nolit.

Аристофан 1978: Аристофан, *Жабе*, превод са старогрчког, увод и коментар Радмила Шалабалић, Нови Сад: Матица српска.

Аристофан 2000: Aristofan, *Izabrane komedije. Aharnjani, Oblaci, Ose, Mir, Ptice, Žabe, s grčkoga* preveo Mladen Škiljan; komentare i pogovor napisala Tamara Tvrković, Zagreb: Školska knjiga.

Аристофан 2002: Aristofan, *Lisistrata*, prevela dr Radmila Šalabalić, Novi Sad: Akt.

Марицки Гађански 2013: Ксенија Марицки Гађански, „Српска култура пре и после Милоша Н. Ђурића”, *Антика и савремени свет, зборник радова*, Београд: Друштво за античке студије Србије, 68–80.

Слапшак 2009: Svetlana Slapšak, „Aristofan i dva Škiljana”, *Monitor ISH, revija za humanistične in družbene vede XI/1*, Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 71–83.

Флашар 1988: Мирон Флашар, „О једној Аристофановој рефренској упадици”, *Преводна књижевност. Зборник радова Једанаестих и Дванаестих београдских преводилачких сусрeта 1985–1986*, Београд: Удружење књижевних преводилаца Србије, 239–248.

AN UNPUBLISHED MILOŠ ĐURIĆ'S TRANSLATION (OF ARISTOPHANES' FROGS)

Summary

A not insignificant part of the translation legacy of the great Serbian Hellenist Miloš N. Đurić (1892–1967) is represented by his metric translations of Aristophanes' comedies (*Lysistrata*, *Clouds* and *Birds*, all published in 1963). Though following the same general principles of a unique and easily recognizable translation poetics, as a poetic interpreter of Greek comedy M. Đurić still fails to reach the highest level of his creative capacities, otherwise achieved in his exemplary translations of Greek epics and tragedies. This can partly be explained by the writer's personal sensibility and a marked preference for the “high” and “serious” genres of ancient literature. The paper is devoted to an unpublished translation of Aristophanes' *Frogs* from 1958, preserved in the manuscript legacy of M. Đurić (now owned by the author's niece, classical philologist Mirjana Maskareli). In this article we compare linguo-stylistic features both of Đurić's unpublished opus, as well as another, better known and more literary accomplished, Serbian translation of Aristophanes' *Frogs*, namely that of Radmila Šalabalić (published in 1978), which is based on the principles of a radically different translation poetics.

Key words: Aristophanes, comedy, poetic translation, literary humour

Darko Ž. Todorović

Тијана В. Ашић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за романистику

Милана Л. Додиг
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за романистику

РАЗЛИЧИТА ЗНАЧЕЊА ПОТЕНЦИЈАЛА (КОНДИЦИОНАЛА) У РОМАНИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА „ТВРЂАВА” И „ДЕРВИШ И СМРТ” И ЊИХОВИМ ПРЕВОДНИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА НА ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК²

У овом раду описујемо и анализирамо различита значења и вредности које потенцијал (који се у новијим теоријама сматра и глаголским начином и глаголским временом) има у романима Меше Селимовића „Тврђава” и „Дервиш и смрт”. Посебну пажњу посвећујемо односима тзв. временског и модалног потенцијала, као и случајевима у којима се ова два значења преплићу, а која указују на везу између модалности (система „могућих светова”) и футуралности (постериорности у односу на моменат говора).

У контрастивном делу, полазећи од српског књижевног текста, покушавамо да утврдимо да ли је наш потенцијал увек преведен француским кондиционалом, осим у случају хабитуалности у прошлости, те да пронађемо објашњења за евентуалне случајеве у којима се јавља разлика између српског оригинала и превода.

Кључне речи: темпорални кондиционал, кондиционал евентуалности, кондиционал ублажавања исказа, кондиционал цитирања, потенцијал

1. Увод

У српском језику потенцијал се сматра глаголским начином чија је примарна функција исказивање модалних значења. Међутим, он у нарацији, у циљу остваривања специфичних стилистичких ефеката као што су понављање или „неочекивани преокрет”, може имати и темпорално значење, то јест смешта реалну радњу на временску осу и по томе може бити еквивалентан индикативу³.

У француској лингвистици у погледу кондиционала мишљења су подељена: неки га сматрају начином а неки временским обликом. Међутим, у француском језику кондиционал има вредности и глаголског времена и глаголског начина (Лоз 2008: 98). У темпоралне употребе спадају оне где се кондиционал користи у слагању времена⁴, то јест када треба обележити постериорност у односу на моме-

1 tijana.asic@gmail.com

2 Овај рад урађен је у оквиру пројекта 178014 Министарства за просвету и науку.

3 Напоменимо да је у прошлости и императив имао временске функције (Станојевић и Ашић 2008)

4 Слагање времена не постоји у српском језику.

нат који је смештен у прошлости. Модалне употребе кондиционала су све оне у којима се њиме изражава транспозиција из стварног у хипотетичне светове: они могу бити потенцијални и иреални. У томе је он врло близак српском потенцијалу.

Циљ овог рада је не само да се опишу и анализирају различита значења и вредности које потенцијал има у српском језику у једном књижевном корпусу (којег чине романи Меше Селимовића, „Тврђава” и „Дервиш и смрт”) већ и да се објасни зашто је он каткад преведен француским потенцијалом, а каткад другим лингвистичким формама. Посебно питање је да ли је замена потенцијала у преводним еквивалентима резултат преводиоачеве жеље да се остваре одређени стилски ефекти.

Детаљни приказ и анализа примера нашег корпуса следи.

2. О потенцијалу у српском језику

Потенцијал се у нашим граматицама сматра глаголским начином (Станојчић и Поповић 1992; Пипер и др. 2005). Гради се од аориста помоћног глагола *бити* и радног глаголског придева, у чему се огледа прва разлика са кондиционалом, односно потпуно различита морфолошка структура у односу на кондиционал у француском језику.

Њиме се исказује већи број различитих модалних значења, а већина њих се може подвести под појам могућности, узет у најширем значењу. Треба нагласити да се често не може са сигурношћу утврдити унутар реченице о којем је модалном значењу реч, већ је за то потребан шири контекст. (Пипер и др. 2005) Такође, граница међу овим значењима није увек јасно повучена, тако да се може говорити само о томе које је значење претежније изражено.

Међутим, Танасић ипак врши поделу модалних значења на следеће типове (Танасић 2005): могућност, жеља, спремност за вршење неке радње, намера, увереност да ће се нека радња десити, претпоставка да ће се нека радња вршити, услов од којег зависи нека друга радња.

Напомињемо да је ова класификација далеко неодређенија од поделе модалних значења француског кондиционала, јер не почива ни на каквим прецизним параметрима. Ипак, модална значења српског потенцијала у највећем броју случајева преводе се француским кондиционалом, осим када је у питању изражавања намере. У том случају француски преводни еквивалент српског потенцијала јесте субјунктив (1)/инфинитив (2):

1. *Он много ради да би његова породица добро живела.* => *Il travaille beaucoup pour que sa famille vive bien.*
2. *Она много учи да би успела.* => *Elle apprend beaucoup pour réussir.*

Важно је напоменути да потенцијал може фигурирати и у протазима и у аподози хипотетичких реченица, за разлику од кондиционала који се јавља само у аподози:

3. *Када бих била птица летила бих искључиво по лепом времену.*
3.1 *Si j'étais un oiseau, je ne volerais que par beau temps.*

Истакнућемо још једну битну разлику између потенцијала и кондиционала у погледу модалних значења, а то је да се српски потенцијал не може јавити у модалној употреби „цитирања”, односно као журналистички кондиционал, о чему ће бити више речи у следећим секцијама.

2.1 Временске уиошребе пошенијала

Потенцијал се у одговарајућим контекстима може јавити и у временским употребама. Наиме, он се употребљава за обележавање процеса који се по неком реду понављао у прошлости и алтернира са перфектом несвршених глагола. Ивић ову употребу потенцијала (Ивић 1995: 43) донекле објашњава потребом да српски језик маркира опозицију „фактографско саопштавање понављања радње” – „емотивно представљање радње – евоцирање успомена – носталгичност” (идем, 44). Први начин саопштавања постиже се перфектом несвршених глагола, док се други начин саопштавања врши потенцијалом:

1. Он је њу сваког четвртика посећивао.
2. Он би њу сваког четвртика посећио.

Важно је нагласити да стилски ефекти нису једини разлог због којих се потенцијал користи за изражавање понављања у прошлости. Наиме, постоје свршени глаголи (попут нпр: *погнути*, *задрхтали*, *ушетали*, *кликнути*, *цикнути*) који немају своје несвршене еквиваленте који би означавали итеративност. Такође, Ашић истиче у својим радовима (Ашић 2007) да је потенцијал далеко погоднији од перфекта несвршених глагола за изражавање темпоралне прогресије у оквиру понављања у прошлости. Ово се најбоље види у временским реченицама за постериорност (које истовремено означавају и понављање). У њима је инструкција симултаности коју даје перфекат несвршених глагола у конфликту са инструкцијом временског везника, док се употребом потенцијала подвлачи темпорална прогресија:

3. ?Чим је улазио у учионицу, ђаци су се уишишавали.
4. Чим би ушао у учионицу, ђаци би се уишишали.

Реченице са потенцијалом за прошлост изражавају посебан вид хабитуалности – условљену хабитуалност:

5. Те јесени, после сваког нашег сусреша, летела бих од радосћи.

Иначе, хабитуалност (условљена или неусловљена) подразумева хомогену репартицију догађајног подинтервала (*летела бих од радосћи*) унутар главног интервала (*те јесени*). Условност је у овом случају прагматичка, односно мора се инферирати.

За неусловљену хабитуалност пре ће се у српском језику користити перфекат несвршених глагола:

6. Често сам плакала.

Напоменимо, такође, да потенцијал не може да изрази спецификовано нерегуларно понављање, нити понављање у интервалу који није нужно завршен пре момента говора, односно који је у деиктичкој вези са њим:

7. Тог лета шри пуша ме је/*би ме одвео на брдо.
8. До сада *би / је долазио у шест и петнаест по мене на факултету.
9. Летос *би/сам Душана свако појодне водила на Аду Међицу.

Иначе, потенцијал за понављање у прошлости у француском језику преводи се имперфектом о чему сведоче и примери из нашег корпуса чија анализа следи у секцији 4.

3. Каноничке употребе кондиционала у француском језику

У лингвистичкој литератури обично се наводе, анализирају и пореде следеће основне употребе кондиционала:

- 1) Темпорални кондиционал
- 2) Кондиционал евентуалности (хипотезе)
S'il faisait beau demain, nous irions pique-niquer.
- 3) Кондиционал ублажавања исказа/учтивости
Je voudrais parler à M. le Directeur.
- 4) Кондиционал цитирања (журналистички и полемички)
Le premier ministre aurait démissionné.

3.1 Темпорални кондиционал

Француски кондиционал постао је у последњих десетак година изузетно важан и лингвистички занимљив предмет језичких студија и истраживања. Једно од најактуелнијих и најзначајнијих питања јесте да ли кондиционал треба сматрати посебним начином или временом индикатива. То питање је у литератури послужило као иницијална каписла за расправе између оних који тврде да је кондиционал у француском глаголски начин и оних који тврде да је он глаголско време. У том смислу могу се издвојити два основна приступа семантици кондиционала.

Први би се могао назвати аспектуално-темпоралним приступом. Његови поборници су Ветерс, Вет и Гослен (Дендал 2001). Други приступ семантици кондиционала је модалан. Његови представници су: Мешлер и Ребул, Корзен и Нолке (Дендал 2001).

Према Ветерсу, Вету и Гослену (Ветерс 2001; Вет 1994; Гослен 2005) кондиционал, као глаголско време, дефинише се уз помоћ рајхенбаховских временских координата⁵ које иначе служе за дефиницију глаголских времена. Потом, његове временске употребе објашњавају се импрефективном компонентом (подсетимо се да се кондиционал гради од футуралне основе и наставака за имперфект) као и футуралном. Наиме, француски кондиционал се у морфолошком (иста основа) а и у значењском смислу подудара са простим футуром. Њихова темпорална вредност огледа се у изражавању постериорности. Међутим, за разлику од футура који будући да означава постериорност у односу на тренутак говора (С) припада првом темпоралном систему који се везује за презент (Вет 1994; Вет и Камперс-Мане 2001), кондиционал припада другом темпоралном подсистему који се формира полазећи од имперфекта (Бенвенист 1966). Релевантан тренутак временског одмеравања није С, него тренутак туђе садашњости С*. Тренутак туђе садашњости је тачка на временској оси антериорна моменту говора у коју се говорник у нарави фиктивно премешта и из које сагледава прошлост односно будућност (Станојевић и Ашић 2008: 156).

Дакле, употреба кондиционала подразумева корелацију са неким прошлим глаголским временом који ће тачку из које се посматра будућност померити у прошлост. У рајхенбаховском моделу темпорална структура кондиционала презента била би: С*-РЕ⁶.

5 То су моменат говора С, моменат догађаја Е и референцијална тачка Р (Станојевић и Ашић 2008: 54)

6 Што је потпуно аналогно темпоралној структури футура: С-РЕ.

У савременој литератури, када се говори о временским употребама кондиционала, издвајају се његова субјективна и објективна употреба. (Корзен и Нолке 2001: 132)

Субјективни временски кондиционал јавља се у индиректном (пример 1) или слободном индиректном говору (пример 2). Наратор-локутор употребом индиректног говора саопштава да актери приповести (тј. индивидуе о којима наратор говори у тексту) изричу будуће догађаје не изјашњавајући се о њиховој реализацији, тј. да ли се догађај заиста одиграо или не. Напомињемо да тачка гледишта није објективна нараторова-локуторова, већ субјективна - будући догађаји сагледавају се из перспективе јунака приповести (С*). Управо захваљујући томе добија се ефекат унутрашње фокализације.

1. *Elle dit qu'elle viendrait bientôt.*

1.1 Рекла је га ће ускоро доћи.

2. *Je me taisais. Elle n'arriverait jamais.*

2.2 Ђушао сам. Неће никада стићи, помислио сам.

Објективни временски кондиционал назива се још и историјским. Будућност у прошлости овде се представља другачије него у индиректном говору. Наратор кондиционалом уводи реализован догађај који је постериоран у односу на неки прошли тренутак (С*). Међутим, битно је истаћи да тај догађај није био нужно пројектован (тј. замишљен) у том моменту. И овде је неопходно увести С* али се тај тренутак у овом случају не може тумачити као тачка гледишта неког јунака приповести, већ пре као „судбина”, којом је унапред одређен ток догађаја (Корзен и Нолке 2001). Међутим за разлику од субјективног кондиционала овде је релевантан и локуторов тренутак говора С, будући да се реченицом исказује да се догађај заиста и одиграо пре С.

3. *Margarete entra à Ravensbrück le 2 août 1940. Elle n'en sortirait pas avant avril 1945.*

3.1 Маргаретиа је ушла у Равенсбрук 2.августиа 1940. Огајиле неће изаћи пре априла 1945.

Логично је да овај кондиционал можемо заменити аористом, историјским футуром, а некад чак и питорескним имперфектом или историјским презентом. (Станојевић и Ашић 2012: 70)

3.2 Кондиционал евенџуалности (хипотезе)

Уопштено говорећи, модалне употребе глаголских времена су оне које се не могу објаснити путем рајхенбаховских темпоралних координата С, Е и Р, будући да функција глаголских времена у овом типу употреба није темпорална локализација догађаја у односу на моменат говора. (Станојевић и Ашић 2012: 68) У француским граматикама се под модалним подразумевају све оне употребе у којима глаголска времена немају темпоралну вредност која им се приписује као базична (Ригел и др. 1994).

Кондиционал евенџуалности најчешће се јавља у аподози⁷ хипотетичких реченица са протазом уведеном везником *si* (пример 1). Иако је синтаксички

⁷ Српски потенцијал се може наћи и у аподози и у протазима, док француски кондиционал не може фигурирати у протазима.

подређена аподози, протаза семантички условљава стање ствари означено аподозом. Другим речима, садржај протазе интерпретира се као услов који, ако се реализује, имплицира истинитост пропозиционалног садржаја аподозе. Тако се у примеру 1 истинитост пропозиционалног садржаја *si*-клаузе, представља као евентуално остварива, тј. могућа, а истинитост друге пропозиције, условљава се истинитошћу прве.

Кондиционал се у систему *si*-клауза може употребити са имперфектом и плусквамперфектом производећи тада три значењска ефекта: 1. значење потенцијала (као у примеру 1), 2. значење иреалне хипотезе (као у 2) и 3. тзв. контрафактуелно⁸ значење (пример 3):

1. *S'il faisait beau demain, nous irions pique-niquer.*

1.1 *Каг би суџра било лепо време, оџишли бисмо на пикник.*

2. *S'il avait compris ce roman, il parlerait autrement.*

2.1 *Да је био разумео роман, зговорио би друкчије.*

3. *Je le ferais si j'étais toi.*

3.1 *Урадио бих то да сам био на њивом месту.*

Кондиционал евентуалности може се јавити и у независним јукстапонираним реченицама за изражавање хипотезе (4). За разлику од *si*-клауза, овде се хипотетичко значење добија употребом кондиционала у обе клаузе, у којима прва одговара протазе хипотетичке реченице (тј. изражава услов реализације радње у другој клаузи). Напоменимо да се српски потенцијал не може употребити у оваквим конфигурацијама.

4. *Tu viendrais, nous irions au zoo.*

4.1 *Каг би дошао/Ако дођеш, ићи ћемо у зоолошки врш.*

Овај тип кондиционала налазимо и у одређеним концесивним и компаративним контекстима које нећемо представити (нису од значаја за рад), али истичемо да он у свим до сада представљеним контекстима (тј. без обзира да ли је протаза експлицитна или није) има једно константно значење, које би се могло описати као нека врста измештања из актуелног у могуће светове приликом евалуације истинитости реченице.

3.3 Кондиционал ублажавања исказа/учиљивости

Говорно лице употребом кондиционала може умањити илокуцијску снагу свог исказа, фиктивно се дистанцирајући од садашњег тренутка и контекста у којем саопштава неку молбу или захтев. (Станојевић и Ашић 2012: 72) На тај начин постиже се ефекат учтивости при изражавању неке жеље (1), молбе (2), савета или прекора (3), или пак неслагања са саговорником (4):

1. *J'aimerais vivre à Paris.*

1.1 *Волео бих да живим у Паризу.*

2. *Je voudrais parler à M.le Directeur.*

2.1 *Молим Вас, желео бих да разговарам с директором.*

⁸ У питању је најјачи вид иреалности.

3. *Vous auriez dû approfondir cette question.*

3.1 *Требало је да продубиће питање.*

4. *Je ne dirais pas comme ça.*

4.1 *Не бих то тако рекао.*

Овај тип кондиционала граматике издвајају као засебан тип модалних употреба.

Међутим, кондиционал ублажавања могао би се третирати као подтип хипотетичког кондиционала са имплицираном протазом типа: « *si vous me permettez de vous demander / suggérer / conseiller / dire ...* » (Станојевић и Ашић 2012; Ригел и др 1994)

3.4 *Кондиционал цићирања (журналистички и полемички)*

У лингвистичкој литератури овај тип кондиционала познаје бројна термилошка решења, а ми се опредељујемо за термин „журналистички кондиционал” (Абуда 2001: 278). У француском језику јако је заступљен у журналистичком дискурсу, али се може јавити и у историјском и научном (Кронинг 2002: 561). Наиме, у питању су употребе кондиционала којима се говорно лице ограђује од извора информације коју преноси саговорнику (пример 1). Пошто дотична информација није проверена, локутор употребом кондиционала саопштава да он лично не сноси одговорност за њену истинитост. Овај тип употреба српски потенцијал не познаје нити може изразити ефекте које производи француски кондиционал. Превод журналистичког кондиционала представља дакле проблем и никада се у српском језику неће превести конфигурацијом *би + радни глаголски придев*. Да бисмо изразили поменута значења и ефекте журналистичког кондиционала, у српском језику употребићемо парафрастичне изразе попут: *наводно, изгледа да, према неким изворима* и сл. (пример 1.1)

1. *Le premier ministre aurait démissionné.*

1.1 *Премјер је, наводно/према неким изворима, дао оставку.*

4. *Анализа примера*

У овој секцији упоређујемо примере из романа „Тврђава” и „Дервиш и смрт” и њихове француске предводне еквиваленте и обрађујемо начине на који је српски потенцијал преведен на француски језик.

4.1 *Различита синтаксичка решења*

Француски преводи наведени у овој секцији не садрже кондиционал ни класичне погодбене конструкције али имплицитно исказују погодбене реченице, односно модално значење се мора прагматички инферирати. Овде се у протазу уместо модалног имперфекта користи препозиционална синтагма *sans lui* док се у аподози задржава кондиционал.

1. *Разлећјели бисмо се на све стране, као из праћке избачени, кад њега не би било. (Тврђава, 49.стр.)*

1.1 *Sans lui, nous partirions dans tous les sens, comme propulsés par une fronde. (La Forteresse, p.64)*

Слична ситуација је и у другом примеру, односно релативна реченица са потенцијалом преведена је препозиционалном синтагмом. У српском језику тако је нагласак на могућем а у француском на постојећем које се лако, механизмом инференце, може претворити у потенцијално:

2. *Од свега што бих могао да мислим и осјећам, ја се, ево, стиђим сам себе.* (Тврђава, 75.стр.)
- 2.1 *De pensées et de sentiments il ne me reste que la honte et l'humiliation.* (La Forteresse, p.110)

4.1.1 Инфинитив

У следећим примерима уместо кондиционала, употребљен је инфинитив за изражавање модалног значења које носи потенцијал у примерима на српском језику:

1. *Много волиш мајку?*
Како је не би волио! (Дервиш и смрт, 358. стр.)
- 1.1 – *Tu aimes beaucoup ta mère ?*
– *Comment ne pas l'aimer ?* (Le Derviche et la mort, p. 368)
2. *Али зашто бих кваро њену наивну слику? Зашто јој не бих изгледао како ме она види?* (Тврђава, 77. стр.)
- 2.1 ... *mais à quoi bon gâter cette image naïve ?*
Pourquoi lui enlever ses illusions ? (La Forteresse, p. 113)

Примећујемо да се у горе наведеним примерима наш потенцијал, односно француски инфинитив налазе у интерогативним и екскламативним моделима реченица. Управо се инфинитив у француском језику јавља често са модалним значењема у поменути типовама реченицама (реторичким питањима) и због тога је његова употреба уместо кондиционала као еквивалента српском потенцијалу сасвим легитимна. Напоменимо да сама идеја потенцијалности не постоји у инфинитиву, али да се због његове неутралности према стварној реализацији радње може инферирати.

4.1.2 Деташирани придев

Занимљиви су случајеви, а и чести у нашем корпусу, у којима је српски потенцијал, уместо глаголом у кондиционалу, преведен деташираним придевом у француским преводним еквивалентима. Напоменимо да деташирани придев има синтаксичку и семантичку вредност пропозиције.

1. *Помоћи ћу ти у ономе што желиш, да те не заборави, пред смрт. А ти наговори кадију да пусти хаџи-Синанудина. Друкчије се не надај ничему. Нудим ти споразум, највише би теби користио.* (Дервиш и смрт, 303. стр.)
- 1.1 – *Je t'aiderai à réaliser ton désir qu'il ne t'oublie pas au moment de mourir. Toi, persuade le cadi de relâcher hadji-Sinanudin. Autrement tu n'as rien à espérer. Je te propose un arrangement, avantageux surtout pour toi.* (Le Derviche et la mort, p. 304)

Овде се модално значење деташираног придева изводи не само из његове синтаксичке позиције већ и из значења претходне реченице: споразум о ком се

ради није на снази већ је понуђен тако да се његове особине могу односити само на домен потенцијалног.

4.1.3 Посебан случај

Издвојили бисмо врло интересантан пример преводилачког решења. Наиме, значење потенцијала модалног глагола *моћи* изражено је у француском преводном еквиваленту помоћу глагола мишљења *penser* у индикативу презенте. Употребом глагола мишљења у француској верзији избегнут је директан одговор (говорник исказује субјективно мишљење а не објективну неминовност). Говорник на тај начин ублажава илокуцијску снагу свог говорног чина. Исту прагматичку функцију има и модални обрт. Идеја модалности изражена је српским потенцијалом који је метајезички употребљен: он се односи на могућност да употреби одређени придев (*хитан*) у вези са датом појавом. Наравно све је ово у вези са стратегијама деловања на саговорника.

1. – *Зар је посао толико хитан ?*
– *Могло би се рећи и да је хитан.* (...) (*Дервиш и смрт*, 339. стр.)
- 1.1 – *L'affaire est-elle donc si urgente ?*
– *Le le pense...* (*Le Derviche et la mort*, p. 347)

4.1.4 Потенцијал и модални глалол « *pouvoir* »

1. Али сам ја рекао да никако не могу *пошћити* Пире-Војводу, *пошћити* ми је овдје, без *њега* бих био као без руке, на чему ми се он захваљује. (*Дервиш и смрт*, 347. стр.)
- 1.1 *Je ne pouvais pas plus me passer de Piri-Voïvoda que de mon bras droit – ce dont il m'était bien obligé.* (*Le Derviche et la mort*, p. 356)

Ово преводилачко решење може се објаснити само ако се узме у обзир значењска порука исказа у целини. Наиме, пример 1 представља имплицитну хипотетичку реченицу, односно предлошка синтагма *без њега* може се тумачити као протаза (*Када бих био без њега*) чија је аподоза експлицитно дата *био бих као без десне руке*. У француском преводу јавља се сасвим другачија синтаксичка конструкција – иста идеја преноси се путем поредбене реченице са глаголом *моћи* који у негативном облику уз глагол *se passer* (*лишићти се*) означава идеју неопходности.

У следећем случају потенцијал фигурира у посебној врсти консекутивне реченице – њиме се имплицитно указује на нечију способност (односно могућност да буде у одређеном психолошком стању) која зависи од одређеног фактора (година старости). У француском примеру заступљен је модални глагол *pouvoir* (*моћи*) у инфинитиву којим се такође изражава идеја *бићти у стању да...* :

1. *Четирдесет ми је година, ружно доба: човек је још довољно млад да би имао жеља.../ да може имаћти жеља...* (*Тврђава*, 26. стр.)
- 1.1 *J'ai quarante ans, c'est un mauvais âge : l'homme est encore assez jeune pour pouvoir avoir des désirs...* (*La Forteresse*, p.14)

4.1.5 Темпорални пошеницијал

Будући да, као што смо већ у уводном делу објаснили, временски потенцијал у српском служи за представљање прошле хабитуалности једино могуће преводилачко решење за њега је француски имперфект:

1. *А ја бих понекад устиао само да проходам шиј соби, и оиети легао...* (Тврђава, 78. стр.)
 - 1.1 *Je me levais parfois pour faire quelques pas dans la chambre, puis je me recouchais.* (La Forteresse, p. 116)
2. *Можда чак не би ни дошао да није требало да му исплатим његову мјесечну награду, а сада би обично доносио вијести за које је сматрао да су важне.* (Дервиш и смрт, 350. стр.)
 - 2.1 *Il ne serait peut-être même pas venu si je n'avais dû lui donner son salaire du mois. C'était le temps où il avait l'habitude de m'apporter les nouvelles qu'il jugeait importantes.* (Le Derviche et la mort, p. 359)

У првом примеру јасно је због присуства адверба *parfois* (понекад) да се ради о имперфекту понављања а не прогресивности. Управо због тога што имперфект овде заправо означава две свршене радње које су се понављале у прошлости међу њима је могуће инферирати временску прогресију.

У другом примеру је у француском преводу идеја понављања истакнута изразом *avoir l'habitude* (имати навик).

4.1.6 Представљање имагинарног света

1. *Али ми се одједном учинила нагасве занимљива могућношћ да нестане сила теже, и да све почне...Несћало би кривих и правих, остало би само лебдење. Летјеле би и џамије, сокаци, гробља, дрветиа, куће, уселио бих се у једну са својом женом, чврстио бих је држао у загрљају, да ми је васионски вихор не однесе, и били бисмо срећни (...) ни рати више не би био могућ...* (Тврђава, 49. стр.)
 - 1.1 *Mais il me vint soudain une idée que je trouvai suprêmement séduisante: j'imaginai que...Il n'y avait plus de coupables, plus de justes, plus rien que ce vol sans but. Volaient les mosquées, les rues, les cimetières, les arbres, les maisons, je m'installais dans l'une d'elles, seul avec ma femme, je la serais dans mes bras pour que le tourbillon universel ne me la prenne pas, et nous étions heureux...La guerre n'était plus possible...* (La Forteresse, p. 64)

У српској верзији глаголи су у независним реченицама у потенцијалу и служе за опис нестварног света кога наратор замишља. Употреба имперфекта у француском преводу објашњава се чињеницом да дати предикати припадају реченицама које се морају сматрати комплетивним у односу на глагол *imaginer* (замишљати), чак и онда кад делују као независне; на овај начин постигнут је један облик унутрашње фокализације – читалац улази у приповедачеву свест и посматра слике које се нижу у њој.

4.1.7 Финалне реченице

У финалним реченицама у српском језику фигурира потенцијал (јер наш језик не познаје ниједан други начин за изражавање неактуализованог), док је у

француском језику употребљен субјунктив онда када субјекти нису идентични, док се онда када јесу употребљава инфинитив.

Ваља истаћи да је ово једини случај где се наш потенцијал може заменити перфективним презентом.

1. *Затворио сам очи, покушавајући да се пошћуно опустим, да би се и она успавала мојим миром.* (Тврђава, 69. стр.)
- 1.1 *Je fermai les yeux et tâchai de me détendre tout à fait afin que mon calme l'endormît.* (La Forteresse, p. 100)

4.1.8 Слободни индиректни говор

С обзиром на чињеницу да су оба Мешина романа написана у *ја*-форми и припадају жанру психолошке драме, у њима се јављају бројни случајеви феномена слободног индиректног говора. Ваља напоменути да у српском језику није једноставно препознати поменути феномен, за разлику од француског језику који поседује лингвистичке маркере (пре свега у домену изражавања темпоралности) за јасно издвајање слободног индиректног говора.

Представљамо примере у којима се управо модалношћу сугерише постојање слободног индиректног говора у српској верзији:

1. *Тада је неко покуцао на вратима. Ко би могао да буде? Никој нисмо очекивали.* (Тврђава, 40. стр.)
- 1.1 *C'est alors que l'on frappa à la porte. Qui était-ce? Nous n'attendions personne.* (La Forteresse, p. 49)

У српском примеру јавља се питање са модалним глаголом у потенцијалу. Оно нас наводи на помисао да аутор преноси јунакова размишљања из којих произилази питање које он себи поставља. Ваља напоменути да би исто питање ако би у њему био употребљен само индикатив глагола бити (*Ко је то?*) пре звучало као део управног говора.

У француском примеру чињеница да је глагол *être* (*бити*) у имперфекту указује на то да се ради о преношењу тока мисли субјекта свести, односно о слободном индиректном говору.

4.1.9 Структура хипотетичких реченица

У овој подсекцији желимо да истакнемо чињеницу, која је већ позната у лингвистичкој литератури, а која се тиче образовања хипотетичких реченица. Наиме, у српском језику у погодбеним реченицама потенцијал се може јавити и у протазу, док се у француском језику кондиционал искључиво употребљава у аподози. Издвајамо из корпуса примере у којима се може уочити поменута констатација:

1. *Шта би се десило кад би ових нестало?* (Дервиш и смрт, 305. стр.)
- 1.1 *Que se passerait-il s'ils disparaissaient ?* (Le Derviche et la mort, p. 307)

Намеће се питање зашто није могуће употребити кондиционал, као што је случај са потенцијалом, и у протазу у хипотетичким реченицама. Покушаћемо да дамо објашњење позивајући се на Ветерса. (Ветерс 2001). Наиме овај лингвиста објашњава да се време у протазу не односи на догађај Р (ако Р, Q) већ на мета-процес који одговара могућности да се Р оствари. Дакле, кондиционал се не

употребљава после везника *si* у хипотетичким реченицама зато што ствара дистанцу која је инкомпатибилна са инструкцијом *si* - реченица, а то је „говорник исказује свој став о истинитој вредности P”. Чињеница да се у српском у протази може јавити потенцијал како за исказивање иреалности у садашњости (*Како бих била ишшица, не бих живела у кавезу*) тако и за изражавање слабе могућности у будућности (*Ако би он успео да брзо заврши шај њосао, сви би били задовољни*) сведочи о томе да је у нашем језику носилац значења хипотетичности глаголски начин, а не употребљени везник.

5. Закључак

Сва модална значења потенцијала у српском језику, изузев изражавања финалности, могуће је исказати француским кондицијалом. Темпорално значење нашег потенцијала – хабитуалност у прошлости – мора се превести француским имперфектом јер француски кондиционал означава постериорност у односу на референцијални моменат у прошлости. Такође, ваља истаћи чињеницу да се наш потенцијал у интерогативним контекстима (пре свега у реторичким питањима) може превести француским инфинитивом који такође представља неактуализовану радњу.

Преводни еквивалентни модалног потенцијала у којима није употребљен кондиционал представљају само стилске варијанте, али показују да се модална значења не морају увек експлицитно исказати. Остаје још да се подробније испитају контексти у којима потенцијал и кондиционал преносе деонтичко значење, односно контексти у којима они преносе епистемичко значење модалног глагола *моћи*.

Литература:

Абуада 2001: L. Abouda, Les emplois journalistique, polémique et atténuatif du conditionnel. Un traitement unitaire, in Dendale P. et Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz : Recherches linguistiques 25, 277–294.

Аје 2002: P. Haillet, *Le conditionnel en français. Une approche polyphonique*, Paris : Ophrys.

Ашић 2007: Т. Ашић, С оне стране потенцијала, у: Зборник 36. *Међународног сасијанка славистија у Вукове дане*, Београд, 137–151.

Бенвенист 1966: E. Benveniste, *Problèmes de la linguistique générale*, Tome I, Paris : Gallimard.

Дендал 2001: P. Dendale, Les problèmes linguistiques du conditionnel en français, in :

Dendale P. et Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz : Recherches linguistiques 25, 7–18.

Гослен 2005: L. Gosselin, *Temporalité et modalité*, <<http://lidifra.free.fr/files/T&M%20III-2%20conditionnel%20journalistique.pdf>>, 12.08.2013.

Гудурић 2007: S. Gudurić, Modalne vrednosti prezenta i imperfekta u francuskom jeziku – njihova upotreba u protazama na si i ekvivalenti u srpskom, *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 365–376.

Ивић 1995: М. Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд: Библиотека XX век.

Клајн 2005: И. Клајн, *Грамаишка српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Корзен и Нолке 2001: H. Korzen et H. Nølke, Le conditionnel : niveaux de modalisation, in Dendale P. et Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz : Recherches linguistiques 25, 125–146.
- Кронинг 2002: H. Kronning, Le conditionnel « journalistique » : médiation et modalisation épistémiques, *XVème congrès de romanistes scandinaves*, 561–575.
- Лоз 2008: A. Lauze, Le conditionnel : forme temporelle ou atemporelle ? , in : *Communication, lettres et sciences du langage*, Université Paul Valéry, 92–106.
- Мартен 1992: R. Martin, *Pour une logique du sens*, Paris : PUF.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер и др, *Синтакса савременога српског језика*, Београд : Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Ригел и др.1994: M. Riegel et al, *Grammaire méthodique du français*, Paris : PUF.
- Станојевић и Ашић 2008: V. Stanojević i T. Ašić, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Станојевић и Ашић 2012 : V. Stanojević i T. Ašić, O modalnim upotrebama kondicionala u francuskom i potencijala u srpskom jeziku, *Srpski jezik XVII*, 65–79.
- Станојчић и Поповић 1992: Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Граматишка српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола, у: Пипер и сарадници, *Синтакса савременога српског језика: једноставна реченица*, Институт за српски језик САНУ, 7 Београдска књига, Матица српска, Београд – Нови Сад, 345–476.
- Вет 1994: C. Vet, Future tense and discourse representation", in: *Tense and Aspect in Discourse, Trends in Linguistics, Studies and Monographs 75*, ed by Co Vet, Carl Veters, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Вет и Камперс-Мане 2001: C. Vet i B. Kampers-Mahne, Futur simple et futur du passé: leurs emplois temporels et modaux, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz, Recherches Linguistiques 25.
- Ветерс 2001: C. Veters, Le conditionnel : ultérieur du non-actuel, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz, Recherches Linguistiques 25.

DIFFERENT MEANINGS OF THE POTENTIAL (CONDITIONAL) IN MEŠA SELIMOVIĆ'S NOVEL "THE FORTRESS" AND "THE DERVISH AND DEATH" AND ITS TRANSLATION EQUIVALENTS IN FRENCH

Summary

In this paper we describe and analyze the different meanings and values which the potential (which is considered as a verbal mood and a verbal tense by recent theories) has in Meša Selimović's novel "The Fortress" and "The Dervish and Death". Particular attention is paid to the so-called relations between the temporal and modal potential, as well as to the cases in which these two meanings overlap, which suggests a link between modality (system of "the possible worlds") and futurity (the posteriority in relation to the moment of speech).

In the contrastive part, starting from the Serbian literary text, we try to determine whether the Serbian potential has always been translated by the French conditional, unless it is the case of the habituality in the past, and to find explanations for the cases where there is a difference between the original and the French translation.

Keywords: temporal conditional, hypothetical conditional, conditional attenuation, journalistic conditional, potential

Tijana Ašić
Milana Dođig

Веран Ј. Станојевић¹
 Филолошки факултет
 Универзитета у Београду
 Катедра за романистику

ТРЕТМАН ВИШЕЗНАЧНОСТИ НА ПЛАНУ ТЕМПОРАЛНОСТИ: ПЕРФЕКАТ У ФРАНЦУСКОМ И У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду дефинишемо значење и испитујемо услове преводне еквиваленције француског и српског перфекта, ослањајући се на Ветов приступ темпоралној семантици, по којем се свако глаголско време дефинише путем три параметра, а то су: позиција временске перспективе, темпорална локализација и аспектуална информација. Вишезначност перфекта у оба језика третирамо као облик граматичке полисемије, те дајемо одвојене дефиниције за догађајни и за резултативни перфекат. Уз то, у српском посебно дефинишемо значење имперфективног перфекта, при чему претпостављамо да имперфективност има утицаја на однос између радње и момента перспективе, што у систем инкорпорирамо постулирајући две верзије антериорности – тзв. јаку и слабу антериорност. Услове преводне еквиваленције француског и српског перфекта испитујемо полазећи од претходно издвојених семантичких својстава ових облика.

Кључне речи: вишезначност, перфекат, глаголски вид, српски језик, француски језик, семантика, превођење

1. Увод

Приступи значењу финитних глаголских облика, засновани на Рајхенбаховој идеји да се њихов основни семантизам може дефинисати релацијама између временских координата (S, E, R)³, показали су се веома плодносно у проучавању темпоралних и аспектуалних значења. За разлику од изворне Рајхенбахове теорије (Рајхенбах 1947), по којој се временске координате третирају као тачке, у савременим, тзв. неорајхенбаховским приступима, оне се третирају као интервали (Хинричс 1986; Смит 1991; Клајн 1994; Веркаул и др. 2004, Молендијк 1990; Камп и Рајл 1993; Сварт 1998; Станојевић и Ашић 2008, поред осталих). Са временским координатама као тачкама било је могуће дефинисати темпоралну, али не и аспектуалну семантику глаголских облика. Неорајхенбаховски приступи, пак, омогућили су експлицитно представљање и видске информације при третману реченичног значења.⁴

¹ veranva@gmail.com

² Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178014, *Динамика стурктура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

³ S по конвенцији означава моменат говора, E моменат догађања (тј. временски интервал који заузима радња), а R референцијални моменат, тј. перспективу из које се посматра глаголска ситуација.

⁴ Основна идеја је да се глаголска времена дефинишу што експлицитније, како би се хипотезе о њиховом значењу могле лакше тестирати и евентуално оповргавати, али и да би се на основу јасних критеријума могли поредити темпорални системи различитих језика. Методолошки, не-

Дефинисање значења глаголских облика подразумева бар два типа информација, а то су: 1. Темпорална локализација глаголске радње, тј. место на временској оси које заузима глаголска радња у односу на моменат говора или неки други временски репер и 2. Начин на који глаголски облици представљају радњу (као завршену целину или у некој од фаза њене реализације). Другим речима, сваки лингвистички третман семантике глаголских облика у природним језицима подразумева да се дефинишу бар темпорална и аспектуална димензија њиховог значења. Овим последњим се - у новијим истраживањима, почев од осамдесетих година XX века, додаје и тзв. дискурзивна значењска димензија, тј. у обзир се узимају и информације које се, поред осталог, тичу разлика у осетљивости глаголских времена на хронолошки редослед њима означених радњи (в. Камп и Рорер 1983; Камп и Рајл 1993).⁵

Циљ овог рада је да, применом једног неорајхенбаховски конципираног приступа темпоралном значењу глаголских облика, што експлицитније опишемо значење француског и српског перфекта као облика који, будући вишезначни, подразумевају да се формално представе две релевантне интерпретације које се им се приписују - а то су резултативност и догађајност. Такође, морфологизованост глаголског вида у српском захтева да се на одговарајући начин третирају две видске варијанте српског перфекта (перфективни и имперфективни перфекат)⁶, па би – с обзиром на различите начине кодирања глаголског вида у француском и у српском – предложени модел могао отворити и нове перспективе у контрастивним проучавањима темпоралних система двају језика. Наиме, пошто је у француском глаголски вид граматичка, а не деривациона категорија као у српском, разлике у кодирању видске информације требало би да буду директно видљиве из предложених семантизама француског и српског перфекта, а узајамна преводивост ова два глаголска времена - на одређени начин лимитирана. А разматрање услова под којима су, *ceteris paribus*, француски и српски перфекат узајамно преводиве форме, засниваће се на претходно дефинисаним својствима ових облика, што ће бити још један од циљева нашега рада.

2. Како третирати вишезначне глаголске облике?

Познато је да се неким француским глаголским облицима приписује више од једне интерпретације зависно од контекста. Тако се за перфекат и плусквамперфекат каже да могу означавати догађајност (тј. антериорност) или резултативност. Примери 1) и 2) у перфекту, односно 3) и 4) у плусквамперфекту, разликују се у значењу догађајности (1 и 3), односно резултативности (2 и 4) двају глаголских форми:

- 1) Hier, il est sorti avec des amis.
- 2) Il est sorti. (=il est dehors)
- 3) La veille, il était sorti avec des amis.

орајхенбаховски приступи темпоралном значењу су минималистички, што значи да се при описивању функционисања глаголских облика у природним језицима оперише минималним бројем параметара, тј. временских координата, и релација међу њима, који су искључиво емпиријски мотивисани.

5 Наиме, поред временске и аспектуалне информације потребно је објаснити и зашто се, на пример, низ реченица *Марко њаде. Јован га гурну.*, осећа као мање природан од низа *Марко је њао. Јован га је гурнуо.* – односно, зашто је аорист осетљивији од перфекта на редослед њиме уведених радњи.

6 Тј. перфекат свршених и перфекат несвршених глагола.

- 4) Il était sorti quand nous sommes arrivés. (=il était dehors quand nous sommes arrivés)

Догађајна интерпретација значи да је комуникативни акценат на радњи, а не на евентуалним последицима радње у референтном моменту (тј. у моменту говора са перфектом, односно у неком моменту прошлости са плусквамперфектом). Резултативна интерпретација значи да је у референтном моменту на снази резултат, тј. последица извршене радње, што у примеру 2) значи да је у моменту говора индивида означена субјекатском заменицом *il (он)* напољу⁷, а у примеру 4) да је у моменту прошлости уведеном временском клаузом *quand nous sommes arrivés* (кад смо стигли) на снази иста последица радње означене глаголом *sortir* (изаћи).

Како третирати ове две интерпретације? Да ли као засебна значења, или као употребне вредности, тј. контекстуално индуковане значењске ефекте? Теоријски посматрано, могуће су две опције: а) Резултативност и догађајност третирати као различита, али међусобно повезана значења, дакле као специфичан вид граматичке полисемije или б) третирати их као контекстуално изводиве интерпретације из једног општијег, јединственог семантизма, што подразумева моносемичан третман ових облика. Оба приступа имају своје пропоненте. Тако се, за полисемичан приступ залажу, поред осталих, Вет (2008, 2010), Веркаул и др. (2004), Декле и Генчева (2003), Гослен (1996), Реваз (1996), док моносемичну тезу заступају, поред осталих, Молендијк и Сварт (2002), Барсело и Брес (2006), Станојевић и Ашић (2008). Имајући у виду аргументе који иду у прилог полисемичном приступу (Станојевић 2014) ми ћемо, у овом раду, француски и српски перфекат анализирати као вишезначна времена, чије се релевантне интерпретације (догађајност и резултативност) дефинишу као засебна значења.⁸ Такав приступ омогућиће нам да прецизније сагледамо разлике између поменутих облика као и да дефинишемо услове њихове преводне еквиваленције, што је, као што смо рекли у уводу, један од циљева овог рада.

3. Перфекат у темпоралном систему француског језика

Систем француских глаголских времена, може се, по Вету (Вет 2008), генерисати путем шест семантичких обележја, која дају информације у погледу: 1. Позиције временске перспективе из које се радња посматра, 2. Временске локализације глаголске радње и 3. Фазе глаголске радње на којој је комуникативни акценат. Свако обележје у Ветовом систему формално се изражава путем одговарајућег оператора на морфосемантичком интерфејсу, при чему сваки оператор има граматички или граматикалозан израз у неком сегменту глаголских облика, а то су: флексиони наставци, комбинације помоћног глагола и партиципа, или временске ознаке.

⁷ Или, напросто, није код куће.

⁸ Један од аргумената за несводивост једног значења на друго биле би различите импликације реченица: 1. *Марко је данас изашао у 9 сати* и 2. *Марко је изашао*. Наиме, прва реченица имплицира „Марко је био код куће пре 9 сати”, али не и „Марко (сада) није код куће”, док друга реченица имплицира „Марко (сада) није код куће”, али не и „Марко је био код куће пре 9 сати”. Ове, супротне импликације сигнализују су да се догађајност не може изводити из резултативности, али и обрнуто, тј. да се резултативност не може изводити из догађајности, из чега следи закључак да су резултативност и догађајност различита значења перфекта, зависна од контекста.

Следећи оператори су релевантни за опис темпоралног система француског језика: PRÉS, PASSÉ, ANT, POST, REZ, PROSP. Прва два оператора (PRÉS, PASSÉ) изражавају позицију временске перспективе, која може бити у моменту говора (PRÉS) или у прошлости (PASSÉ). Оператори ANT и POST сигнализују временску локализацију, тј. позицију глаголске радње у односу на временску перспективу (P), тако да радња може претходити (ANT) или следити (POST) моменту P. Оператори PROSP и RÉС изражавају аспектуалну информацију. Први оператор (PROSP) сигнализује да је акценат на фази која претходи реализацији радње, док други указује на значење резултативности (RÉS), тј. на фазу која следи финалном моменту глаголске радње. Морфолошки израз ових оператора дефинишу правила изражавања под А):

А) Правила изражавања оператора у француском:

1. PRÉS : одсуство имперфекатске морфологије⁹ или временске ознаке -R-¹⁰;
2. PASSÉ: присуство имперфекатске морфологије.
3. ANT: *avoir/être* + партицип перфекта¹¹ или аористни наставци;
4. POST: временска ознака -R- или полупомоћни глагол *aller* + инфинитив.
5. PROSP : полупомоћни глагол *aller* + инфинитив;
6. RÉС : помоћни глагол *avoir/être* + партицип перфекта

Одсуство неког од оператора за временску локализацију и за аспектуалну информацију, тј. одсуство њиховог морфолошког израза одговара тзв. нултом оператору ∅. Нулти оператор значи да нема морфолошког израза који би сигнализовао неко од поменутих значења.

Ако моменат перспективе означимо симболом P¹², моменат говора са S, а догађај¹³ са E, онда ће интерпретација наведених оператора бити као у А'):

А') Интерпретација оператора у француском:

1. PRÉS: P-S (где зарезом између симбола P и S означавамо однос симултаности перспективе и момента говора);
2. PASSÉ: P-S (где цртицом између два симбола означавамо anteriornost перспективе у односу на моменат говора).
3. ANT: E-P (тј. радња је anteriorna у односу на временску перспективу);
4. POST : P-E (тј. радња је постериорна у односу на временску перспективу).
5. PROSP: E_{PROSP} (тј. реченица реферише на фазу која претходи реализацији радње);
6. RÉС : E_{RÉS} (тј. реченица реферише на резултативно стање настало извршењем радње.)

9 Тј. наставака за имперфекат *-ais, -ais, -ait, -ions, -iez, -aient*.

10 У питању је временска ознака за постериорност, тј. будућност, било да је у питању постериорност у односу на моменат говора или у односу на неки други моменат.

11 Participe passé.

12 Већ овде користи симбол R. Наиме, да бисмо кодирали аспект у српском, ми смо Рајхенбахов референцијални моменат R, по узору на Кампа и Рајла, удвојили на P (моменат перспективе) и на R, при чему овај последњи служи дефинисању дискурзивне семантике глаголских облика, која неће бити разматрана у овом раду.

13 Или, прецизније, интервал који заузима глаголска радња

3.1 Дефинисање значења француског перфекта

Семантика француског перфекта (*le passé composé*) може се формално представити тако што ће се посебно дефинисати догађајна, а посебно резултативна интерпретација овог глаголског времена (као у 5 и 6), у складу са полисемичном тезом коју заступамо у овом раду. Свака дефиниција представља уређен трочлан скуп, чији први елемент представља временску перспективу, други временску локализацију, а трећи аспектуалну информацију:

- 5) Резултативни перфекат: < PRÉS, Ø, RÉS >;
- 6) Догађајни перфекат: < PRÉS, ANT, Ø >.

Одсуство временске локализације код резултативног перфекта (тј. одсуство оператора ANT или POST, које бележимо нултим оператором Ø под 5), интерпретира се као симултаност резултативног стања са моментом говора. С друге стране, одсуство аспектуалног оператора код догађајног перфекта, које такође бележимо нултим оператором у 6), значи да је акценат на радњи, тј. на догађају који је локализован anteriorno у односу на моменат говора (а с обзиром на већ поменути интерпретацију обележја PRÉS и ANT у претходном одељку).

У случају потенцијално двосмислених реченица, као што је она под бр. 7), неопходан је шири контекст да би се утврдило да ли је акценат на радњи или на стању.

- 7) *Quand Pierre est sorti, Marie est rentrée.*

Будући да везник *quand* означава апроксимативну симултаност, догађајна интерпретација перфеката у овом примеру подразумева симултаност две прошле радње. С друге стране, ако би се контекстуално активирала резултативна интерпретација перфеката у овом примеру, то би значило да је на снази симултаност два резултативна стања уз ефекат хабитуалности, тј. значење 'кад год је Пјер напољу, Марија је код куће'.¹⁴

4. Перфекат у темпоралном систему српског језика

Претпоставићемо да је за опис српског темпоралног система довољно пет темпоралних оператора, будући да у српском језику не постоји граматикализован израз за проспективни аспект. У српском су, дакле, релевантни следећи оператори: PREZ и PROŠL (за темпоралну перспективу), ANT и POST (за темпоралну локализацију) и REZ (за аспектуалну информацију). Приметно је одсуство ознака за перфективност и имперфективност, али то је зато што ова видска опозиција у српском није граматикализована, него се изражава путем глаголске основе.¹⁵ Сада се правила изражавања поменутих оператора могу представити као под Б), а њихова интерпретација као под Б'):¹⁶

14 Ефекат хабитуалности намеће употреба везника *quand* кад год се њиме повезују клаузе које не уводе ограничене, него неограничене радње (а то је, осим резултативних интерпретација глаголских времена као у 7, случај када су глаголи обе клаузе у презенту или у имперфекту).

15 У одељку 4.1. предлажемо семантички третман опозиције перфективно-имперфективно у овом систему.

16 Одсуство оператора за временску локализацију и за аспектуалну информацију, тј. њиховог морфолошког израза, одговара, као што смо већ видели у претходном поглављу, нултом оператору.

Б) Правила изражавања оператора у српском:

1. PREZ: одсуство *био/били* (*бејаш...*) + радни глаголски придев,
2. PROŠL: *био/били* (*бејаш...*) + радни глаголски придев,
3. ANT: *сам/си...* + радни глаголски придев, или аористни наставци,
4. POST: *ћу* (+инфинитив), *будем*,
5. REZ: *сам/си...*, или *будем/будеш...*+ радни глаголски придев перфективних глагола.

Б') Интерпретација оператора у српском:

1. PREZ: P,S (тј. перспектива је у моменту говора),
2. PROŠL: P-S (тј. перспектива је у прошлости),
3. ANT: E-P (тј. радња је anteriорна у односу на временску перспективу),
4. POST: P-E (тј. радња је posteriорна у односу на временску перспективу),
5. REZ: E_{РЕЗ}' (тј. реченица реферише на резултативно стање).

Дакле, интерпретација оператора у српском идентична је интерпретацији одговарајућих оператора у француском. Тако добијамо модел са јасним критеријумима на основу којих се могу контрастирати глаголски облици у ова два језика, укључујући перфекат који је предмет овог рада. Но, пре него што пређемо на поређење француског и српског перфекта, даћемо неколико примера интерпретације српских глаголских времена, уз дефиниције њиховог значења.

8) Примери интерпретације неких глаголских времена у српском:

Глаголско време	Облик (пример)	Дефиниција	Интерпретација
Презент	<i>Пишем.</i>	< PRÉS, Ø, Ø >	E,P,S
Перфекат	<i>Написао сам.</i>	< PRÉS, ANT, Ø > или < PRÉS, Ø, REZ >	E-P,S или E _{RES} ,S,P
Аорист	<i>Написах.</i>	< PRÉS, ANT, Ø >	E-P,S
Плусквамперфекат	<i>Био сам написао.</i>	< PROŠL, ANT, Ø > или < PROŠL, Ø, REZ >	E-P-S или E _{REZ} ,P-S
Футур I	<i>Написаћу.</i>	< PRÉS, POST, Ø >	P,S-E
Футур II	<i>...будем написао...</i>	<PRÉS, Ø, REZ >	P,S-E _{REZ}

Из наведених примера види се да српски перфекат, као и француски, може имати две интерпретације : догађајну (< PRÉS, ANT, Ø >) и резултативну (< PRÉS, Ø, REZ >). Међутим, предложен модел није комплетан будући да не објашњава разлику између перфективних и имперфективних форми, а у случају перфекта – не објашњава разлику између перфекта перфективних и перфекта имперфективних глагола. Наиме, комплетна интерпретација реченице захтева да се у обзир узме и аспектуална информација која одговара опозицији између перфективних и имперфективних глагола. С обзиром на деривационо кодирање глаголског вида у српском, тј. одсуство граматичког или граматикализованог израза ове видске опозиције, информацију о (им)перфективности не треба

уводити путем посебног оператора у дефиниције глаголских времена.¹⁷ Ипак, будући да она утиче на интерпретацију перфекатских глаголских облика, претпоставићемо да је информација о (им)перфективности у српском садржана у лексикону, тј. третираћемо је као део лексичког значења глаголских облика. У следећем одељку овога рада показаћемо какав је утицај ове видске опозиције на интерпретацију перфекта у темпоралном систему српског језика.

4.1. Опозиција перфективно-имперфективно и значење српског перфекта

Претпоставићемо да глаголи перфективног вида искључују сваки контакт, тј. симултаност између Е и Р, за разлику од глагола имперфективног вида који овај контакт не искључују. Тако је, на пример, са перфективним перфектом Е увек anteriorno у односу на Р¹⁸ (*Прочишао је књижу*), док је са имперфективним перфектом само један део Е нужно anteriorno у односу на Р - а то је барем почетна фаза радње. Са имперфективним видом Е може допрети до Р¹⁹, али то није увек нити је најчешће случај. Наиме, и са имперфективним перфектом Е је најчешће anteriorno у односу на Р (као у примеру 10):

9) Пре десет минута она је још *сјавала*. (тј. почетак Е претходи Р,S)

10) *Сјавала је* до пре десет минута. (Е-Р,S)

Поменуто особеност имперфективног перфекта може се инкорпорирати у његову дефиницију а да се не уведе посебан оператор за имперфективност. Претпоставићемо, наиме, да се anteriorno у српском испољава у две верзије, које ћемо назвати јаком и слабом anteriornoшћу. Јака anteriorno у увек је на снази са перфектом перфективних глагола, док са перфектом имперфективних глагола она представља једну од две контекстуално условљене опције. Друга опција је слаба anteriorno у, коју дефинишемо на следећи начин:

11) За било који глаголски облик V који има својство ANT, ANT је слаба anteriorno у ако је задовољен следећи услов: $\exists e'(e' \subseteq E \ \& \ e' \subseteq P \ \& \ V(E))$.

Другим речима, слаба anteriorno у је на снази ако све што се може тврдити о односу између Е и Р при употреби неког глаголског облика са својством ANT, јесте то да је један стриктан део глаголске радње (Е) anteriorno моменту перспективе. Слаба anteriorno у јавља се, дакле, само са имперфективним видом, будући да једино имперфективни глаголи радњу представљају без ограничења (тј. као интервал отворен удесно), што овој последњој омогућава да допре до момента перспективе, који је у случају обележја ANT увек постериоран у односу на глаголску радњу (тј. Е-Р). Уколико контекстуални фактори блокирају слабу anteriorno у, или је употребљен неки перфективни глаголски облик, на снази је јака anteriorno у тј. Е-Р.

17 У српском се једино резултативност може третирати као аспектуална информација која има свој граматикизован израз, будући да се кодира комбиновањем помоћног глагола са радним глаголским придевом. Резултативност се у комбинацији са нултим оператором за временску локализацију (нпр. код резултативног перфекта или плусквамперфекта) интерпретира као симултаност резултативног стања и временске перспективе (E_{REZ},P).

18 Тј. у односу на S, пошто је код перфекта временска перспектива у моменту говора.

19 Као у примеру 9), који не искључује ситуацију у којој дотична особа спава и у моменту у којем говорно лице изговара ову реченицу.

Основни ефекти слабе антериорности су они који се иначе везују за употребе глагола имперфективног вида, а то је изражавање радње у току (*Пре њеи ми нуша поправао је кола у гаражи*), или понављање радње у прошлости (*Често је са другарима ишао на пецање.*), где понављање радње има статус навике која се једино може споља ограничити, тј. употребом неке временске одредбе (као у: *Прошле године је често са другарима ишао на пецање*).

4.1.1. Дефинисање значења српског перфекта

Сада српски перфекат можемо дефинисати у обе његове видске варијанте. Најпре, дефинишемо значење имперфективног перфекта (као у 12), да бисмо у 13) и 14) дефинисали два већ поменута значења перфективног перфекта, тј. догађајни и резултативни перфективни перфекат.

- 12) Имперфективни перфекат: <PRÉS, ANT, Ø>, где се ANT зависно од контекста интерпретира као јака или као слаба антериорност (тј. 'E-P', или 'део E-P')
- 13) Догађајни перфективни перфекат: <PRÉS, ANT, Ø>, где је ANT јака антериорност, (тј. 'E-P');
- 14) Резултативни перфективни перфекат: <PRÉS, Ø, REZ>, где се REZ интерпретира као актуелност резултативног стања у P (тј. 'E_{REZ},P')

4.1.2. Упошребe српског перфекта у светлу предложеног семантизма

Које ће се од два значења перфективног перфекта (антериорност или резултативност) испољити, искључиво зависи од контекстуалних фактора, као што је, рецимо, присуство или одсуство временске одредбе, нпр: *Синоћ је изашао у град* (антериорност); *-Где је Марко? - Изашао је у град* (резултативност).

Имперфективни перфекат са јаком антериорношћу семантички одговара перфективном перфекту антериорности и по семантизму и по неким ефектима, на шта указују примери: *То дрво је цвело још пре два месеца. / Закаснели сте, он је већ чистио свој реферат.*²⁰

Имперфективни перфекат са слабом антериорношћу и перфективни перфекат резултативности омогућавају значењски ефекат који се у граматичкој и лингвистичкој литератури описује као тзв. квалификативно значење перфекта (Симић и Јовановић 2007: 211), или као тзв. географски перфекат (Танасић 2005: 239). У примеру под бр. 15), који Танасић преузима од Стевановића (1979), географски перфекат у систему који ми предлагемо није ништа друго него једна од употребних могућности резултативног перфекта:

- 15) *Одовуд се наднијеле* над њега стијене Кабларске.

Квалификативни перфекат може се конструисати и од имперфективних глагола, при чему је услов да перфекат изражава слабу антериорност, као у примеру 16), којим се изражава фиктивна радња у току у неком моменту прошлости, а која није нужно одсечена од момента перспективе:²¹

20 О овом односу из неформалне перспективе писале су Ирена Грицкат (Грицкат 1954: 170) и Вера Јовановић (Јовановић 2013: 118).

21 Симић и Јовановић (2007: 211–212) значење квалификативног перфекта имперфективних глагола третирају као процесуално, као „опис прожет кретањем“, односно „статички садржај“ пред-

16) Под њим су се шириле простране планинске ливаде...

И тзв. апсолутивни, као облик гномског перфекта, на који указују Симић и Јовановић (2007: 212), објашњава се у нашем систему као ефекат резултативности, при чему се реченицом описана ситуација циклично понавља, односно понавља се „увек кад до тога дође”, као у примеру: *У иџри шаха први пошез повлачи иџрач који је добио беле фигури* (Симић и Јовановић 2007: 212).

Приповедачке употребе перфекта²², како перфективних тако и имперфективних глагола, могу се објаснити у предложеном систему као ефекат јаке anteriорности. Само комплетна одсеченост Е од Р омогућава да се Е конципира као ограничена радња, што је услов за наративне употребе глаголских времена.

И свршене интерпретације имперфективног перфекта које подразумевају дезактуализацију стања насталог извршењем радње (нпр. *Долазио је поштар*), на које указују неки аутори (Танасић 2005: 395; 2009: 62–68, Станојевић и Ашић 2010), могу се објаснити као посебан ефекат јаке anteriорности са имперфективним перфектом.²³

И перфекат за констатовање чињенице (нпр. *Читио сам Павића.*), на који указује Вера Јовановић (2013), а који се у литератури третира и као егзистенцијални перфекат, представља посебан ефекат имперфективног перфекта са јаком anteriорношћу. Њиме се сигнализује да се радња одиграла бар једном у прошлости.

Конечно, већина употреба перфекта које се у граматикама третирају као засебне вредности овог облика представљају, заправо, само значењске ефекте употреба имперфективног и перфективног перфекта, онако како смо их дефинисали у нашем систему.

5. Поређење француског и српског перфекта и услови преводне еквиваленције

Семантизми француског и српског резултативног перфекта су идентични (<PRÉS, Ø, REZ>), што објашњава могућност превођења једног облика другим. Пошто ни српски ни француски немају друге, конкурентне облике за изражавање резултативности у садашњости, јасно је зашто се резултативни перфекат са једног језика мора преводити резултативним перфектом на други језик, осим ако се, из одређених разлога, у преводу не жели задржати значење резултативности из оригинала.²⁴ Следећи примери са резултативним перфектом у француском односно у српском не остављају преводиоцу никакву слободу при избору преводног еквивалента, било из ког смера да се преводи – увек се, наиме, мора употребити перфекат да би се значење резултативности из оригинала пренело у преводу: *J'ai compris* ⇔ *Схватио сам.*; *Vraîno se* ⇔ *Ил ест рентрé, Ил ест морт.* ⇔ *Умро је. Онесвесатио се.* ⇔ *Ил с'эст еванои,* итд.

стављен „у виду покрета”, а значење квалификативног перфекта перфективних глагола схватају као резултативно, што је потпуно у складу са предикцијама нашег система.

22 Погледати у: Сладојевић 1966: 39–42, Танасић 2005: 408.

23 Детаљно о условима под којима се овај ефекат јавља погледати у: Станојевић и Ашић 2010.

24 Исправност ове констатације потврђује и закључак Вере Јовановић на основу анализа спроведених на паралелном корпусу, у којем В. Јовановић истиче да се „перфекат перфективних глагола који обележава резултативно конциповану прошлу радњу преводи француским перфектом” (Јовановић 2013: 181).

Француски догађајни перфекат може се преводити на српски догађајним перфективним перфектом (нпр. *Hier soir, il est sorti.* - *Синоћ је изашао*), или имперфективним перфектом са значењем јаке антериорности (нпр. *Hier soir, il a lu.* - *Синоћ је читао*²⁵), а то је зато што се, у оба случаја, семантизми поменутих облика у српском и догађајног перфекта у француском подударају (<PRÉS, ANT, Ø>). Систем исправно предвиђа и да се француски догађајни перфекат може преводити српским аористом, будући да овај последњи има исти семантизам као догађајни перфекат перфективних глагола (*J'ai perdu les clés.* - *Изгубих кључеве*)²⁶. И обрнуто је могуће, тј. да се српски аорист преводи француским перфектом (*Изгубих кључеве.* - *J'ai perdu les clés*), а то се у говору, у којем се француски аорист не употребљава, само по себи подразумева.

Систем предвиђа и то да се српски догађајни перфективни перфекат (у даљем тексту: СДПП) може преводити француским догађајним перфектом (ФДП), с тим што ће се, у одређеним типовима текстова, као што је фикционална проза, уместо догађајног перфекта употребити аорист (*passé simple*), што систем предвиђа будући да француски аорист има исти семантизам као ФДП (<PRÉS, ANT, >).

Пошто се српски перфекат јавља и у релативновременским употребама, које подразумевају да је временска перспектива у прошлости, не треба да чуди што се као преводни еквивалент СДПП-а у релативновременским употребама јавља француски плусквамперфекат (погледати пример 17 и његов превод на француски под бр. 18):

17) Рекао ми је да *се вратио* дан раније.

18) Il m'a dit qu'il *était rentré* un jour auparavant.

Српски имперфективни перфекат (СИП) може се преводити француским перфектом антериорности само под условом да СИП означава јаку антериорност (тј. Е-Р), као у следећим примерима:

19) Данас *сам прадио* колаче. Дођи да их пробаш. (*Aujourd'hui j'ai fait des gâteaux. Viens les goûter.*)

20) Марија *је долазила* јутрос. (*Marie est passée ce matin.*)

Међутим, ако СИП означава слабу антериорност (тј. почетак Е претходи Р), француски преводни еквивалент биће имперфекат, као у примеру 21):

21) Кад сам ушао у собу, Марија *је певала*. (*Quand je suis entré dans la chambre, Marie chantait.*)

Наиме, у француском је једино имперфекат, чији је семантизам у Ветовом систему <PASSÉ, Ø, Ø>, у стању да изрази значење које одговара слабој антериорности српског перфекта. Наиме, нулти оператор за временску локализацију

25 Јаку антериорност фаворизује употреба адверба *синоћ*.

26 Разлике између српског аориста и перфективног перфекта пре свега су прагматичке (временска дистанца у односу на моменат говора, доживљеност, експресивност, итд.), о чему је у литератури доста писано. Једина семантичка разлика тиче се дискурзивне интерпретације низова реченица у аористу, будући да је аорист, за разлику од перфективног перфекта маркиран у погледу временског редоследа низова њиме означених радњи, што објашњава слабију прихватљивост дискурзивних низова типа: *Марко паде. Јован га гурну*, од одговарајућих низова у перфекту (*Марко је пао. Јован га је гурнуо.* – уп. Станојевић 2007).

интерпретира се као симултаност Е и Р (прецизније као $P \subseteq E^{27}$), тако да се, с обзиром на временску перспективу у прошлости, са имперфектом радња представља као неограничена (тј. интервал који радња заузима отворен је удесно). А управо ово својство имперфекта одговара обележју слабе антериорности код имперфективног перфекта, па је избор француског имперфекта као преводног еквивалента у примерима типа 21) сасвим очекиван. Најјача хипотеза била би да јака антериорност блокира употребу француског имперфекта као преводног еквивалента српског перфекта, али проверу ове хипотезе оставићемо за нека будућа истраживања.

У тзв. релативновременским употребама српски имперфективни перфекат може се преводити француским имперфектом или плусквамперфектом, зависно од тога да ли је на снази слаба или јака антериорност. Погледајмо у том смислу пример 22) и његове могуће француске преводне еквиваленте 23) и 24):

22) Рекао је (Р) да је *падала* киша (Е).

23) Il a dit qu'il *avait plu*.

24) Il a dit qu'il *pleuvait*.

Ако претпоставимо да се у релативновременским употребама имперфективног перфекта перспектива измешта у прошлост (тј. Р-С), семантизам имперфективног перфекта у том случају биће идентичан семантизму француског плусквамперфекта, тј: <PASSÉ, ANT, Ø>, па ће се, ако је на снази јака антериорност, у преводу на француски употребити плусквамперфекат (као у 23). Међутим, пошто се обележје ANT код имперфективног перфекта може третирати и као слаба антериорност²⁸, као преводни еквивалент перфекта у 22) може се употребити и француски имперфекат (в. 24), који у овом случају означава радњу у току у неком моменту прошлости који претходи моменту уведеном главном клаузом (*Il a dit*).²⁹ Тај моменат се може експлицитно изразити у оба језика, нпр. временском клаузом, у ком случају је француски имперфекат једина преводна могућност:

25) Рекао је да је *падала* киша кад се вратила. (Il a dit qu'il *pleuvait* quand elle est rentrée.)

6. Закључак

У раду смо описали српски перфекат и упоредили га са француским перфектом (*passé composé*) користећи Ветов модел по којем се темпорални систем у француском може описати путем 6 семантичких обележја, која кодирају: временску перспективу, временску локализацију и аспектуалну информацију. Свако семантичко обележје, формално представљено одговарајућим оператором, има свој граматички или граматикализован израз у глаголској форми. Пошто

27 Тј. Е укључује моменат перспективе Р.

28 Која подразумева неограниченост интервала током којег је радња на снази.

29 Наиме имперфекат је у примеру 24) преводни еквивалент имперфективног перфекта из примера 22) само ако не означава симултаност са моментом уведеним главном клаузом. Наиме, симултаност са поменутиим моментом је уобичајена интерпретација имперфекта у конфигурацијама типа 24) које илуструју индиректни говор, али није једина. У француском, наиме, моменат уведен предикатом главне клаузе може имати статус момента перспективе Р, али то није нужно, о чему сведочи управо пример 24) у којем је Р антериорно у односу на моменат означен предикатом главне клаузе.

се у српском аспектуална опозиција перфективно-имперфективно кодира путем деривације, тј. налазимо је у глаголској основи, изван глаголске флексије, у опис српског перфекта не уводимо засебне операторе који би кодирани перфективност или имперфективност, него ова аспектуална значења инкорпорирамо у систем постулирајући две верзије обележја антериорности (ANT) - јаку и слабу антериорност. Перфективни перфекат подразумева јаку антериорност, тј. комплетну одсеченост Е у односу на Р, а имперфективни перфекат, зависно од контекста - јаку или слабу антериорност. Ова последња значи да је у комуникативном фокусу један сегмент догађаја Е, који претходи временској перспективи Р, а да сама радња није ограничена удесно. Ефекат слабе антериорности може бити или радња у току или понављање радње у прошлости. Док се у француском језику перфекатске форме употребљавају или са значењем резултативности, или са значењем догађајности, у српскоме се језику мора рачунати и са поменути интерпретацијама имперфективног перфекта, а посебно о изражавању радње у току која се не може изразити француским перфектом.

У раду разматрамо и услове преводне еквиваленције српског и француског перфекта. Тако, констатујемо да се јака антериорност у преводу на француски изажава догађајним перфектом, а резултативност искључиво резултативним перфектом. Српски догађајни перфективни перфекат преводи се француским догађајним перфектом, али само у индикативним употребама и у ненаративном дискурсу, док се српски имперфективни перфекат преводи, под истим условима, било француским перфектом антериорности уколико је на снази јака антериорност, било имперфектом ако се изражава слаба антериорност, а то је зато што је француски имперфекат једини у стању да означи радњу у току или понављање радње у прошлости. У раду смо претпоставили да се у неким случајевима временска перспектива при употреби имперфективног перфекта помера из момента говора у прошлост, при чему је ово померање, по правилу, рефлекс релативно-временских употреба имперфективног перфекта у српском.

Литература

- Барсело и Брес 2006: J. Barceló, J. Bres, *Les temps de l'indicatif*, Paris: Ophrys.
- Декле и Генчева 2003: J.-P. Desclés, Z. Guentcheva, Comment déterminer les significations du passé composé par une exploration contextuelle? *Langue Française* 138, p. 48–60.
- Гослен 1996: L. Gosselin, *Sémantique de la temporalité en français*. Louvain-la Neuve : Duculot.
- Грицкат 1954: И. Грицкат, *О перфектѹ без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд: Српска Академија Наука, посебна издања, књига ССХХIII, Институт за српски језик.
- Хинричс 1986: E. Hinrichs, Temporal anaphora in discourses of English. *Linguistics & Philosophy* 9: 63–82.
- Јовановић 2013: В. Јовановић, *Перфекатѹ у српском језику и његови еквиваленцији у француском језику*, необјављена докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Камп и Рорер 1983: H. Kamp, C. Rohrer, Tense in Texts, in: Bäuerle et al. (éd.), *Meaning, Use, and Interpretation of Language*, Berlin: De Gruyter, 250–269.
- Камп и Рајл 1993: H. Kamp & U. Reyle, *From Discourse to Logic. Introduction to Model-theoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory*, Dordrecht: Kluwer.

- Клајн 1994: W. Klein, *Time in Language*. London : Routledge.
- Молендијк 1990: A. Molendijk, *Le passé simple et l'imparfait : une approche reichenbachienne*, Amsterdam/Atlanta, Rodopi.
- Молендијк и Сварт 2002: A. Molendijk, de Swart H., *Le passé composé narratif: une analyse discursive de L'Étranger de Camus*, in: Brenda Laca (éd.), *Temps et Aspect: de la morphologie à l'interprétation, Sciences du Langage*, p. 193–211.
- Реваз 1996 : F. Revaz, *Passé simple et passé composé : entre langue et discours. Études de linguistique appliquée* 102, p. 175–198.
- Рајхенбах 1947: H. Reichenbach, *Elements of symbolic logic*, New York, Macmillan Co.
- Симић и Јовановић 2007: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Мала српска граматика*, Јасен, Београд 2007.
- Сладојевић 1966: П. Ч. Сладојевић, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, Научна књига, Београд.
- Смит 1991: С. Smith, *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer.
- Станојевић 2007: В. Станојевић, Аорист у српском и у француском језику: семантичке и прагматичке разлике, *Научни састајак слависти у Вукове дане*, 36, МСЦ, Београд, 123–136.
- Станојевић и Ашић 2008: В. Станојевић, Т. Ашић, Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику, ФИЛУМ у Крагујевцу.
- Станојевић и Ашић 2010: V. Stanojević, T. Ašić, L'aspect imperfectif en français et en serbe, *Interpréter les temps verbaux*, In N. Flaux, D. Stošić, Co Vet, Frankfurt : Peter Lang, 107–129.
- Станојевић 2014: В. Станојевић, У прилог полисемичном третману глаголских времена у француском језику, *Језици и културе у времену и простору* 3, тематски зборник, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад (у штампи).
- Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II, Синтакса, Београд.
- Сварт 1998: H. de Swart, Aspect shift and coercion, *Natural language and linguistic theory*, 16: 346–85.
- Танасић 2005 : С. Танасић, 'Синтакса глагола', у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: прости реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад, Матица српска, 345–475.
- Танасић 2009: С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.
- Веркаул и др. 2004: H. Verkuyl *et al.*, Tense and Aspect in sentences, in: F. Corblin and H. de Swart (eds.) *Handbook of French Semantics*, Stanford: CSLI Publications, p. 233–270.
- Вет 2008: Co Vet, Six traits sémantiques suffisent à décrire tous les temps du français, in : M. Birkelund, M.-B. Mosegaard Hansen et C. Norén (réd.), *L'énonciation dans tous ses états : Mélanges offerts à Henning Nølle à l'occasion de ses soixante ans*, Berne : Peter Lang.
- Вет 2010 : Co Vet, L'interprétation des formes composées, in : D. Stosic, N. Flaux et C. Vet (réd.), *Interpréter les temps verbaux*, Berne : Peter Lang, p. 11–31

UN TRAITEMENT DE LA POLYSÉMIE AU PLAN TEMPOREL : LE PASSÉ COMPOSÉ EN FRANÇAIS ET LE PARFAIT EN SERBE

Résumé

Dans ce travail, nous nous intéressons au sens du passé composé français et du parfait serbe dans une perspective polysémique. En adoptant le modèle de description des temps verbaux de Vet, nous proposons les définitions des deux lectures fondamentales du parfait serbe, à savoir l'interprétation événementielle et l'interprétation résultative, auxquelles nous ajoutons la définition du parfait imperfectif, sans pour autant traiter l'aspect imperfectif comme un trait sémantique à part entière, étant donné que l'opposition aspectuelle 'perfectif-imperfectif' n'est pas grammaticalisée en serbe. Pour incorporer dans le système la contribution sémantique de l'aspect (im)perfectif nous supposons que le trait d'antériorité, inhérent au parfait serbe, qu'il soit perfectif ou imperfectif, peut se voir affaibli avec les verbes imperfectifs. En nous appuyant sur les propriétés définitoires présumées des deux temps verbaux examinés, nous abordons aussi certains problèmes d'équivalence en traduction entre le passé composé français et le parfait serbe.

Mots clés : polysémie grammaticale, passé composé, aspect verbal, le serbe, le français, la sémantique, la traduction

Veran J. Stanojević

Анђелка Пејовић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ВИШЕЗНАЧНОСТ У ФРАЗЕОЛОГИЈИ (НА ПРИМЕРУ СРПСКОГ И ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА)²

У овом раду приказујемо резултате истраживања заснованог на примерима из фразеологије српског и шпанског језика, којим смо желели да установимо да ли вишезначност карактерише и фразеолошке а не само просте лексичке јединице. У случајевима где је забележена полисемија, настојимо установити који су принципи развијања нових значења присутни, полазећи од оних који се јављају у случају лексема. Такође, покушавамо да, у оквиру „фразеолошког значења“, разграничимо вишезначност од општег значења, које иначе одликује изванредан број фразема, као и да установимо да ли се, осим полисемије, код фразема јавља и хомонимија.

Кључне речи: фразем, значење, вишезначност, српски језик, шпански језик

1. Увод. Циљеви, корпус, методологија рада

На бројним примерима најпре у шпанском, а потом и у српском језику уочили смо да приликом преношења семантичког садржаја из једног у други језик постоји могућност вишеструке интерпретације и еквиваленције, што нас је навело на закључак или помисао да су неки фраземи вишезначни или, пак, да имају широко, опште значење или широк спектар значења. Увидом у фразеолошке корпуре српског и шпанског језика уверили смо се потом да је питање фразеолошког значења још комплексније, и да није увек једноставно или могуће установити који семантички феномен је у питању. Колико је компликовано одредити значење уопште, па тако и фразеолошко значење или значења, говори и то да исте изразе различити аутори бележе на различите начине, некада као једнозначне, некада као вишезначне, а у случају када су исте конструкције окарактерисане као вишезначне, значења се негде или не подударају, или нису наведена истим редоследом. На пример, фразем *sobre el terreno* (‘на терену’) ВК, исто као и једнојезични речници које смо консултовали, региструје као двозначан (А: *En el lugar en que se ha de desarrollar o resolver lo que se trata* (‘на месту на коме треба да се развије или реши оно о чему се ради’). В: *Improvisando, sin plan previo* (‘импровизујући, без претходног плана’), док је он у СЕКО једнозначан (‘en el mismo lugar en cuestión’) (‘на истом месту које је у питању’, ‘на лицу места’)). Исти је случај и са изразом *hacer trizas a alguien/algo* (‘направити парампарчад од некога/нечега’), који ВК дефинише као „А: *Golpear fuertemente a alguien hiriéndolo*” (‘ударати јако некога наносећи му повреде’). ”В: *Hundir moralmente, humillar, derrotar a alguien*” (‘морално поринути, понизити, поразити некога’), а СЕКО, „*destronar[lo] o dejar[lo]*

1 andjelka.pejovic@kg.ac.rs

2 Рад је урађен у оквиру научног пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

maltrecho” (‘упропастити (га) или довести у лоше стање (физичко или психичко)’). Једнојезични речник *CLAVE* такође бележи овај израз као двозначан, с тим што је прво значење ‘потпуно уништити/упропастити или разбити у парампарчад’, а друго, када је реч о особама, ‘озбиљно повредити или ражалостити’, што значи да су у овом другом садржана оба значења наведена у ВК, док је прво, у ствари, дословно, будући да именица *triza* значи ‘мали комад нечега, комадић’.

Имајући, дакле, у виду наведено, у раду настојимо да се приближимо проблему значења и, још више, проблему вишезначности у фразеологији, будући да је ово питање веома значајно како са теоријског, тако и са апликативног становишта.

Рад је заснован на примерима ексцерпираним из фразеолошких речника српског и шпанског језика, неретко допуњеним и упоређеним са онима уврштеним у једнојезичне речнике поменутих језика. Ради што веће уједначености, користили смо по два фразеолошка речника, иако број ових лексикографских дела у шпанском вишеструко премашује оне у српском језику (за шпански језик су, ипак, коришћена два најрепрезентативнија речника). Пописани су сви фраземи регистровани као вишезначни, и то: из Матешиневог речника забележена су 204 фразема, из Оташевићевог 180³, из речника Вареле и Кубарта 350, а из Сековог речника – преко 1.000. На основу пописаних фразема извршено је поређење за оба језика, а нека од запажања представимо даље у раду.

2. Семантика фразема

За термин *фразем* (односно *фразеологизам*, *фразеолошка јединица* (у ужем смислу), *идиоматски израз*, *израз*, *идиом*) нема јединственог мишљења о томе шта представља, а Матешић (1982: VI) га схвата као „јединице језика значењскога карактера које се као цјелина репродуцирају у говорном акту, располажући при томе најмање двјема пунозначним (аутосемантичким) ријечима, од којих барем једна упућује на семантичку претворбу, јединице које, због способности уклапања у контекст, попут сваке друге ријечи, могу вршити синтактичку функцију у реченици”. Отуда као основне карактеристике фразема овај аутор наводи следеће: „*репродуцирање* – значи да се фразем појављује у готову облику, као чврста веза ријечи устањена дугом употребом; 2. *формално устројство* – значи нерашчлањив скуп ријечи, од којих су најмање двије пунозначне (аутосемантичке); 3. *идиоматичност* – значи семантичку претворбу најмање једног члана чврстога скупа ријечи, тако да значење фразема никада не одговара зброју значења његових чланова; 4. *уклапање у контекст* – значи да се фразем у реченици појављује као њезин прости члан, тј. фразем није скуп ријечи у виду властитог текста” (Матешић 1982: VI). Идиоматичност или идиоматизованост подвлачи и Прћић (1997: 123), као најистакнутију одлику идиома⁴, за коју су неретко заслужни метафорички или метонимијски пренос значења. Аутор подсећа да „идиоми могу бити идиоматизовани или садржински (по чему се, уосталом, и најчешће препознају) или формално, или и садржински и формално, што је, чини се доми-

3 Оба фразеолошка речника у случају српског језика подударују се у око 60 фразема; у шпанском језику нисмо радили проверу подударности, због тога што је број регистрованих израза веома диспропорционалан.

4 Прћић (1997: 123) дефинише идиом као „редован, а понекад и систематски спој најмање две лексеме, а често више њих, како семантичких тако и функцијских, по правилу унутар одређене синтагме или реченице”.

нанто. (...) израженија идиоматизованост датог лексичког споја узрокује његову већу компактност” (Прћић 1997: 124). Ради се, дакле, о вишелексемским спојевима који имају јединствено значење, које се, међутим, не остварује подједнако код свих фразеологизама, те се може говорити о два типа: глобалним (код којих постоји узајамна зависност, а значење углавном настаје семантичком транспозицијом нефразеолошке синтагме) и компонентним фразеологизмима (код којих је зависност једносмерна, а значење је више „збирног” карактера) (Мршевић Радовић 1987: 14).

Многи фраземи имају двојако – дословно и идиоматско значење, али то ипак није правило. На пример, то није случај са предлошким и везничким изразима, нити са свим глаголским, именским, придевским или прилошким изразима, као у случајевима када ови садрже конституенте који се не јављају ван фразема, односно немају самостално значење (*de bruces* = ‘потрбушке’), *a mansalva* (‘буљук (људи)’), *ni fu ni fa* (‘ни фу ни фа’, ‘нит’ смрди, нит’ мирише’); *ца или бу, на светио ниџдарјево, оишићи у шангарију* итд.).⁵ Значењска двојакост нарочито је видљива код фразема заснованих на кинезичким елементима, односно гестовима (*окренути лећа* (некоме), *уџрисити се за језик*, *иџрљати руке*, *чујати косу/косе* итд), а огледа се и у примерима лексичких колокација које су, учесталом метафоричком употребом, прерасле у фраземе; на пример, *заврнути славитиу, сшегнути каиш, палити ваиџру, сшавити каишанац*, итд (Пејовић 2010).

Потврду за наведено налазимо и код Д. Мршевић Радовић (1987). Наиме, анализирајући глаголско-именичке фразеологизме у српском језику, ауторка напомиње да се „семантичком фразеологизацијом транспонује (...) значење нефразеолошке глаголско-именичке синтагме слободне или устаљеног лексичког састава (...) у фразеолошко, најчешће сликовитим путем – помоћу метафоре, метонимије и синегдохе, поређења (Мршевић Радовић 1987: 33). Такође наводи да „семантичке фразеологизационе процесе можемо пратити само код оних фразеолошких јединица код којих је јасна унутрашња структура и јасан однос с мотивационим значењем; ако се овај однос изгуби, фразеологизам постаје демотивисан”.⁶

Међутим, супротно неким ауторима (нпр. Омазић и Шмидт 2008), мишљења смо да се у случају прелаза од дословног ка пренесеном значењу не ради о полисемији, већ се о њој говори онда када то пренесено значење, које постаје примарно значење фразема, као лексикализованог споја, развије нова (најчешће метафоричка) значења.

3. Принципи полисемије у фразеологији

Како наводи Р. Драгићевић (2003, 2007) термин *полисемија* је двозначан. „Полисемија⁷ је исто што и вишезначност, али је у лексикологији то и обједиње-

5 Мршевић Радовић (1987: 19) такође подсећа да је показано да овакве изразе одликује већа експресивност него што је то случај са осталим фраземима. Ипак, како подвлачи ауторка, бројнији су изрази настали сликовитим путем.

6 Ипак, „губљење” мотивације, не утиче и на губљење експресивности” (Мршевић Радовић 1987: 33).

7 „У вези са полисемијом, а нарочито у вези с постојањем општег значења, јесте и **платисемија**. И. Грицкат (1967) је платисемију дефинисала као широкозначност, за разлику од полисемије која представља вишезначност” (Драгићевић 2003: 223). Код платисемије је немогуће (или веома тешко) утврдити хијерархију значења, јер „платисемија је широкозначност, способност примарне (просте, неизведене) лексеме да у својој номинационој реализацији (...) именује два веома сли-

ни назив за три значајна механизма за настанак секундарних значења – за метафору, метонимију и синегдоху” (Драгићевић 2003: 222). Дешић (1982) је такође указао на различита преношења значења: према сличности (метафора), према блиској вези, односу (метонимија), према односу дела и целине (синегдоха), према функцији, али се дешава и да се преплиће више њих. Разлог због којег долази до полисемије се дугује језичкој економичности, те отуда „недостатак лексике не треба тумачити сиромаштвом једног језика (...) већ ограниченим когнитивним способностима корисника језика” (Драгићевић 2007: 130–131).

Према Апресјану (1974, *apud* Драгићевић 2007: 133), полисемија може бити радијална, ланчана и радијално-ланчана. „У случају радијалне полисемије сва секундарна значења настају од примарног. (...) У случају ланчане полисемије из примарног значења настаје секундарно, из секундарног терцијарно итд” (Драгићевић 2007: 133). Р. Драгићевић још наглашава да се „секундарна значења лексема (...) најчешће развијају по малом броју принципа и збиља су јасно одвојива једна од других, али постоји и мноштво случајева када се значења развијају неуобичајено и када није сасвим јасно да ли је неко од њих посебно или је само специјалан случај неког ширег значења” (Драгићевић 2003: 221).

Вишезначност одликује и фразеолошке изразе, па чак и научне термине (Дешић 1982: 60–61). Д. Мршевић Радовић (1987), говорећи о фразеологизмима насталим семантичком транспозицијом нефразеолошке синтагме која описује гест, наводи да ови, судећи по речницима, некада бележе и по два значења. Ауторка подвлачи да је то доста ретко, а у случајевима када ипак постоје два значења, разлике између њих су мале (Мршевић Радовић 1987: 39).

Један од разлога зашто је вишезначност код фразема знатно мање присутна него што је то случај лексема јесте сама природа фразема, који, будући идиоматски односно непрозрачни, нису склони још већем „затварању” значења (Мељадо Бланко 1998: 114). Осим тога, фраземи, у поређењу са лексемама, поседују нижи степен контекстуалне мобилности, то јест, немају могућност да се мање или више слободно манифестују у оквирима семантичких и граматичких односа са другим речима (Карнеадо⁸ 1985, *apud* Мељадо Бланко 1998: 114).

Прецизније разграничавање полисемије и односа сличних њој отежано је услед тога што вишезначни фраземи најчешће имају само два, тек понекад три, а ретко више значења. Веза међу њима свакако је ближа и очигледнија него у случају лексема, те стога није увек могуће одредити на који начин су та значења настала. Затим, чини се да фраземе одликује и оно што Р. Драгићевић (2003) назива дифузним значењем, односно, више значења која су међусобно веома повезана, због чега их је немогуће раздвојити. На пример, *ни бијеле ни црне* (‘ни једне речи, ни лепо ни ружно, ни повољно ни неповољно’), *очи у очи* (*око у око*) (‘насамо с неким, у двоје, непосредно, лицем у лице, сучелице; отворено, искрено’), *објесити* (*ојусити*) *брк* (*брке, бркове*) (‘сневеселити се, онерасположити се, покуњити се, снаждити се, изгубити храброст’), итд. Затим, у српском језику има и случајева фразема где се не јавља полисемија у правом облику, већ „метафоричка значења добијена понављањем истога типа варирања у оквиру једне полисемантичке структуре” (Гортан Премк 2004: 65), која се наводе као посебне подгачке у оквиру дефиниције. На пример (ФРСЈ):

чна појма, референта, односно способност лексеме да се номинационо реализује у два семантичка садржаја чије су и архисеме и семе веома сличне” (Гортан Премк 2004: 60).

8 Carneado, Z.: *La fraseología en los diccionarios cubanos*, La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1985.

бићи под [нечијим] *шћайом* (а. бити под нечијом контролом, влашћу, доминацијом. б. бити под нечијим претњама, бити у ситуацији да субјекту неко поставља услове уз претњу силом); *бићи тврдо на ушима* (а. бити наглув, слабо чути. б. бити немузикалан, немати слуха); *изгубићи / губићи (испустићи / испуштићи)* [некога, нешто] *из вида* а. престати/престајати видети некога, нешто, не видети више некога, нешто. б. фиг. не узети/не узимати некога, нешто у обзир, не водити рачуна о нечему, сметнути/сметати с ума некога, нешто); *седети (бићи, стајати)* [некоме] *за вратом* (а. стално надгледати, контролисати некога. б. гонити некога. в. претити некоме); *ошераћи (пришераћи) цара до дувара* (а. довести некога у безизлазан положај. б. завршити, привести крају неки посао); *осиње (осино, жујско, змијско, сиршљеново, зољино) гнездо* (а. опасно место. б. криминална група, банда); *пићи (сисати, вадићи, цуцати)* [некоме] *крв на сламку (сламчицу, памук, цевчицу)* (а. исцрпљивати, изнуривати некога. б. немилосрдно експлоатисати, искоришћавати, изабљивати некога. в. злостављати, мучити некога. г. досађивати некоме, гњавити некога, стварати некоме непријатности), итд.

Овакви примери показују да фраземи, веома слично лексемама, постепено развијају нова значења, и на путу су да постану вишезначни у правом смислу речи, а лексикографи имају ту одговорност, нимало захвалну, да одреде да ли је до тога дошло. За многе овакве изразе могло би се казати да то и јесу, уколико се упореде са фраземима који су и лексикографски потврђени као полисемични. Коначно, када се узму у обзир фраземи у којима је подједнако заступљено просторно и временско значење, а који су углавном окарактерисани као двозначни, могло би се казати да је у фразеолошком значењу заступљена и платисемија, према терминологији Ирене Грицкат (*apud* Драгићевић 2003, 2007, Гортан Премк 2004), јер се оба оваква значења могу сматрати примарним. На пример:

a la vuelta de la esquina ('из угла/ћошка') (А: Muy cerca ('веома близу'). В: Dentro de poco tiempo ('за кратко време, ускоро') (ВК); *de punta a cabo* ('од врха до краја') (А: [En el espacio] de un extremo al otro ([у простору] 'од једног краја до другог') В: [En el tiempo] de principios a fin ([у времену] 'од почетка до краја') (ВК); *a lo largo de algo* ('дуж чега') (А: Paralelamente a, al borde u orilla de algo ('паралелно са, на ободу или ивици чега') В: En el transcurso de algo ('у току нечега') (ВК), итд.⁹

Стога, када је у питању вишезначност фразема, сматрамо да је важно дати одговоре, између осталог, на следећа питања: Да ли (основни) принципи полисемије лексема важе и за фраземе? У ком облику се јавља полисемија у фразеологији? У којим врстама израза је полисемија заступљена у највећем проценту? Да ли се нова значења шире или сужавају, конкретизују у односу на почетно, или су развијена паралелно? Да ли ново значење или нова значења добијају нову прагматичку вредност? Да ли еквивалентни фраземи у српском и шпанском језику на исти начин развијају нова значења? Да ли се, у поређењу два језика, полисемија одражава на еквивалентност (лажни пријатељи)? Да ли се у фразеологији може говорити и о хомонимији? Међутим, с обзиром на број питања и ограничен обим рада, овом приликом ћемо се задржати само на неким од њих.

На основу корпуса, рекли бисмо је да је у фразеологији заступљен како принцип ланчане тако и принцип радијалне метафоризације. Фраземе чија значења су настала ланчано били би, на пример:

9 Прва два израза СЕКО не бележи као двозначне, већ су и просторна и временска димензија дате у оквиру једног значења.

delitii <масне (добре)> *баџине* (1. тући, батинати. 2. жестоко некога напасти речима) (ФРСЈ); *добити/добитијати* (*извући / извлачити, јести / појести, изести, жушати / прожушати*) *баџине* (*баџина*) (1. бити ударан/изударан, тучен/истучен. 2. бити побеђен, побеђиван у рату, у такмичењу) (ФРСЈ); *имати велики стомак* (1) моћи много јести; 2) имати велике прохтијеве) (ФРХСЈ); *луда кућа* (1) лудница; 2) каотично стање) (ФРХСЈ); итд.

quedarse u.p. en la estacada ('остати на цедилу') (А: Morir en el campo de batalla, en un desafío, etc. ('умрети на бојном пољу, у неком изазову', итд). В: Salir mal de una empresa o negocio, ser vencido ('лоше проћи у неком послу, бити побеђен/поражен') (ВК); *abrir/hacer/romper u.p. (el) fuego* ('отворити ватру') (А: Comenzar a disparar ('почети пуцати'). В: Iniciar una pelea o disputa ('започети свађу или расправу')) (ВК); *no caber u.p. / estar u.p. que no cabe en su pellejo* ('не моћи стати у сопствену кожу') (А: Estar muy grueso ('бити веома дебео'). В: Estar muy contento, envanecido o indignado ('бити веома задовољан, горд или срдит'); [estar u.p.] con un pie/tener un pie en el estribo ('[бити] једном ногом на мамузи') (А: (Estar) a punto de partir ('бити на одласку'). В: (Estar) a punto de morir ('бити на смрти')) (ВК); итд.

Рекли бисмо, такође, да се у случају ланчане метафоризације иде од конкретнијег (блиског дословном) ка апстрактном значењу. Дакле, семантичке трансформације семема воде ка (апстрактној) генерализацији дословног значења фразема. Судећи по речницима, у неким случајевима јавља се и конкретизација фразеолошког значења, као на пример у: *дојасати* (*јасати, доћи*) [некоме] *шака* (1. пасти под нечију власт. 2. добити батине од некога), *дошла душа* [некоме] у нос (1. бити на смрти, умирати. 2. тешко дисати од умора, задихати се), *дошла душа* [некоме] *под грло* (1. бити на смрти, умирати. 2. тешко дисати од умора, задихати се), и сл. Међутим, више примера овог типа у српском, али и неколико у шпанском језику привукло нам је пажњу управо таквим редоследом значења:

добити по носу (преко носа) (1. бити оштро укорен, искритикован. 2. бити премлаћен, добити батине) (ФРСЈ); *масиан залогај* (1. обилат, богат, лавовски део. 2. добро, сласно јело. 3. нешто врло вредно) (ФРСЈ); *омаситији браду* (1. имати велику материјалну корист, окоритити се. 2. најести се укучних јела. 3. доживети нешто лепо, пријатно) (ФРСЈ); *омаситији/маситији брк* (*брке, бркове*) (1. јести/најести се укучних и масних јела. 2. имати од нечега велике користи) (ФРСЈ); *навести* [некога] *на шрулу гаску* (1. довести некога у безизлазан положај. 2. преварити, насамарити некога, подвалити некоме) (ФРСЈ); *бити на улици* (1. бити без посла, службе, бити незапослен. 2. бити без стана, куће, без крова над главом) (ФРСЈ); *наћи се* (*остати*) *на улици* (1) остати без службе; 2) остати без стана / без крова над главом) (ФРХСЈ); *раздријешити бисаге* (1) изнијети што на јавност, распричати се. 2) трошити што обилно / много (обично материјална добра) (ФРХСЈ); *окреће се* (*врћи се*) *коме у глави* (1) бити сметен / смућен; не разабирати јасно; 2) добивати вртоглавицу) (ФРХСЈ); итд.

no dejarle u.p. un hueso sano a alguien ('не оставити здраву кост некоме') (А: Criticar a alguien descubriendo todos sus defectos ('критиковати некога откривајући све његове мане') В: Golpear fuertemente a alguien ('јачо ударати, тући некога')) (ВК); *dar(se) u.p. de narices con/contra alguien/algo* ('дати носем у некога/нешто') (А: Encontrarse inesperadamente con alguien ('неочекивано наићи на некога') В: Tropezar con algo recibiendo el golpe en la cara ('налетети на нешто задобијајући ударац у лице')) (ВК); итд.

Наиме, у свим овим примерима, значење ближе дословном је на другом месту, а оно метафоричко – на првом. Сматрамо да се овде ради о ланчаној полисемији, где је из дословног развијено фигуративно значење, метафоричким или метонимијским путем, те да би редослед требало да буде обрнут. Могуће је, пак,

да је принцип одређивања редоследа био онај заснован на учесталости употребе, али све и ако јесте, не чини се да је он као такав примењиван у свим фраземима.

Ево и по неколико примера фразема за које сматрамо да су настали радијалном метафоризацијом:

тврђ орах (1. тежак, веома тешко савладив проблем. 2. непопустљива особа; онај који пружа снажан отпор, који се опире) (ФРСЈ); *узлегајти свети* (*светиша*) (1. родити се. 2. појавити се из штампе, бити објављен) (ФРСЈ); *дорети на две вајуре* (1. бити у двострукој опасности, бити угрожен с две стране, наћи се / налазити се између два зла. 2. бити у недоумици) (ФРСЈ); *гајти* [некоме] *ноћу* (1. оставити младића или девојку, прекинути љубавну везу с неким. 2. отерати, истерати некога; дати некоме отказ, отпустити некога) (ФРСЈ); *изаћи на сунце* (1. бити објављено, обнародовано, обелодањено. 2. изаћи из затвора, изаћи на слободу) (ФРСЈ); *кујати се, окујати се у зноју* (1) бити у великом зноју од врућине или напорна рада, јако се знојити; 2) бити у муци / у великој неприлици / у тешком положају) (ФРХСЈ); итд.

haber tragado u.p. una escoba ('прогутати метлу') (А: Andar muy erguido ('ходати веома усправно'). В: Mostrar trato distante, altanero o envarado ('бити хладан, надмен или горд у опхођењу') (ВК); *añadir/echar u.p. leña al fuego* ('дода(ва)ти/бацати/бацити цепану у ватру', 'доливати уље на ватру') (А: Avivar una discordia ('појачати неслогу, раздор'). В: Agravar o ascensar un mal ('погоршати неко зло') (ВК); [ser u.p.] *dura de oído* ('[бити] тврд на слуху') (А: [Ser] algo sordo ('[бити] наглув'). В: [Ser] poco sensible a los sopidos musicales ('[бити] неосетљив на музичке звуке') (ВК); *palmo a palmo* ('педаљ по педаљ') (А: Con gran lentitud o grandes dificultades ('веома споро или тешко'). В: Minuciosamente, detalladamente ('подробно, детаљно')) (ВК); *bullirle/hervirle la sangre a alguien* ('(уза)врети/(про)кључати крв некоме') А: Tener el vigor y la inquietud propios de la juventud ('имати енергију и немир својствен младима'). В: Estar furioso ('бити бесан')) (ВК); итд.

Када је у питању радијална полисемија, Р. Драгићевић (2003: 222) подсећа да у том случају значења настају метафоричком експанзијом из једног центра, које чини примарно значење. Међутим, радијална полисемија је, како наводи ауторка, у веома блиској вези са општим значењем, о коме се ради онда када „не постоји доминантно примарно значење”, већ само „апстрактна веза између посебних, конкретних реализација” једне лексеме (Драгићевић 2003: 223). Услед тога постоји проблем начина утврђивања редоследа значења, те се лексикографи руководе принципом типичности, односно најучесталијом асоцијацијом на одређену лексему. Када су фраземи у питању, није увек могуће одредити када се (и да ли) ради о овом (општем) типу значења или о радијалној полисемији. На пример: *бијти старога кова* (1. бити искусан / добар / непатворен; 2) бити старомодан) (ФРХСЈ), где би се веза између значења састојала у ономе што датира од давнина;¹⁰ *бијти свој зосџогар* (1. бити самосталан / слободан и независан човек; 2. бити економски независан) (ФРХСЈ), са значењском споном „не зависити ни од кога”, *црно злато* (1. угљен; 2. нафта) (ФРХСЈ, ФРСЈ), где „врста извора енергије” повезује два значења; *ићи из куће у кућу / од куће до куће* (1) просјачити; 2) разносити се (глас, вест)) (ФРХСЈ), са „особом” као апстрактном везом, итд.

У шпанском језику се уочава велики број фразема код којих су као посебна наведена значења чији је агенс биће или ствар; дакле, само значење је, у су-

10 Веома слична концептуализација присутна је и у шпанском језику: [ser u.c.] *de antes de la guerra* (А: [Ser] muy antiguo ('бити нешто] веома старо'). В: De muy buena calidad ('одличног квалитета').

штине, веома блиско, а полисемија је заснована на компоненти живо / неживо. На пример:

estar u.p./u.c al día ('бити неко/нешто у дану', 'бити у току') (A: [Referido a personas] *estar informado* ('[о особама] бити информисан'). B: [Referido a cosas] *estar modernizado o actualizado* ('[о стварима] бити осавремењен или актуализован') (BK); *poner u.p. al día a alguien/algo* ('(по)ставити у дан некога/нешто (A: [Referido a personas] *informar a alguien sobre el estado actual de un asunto o materia.* ('[о особама] информисати некога о актуелном стању ствари') B: [Referido a cosas] *modernizar o actualizar algo* ('[о стварима] осавременили или актуализовати нешто')) (BK); *como un reloj* ('као сат') (A: [Referido a personas] *con gran puntualidad* ('[о особама] са великом тачношћу'). B: [Referido a personas o cosas] *con perfecta regularidad y sin problemas* ('[о особама или стварима] савршено правилно/регуларно и без проблема')) (BK).

Овде би се могло поставити питање да ли се заиста ради о полисемији или су ипак у питању само две употребе истог значења. Напоменимо и то да СЕКО ове исте изразе бележи сасвим другачије, не подвлачећи разлику живо/неживо.

Међу примере радијалне полисемије би у први мах могли да се уврсте и они чија значења су супротна, попут следећих:

извући/извлачити (*повући/повлачити*, *добити/добити*) *дебљи крај* »1. проћи/пролазити горе од других, лоше проћи у неком послу, настрадати/страдати, надрљати. 2. у деоби добити већи, бољи, вреднији део»¹¹ (ФРС), *далеко ситићи* (1) постићи велик успјех у животу; 2) осрамотити себе и свој род (ФРС)), итд.

*tocarle a alguien el gordo*¹² ('додирнути некога *дебели* / добити неко *дебело*') (A: *Ganar el premio máximo en la lotería* ('добити највећу премију на лутрији'). B: [irónico] *caerle a alguien en suerte lo peor.*) ('[иронично] запасти некога оно најгоре') (BK); *ser u.p./u.c.] el ombligo del mundo* ('бити неко/нешто пупак света') (A: (f.) [Ser un lugar] *el centro espiritual del mundo* ((формално) '[бити неко место] духовни центар света') B: (inf.) [irónico] [Ser u.p./u.c.] *lo más importante que hay* ((неформално) '[иронично] [бити неко/нешто] најважније што постоји')); итд.

Међутим, ипак је у питању ланчана метафоричка експанзија, односно једно значење је изведено из другог, при чему се дешава да долази и до промене прагматичке вредности: у случају фразема *извући дебљи крај* прво значење је проистекло из другог, али је оно учесталије, те се отуда и нашло на првом месту; код фразема *далеко ситићи*, друго значење је метафоричка екстензија првог, а употреба је иронична, иако то није посебно наглашено, као у случајевима наведених шпанских изрза. Дакле, иако промена употребне вредности није свуда обележена, пре свега у српском језику, она се ипак назире, услед чега се додатно усложњава питање разграничења ланчане од радијалне полисемије у фразеологији, с једне стране, те радијалне полисемије и општег значења (Драгићевић 2003), са друге.

11 Матешкић (1982) бележи иста ова значења супротним редоследом. Међутим, рекли бисмо да се Оташевић (2012), у овом конкретном случају, руководи принципом учесталости значења.

12 *El gordo* ('дебели') је назив за главну премију на лутрији у Шпанији.

4. Полисемија vs. хомонимија у фразеологији

Ослањајући се на руске ауторе, Драгићевић (2006, 2007) се осврће на лексико-граматичку или категоријалну полисемију (Стернина 1999)¹³, односно граматичку полисемију (Грицкат 1967)¹⁴, или полисемију на нивоу врста речи (Улман 1966).¹⁵ Лексеме добијене овим процесом, који је у српској лингвистици познат као конверзија, третирају се као хомоними, иако је такав њихов статус споран (Драгићевић 2006: 230, 2007: 142). Наиме, „када лексема прелази из једне граматичке врсте у другу, семантичка веза се задржава, што није карактеристично за хомониме” (Стернина 1999, *apud* Драгићевић 2006: 230, 2007: 142). Премда окарактерисани као двозначни, овакви примери се могу наћи и у фразеологији, како у српском тако и у шпанском језику, а у питању су најчешће придевски и прилошки изрази.¹⁶ Ево по неколико примера:

без задњих мисли 1. искрен, добронамеран 2. искрено, без лоших намера (ФРСЈ); *исјод <свакоџ> нивоа* 1. врло лош, слаб, безвредан. 2. врло лоше, слабо (ФРСЈ); *на високом (највишем) нивоу* високе вредности, веома квалитетан, веома цењен. 2. на најбољи начин, веома квалитетно, врло стручно (ФРСЈ); *ни жив ни мртјав* 1. врло уплашен, претрављен. 2. преморен, врло исцрпљен. 3. никад, никако, ни по коју цену, ни за шта на свету, ни у ком случају (ФРСЈ) / *ни жив ни мртјав* 1) врло преплашен, изван себе од страха; 2) никако, никада, ни по коју цијену (ФРХСЈ); *као да је нетко с Марса пиао* 1) наиван, необавијештен, запањен; 2) изненада (ФРХСЈ), итд.

de aípa (‘од/као *aípa*’) (A: [Adj. superlativo] muy grande, de superior calidad, muy grave, etc., (‘[придев, суперлатив] веома велик, изврсног квалитета, веома озбиљан’, итд.) B: [Adv.] mucho, muy (‘[прилог] много, веома’); *de buten* (‘од/као *buten*’) (A: [Adj. superlativo] [ser u.p./u.c.] muy bueno, excelente, etc. (‘[придев, суперлатив] [бити неко/нешто] одличан, сјајан, итд.’) B: [Adv.] muy bien (‘[прилог] одлично’);¹⁷ *de fábulа* (‘из басне’) (A: [Adj. superlativo] muy bueno, excelente (‘[придев, суперлатив] веома добар, одличан’). B: [Adv.] muy bien (‘[прилог] веома добро’) (ВК); *la mar (de)* (‘море (чега’) (A: [Adj.] mucho (‘[придев] бројан’). B: [Adv.] muy, mucho (‘[прилог] веома, много’) (ВК); *tela marinera* (‘материјал морнарски’) (A: [Adjetivo superlativo] muy bueno, sensacional (‘[придев, суперлатив] веома добар, сензационалан’). B: [Adverbio] en gran manera, mucho (‘[прилог] у великој мери, много’) (ВК); *por el estilo* (‘по/у стилу’) (A: [Adj.] semejante (‘придев] сличан “). B: [Adv.] aproximadamente (‘[прилог] приближно’) (ВК), итд.

13 Стернина, М.А.: *Лексико-граматическая полисемия в системе языка*, Воронеж: Изд-во „Истоки”, 1999.

14 Грицкат, И.: „Стилске фигуре у светлу језичких анализа”, *Наш језик*, 16/4, 1967: 218–235.

15 И. Грицкат (1967: 227, *apud* Драгићевић 2007: 143) говори и о *ситуационој полисемији* / *ситуационој синегдохи*, „када једна лексема мења своје значење према области људских интересовања и радне праксе”.

16 Наишли смо на по један пример где су у питању друге врсте израза: *иди ми доћи ми* (1) без икаква реда, неорганизовано, безглаво; 2) свашта, штошта (ФРХСЈ), *ir y venir* (u.p.) (f.) (‘одлажење и долажење’ / ‘ићи/одлазити и доћи/долазити (неко)’ (формално) A: [Sustantivo] movimiento continuo de un lugar para otro ([именица] ‘стални покрет са једног места на друго’). B: [Verbo] hacer u.p. movimientos ininterrumpidos de un lugar para otro ([глагол] ‘чинити неко непрекидне покрете са једног места на друго’) (ВК).

17 Ово су још два у низу примера који потврђују колико је тешко одредити да ли је у питању полисемичан израз или не; наиме, изрази попут овога се често дефинишу као моносемични, уз напомену да се могу двојако употребљавати (придевски и прилошки): *de aípa* (adj (col) Terrible o tremendo. Con intención ponderativa, en sent positivo o negativo. Tb. adv. (СЕКО) (‘од/као *aípa*’ (придев (коловјално) ,страшан, страховит’ (‘страва’). Са намером да се нешто преувелича, у позитивном или негативном смислу. Употребљава се и прилошки); *de buten* (adj (jerg)) Magnífico (СЕКО) ((придев (жаргонски) ,сјајан, изванредан, изврстан’. Употребљава се и прилошки).

За Р. Драгићевић (2006, 2007), међутим, ова појава не спада у полисемију, већ је у питању тип творбе (из разлога што „преласком једне врсте речи у другу мења се грамема, категоријално-граматичка сема, која, ипак, битно мења значење лексема”) (Драгићевић 2006: 232, 2007: 143). „Конверзија не спада ни у хомонимију, јер хомоними нису значењски повезани” (Драгићевић 2006: 232, 2007: 143). На фразеолошком нивоу, судећи по наведеним примерима, такође је очигледна значењска веза, што би значило да нису у питању хомоними.

Ипак, у нашем корпусу смо приметили и неколико случајева фразема где би могло да се ради о хомонимији. И Д. Мршевић Радовић (1987) указује на ову семантичку појаву у фразеологији: „Не више као један полисемантичан израз, већ као хомонимне, требало би посматрати фразеологизме: *исплазиити језик* - „јак се уморити од дуга ходања или трчања” и *исплазиити језик* (коме), *илазиити језик* - „дражити, раздражити кога, ругати се коме показујући му, пружајући језик (плазити се)”¹⁸ У првом случају, реч је о метафори *исплазиити језик* (као пас од врућине, умора и сл.), у другом – о метонимијској промени значења перифрастичне синтагме *илазиити језик* (увредљив гест).¹⁹ Поред разлике у начину фразеологизације, постоји разлика и у фразеолошком контексту којим се уклања свака двозначност: уз прво значење експлицира се узрок (умор, врућина, ходање и сл.) и нема падежне рекције, у другом – обавена је дативска рекција ((*ис*)*илазиити језик коме* = *наругати се коме*).” (Мршевић Радовић 1987: 39–40). Слична је ситуација и са фраземима *без кави крви* и *зледаити, погледаити чему у зубе*, које Оташевић (2012) односно Матешић (1982) бележе као двозначне: *без кави крви*: 1. без борбе, без употребе оружја. 2. врло блед (ФРСЈ); *зледаити, погледаити чему у зубе*: 1. видети што непосредно / без страха; 2. оцењивати што (обично старост) (ФРХСЈ). У оба случаја су фразеолошки контексти такође различити. Значење обележено као друго је у оба случаја приближније дословном значењу: код првог фразема је мотивисано физичким изгледом, а у другом – конкретном ситуацијом када се, посматрајући му зубе, одређује старост коња. Прва значења оба фразема нису у блиској значењској вези са другима, већ су метафоричке експанзије. Хомонимима се могу сматрати и значења израза *бити се* (*бусати, зрувати се*) у *зруди*: 1. жалити због нечега, кукати, јадиковати, показивати жалост за неким или због нечега. 2. разметати се, хвалити се нечим, нападно истицати своје заслуге и врлине (ФРСЈ, ФРХСЈ). Значења су различита, као и ситуације у којима се користе. Иако су засновани на веома сличном гесту, пропратни ефекти се веома разликују, те би ваљало на већем корпусу испитати употребу овог/ових израза.

У шпанској фразеологији би се као хомонимни могли схватити следећи изрази, иако су, као и сви претходни, забележени као двозначни: *darle u.p. un (buen) repaso a alguien/algo* (ВК), у значењима „*darle una paliza a alguien*” (‘дати батине некоме’, ‘пребити некога’), и „*beber mucho (alcohol)*” (‘пити много алкохола’), затим [*estar u.p./u.c.*] *más chupada que la pipa de un indio* (ВК) (‘[бити неко или нешто] више исисан него индијанска лула’), у значењима „[*estar u.p.*] *muy delgada*”

18 И у шпанском језику су у питању два израза и њихова структура је различита: [*estar u.p.*] *con la lengua fuera* (‘са језиком напољу’ = *исплазиити језик*), у значењу „бити веома уморан, исцрпљен (услед физичког напора)”, и *sacarle u.p. la lengua a alguien* (‘извадити (исплазити) неко језик некоме’ = *илазиити језик*), у значењу „ругати се некоме (показујући му језик)”.

19 Матешић (1982) и Оташевић (2012) бележе само *исплазиити језик*, у значењу „јак се уморити од ходања или трчања”. Мишљења смо да се, када је у питању значење „дражити, раздражити кога, ругати се коме показујући му, пружајући језик (плазити се)”, не ради о фразему заснованом на гесту, већ само о гесту, који као и сваки други има одређено значење у одређеној култури.

(‘[бити неко] веома мршав’) и „[ser u.c.] fácil de hacer o lograr” (‘[бити нешто] лако за урадити или постићи’), као и [ir u.p.] *a pelo* (ВК) (‘[ићи] на косу’), са значењима „[ir] con la cabeza descubierta (‘[ићи] голе главе, гологлав’) и „[cabalgar] sin silla de montar” (‘[јахаати] без седла’).

Хомонимија у фразеологији, ипак, није честа појава. Разлози за то би могли бити, између осталог, етимолошка повезаност дословног и идиоматских значења израза (Омазић и Шмидт 2008: 101), затим и недовољно развијена полисемија, као и то што семантичка фразеолошка поља, за разлику од простих лексема, не фаворизују формирање хомонима (Мељадо Бланко 1998: 118). Најзад, и сама вишечлана структура фразема такође онемогућава (или отежава) хомонимију (Улман²⁰ 1966, *arid* Мељадо Бланко 1998: 118). Мељадо Бланко (1998: 119) је мишљења да у фразеологији не важи етимолошки принцип за утврђивање хомонимије, већ принцип уланчаних значења. Дакле, уколико значења једног фразема показују да међу њима постоји блиска деривациона веза, у питању је полисемија, и обрнуто, уколико су удаљена, ради се о хомонимији. Ипак, ауторка подсећа да и у случају паралелне метафоризације семеме одликује независност, услед чега се усложњава проблем разграничења хомонимије од (радијалне) полисемије, што се показало и на нашем корпусу.

5. Закључне напомене

- У фразеологији је такође присутна полисемија и доста је сложенија него што се на први поглед чини, нарочито из разлога што фраземи ретко развију више од два значења.
- Полисемији су нарочито подложни глаголски изрази (који су и најбројнији у фразеологији), услед своје семантичке природе.
- Нова значења се најчешће изводе метафоризацијом.
- Има случајева када изведена значења добијају нову прагматичку вредност (нпр. иронично).
- Веома се разликује начин обраде фразема у српским и шпанским фразеолошким речницима, али и начин обраде фразема унутар једног истог језичког система, што сведочи о комплексности значења уопште и фразеолошког значења посебно.
- У даљим истраживањима занимљиво би било испитати да ли се у шпанском и српском језику нова значења фразема развијају по истим принципима или не, јер се на примерима еквивалентних фразема уочава да не развијају увек иста значења.

20 Ullman, S.: "Semantic Universals", in Greenberg, J. H. (ed.): *Universals of Language*, Cambridge at al.: The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, 1966: 217–262.

Скраћенице

ФРСЈ = Оташевић, Ђорђе: *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј, 2012.
ФРХСЈ = Матешић, Јосип: *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Загреб: Школска књига, 1982.

ВК = Varela, Fernando; Kubarth, Hugo: *Diccionario fraseológico del español moderno*, Madrid: Gredos, 1996.

СЕКО = Seco, Manuel; Andrés, Olimpia; Ramos, Gabino: *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles*, Madrid: Aguilar, 2004.

Извори

Варела & Кубарт 1996: Varela, Fernando; Kubarth, Hugo: *Diccionario fraseológico del español moderno*, Madrid: Gredos, 1996.

Матешић 1982: Матешић, Јосип: *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Загреб: Школска књига, 1982.

Оташевић 2012: Оташевић, Ђорђе: *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј, 2012.

РМС1 2007. *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Секо и др. 2004: Seco, Manuel; Andrés, Olimpia; Ramos, Gabino: *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles*, Madrid: Aguilar.

ШКА 2001. RAE: *Diccionario de la lengua española* (22^a ed.) (2001). Madrid: Espasa Calpe.

CLAVE 2003: CLAVE. *Diccionario de uso del español actual* (prólogo de Gabriel García Márquez), Madrid: SM.

Литература

Гарсија Пахе 2008: Mario García Page Sánchez, *Introducción a la fraseología española*, Barcelona: Anthropos.

Гортан Премк 2004: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Дешић 1982: Милорад Дешић, „Из српскохрватске полисемије”, у Ђупић, Драго (ур.): *Лексикографија и лексикологија: зборник реферата*, Београд: САНУ, 57–64.

Драгићевић 2003: Рајна Драгићевић, „Механизми настајања секундарних значења лексема”, *Српски језик*, 8/1–2, 221–230.

Драгићевић 2006: Рајна Драгићевић, „Семантички односи слични полисемији”, *Научни састајнак слависта у Вукове дане*, 35/1, 227–233.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije* (prevod: Danko Šipka), Sarajevo: Svjetlost.

Ивић 1982: Милка Ивић, „О „регуларној полисемији” у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси”, у Ђупић, Драго (ур.): *Лексикографија и лексикологија: зборник реферата*, Београд: САНУ, 77–81.

Корпас Пастор 1996: Gloria Corpas Pastor, *Manual de fraseología española*, Madrid: Gredos.

Мељадо Бланко 1998: Carmen Mellado Blanco, „Acercamiento al fenómeno de la polisemia en la Fraseología del alemán”, *Paremia*, 7, 113–120.

Мршевић Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Омазић и Шмидт 2008: Marija Omazić, Goran Schmidt, "Polysemy in phraseology", en Mari Álvarez de la Granja: *Lenguaje figurado y motivación. Una perspectiva desde la fraseología*, Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien: Peter Lang, 97–109.

Пејовић 2010: Anđelka Pejović, „Od slobodnih spojeva reči do frazema: slučaj leksičkih kolokacija (na primeru srpskog i španskog jezika)”, u Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (urednice), *Jezik, književnost, promene: jezička istraživanja. Zbornik radova*, Niš, Filozofski fakultet, 470–478.

Пејовић 2013: Анђелка Пејовић, „О еквиваленцији и лажним пријатељима у српској и шпанској фразеологији”, *Српски језик*, XVIII, 401–414.

Пррђић 1997: Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

LA POLISEMIA EN LA FRASEOLOGÍA (EN LOS EJEMPLOS DEL ESPAÑOL Y DEL SERBIO)

Resumen

En el presente trabajo exponemos los resultados de la investigación basada en los ejemplos de locuciones en serbio y en español, con la que hemos querido comprobar si la polisemia caracteriza las unidades fraseológicas y en qué manera. En los casos registrados como polisémicos, a partir de los principios de la polisemia característicos para las unidades léxicas simples procuramos determinar aquellos referentes a locuciones como unidades léxicas complejas. Dentro del significado fraseológico se intenta, a la vez, establecer la diferencia entre la polisemia y el significado general y difuso, por un lado, y la polisemia y la homonimia, por otro.

Palabras clave: locución, significado, polisemia, serbio, español

Anđelka Pejović

Biljana B. Radić Bojanić¹
 Sabina J. Halupka Rešetar
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet
 Odsek za anglistiku

POLISEMIJA LEKSEMA *HOUSE* U ENGLESKOM I *KUĆA* U SRPSKOM JEZIKU²

Oslanjajući se na teoriju pojmovne metafore i teoriju pojmovne metonimije, u radu se kontrastivno analiziraju lekseme *house* u engleskom i *kuća* u srpskom jeziku. Cilj rada je da se ustanove sličnosti i razlike između metaforičkih i metonimijskih proširenja značenja ovih leksema, što će istovremeno dati uvid u međujezičke i međukulturne razlike ova dva jezika. Rad će se posebno usredsrediti na slikovne sheme, kao što je shema *SADRŽATELJA*, koje u velikoj meri određuju vrstu i način proširenja značenja ovih leksema u oba jezika. Analiza se zasniva na materijalu crpljenom iz jednojezičnih rečnika engleskog i srpskog jezika, na materijalu iz frazeoloških rečnika, kao i na korpusu savremenog srpskog i engleskog jezika.

Cljučne reči: polisemija, metafora, metonimija, kontrastivna analiza, engleski jezik, srpski jezik

1. Uvod

Lekseme koje pripadaju najužem i najstarijem leksičkom fondu nekog jezika imaju tendenciju da razviju najveći broj novih značenja. Lekseme *house* u engleskom jeziku i *kuća* u srpskom, kao i one koje označavaju njene delove spadaju u ovu grupu. Tako portal *Insightin* navodi da je leksema *house* 139. po frekvenciji u engleskom jeziku, a, iako za srpski jezik nema sličnih podataka, može se pretpostaviti da i leksema *kuća* ima visoku frekvenciju u leksikonu srpskog jezika. Marković (1991: 55) ističe da „izrazita utemeljenost designata i denotata ovih leksema u naše iskustvo izaziva veliki broj asocijativnih veza najrazličitijih elemenata stvarnosti sa kućom i njenim delovima. Ova povezivanja se na jezičkom planu odslikavaju u formiranju bogatih polisemantičkih struktura tih leksema.” Istraživanja su pokazala da reči koje pripadaju osnovnom vokabularu imaju veoma razvijenu polisemnu strukturu (npr. Crossley, Salisbury, and McNamara 2010). Ovde prihvatamo definiciju polisemije kao jezičke pojave koja se odnosi na međusobnu vezu više značenja jedne lekseme (semema), koja se najvećim delom temelji na prenosu značenja, na postojanju jednog osnovnog, dominantnog značenja, iz koga je posredno ili neposredno izvedeno više različitih ali srodnih značenja (Prčić 1997: 25).

U ovom radu se predstavlja deo rezultata jednog obimnijeg istraživanja polisemne strukture elemenata leksičkog polja *house* u engleskom i *kuća* u srpskom jeziku. Cilj rada je kontrastivna analiza nadređenih leksema *house* u engleskom, odnosno *kuća* u srpskom jeziku, koja bi trebalo da ustanovi sličnosti i razlike između metaforičkih

1 radic.bojanic@gmail.com

2 Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

i metonimijskih proširenja značenja ovih leksema u dva jezika. Rezultati ove analize daće uvid u međujezičke i međukulturne razlike u pogledu načinâ na koji se ostvaruju proširenja značenja pomenutih leksema. Rad je strukturiran na sledeći način: nakon predstavljanja teorijskog okvira u drugom odeljku, kao i metodologije istraživanja u trećem, u četvrtom delu analiziraju se metonimijska i metaforička proširenja značenja leksema *house* i *kuća*, a u petom se kontrastivno analiziraju dobijeni rezultati. Poslednji, šesti odeljak sumira rezultate istraživanja i ističe međujezičke i međukulturne razlike.

2. Pojmovna metafora i metonimija

Metafora (engl. *metaphor*) se analizira još od Aristotelovog doba, uglavnom u polju književnosti kao stilska figura. Međutim, početkom osamdesetih godina XX veka kognitivnolingvistička istraživanja čiji su začetnici Lakoff i Johnson (1980) pokazala su da je metafora i te kako zastupljena u svakodnevnom životu, jer je jezik prožet metaforičkim izrazima. Naime, ovi i mnogi kasniji autori (Johnson 1987, Kövecses 2002, Klikovac 2004 itd.) metaforu definišu kao jednu od osnovnih kognitivnih instrumenata, ilustrujući to načinom na koji se npr. ljubav poima kao ludilo (1–2):

- (1a) *I'm crazy about her.*
- (1b) *She drives me out of my mind.*³
- (2a) *Luda sam za tobom.*
- (2b) *Izluđuješ me načisto!*

U navedenim primerima ljubav se izjednačava sa mentalnom bolešću, o zaljubljenoj osobi govori se kao o ludaku (1a i 2a), osoba koja izaziva ludilo je u stvari osoba u koju je neko zaljubljen (1b), dok se ludačko ponašanje izjednačava sa ponašanjem zaljubljene osobe (2b).

I analiza mnogih drugih pojmova kao što su život, rasprava, ideje, teorije, itd. otkriva slične tendencije, a to je da se apstraktni pojmovi razumeju i u jeziku realizuju pomoću nečeg iskustveno bližeg, konkretnijeg ili fizički opipljivog. Ovaj princip leži u osnovi definicije metafore kao mehanizma na osnovu kojeg jedan pojam razumeemo pomoću nekog drugog, bližeg pojma, pri čemu su iskustveno bliži pojmovi veoma često konkretni, a iskustveno dalji pojmovi apstraktni (Lakoff i Johnson 1980, Johnson 1987, Kövecses 2002, itd.). Ovdje se, dakle, radi o asimetričnom međudomenskom preslikavanju, gde se osobine izvornog (konkretnog, iskustveno bližeg) domena (engl. *source domain*) preslikavaju na ciljani (apstraktni, iskustveno dalji) domen (engl. *target domain*), kao kada se npr. život poima kao putovanje:

- (3a) *He's without direction in life.*
- (3b) *She's gone through a lot in life.*
- (3c) *He's never let anyone get in his way.*
- (3d) *I'm at a crossroads in my life.*⁴
- (4a) *Ko može odgonetnuti kraj čovečjeg puta?*
- (4b) *Žarko [...] bijaše stigao do svoje dvanaeste godine.*
- (4c) *Prošao je dvadeset i petu, posvršavao ispite.*⁵

3 Primeri na engleskom jeziku uzeti iz Lakoff i Johnson (1980).

4 Primeri na engleskom jeziku uzeti iz Kövecses (2002).

5 Primeri na srpskom jeziku uzeti iz Klikovac (2004).

Primeri (3–4) ilustruju jednu od veoma često analiziranih metafora ŽIVOT JE PUTOVANJE, gde se izvorni domen, tj. elementi putovanja (putnik, vozilo, putovanje, udaljenost, prepreke, odluke o smeru putovanja, krajnje odredište) preslikavaju na ciljni domen, tj. tok i elemente života (čovjek, život, događaji u životu, starost čoveka, problemi i bolesti, životne odluke, smrt). Tako (3a) govori o čoveku koji ne zna u kom pravcu se njegov život kreće, tj. ne zna ili ne može da odluči šta dalje u životu da radi i čime da se bavi, (3b) opisuje ženu sa mnogo životnog iskustva kojoj se svašta dešavalo, primer (3c) odnosi se na odlučnog čoveka koji ide prema zacrtanom cilju ne dozvoljavajući da ga drugi u tome spreče, a (3d) govori o prekretnici u životu, tj. presudnom trenutku u kome treba da se donese značajna odluka. Primer (4a) ilustruje poimanje kraja života kao kraja puta, u primeru (4b) *stizanje* ima značenje dospevanja do nekog uzrasta, odrastanja, a upotreba glagola *proći* u (4c) pokazuje da se razdoblja života poimaju kao segmenti putovanja.

S druge strane, metonimija (engl. *metonymy*), iako mnogo manje istraživana pojava, ima po nekim autorima (npr. Radden i Kövecses 1999, Radden 2000, Barcelona 2000) mnogo značajniju i fundamentalniju ulogu u prenosu značenja. Ovde se radi o asimetričnom preslikavanju izvora (engl. *source*) na drugi pojmovni entitet, cilj (engl. *target*), pri čemu su izvor i cilj deo istog domena i povezani su pragmatičkom funkcijom. Drugim rečima, u pitanju je unutardomensko preslikavanje, kao što se može videti u sledećim primerima:

(5a) *The ham sandwich* (=gost koji je naručio sendvič) *is waiting for his check.*

(5b) *The White House* (=vlada Sjedinjenih Američkih Država) *isn't saying anything.*⁶

(6a) *Pregovori Beograda* (=Srbije) *i Brisela* (=Evropske unije) *počinju u januaru.*⁷

(6b) ... *četvoro tenisera nastaviće danas da brani boje naše zemlje* (= zastavu Republike Srbije = Republiku Srbiju).⁸

Poslednji od navedenih primera ilustruje vrlo čestu pojavu ulančavanja, gde se prenos značenja ostvaruje višestrukim povezivanjem metonimija i metafora. Analiza ovakvih primera otkrila je da metonimija motiviše mnoge metafore (v. Barcelona 2000, Radden 2000) povezujući ih sa iskustvenom osnovom. Primeri iz korpusa pokazaće da su moguća različita ulančavanja: dveju ili više metafora, dveju ili više metonimija, ili pak nekoliko metafora i metonimija naizmenično.

3. Metodologija istraživanja

Analiza metaforičkih i metonimijskih preslikavanja leksema *house* u engleskom i *kuća* u srpskom jeziku zasniva se na materijalu crpljenom iz jednojezičnih rečnika engleskog i srpskog jezika (*Longman Dictionary of Contemporary English*, *Macmillan English Dictionary*, *Oxford Advanced Learner's Dictionary*; *Rečnik srpskoga jezika*), kao i na materijalu iz frazeoloških rečnika (*Englesko-srpski frazeološki rečnik*, *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*). Važno je napomenuti da se u rečnicima engleskog jezika najčešće daju i primeri upotrebe, dok u *Rečniku srpskoga jezika* to nije uvek slučaj. Zbog toga su ilustracije različitih značenja posmatranih leksema uzimane iz Britanskog nacional-

6 Primeri na engleskom jeziku uzeti iz Lakoff i Johnson (1980).

7 Primer uzet sa sajta <http://www.portalanalitika.me/region-svijet/srbija/127330-pregovori-beograda-i-brisela-poinju-u-januaru> 3. 4. 2014.

8 Primer uzet sa sajta http://www.danas.rs/danasrs/sport/tenis/kraj_zaj_anu_ivanovic_i_bojanu_jovanovski.76.html?news_id=215904 3. 4. 2014.

nog korpusa (*British National Corpus*) i *Korpusa savremenog srpskog jezika*. U radu se ne daje kvantitativna analiza primera, nego se samo istražuju različite metafore i metonimije koje razvijaju polisemnu strukturu ovih leksema. Naime, čak i u rečnicima koji daju frekvenciju pojavljivanja leksema u korpusima na osnovu kojih su oni nastali, podaci se odnose na učestalost pojavljivanja lekseme, a ne njenih pojedinačnih značenja. Od tri gore pomenuta rečnika engleskog jezika dva daju podatke o frekvenciji: prema *Macmillan English Dictionary*, leksema *house* spada u 2500 najosnovnijih i najčešćih reči engleskog jezika, dok je *Longman Dictionary of Contemporary English* beleži kao jednu od 1000 najfrekventnijih reči i u govorenom i u pisanom jeziku. S druge strane, sličnih podataka za srpski jezik nema. Stoga se u radu za svako metaforičko, metonimijsko ili ulančano preslikavanje daju reprezentativni primeri, koji dovoljno jasno ilustruju prirodu određene metafore ili metonimije bez ikakve kvantitativne analize.

Sama procedura identifikacije metafora i metonimija zasniva se na donekle modifikovanom postupku koji je razvila grupa Pragglejaz (2007) za prepoznavanje metaforički upotrebljenih reči u kontekstu (metonimijom i drugim vrstama figurativnog značenja se ne bave). Ukratko, postupak za prepoznavanje metafora (engl. *Metaphor Identification Procedure*, MIP) podrazumeva sledeće: (1) pročitati ceo tekst-diskurs kako bi se dobila opšta slika značenja, (2) odrediti leksičke jedinice u tekstu-diskursu, (3a) odrediti značenje svake leksičke jedinice u tekstu (kontekstualno značenje), imajući u vidu jedinice koje mu prethode i koje ga slede, (3b) odrediti da li data jezička jedinica ima osnovnije savremeno značenje u drugim kontekstima (pri čemu se osnovnijim značenjem smatra konkretnije značenje, ono koje je u vezi sa telesnim radnjama, koje je preciznije i istorijski gledano starije, mada ne nužno i najfrekventnije značenje leksičke jedinice), (3c) ukoliko data jezička jedinica ima osnovnije savremeno značenje u nekom drugom kontekstu nego u datom, odrediti da li kontekstualno značenje kontrastira sa osnovnim značenjem ali se može razumeti u poređenju s njim (čime se moguć prenos značenja ograničava na metaforičko značenje), te (4) ukoliko je odgovor na prethodno pitanje potvrđan, označiti leksičku jedinicu kao metaforičku. Budući da se analiza u ovom radu zasniva na leksemama, njihovim značenjima (uključujući metaforički ali i metonimijski prenos) i primerima uzetim iz rečničkih odrednica i iz elektronskih korpusa ova dva jezika (*British National Corpus* i *Korpus savremenog srpskog jezika*), ovde prikazana procedura unekoliko se razlikuje od pomenute i sastoji se od sledećih koraka: (1) ustanoviti osnovno značenje lekseme; (2) za sva druga pobrojana značenja lekseme u rečničkoj odrednici ustanoviti odnos prema osnovnom značenju; (3) utvrditi osnovu svakog prenosa značenja; (4) navesti primere iz odrednica koji potkrepljuju ustanovljeni prenos značenja; (5) ako nema primera u odrednicama, naći primere u korpusu. Kada se ova modifikovana procedura sprovede na rečničkim odrednicama za oba analizirana jezika, sledi kontrastivna analiza značenja leksema, metafora i metonimija primera iz engleskog i srpskog jezika, koja treba da ustanovi međujezičke, ali i međukulturne razlike između leksema *house* u engleskom i *kuća* u srpskom jeziku.

4. Analiza korpusa

Analiza korpusa ekscerpiranog iz pomenutih jednojezičnih i frazeoloških rečnika otkriva da se polisemna struktura leksema *house* i *kuća* sastoji od tri metonimije (SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, DEO ZA CELINU i CELINA ZA DEO) i dve metafore (INSTITUCIJA JE KUĆA i PRIJATNO MESTO JE KUĆA).

4.1. Sadržatelj za sadržaj

Da bi se mogla objasniti i ilustrovati najdominantnija metonimija u ovom korpusu, SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, potrebno je prvo objasniti i ilustrovati slikovnu shemu SADRŽATELJA. U kognitivnoj lingvistici slikovne sheme prvobitno su istraživali i analizirali Johnson (1987) i Lakoff (1987), koji su ih definisali kao obrasce nastale na osnovu ljudskog fizičkog iskustva, tj. postojanja i ponašanja ljudskog tela u prostoru. Jasna struktura slikovnih shema se potom može preneti u razne apstraktne oblasti putem metaforičkog preslikavanja (Klikovac 2000: 24). Ali, kako su pokazala mnoga istraživanja i putem metonimijskog preslikavanja (npr. v. Silaški i Radić Bojanić 2012 za analizu metaforičkih i metonimijskih prenosa značenja kod leksema *head* i *glava*). Sama shema SADRŽATELJA zasniva se na utelovljenom iskustvu, tačnije, kako kaže Kövecses (2006: 209), na dva tipa iskustva: prvo, ljudska tela su sama po sebi sadržatelji koji sadrže unutrašnje organe, krv, druge tečnosti, itd; drugo, ljudska tela se svakodnevno nalaze unutar većih objekata koji funkcionišu kao sadržatelji (npr. zgrade, sobe, itd.). Jasno je da se ovaj rad bavi drugim tipom iskustva, pošto analizira način na koji se *kuća* poima kao SADRŽATELJ u skladu sa ljudskim iskustvom. Naposljetku, struktura ove slikovne sheme sastoji se od tri elementa: unutrašnjosti, spoljašnjosti i granice između ta dva entiteta (Johnson 1987: 61), pri čemu Kövecses (2006: 209) tvrdi da se sve nalazi ili u sadržatelju ili van njega, što čini ovu slikovnu shemu jednom od najelementarnijih u kognitivnoj analizi leksikona.

Sama metonimija SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, odnosno KUĆA ZA ONO ŠTO JE U KUĆI, prvenstveno označava porodicu koja živi u jednoj kući, u jednom domaćinstvu, gde se sadržaj kuće (porodica) preslikava na sadržatelja (kuću) (7–8).

- (7a) *He gets up at six and disturbs the whole **house**.*⁹ (LDOCE)
- (7b) *The noise woke the entire **house**.* (MED)
- (8a) *Dobio je pismo od **kuće**.* (RSJ)
- (8b) *Ovo je čast za našu **kuću**.* (RSJ)
- (8c) *Teško **kući** gde su svi pametni!* (SEFR)
- (8d) *dići **kuću** na glavu* (SEFR)
- (8e) *deca iz boljih **kuća*** (SEFR)

U oba primera na engleskom jeziku (7a–b) *house* se odnosi na stanare, tj. članove porodice/domaćinstva koje ujutro budi nečija buka, a na sličan se način tumači i značenje *kuće* u rečenicama na srpskom jeziku – u (8a) osoba je dobila pismo od nekog člana porodice, u (8b) čast pripada porodici, u poslovi u (8c) *kuća* takođe označava porodicu ili domaćinstvo kao i u poslednja dva primera (8d–8e).

Sekundarno, *house* i *kuća* mogu označavati i zajednicu veću od porodice, kao što je npr. bratstvo, rod, loza ili dinastija. Ovakav prenos značenja ostvaruje se u oba analizirana jezika, ali u različitoj meri. Naime, u engleskom jeziku leksema *house* se u ovom značenju upotrebljava isključivo za kraljevsku porodicu, tj. dinastiju (9), dok u srpskom jeziku rečnici navode više značenja proisteklih iz ove metonimije, ali neka od tih značenja nisu potvrđena u korpusu, niti na internetu (osim u forumima).

⁹ Izvori primera kodirani su na sledeći način: *Longman Dictionary of Contemporary English* kao LDOCE, *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* kao MED, *Oxford Advanced Learner's Dictionary* kao OALD, *British National Corpus* kao BNC, *Rečnik srpskoga jezika* kao RSJ, *Englesko-srpski frazeološki rečnik* kao ESFR, *Srpsko-engleski frazeološki rečnik* kao SEFR, *Korpus savremenog srpskog jezika* kao KSSJ.

- (9) *House of Windsor/Hanover/Hapsburg* (MED)
 (10a) [...] *još dok je bio na izdržavanju kazne pretio je da će zatvoriti kuću Mitića...*
 (KSSJ)
 (10b) *kuća Nemanjića/Petrovića* (RSJ)
 (10c) *ući ženi u kuću* (RSJ)

Kako navodi RSJ, *zatvoriti/zakopati kuću* znači 'istrebiti, zatrti porodicu', što se vidi u primeru (10a). Slično primeru (9) iz engleskog jezika, i u primeru (10b) iz srpskog jezika *kuća* označava kraljevsku lozu ili dinastiju, tj. porodicu koja vlada nekom državom. Naposljetku, *ući ženi u kuću* koristi se u značenju 'priženiti se, prizetiti se', odnosno ženidbom postati deo nečije porodice. Za ovo metonimijsko proširenje značenja lekseme *kuća* u KSSJ nije pronađen nijedan primer, niti ga daje RSJ, što upućuje na činjenicu da je sam izraz pomalo arhaičan, verovatno zbog promena u društvenim okolnostima i kulturi.

Takođe metonimijskim prenosom SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, ali samo u engleskom jeziku, *house* može označavati i pozorišnu publiku (v. i Marković 1991). Ovdje se, tačnije, radi o ulančavanju pomenute metonimije sa metaforom INSTITUCIJA JE KUĆA, o kojoj će više reći biti u odeljku 4.4. Naime, u primeru koji sledi prvo se ostvaruje metaforički prenos INSTITUCIJA JE KUĆA, gde *house* stoji za pozorište koje se u nekoj zgradi nalazi, a s tim se potom ulančava metonimijski prenos SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, odnosno pozorište za publiku. Ovo nije uobičajen metonimijski prenos, kao npr. (5b), jer se pozorište (*kuća*) ne preslikava na ljude koji njime upravljaju ili su u njemu zaposleni, već, vansistemski, na publiku koja je ipak neizostavan deo pozorišnog života.

- (11) *Gerard Kelly's perfomance brought the house down.* (MED)

Na sličan način, u domenu politike leksema *house* može označavati jedno od tela iz kojih se u većini država sastoji narodno predstavništvo (Ristić i Lazić Konjik 2012). Ovaj prenos značenja je široko zastupljen u engleskom jeziku, dok ga u srpskom jeziku nema, već se u tom značenju koristi leksema *dom*, kao u primeru (13).

- (12a) *The president will address both houses of Congress.* (LDOCE)
 (12b) *I urge the house to vote against the motion.* (OALD)
 (13) [...] *ministar spoljnih poslova Robin Kuk je već 25. marta 1999. (drugog dana agresije) obavestio Donji dom o napadu na Jugoslaviju [...]* (KSSJ)

Metonimijski prenos SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ uočava se i u oblasti obrazovanja, opet samo u engleskom jeziku, gde leksema *house* označava grupu učenika ili studenata koji se takmiče u raznim sportovima (i koji žive zajedno u internatu). U srpskom jeziku postoji konceptualna i kulturološka praznina, te ovo značenje nije realizovano, ni leksemom *kuća*, niti njoj smisaono srodnom leksemom *dom*.

- (14) *Our house system means that girls get to compete against each other in a healthy way.* (BNC)

Naposljetku, ova metonimija uočava se u oba jezika i u domenu ugostiteljstva i turizma i to na više načina. *House/kuća* može označavati restoran ili bilo koji drugi ugostiteljski objekat, kao u primerima (15a–b) i (16a–b). Valja napomenuti da značenje lekseme *kuća* ilustrirano u primeru (16b) ne daje nijedan od izvora za srpski jezik korišćenih u radu, ali se ovaj izraz (očito preslikan iz engleskog jezika) često sreće u jelovnicima i kartama pića. S druge strane, u primerima (15c) i (16c) lekseme *house/kuća* ne odnose se na restoran, nego na vlasnika ili upravnika restorana, što je ujedno

i primer ulančavanja dveju metonimija: KUĆA ZA RESTORAN i RESTORAN ZA UPRAVNIKA/VLASNIKA.

(15a) *Sea food is the specialty of the house.* (MED)

(15b) *house wine* (LDOCE)

(15c) *Have a drink on the house.* (OALD)

(16a) *Čaj koji je devojka ponudila Viktoru Sajfertu bio je specijalitet kuće. Pripremala ga je gazdina žena...* (KSSJ)

(16b) *?vino kuće*

(16c) *Gospođa Palm je rekla da kuća časti.* (KSSJ)

Kao što se može zaključiti na osnovu odeljka 4.1., metonimijski prenos SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ realizovan je u oba jezika u različitim domenima, što svedoči o veoma razvijenoj polisemantičkoj strukturi leksema *house* i *kuća*.

4.2. Deo za celinu

Jedna od najčešćih metonimija uopšte, DEO ZA CELINU, zasniva se na činjenici da se svaka celina sastoji od nekoliko delova, pa u metonimijskom prenosu značenja onaj deo koji je najistaknutiji ili najznačajniji često zastupa tu celinu. Tako se i u primerima (17a–c) iz korpusa uočava ovaj prenos značenja u srpskom jeziku, gde leksema *kuća* stoji za mesto prebivališta (prvo u užem smislu za grad ili selo, potom za kraj ili zavičaj, pa i za domovinu).

(17a) *Moj plan je ovakav. Vraćam se kući, u Vašington. O tome nema pregovora.* (KSSJ)

(17b) *Kad je ta jedinica bila razbijena na Jelovoj gori vratio se kući, ali je sledeće godine mobilisan u Prvi jurišni korpus kapetana Predraga Rakovića.* (KSSJ)

(17c) *imati uspeha kod kuće i u inostranstvu.* (RSJ)

U primeru (17a) govornik se u stvari sa putovanja vraća u mesto u kome živi (Vašington), tj. mesto u kome mu se nalazi kuća ili stan, dok u primeru (17b), *kuća* označava kraj ili zavičaj u kome osoba živi i u koji se vraća nakon neuspeha u borbama. Poslednji primer (17c) iskazuje jasnu opoziciju domovine, za koju stoji leksema *kuća*, i inostranstva.

Za razliku od srpskog jezika, u engleskom se jeziku u ovom značenju ne koristi leksema *house*, nego *home*, što se i vidi u primerima (18a–c).

(18a) *She was born in Italy, but she's made Charleston her home.* (LDOCE)

(18b) *I often think about my friends back home.* (OALD)

(18c) *auto sales at home and abroad* (LDOCE)

Tako u primeru (18a) leksema *home* stoji za grad u kome se govornik nastanio, a u sledećem primeru (18b) za rodni grad govornika, slično primeru (17a) u kome leksema *kuća* stoji za grad u kome osoba živi. Naposletku, primer (18c) je u potpunosti paralelan primeru (17c) iz srpskog korpusa, gde se *home* kontrastira sa inostranstvom, tj. *abroad*.

4.3. Celina za deo

Još jedna metonimija, CELINA ZA DEO, pronađena je samo u korpusu za engleski jezik, gde leksema *house* označava deo pozorišta gde publika sedi (za razliku scene i prostora iza nje). Ova metonimija, kako kaže Langacker (1993: 31), česta je u situaci-

jama u kojima aktivna zona entiteta sadrži one delove entiteta koji najdirektnije i najpresudnije učestvuju u metonimijskom prenosu. Kao što se može videti u primerima (19a–b), gledalište (deo pozorišta) predstavljeno je leksemom *house*, tj. celinom.

(19a) *The show has been playing to full **houses**.* (LDOCE)

(19b) *playing to an empty **house*** (OALD)

Nakon obrade metonimijskih prenosa značenja leksema *house* i *kuća*, u nastavku rada daje se analiza metaforičkih prenosa značenja pomenutih leksema.

4.4. *Institucija je kuća*

U izrazima strukture pridev/imenica+imenica u engleskom jeziku i pridev+imenica u srpskom *house/kuća* označava mesto obavljanja kakvih poslova (Marković 1991: 57). U pitanju su najčešće kulturne, prosvetne, naučne i druge ustanove, sud ili opština, preduzeće i sl. Tako u narednim primerima (20–21) leksema *house* i *kuća* imaju opšte značenje mesta, tj. zgrade u kojoj se odvija ili je smeštena neka aktivnost, a sama vrsta i tip aktivnosti se specifikuje pridevom ili imenicom koji stoje uz leksemu *house/kuća*.

(20a) *In the end President Mitterrand chose his friend Pierre Berge, head of a fashion **house**, to sort out the mess.* (BNC)

(20b) *There are two public **houses**, a butcher's shop, a chapel, and a court **house**.* (BNC)

(20c) *Milan is another firm favourite, a city steeped in history and home of the famous opera **house** [...]* (BNC)

(21a) *[...] bogate obožavateljke ne moraju da brinu – modna **kuća** "Valentino" ne prestaje sa radom [...]* (KSSJ)

(21b) *U Subotici je 15. septembra 1912. otvorena velepna Gradska **kuća**, a na Paliću vodotoranj koji je postao njegov simbol.* (KSSJ)

Vrlo se često sa ovom metaforom ulančava i metonimija INSTITUCIJA ZA OSOBU, kao u primerima (22–23), gde leksema *house* i *kuća* zapravo predstavljaju ljude koji njima rukovode ili u njima rade.

(22a) *Mr Kelly [...] was invited by a left-wing publishing **house** to help complete a mural of revolutionary figures...* (BNC)

(22b) *The auction **house** had expected £3 million from the sale – it got £10 million.* (BNC)

(22c) *Yet software **house** Microsoft recently caused quite a stir in computer circles by announcing that [...]* (BNC)

(23a) *U borbi protiv falsifikovanja, modna **kuća** „Versace” na sudu izvojevala rekordnih 20 miliona dolara odštete.* (KSSJ)

(23b) *Jedna izdavačka **kuća** je čak pristala da izda moj prvi humoristički roman o nekretninama.* (KSSJ)

(23c) *[...] uprkos štetama od suše, mogle da izvezu izvesne količine kukuruza, odnosno pšenice, smatra ova trgovačka **kuća**.* (KSSJ)

U primeru (22a) poziv nije poslala izdavačka kuća nego osoba koja u njoj radi; tri miliona funti iz primera (22b) očekivao je vlasnik aukcijske kuće, ne sama kuća; a u (22c) zbrku su stvorili nadležni u Majkrosoftu, ne sama kompanija. Slično ovome, u (23a) odštetu je dobio vlasnik modne kuće, u (23b) pristanak za objavljivanje romana

dao je predstavnik ili urednik izdavačke kuće, dok u (23c) izjavu za štampu ne daje trgovačka kuća, nego njen predstavnik za štampu ili drugi zvaničnik.

4.5. Prijatno mesto je kuća

Kako ističu Ristić i Lazić Konjik (2012), lekseme *dom* i *kuća* u srpskom jeziku prevashodno označavaju zgrade u kojima se stanuje, ali *dom* izrazitije konotira utočište, porodicu i sigurnost (Đurović 2013), npr. u *Ova je kuća bila moj dom* (KSSJ). Međutim, i leksema *kuća* može metaforičkim prenosom označavati prijatno mesto kao u primeru (24), gde do transfera značenja dolazi zbog pozitivnih asocijacija na kuću i porodicu.

(24) *osećati se kao kod svoje kuće* (SEFR)

U engleskom jeziku ovakav prenos značenja ne ostvaruje leksema *house*, već njoj značenjski srodna leksema *home* (v. i odeljak 4.2). Primer (25a) sličan je primeru (24), jer se u oba slučaja radi o idiomatizovanom izrazu koji se koristi sa značenjem „raskomotiti se” (osećati se prijatno). U (25b) proširenje značenja lekseme *home* takođe se zasniva na metafori PRIJATNO MESTO JE KUĆA, ali srpski ekvivalent tog izraza takođe koristi leksemu *dom*, a ne *kuća*.¹⁰

(25a) *Sit down and make yourself at home.* (LDOCE)

(25b) *Home sweet home!* (*Dome, slatki dome.*) (OALD)

Metaforička proširenja značenja leksema *house* i *kuća* manje su zastupljena i manje razvijena od metonimijskih, kako u engleskom, tako i u srpskom jeziku.

5. Diskusija

Lekseme *house* i *kuća* imaju veoma razvijenu polisemantičku strukturu. Među prenosima značenja ovih leksema dominira metonimija SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, kao najzastupljeniji mehanizam u oba jezika. Tako, na primer, *house/kuća* može označavati ljude koji u njoj žive, tipično porodicu, ali i čitavu lozu ili dinastiju. Ovaj prenos se takođe ostvaruje u oba jezika i u domenu ugostiteljstva i turizma i to na više načina. *House/kuća* može označavati restoran ili bilo koji drugi ugostiteljski objekat, ali i vlasnika ili upravnika restorana, gde je metonimija SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ (KUĆA ZA RESTORAN) ulančana sa metonimijom INSTITUCIJA ZA OSOBU (RESTORAN ZA UPRAVNIKA/VLASNIKA). Razlike između dva posmatrana jezika u pogledu metonimijskog prenosa SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ su kulturološke prirode i uočavaju se u tri domena: (1) u mogućnosti lekseme *house* da stoji i za pozorišnu publiku (u kom slučaju je ova metonimija ulančana sa metaforom INSTITUCIJA JE KUĆA); (2) u oblasti politike, gde ona može označavati jedno od tela iz kojih se u većini država sastoji narodno predstavništvo (čemu odgovara leksema *dom* u srpskom jeziku); (3) u domenu obrazovanja, gde *house* može označavati grupu učenika ili studenata koji se takmiče u raznim sportovima (za šta u srpskom jeziku postoji leksička praznina).

Druga dva metonimijska prenosa zastupljena su u mnogo manjoj meri. Metonimija DEO ZA CELINU realizovana je samo u srpskom jeziku, pa tako *kuća* metonimijski stoji za grad, selo, kraj, domovinu, što se u engleskom jeziku izražava leksemom *home*, ne *house*. Suprotno tome, metonimija CELINA ZA DEO ostvarena je samo u engleskom jeziku i to u domenu pozorišta, gde *house* stoji za gledalište. S obzirom na to da u do-

¹⁰ O sinonimskom paru *kuća* – *dom* v. Marković (1991) i Đurović (2013), o leksemi *dom* u srpskom jeziku v. Ristić (2012) i Ristić i Lazić Konjik (2012).

menu pozorišta postoji međujezička i međukulturna razlika ne samo kod ove metonimije, nego i kod metonimije SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, tj. u srpskom jeziku za ova značenja postoji leksička praznina, može se zaključiti da je pozorište za anglofonu kulturu veoma značajno, što se ogleda i u viševekovnoj književnoj i dramskoj tradiciji.

U pogledu metaforičkih prenosa značenja, lekseme *house* i *kuća* javljaju se u metaforama INSTITUCIJA JE KUĆA i PRIJATNO MESTO JE KUĆA. U prvom slučaju, lekseme *house/kuća* imaju opšte značenje mesta gde se odvija ili je smeštena neka aktivnost, a sama vrsta i tip aktivnosti se specifikuje pridevom ili imenicom koji stoje uz leksemu *house/kuća*. Sa ovom metaforom se neretko ulančava metonimija INSTITUCIJA ZA OSOBU, što je vrlo produktivan mehanizam prenosa značenja u oba jezika. Nasuprot tome, metafora PRIJATNO MESTO JE KUĆA uočava se samo u srpskom jeziku, dok se u engleskom jeziku ova metafora realizuje kroz leksemu *home*.

6. Zaključak

U ovom se radu iz perspektive kognitivne lingvistike analiziraju lekseme *house* i *kuća* u cilju ustanovljavanja ostvarenih prenosa značenja putem metafora i metonimija. Uvidom u sličnosti i razlike u bogatoj polisemantičnoj strukturi ovih leksema može se zaključiti da je najzastupljeniji prenos u oba jezika zasnovan na metonimiji SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ i na metafori INSTITUCIJA JE KUĆA. S druge strane, metonimije DEO ZA CELINU i CELINA ZA DEO, kao i metafora PRIJATNO MESTO JE KUĆA realizovane su samo u jednom ili u drugom jeziku, pri čemu se u ekvivalentnom značenju najčešće koriste lekseme *home* u engleskom, odnosno *dom* u srpskom jeziku. Ove međujezičke razlike nastaju zbog asocijativnog značenja analiziranih leksema i odražavaju međukulturne razlike anglofone i srpske govorne zajednice.

Literatura

Barcelona 2000: A. Barcelona, On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor, in: A. Barcelona (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, Berlin: Mouton de Gruyter, 31–58.

Crossley, Salsbury, McNamara 2010: S. Crossley, T. Salsbury, and D. McNamara, The Development of Polysemy and Frequency Use in English Second Language Speakers, *Language Learning*, 60/3, 573–605.

Đurović 2013: S. Đurović, Sinonimski par *kuća: dom* u srpskom jeziku, *Srpski jezik*, XVIII, 329–338.

Insightin, www.insightin.com/esl 2. 4. 2014.

Johnson 1987: M. Johnson, *The body in the mind: The bodily basis of reason and imagination*, Chicago: University of Chicago Press.

Klikovac 2000: D. Klikovac, *Semantika predloga*, Beograd: Filološki fakultet.

Klikovac 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek.

Kövecses 2002: Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.

Kövecses 2006: Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press.

Lakoff 1987: G. Lakoff, *Women, fire, and dangerous things*, Chicago: Chicago University Press.

Lakoff and Johnson 1980: G. Lakoff and M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago: Chicago University Press.

- Langacker 1993: R. Langacker, Reference-Point Constructions, *Cognitive Linguistics*, 4, 1–38.
- Marković 1991: R. Marković, Grananje značenja reči koje označavaju kuću i njene delove, *Naš jezik*, 29/1–2, 55–76.
- Pragglejaz Group 2007: Pragglejaz Group, MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse, *Metaphor and Symbol*, 22/1, 1–39.
- Prčić 1997: T. Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radden 2000: G. Radden, How metonymic are metaphors?, in: A. Barcelona (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, Berlin: Mouton de Gruyter, 93–105.
- Radden and Kövecses 1999: G. Radden and Z. Kövecses, Towards a theory of metonymy, in: K.-U. Panther and G. Radden (ed.), *Metonymy in Language and Thought*, Amsterdam: John Benjamins, 17–59.
- Ristić 2012: S. Ristić, Stilski aspekti konceptualizacije pojma DOM u književnom diskursu, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 42* (u štampi).
- Ristić i Lazić Konjik 2012: S. Ristić i I. Lazić Konjik, *Dom* u srpskom jeziku, rad izložen na VI EUROJOS konferenciji *Koncepty: DOM, EUROPA, WOLNOŚĆ, PRACA, HONOR w aksjosferze Słowian i ich sąsiadów*, 21–23.11.2012. <http://rastko.rs/rastko/delo/14705>. 10. 2. 2014.
- Silaški i Radić Bojanić 2012: N. Silaški i B. Radić-Bojanić, Head as a container in English and Serbian – a cognitive linguistic perspective, *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 2, 65–78.

Rečnici

- Kovačević 2002: Ž. Kovačević, *Englesko-srpski frazeološki rečnik*, Beograd: Filip Višnjić.
- Kovačević 2002: Ž. Kovačević, *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*, Beograd: Filip Višnjić.
- Longman Dictionary of Contemporary English* 2009, 5th edition, Harlow: Pearson Education. <http://www.ldoceonline.com>
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* 2007, 2nd edition, Macmillan Education, Oxford. <http://www.macmillandictionaries.com/about/med/>
- Nikolić 2007: M. Nikolić (ur.), *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad: Matica srpska.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary* 2011, 8th edition, Oxford: Oxford University Press. <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com>

Korpusi

- British National Corpus*, <http://www.natcorp.ox.ac.uk/using/index.xml?ID=simple>
- Korpus savremenog srpskog jezika*, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>

POLYSEMY OF THE LEXEMES *HOUSE* IN ENGLISH AND *KUĆA* IN SERBIAN

Summary

Drawing on Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson 1980, Johnson 1987, Lakoff 1987, etc.) and Conceptual Metonymy Theory (Radden & Kövecses 1999, Radden 2000, Barcelona 2000) the paper presents a contrastive analysis of the lexemes *house* in English and *kuća* in Serbian. Using the material excerpted from monolingual and bilingual dictionaries of English and Serbian, as well as electronic corpora of these two languages, the similarities and differences between metaphoric and metonymic extensions of meaning of the given lexemes are established. The analysis has shown that the most dominant transfers of meaning are achieved via the CONTAINER FOR CONTENT metonymy, as well as the INSTITUTION FOR BUILDING metaphor, realized in both languages. Extensions of meaning stemming from the metonymies PART FOR WHOLE and WHOLE FOR PART, as well as the metaphor A PLEASANT PLACE IS HOUSE, observable in only one of the two languages analyzed, shed light on crosslinguistic and crosscultural differences between them.

Key words: conceptual metaphor, conceptual metonymy, English, Serbian, contrastive analysis

*Biljana Radić Bojanić
Sabina Halupka Rešetar*

Мирјана М. Мишковић Луковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

ДОСЛОВНО И ФИГУРАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ: ПРАГМАТИЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ²

У раду посматрамо појам *вишезначности* у односу на сродне појмове као што су *поддетерминација* значења, *неодређености* значења и *опшћности* смисла. Као основно прагматичко питање испитујемо однос семантичког принципа композиционалности и доминантног прагматичког принципа у тумачењу фигуративних језичких израза.

Из прагматичке перспективе, полазећи од хипотезе о когнитивној модуларности, разматрамо релевантна истраживачка питања: а) разлика између дословног и фигуративног значења, која се испољава као дистинкција између кодираног значења (домен језичког модула) и фигуративног значења (домен прагматичког модула), б) ниво комуникације на ком фигуративно значење остварује своју интерпретативну улогу (тј. однос логичке форме исказа и различитих видова експлицитно-имплицитних конструкта) и в) директан или индиректан когнитивни приступ фигуративном значењу у тумачењу исказа. Као студије случајева узимамо анализу ироничних и метафоричких исказа у Грајсовом моделу комуникације и моделу теорије релеванције.

Кључне речи: експликација, импликација, иронија, метафора, оно што се каже, прагматички принцип

1. Вишезначност

Суштину семантичко-прагматичке дебате око питања вишезначности можемо сагледати из два угла. С једне стране, вишезначност се контрастира с појмовима као што су језичка поддетерминација, неодређеност и опшћност смисла. С друге стране, у центру пажње је питање одрживости хипотезе о семантичкој вишезначности.

У когнитивно-прагматичкој теорији релеванције, на пример, *вишезначности* ('ambiguity') се везује за случајеве када један језички облик кодира два или неколико различитих концепата (пример (1)). *Језичка поддетерминација* ('linguistic underdeterminacy'), напротив, подразумева да се пропозиција исказа не може добити искључиво на основу кодираног значења него се логичка форма исказа додатно, прагматички, обогаћује (пример 2). За разлику од поддетерминације (логичке форме у односу на пропозицију исказа и основну експликацију), *неодређености* ('indeterminacy') се односи на оне видове језичке поддетерминације који утичу на импликацијску неодређеност (пример 3). Коначно, *опшћности*

1 mirjanamiskovic@yahoo.co.uk

2 Овај рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

смисла ('generality of sense') обухвата случајеве предикационе или концептуалне неодређености (пример 4) (Спербер и Вилсон 1986/95, Карстон 2002):³

- (1) Наборало му се чело.
- (2) Војводина је равна.
- (3) Мајка сину: Неко није урадио свој домаћи задатак.
- (4) Лако је то разумети.

Вишезначност се различито класификује; на пример, лексичка наспрам граматичке (структуралне) вишезначности, или семантичка наспрам граматичке (лексичке и синтаксичке) вишезначности. Међутим, у основи оваквих класификација лежи питање одрживости хипотезе о семантичкој вишезначности (које је, опет, у спречи са садржајем термина *семантика*⁴). Ако би реченица била семантички вишезначна, језички модул би, као аутпут, давао једну логичку форму, која би одговарала различитим истиносним условима (или, пак, неколико, значењски повезаних, логичких форми). Ако би реченица била граматички вишезначна (на основу лексичке и/или синтаксичке вишезначности), језички модул би, као аутпут, давао више логичких форми, које не би, у основи, имале ниједну заједничку значењску репрезентацију.

Илуструјемо ово познатим примером о ћелавости француског краља:

- (5) Краљ Француске није ћелав.

Тумачење негативних исказа може се објаснити на три начина: а) језички модул решава однос између негативног оператора и реченице (тј. даје две логичке форме и две истиносно-вредносне реченице), б) језички модул делимично решава овај однос (тј. даје једну логичку форму и једну истиносно-вредносну реченицу, али долази до локалног, прагматичког, процеса ојачавања у виду сужавања значења) и в) језички модул не може да утврди однос између негативног оператора и реченице (тј. не добија се никаква истиносно-вредносна реченица него се, напротив, логичка форма прагматички попуњава на основу намераваног тумачења: као дескриптивна или као метајезичка негација).

За пример (5), конкретно, дебата иде у правцу семантичко-пресупозиционог и анти-семантичко-пресупозиционог приступа питању опсега негације. Према првом приступу, семантика исказа би се репрезентовала као 'Краљ Француске је ћелав'⁵ (егзистенцијална пресупозиција опстаје). Према другом приступу, међутим, семантика исказа би се репрезентовала као '–[Краљ Француске је ћелав]' (тумачење дескриптивне негације и сторнирање егзистенцијалне пресупо-

3 У примеру (1) долази до прагматичког раздвоначавања лексеме *чело*, која може да кодира гудачки инструмент или део главе. У примеру (2) лексички концепт РАВНА прагматички се модулира до апроксимативног значења РАВНА*. Пример (3) може да се тумачи као индиректан захтев. У примеру (4) *лако* има концептуалну неодређеност (нпр. 'Лако у односу на шта?' или 'За кога лако?').

4 Рецимо, да ли *семантика* значи кодирано значење (нпр. језичка/преводна семантика у теорији релеванције) или се односи на пропозициони, истиносно-вредносни, садржај прагматички обогаћене семантичке репрезентације исказа (нпр. пропозиција исказа/експликација у теорији релеванције) или се, пак, везује за истиносно-вредносни садржај минималне пропозиције (нпр. *оно што се каже* у Грајсовој прагматици). Међутим, постоје и мишљења да природни језици немају лексичку семантику, то јест, да се језички изрази користе као фонолошке ознаке концептуалних региона те да се семантика може јавити само у домену мисли (нпр. Бартон-Робертсова репрезентациона хипотеза 2007).

5 „–“ користимо као симбол негативног оператора.

зиције). Напротив, прагматика исказа би, према првом приступу, условила сторнирање егзистенцијалне пресупозиције ‘-[Краљ Француске је ћелав]’ и довела до метајезичког тумачења исказа (‘Краљ Француске није ћелав; не постоји краљ Француске’); према другом приступу, егзистенцијална пресупозиција би се прагматички сачувала (‘Краљ Француске је -ћелав’).⁶

Можемо, дакле, закључити, да садржај појма *вишезначности* још увек није недвосмислено одређен у савременој семантичкој и прагматичкој (мада и језичко-филозофској) мисли. Истраживања која се у новије време спроводе у оквиру експерименталне прагматике (в. нпр. Новек и Спербер 2007), посебно када се ради о проблематици која укључује негацију, конјункцију, скаларне изразе, квантификаторе, заменице и сл., могу да разјасне аспекте у разумевању разграничења између (језичког/семантичког) кодирања и (прагматичке) инференције приликом тумачења вишезначних исказа.

У наредном делу, опште питање појма вишезначности посебно разматрамо кроз однос дословног и фигуративног значења, како се овом односу приступало у инференцијалној прагматици. За студије случајева узимамо ироничне и метафоричке исказе.

2. Иронични искази: прагматичке перспективе

Речник књижевних термина следи традиционалну дефиницију ироније:

углавном духовито и подсмешљиво држање које значи управо супротно од онога што се речима исказује. Јавља се у више видова, од доброћудне шале до заједљивог сарказма [...] У тропу се противречност заснива на речима, а у фигури на значењу. (Живковић 1992: 294–295)

Пример (6) се даје као илустрација из свакодневног језика; пример (7) је преузет из књижевности (1992: 296):

- (6) Леп си ми ти пријатељ.
 (7) Дивна писма, јади га убили!
 Красно ли је на карту сложено,
 Ка да су га кокошке чепале.⁷

2.1. Грајсова прагматика⁸

У инференцијалној прагматици Грајсове провенијенције нема значајнијег помака у објашњењу начина на који се тумаче иронични искази. Импликација овога је да се одржава дуалитет инференцијалних механизма у разумевању обичних и „реторичких” исказа.

6 Карстон (2002), међутим, предлаже и трећи приступ у интерпретативној анализи метајезичке негације: негативни оператор има, семантички, широк опсег, али долази до два прагматичка процеса; на пример, искази типа ‘Краљ Француске није ћелав: нема/не постоји краљ Француске’ има семантичку анализу (тј. оно што се добија из језичког/граматичког модула) ‘-[Краљ Француске је ћелав]’ и прагматичке анализе (тј. оно што прагматички модул надограђује на инпут добијен из језичког/граматичког модула) ‘[Краљ Француске је -ћелав]’ и ‘-[„Краљ Француске је ћелав”]’. (Двоструки знаци наводника означавају метареференцијацију.)

7 Пример (7) је цитат из Његошевог *Горског вијенца*: „Речи ‘дивно’ и ‘красно’ кнез Јанко је употребио у контрастном контексту, па су добиле супротно значење и смисао поруге” (Живковић 1992: 296).

8 Грајс 1989.

Грајсова прагматика је, суштински, теорија о конверзационим импликаату-рама, па се и иронија анализира као да делује на имплицитном плану комуни-кације. Кључно је, при том, да се ироничним исказом каже једно док је импли-цирано значење, које говорник, заправо, намерава да саопшти саговорнику, су-протно.

Овакав став је неминовност Грајсовог приступа комуникацији: с једне стра-не, минималан семантички садржај исказа (*оно што се каже*) служи као инпут разуђеном прагматичком садржају исказа (*оно што се имплицира*)^{9,10}; с друге стране, комуникација се моделира као кооперативна размена рационалних саго-ворника.¹¹ Атрибути које Грајсова прагматика додељује тумачењу исказа – инфе-ренцијална секвенцијалност и рационалност – одређују и Грајсов конструкт ин-терпретативне стратегије: говорник или поштује кооперативни принцип (и кон-верзацијске максиме) те се његова порука завршава на нивоу оног што каже, или криши неку од конверзацијских максима (поштујући кооперативни принцип) тако да је саговорнику јасно да се дата максима криши, као што му је и јасно да говорник поенту даје на имплицатурном нивоу. Следећи пример ово илуструје:

- (8) Краљ Александар Обреновић је био стожер демократије у Србији.
+> Краљ Александар Обреновић није био никакав демократа.¹²

Ако замислимо ситуациони контекст у којем два историчара расправљају о (не)оправданости крвавог пуча у тадашњој Србији (тј. убиства последњег краља из династије Обреновић), иронични исказ (8) би се интерпретирао на следећи начин: семантички садржај исказа (*оно што се каже*) је очито неистинит; то јест, саговорнику је јасно да говорник криши конверзацијску максиму квалитета. Међутим, да би се сачувала претпоставка о кооперативном принципу у комуни-кацији, саговорник мора да претпостави да је намеравао значење говорниковог исказа на нивоу имплицатуре и да је поента исказа у значењу које је супротно оном које говорник исказује (нпр. као један од аргумената у заговарању оправ-даности пуча).

Два су основна проблема с Грајсовим приступом иронији: један је теоријско-методолошки, као последица датог кодно-инференцијалног модела; други је пси-холошки и тиче се и традиционалног приступа иронији као реторичкој/стилској фигури. Ако је говорникова намера у фигуративном а не у дословном значењу исказа, семантички садржај исказа (*оно што се каже*) постаје празан.¹³ Решавајући

9 *Оно што се каже* ('what is said') истовремено се поклапа с конвенционалним (тј. кодираним) је-зичким значењем и једнако је пропозиционом, истиносно-вредносном, садржају исказа. Прагма-тички процеси раздвозначавња и додељивања референције конституентима једини су инфе-ренцијални процеси који доприносе семантичком садржају исказа.

10 У Грајсовом моделу је приметна линеарност у тумачењу исказа: од експлицитног ка имплицит-ном садржају.

11 Постулира се тзв. *кооперативни принцип* ('cooperative principle') као основни прагматички пара-метар у тумачењу исказа, који се надограђује извесним конверзацијским максимама и подмак-симама (квалитета, квантитета, релевантности и начина). Битно је приметити да се овај прагма-тички принцип у тумачењу исказа моделира тако да делује на рационалном нивоу личности.

12 „+>” користимо као симбол конверзационе имплицатуре.

13 Карстон (2002) указује на неодрживост Грајсове имплицатурне анализе ироније због немогућ-ности генерирања супротне конверзационе имплицатуре. Наиме, ако говорник ништа не каже (у семантичком делу укупног значења исказа), онда не каже ни оно што сматра неистинитим; то, надаље, значи да се максима квалитета није могла прекршити нити се намеравана имплицатура (тј. поента исказа) могла генерирати.

ову недоследност, Грајс је свој теоријски модел оптеретио још једним конструктом - *као да се каже* ('making as if to say').¹⁴ Уз ово, Спербер и Вилсон истичу психолошку неуверљивост анализе ироничних исказа која се заснива на супротности:

why a speaker who could [...] have expressed her intended message directly should decide instead to say the opposite of what she meant. It cannot be too strongly emphasised what a bizarre practice this would be [...] [It] fails to explain what distinguishes genuine irony from the mere irrationality [...] ¹⁵ (Спербер и Вилсон 1986/95: 240/241)

2.2. Прагматика теорије релеванције¹⁶

Имплицатурна анализа ироничних исказа заступа се и у теорији релеванције, мада у оквиру различитог инференцијалног модела комуникације.¹⁷ Као кључне компоненте издвајамо следеће: а) инференцијални процеси су саставни део тумачења исказа како на имплицитном тако и на експлицитном плану комуникације и б) интерпретативни процес је резултат узајамног паралелног прилагођавања експлицитног и имплицитног садржаја. Наместо Грајсовог (рефлексивног) кооперативног принципа, постулира се (рефлексивни) принцип *оптималне релеванције* ('optimal relevance'), који се несвесно и аутоматски активира кад год саговорник тумачи говорников исказ. Према овом принципу, говорников исказ је довољно релевантан да завреди саговорникову пажњу (у односу на остале присутне стимулансе – вербалне и/или невербалне) али је говорников исказ истовремено и најрелевантнији узимајући у обзир говорникове способности и склоности.¹⁸ Интерпретативна стратегија којом се саговорник (рефлексивно) руководи у тумачењу исказа, иде у правцу тестирања интерпретативних претпоставки према степену њихове когнитивне приступачности (тзв. *стријатегија најмањега напора* 'least-effort strategy'). Интерпретативни процес се завршава када саговорник дође до тумачења које њему, лично, испуњава очекивану релеванцију исказа (или се прекида ако датом саговорнику исказ није релевантан).

Имплицатурна анализа ироније, из перспективе теорије релеванције, заснива се на двојаким разграничењу: с једне стране, пропозиција исказа наспрам експлицатуре исказа, а с друге, дескриптивна наспрам атрибутивне језичке употребе.

14 "Nothing may be said, though there is something which a speaker makes as if to say" ('Можда се ништа не каже, али има нешто што говорник као да каже', Грајс 1989: 41).

15 '[3]ашто би се говорник, који је своју намеравану поруку могао изравно исказати, одлучио, наместо тога, да каже нешто супротно од оног што мисли да саопшти. Изричито наглашавамо да би таква пракса била крајње чудна [...] Не објашњава се разлика између праве ироније и обичне ирационалности.'

16 В. нпр. Спербер и Вилсон (1986/95) и Карстон (2002).

17 На пример, у односу на Грајсов модел, мањи је удео кодног а знатно је већи удео инференцијалног аспекта комуникације: језички модул даје, као аутопут, непотпуну логичку форму која, као инпут, улази у прагматички процесор где се инференцијално обогађује, да би се добила (истинско-вредносна) пропозиција исказа.

18 *Релеванција* ('relevance'), као специфичан конструкт теорије релеванције, означава равнотежу између когнитивног напора у тумачењу говорниковог исказа и когнитивних ефеката које саговорник добија на основу свог тумачења. Релеванција исказа опада с порастом уложеног напора и расте с бројем добијених адекватних, когнитивних ефеката. *Когнитивни ефекти* ('cognitive effects') исказа су тројаки: исказ може да ојача неку саговорникову постојећу претпоставку (и тиме јој увећа веродостојност), исказ може да буде у супротности с неком саговорниковом постојећом претпоставком која се, онда, сторнира (или, пак, задржава, зависно од тога да ли, и у којој мери, саговорник верује говорнику); коначно, исказ, уз активiranу контекстуалну премису, може да омогући извођење намеравног контекстуалног закључка.

Пропозиција исказа, као семантичко-прагматички амалгам (тј. прагматички развој логичке форме до нивоа (истиносно-вредносне) пропозиционалности) једнака је експликатури само ако говорник за њу јемчи. Другим речима, искази имају експлициране пропозиције, али нису све експлициране пропозиције истовремено и експликатуре. Иронија је еклатантан пример оваквог семантичко-прагматичког дуалитета. Рецимо, ако говорник „стоји иза својих речи”, то јест, заступа пропозициони став ‘Ја верујем/сматрам да је *П*’, пропозиција исказа (8) биће истовремено и његова експликатура (која, опет, генерира одређени скуп јачих и слабијих импликатура). Ако, пак, говорник не заступа дати пропозициони став, онда ће релеванција исказа бити друкчија.

За разлику од дескрипције, када говорник агрибутивно користи језик (нпр. реч, синтагму или клаузу), исказана мисао (*П*) приписује се неком другом (нпр. саговорнику, неком другом лицу, људима уопште или, пак, говорнику дислокативно). Приликом тумачења ироничних исказа, нужно је да саговорник препозна говорников пропозициони став ‘Ограђујем се од *П*’¹⁹.

Замислимо контекст у ком саговорник, знајући да је краљ Александар Обреновић убијен, поставља питање ‘Какав владар је био Александар Обреновић?’, а говорник даје исказ (8). Следећа анализа илуструје значај двојаког разграничења у тумачењу дословних и фигуративних – ироничних – исказа:²⁰

- (9) (а) Говорник је изрекао реченицу логичке форме: [Краљ Александар Обреновић_х је био стожер демократије у Србији_х]²¹
аутиштуји језичког декодирања
- (б) Говорников исказ је оптимално релевантан саговорнику.
ирејшноставка о релеванцији
- (в) Говорников исказ је релевантан јер одговора на саговорниково питање.
стјандардно очекивање релеванције код пишања и одговора
- (г) Ако је неко стожер демократије, онда нема оправдања за његово уклањање.
активирана конјекстуална премиса
- (д) Краљ Александар Обреновић је био стожер демократије у Србији.
пропозиција исказа
((9g), уз (9z), даје одговор на саговорниково пишање)
- (ђ) Нема оправдања за уклањање краља Александра Обреновића.
јака импликатура
(изводи се на основу (9z) и (9g); задовољава (9б))

19 Дистанцирајући став може да варира од благонаклоног, шаљивог до заједљивог и пакосног.

20 Секвенцијална деривација, представљена у примеру (9) као илустрација интерпретативног процеса, не одсликава линеарност Грајсовог модела комуникације; напротив, на снази је хипотеза о узајамном паралелном прилагођавању експлицитних и имплицитних претпоставки док се не добије стабилно инференцијално тумачење.

21 „х” користимо као симбол прагматичког процеса додељивања референције.

- (е) Нема оправдања за уклањање краља Александра Обреновића, јер је био стожер демократије у Србији.

*наредна јака импликација
(изводи се на основу (9г), (9д) и (9ђ); у складу је с (9б))*

- (ж) Постоје други разлози за уклањање краља Александра Обреновића (нпр. склапање брака с Драгом Машин, итд.).

слабија импликација

- (з) Говорник каже да је П.

опис говорног чина

- (и) Говорник верује да је П.

опис пропозиционог става

Извођење говорниковог пропозиционог става (9и) кључно је за саговорниково разумевање исказа (8), било у дословном (дескриптивном) било у фигуративном (атрибутивном) значењу. Наиме, ако саговорников прагматички модул не протумачи говорников пропозициони став на начин приказан у (9и), онда (9д) не може да буде експликација датог исказа, нити (9ђ) – (9ж) могу да буду његове импликације. Напротив, да би се исказ схватио у ироничном смислу, нужно је да саговорник препозна говорников имплицитни, дистанцирајући став. Пропозиција исказа (тј. прагматички обогатена логичка форма) остаје иста, али се разлика испољава у експлицијацији (прецизније у *експликацији вишег нивоа* ‘higher-level explicature’) ‘Говорник се ограђује од П’ (на шаљив, подругљив, заједљив, итд., начин), одјекујући - прећутно²² - приписано, другачије, мишљење.

3. Метафорички искази: прагматичке перспективе

У речнику књижевних термина метафора се, уопштено, дефинише као:

[н]ајтипичнији случај промене значења ријечи; најопћенији и најчешћи pjesнички троп. Традиционално се дефинира као језично изражајно средство преношења значења или неубичајене употребе ријечи [...] [Метафора] у свакодневној употреби, када се лексикализује, завршава своју пустоловину промене значења; у песничком језику свака нова, свежа [метафора] заправо почиње ту пустоловину. (Живковић 1992: 453/455)

Традиционални приступ тропу, а тиме и метафори, подразумева замену дословног значења фигуративним. Међутим, подела на дословно и фигуративно значење произилази из (семантичког) принципа композиционалности, да се значење израза састоји из значења његових конституентних делова и начина на који се ти конституенти комбинују.

Прагматичка перспектива, конституисана као теорија која објашњава тумачење исказа (али и невербалних интенционалних стимуланса) поставила је у центар пажње управо питање како саговорник препознаје и изводи фигуративно значење (тј. сторнира принцип композиционалности) и, с тим у вези, који

22 Иронија губи на снази ако саговорник експлицира свој пропозициони став ‘Иронично говорећи, П’. Примера ради, а на основу личног искуства у разговору с децом ранијег узраста (када је прагматички модул још увек недовољно развијен), иронија се или не схвата (у односу на дескриптивну језичку употребу) или, пак, на основу неког искуства, доводи до спонтаних питања типа ‘Да ли си иронична?’. Експериментална испитивања ће, ипак, ову, субјективну, опсервацију потврдити или оповргнути.

прагматички механизми регулишу редослед тумачења. Као илустрацију, наводимо следећи, метафорички, исказ, који смо преузели од Спербера и Вилсон (1986/95: 225):

(10) This room is a pigsty.
'Ова соба је свињац'

На први поглед, јасно је шта би замена дословног значења фигуративним подразумевала: лексема *свињац* дочарава просторију која је толико прљава и неуредна да наликује простору где се чувају свиње. Међутим, прагматичка теорија мора да одговори на питање како саговорник изводи намеравано, метафоричко, значења исказа, као у примеру (10), којим се редоследом ово остварује, те какав је удео семантике (кодификација) и прагматики (инференције) у овом процесу.²³

Прагматичке приступе у анализи метафоричких исказа образложили смо у Мишковић Луковић (2013);²⁴ овде их сумирамо у мери у којој су релевантни за тему нашег рада.

3.1. Импликативна наспрам експликативне анализе

Грајсова, импликативна, анализа метафоре не одступа од традиционалне дефиниције тропа. Ипак, Грајсов модел комуникације даје одговор на наведена, прагматички релевантна, питања у оквиру датог модела. Као и у случају ироније, полази се од интерпретативне стратегије, да говорник метафоричког исказа поштује принцип кооперативности, али крши максимум квалитета, те да је поента говорничког исказа у генерираној импликативи. Другим речима, саговорник најпре когнитивно обрађује дословно значење (семантички део исказа - *оно што се каже*) па тек онда инференцијално долази до фигуративног значења, које се јавља на нивоу импликативе, као у примеру (11):

(11) Мајка сину: Твоја соба је свињац.
+> Синовљева соба је толико прљава/неуредна да изгледа као свињац/да је налик на свињац.

Према теорији релеванције, напротив, метафорички искази се тумаче на експлицитном плану комуникације (што, наравно, не значи да искази не генерирају различите јаче и слабије импликативе²⁵). Да бисмо разумели оправданост помака од импликативне ка експликативној анализи, потребно је нагласити да се деловање принципа композиционалности своди на логичку форму исказа, која се потом прагматички попуњава до нивоа (истиносно-вредносне) пропозиције исказа. Другим речима, лексички концепт СВИЊАЦ, у примеру (11), био би конституент логичке форме а не пропозиције исказа и експликативе. Да би саговорник разумео говорничку намеру (тј. метафоричку употребу језика), нео-

23 На пример, потребно је да се објасни тумачење „лексикализованих” метафора (Живковић 1992: 455), али и креативних метафора које тек „крећу своју пустиловину” (Живковић 1992: 455), како у свакодневном језику, тако и у књижевним текстовима.

24 Мишковић Луковић (2013) бави се питањем метафоре у односу на тзв. „наивни поглед на свет”, то јест, тумачењем метафоричких исказа у раном узрасту.

25 На пример, јака импликатива ‘Син мора да очисти/среди своју собу’ и разне слабије импликативе, рецимо, ‘Син неће добити таблет за рођендан ако му је соба неуредна’, ‘Ако син не добије таблет, биће разочаран и љут’, ‘Мајци је дозлогрдила нешалантна неуредност сина’, ‘Мајка неће бити насмејана и ведра’, ‘Ако мајка није насмејана и ведра, у кући ће бити лоша атмосфера’, ‘Ако је у кући лоша атмосфера, син неће моћи да прави журке’, итд.

пходно је да одбаци дефиниционо својство кодираног концепта (‘ограђен простор у ком се чувају свиње’) тако да лексема *свињац* постаје применљива на шири скуп ентитета (нпр. спаваћа соба). Овај, саопштени, концепт СВИЊАЦ* постаје конституент експликатуре, то јест, утиче на (не)истинитост пропозиције исказа. Иако енциклопедијска својства лексичког концепта остају сачувана и код саопштеног концепта (нпр. ‘прљав, неуредан простор’), неминовно је да имају контекстуалну условљеност, јер се активирају услед саговорникове потраге за релеванцијом исказа, на основу најмањег уложеног напора у тумачењу, али и узамног паралелног прилагођавања експлицитног и имплицитног садржаја исказа (тј. експликатура, контекстуалних премиса и добијених когнитивних ефеката).

Импликација оваквог приступа стилској фигури или тропу, као што је иронија или метафора, јесте у значајном помаку у експланаторној адекватности прагматичког модела комуникације, бар, из два разлога: укида се дуалност инференцијалних механизма у разумевању обичних наспрам реторичких исказа;²⁶ не прејудуцира се интерпретативни примат дословног у односу на фигуративно значење.²⁷

4. Завршне напомене

На основу наслова, јасно је да у фокусу нашег рада није била семантика него прагматика исказа. Међутим, семантичко-прагматички однос је нужно двосмеран: једна кохерентна, прагматичка, теорија о тумачењу исказа морала би да полази од кохерентне семантичке теорије (тј. од односа језичког и прагматичког модула, при хипотези о когнитивној модуларности ума).²⁸

26 Разрађујући теорију релеванције, а имајући у виду чињеницу да је комуникација брз процес, који се одвија *online*, те потребу да се у анализи иде ка поједностављењу постулираних инференцијалних механизма (како у врсти тако и у броју), Мишковић Луковић (2013) заговара атрибутивни (наспрам дескриптивног) приступа у тумачењу метафоре. То, наравно, не значи да извесна метафора неће моћи да пређе у саговорников дескриптивни репертоар. Напротив, они саговорници који су датој метафори били изложени у довољном броју случајева (што спада у домен индивидуалне психологије), инференцијално ће јој приступати без икаквог приписивања пропозиционог става (као и у случају регуларног усвајања концепата). Ипак, овакво решење намеће потребу даљег, превасходно експерименталног, истраживања. Међутим, предност би била очигледна: не само да би метафора, као и иронија, имала једнак, инференцијални, третман (у односу на асоцијативну анализу метафоре у когнитивној лингвистици, в. нпр. Вилсон 2011) него би се показало да и заиста спадају у исту категорију (атрибутивне употребе језика). Прагматички би, онда, било небитно да ли иду под некаквим заједничким (традиционалним) називом као што су „реторичке/стилске фигуре/тропи“.

27 На пример, окоштале метафоре, као и идиоми, биће когнитивно похрањене на основу саопштеног, а не кодираног значења, те ће им се директно, инференцијално, приступати, што ће допринети смањењу процесуалног напора у тумачењу. Када се ради о новим метафорама, посебно у књижевности, интерпретативни механизам остаје исти, иако се, наравно, не може радити о похрањивању. Међутим, већи процесуални напор у тумачењу метафоре биће надокнађен већим когнитивним ефектима који се добијају на основу релевантног тумачења исказа. Разлику у тумачењу нових у односу на „лексикализоване“ метафоре, Спербер и Вилсон (1986/95: 236) свде на импликатурни ниво: „the wider range of potential implicatures and the greater the hearer’s responsibility for constructing them, the more poetic the effect, the more creative the metaphor” (‘што је шири опсег потенцијалних импликатура и већа саговорникова одговорност у њиховом извођењу, биће већи поетски ефекат и креативност метафоре’).

28 Сувишно је рећи да би и обрнут приступ у разматрању односа дословног и фигуративног значења, дакле, из превасходно семантичке перспективе, морао да превазиђе својеврсну „аутистичност“, која се испољава у занемаривању прагматичког аспекта у семантичкој анализи, то јест, свођењем прагматике на контекст, без подробијег објашњења о његовом уделу.

Указали смо на чињеницу да ни сам појам вишезначности није недвосмислено дефинисан у савременој лингвистичкој литератури (махом англо-америчке провенијенције, као, уосталом, ни у литератури филозофије језика). Полазећи од семантичког принципа композиционалности, као основног принципа дословне комуникације, разматрали смо питање прагматичког принципа којим се овај семантички принцип разграђује, да би се добило фигуративно значење исказа, као и питањем начина на који се ово остварује. Као студије случајева узели смо ироничне и метафоричке исказе. На основу примера, представили смо семантичко-прагматичку анализу која би се спроводила у два најутицајнија прагматичка модела комуникације: Грајсовој теорији о конверзационим импликатурама и когнитивно-прагматичкој теорији релеванције.

Литература:

Бартон-Робертс 2007: N. Burton Roberts, Varieties of semantics and encoding: negation, narrowing/loosening and numerals, in: N. Burton-Roberts (ed.), *Pragmatics*, Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 90–114.

Вилсон 2011: D. Wilson, Parallels and differences in the treatment of metaphor in relevance theory and cognitive linguistics, *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, 128, Krakov, 195–213.

Грајс 1989: H. P. Grice, *Studies in the Way of Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
Живковић 1992: Д. Живковић (ур.), *Речник књижевних шермина*, друго, допуњено издање, Београд: Полит.

Карстон 2002: R. Carston, *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*, Oxford: Blackwell.

Мишковић Луковић 2013: M. Mišković Luković, Od fikcije ka realnosti: leksika kao osnova za generiranje stereotipa, у: Б. Мишић Илић и В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевност, вредности: језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 47–63.

Новек и Спербер 2007: I. Noveck and D. Sperber, The why and how of experimental pragmatics: the case of ‘scalar inferences’, in: N. Burton-Roberts (ed.), *Pragmatics*, Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 184–212.

Спербер и Вилсон 1986/95: D. Sperber and D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford: Blackwell.

LITERAL AND NON-LITERAL MEANING: PRAGMATIC PERSPECTIVES

Summary

This paper focuses on irony and metaphor as cases in point in distinguishing literal from non-literal interpretation within two influential, inferential approaches to utterance understanding – Grice's theory of conversational implicatures and the relevance-theoretic framework. The central issue is a search for an account that would adequately explain not only how the overall information, which comes from different sources (e.g. constituent encoded meanings and context), is integrated and processed, but also how the novel information is represented, stored and accessed.

The paper is organised around the following sections. Section one discusses ambiguity in relation to underdeterminacy, indeterminacy and vagueness. Section two contrasts Grice's and relevance-theoretic implicature analyses of irony. Section three compares Grice's implicature analysis of metaphor with relevance-theoretic explicature analysis, which is based on the pragmatic process of *ad hoc* concept construction. The final section summarises my discussion.

Key words: explicature, implicature, irony, metaphor, pragmatic principle, what is said

Mirjana M. Mišković Luković

КОМПОЗИЦИОНАЛНОСТ У ЕНГЛЕСКИМ И СРПСКИМ ЈЕЗИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА

У овом раду представиће се појам композиционалних и некомпозиционалних лексичких израза у енглеском језику. Немогућност одређивања једнообразног система примјењивог на готово све изразе који улазе у групу идиома само отежава посао истраживачима при покушају изналажења система који ће моћи да истакне начине трансфера ових израза из језика извора у језик циљ. Усредсређујући се на психолингвистичка полазишта и истичући њихове сличности и разлике са когнитивнолингвистичким, рад покушава подстаћи на ново сагледавање појма композиционалности сложених језичких јединица.

Кључне ријечи: идиоми, трансфер, композиционалност

Теоријско-историјски преглед истраживања проблема композиционалности

Композиционалност је основни принцип интерпретације сложених језичких израза и он подразумијева да значење сложених граматичких облика представља композиционалну функцију значења његових граматичких конституената (Круз 2004; Шарић 2006).

Бавити се проблемом композиционалности превасходно значи и изабрати један начин интерпретације низа ријечи унутар нечега што називамо синтагмом или реченицом. Проблем представља и само дефинисање онога што би низ ријечи требало да представља, те на који начин треба проблем посматрати: синтаксички, семантички или као комбинацију оба принципа.

Принцип композиционалности, који је познат и као Фрегеов (Frege²) принцип, сам по себи и није превише контроверзан. Парти (Парти 2004: 153) га дефинише у његовом најопштијем облику и тврди да „значење израза представља функцију значења његових дијелова, као и начине на који се они синтаксички комбинују”.³ Пошто је сам концепт уско везан како за значење тако и за саму синтаксу, све до појаве когнитивне лингвистике сматрало се да уопште није ни могуће довести у питање поставку да сви природни језици могу да се опишу као композиционални. Већ су Филмор (Филмор: 1975) и Лангакер (Лангакер: 1987) почели инсистирати на чињеници да је дошло вријеме да се поставци да ријечи у природним језицима постоје изван сваког контекста треба супротставити из разлога што се ријечи појављују унутар одређених оквира и на основу одређених

1 zeljka.babic@unibl.rs

2 Gottlob Frege (1892)

3 The meaning of an expression is a function of the meanings of its parts and of the way they are syntactically combined.

искустава. У потпуности ставши иза ставова конгнитивнолингвистичке праксе, Шарић (Шарић 2011: 308) истиче да „[С]ложене јединице имају своја властита значења. То не значи само да одређене функције ријечи у сложеним исказима (примјерице, субјект или објект) придоносе значењу тих израза него и да су граматичке конструкције и функције инхерентно значеће, неовисно о томе која их конкретна ријеч у одређеном тренутку заузима”.

Развој генеративне граматике у другој половини двадесетог вијека доприноси и интересовању генеративиста за саму композиционалност. Монтегју (Монтегју 1968: 228) тврди да је су значења (meanings) функције два аргумента, могућег свијета и контекста у коме се они користе, а да су осјећаји (senses) функције само једног аргумента који се сматра могућим свијетом.

Чомски (Чомски 1975) је показао изузетно велике резерве према овом концепту, истичући да синтакса посједује аутономију, те да је организација граматике најјаснија ако се посматра као низ релативно независних подсистема, са свим посебностима који сваки од њих посједује, који функционишу не би ли заједно ограничавали коначни продукт.

Парти (Парти 1975) сматра да је Монтегју у праву када разматра проблем аутономије синтаксе, што је синтагма чију комплексност и сама подвлачи. Но, ако се Монтегјуова теза користи за доказивање навода да се синтакса језика може учити одвојено од самог значења, онда она свакако нема свог упоришта у пракси.

Потребно је нагласити и чињеницу да и сами аргументи Чомскога против композиционалности у себи садрже некомпозиционалне анализе одређених феномена (Ландман и Мердајк 1983), као и да ни он, а ни његови сједбеници, не нуде рјешење проблема повлачења границе између синтаксе и семантике.

Крахт (Крахт 2011: 57) истиче да стандардна дефиниција композиционалности „значања сложених израза представља функцију значења његових дијелова и начин компоновања уз помоћ кога су ови дијелови и састављени”⁴ Узевши у обзир чињеницу да су структуре различите и да могу да се протежу од једноставних до сложених, Крахт (Крахт 2011: 58) модификује општу дефиницију и каже да је то разлог због кога смо „претпоставили да дефиниција композиционалности говори о језицима као односима између израза и значења и граматика које генеришу такве односе од датог ограниченог броја примјера.”⁵

Важно је истаћи супротстављене ставове које заступају когнитивни лингвисти и они који заступају постулате трансформационе граматике. Наиме, у покушају да се да једна једина дефиниција појма композиционалност, пренебрегава се чињеница да је прво потребно дати јединствено тумачење (ако већ не и дефиниције) саставних дијелова саме дефиниције. Дакле, докле год не будемо имали само једно значење ријечи значење, или синтаксичка комбинација, или низ ријечи, да узмемо само неколико синтагми које смо пронашли у претходно наведеним дефиницијама, дотле ћемо моћи имати и различита тумачења појма композиционалност.

Круз (Круз 2004: 65) дефинише композиционалност кроз тумачење да „значање граматички сложеног облика јесте композиционална функција значења ње-

4 The meaning of a complex expression is a function of the meanings of its parts and the mode of composition by which it has been obtained from these parts.

5 We are thus led to assume that the definition of compositionality talks about languages as relations between expressions and meanings and grammars that generate such relations from a given finite set.

гових граматичких конституената”. Круз наглашава да ова дефиниција у себи садржи три одвојене поставке:

1. значење сложеног израза у потпуности је **одређено** значењем његових конституената
2. значење сложеног израза у потпуности **се може предвидјети** значењем његових конституената
3. сваки граматички конституент посједује значење које доприноси значењу израза у цјелини. (Круз 2004: 65)

Користећи Крузове поставке као полазиште овог истраживања, покушаћемо указати на односе унутар самих композиционалних и некомпозиционалних структура у енглеском језику и њиховим еквивалентима у српском.

Крузов модел композиционалних еноцентричних и езоцентричних структура

Покушај да се појам композиционалност објасни кроз само давање дефиниција изнио је на површину основни проблем који композиционалност не може да ријеша: ни у једној дефиницији не видимо на који начин се ријечи могу комбиновати. Оно што добијемо као неку врсту одговора јесте да комбинација двије или више ријечи даје трећу, сасвим другачију ријеч, а нама је остављено да сами проналазимо систем или системе комбинаторике.

Круз (Круз 2004: 66) покушава да баца свјетло на овај проблем тако што истиче да је први разликовни начин комбинације онај између додавања и интеракције (*additive modes and interactive modes*). Додавање настаје када се ријечи додају једна на другу, боље речено једна до друге, тако да се до значења долази линеарним, конкатенативним читањем текста, док интеракција подразумијева да бар један од композитних чланова мора доживјети радикалну промјену у значењу.

Код еноцентричних комбинација важно је истаћи да композитни елементи увијек задржавају своје примарно значење, али им се при тумачењу значења понекад могу и модификовати.

Најједноставнији композиционали примјер према његовом схватању представљају бинарне комбинације два појма, које су познате и под називом Булове комбинације (*Boolean combinations*). Енглеска синтагма *stand open-mouthed* (В,113)⁶, преведена на наш језик као *оштасти без даха* (В, 112), састоји се од двије врсте ријечи, класе *stand* и класе *open-mouthed*.⁷ Прва класа описује врсту радње, а комбинација двије класе и даље означава стајање, само што је самом значењу придодат и опис вршиоца радње коју означава прва класа. Синтагма је еноцентрична, јер обје компоненте енглеског примјера подједнако доприносе семантичкој бази, а њена интерактивност огледа се у вези друге класе са првом која се може тумачити као ограничавајућа. Када погледамо превод на српски, видјећемо да је значење више идиоматско. Схваћена као Булова комбинација, ова синтагма би се свакако могла користити ако би се односила на неку ситуацију у којој је говорник стварно остао без даха (због, нпр. ударца који је задобио), али она у себи

6 У раду ће се примјери из *Хрватско-енглески фразеолошки рјечник* Далибора Вргоча и Жељке Финк Арсовски означавати са В, а из *Српско-енглески речника идиома, израза и изрека* Живорада Ковачевића са К.

7 При представљању Крузовог модела композиционалних израза коришћени су примјери из истраживачког корпуса.

увијек носи метафоричко значење некога на кога је утицало нешто што је видио или осјетио.

Релативни описивачи (*relative descriptors*) интеракцију доводе на много комплекснији степен. Када кажемо *a small elephant* (мали слон) или *a big thing* (велика ствар), значење појма увелике је условљено властитим доживљајем појма који се описује или дефинише. Али, онтолошки тип описиваног слона или ствари и даље је исти, тако да Круз и овакву конструкцију сматра еноцентричном, јер је величина слона условљена релативном величином која је сматра природном или обичном за ту врсту животиње.

Код негационих описивача (*negational descriptors*) модификатор врши негацију управног члана. Иако онтолошки не долази до превелике типолошке промјене значења, ипак су примјери ових еноцентричних комбинација некада и на рубу идиоматичности. Тако ће синтагма *a fake Vuitton purse* значити и да се ради о ташни одређене марке која је лажна или да се само ради о ташни која није израђена у одређеној творници.

Код индиректних комбинација (*indirect combinations*) процес на који се врши композиционалност је изузетно сложен, али ипак се и даље примјећује линеарност и нека врста правилности. Тако код синтагме *a clever blonde* (паметна плавуша) можемо имати два тумачења: особа је и плава и паметна је, или, ако *clever* тумачимо као модификатор, значење ће бити жена плаве косе која је уз то и паметна.

Код тумачења еоцентричних комбинација, због самог резултата који се њима добија и који се не може тумачити у складу са конститутивним дијеловима, јасно је да је дошло до неке врсте трансформације, али је веома тешко јасно прецизирати какве. Ако узмемо примјер синтагме *on Monday* (у понедељак, понедељком), видјећемо да се приједлог са значењем *на* у комбинацији са простом именичком синтагмом (у функцији објекта препозиције), која је састоји само од управног члана, претворио у приједлошку синтагму посебног значења, која у српском језику одговара приједлошко-падежној конструкцији (понедељком).

Некомпозиционални изрази

Контрастирање композиционалних изрази у два језика понекад је изузетно тешко, јер се у већини анализа треба ослонити или на синтаксичке посебности или на унутрашње, идиолекатско осјећање о томе да ли је нека структура могућа у контрастираном језику или не.

Када је у питању диференцирање између онога што би се звало колокацијом, идиомом, метафором или клишеом, понекад је веома тешко поставити јасне границе, јер је саму границу између композиционалности и некомпозиционалности лако помијерати. Болингер (Болингер 1977: 168) сматра да не постоји јасна граница између идиома и колокације, као ни између колокације и синтагме. Оно што постоји јесте „једино континуум веће густине с једне и веће дифузије с друге стране, што је и за очекивати у систему гдје се бар неки дијелови усвајају каснијом анализом ранијих цјелина”.⁸ Фернандо и Флавел (Фернандо и Флавел 1981: 19) сматрају да је идиоме најбоље дефинисати користећи вишеструке кри-

8 “[...] only a continuum with greater density at one end and greater diffusion at the other, as would be expected of a system where at least some of the parts are acquired by the later analysis of earlier wholes”.

теријуме, од којих ће сваки појединачни критеријум представљати појединачну карактеристику.

Дакле, ако аутори нису у стању да се договоре око самог дефинисања идиоматичности, онда је било за очекивати да ће исти проблеми настати и код дефинисања појма идиом.

Појам идиома је сам по себи двозначан, јер се може посматрати у ужем и ширем значењу. Чисти идиоми не представљају суму својих конститутивних дијелова, него носе посебно значење сами по себи (Фернандо и Флавел 1981). По-некад се и изрази који би се прије могли назвати метафорама у рјечницима наводе као идиоми. Макаи (Макаи 1958: 171ff) под појам идиом ставља све некомпозиционалне ријечи и изразе, нпр. *blackbird*, који је већином класификован као сложеница, због помијерања нагласка који се десио при самој његовој творби. Гибс (Гибс 1986) уочава да су и индиректни говорни чиновни на неки начин конвенционализовани, тако да сматра да се сваки конвенционализовани облик треба посматрати као идиом.

Када дефинише појам *фразни идиом* (phrasal idiom), Круз (Круз 2004: 71–72) наводи сљедеће његове карактеристике:

1. његове елементе не можемо посебно да модификујемо а да не изгубимо идиоматско значење,
2. елементе не можемо ставити у однос координације са правим семантичким конституентима,
3. елементи не могу бити носиоци разликовног нагласка нити бити рема унутар топикализације,
4. елементи не могу имати анафоричку референцу,
5. идиом не може преживјети супституцију синонимом било ког свог члана.

Осим идиома, Круз у некомпозиционалне изразе сврстава и семантичке конституенте (semantic constituents), залеђене метафоре (frozen metaphors), колокације (collocations) и клише (clichés). У овом истраживању све овакве изразе посматраћемо унутар једног јединственог система некомпозиционалних израза.

Неке од основних постулата наведених овдје примијенићемо на идиоме енглеског језика и њихове преводе на српски. За корпус узети су *Хрватско-енглески фразеолошки рјечник* Далибора Вргоча и Жељке Финк Арсовски и *Српско-енглески речник идиома, израза и изрека* Живорада Ковачевића. Разлог за одабир био је једноставан: сама година издања првог наведеног извора, 2008, омогућила је и преглед новијих фразема и идиома, као и сам број идиома који је обрађен, 2500 фразема преведених са 6500 енглеских еквивалената. Други извор служио је за упоређивање неких од израза који би можда могли да изазову недоумице при анализи.

Идиоми у енглеском и њихови преводни српски еквиваленти кроз призму трансфера

Психолингвистичка истраживања, као и истраживања неуро научника, доводе до претпоставке да се језик не усваја као низ појединачних ријечи или израза, него да се он учи, похрањује у дуготрајну меморију, а касније и извлачи из ње и репродукује као низ комбинагорних елемената или као холофразе. Питерс (Питерс 1983: 90), посматрајући развој говора код дјете и обраћајући посебну

пажњу на широку распрострањеност употребе одређених језичких матрица, истиче да чак и кад говорници освијесте постојање композиционалних јединица, оне се у дуготрајну меморију и даље похрањују и као пуне јединице, али и дјелимично, као саставни дио значењске цјелине. Она закључује да је „однос између синтаксе и лексикона много флуиднији него што се обично мисли... Тако се синтакса и лексикон посматрају као комплементарне јединице на динамички и редундантан начин”.⁹

Размотрићемо неколико примјера.

Израз *бићи (наћи се) у жабули* у Вргчевом рјечнику (В, 207–208) налазимо у више облика:

- be in a fix
- be in a hole
- be in a <hot> spot
- be in a <pretty (fine)> pickle
- be up against it
- be on the skids
- be up the creek <without a paddle>
- be in a tight spot (corner)
- be in Queer Street.

Ковачевић (К, 40) даје само један могући еквивалент, *to be behind the eight-ball*, уз који даје и идиоматски превод *бићи шроја*. На први поглед је уочљиво да су идиоматски изрази у претходно наведеним рјечницима различити. Док Ковачевић инсистира на примјеру који је везан за спортску терминологију, Вргоч даје широки оквир у коме се овај идиом може користити: формално правни, пословни, књижевни, новински. И српски и енглески примјери су структурално идентични, дакле имамо копуларну конструкцију уз примјену обавезног адвербијала. Локализовање енглеских еквивалената на идиолектизована мјеста показује особину идиома која их понекад и чини тешким за идентификацију и разликовање од, рецимо, метафора. У психолингвистичком приступу тзв. *FEI*-има (*fixed expressions and idioms*, фиксирани изрази и идиоми) наглашава се да је семантичка обрада ових структура посебно, јер она није линеарна, него се информације обрађују као веће цјелине (*chunks*), што је у складу са поставкама *паралелне дистрибутивне обраде* (*PDP, parallel distributed processing*), који лексичку обраду података унутар самог мозга види као низ паралелних неуронских процеса који се дешавају симултано унутар низа синапси.

Израз *смотан као сајла* код Вргоча (В, 688–689) има два значења:

1. јако растресен (смушен, збуњен), чији су енглески еквиваленти:
 - all at sea
 - all balled up
 - psyched put
2. неспретан:
 - <as clumsy> as an elephant
 - all fingers and thumbs
 - all thumbs,

⁹ The relation between syntax and lexicon may therefore be more fluid than is usually supposed ... Syntax and lexicon are thus seen to be complementary in a dynamic and redundant way.

док Ковачевић наводи израз *шрајпагоза* (К, 476) са енглеским преводним еквивалентима *a bungler, a clumsy person, a klutz, a klotz, heavy footed/handed*.

Упркос очекивању да ће се овдје јавити већи број енглеских еквивалената, посебно оних са примјерима компарације, видимо да је енглески идиом углавном везан за дио тијела, односно неспособност човјека да се служи свим дијеловима шаке. Српски израз *имати двије лијеве руке (ноге)* можда би више одговарао датим енглеским еквивалентима, јер једино примјер са поређењем са слоном на енглеском језику упућује на композите одвојене од самог појма човјек, што би одговарало успоредби са сајлом као нечим са чим људе обично не успоређујемо.

Српски израз *продавати маглу* код Вргоча (В, 434–435) има бројна значења: варати, обмањивати, давати лажна обећања, приповједати којекакве измишљотине, те сљедеће преводне еквиваленте:

- sell smoke <and mirrors>
- blow smoke (AmE)
- do a snow job on sb (AmE, AustrE)
- sell sb a bill of goods
- give (feed) sb a cock-and-bull story
- sell sb a pup (BrE)
- be full of hot air,

а и Ковачевићев примјер (К, 373) је истовјетан, *to do a snow job on someone*.

У горе наведеном примјеру видимо да је конструкција композиционална, јер се подразумемијева да ће дување дима у лице неке или причање приче о пијетлу и бику морати представљати нешто што би се у стварном свијету сматрало лажним. Ипак, израз *sell smoke and mirrors* је интересантан због саме чињенице да се у однос координације стављају јединице које по синтаксичким критеријумима ту спадају, дакле двије именичке синтагме, али чију композиционалност нарушава семантички несклад.

Израз *лије (пада, њлушићи)* као из кабла у значењу *пада јака киша, њлусак је, њлушићи* (В, 301–302) Ковачевић не уврштава у свој рјечник, а Вргоч даје бројне верзије на енглеском језику:

- it is raining buckets
- it is raining in torrents
- it is coming down in sheets (buckets)
- it is tipping (chucking) <it> down <with rain> BrE.

Овај примјер проказује да се идиом може разликовати и по протописком основу. Већина преводних еквивалената усредсређена је на истицање количине оборина, док само један покушава да ту специфичност појасни користећи одредницу садржине, коју, у ширем смислу, има и српски идиом, мада је он више усредсређен на извор, али је и извор, поготово у архаичнијем значењу ријечи *кабао*, везан за посуду која садржи воду, тј. њену величину.

Израз *не дирај лава док спава* (В, 400–401) преводи се сљедећим енглеским еквивалентима код Вргоча:

- let sleeping dogs lie
- wake not a sleeping lion,

те код Ковачевића (К, 244)

- wake not a sleeping lion
- he who rouses a sleeping tiger exposes himself to danger.

Овај примјер изабран је као примјер потпуне еквиваленције. Разлог за то видимо у чињеници да се ради о пословици, посебном идиоматском типу који се, у горе наведеном примјеру, или калкирао унутар другог језика или су лексички елементи културолошки прилагођавани језику у којем је коришћен.

Израз *бићи (сјегићи) као на жеравици* Вргоч (В, 904) илуструје еквивалентима:

- be on pins and needles
- be like a cat on a hot tin roof
- be like a cat on hot bricks
- be on (in) the hot seat
- be on thorns (tenterhooks)

Ковачевић илуструје само једним еквивалентом (К, 175), *like a cat on hot bricks*.

Видимо да је структура која је у српском представљена као предикатни апозитив представљена енглеским еквивалентима паралелне структуре. Примјере је у свих пет случајева веома лако декомпоновати, увијек имамо осјећај топлоте или бола, тако да се може закључити да ће значење идиома подразумевати да је угођај који он описује далеко од угодног.

Ову кратку контрастивну анализу завршићемо интересантним примјером који смо пронашли код Вргоча, а кога не налазимо код Ковачевића. Израз *саг смо фиџи-фиџи* (В, 199) има три преводна еквивалента:

- we're quits (even, square) now
- we can call it quits <now>
- now we're even-steven.

Англицизација је, изгледа, почела да утиче и на неке од фразема, тако да српски примјер показује коришћење синтагме која би се у енглеском могла превести редупликацијом, која није у превише великој употреби. Оваква идиоматска употреба у потпуности је у складу са истраживањима Боландерове (Боландер 1989) која, истражујући усвајање формула у страном језику, истиче да обрада језичких јединица као „комадића” (chunks) омогућава не само обраду језика него и усвајање лексички-граматичких структура.

Закључак

У својим ранијим истраживањима, Гибс, Најак и Катинг (Гибс, Најак и Катинг 1989: 576) истицали су да фигуративна значења идиома произилазе из менталног лексикона, те да читав исказ омогућава лексички приступ идиоматском значењу, што би значило да се уобичајени начин синтаксичке и семантичке анализе у овом случају заобилазио. У каснијим радовима, Најак и Гибс (Најак и Гибс 1990) идиоме дијеле по њиховој особини композиционалности, на оне који су нормално декомпозиционални (normally decomposable), абнормално декомпозиционални (abnormally decomposable) и они који нису декомпозициони (non-decomposable).

Разматрајући на који начин се врши обрада сложених семантичких израза, а самим тим и идиома, Цекондоф (Цекондоф 1988: 125) износи сљедећи став:

Сваки музичар може потврдити да је један од трикова брзог свирања својење дужих дијелова на једноставније јединице бар са становишта свијести о њима – „сјецање

на комадиће” улазне и излазне информације. Ово значи да брзина обраде није толико везана за укупну количину обрађених информација колико за јединице највећег нивоа које се морају серијски обрадити. У супротном, ово „сјецкање на комадиће” неће помоћи.¹⁰

Декендоф, као когнитивиста, оставља по страни лични однос појединца при декомпозицији идиоматских израза. Свакако да се подразумева да нико ни у матерњем језику не може ни да претпостави ни да зна значења свих идиоматских израза, те да се при њиховој обради, поготово када се први пут сретнемо с њима, догађа и оно што би се могло назвати лично тумачење. Психолингвистички експерименти показали су да се при употреби идиоматских израза њихово успјешно рјешавање догађа истом брзином као да је у питању буквално значење. Кроз проучавање утицаја интуитивног на освјешћивање при обради метафоричког значења Гибс и О’ Брајен (Гибс и О’ Брајен 1990) истичу да налази до којих су дошли показују једнаке резултате, а да се равномерност више примјећује код структура идиоматског израза од оних које садрже буквално значење.

Све до сада речено, ипак, не даје нам јасан одговор о природи композиционалности било да су у питању српски било енглески идиоматски изрази. Покушавши тек дотакнути проблем обраде ових специфичних структура кроз кратак број контрастираних идиома, закључак до кога смо дошли јесте да и даље не постоји општи приступ начину схватања обраде идиоматских израза. Експерименти наведени овдје углавном се заснивају на утврђивању одређених посебности унутар самих израза, али, када их погледамо у цјелости, нисмо у стању докучити шта се заправо дешава за вријеме обраде и интерпретације одређених језичких структура. Чини се да најбоље објашњење представља немаркирани закључак да свака посебна врста идиоматских израза захтијева и посебну обраду. Супротстављена мишљења оних који сматрају да се идиоматски изрази схватају као цјелина и оних којих заступају психолингвистичко становиште да идиоме, ипак, треба да схватамо као изразе који су једним дијелом и композиционални потрајаће докле год се не утврде стратегије обраде ових језичких структура.

Литература

- Боландер 1989: M. Bolander, (1989). Prefabs, patterns, and rules in interaction? Formulaic speech in adult learners' L2 Swedish, у: K. Hyltebom and L. Obler. (eds.) *Bilingualism across the Life-Span*, Cambridge: Cambridge University Press, 73–86.
- Болинџер 1977: D. Bolinger, Idioms have relations. *Forum Linguisticum* 2/2, 157–169.
- Вргоч и Финк Арсовски 2008: D. Vrgoč i Ž. Fink Arsovski, *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- Гибс 1986: Gibbs, What makes some indirect speech acts conventional? *Journal of Memory and Language* 25, 181–196.
- Гибс, Нандини и Катинг 1989: R. W. Gibbs, P. N. Nandini and J. C. Cutting, How to kick the bucket and not decompose: analyzability and idiom processing. *Journal of Memory and Language* 28, 576–593.

10 Any musician can attest that one of the tricks to playing fast is to make larger and larger passages form simplex units from the point of view of awareness--to "chunk" the input and output. This suggests that processing speed is linked not so much to the gross measure of information processed as to the number of highest-level units that must be treated serially. Otherwise chunking wouldn't help.

- Гибс и О'Брајен 1990: R. W. Gibbs, and J. O'Brien, Idioms and mental imagery: the metaphorical motivation for idiomatic meaning, *Cognition* 36, 35–68.
- Гич и Блек 1980: P. Geach and M. Black (eds. and trans.), *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, Oxford: Blackwell.
- Филмор 1975: C. Fillmore, An alternative to checklist theories of meaning, у: "BLS" 1. *Proceedings of the first annual meeting of Berkeley Linguistic society*, Berkeley, CA: Linguistic Society, 123–131.
- Ковачевић 1992: Ž. Kovačević, *Srpsko-engleski rečnik idioma, izraza i izreka*. (2. Izdanje). Beograd: Filip Višnjić-Draganić-Alfa.
- Крахт 2011: M. Kracht, *Interpreted Languages and Compositionality*, Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer.
- Круз 2004: A. Cruse, *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford: OUP.
- Ландман и Мердајк 1983: F. Landman and I. Moerdijk, Compositionality and the Analysis of Anaphora, *Linguistics and Philosophy* 6, 89–114.
- Лангакер 1987: R. Langacker, *Foundations of cognitive grammar: Theoretical Prerequisites*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Макаи 1972: A. Makkai, *Idiom Structure in English*, The Hague: Mouton.
- Монтагју 1968: R. Montague, Pragmatics, у: Raymond Klibansky (ed.). *Contemporary Philosophy: A Survey*, Firenze: La Nuova Italia Editrice, 102–122.
- Најак и Гибс 1990: N. P. Nayak and R. W. Gibbs, Conceptual knowledge in the interpretation of idioms, *Journal of Experimental Psychology: General* 199, 315–330.
- Парти 1975: B. H. Partee, Montague Grammar and Transformational Grammar, *Linguistic Inquiry* 6, 203–300.
- Парти 2004: B. H. Partee, *Compositionality in Formal Semantics: Selected Papers by Barbara H. Partee*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Питерс 1983: A. M. Peters, *The Units of Language Acquisition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Фернандо и Флавер 1981: C. Fernando and R. H. Flavell, *On Idiom: Critical Views and Perspectives* (Exeter Linguistic Studies 5), Exeter: University of Exeter.
- Чомски 1975: N. Chomsky, Questions of Form and Interpretation, у: R. Austerlitz (ed.). *The Scope of American Linguistics*, Lisse: Peter de Ridder Press, 159–196.
- Џекендоф 1988: R. Jackendoff, *Semantics and Cognition*, Cambridge, Mass. and London: MIT Press.
- Шарић 2006: Lj. Šarić, Formalna analiza značenja u prirodnim jezicima. *Prolegomena* 5 (1), 65–88.
- Шарић 2011: Lj. Šarić, Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa, *Croatia et Slavica Iadertina VII/II*. Zadar, 305–325.

COMPOSITIONALITY IN ENGLISH AND SERBIAN LEXICAL UNITS

Summary

The paper presents the notion of compositionality through illustrations of some compositional and non-compositional expressions in English and their translations into Serbian. The emphasis is put on the problem of typologisation of fixed expressions and idioms in accordance with their psycholinguistic characteristics. The contrastive analysis is routed towards the possibility or impossibility of full or partial transfer of these linguistic structures into the target language. The research emphasizes the significance of both the semantic and morphosyntactic/syntactic components in order to illustrate that what is important for understanding of FEI (fixed expressions and idioms) is the psycholinguistic (idiolectal, personal) understanding of their meanings, whose importance is sometimes not valued by cognitive linguists.

Key words: fixed expressions and idioms (FEI), transfer, compositionality

Željka Babić

Марина Јањић¹/ Савка Благојевић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за српски језик, Центар за стране језике

ОД ДВОСМИСЛЕНОСТИ ДО ПРАГМАТИЧКЕ ПЛАУЗБИЛНОСТИ – НА ПРИМЕРУ ИМПЛИКАТУРНЕ АНАЛИЗЕ НОВИНСКИХ НАСЛОВА

У раду се даје теоријско одређење значења оствареног у реализованом контексту и указује на разлику између семантичког и прагматичког концепта. Затим се разматра и питање двосмислености и прагматичког процеса раздвоначавања, указује се на улогу и значај прагматичке инференције приликом интерпретације исказа са посебним фокусом на конверзацијске импликатуре уз помоћ којих се може остварити прагматичка плаузбилност, тј. подударност између намеравног и протумаченог значења. Следи импликатурна анализа наслова наших актуелних штампаних медија, заснована на процесима прагматичке инференције у светлу савремене теорије релеванције.

У истраживању се пошло од хипотезе да је велики број новинских наслова двосмислен/вишезначан, тј. да поред експликатуре (потпуне логичке форме) садржи и импликатурне сегменте (импликационе премисе и имплицирана значења) у којима је замаскиран главни смисао изречене пропозиције. На основу импликатурне анализе одабраних новинских наслова утврђен је висок степен њихове прагматичке плаузбилности – тј. највиши степен вероватноће да ће њихов прикривени (наговештени) смисао бити протумачен од стране адресата (читалаца). Закључак је да се управо у импликатурном сегменту наслова налази главно прагматичко средство новинарске персуазивности.

Кључне речи: импликатура, експликатура, прагматичка инференција, прагматичка плаузбилност, новински наслови.

1. Увод

Традиционално уверење да језик, као средство комуникације, служи да се њиме изразе мисли и емоције засновано је на парадоксу да се њиме исто тако могу прикривати мисли и осећања изрицањем нечега што је супротно или споредно у односу на оно што се заиста мисли или осећа. Из овога произилази нова дихотомија између онога што је јасно изражено и онога што је прикривено, а наслућује се из контекста. Овим питањима, односно (скривеним) намерама говорника приликом креирања („генерирања“) реченица и употребом језичких средстава, бави се прагматика, дисциплина заснована на интеграцији семантичких и синтаксичких студија, а која представља најмаркантију одлику савремене лингвистике утемељене у теорији генеративне граматике Ноама Чомског. Јул дефинише прагматику као проучавање значења у неком контексту, а у вези с тим и начин на који слушаоци (читаоци) долазе до закључка о изреченом, како би могли интерпретирати шта је говорник заиста поручио. „Takva vrsta proučavanja otkriva kako je zapravo veliki dio prenesenih informacija neizrečen. Mogli bismo reći

1 marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

da je to izučavanje nevidljivog značenja. Pragmatika proučava kako je izrečeno više nego što same reči govore” (Јул 1996 према преводу: Форко 2010: 89).

Питањем језичког значења баве се паралелно семантика и прагматика, али је главна линија разграничења између ових двеју дисциплина у контексту: код семантике спекулације се крећу унутар језичког контекста, док се у прагматици за тумачење значења релевантним намеће ситуациони, нејезички контекст унутар кога се комуникација одвија. „Контекст (или контекстуалне премисе) је у теорији релеванције динамичан појам, тј. интерактивно променљиви аспект тумачења исказа. То је подскуп ментално репрезентованих претпоставки које у садејству са говорниковим исказом омогућавају добијање когнитивних ефеката исказа” (Спербер и Вилсон 1995: 15–16). Саговорник инференцијално долази до контекста на основу говорниковог исказа и избора оне информативне хипотезе која је конзистентна с принципом релеванције, наиме, да је говорников исказ довољно релевантан да завређује саговорников напор да га когнитивно обради и да је уз то најрелевантнији могућ у складу са говорниковим способностима и склоностима.

У оквиру савремених лингвистичких истраживања налази се и предмет нашег интересовања, а то је питање могућности постизања прагматичке плаузбилности у једносмерној комуникацији између новинара и читалаца. Прецизније, циљ нашег истраживања јесте: установити могућност оптималне интерпретације садржаја новинских наслова од стране читалаца и њихову рецепцију не само на нивоу изреченог већ и на нивоу неизреченог, подразумеваног, намераваног, тј. прикривеног значења у контексту актуелних друштвено-политичких домаћих и светских збивања. Полазна хипотеза јесте да се у бројним новинским насловима крије двосмисленост и да је она утемељена импликатурама које се инференцијалним процесом изводе из експлицитних пресупозиција. Будући да би новинарска професија требало да буде пропорционална наведеним Грајсовим максимама (новинари морају да се баве релевантним друштвеним темама, да изнесу истину, да буду информативни, јасни, разумљиви), корпус наше имликативне анализе чиниће изабране насловне конструкције (наслови, наднаслови и поднаслови) дневних новина, са фокусом на раздвозначавању и двосмислености у правцу комуникативне намере новинара приликом информисања аудиторинума о релевантним дешавањима у свету и код нас.

Корпусом истраживања обухваћени су примерци дневних новина и часописа и то: Политике, Политикиног забавника, Вечерњих новости, Блица, Независних новина БиХ и то у периоду од октобра 2013. до марта 2014. С обзиром на то да је истраживање засновано на дескриптивној методи и квалитативној обради података, у циљу интерпретације резултата изабрали смо само неке репрезентативне примере будући да је евидентиран изузетно велики број новинских наслова који захтевају имплициране закључке. Како њихов квантитет надмашује ограничења и потребе овог реферата, закључке ћемо утемељити на одабраним импликатурним анализама.

2. Теоријске поставке проблема двосмислености и прагматичке плаузбилности

Са развојем прагматике, као модерне лингвистичке дисциплине која се наслања на семантику у виду конкретизације потенцијалних, односно могућих значења језичких јединица, продубио се јаз између: 1. лексичких значења, тј. је-

зички кодираних концепата (лексички концепти) и 2. концепата које говорник саопштава у исказу (тзв. *ad hoc* концепата), а до којих долазимо прагматичком инференцијом, а не декодирањем. Дакле, прагматичари указују на разлику између: 1. системског значења, заснованог на апстрактном семантичком систему и 2. текстуалног значења, заснованог на конкретној употреби система, тј. језичких јединица у конкретном контексту. Тако, питање вишезначности у традиционалном системском смислу, посматрамо као двосмисленост из кодно-инференцијалне перспективе која преовладава у савременим прагматичким истраживањима (Левинсон, Грај, Спербер и Вилсон, Реканати, Прђић, Мишковић Луковић и др.). Двосмисленост је намерна двозначност (вишезначност), заступљена у различитим играма речи, вицевица, каламбурима, метафорама, иронији када се намеравао значење ослања на два јасно одвојена смисла у једном истом тренутку (Апреџан 1974: 10). „*Za razliku od dvoznačnosti, koja se prvenstveno vezuje za apstraktni jezički sistem i otuda je u domenu semantike, dvosmislenost se tiče konkretne upotrebe tog sistema i otuda se nalazi u domenu pragmatike*” (Прђић 2005: 112).

Тумачење значења исказа зависи од језичког контекста који обједињава парадигматску и синтагматску раван, тј. чине га избор лексема и њихов секвенцијални распоред, укључујући и граматичке односе међу њима. Оваква вертикална и хоризонтална испреплетеност чини језичко ткање, језички код, који је запретан у ванјезичком контексту, тј. смештен у одређени друштвено-хронотопски оквир који представља збир просторних, временских, општекултурних чинилаца који условљавају или по нечему одређују вербално општење међу комуникаторима. Тако лексема, која може имати недовољно прецизирано значење, тек у сплету наведених окружења језичком и ванјезичком употребом добија конкретно значење Ова појава је у лингвистици позната као „**раздвозначавање**” (Прђић 2005: 34 према Лич 1981: 67), када у току конверзације долази до највише вероватноће реализације одређеног значења, док остала значења имају вероватноћу једнаку нули. Раздвајање значења, тј. *раздвозначавање*, заправо указује на разлику између системског значења и текстуалног значења при чему прво подразумева апстрактну семантичку вредност лишену контекста, а друго, значење у конкретном друштвеном контексту у коме је лексема употребљена.

У току комуникације употребљене лексеме имаће оно значење које је енкодер, пошиљалац поруке, имао намеру да пренесе, а како ће то значење бити прихваћено и протумачено зависи од самог декодера, примаоца поруке и његове способности да истинску поруку разуме на прави начин. Тако се успоставља нова релација између намераваног и протумаченог значења и њихових комуникативних ефеката. На који начин се постиже веродостојност (подударност) између намераваног значења енкодера и протумаченог значења декодера, тј. **прагматичка плаузбилност**? Како декодер извесну лексему (с обзиром на потенцијалну лексичку двозначност) успева да повеже с намераваном семемом, те да, исто тако, препозна и разликује пренесено од дословног значења? Наиме, да би се постигла интерпретација намераваног значења са највишим степеном вероватноће разумљивости, потребно је познавање и разумевање сплета чинилаца који чине: ... „*komunikaciona situacija, uspostavljeni univerzum diskursa i odgovarajuće znanje o svetu – svaki od njih s aktivnim doprinosom ukupnom sagledavanju logički relevantnih vanjezičkih odnosa*” (Прђић 2005: 113).

3. Импликатуре

Прагматички процес интерпретације не подразумева увек хронологију од експлицираних ка имплицираним пресупозицијама, већ се каткад остварује путем паралелног процесуирања експлицитног садржаја, контекстуалних премиса и закључака тако да интерпретација латентног смисла исказа може претходити финализацији обраде акустичких (или графичких) стимуланса (Карстон 2002). Практично, захваљујући таквој активности парсера, декодер врло брзо може да схвати прикривени, а намеравани смисао перформансе (тј. реализованог исказа).

Ејчисон (1992: 92) сматра да се подсвесно на самом почетку интерпретативног процесуирања јави блесак укупног репертоара могућих значења, али се већина брзо угаси системом елиминације док остаје само оно значење које је најадекватније, као резултат прагматичке плаузибилности, сопственог искуства и веровања декодера примереним датој комуникативној ситуацији. „Postupak dekodiranja se ne može posmatrati statički, kao čisto pasivno registrovanje koda, već dinamički kao aktivno i kreativno rekonstruisanje rekonstruisanje značenja komunikativne namere komunikatora a ne same lekseme” (Хатим и Мејсон 1990: 92).

У својој *Концизној енциклопедији прагматике (Concise encyclopedia of pragmatics)* Меј објашњава да је имплицитно значење исказа латентно, асоцијативно, намеравано, додатно значење за разлику од експлицитног, основног и јасно израженог значења у исказу. Импликатуре су закључци које декодер инференцијално изводи на основу исказа у контексту. И док експликатуре чине основну пропозицију исказа, импликатуре се јављају као претпоставке о ономе што саговорник може да зна. Оне нису кодне природе, нису резултат језичког правила, нису део оног што се експлицитно каже, оне су резултат закључивања па се могу поништити (Меј 1998 : 366).

Промишљајући о сложеним питањима прагматике значења, Милка Ивић истиче: „Пресупозиција (=претпоставка) је у науци усвојен термин којим се указује на онај спознајни податак чије присуство у свести комуникативних партнера претходни њиховим исказаним радњама, што чини подразумевивим да информативна оформљеност пресупозиције није зависна од обавештајне садржине исказа. [...] За тзв. *импликацију* важи тачно супротно. Наиме, информативна датост, на коју се тај термин примењује, искрсава у човековој свести као својеврстан спознајни одјек на оно што је исказом саопштено” (Ивић 2007: 1–2).

4. Импликатурна анализа новинских наслова

Пол Грајс (Н. Р. Grice 1987) је указивао на то да људи говоре и оно што мисле и оно што не мисле, тј. да често постоји разлика између онога што су рекли и онога што су мислили. Теоријски је то образложио својим инференцијалним моделом уз помоћ конверзацијских импликатура. Сматрао је да је основни принцип сваке успешне комуникације принцип кооперативности, који подразумева уважавање околности у којима се развија комуникација, постављени циљ, сврсисходност и правац говорне размене. Овај основни циљ подражавају четири основне конверзацијске максиме: (према четири Кантове категорије): категорија квантитета, квалитета, односа и начина. Максим квантитета препоручује да се не говори више него што је потребно, максим квалитета постулира истинитост, максим односа је заснован на релеванцији (важности поруке), а максим начина на јасности, прецизности, односно на правилу које је у директној вези са нашом темом: *избегавај двосмислена објашњења*. „U svom najjednostavnijem vidu,

ovaj princip tvrdi da se govornici trude da sarađuju kada se sporazumevaju; oni će, pre svega, nastojati da budu informativni, da govore istinu, da se drže onoga što je bitno i da budu jasni... Govornici mogu prekršiti ove maksime (kada lažu, govore sarkastično itd.), ali konverzacija se odvija pod pretpostavkom da oni to ne čine” (Кристал 1998). Наравно, потпуно је наивно веровање да говорници увек поштују начело сарадње и да имају племените намере приликом саопштавања информација. Са друге стране, ни намерно кршење конверзацијских максима не значи увек одсуство сарадње или непоштовање међу комуникаторима. Како истиче Бетан Дејвис (Bethan Davies 2007), прекршити максиме не значи увек и прекршити принцип кооперативности, јер циљано кршење и непоштовање принципа постоји како би се јаче истакла разлика између јасно изговореног и онога што се стварно мисли, чиме се заправо имплицитно избацује у први план. Намерно кршење максима као резултат има процесе прагматичке инференције, односно креирање имплицатурних закључака на основу ситуационог контекста и личног претходног искустава. „Štoviše, ponekad se maksime otvoreno krše i tada nude slušatelju mogućnost zaključivanja i istome nose poruku koju je govornik htio prenijeti pri tome uspostavljajući načelo saradnje” (Кемпсон 2003, према преводу: Божић 2010: 100). Намерно кршење максима, односно, призивања импликатура у помоћ како би се разоткрило право значење реченица врло је често у књижевним и новинарским текстовима, а није страна ни разговорним формама. Неки говорници не желе да се право значење протумачи одмах или уопште, док неки желе да играма речи постигну нарочити стилистички ефекат и двосмисленошћу унесу експресивност у комуникацију. Зависно од тога да ли су импликатуре лако или тешко докучиве, односно, да ли говорник намерава да сакрије истину или изненади саговорника, можемо говорити о кршењу или поштовању начела сарадње. Када је реч о извештавању штампаних медија, присуство импликатура, односно двосмислености, је евидентно, поготову у насловним конструкцијама.

Фокус наше анализе задржаће се на конверзацијским импликатурама које проистичу из Грајсовог принципа кооперативности. Грајс дели конверзационе импликатуре на генерализоване конверзационе импликатуре и партикуларизоване конверзационе импликатуре. И док за извођење генерализованих конверзационих импликатура није потребно детаљно познавање ситуационог (друштвеног) контекста, докле се партикуларизоване конверзационе импликатуре генерирају уз помоћ ширег друштвеног контекста и његових општих претпоставки. Теорија о генерализованим конверзационим импликатурама је заправо теорија о очекиваним или стандардним интерпретацијама. Подврста генерализованих импликатура су такозване скаларне импликатуре (*scalar implicatures*). Семантички јачи израз (на скали) логички имплицира семантички слабији израз, при чему је потребно да оба израза буду лексикализована у језику, да припадају истој врсти речи, регистру и семантичком пољу. Но, у језичком контексту веома су честа преплитања ових импликатура што додатно отежава имплицатурну анализу.

У то ће нас уверити следећи примери имплицатурне анализе новинских наслова:

У насловној конструкцији: *Браво судије, и Језда је засићарео! Саг је прави милионер ужива у кафи у Београду/ Српским судовима је било мало да осуђе Јездимира Васиљевића за крађу 58 милиона марака* (Блиц, 19. 10. 2013) испреплетане су партикуларизоване, генерализоване и скларне импликатуре будући да је за разумевање текста неопходно познавање ширег друштвеног контекста везаног за Газда Језду и његову банку Југоскандик, тј. о економским приликама и деша-

вањима у Србији у последњој деценији ХХ века, али и познавање актуелних дешавања и превирања у друштву, посебно у вези са судством.

Тако, у главном наслову (лиду) *Браво судије, и Језда је застарео!* уочавамо пример партикуларизоване конверзацијске импликатуре која привидно изиграва максимум квалитета, односно, употребом ироније, којом се наводно честита српском суду на ажурности и функционалности, новинар преноси имплицирану поруку којом се осуђује судство у нашој земљи. Ироничном импликацијом заиста се постиже много јачи емотивни и когнитивни ефекат незадовољства, оптужбе и незамишљивог непрофесионализма којим се највећи криминалци штите. Везник „и” (*и Језда*) окида генерализовану импликатуру додавања „и овај као и претходни” тј. импликатурну премису да су и раније тешки криминални случајеви застаревали, а криминалци остајали на слободи. У наднаслову: *Саг је љави милионер ужива у кафи у Београду* експлицира се чињеница да овај милионер, који је ојудио већину грађана Србије, преварио и опљачкао, сада ужива не радећи ништа и проводећи се по кафићима. Прилог за време „сад” имплицира опозицију некад, па се из наднасловова издваја нова генерализована импликатура: он није био милионер пре него што је опљачкао клијенте; он није уживао не радећи ништа; он се обогатио криминалом. У поднаслову: *Српским судовима је било мало да осуде Јездимира Васиљевића за крађу 58 милиона марака*, осуда судства дата је у виду изразито јасне експликатуре испод које израња импликатурни закључак да је наше судство корумпирано. Такође, уочавамо комбинацију са скаларном импликатуром где „мало” уз помоћ ироније означава уствари много, будући да се крађа 58 милиона марака ни у ком случају не може сматрати „малом”. Дакле, ова насловна конструкција, појачаним дејством импликатура које су градацијски поређане од лида, над и под наслова, имплицирају у удруженом садејству много јачи и убојитији закључак да држава мора предузети конкретне мере да се судство среди, да се грађани заштите од криминала и да се криминалци казне. На овај начин остварује се адекватна интерпретација ауторове намере па се у инференцији читалаца постиже прагматичка плаузбилност.

У насловној конструкцији: *Одлуку о Реи судија Илић променио најрасно/ Како раде српски судови* (Блиц, 19. 10. 2013) новинар имплицитно изражава став о поменутих догађајима. Дакле, у лиду, поред пресупозиције и експликатуре која информише о новој одлуци суда у вези са старатељством мајке Српкиње над ћеркицом Реом у бракоразводној парници са бишим мужем Хрватом, уочавамо имплициране премисе: његова претходна одлука је била супротна овој, ова одлука је потпуно неочекивана, и имплицирани закључак: нова одлука судије није праведна. У поднаслову *Како раде српски судови* поствљање реторичког питања генерира генерализовану конверзацијску импликатуру: малој Реи је учињена неправда, српски судови не раде по закону; неправда мора бити исправљена. Ово је уједно и имплицирани закључак којим се постиже потпуна прагматичка плаузбилност у интерпретацији ауторовог намеравањег значења. Поред тога, додатни ефекат се постиже партикуларизованом импликатуром да је професионализам српских судова већ одавно пољуљан, односно, да су судије корумпиране, а тиме и неправедне.

У насловној конструкцији: *Крију од нас да једемо ГМО храну / Нећемо да једемо ошров* (Блиц, 19. 10. 2013) имплицирана премиса у наднаслову гласи: ми и не знамо да једемо ГМО храну, ова храна нам је подметнута на рафове продавница, и закључак у виду генерализоване импликатуре: ми смо жртве преваре, друштво не води бригу о становништву. У лиду је присутна партикуларизована

импликатура: ГМО храна је опасна по здравље (метафором отров је опасност алармирана); не желимо да своје здравље изложимо опасности. Овако удружене имплициране премисе дају импликатурни закључак који одражава висок ниво прагматичке плаузбилности: Неопходно је обележити ГМО намирнице и заштити здравље потрошача. Посебан ефекат добијен је процесом раздвозначавања денотативног значења именице отров и његове прагматичке вредности са значем генетски модификоване хране.

Импликатурна анализа насловне конструкције: *Скандал са бискујом из Лимбурга/ И Немачка има Качавенду* (Блиц, 19. 10 2013) заснована је на кршењу максиме квалитета јер није истина да Немачка заиста има Качавенду. Овде се активира партикуларизирана импликатура будући да је сличан скандал претходно забележен у Босни са бискупом Качавендом са чим је наша јавност била упозната у том периоду. Синтагма *И Немачка* окида импликатурну премису *Као и Босна* чиме се постиже компарација двеју сличних ситуација. Поступком раздвозначавања, заснованог на пропозицији да је прави, реални Качавенда прототип необузданог расипника, преусмерава се основно значење на бискупа из Лимбурга који се у својству необузданог расипника симболично идентификује са Качавендом. Контраст између религиозних уверења скромности и аскетизма с једне, и материјалистичких ставова изобиља и необузданог хедонизма, с друге стране, имплицира премису да је оваква ситуација недопустива, односно, генерира генерализовану конверзациону импликатуру: материјалисти не могу бити црквени поглавари. Закључак који проистиче из ових конверзацијских импликатура јесте: Немачка католичка црква неће толеристи такво богољухење.

Насловна конструкција: *Истраживања НИС разочарала многе Краљевчане /Шеици са Ибра остали без нафте* (Блиц, 19. 10 2013) поред експликатуре да је НИС истраживао постојање нафте на подручју Краљева, резултује генерализованом импликатуром да истраживања нису дала жељене резултате. Поред тога, уочава се и скаларна импликатура „многе” која указује да је мало оних који нису веровали у постојање нафте, али да већина јесте, што подиже значај догађаја на високу позицију скале вредности. У лиду: *Шеици са Ибра остали без нафте*, стојер импликатурне анализе је заснован на кршењу максиме квалитета јер у реалности шеика на Ибру нема, па се метофоризацијом постиже нарочити комични и подругљив ефекат којим се имплицира закључак да се Краљевчани нафтом никада неће обогатити. Свакако, реч је о партикуларизованој импликатури која подразумева познавање одређеног географско-територијалног и друштвеног контекста (Шумадија – Арабија). Лексема *шеик* има лексичко значење арапског богаташа. Двосмисленост заснована на спајању арапског шеика и Краљевчанина у један заједнички референт – мултимилијардер, доводи до хумористичког ефекта будући су тековине (почев од религије, организације породичног живота, начина облачења, начина исхране...) двеју различитих култура – српске и арапске, неспојиве. Свакако да би Краљевчанину, као и сваком другом Србину, више приличио европски модел милијардера. Дакле, хумор и поруга јесу резултат контраста заснованог на раздвозначавању Краљевчанин (не) може бити шеик. У даљој анализи остатка наслова: *остали без нафте*, исказана је пропозиција: раније је било нафте у Краљеву, што сигурно није истинито, али је иронијично. Из овога се изводи партикуларизирана импликатура: у Краљеву никада није било нафте нити ће бити, на основу чега се изводи генерализовани импликатурни закључци: Краљевчани не могу бити шеици, Краљевчани су наивни и Краљевчани су се узалуд надали да ће постати милијардери. И ова насловна кон-

струкција уз помоћ комбинације генерализованих, партикуларизованих и скаларних импликатура остварује висок ниво прагматичке плаузбилности.

Изузетно је двосмислена и насловна конструкција из света спорта: *Рафаел Надал одустиао од турнира у Базелу/Ђоковић вреба врх са Ајфеловоџ шорња* (Блиц, 19. 10. 2013). У наднаслову исказане пропозиције резултују имплицатурним премисама: Турнир у Базелу између Надала и Ђоковића се неће одржати, Рафаел Надал је предао меч, Ђоковић је у предности. У наслову *Ђоковић вреба врх са Ајфеловоџ шорња* посебан имплицатурни закључак заснован је на метафори којом се циљано крши максима квалитета. Процесом раздвозначавања синтагма Ајфелов торањ добија текстуално значење места на коме се врши радња а то је Париз, док висина самога торања имплицира високу позицију коју Ђоковић заузима на листи светских тенисера. Истовремено, као репрезентативни симбол Париза, Ајфелов торањ послужио је као синегдоха. Лексема „врх” такође раздвозначавањем добија метафорично контекстуално значење победничког (тј. првог) места у светском тенису. Метафоричност је присутна и у глаголу вребати који употребљен у овој реченици добија нови смисао: бити спреман, борити се, победити и освојити прво место. Дакле, овај сликовити, асоцијативни оквир у прагматичкој анализи изводи имплицатурни закључак да су сви услови испуњени да Новак Ђоковић постане светски првак у тенису. Ова анализа генерализованих и партикуларизованих конверзацијских импликатура уверила нас је да је намеравано значење новинар успешно интерпретирао у насловној конструкцији чиме се постиже адекватна, веродостојна интерпретација, односно висока прагматичка плаузбилност.

Наравно, број ексцерпираних примера новинских наслова у којима је намеравано значење запретано имплицатурним премисама и закључцима превазилази обим рада, али ћемо илустрације ради навести још неке наслове:

Плаши одмах за ујола мању казну, Шарићева сенка над кампањом, Кад посланику „паа” имунишети, Убијање демократије, Добротинство, ојрез!, Међукултурно продавање магле у џајбџама, Зашто је Ивица Дачић најчешћа изборна мета, Тагићев зелени дриблинг, Динкићев ајвар по Карићевом рецепту, Буба у полицијском уху, Код судије су и нож и погача, У понедељак последњи рок за дедовину Евролига: Партизан проишв Реала – шврђава која још није пала, За Хаџ Њеџиш није крив, иако је сумњив, Како сће данас, јуче и мало сушра? Дани америчкоџ мрмота и српске мечке, Сви зледају, само форензичар види (Политика, 01. март 2014). Boris Milivojević: Obrnuo sam zlatni krug. Veronauka dobila keca, Gde je danas srpski boks: Stepanović odgovorio Partizanu: Pogrešili su adresu, bolje da se okrenu sebi, (Večernje novosti 01. 3. 2014). Dodik: Datum koji će na kraju sahraniti BiH (Nezavisne novine 1. 3. 2014). ЖИВОТ И ПРИКЉУЧЕНИЈА ЈЕДНЕ КАНТЕ, ХОДАМ КАО ЗОМБИ, НОСИ МИ СЕ ШАРЕНО (Политикин забавник Број: 3237 21. 2. 2014).

Довољан је и легитимичан поглед на ове наслове да би се закључило да је њихова енигматичност похрањена у недовољно јасним пропозицијама чије разумевање није само асоцијативно и не може се задовољити основним пресупозицијама читалаца већ својом двосмисленошћу захтева пре свега познавање ванјезичког контекста, али и упознавање са новим информацијама и чињеницама изнетим у даљем тексту чланка. Све ово усложњава извођење импликатура и заокупља читаоца пружајући му уживање у читању текста.

5. Закључак

Претходна анализа новинских наслова уверила нас је да новинари често крше Грајсове максиме, и то максиме квалитета и начина, док доследно поштују максим квантитета и релевантности. Овим новинарска пера не доводе у питање принцип кооперативности, нити нарушавају начело сарадње, будући да намерном двосмисленошћу и контрастином у новинским насловима постижу изузетне ефекте и привлаче пажњу читалаца. Можемо закључити да је двосмисленост у виду метафора, ироније, каламбура и игара речима, важно средство новинарске експресивности, које захтева пажљиво и аналитичко читање, али доноси већу информативност и богатство имплицираних закључака. Захваљујући двосмислености, новински наслови су занимљивији, атрактивнији и убедљивији.

Имплицатурна анализа изабраних и бројних других наслова показала је такође да се прагматичка плаузбилност постиже захваљујући сплету различитих конверзацијских импликатура, при чему поред генерализованих, изузетно важну прагматичку функцију имају и партикуларизоване импликатуре. То стога што је контекст неопходан за њихову инференцију доступан или из сазнајног и искуственог живота читалаца или, врло често, у даљем тексту новинарског чланка, чиме истинско значење наслова бива разумљиво тек након што читалац прочита цео текст. Такве, на први поглед, нејасне исказане пропозиције у наслову моћно су оружје новинара у борби за читалачком пажњом и интересовањем. Своје место у имплицатурној анализи имају и скаларне импликатуре које појачавају или умањују важност изреченог значења.

Стога можемо оправдано закључити да на значењском путу од двосмислености до прагматичке плаузбилности у новинским насловима стоји сплет различитих импликатура (њихових врста и подврста, као и имплицатурних премиса и закључака). Прагматички процеси - раздвозначавање и референција - олакшавају интерпретацију намераваног значења новинара и самим тим доводе до прагматичке плаузбилности.

Новинари двосмисленошћу дају посебну драж насловима, будући да иронија, метафора, игра речима постају начин с једне стране да се нагласи имплицирано значење, а са друге да се привуче пажња читалаца. Тако се заправо у имплицатурном сегменту наслова налази главно прагматичко средство новинарске персуазивности.

Литература

- Бах 2006: Kent Bach *Implicature vs. explicature*, Oxford: *Mind and Language*, 9, Oxford 124–162. www.sfsu.edu/kbach/Bach.ImplExpl.pdf (посећено: IX 2013).
- Васић 2010: Vera Vasić, *Uslov istinitosti u medijskom diskursu*, Zbornik u čast Svenki Savić *Diskurs i diskursi*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 337-355.
- Грајс 1987: Grice, H.P. (1987) *Logika i razgovor*. u: Mišević N., Potrč M. (ur.) *Kontekst i značenje*, Rijeka: Izdavački centar, 55–67.
- Ејчисон 1992: J. Aitchison, *Articulate Mammal. An Introduction to Psycholinguistics*. Routledge, London – New York.
- Ивић 2007: Милка Ивић, Информативне улоге пресупозиција и импликација документоване српским језичким фактима, *Јужнословенски филолог*, LXIII/2007, 1–6.

Јул 1996: George Yule, *Definicije i pozadina pragmatike te deiksa i udaljenost*, (Prijevod iz djela *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press, 1996. str. 3–16. prijevod Josipe Forko), *Hrvatistika*, Vol. 4. No.4 Prosinac 2010. 89–98.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&tid_clanak_jezik=121414 (poseћено: IX 2013).

Карстон 2002: Robyn Carston, *Thoughts and utterances: The pragmatics of explicit communication*, Oxford: Blackwell.

Kempson 2003: Ruth Kempson, Proces zaključivanja: Kako slušatelji uspijevaju izabrati pravo tumačenje? (Prijevod iz dijela *Pragmatics: Language and Communication*, Oxford: Blackwell Publishers 2003, 401–412. prijevod Dragane Božić) *Hrvatistika*, Vol. 4 No. 4, 2010. 99–109.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&tid_clanak_jezik=121415 (poseћено: IX 2013).

Кордић 1991: Snježana Kordić, Konverzacijske implikature, *Suvremena lingvistika* 17, 31/32, 87–96.

Кристал 1987: Дејвид Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд: Нолит.

Кристал 1998: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

Меј 1998, Jacob L. Mey, *Concise encyclopedia of pragmatics*. Amsterdam: Elsevier.

Мишковић Луковић 2006: Mirjana Mišković-Luković, *Semantika i pragmatika iskaza, markeri diskursa u engleskom jeziku*, Београд: Филолошки факултет.

Мишковић Луковић 2011: Mirjana Mišković-Luković Relevancija u komunikaciji - studija slučaja deskriptivnih leksičko-pragmatičkih procesa u razgovornom srpskom jeziku *Nasleđe*, Kragujevac 2011, vol. 8, br. 20, 107–122.

Спербер, Вилсон 1986: Dan, Sperber and Deirdre Wilson, *Relevance*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Спикс 2008: Jeff Speaks, Conversational implicature thought and communication, *Mind & Language*. Volume, 23 / 1. 2008. 107–122.

Хатим и Мејсон 1990: Hatim i Mason, *Discourse and the Translator*, Longman: London – New York.

Жегарац 2005: Владимир Жегарац, *Основи теорије релевантности*, Београд: Филолошки факултет. www.vladimirzegarac.info/2005_BelieveIn-PragmaticAccount.pdf

Корпус

Политика, Политикин забавник, Večernje novosti, Blic, Nezavisne novine BiH у периоду 2013–2014.

**FROM AMBIGUITY TO PRAGMATIC PLAUSIBILITY –
AN EXAMPLE OF IMPLICATURE ANALYSIS OF PRESS HEADLINES**

Summary

The paper discusses the theoretical basis of the meanings which are generated in the realized context and indicates the difference in their semantic and pragmatic interpretations. It also deals with the problem of ambiguity and the pragmatic processes involved in disambiguation, and points at the role and importance of pragmatic interference when interpreting certain expressions. It especially emphasises conversational implicatures which contribute to achieving pragmatic plausibility, i.e. the concurrence between the intended and the interpreted meanings. After the theoretical part, an analysis of headlines excerpted from the Serbian daily press is presented. This analysis is grounded on the processes of semantic interference in the light of the modern theory of relevance.

The hypothesis which underlines the analysis suggests that a great number of newspapers' headlines is ambiguous, i.e. alongside explicatures (the fully recognized logical forms), they contain implicatures (segments with implicative properties and meanings), where the central meaning of the proposition is disguised. On the basis of the headlines' analysis, the high degree of their pragmatic plausibility has been identified, which means that their hidden (suggested) meanings will be discerned by readers to a great extent of probability. We conclude that the very implicature segments of the headlines contain the main pragmatic means of journalistic persuasion.

Key words: implicature, explicature, pragmatic interference, pragmatic plausibility, newspapers' headlines

*Marina Janjić
Savka Blagojević*

Gordana D. Dimković Telebaković¹

Univerzitet u Beogradu
Saobraćajni fakultet

VIŠEZNAČNOST METAFORIČKIH JEDINICA U SAVREMENOM ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU U SAOBRAĆAJNOM INŽENJERSTVU²

U radu se posmatraju termini koji su često u upotrebi u oblastima saobraćajnog inženjerstva a koji mogu imati više značenja. Pokazano je da različite vrste reči – imenice, pridevi, glagoli i prilozima – mogu biti polisemične. Ukazano je na neke terminološke razlike između britanskog i američkog engleskog jezika i na leksičke razlike između termina koji se koriste u različitim oblastima saobraćaja u savremenom engleskom i srpskom jeziku.

Stručni višeznačni termini predstavljaju bogatstvo jezika i varijabilnost konteksta, ali istovremeno mogu da budu problem pri standardizovanju i prevođenju termina. Istaknuto je da je potrebno sistematski raditi na primeni određenih principa standardizovanja srpskih termina za oblasti saobraćaja kako bi se proces terminologizovanja stalno odvijao i kako dinamika stvaranja novih termina u srpskom jeziku ne bi bila sporija od dinamike stvaranja termina u engleskom jeziku.

Cljučne reči: polisemične metaforičke jedinice, terminologizovanje, standardizovanje, engleski jezik, srpski jezik, saobraćajno inženjerstvo

1. Uvod

Bogatstvo jezika se ispoljava u raznovrsnosti upotreba i značenja primarnih i sekundarnih leksičkih jedinica (v. Cruse 1986: 79–80). Polisemija se javlja i kod primarnih i kod sekundarnih jedinica, odnosno i u opštoj upotrebi reči i u njihovim specijalizovanim upotrebama. Cilj rada nije da razotkrije višeznačnost leksema u svakodnevnom jeziku, već da osvetli semantiku i pragmatiku polisema u pisanom specijalizovanom diskursu za oblasti telekomunikacionog, drumskog, vazdušnog, vodnog i kombinovanog saobraćaja. Analizirana je 31 polisemična terminološka jedinica. Neki primeri preuzeti su iz udžbenika *English in Transport and Traffic Engineering* i *Testovi, zadaci i teme iz engleskog jezika* (Dimković-Telebaković 2009a, 2009b), kao i iz monografije *Savremeni engleski jezik struke i nauke* (Dimković-Telebaković 2003), a neke primere dala je autorka rada za ovu priliku. Primeri pokazuju da se iste leksičke jedinice mogu koristiti u različitim oblastima saobraćaja i da pri tom imaju specifična značenja za određeni registar. Englesko-srpski rečnik u udžbeniku (Dimković-Telebaković 2009a: 369–410) i rečnik glagola kretanja za vazdušni i vodni saobraćaj u monografiji (Dimković-Telebaković 2003: 209–212, 247–251) nude rešenja za neke polisemične terminološke jedinice u savremenom engleskom i srpskom jeziku u saobraćaju.

Polazna hipoteza u istraživanju bila je da različite vrste reči mogu biti višeznačne u oblastima saobraćajnog inženjerstva. Navedeni primeri imenica, prideva, glagola

¹ elektronska adresa: g.dimkovic@sf.bg.ac.rs

² Rad je nastao u okviru projekta *Opis i standardizacija savremenog srpskog jezika*, broj 178021, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

i priloga to potvrđuju. Rad takođe ukazuje na neke terminološke razlike između britanskog i američkog engleskog jezika, između registara saobraćajnog inženjerstva, s posebnim akcentom na vazdušni i vodni saobraćaj u kome se posmatraju glagoli kretanja. Korišćenjem kontrastivne metode ukazano je na lekseme koje su odgovarajući srpski ekvivalenti za date termine na engleskom jeziku. Rezultati ovakvih analiza mogu da pomognu pri standardizovanju termina u srpskom jeziku, pri prevodjenju stručnih tekstova, i pri učenju i predavanju terminologije i frazeologije iz oblasti saobraćaja.

2. Višeznačnost imenica, prideva, glagola i priloga

Polisemičnost je česta kod različitih vrsta reči, što pokazuju mnogi primeri iz oblasti saobraćaja. Navodimo neke primere.

Imenica *accessories* javlja se u značenju 'pomoćni uređaji', 'pribor', 'priklučni delovi', dok imenica *bank* može da znači 'obala reke' (*the bank of a river*), ili 'nagib', 'zaokret (pri sletanju aviona)', a glagol *bank* znači 'nagnuti se krilom zbog sletanja', 'bočno se naginjati'. Leksička jedinica *rate* može značiti 'stopa', a ima i značenje 'brzina' u frazi *at a rate of ...* 'brzinom od', odnosno 'kapacitet' u složenici *loading rates*, čiji je srpski ekvivalent 'utovarni kapacitet'. Termin *berth* ispoljava polisemičnost kroz značenja 'vez (na moru)', 'pristajalište (na reci)' i 'postelja na brodu', odnosno 'ležaj u vozu'. Oni koji prevode tekstove sa engleskog na srpski jezik treba da znaju da leksema *technology* može da se prevede kao 'tehnologija' ili kao 'tehnika', u zavisnosti od konteksta, dok termin *bandwidth* ima značenje 'širina frekventijskog opsega (koji zauzima signal)', ili 'propusni opseg sistema'. Studenti Saobraćajnog fakulteta Univerziteta u Beogradu često imaju problem pri prevodenju ovakvih leksema. Jedna od njih je i *architecture*. Njima je potrebno ukazati na moguća značenja ove imenice: 'struktura', 'sistem', 'program', 'način građenja'. Slični primeri su *area*, sa značenjem 'područje', 'zona', 'površina', ili *aspect*, koji se u stručnoj literaturi može javiti u značenju 'izgled', 'strana', 'položaj', 'znak', 'vid'. Osim ovih polisemičnih leksema, studenti takođe treba da nauče da frazna složena leksema *right-of-way* može da znači 'putno zemljište', 'pojas eksproprijacije', 'pravo prvenstva', 'pravo prolaza' ili 'trasa', dok *road pricing* može da znači 'naknada za korišćenje saobraćajne mreže u pojedinim delovima grada (isključujući naknadu za parkiranje vozila)' ili 'direktno ili indirektno sakupljanje sredstava za otplatu puta'.

U kolikoj meri je semantika metaforičkih leksema slojevita i interesantna, pokazuje i primer složene lekseme *space shuttle*. Ona označava 'letilicu za saobraćaj od zemlje do svemira i nazad', ali može se naslutiti da implicira da će u budućnosti saobraćaj do svemira postati redovan.

Osim imenica i složenica, i pridevi mogu biti višeznačni. Pridevi *heavy* i *rough* u rečenicama (1a,b,c) i (2a,b,c) jasno pokazuju kakva značenja mogu da imaju u različitim oblastima saobraćaja.

- (1a) e. Vehicles, carrying heavy load, are not allowed to cross the bridge.
s. Vozilima, koja nose težak teret, nije dozvoljeno da prelaze ovaj most.
- (1b) e. The delay was caused by heavy traffic.
s. Gust saobraćaj / Saobraćaj velikog inteziteta prouzrokovao je zastoje.
- (1c) a. The sea was heavy between Dover and Calais.
s. More je bilo uzburkano / valovito između Dovera i Kalea.

Polisemične reči utiču na višesmislenost rečenica. Rečenica (2 e.) je takav primer. Kontekst nam pomaže da ustanovimo pravo značenje prideva *rough* i da otkrijemo na šta se tačno odnosi zamenica *it*.

(2) e. It's rough.

Ovu rečenicu možemo, u zavisnosti od konteksta, da interpretiramo kao:

- (2) s1. Put je neravan.
s2. Voda je uzburkana.
s3. Teren je brdovit.

Glagoli takođe mogu biti polisemični. *Move* u rečenici (3a) znači 'kretati se', u (3b) 'prevesti', dok u (3c) 'prenositi'.

(3a) e. The car is moving at a speed of 200 km/h.
s. Kola se kreću brzinom od 200 km/h.

(3b) e. The LRV advantage over bus is the volume of people a light-rail system can move in tight rush hours. (Dimković-Telebaković 2009a: 144)
s. Prednost lakog šinskog vozila nad autobusom je broj ljudi koje laki šinski sistem može da preveze u vreme vršnog časa.

(3c) e. A conveyor is designed to move package or bulk materials over a fixed path.
s. Transporter je projektovan da prenosi pakete ili rasuti teret duž određene trase.

Glagol *ride* u rečenicama (4a) i (4b) ima različita značenja. U prvoj znači 'voziti', a u drugoj 'putovati'.

(4a) e. He rides bicycle to work every morning.
s. On svakoga dana vozi bicikl do posla.

(4b) e. One may ride on the bus or train through Devon and Cornwall.
s. Kroz Devon i Kornvol je moguće putovati autobusom ili vozom.

Osim najčešćeg značenja glagola *run* 'trčati' (npr. *John is running*), ovaj glagol može imati i sledeća značenja u specijalizovanim tekstovima: 'raditi', 'saobraćati' i 'prolaziti', što je ilustrovano primerima (5a), (5b) i (5c).

(5a) e. The motor is running.
s. Motor radi.

(5b) e. Do the trains ever run on time here? (Dimković-Telebaković 2012: 57)
s. Da li vozovi ovde ikada saobraćaju na vreme?

(5c) e. Liquids run through the pipe very fast.
s. Tečnost prolazi kroz cevovod veoma brzo.

Prilozi *heavily* i *closely* takođe su polisemični. U rečenici (6a), *heavily* znači 'mnogo', dok u rečenici (6b) ima značenje 'sporo'. Prilog *closely* znači 'detaljno' / 'pažljivo' u (7a) i 'strogo' u (7b).

(6a) e. Satellite systems depend heavily on technology, including rocketry, space mechanics, solid-state electronics, high frequency electronics and radiation, and modern communications networks. (Dimković-Telebaković 2009a: 20)

s. Satelitski sistemi mnogo zavise od tehnologije, uključujući raketnu tehniku, kosmičku mehaniku, poluprovodničku elektroniku, elektroniku visokih učestalosti i prenos talasa, i moderne komunikacione mreže.

- (6b) e. The traffic moved heavily through the city centre.
s. Saobraćaj se odvijao sporo kroz središte grada.
- (7a) e. They will examine goods closely.
s. Oni će detaljno / pažljivo pregledati robu.
- (7b) e. The movement of information is closely regulated.
s. Kretanje informacija je precizno / strogo određeno.

3. Neke terminološke razlike između britanskog i američkog engleskog jezika

Razlike između britanskog i američkog engleskog jezika ispoljavaju se na više jezičkih nivoa. U ovom radu nećemo se usredsrediti na sintaksički, ortografski ili fonetski nivo, već će nas interesovati leksički, odnosno semantički nivo. Odabrani primeri pokazuju da jedan termin može da se javi i u britanskom (BrE) i u američkom engleskom jeziku (AmE), ali da ima različita značenja. Takvi primeri su, recimo, imenice *pavement* i *truck*. Dok u britanskoj varijanti engleskog jezika *pavement* znači 'trotoar' (ono što je *sidewalk* u AmE), u američkom engleskom jeziku *pavement* ima značenje 'kolovoz' (ono što je *carriageway* u BrE). *Truck* se prevodi kao 'otvoreni železnički vagon za prevoz robe' ako je u pitanju britanska varijanta engleskog jezika, i kao 'kamion' ukoliko se prevodi s američkog engleskog.

4. Leksičke razlike između termina u upotrebi u različitim oblastima saobraćaja

Istim terminima mogu da odgovaraju različiti prevodi na srpski jezik ako uzimamo u obzir njihovu upotrebu u različitim oblastima saobraćaja. Tako, na primer, termin *interchange* ima u logistici značenje 'pretovar' (8a), dok u poštanskom saobraćaju znači 'razmena' (8b).

- (8a) e. This system provides faster interchange.
s. Ovaj sistem obezbeđuje brži pretovar.
- (8b) e. Electronic data interchange (EDI) is a modern method of mail delivery.
s. Elektronska razmena podataka je savremeni način isporuke pošte.

Dalje, *beam* u vodnom saobraćaju znači 'širina broda na glavnom rebru' (9a), dok u telekomunikacionom saobraćaju nosi značenje 'signal', što je pokazano u rečenici (9b).

- (9a) e. The maximum breadth of the vessel is known as the beam.
(Dimković-Telebaković 2009b: 9, 104)
s. Najveća širina plovila poznata je kao širina broda na glavnom rebru.
- (9b) e. Because of the very large area which satellite foot-print covers, the distances between the satellites and various beams vary a lot.
(Dimković-Telebaković 2009a: 289)
s. Zbog veoma velike oblasti koju pokriva satelitski otisak, udaljenost između satelita i pojedinih signala se mnogo razlikuje.

Leksema *service* takođe može imati više značenja. U *bus service* znači 'prevoz', pa se *bus service* prevodi kao 'autobuski prevoz'. U *regular service*, *service* ima značenje 'linija', tako da se *regular service* prevodi kao 'redovna linija', dok u *Europe's leading financial services provider* znači 'usluga' i cela sintagma se može prevesti kao ' vodeći evropski davalac finansijskih usluga' (v. Dimković-Telebaković 2009a: 205).

5. Semantika glagola kretanja u vazdušnom i vodnom saobraćaju

Karakteristično je da se u vazdušnom i vodnom saobraćaju često upotrebljavaju isti glagoli, koji zapravo označavaju istu ili sličnu vrstu kretanja. Na primerima glagola *pitch* i *roll* pokazaćemo o čemu se radi. Dok *pitch* ima u vazdušnom saobraćaju značenje 'menjati napadni ugao aviona', 'ljuljati se gore-dole', 'dizati i spuštati nos/rep letilice' u vodnom saobraćaju se prevodi sa 'posrtati', 'uzdužno se ljuljati s kretanjem talasa pramcem i krmom naviše i naniže (gore-dole) oko poprečne ose broda'. Glagol *roll*, s druge strane, ima više značenja u vazdušnom saobraćaju: 'rulati', 'obrtati se oko uzdužne ose', 'bočno se ljuljati', 'naginjati se usled turbulentnog kretanja vazduha oko letilice' i 'skrenuti na levu ili desnu stranu', a u vodnom saobraćaju *roll* znači 'valjati', 'bočno se ljuljati', 'ljuljati se oko uzdužne ose broda s kretanjem talasa'.

Primeri koji slede ilustruju ova značenja.

(10a) e. All of a sudden the plane began to pitch.

s. Avion je odjednom počeo da se ljulja gore-dole.

(10b) e. We pitched for two days after leaving Lisbon.

(Dimković-Telebaković 2003: 223)

s. Nakon što smo napustili Lisabon, brod je posrtao dva dana.

(11a) e. Planes roll on the ground before take-offs and after landings.

(Dimković-Telebaković 2003: 195)

s. Avioni rulaju po zemlji pre poletanja i posle sletanja.

(11b) e. A strong wind made the plane roll.

s. Jak vetar je izazvao bočno ljuljanje aviona.

(11c) e. If the left aileron is down, the left wing will produce more lift than the right wing, so the aircraft will roll to the right.

(Dimković-Telebaković 2003: 186)

s. Ako je levo krilce aviona spušteno, levo krilo će stvarati veći uzgon nego desno krilo, tako da će letilica skrenuti na desnu stranu.

(11d) e. The ship rolled so heavily that we were all sick.

(Dimković-Telebaković 2003: 222)

s. Brod se valjao tako snažno da smo se svi razboleli.

Glagoli *launch*, *cruise* i *sink* se takođe koriste u vazdušnom i vodnom saobraćaju. Primeri (12a, b), (13a, b) i (14a, b) pokazuju upotrebu ovih termina u engleskom i srpskom jeziku i nude adekvatne prevodne ekvivalente.

(12a) e. The A330 was launched in June 1987.

(adapted from Dimković-Telebaković 2009a: 31)

s. A330 je poleteo juna 1987.

(12b) e. They launched a new passenger liner yesterday.

(Dimković-Telebaković 2003: 229)

s. Oni su juče spustili u more / porinuli novi putnički brod linijske plovidbe.

(12c) e. The US destroyer launched a long distance rocket last year.

s. Američki razarač je prošle godine lansirao raketu dalekog dometa.

(13a) e. A plane cruises if it travels under its own power in the air at a practical speed.

(Dimković-Telebaković 2003: 192)

s. Avion leti na režimu krstarenja ako se u vazduhu kreće ekonomičnom brzinom sopstvenom snagom.

(13b) e. The ship was cruising at a speed of 60 miles per hour.

(Dimković-Telebaković 2003: 243)

s. Brod je krstario brzinom od 60 milja na čas.

(14a) e. After the plane had been sinking for some time, it crashed into another plane.

(Dimković-Telebaković 2003: 195)

s. Nakon što je propadao / neplanirano smanjivao visinu leta neko vreme, avion se sudario s drugim avionom.

(14b) e. The carrier „Berge Vanga“ sank after three massive explosions.

(Dimković-Telebaković 2003: 238)

s. Teretni brod „Berge Vanga“ potonuo je posle tri snažne eksplozije.

Glagol *dive* je takođe u upotrebi u vazdušnom i vodnom saobraćaju. Dok u vazdušnom saobraćaju znači 'kretanje aviona naniže sopstvenom snagom ili pod uticajem vetra s povećanjem brzine', a termini koji se koriste su *ponirati*, *obrušavati se*, u vodnom saobraćaju ovaj glagol znači 'zaroniti u vodu' (recimo kod podmornice). Sledeći primeri ilustruju ova značenja.

(15a) e. If the elevator is lowered, the aircraft dives.

(Dimković-Telebaković 2003: 193)

s. Ako je kormilo visine spušteno, letilica ponire / obrušava se.

(15b) e. The submarine dived quickly. (Dimković-Telebaković 2003: 222)

s. Podmornica je brzo zaronila.

Ima glagola koji pokazuju da različiti termini mogu da imaju isto značenje u registrima u oblasti saobraćaja. Glagoli *shuttle* i *ply* to jasno pokazuju. Dok je *shuttle* u upotrebi u avio i drumskom saobraćaju u značenju 'redovno saobraćati između dva mesta', u vodnom saobraćaju to značenje ima glagol *ply*.

(16a) e. The plane shuttles from New York and London.

(Dimković-Telebaković 2003: 188)

s. Ovaj avion redovno saobraća na liniji između Njujorka i Londona.

(16b) e. Ferry-boats, plying across the Channel, can carry people, goods and cars.

(Dimković-Telebaković 2003: 234)

s. Trajekti, koji redovno saobraćaju Lamanšom, mogu da prevoze ljude, robu i automobile.

6. Terminologizovanje i standardizovanje metaforičkih leksičkih jedinica

Terminologizovanje značenja leksema i standardizovanje novih termina u srpskom jeziku predstavlja veliki izazov ali i imperativ modernog doba. U relevantnoj literaturi (npr. Radovanović 1979; Bugarski 1986, 1996; Šipka 1998) razmatraju se principi koje bi trebalo poštovati kako bi se ovi procesi uspešno odvijali. Pored principa tačnosti, transparentnosti/jasnosti značenja, lingvističkog standarda, produktivnosti, sažetosti i učestalosti (o ovome videti detaljnije u Dimković Telebaković 2013: 65–68), smatramo da je važno i poštovati princip ažurnosti, koji podrazumeva da novonastali termini u engleskom jeziku što je moguće pre dobiju adekvatne termine u srpskom. Pri nalaženju ekvivalentnih prevodnih termina u srpskom jeziku, lingvisti se suočavaju sa problemima kao što su upotreba anglicizama, konceptualno nejasnih termina i opisnog semantizovanja, što je najčešće posledica postojanja nesimetričnosti unutrašnjih struktura složenih leksičkih jedinica u dva analizirana jezika. Predlozi prevodnih termina ne mogu se nametati ex cathedra, već u svim slučajevima moraju da budu oslobođeni na jezičku praksu.”

6. Zaključak

U radu smo razmatrali semantiku polisemičnih metaforičkih jedinica u savremenom engleskom i srpskom jeziku za oblasti saobraćaja. Korpus je obuhvatio 31 polisemu. Neki primeri su preuzeti iz postojećih udžbenika i rečnika. Istraživanje je pokazalo da različite vrste reči mogu biti polisemične u jeziku struke, i to: imenice, (frazne) složene lekseme, pridevi, glagoli i prilozi. Uočeno je da se iste lekseme koriste sa različitim značenjem u dve varijante engleskog jezika – u britanskoj i američkoj, ali i da različite terminološke jedinice imaju isto značenje u registrima saobraćajnog inženjerstva. Ukazano je na problem usvajanja, predavanja i standardizovanja ovakvih leksičkih jedinica, ali i istaknuto da višeznačnost doprinosi bogatstvu jezika i njihovoj interesantnosti.

Broj termina u engleskom jeziku u različitim oblastima saobraćaja stalno se povećava usled razvoja nauke i tehnike, tako da je potrebno pratiti javljanje novih leksema i ustanovljavati odgovarajuće srpske ekvivalente. Dolaženje do ovog cilja moguće je na najbolji način kroz timski rad lingvиста i inženjera.

Literatura

- Бугарски 1986: R. Bugarski, *Lingvistika u primeni*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Бугарски 1996: R. Bugarski, O vrednovanju termina, u: N. Vinaver i dr. (ured.), *Standardizacija terminologije*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 25–27.
- Димковић Телебаковић 2003: G. Dimković-Telebaković, *Savremeni engleski jezik struke i nauke*, Novi Sad/Moskva: Naše slovo.
- Димковић Телебаковић 2009a: G. Dimković-Telebaković, *English in Transport and Traffic Engineering*, V izdanje, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet.
- Димковић Телебаковић 2009b: G. Dimković-Telebaković, *Testovi, zadaci i teme iz engleskog jezika*, V izdanje, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet.
- Димковић Телебаковић 2012: G. Dimković-Telebaković, *Some Elements of English Grammar*, II izdanje, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet.
- Димковић Телебаковић 2013: G. Dimković-Telebaković, Engleske složene lekseme i njihovi srpski ekvivalenti u oblasti drumskog saobraćaja, u: G. Dimković-Telebaković (ed.), *Foreign*

Language in Transport and Traffic Engineering Profession and Science – Strani jezik u saobraćajnoj struci i nauci, Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Transport and Traffic Engineering, 49–70.

Круз 1986: D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Радовановић 1979: M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Beograd: BIGZ.

Шипка 1998: M. Šipka, *Standardnodvojezička preispitivanja 1*, Novi Sad: Prometej.

MULTIMEANINGFULNESS OF METAPHORICAL UNITS IN CONTEMPORARY ENGLISH AND SERBIAN IN TRANSPORT AND TRAFFIC ENGINEERING

Summary

This paper reveals multimeaningfulness of 31 English and Serbian secondary units as employed in telecommunications and road traffic, air and waterways traffic, and combined transport and traffic engineering. Examples illustrate that different word classes – nouns, adjectives, verbs and adverbs – can be polysemic, and that multimeaningful lexemes in use sometimes result in multimeaningful sentences. Close attention has been paid to motion verbs used in air and water traffic. The analysis shows that in most cases these verbs designate the same or similar movement type in the two traffic fields, and that specific terms are used in Serbian.

The primary aim of this investigation was to provide Serbian equivalents for the given English terms, and to point out that standardisation of specialised terms in Serbian should keep pace with the latest terminology in English. To achieve this aim, we propose that linguists and engineers make teams and work together.

The paper also demonstrates that there are terminological differences between British and American English, and between registers in traffic engineering. These lexical differences require special attention in language teaching and learning.

Key words: polysemic terminological units, standardisation, English, Serbian, transport and traffic engineering

Gordana D. Dimković Telebaković

Тиана М. Тошић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ВИШЕЗНАЧНОСТ СЕКУНДАРНЕ ПРЕДИКАЦИЈЕ²

Предмет анализе је синтаксичка конструкција, у традиционалној англистичкој лингвистици позната као секундарни предикат, која прати образац NP1 V NP2 XP (где X представља варијаблу за именицу, придев или предлог), а којој је својствено и то што друга поствербална фраза, XP, остварује семантичку предикацију са осталим члановима низа, при чему реализује сасвим различита значења: дескриптивно, допунско и резултативно. У раду ћемо представити значења ове наизглед једнообразне структуре у енглеском језику, а потом ћемо размотрити њене могуће еквиваленте у српском језику.

Кључне речи: секундарна предикација, дескриптивно значење, резултативно значење, допунско значење

1. Увод

Вишезначност почива на два питања: да ли се значење једне речи у два окружења разликује, а затим у којој су мери се два ишчитавања једне речи у два контекста разликују (Круз 2004: 103). Иако се полисемија користи у домену лексичке семантике и лексикологије, у овом раду је узимамо у ширем смислу, ослањајући се на претходна два питања. Када кажемо у ширем смислу, мислимо на структурну, односно вишезначност која потиче, уместо од једне лексеме, од једне синтаксичке конструкције.

Џорџија Грин је седамдесетих година приметила занимљив образац глаголске допуне, односно додатка који кодира барем три различита значења (Грин 1970: 275–7). У синтаксичком низу NP1 V NP2 XP, фраза XP означава елемент који се најшире назива секундарним предикатом (у зависности од теоријског приступа), а елемент који може фигурирати уместо варијабле X су придев, именица или предлог. Наредни примери илуструју уочене типове:

- 1) John drank the coffee hot.
- 2) The waitress wiped the table clean.
- 3) May considers John a fool/ *him silly/ him beneath contempt.*

У првом примеру се секундарни предикат приказан курзивом односи на објекат финитног глагола (подвучен) и говори о квалитету објекта за време вршења предикације, док се у другом примеру придев односи на последицу, односно резултат вршења главне предикације. И у трећем примеру се секундарним предикатом приписује каква особина, али се ипак разликује од претходне две

¹ tiana_tosic@yahoo.com

² Овај рад урађен је у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

по глаголу којим је уведен. Недостатак доброг решења у досадашњим описима произилази из настојања да се сва три значења објасне истим језичким моделом.

Циљ рада је да у најширем смислу пружи синтаксички и семантички опис дескриптивних, резултативних и допунских³ конструкција у енглеском језику, али где је могуће и значењских подтипова, као и да уопште размотри њихово место на мапи додатака (адјункта). Поред тога ћемо, у најкраћим цртама, размотрити како се ова значења граматикализују у српском језику.

2. О дескриптивном предикату

Класификација секундарних предиката⁴ само се на први поглед чини јасном, али заправо открива низ сродних и прелазних типова. Најважније особине које се приписују дескриптивном предикату су да се овај елемент односи на неког учесника финитне предикације, а да се притом не налази у оквиру синтагме којом је учесник изражен, и да исказује стање ствари које се остварује симултано са предикацијом.

У енглеском језику се дескриптивни секундарни предикат уобичајено јавља иза непрелазних глагола (*He died young*) или иза објекта прелазног глагола (*He ate the meat drunk*), као и уз неке глаголе када може стајати иза одређених предлошких фраза (*He served the meat to them raw*). Иако се у реченици често могу заменити одговарајућим адвербијалом уз минимална померања у значењу, у енглеском језику показују извесне синтаксичке особености. Дескриптивни предикати се, тако, не могу се наћи испред глагола за разлику од прилога за начин са којима су често врло слични:

4) *He drunkenly ate the meat.*

5) **He drunk ate the meat.* (примери из Симпсон 2005: 72)

Шулце Бернт и Химелман одвајају дескриптивни (даље ДП) од других секундарних предиката према следећим критеријумима који морају истовремено да важе (Шулце Бернт и Химелман 2004: 77–8):

- I. Реченица садржи два различита предикативна елемента.
- II. Дескриптивним предикатом обавезно управља аргумент финитне предикације.
- III. ДП не гради сложени или перифрастични предикат са главном предикацијом.
- IV. Сам ДП није аргумент финитног глагола.
- V. ДП није модификатор елемента који њиме управља.
- VI. ДП нема обележје финитности.
- VII. ДП прозодијски чини целину са главном предикацијом.

Претходни критеријуми упућују на чињеницу да су ДП у свим језицима нека врста прелазних структура која нити има праву атрибутивну функцију, нити адвербијалну у правом смислу те речи. Уобичајено је да се као критеријум за разграничење дескриптивних предиката од прилога за начин, са којим су најсличнији, узима предмет модификације. Наиме, дескриптивни модификују учесни-

3 У литератури се не користи посебан термин за ову врсту значења, па се у овом раду одлучујемо за описни назив *дојунске конструкције*.

4 Још се назива и предикативним атрибутом (Пол 1919, Халидеј 1967), предикативним адјунктом/ додатком (Хенгевелд 1992), копредикатом или копредикативом (Николс 1978, Планк 1985)

ка радње, односно главне предикације, ближе казујући о психо-физичком стању за време вршења главне предикације. Са друге стране, адвербијали се типично дефинишу као реченични чланови који говоре о начину извршења саме радње, односно, везани су не за учесника већ за глаголску радњу (*participant oriented* и *event oriented*). Као још једно средство разграничења наводе да се парафразом дескриптивног предиката добијају две клаузе, од којих дескриптивни предикат садржи копулативни глагол, што типично није могуће извести са адвербијалима (Химелман и Шулце Бернт 2005: 11).

- 6) George bought the carrots *fresh* → The carrots *were fresh* when George bought them.

Поменути критеријуми који важе за енглески језик познати су и у српском језику када је реч о предикативном атрибуту/ актуелном квалификативу/ предикатском апозитиву (Милошевић 1987, Суботић и Петровић 2002). У српском језику предикативни атрибут има следеће одлике:

- I. У дубинској структури чини лексичко језгро именског предиката, које кондензовано на површинској структури даје придев, по правилу у неодређеном виду.
- II. Оставује двоструку синтаксичку и семантичку зависност, према субјекту/ објекту и према глаголу
- III. Особина коју саопштава актуелна је за време остварења финитне предикације
- IV. На важан начин доприноси опису финитне предикације.

Претходно истраживање односа малих клауза са предикативним атрибутом показало је да су енглески ДП и предикативни атрибут не само семантички, већ и структурни еквивалентни у оноликој мери колико им тип језика то дозвољава (Тошић 2013). Наравно, у српском језику су дистрибутивне могућности богастије услед конгруенције предикативног атрибута са аргументом финитног глагола, али у ретким случајевима је могуће говорити о апсолутним еквивалентима о чему сведоче наредна два примера:

- 7) He entered the room *angry and upset*. / *Angry and upset*, he entered the room. / He, *angry and upset*, entered the room.
- 8) Ушла је у собу *љуџа* и *узнемирена*. / *Љуџа* и *узнемирена*, ушла је у собу. / Ушла је, *љуџа* и *узнемирена*, у собу.

2.1. Семантички потенцијал секундарног предиката

Осим критеријума предмета модификације (*subject-oriented*, *object-oriented*), уобичајена је подела секундарних предиката према семантичком критеријуму. Халидеј разликује дескриптивне и резултативне секундарне предикате, што је постала уобичајена подела у литератури (Халидеј 1967: 78). Помиње, међутим, и могућност условног значења, при чему остаје нејасно да ли је то трећи тип и да ли се уопште сматра секундарним предикатом⁵.

- 9) I can carry it *empty*/ *Empty* I can carry it. → I can carry it *if it is empty*.
- 10) I can't work hungry. → I can't work *if/when I am hungry*.

5 Халидеј је под условно значење подвео два типа ситуације—стварење предуслова и животно доба или неки период, као у примеру *She died young*. → *She died when she was young*.

Из примера је могуће прочитати (пред)услов за извршење радње, а реконструкцију у поменуто значење олакшава и употреба модалног глагола.

Ако боље погледамо, претходни пример је чиста употреба дескриптивног предиката. Чини се, заправо, да значењска разлика између дескриптивних и условних/ околносних подтипова произилази из логичке везе између главне и секундарне предикације, па се код чистих дескриптивних конструкција подразумева временско преклапање радњи, док се код условних поред овог темпоралног реализује и додатна семантичка веза. Пратећи поделу Николсове, Химелман и Шулице Бернт поред поменуто два наводе још допустно (обично уведено са *even*) и временско као у следећем примеру:

11) *As a child he lived in Paris.* (Химелман и Шулице Бернт 2005: 17)

2.2. *Прави и неправии дескриптивни предикати*

Неки аутори (Винклер 1996) наглашавају постојање два врло слична типа секундарних предиката који се обично називају правим дескриптивним и про-пратно-околносним (*circumstantial*). Оба типа као додаци модификују неког од учесника радње, тачније, саопштавају неко стање или особину учесника која се временски преклапа са трајањем главног предиката. Разликују се према учешћу у реченичном фокусу. Наиме, типични ДП увек доносе важну информацију, односно саопштавају особину која је важна за саму радњу, те је стога интегрални део клаузе, док се узредност неправог ДП-а огледа у интерпункцијској издвојености. Осим тога, пошто је у енглеском језику информативни фокус обично на крају реченице, јасно постаје зашто се прави дескриптивни предикати најчешће јављају управо на том положају.

12) *She returned drunk.* (прави ДП)

13) *Angry, she left the house* (неправи ДП)

И у овом случају могуће је направити паралелу са српским језиком, односно са појмовима *предикативног атрибутива* (атрибутско-прилошка одредба) о коме је већ било речи и *апозитива*.

Стевановић апозитив (*догађајни, узредни атрибутив*) одваја од атрибутивно-прилошке одредбе (*привремени атрибутив*) и сматра да има следећа обележја: апозитив се јавља у скуповима, ређе као појединачна реч; слаже се са именицом коју одређује; не треба га мешати са атрибутима, јер ближе описује већ познат појам; апозитиви су везани за радњу у предикату, уобичајено као узрок; важна одлика је да се као одредбе накнадно додају већ одређеним појмовима; у погледу самосталности су слични апозицији, те се сматрају додацима; привременост може, али не мора бити њихово својство (Стевановић 1974: 57). Апозитив се од атрибутивно-прилошке одредбе, према аутору, разликује још по томе што другу карактерише двострука веза која условљава значење привремене карактеристике и што се, за разлику од атрибута, односи на већ одређени појам (Стевановић 1974: 55).

Пипер и Клајн апозитивом сматрају „издвојену придевску одредбу која се употребљава обично после именице коју одређује и с којом апозитив конгруира” (Пипер и Клајн 2013: 310), зашта наводе пример:

14) *Мој колега, изненађен, није стигао да реагује.*

Међутим, тешко је разликовати апозитив од предикативног атрибута јер потоњи може да се користи и изван структуре предикатског израза, интерпунк-

цијски издвојен (Пипер и Клајн 2013: 294). Дероси коментарише и оправдава Стевановићеву поделу и примећује значењску нијансу у зависности од јачине везе коју придев остварује са глаголом.

- 15) Говорио је о том *опојен вином*. → *Док је о њом говорио*, био је опојен вином,
 16) *Опојен вином*, говорио је о том с неким жаром. → *Када је био опојен/ Будући да је био опојен*, говорио је о том с неким жаром.

Дероси закључује да је у примеру (16) у коме је заступљен предикативни атрибут „глаголска радња подређена својству, она је на неки начин временска ознака за својство”, док за значење другог узредног атрибута (пример (17)) само неодређено констатује да је „глаголска радња некако самосталнија” (Дероси 1971–1972: 30).

До сличних закључака долазе и Химелман и Шулце Бернт који сматрају да пропратно-околности, односно неправи секундарни предикати, осим симултане временске остварености, подразумевају и неку додатну семантичку везу са финитним предикатом. Аутори сматрају да се додатна веза добија ситуационо, односно прагматички, што значи да сама конструкција не енкодира неко нарочито значење (Химелман и Шулце Бернт 2005: 19). Истог је мишљења Ксенија Милошевић када су у питању значења предикативног атрибута у српском језику. „(Слично партиципу и предлошко-падежним конструкцијама) предикативни атрибут није семантички маркиран. То значи да његова граматичка форма, сама по себи, не подразумева никакву посебну семантичку функцију. Његова форма сугерира само то да је особина која се приписује лицу, предмету или појави од извесног значаја за реализацију онога што означава реченични предикат, било да та особина као паралелна предикација, у неком смислу употпуњава информацију коју предикат носи, или да утиче на саму реализацију онога о чему реченични предикат информисе” (Милошевић 1987: 177).

Једно од питања које чека решење јесте подробније проучавање ДП и ПредАт као интерпункцијски одвојених целина.

3. Предикати резултативног значења

Секундарним предикатом са резултативним значењем се саопштава последица деловања главног предиката. Халидеј је још одвојио „предикативе стања” (predicatives of being) од „предикатива постајања” (predicatives of becoming) којима одговарају дескриптивно и резултативно значење (Халидеј 1967).

- 17) They burned Joan of Arc *alive*. (дескриптивно)
 18) They burned the steak *black*. → We burned the stake, and as a result it became black. (резултативно)

Иако су формално идентични, ДП и РП разликују се првенствено по везама које остварују и дистрибуцији. Наиме, РП везу остварују само са објектом прелазног глагола (ДП се везују било за субјекат или објекат прелазних глагола, а јављају се и са непрелазним глаголима). Везу са субјектом резултативи могу остварити само у случају неких непрелазних глагола. Иако има функцију граматичког субјекта, *the river* има тематску улогу пацијенса за коју се резултативни предикати заправо везују:

- 19) The river froze solid.

Могући су још и у лажним прелазним конструкцијама (*fake transitives*):

20) She cried herself numb. She ate herself sick.

Резултативи се од дескриптивних предиката разликују још по томе што не трпе дуплирање у истој реченици (Симпсон 2005: 84):

21) *He boiled the pot dry black.

О томе колико су ове две категорије сличне говоре двосмислени примери, односно ситуације у којима се придев може разумети описно или као резултат:

22) She cooked it dry. (It was dry when she cooked it./ She cooked it until it became dry.) Her hair fell loose. The water ran cold. (Халидеј 1967: 65)

Словенски језици немају могућност да изразе резултативно значење на исти начин као, рецимо, енглески и немачки. У делу о дескриптивном предикату смо показали да су енглески и српски семантички и структурно у великој мери еквивалентни, те су утолико занимљивији за дискусију. Када је овај семантички тип у питању, у енглеском функцију секундарног предиката најчешће обавља придев или придевска синтагма, док је у српском језику таква конструкција врло неуобичајена. Ова тема код нас није, колико је нама познато, контрастивно обрађивана.

У хрватском је ситуација тек нешто боља са неколицином радова о резултативима. Шарић (2008) пише о алтернативним облицима за изражавање овог значења у хрватском, која се углавном могу применити и на српски језик. На њен рад се наслања и Марковић (2009), а овде наводимо само нека средства које ови аутори помињу:

I. Значење резултата се постиже уз помоћ префиксације глагола, где префикс на себе узима улогу коју придев има у енглеском језику (*Испио / испразио је чашу*).

II. Наредни пример са деадјективним прилогом структурно одговара уобичајеној резултативној структури у енглеском језику. Јасно је да прилог не модификује саму радњу, односно глагол, већ се односи на стање проузроковано префикацијом.

They boiled the carrot *soft*.

Јаја *шврдо* скухајте / скухати.

III. Један од ретких примера када се придев може наћи на истој позицији као у енглеском је *Најео се сиви* / *Најела се сива*, или *Скинула се збола*.

IV. Резултативи се у српском, односно хрватском често могу заменити предлошком фразом уведеном са *до*. Како тврди Шарићева (2008: 29), конструкције по моделу ДО+ ГЕН су често преводни еквиваленти енглеским придевима са значењем резултата, и веома су продуктивне.

She shouted herself *hoarse*. / Викала је *до промуклости*.

Смијати се *до суза*.

Радио је *до изнемоглости*.

Тражили су *до очаја*.

Тукли су га *до смрти*. (Или предлошка фраза у акузативу на *смрт*)

V. Резултативи у енглеском језику еквиваленте налазе и у предлошкој синтагми уведеној са У (They painted the house *red*. / Офарбали су кућу у *црвено*).

Резултативно значење захвата, како се види, велики број механизма од којих сваки може бити тема засебног истраживања.

4. Допунско значење

Код неких аутора (Халидеј 1967, Николс 1978) термин секундарни предикат обухвата и оне моделе када се иза објекта налази и комплемент, односно допуна, а не само додаток као у претходне две групе. Упркос томе, оне нису термилошки издиференциране, па их у овом раду називамо допунским, више због синтаксичке него семантичке улоге.

23) They elected him *president*.

Rocks serve them *as support*. (Николс 1978: 114)

Под комплементом се у енглеском подразумевају именска или придевска фраза, или клауза у номиналној функцији које имају кореференцијални однос са субјектом или објектом, при чему допуна не може постати субјекат у пасивном трансформу (Кверк и Гринбаум 1976: 170).

24) Queen Victoria considers him *a genius*.

He is considered *a genius* by Queen Victoria.

* *Genious* he was considered.

Пети (1979) прави поделу која потпуно одговара оној у англистичкој литератури и сматра да можемо разликовати *необавезни* предикатни проширак (коме би припали ДП и РП) од *обавезног* предикатног проширка који се јавља уз глаголе непотпуног значења. Наредни пример илуструје кореспонденцију на синтаксичком и семантичком нивоу у енглеском и српском:

25) Сматрају Џона *интелигентним*. They consider John *intelligent*.

У енглеском језику се овај тип у дескриптивним граматикама назива сложено-прелазним конструкцијама које прате образац S Vct Ob Co, где се последњи конституент, тачније допуна (complement) може односити на објекат или субјекат (subject complement, object complement). Функцију комплемента обављају углавном придеви и именице. Кверк и Гринбаум семикопулативне глаголе деле у две групе као две главне категорије заступљене у сложено-прелазним конструкцијама (Кверк и Гринбаум 1976: 352-3): актуелне (current copulas) где спадају глаголи *appear, feel, look, remain, seem, smell, sound, taste, believe, consider* и резултативне (resulting copulas) од којих су неки *become, get, go, grow, turn, make, declare, proclaim*.

У српском језику се, слично енглеском, називају допунама, тачније индиректним глаголским допунама које се налазе иза глагола непотпуног значења, међу којима су и изрази са значењем давања назива или одређивања статуса некога или нечега, у којима је допуна у облику инструментала без предлога (*Сви су га звали професором. Земља је проглашена усђавном монархијом.*) (Пипер и Клајн 2013: 301).

Стевановић (1974:42) и Станојчић и Поповић (1999:235) користе термин *допунски предикатив* и наводе да се често убраја у именски предикат у ширем смислу, јер придевска или именичка фраза стоје уз семикопулативне глаголе, прелазне или не. Од копулативне конструкције се разликују по томе што семикопулативни глаголи имају и семи-значење, односно делимично учествују у преци-

зирању значења. Ова глаголска група је слична у енглеском и српском језику и обухвата, међу осталима, следеће глаголе: *посијати*, *изгледајти*, *испјасити*, затим пасивне облике *бијти прозван*, *бијти смајран*, затим *звати*, *прозивати*, *учинити*, *унапредити* (за), *изабрати* (за), *држати* (за), *смајрати* (за).

Каква је сличност између предикативних допуна и дескриптивних предиката?

На почетку је било речи о формалној подударности, а функционално гледано, обе предикације се везују за неког од учесника радње исказане финитним глаголом и делимично су независне.

У примеру *They consider John intelligent*, један од аргумента глагола је читава пропозиција у оквиру које налазимо секундарни предикат *intelligent* који се односи на Џона. Разлика у односу на ДП је та што Џон није аргумент предиката *consider*, што се види из других могућих образаца:

They consider (John to be intelligent).

They think (that John is intelligent).

They believe (John to be intelligent.)

За разлику од ДП, придев не описује у каквом је стању Џон у односу на временски оквир главне предикације, већ саопштава стање ствари које важи и мимо трајања радње исказане предикатом.

У овој категорији структурна подударност српског и енглеског језика понајвише долази до изражаја. Оба језика прате исте обрасце који почивају на истим класама глагола, те је неопходно корпусно проверити који то глаголи дају предност овој врсти секундарног предиката, као и које се категорије могу наћи на месту допуне.

5. Закључна разматрања

У раду се полази од појма полисемије, а у закључку ћемо се осврнути и на сродан појам хомонимије. Као што је познато, полисемију карактерише заједнички концепт, док у случају хомонимије говорници осећају да значења припадају различитим концептима, чак и ако им је етимологија заједничка (Лион 1977: 552). Да ли су ова три значења исте конструкције пример полисемије? На основу датог концизног прегледа, могуће је уочити везу између ДП и РП. Иако се на ова два типа примењују другачије врсте рестрикција, структурно се не разликују, па се чак могу комбиновати у истој реченици. Као што се види из примера (22), сродност је таква да су понекад могуће обе интерпретације. И поред извесних сличности, допунски тип се од претходних разликује својом тешњом везом са глаголом, те се можда може посматрати као да је у хомонимној релацији са претходна два значења. Адекватно решење које може објаснити вишезначност дате граматичке структуре још није изнађено и поред бројних покушаја. Разлог неуспеха лежи најпре у настојању да се један теоријски модел примени на ова три сродна, а опет специфична типа, из којих допунски израња као нека врста изузетка.

Између чисте атрибуције и прототипичних адвербијала постоји низ прелазних конструкција, па тако дата табела приказује семантички домен додатка уопште, који секундарни предикати и адвербијали конкурентски испуњавају, почев од значења услова и стања, па до друге крајности, односно темпоралног значења. Са леве стране су језичка средства која остварују везу са учесником

предикације, док се на десној налазе модификатори самог догађаја чему типично припадају адвербијали.

Међујезичка истраживања су издвојила два типа језика. Оне попут немачког у којима се ДП морфолошки не разликује од адвербијала, и оне где постоји формална разлика попут енглеског и српског. Другим речима, неки језици имају разрађене „стратегије” за сваку од опција које нуде адјункти усмерени на учеснике предикације (мислимо на атрибутивно, предикативно, комплеметарно, дескриптивно, резултативно и адвербијално) (participant-oriented adjuncts), док се у неким језицима значења спајају, те се изражавају истим средствима (Шулце Бернт и Химелман 2004: 120).

Показали смо у овом раду у најкраћим цртама семантичке могућности једне конструкције у енглеском и најкраћи преглед еквивалената у српском језику. Ова тема намеће бројна питања од којих су само нека постављена успут.

морфосинтаксички ниво	Функција додатка	
	дескриптивне конструкције адвербијали	
семантички ниво	модификација ----- модификација учесника предикације	
	стање или услов квантитет	компарација начин локација време

Табела 1. Скала дескриптивних израза и адвербијала
(Шулце Бернт и Химелман 2004:120)

Литература:

Винклер 1996: S. Winkler, *Focus and Secondary Predication*. Studies in Generative Grammar 43, Berlin, New York: Mouton de Gryter.

Грин 1970: G. Green, How abstract is surface structure?, u Chicago Linguistics Society. Chicago: Chicago Linguistics Society, 270–81.

Дероси 1971-72: Z. Derossi, Predikatni atribut, *Jezik*, XIX/1 (Zagreb, 1971-1972): 26–32.

Кверк и Гринбаум 1976: R.Quirk, S.Greenbaum, *A University Grammar of English*, 5th ed. London: Longman

Круз 2004: A. Cruse, *Lexical Semantics*, London: Cambridge University Press.

Лион 1977: J. Lyons, *Semantics, vol.1*, London: Cambridge University Press.

Марковић (2009): I, Marković, Rezultativni sekundarni predikat u hrvatskome, *Suvremena lingvistika*, br. 68 (Zagreb, 2009), 221–246.

Милошевић 1987: K. Milošević, O kauzalnoj funkciji predikativnih atributa u srpskohrvatskom jeziku». *Studija linguistica Polono-Jugoslavica V*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 176–190.

- Николс 1978: J. Nichols, Secondary predicates, u *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 114–127
- Пипер и Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Пеги 1979: М. Peti *Predikatni proširak*. Zagreb: HFD.
- Симпсон 2005: J. Simpson, Depictives in English and Warlpiri, u Himmelmann, Schulze-Berndt (Eds.) *Secondary predication and Adverbial Modification*. London: Oxford University Press, 69–107
- Станојчић и Поповић 1999: Ж.Станојчић и Љ. Поповић, *Граматика српског језика: уџбеник за I,II,III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Стевановић 1974: М. Стевановић, *Савемени српскохрватски језик: 2, Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Суботић и Петровић 2002: Lj.Subotić, V.Petrović, Apozitivni i/ili predikativni atribut, *Јужнословенски филолог* LVI/3-4 (Београд, 2000): 1141–1160.
- Тошић 2013: Т.Тошић, Предикативни атрибут наспрам малих клауза, у: *Српски језик, књижевност, уметност: Традиција и иновација у савременом српском језику. Зборник радова са VII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, (ур. М.Ковачевић) Књига 1, Крагујевац: ФИЛУМ, 339–349.
- Халидеј 1967: М.А.К. Halliday, Notes on Transitivity and Theme in English: Part 1, u *Journal of Linguistics*, Vol. 3, No. 1, 37–81.
- Химелман и Шулице Бернт 2005: N.Himmelmann, E.Schulze-Berndt, Issues in the syntax and semantics of participant-oriented adjuncts: an introduction, u Himmelmann, Schulze-Berndt (Eds.) *Secondary predication and Adverbial Modification*. London: Oxford University Press, 1–69.
- Шарић (2008): Lj.Šarić, Some remarks on resultative constructions in Croatian. *Croatica et Slavica Jadertina IV*, 23–33.
- Шулице Бернт и Химелман 2004: E.Schulze Berndt, N. Himmelmann, Depictive secondary predicates in crosslinguistic perspective, u *Linguistic Typology* 8. Walter de Gruyter, 59–131.

SEVERAL FACETS OF SECONDARY PREDICATION

Summary

The paper explores three different meanings encoded by a complex-transitive construction in English. The syntactic pattern NP1 V NP2 XP is specific due to the fact that XP variable can interact with the subject or object producing descriptive, resultative and complementary meaning. The first four sections provide a general semantic description of each type of secondary predicates in English and their structural and semantic counterparts in Serbian. In the concluding remarks we propose that the complementary type should be observed as homonymous because it shares some features with the other two types, but still maintains a stronger relation to the verbal predication.

Key words: secondary predication, depictives, resultatives, complex-transitives

Tiana Tošić

Бранка Л. Миленковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ВИШЕЗНАЧНОСТ У ПИСАЊУ ЗА АКАДЕМСКЕ ПОТРЕБЕ²

Текст можемо интерпретирати и анализирати из више углова у зависности од тежишта анализе. За потребе овог истраживања писање и писани текст посматрамо кроз облик дијалогске форме између писца и читаоца и кроз њихов интерактиван однос. Како Хајланд (2005) истиче, језик је увек резултат интеракције, а механизми *метадискурса* нам пружају могућност артикулисања и конструисања ове интеракције. Он постојеће теорије о *метадискурсу* ближе дефинише и упућује на то да је њиховом употребом „писац не само у могућности да трансформише сувопаран текст у кохерентну прозу, која је свесна реципијента, већ да га доведе у везу са одређеним контекстом и путем текста пренесе своју личност, свој кредибилитет, свест о читаоцу и однос према поруци коју текст носи“ (Хајланд, 2005: 4). У раду анализирамо присуство писца у тексту на корпусу L2 есеја са циљем препознавања комуникативног потенцијала у писању. Ретроспективном методом анализирали смо есеје студената англистике путем инструмента Хајланда и Тсе, који нас упућују на *средства за интервенисање и остваривање интеракције* (Хајланда и Тсе, 2004: 175–6). Резултатима истраживања установљено је да студенти Англистике користе *метадискурсне маркере*, међутим, у недовољној мери за потребе комуникативности. Стога је неопходно наставу вештине писања обогатити и овим комуникативним елементом, и на тај начин указати на вишезначни потенцијал писања.

Кључне речи: писање за академске потребе, дијалогска форма, метадискурсни маркери, средства за интервенисање и остваривање интеракције

1. Вишезначни карактер текста

Текст, као производ интенције да искажемо одређени пропозициони садржај, можемо посматрати и анализирати из различитих углова. Узимајући у обзир само идеју коју емитент настоји да пренесе реципијенту, ми говоримо искључиво о пропозиционог садржају текста, лишеном било каквих додатних елемената. Међутим, препознавање текста није исто што и разумевање текста, разумевање комуникативне сврхе због које је и настао. Постоје бројни текстови који не наиђу на разумевање реципијента, или пак наиђу на погрешну интерпретацију пропозиционог садржаја. Иманентно својство текста јесте да пренесе поруку, да изрази идеје и веровања писца, али и да експлицира и апелативним средствима утиче на реципијента. Овај скуп комуникативних намера јесте *дискурс*, коме је *шексис* подређен и који мотивише на стварање *шексиса* (Видовсон 2007: 6). Стога, вишезначност текста односи се на статичну интерпретацију или пуко препознавање пропозиционог садржаја, али и динамичну интеракцију са реципијентом. Управо путем интеракције и успостављањем дијалогског односа са читаоцем постиже се комуникативни потенцијал текста – дискурса.

1 brancca.milenkovic@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру научног пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2. Комуникативност и дијалoшка форма писаног дискурса

Комуникативни приступ³ наставе вештине писања представља оквир истраживања унутар којег настојимо да истакнемо комуникативну сврху писаног дискурса. Општи модел писаног дискурса теоретичара Валаси (1982) недвосмислено истиче да је за суштину сваког писања од изузетног значаја елемент рецептивног пријема (преузето из Вајгл 2002: 9). Општи модел у скраћеном облику представља основне форме писања и њихове карактеристике.

Репордуковање информације	Писана форма
1. Преписивање, диктат	Препричавање приче, белешка, резиме, концепт, парафраза
2. Бележење тока свести	Биографска прича, лични дневник, писма
3. Навођење информације, попуњавање образаца	Наративни извештај, вести, упутства, телеграм, обавештење, путоказ, научни извештај, биографија
4. Навођење ауторитета	Писмо за аплицирање, реклама, писмо/савет стручњака
5. Писање поезије и прозе	Портрет у речима, есеј, писање приче
6. Писње разгледница	Разгледница, писмо

Табела 1. Општи модел писаног дискурса теоретичара Валаси (Вајгл 2002: 9)

Као што је моделом приказано, осим форме писања „диктата и преписивања текста”, све остале писане форме инсистирају на присуству реципијента у процесу писања. Стога, можемо закључити да сваки текст мора бити профилисан као дијалoшка форма између емитента и реципијента поруке. Зато је неопходна друштвена условљеност у процесу писања и свест писца о потенцијалном читаоцу.

2.1. Дијалoшка форма на релација писац – читалац

Друштвена условљеност процеса писања уско је повезана са комуникативним карактером писаног дискурса и самим тим и дијалогом који писац остварује са својим антиципираним читаоцем. Писац своју свест о циљаном реципијенту може исказати на више начина у самом тексту. Поред одабира стила писања и сврхе, који су одређени антиципираним читаоцем, писац доноси одлуке на пољу саме текстуралне организације идеја, као и интервенисањем унутар текста са намером да експлицира свој став према пропозиционом садржају и на тај начин оствари интеракцију са својим читаоцем. Како Хајланд (2005) истиче, језик је увек резултат интеракције, а механизми *метадискурса*⁴ нам пружају могућност

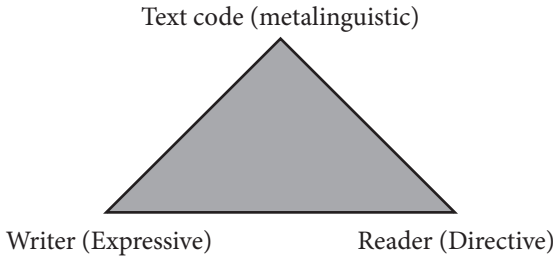
3 Овај приступ настави обележио је последње три деценије двадесетог века, а сам термин *комуникативна компетенција*, према мишљењу Брауна, „јесте онај аспект наше компетенције који нам омогућује да пренесимо поруке и интерпретирамо значења у процесу комуникације са другим људима и у оквиру одређеног контекста”. (Браун 2000: 199)

4 Сам појам *метадискурс* увео је Херис 1959. године, упућујући на разумевање језика у употреби, представљајући покушај писца да реципијента ‘води’ кроз текст (Хајланд 2005). Каснији теоретичари (Вилијамс 1981; Копл 1985; Кризмор 1989) појам *метадискурса* дефинишу као дискурсне маркере како би показали на који начин писци и говорници интервенишу унутар свог дискурса како би утицали на његову рецепцију код особе која га прима (Хајланд 2005).

артикулисања и конструисања ове интеракције. Управо метадискурсни маркери омогућавају писцу да оствари интеракцију са реципијентом.

3. Дефинисање *метадискурсних маркера*

Писац и читалац морају остварити интерактиван однос и узајамну сарадњу са циљем јасне и недвосмислене интерпретације текста. Интеракција између писца и читаоца постиже се употребом *метадискурсних маркера*, као рефлективних језичких елемената који обједињују тројство **текста, писца и антиципираног читаоца**. (Хајланд 2004: 133) Овакав триполарни однос могуће је сагледати и следећим визуалним приказом, који обележава пишчеву свест о тексту (као језичком ентитету), свест о себи као писцу и свест о потенцијалном читаоцу текста. (Тоуми 2009: 66) Функционалним приступом метадискурсу Адел упућује на две основне категорије: на метатекст и на метадискурс на релацији писац – читалац (Тоуми 2009: 68).

Табела 2. Рефлективни троугао односа *текста, писца и читаоца* (Адел 2006: 18)

„Метатекст подразумева металингвистичку функцију језика и текстуалну организацију. Метадискурс је оријентисан на интеракцију између писца и читаоца” (Тоуми 2009: 68).

Иако су теоретичари умногоне сагласни у вези са поменутиим триполарним односом текста, писца и читаоца, ипак постоје различити ставови у погледу јасног дефинисања *метадискурсних маркера* у зависности од тога на чему је тежиште интеракције (на текстуалним конекторима, на коментарима писца, на апелативним средствима као директним чиниоцима који обликују интерпретацију пропозиционог садржаја и сл.). Док поједини теоретичари функцију *метадискурсних маркера* виде у интервенисању писца унутар текста са циљем да читаоца ’води’ кроз текст (Кризмор 1983), други подједнако виде значај маркера и у сигнализирању присуства писца у тексту са циљем интерпретације и реакције читаоца на текст (Ванде Копл 1985). Мауранен метадискурс доводи у уску везу са остваривањем кохерентног и логичног текста (Мауранен 1992; 1993) и у својим радовима анализира метадискурс са становишта рефлексивности. Адел у оквирима функционалног приступа језику такође примењује рефлексивни модел у анализи метадискурса, али њена анализа сеже и даље и успоставља супкатегорије личног и неличног, као и имплицитног и експлицитног у употреби метадискурса (Адел 2006). Тоуми, даље, модел рефлексивности развија у погледу поделе на димензију високе и ниске експлицитне рефлексивности у тексту, са тежиштем на контекстуалном поимању пропозиционог садржаја (Тоуми 2009). На крају можемо споменути и Хајландов приступ анализи метадискурсних маркера, који истиче да је пишчева дужност да читаоца усмерава и води кроз текст

у погледу организације текста, али и да подстиче реакције на саме идеје у тексту. Према његовом мишљењу, метадискурсни маркери помажу писцу да сувопарну прозу трансформише у читљив материјал, где писац користи јасне показатеље како би осигурао разумевање и прихватање произведеног текста (Хајланд 2004).

Битно је истаћи да поменути модели анализе метадискурских маркера потичу од привобитног Халидејевог модела о функционалном језку (Халидеј 1973), где он види разлику у *текстуалним* и *интерперсоналним* макрофункцијама језика. *Текстуални метадискурсни маркери* подразумевају кохерентност која се постиже путем схематске структуре текста, док *интерперсонални маркери* упућују на интервенисање писца унутар сопственог текста са циљем постизања интеракције са читаоцем и заузимањем става према тексту (Тоуми 2009: 71). Међутим, због недовољно јасне поделе између ова два типа маркера уследила су бројна теоретска разматрања са циљем јасније дефиниције метадискурса и његове експлицитне употребе у писаном дискурсу.

4. Метадискурс у писању за академске потребе

Како смо за потребе овог истраживања оријентисани ка анализи есеја на основним академским студијама, прихватили смо дефиницију метадискурских маркера у оквиру комуникативног приступа вештини писања теоретичара Хајланда, који се у својим истраживањима бавио и *писањем за академске потребе*⁵. У свом раду он указује на општеприхваћену теорију да писање за академске потребе мора показивати свест о читаоцу, међутим изостаје експлицитна настава о конкретним начинима како би студенти требало да постигну овај степен комуникативности у својим есејима. Он сматра да је овај аспект подучавања вештине писања занемарен у корист пропозиционог садржаја писања. (Хајланд 2005: 364) Зато је потребно студенте припремити на све елементе комуникативног писања како би подједнако вредновали и пропозициони садржај, али и начин на који је тај садржај представљен читаоцу.

Познато је да студенти на писање често гледају у светлу једне безличне активности која се одрађује, донекле и механички, површно, искључиво за потребе наставе или оцењивања. Сам појам о циљаном реципијенту често је схваћен апстрактно и прате га бројна питања у смислу коме је есеј упућен конкретно (наставнику, апстрактном оцењивачу или колегама који су им равноправни), шта њихов читалац већ зна о задатој теми или пак да ли би требало према читаоцу да се односе као према себи равноправном реципијенту или неком виду експерта. У оквиру наставе писања често ова питања остају занемарена. Акцент је више на језичком изражавању, на самој организацији пропозиционог садржаја, а не на интеракцији коју би требало да остваре у светлу дијалошког карактера писаног процеса.

4.1. Корпус и инструменти истраживања

За потребе овог истраживања студентима Англистике предочен је јасан профил реципијента и јасна сврха писања. Од њих је захтевано да се у писању

5 Писање за академске потребе садржи у највећој мери одлике типичног писаног дискурса (Бибер 1988: 160–164) и стога није изненађење што често представља предмет анализе у бројним радовима који се баве писаним језиком (Тансканен 2006: 81).

есеја односе равноправно према потенцијалном читаоцу са циљем интерактивне сарадње која би довела до успешне интерпретације пропозиционог садржаја.

Сврха писања за потребе ове анализе била је реторичког карактера. Вештини писања на трећој години основних студија приступа се са реторичког становишта. Студенти уче о елементима писања, карактеристичним одликама различитих типова есеја (есеј дефиниције, аргументације, поређења, узрочно-последичног односа...), као и о формалном академском дискурсу, карактеристичном за писање за академске потребе. Тема коју су студенти обрадили у анализираном есеју представља аргументативну форму есеја *Has being different granted you benefits in life?*, и стога сврха писања представља аргументацију на основу задате теме.

За потребе овог истраживања анализирано је 33 есеја (укупно 9000 речи) студената треће године. Корпус представља хетерогену групу примера есеја која обједињује и есеје са нижим, али и есеје са вишим оценама, како бисмо постигли реалну слику о употреби метадискурских маркера.

Настојали смо да у истраживању откријемо у којој мери студенти разумеју дијалогски ниво интерпретације текста. Према томе, резултати омогућавају да наставни процес вештине писања прилагодимо комуникативном начину писања и да студентима понудимо још једну димензију у разумевању процеса писања. У самој анализи поставили смо следеће хипотезе:

1. Да ли студенти користе метадискурсне маркере приликом писања на енглеском као страном језику?

2. Колика је фреквентност употребе метадискурских маркера у писању есеја и каква је њихова дистрибуција?

У раду анализирамо есеје треће године студената Англистике који у оквиру наставе писања имају колоквијум из писања есеја. Како за циљ имамо испитивање експлицитне дијалогске форме есеја, наша анализа се не односи на организацију пропозиционог садржаја, већ истражујемо искључиво интерактиван однос који се постиже *средствима за интјервенисање и остваривање интјеракције*. Приликом анализе користили смо инструмент теоретичара Хајланд и Тсе (Хајланд 2001; Хајланд и Тсе 2004), категорије метадискурских маркера које су представљене у Табели 3.

Категорија: Средства за интервенисање и остваривање интеракције	Функција: Укључују читаоца у доживљај пропозиционог садржаја.	Примери језичких јединица
HEDGES Маркери оградавања	Обавезивање према изреченој тврдњи, често ублажавањем става према пропозиционом садржају (модали, модалне фразе, квантификатори...)	Possible, might, perhaps, rather, possible...

BOOSTERS Маркери наглашавања	Истицање валидности и сигурности према изреченом пропозиционом садржају; ојачавају аргумент (прилози и прилошки изрази...)	Clearly, obviously, in fact definitely...
ATTITUDE MARKERS Маркери ауторовог става	Истицање ауторовог става према пропозиционом садржају - слагање, изненађење, истицање значаја (глаголи става, прилози, придеви...)	Agree, prefer, (un) fortunately, hopefully, surprisingly, appropriate, remarkable...
ENGAGEMENT MARKERS Маркери ангажовања читаоца	Експлицитно указивање на самог читаоца и његово присуство као учесника у тексту (путем императива, личне заменице 2. лица, путем питања, облигативних модала...)	Consider, note, you can see that, <i>inclusive we</i> ⁶ , let's, should, must, have to...
SELF-MENTIONS Маркери самоистицања писца	Експлицитно истицање присуства аутора у тексту (путем личне заменице 1. лица, присвојних облика...)	I, my, me, <i>exclusive we</i> ⁷ , our, ours, let me...

Табела 3. *Средства за интjервенисање и оствjаривање интjеракције* према моделу Хајланд и Тсе (Хајланд 2001; Хајланд и Тсе 2004)⁶⁷

Битно је истаћи да ова категорија *метадискурских маркера* не подлеже језичкој анализи елемената, тако да наведени примери упућују само на претпостављену интерактивну функцију у тексту. Приликом анализе прихваћени су облици свих врста речи наведених функција, као и функције интеракције које су представљене проширеним језичким изразима или клаузама, као што је наведено у следећим примерима:

HEDGES: possible = it is possible, possibly, there is a possibility...

BOOSTERS: normally = that's normal, it is normal...

6 *'Инклузивно ми'* представља синтезу аутора и читаоца у доживљају идеја. „Оваква форма одлика је жанрова са апелативном функцијом, функцијом дјеловања на адресате” (Катнић-Бакаршић 1999: 77), а са циљем стварања истомишљеника, саучесника од рецепијената. *'Инклузивно ми'*, како истиче Тоуми, указује на експресивну функцију језика где аутор показује експлицитну свест о себи и сопственом доживљају текста. Ово је комуникативни метадискурсни елемент који је оријентисан ка самом писцу. (Тоуми, 2009: 71)

7 *'Ексклузивно ми'* показује свест писца о сопственом поступку директне интеракције са читаоцем у погледу текста и представља комуникативни метадискурсни елемент који је оријентисан ка читаоцу. (Тоуми, 2009: 71)

ATTITUDE MARKERS: importantly = It is very important that...

6. Резултати истраживања

Добијени резултати истраживања представљени су табеларно и квантитативно су описани. Такође, кроз реченице из корпуса можемо сагледати свих пет категорија метадискурских маркера у контексту.

Средства за интервенисање и остваривање интеракције	Укупан број употребљених метадискурских јединица	Просечан број метадискурских јединица по раду
Hedges	84 (7%)	2.5
Boosters	45 (4%)	1.4
Attitude markers	116 (10%)	3.5
Engagement markers	272 (23%)	8.3
Self-mentions	652 (56%)	20
Укупно:	1169	35.7

Табела 4. Фреквентност употребе *средства* за интервенисање и остваривање интеракције у есејима студената Англистике

Ексерпираним реченицама из есеја студената илустроваћемо наведене категорије како бисмо приказали елементе интеракције у реченичном контексту:

HEDGES:

- (1) *That **may** include different nationality, different opinions or different political beliefs.* (модални глагол за оградивање од тврдње)
- (2) ***In my opinion**, the obstacles and drawbacks are a lot bigger if you do not behave in accordance with the rules of the society you live in.* (језички израз оградивања од тврдње)

BOOSTERS:

- (3) ***It is certain** that a person sometimes feels peculiar, unaccepted, or even rejected by the other people.* (клауза за истицање сигурности/валидности исказа)
- (4) *Indeed, a strange feeling of not belonging to some place or group of people can be difficult to handle and one may feel isolated and alone, but **definitely** having something unique and standing outside the mass is a **very** positive thing.* (прилози којима се интензивира исказ)

ATTITUDE MARKERS:

- (5) ***It is important, crucial** I may add, that people realize being different is not odd and unusual.* (истицање ауторовог става према пропозиционом садржају путем клаузе)
- (6) *But, **unfortunately**, many years must pass so that people could realize the facts, and even then, success isn't guaranteed.* (прилог којом се истиче пишчев став према пропозиционом садржају)

ENGAGEMENT MARKERS:

- (7) *We live in Serbia, thus everything is harder for us.* (инклузивно ми' којим се апелативно укључује читалац и намеће пишчев став о пропозиционом садржају)
- (8) *Be proud for not letting yourself fit into some ordinary world; create a world of your own where similarity is forbidden and the differences are welcome!* (императив+ облици другог лица заменица којима се директно утиче на читаоца)

SELF-MENTIONS:

- (9) *From my own experience fitting into a certain social group can be very stressful.* (присвојни облик првог лица за експлицитно истицање ауторовог става)
- (10) *I didn't have to study hard for the examinations and most of the lessons we learned I found easy.* (лична заменица првог лица јединине + 'ексклузивно ми' за експлицитно истицање заједничког поимања пропозиционог садржаја писца и читаоца)

6. Дискусија

Писање за академске потребе на енглеском као страном језику представља додатни когнитивни напор за студенте, чиме процес писања додатно отежава изражавање на страном језику. Приликом писања студент мора владати језиком на више нивоа: граматичност текста, организација елемената есеја, реторички елементи, формални академски дискурс као императив, и напослетку остваривање дијалогске форме писца са читаоцем.

Анализом добијених резултата потврдили смо прву хипотезу да студенти Англистике користе метадискурсне маркере у писању за академске потребе. Иако резултати просечне употребе метадискурских маркера указују на то да су све категорије заступљене, постоје радови који одређене категорије у потпуности изостављају. Најчешће је то ситуација са *маркерима наглашавања* (BOOSTERS), где се чак у трећини радова апсолутно не користе ови комуникативни елементи. Стога, интересантно је сагледати резултате који упућују на другу хипотезу која анализира фреквентност и дистрибуцију самих метадискурских маркера.

Резултати истраживања осликавају сложеност процеса писања и очекивано указују на осцилације у постизању интеракције писца са читаоцем. Интеракција се најчешће остварује употребом *маркера ангажовања читаоца* (23%) и *маркера самоиспицања писца* (56%). Доминантна је употреба заменица и присвојних облика којима студенти постижу јединство са читаоцем.

Маркерима ангажовања студенти укључују читаоца употребом императива и питања, али најчешће употребом заменице другог лица *you*, како би истакли да са читаоцем деле сазнања о свету. Међутим, дискутаблина је свест студентата о читаоцу у том погледу зато што овакве резултате можемо тумачити и њиховим непознавањем формалног академског дискурса. Употреба другог лица одлика је конверзационог стила дискурса, где се *you* користи чак 25 пута више у конверзацији у односу на писање за академске потребе (Бибер и аутори 1999: 334). Такође, употреба другог лица карактеристична је за уџбенички стил писања и теоретичари углавном саветују да се упућивање на читаоца путем заменице *you* избегава са циљем задовољавања формалног академског дискурса (Свејлз и Фик 1994: 19). Стога, како бисмо имали јаснију интерпретацију добијених резултата, неопходно би било у истраживању укључити и неки вид интервјуа који би

интроспективном методом допринео подацима о томе која је интенција студена-та у употреби заменице другог лица.

Маркери самоисцртавања писца најприсутнији су од свих интерактивних средстава и у есејима се јављају у распону од 15 чак до 62 пута унутар једног рада. Интересантно је истаћи да, док постоје радови који немају по неку од анализираних категорија, сви радови имају висок степен употребе првог лица једине или *ексклузивног ми*. Овакав вид инсистирања на присуству писца у тексту доприноси доживљају и интерпретацији пропозиционог садржаја. Међутим, с обзиром да су у питању студенти енглеског као страног језика, оваква прекомерна употреба заменица може осликавати недовољну речитост или пак неусвојени формални стил писања.

Метадискурсне јединице које се тичу **маркера ангажовања читаоца** и **маркера самоисцртавања писца** представљају велики опус интерактивних средстава, чак 79% од укупног броја свих јединица интеракције. Самим тим занемарени су остали маркери интеракције који су тек једном петином заступљени у анализираним есејима. На основу оваквог начина писања можемо закључити да студенти веома свесно приступају писању као дијалогској форми у којој они 'разговарају' са својим читаоцем, и у потпуности поседују свест о циљаном реципијенту. Претпостављамо да неравномерна употреба метадискурсних маркера указује на недовољну заступљеност ових елемената у настави.

Маркери наглашавања најмање су присутни (4%), у просеку 1.4 по есеју, али није занемариво да код трећине есеја (10/33) ови маркери чак нису ни коришћени. **Маркери наглашавања** имају функцију да потврде валидност и осигурају неку тврдњу. Они ојачавају аргумент најчешће употребом прилога и прилошких фраза. За усвајање ових маркера од значаја је ширење вокабулара, са посебним освртом на интензификаторе. Такође, студентима је неопходно улисти самопоуздање у експлицитном истицању сопствених ставова у вези са пропозиционим садржајем. Потребно је истаћи значај њиховог идентитета као писца и изградити код њих самопоуздање за слободом исказа што би додатно допринело мотивисаности у процесу писања.

Маркери оградавања представљају свест о ублажавању тврдње и они су карактеристични како код писања студената тако и код писања експерата. Постигну се бројним језичким елементима од модала/модалних израза који су студентима најчешћи одабир, преко квантификатора, па до употребе целих клауза како би се писац 'одаљио' од изречене тврдње и тиме избегао критику. (Свелз и Фик 1994: 86–89) Овај вид дијалогске форме није најпознатији студентима, што могу потврдити резултати анализе, јер само у 7% есеја коришћени су ови елементи у писању. Премда они језичке јединице које га представљају изучавају издвојено, потребно је студентима експлицитно указати на могућности оградавања који су им на располагању. Можемо рећи да су **маркери наглашавања** и **маркери оградавања** у тесној вези зато што први изискују експлицитне тврдње писца, док други подразумевају преузимање одговорности за изнесене тврдње. Подједнако и за једне и за друге метадискурсне маркере потребно је код студената пробудити свест о слободи изражавања сопствених идеја и могућностима оградавања од истих.

Напослетку, **маркери ауторовог става** јесу пример директног интервенисања аутора у свом тексту и могу бити сугестивног карактера. Њима писац настоји не само да оствари однос са читаоцем, већ неретко и да га придобије у аргументу. То су изузетно разноврсни језички елементи који се јављају у различитим

врстама речи (од глагола става, преко прилога, придева, фраза и клауза). Резултати указују на то да их студенти користе у разним облицима, али и ова категорија сврстава се у најмање заступљену групу (10%). Ови метадискурсни маркери својом снагом исказа спадају у захтевнију групу маркера зато што изискују одређену дозу самопоуздања када писац истиче лични став према пропозиционом садржају. За усвајање и примену ове категорије од великог значаја је подстицање самопоуздања и личног израза у писању.

Неједнака фреквентност и дистрибуција употребе метадискурсних маркера указује на селективан начин успостављања интеракције са читаоцем. Овакве резултате можемо приписати недовољној заступљености ових комуникативних елемената у настави, и тек спорадичном коезистенцијом наставних планова и применом комуникативног приступа у настави вештине писања.

7. Закључак

Применом комуникативног модела у анализи есеја студената Англистике на основним академским студијама у раду смо говорили о вишезначном карактеру писања. Настојали смо да укажемо да бројне аспекте писања који се тичу не само граматичности текста и организацији идеја, већ који се односе и на интерпретативни ниво текста. Применом комуникативног инструмента анализирали смо присуство групе метадискурсних маркера који обухватају средства за интервенисање унутар текста и средства за остваривање интеракције са реципијентом.

Студенти Англистике показали су свест о употреби метадискурсних маркера, али дистрибуција ових комуникативних елемената несразмерно је заступљена у њиховом писању. Резултати анализе указали су нам на степен заступљености пет категорија где је јасна подела на две групе које показују на који начин студенти доживљавају себе као писце. *Маркери ангажовања читаоца и маркери самоистичања писца* неупоредиво више су заступљени и студенти их са лакоћом примењују приликом писања. Они заузимају чак 79% од укупног броја употребљених метадискурсних маркера. Остале три категорије спорадично су заступљене у есејима студената и заузимају тек 21% употребљених метадискурсних маркера. Овакви резултати нас упућују на закључак да је студентима захтевнија примена *маркера наглашавања* пропозиционог садржаја, *маркера ограђивања* од сопствених тврдњи и *маркера заузимања става* према пропозиционом садржају.

Како бисмо подигли свест о комуникативности приликом процеса писања, потребно је парцијалну наставу појединачних језичких елемената објединити под окриљем комуникативног модела у вештини писања. Неопходно је експлицитно представити расположива средства којима се интервенише унутар текста и којима се постиже директна интеракција са реципијентима. Међутим, изнад свега, студентима је потребно улити самопоуздање како би на најадекватнији начин могли да представе своје мисли и идеје. Мотивацијом да несметано изнесу сопствене тврдње, да заузму став према пропозиционом садржају и да се, уколико је неопходно, ограде од изречених тврдњи ми бисмо код студената изградили идентит писца који има слободу да комуницира са циљаним реципијентом и од статичног текста произведе динамичан дискурс.

Литература

- Адел 2006: A. Ädel, *Metadiscourse in L1 and L2 English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Браун 2000: D. H. Brown, *Principles of Language Learning and Teaching*, 4th ed., New York: Addison Wesley Longman.
- Бибер 1988: D. Biber, *Variation across Speech and Writing*, Cambridge: CUP.
- Бибер и аутори 1999: D. Biber, S. Johansson, G. Leech, S. Conrad & E. Finegan, *Longman grammar of spoken and written English*, Harlow: Pearson.
- Ванде Копл 1985: W. J. Vande Kopple, Some exploratory discourse on metadiscourse. *College Composition and Communication* 36, 82–93.
- Вајл 2002: S. C. Weigle, *Assessing Writing*, Cambridge: CUP.
- Видовсон 2007: H. G. Widdowson, *Discourse Analysis*, Oxford: OUP.
- Вилијамс 1981: J. Williams, *Style: Ten Lessons in Clarity and Grace*, Boston: Scott Foresman.
- Катнић Бакаршић 1999: М. Катнић Бакаршић, *Лингвистичка стилистика*, Будимпешта: Open Society Institute, Center for publishing development.
- Кризмор 1983: A. Crismore, *Metadiscourse: What It Is and How It Is Used in School and Non-School Social Science Texts*. University of Illinois: Centre for the Study of Reading. Technical Report 273.
- Кризмор 1989: A. Crismore, *Talking With Readers: Metadiscourse as Rhetorical Act*. New York: Peter Lang.
- Мауранен 1992: A. Mauranen, *Cultural Differences in Academic Rhetoric: A textlinguistic Study*. Unpublished Ph.D. thesis. Birmingham: University of Birmingham.
- Мауранен 1993: A. Mauranen, *Cultural Differences in Academic Rhetoric: A Text-Linguistic Study*. Frankfurt a.M.: Peter Lang.
- Свејлз & Фик 1994: J.M. Swales & C.B. Feak, *Academic Writing for Graduate Students*, Michigan: The University of Michigan Press.
- Тоуми 2009: N. Toumi, A model for the Investigation of Reflexive Metadiscourse in Research Articles, *Language Studies Working Papers vol. 1*, 64–73, University of Reading.
- Тансканен 2006: S. Tanskanen, *Collaborating towards Coherence*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Халидеј 1973: M.A.K. Halliday, *Explorations in the Functions of Language*. London: Edward Arnold.
- Хајланд 2001: K. Hyland, Bringing in the Reader: Addressee features in academic articles, *Written Communication*, 18/4, 549–74.
- Хајланд 2004: K. Hyland, Disciplinary interactions: metadiscourse in L2 postgraduate writing, *Journal of Second Language Writing* 13, 133–151.
- Хајланд 2005: K. Hyland, *Metadiscourse*, New York & London: Continuum.
- Хајланд & Тсе 2004: K. Hyland & P. Tse, Metadiscourse in Academic Writing: A reappraisal. *Applied Linguistics*, 25(2).

MULTIPLE MEANING OF ACADEMIC WRITING

Summary

We may interpret and analyze texts from multiple angles depending on the focus of our analysis. For the purpose of this research, we look at the text from a standpoint of a dialogue between the writer and his/her recipient and through their interaction via text. As Hyland (2005) indicates, language is always a result of interaction and metadiscourse markers allow us to establish this interaction. In this paper we analyze the presence of the writer in his/her text on the corpus of L2 writing with the aim of recognizing the communicative potential of students' writing. Retrospectively, we have analyzed student essays applying the instrument of Hyland and Tse (2004: 175-6) on the categories of interactional resources. The results of the research have revealed that the students use metadiscourse markers in their writing and that they have the awareness of their recipients. However, the frequency and the distribution of the use of metadiscourse markers imply that further emphasis must be placed on the teaching of these communicative elements in class.

Key words: Academic writing, dialogue, metadiscourse markers, interactional resources

Branka L. Milenković

Катарина Аксић¹
Нови Пазар

ЕНГЛЕСКИ ПРЕДЛОГ *OVER* И ЊЕГОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду анализирају се преводни еквиваленти енглеског полисемичног облика *over* у српском језику. Примери су узети из романа *The Great Gatsby* и његовог превода на српски језик. Значења која облик *over* може имати разврстана су по принципима које поставља теорија принципијелне полисемије, а затим су анализирани преводни еквиваленти, као и преводачке технике помоћу којих су они добијени. Примећује се да се облик *over* преводи предлогом у српском језику у великом проценту примера који се односе на просторна значења, док су међу еквивалентима непросторних значења заступљене различите врсте речи, тј. мањи је степен формалне кореспонденције.

Кључне речи: предлог *over*, принципијелна полисемија, формална кореспонденција, преводни еквиваленти

1. Увод

У овом раду анализирају се преводни еквиваленти енглеског облика *over* у српском језику. Овај предлог проучаван је у великом броју радова, пре свега због своје полисемичности, а нарочито је присутан у когнитивнолингвистичким проучавањима. Специфичан је, такође, и због својих граматичких особености зато што може да се употреби као предлог, прилог, глаголска партикула, и префикс. Бугарски (1996) у својој структуралистичкој студији проучава комплексне граматичке карактеристике овог облика, а подједнаку пажњу обраћа и на лексички и семантички аспект.

Постоји формална подударност појединих предлога и просторних прилога, те се у прилошкој функцији овакви предлози називају *предлошким прилозима*. Кверк и аутори (1985: 1151) убрајају *over* у облике који могу бити предлози, као и просторни прилози, тј. могу обављати функцију предлошких прилога као партикуле фразалних глагола. С обзиром на идиоматски карактер, фразални глаголи чија партикула је наведени предлог у прилошкој функцији неће бити укључени у предмет анализе овог рада. Бавићемо се обликом *over* у примерима у којима је употребљен као предлог, или предлошки прилог који не представља партикулу фразалних глагола.

Једна од дефиниција полисемије јесте да она представља повезивање двају или више међусобно повезаних значења са једном лингвистичком јединицом (Тејлор 1989/2003: 144). Велики број значења посматраног облика класификујемо у складу са теоријом принципијелне полисемије (Тајлер, Еванс 2003), а затим анализирамо његове преводне еквиваленте у српском језику, као и преводачке технике које су употребљене како би се до тих еквивалената дошло. За корпус је узет роман *The Great Gatsby*, као и његов превод на српски језик, аутора Лазара Мацуре.

1 kaja.aksic@gmail.com

Еквиваленција се дефинише као приближна једнакост значења (Ђорђевић 2002: 53). Ђорђевић (2002: 55) наводи различита схватања еквиваленције, а у овом раду полазимо од лингвистичког схватања о вишечланој еквиваленцији по коме она обухвата све елементе језика циља, у овом случају српског, којима се може превести један елемент из полазног језика, у овом случају енглеског. За основну компарацију не узимамо *формалну кореспонденцију*, која подразумева однос између јединица различитих језика које заузимају исто место у системима датих језика, већ *преводну еквиваленцију* која се остварује и када нема формалне истоветности. Према Ивиру (1978: 89), формална кореспонденција успоставља се на нивоу језичких система, а преводна еквиваленција на нивоу комуникацијских ситуација. За *tertium comparationis*, тј. трећи елемент према коме се поређење врши, поред јединица језика оригинала (енглеског) и језика превода (српског), узима се идентичност значења.

2. Принципијелна полисемија

Теорију принципијелне полисемије аутори Андреа Тајлер и Вивијан Еванс износе 2003. године у књизи *The Semantics of English Prepositions (spatial scenes, embodied meaning and cognition)*. Након навођења основних поставки своје теорије, исту примењују на групу просторних предлога из енглеског језика (*over, under, above, below, in* и других).

Ово је, у основи, когнитивнолингвистичка теорија која полази од претпоставке да се језик не може одвојити од других когнитивних способности, концептуална компонента је носилац значења у језику, а оно је одређено природом људског тела. Велики број инпута из спољашње средине разврстава се у категорије, а процес категоризације се сматра нужним за појмовну организацију. Полисемичне лексеме представљају категорије које се, у оквиру когнитивнолингвистичких проучавања, приказују у форми комплексних значењских мрежа. Семантички садржај лексеме се не посматра речнички, већ енциклопедијски. То практично значи да речи не *садрже* значење, већ дају асоцијације за стварање комплексних концептуализација.

Аутори дају јасну методологију за одређивање централног значења полисемичне лексеме, као и начина одвајања значења која имамо у семантичкој меморији од оних која се конструишу *on-line*, приликом интерпретације исказа. По томе што прихвата хипотезу о под-детерминисаности природних језика ова теорија се јасно одваја од других когнитивнолингвистичких. Према овој хипотези, језичка семантика никада не исказује у потпуности пуну пропозицију, те су потребни прагматички процеси да би се дошло до основне пропозиције исказа (Карстон 2002: 360). Да би се утврдио лексички садржај лексеме неопходно је познавати контекст у коме се она употребљава, као и енциклопедијске одреднице концепата које кодирају трајектор² и оријентир. Инференцијалне стратегије које се наводе као кључне код креирања значења *on-line* су: најбоље уклапање, познавање закона физике, и тополошка екстензија (Тајлер, Еванс 2003: 57). Најбоље уклапање се односи на то да говорници бирају, из групе свих предлога, онај облик који се најбоље уклапа у концептуалну просторну релацију и комуникативне потребе говорника. Познавање закона физике, као и опште знање, неоп-

2 Трајектор је истакнути елемент профилисаног односа, а оријентир неистакнути елемент у односу на који се трајектор позиционира.

ходни су за тумачење значења исказа. Тополошка екстензија се односи на то да концептуализација не подлеже фиксним геометријским параметрима, тј. физички параметри су релативни, мада односи између ентитета остају константни.

Напомињемо да ћемо у анализи предлога *over* и његових преводних еквивалената узети у обзир само оне употребе овог предлога које се, према теорији принципијелне полисемије, сматрају засебним значењима. Дакле, нећемо анализирати случајеве код којих је значење предлога, према овој теорији, изведено из контекста.

2.1. Значења предлога *over* према принципијелној полисемији

Сва значења датог предлога подељена су на просторна и непросторна. Применом јасних критеријума, Тајлер и Еванс долазе до закључка да је основно значење предлога *over* трајектор који се налази на вишој позицији од оријентира (посматрају се као ентитети који се налазе на вертикалној оси), и у сфери је његовог утицаја, тј. постоји могућност контакта међу њима (2003: 66). Утицај који трајектор може имати над оријентиром назива се *функционалним елементом*³ који представља релевантну последицу одређеног просторног односа, тј. рефлектује интерактивну везу основних елемената у просторној конфигурацији.

Занимљиво је да Бугарски (1996) у својој исцрпној студији не прави поделу на просторна и непросторна значења, већ сва класификује у три основне категорије које се могу парафразирати помоћу *above*, *on* и *across*. За разлику од аутора принципијелне полисемије, не даје примат некој од ове три суперкатеорије, тј. не издваја основно значење облика *over*. У оквиру сваке од ове три категорије постоји одређени број подкатеорија чије лексичке, граматичке, и семантичке карактеристике су прецизно описане.

Наводимо просторна и непросторна значења која Тајлер и Еванс сматрају засебним значењима посматраног предлога, а изведена су из основног. Илуструјемо их примерима које наводе Тајлер и Еванс, а примере из нашег корпуса ћемо разврстати према овом критеријуму.

Просторна значења:

1. Са друге стране нечега: *Arlington is over the Potomac River from Georgetown.* (2003: 81)
2. Изнад и преко нечега: *The arrow flew over the target and landed in the woods.* (2003: 83)
3. Изнад и преко нечега 2: *The heavy rains caused the river to flow over its banks.* (2003: 99)
4. Покривање: *The tablecloth is over the table.* (2003: 90)
5. Рефлексивни смисао: *The fence fell over.* (2003: 104)

Непросторна значења:

1. Завршетак активности: *The game is over.* (2003: 85)
2. Трансфер: *The old government handed its power over (to the newly elected officials).* (2003: 87)
3. Темпорално значење: *The festival will take place over the weekend.* (2003: 88)
4. Пажљиво испитивање: *Mary looked over the manuscript quite carefully.* (2003: 94)

3 Појам функционалног елемента се јавља код Херсковиц (1986) и Ванделоиз (1994).

5. Фокус пажње: *The little boy cried over his broken toy.* (2003: 95)
6. Више од нечега: *From my seat in the theatre I could see over twenty people.* (2003: 98)
7. Значење контроле: *She had a strange power over me.* (2003: 101)
8. Значење преферирања: *I would prefer tea over coffee.* (2003: 103)
9. Понављање: *After the false start, they started the race over.* (2003: 104)

3. Анализа корпуса

У роману *The Great Gatsby* пронашли смо укупно 125 примера у којима се користи облик *over*, било у предлошкој, било у прилошкој функцији. С обзиром на то да у нашу анализу не улазе примери код којих је *over* у функцији партикуле фразалних глагола, као ни случајеви код којих сматрамо да је значење прагматички изведено (у складу са критеријумима које постављају Tyler и Evans), у анализи је коришћено 82 примера.

Већи број примера употребе посматраног предлога односи се на просторна значења, тј. 52 примера (око 63%), док се 30 примера (око 37%) односи на непосторна значења. Све примере смо, најпре, разврстали према значењу које облик *over* има у њима, а затим се бавили њиховим преводним еквивалентима. У наставку рада навешћемо које типове еквивалената смо пронашли код просторних, а које код непосторних употреба посматраног предлога. Затим ћемо преводне еквиваленте прокоментарисати у складу са значењем, тј. употребом предлога на коју се односе, као и кроз призму преводачких техника које су употребљене да би се до њих дошло.

3.1. Преводни еквиваленти просторних значења

Међу преводним еквивалентима просторних употреба предлога *over* у преводу датог романа доминирају различити предлози у српском језику. Они сачињавају 69% преводних еквивалената међу просторним значењима, док други облици чине 31%. У случајевима где је енглески предлог преведен просторним предлогом у српском језику постоји формална кореспонденција језичких елемената с обзиром на то да они заузимају исто место у језичким системима контрастираних језика. Најзаступљенији српски предлози били су *преко* (15 примера, 42% у односу на друге предлоге у овој категорији) и *изнад* (8 примера, 22%).

Доминантна значења, међу просторним, су *основно значење* (28%) и *изнад и преко нечега* (38%). У основном значењу предлог *over* пронашли смо у 15 примера. Сви су преведени предлогом у српском језику, у 60% случајева употребљен је предлог *изнад*. Ради илустрације наводимо пример:

- 1) *They've been living over that garage for eleven years.* (страна 39) – 11 година живе *изнад* оне радионице. (страна 53)

Овај предлог одговара значењу *over* које аутори принципијелне полисемије наводе као основно, а то је трајектор који се налази на вишој позицији од оријентира, и у сфери је његовог утицаја, тј. постоји могућност контакта међу њима. Као прво значење предлога *изнад* Речник Матице српске наводи:

ИЗНАД предл. с ген.; супр. испод 1. а. указује да нешто што је у хоризонталном смислу на истом или блиском месту надмањује висином појам одређен предлогом. (РМС 1990: 1280)

Предлог *преко* доминантан је у примерима који представљају значење *са друге стране нечега*, као и *изнад* и *преко нечега*.

- 2) As we passed *over* the dark bridge her wan face fell lazily against... (145) - Када смо пролазили *преко* тамног моста, њено бледо лице наслонило се... (185)
- 3) But above the grey land and the spasms of bleak dust which drift endlessly *over* it, you perceive, after a moment, the eyes of Doctor T. J. Eckleburg. (26) - Међутим, изнад те сиве земље и праменова сетне прашине, који лебде *изнад* ње, после неколико тренутака примећујете очи Т. Џ. Еклебурга. (37)

Чини се да је употреба овог преводног еквивалентна адекватна у наведеним и сличним примерима. У РМС-у предлог *преко* има следећа значења:

преко предл. (ек. и ијек.) 1. с ген. *показује а. положај или кретање с једне стране чега на другу, сујројину страну, с једнога краја на други*: прећи ~ цесте (моста, прага, реке, собе, улице), б. *положај, стање или кретање поврх чега, предмет, место, поврх кога је управљена радња, кретање*, в. *прекорачење чега (зранице, мере, норме) са значењем: (из)над, поврх, еише, г. лице или . средство помоћу или посредством кога се врши радња. д. трајности у времену: за време, у току, ђ. количину изнад неког броја: више од.* (РМС 1990: 3569)

Остали предлози који се јављају, у малом броју примера, су: *у, са, по, на, испод*. Занимљива је употреба предлога у који се сматра предлогом садржавања, а употребљен је као еквивалент облика *over* у следећем примеру:

- 4) ...when he saw Dan Cody's yacht drop anchor *over* the most insidious flat on Lake Superior. (105) – ...како баца сидро у најподмуклијем плићак у Горњем језеру. (136)

Употребу предлога садржавања у у примеру (4) можемо објаснити физичким карактеристикама оријентира (*плићак*) и трајектора (*сидро*). Оријентир је, у неку руку, садржалац трајектора.

Предлог *испод* је антоним облика *изнад*, а јавља се у следећем примеру:

- 5) 'They picked him up when he handed the bonds *over* the counter. (177) - Покупили су га када је *испод* тезге продавао обвезнице. (225)

Превођење облика *over* његовим антонимом у примеру (5) не представља пример антонимијског превода код кога се исти смисао преноси речју супротног значења уз одговарајућу промену структуре реченице (Јовановић 2001: 66). Овај пример може се објаснити чињеницом да је *over the counter* идиоматски израз који се не може преводити дословно, тј. реч за реч, а њему одговарајући идиом у српском језику је *испод шезге*. Оба идиоматска израза односе се на пословање, најчешће трговину, која се нелегално обавља. Случајност је да ови идиоми имају сличне синтаксичке и лексичке особине.

Међу преводним еквивалентима који нису предлози, у овој групи, најзаступљенији су глаголи у личном глаголском облику, а јавља се и неколико глаголских прилога. Од глагола су заступљени *прескочити, прећи, прегазити, прекриши, премазати, прешуриши*, а од глаголских прилога *прљајући, прицијајући, прескочивши*. Ови еквиваленти доминирају код *рефлексивног значења* и *значења покривања*, мада се јављају и код значења *са друге стране нечега*. Наводимо неколико примера из корпуса (примери (6) и (7) имају значење *са друге стране нечега*, док пример (8) има значење *покривања*):

- 6) I followed him *over* a low white-washed railroad fence and we walked back a hundred yards along the road...(27) – Кренуо сам за њим *прескочивши* белу рампу на прузи и онда смо се вратили натраг стотинак корака дуж пута... (39)
- 7) ‘Anything can happen now that we’ve slid *over* this bridge,’ I thought; ‘anything at all...’(74) – „Сада када смо *преишли* овај мост може свашта да се деси...” (96)
- 8) ...and the despairing figure on the couch bleeding fluently and trying to spread a copy of ‘Town Tattle’ *over* the tapestry scenes of Versailles. (41) – ... у очајну фигуру на каучу која је обилно крварила и покушавала да примерком Градског трача *прекрије* таписерију Версаја. (56)

Примећујемо да међу глаголима у српском језику доминирају они са префиксом *пре-*, коме РМС приписује следећа значења:

пре-1 као *предмет*ац или *префикс* 1. у *творби* *глагола* а. *превац*, *смер радње*, *крепање* из *једног* *места* у *друго*, с *једне* *стране* *чега* на *другу*, *кроза* *што*; *преко* *једне* *стране* *чега* на *другу*, *кроза* *што*; *преко* *чега*: претрчати, пребећи, преместити се, преселити се, пребацили (преко ограда), прелетети. б. *промену* *положаја*; *преишеарање*, *превођење* из *једног* *стања* у *друго*: преврнути, преокренути, прелити, претопити. в. *понављање* *радње* *изнова* или *другчије*, *боље* *него* *што* је *била*: прерадити, преправити, преиначити, прекројити, президати, преобразити, преуредити. г. *преишеараност* *радње*, *довођење* *радње* *до* *неповољног*, *негативног* *резултата*: прекувати, препећи, прејести се, прегорети, премлети, прехвалити. д. *поделу* *чега* на *двоје*, *раздвајање*: предвојити, преломити, преградити, пребити, пресећи, претрићи. ђ. *испуњавање*, *обухваћање* *радњом* или *боравком*: презимити, преноћити, пребдеги, претражити, прекрити, прегледати, прехранити, преспавати. е. *мали* *св* *пен* *радње* или *њену* *крајкоштрајност*: предахнути, прегрести, преглодати, преломити. ж. *сврше*ац *радње*: преболети, пребројити, препатити, престати, пресудити, превладати. (1990: 3512)

Код појединих глагола у српском језику префикс *пре-* кодира значајну компоненту значења, ону која се односи на начин кретања са једне на другу страну, или простирање преко неке површине. У комбинацији са енглеским глаголима, попут *pass*, *follow*, *slide*, *run*, *spread*, предлог *over* је на српски језик преведен помоћу једне глаголске лексеме, у личном или неличном облику. Преводни еквивалент у својој семантици садржи компоненте значења одговарајућег енглеског глагола и посматраног предлога. У овом случају не може се говорити о формалној кореспонденцији. Овде се ради о слободи преводиоца да одступи од формалне кореспонденције и да у циљном језику изабере оне еквиваленте који обезбеђују највећу верност значења. Преводилачка техника која је употребљена у примерима (6), (7), и (8) је транспозиција која, у најширем смислу речи, представља промену врсте речи у односу на оригинал, промену граматичке структуре, језичког нивоа и слично (Јовановић 2001: 103). Хлебџ сматра да транспозиција (морфолошка замена) може бити промена морфолошког облика речи, промена врсте речи, или промена састава језичке јединице (2009: 28).

3.2. Преводни еквиваленти непросторних значења

Предлог *over* у непросторним значењима пронашли смо у 30 примера у нашем корпусу. Највише је примера који илуструју значење *заврше*ац *активно* *сти* (30%) и *понављања* (23%). Треба напоменути да предлог није употребљаван у *шест*оралном значењу, као ни у значењу *преферирања*. Међу преводним екви-

валентима свега 3 су предлози, тј. 10%. У осталим примерима као преводни еквиваленти јављају се глаголи, прилози, именичке синтагме, придеви, и придевске синтагме. Један пример представља нулту еквиваленцију. Напомињемо да се у овим, непросторним, категоријама значења облик *over* најчешће јавља у прилошкој функцији.

- 9) They knew that presently dinner would be *over* and a little later the evening too would be *over* and casually put away. (15) – Знале су да ће се вечера брзо заврши*ти* и да ће мало касније *проћи* и само вече и бити немарно одложено у страну. (24)
- 10) A change had come *over* him and he spoke gravely, and with decision. (152) *Променио* – се некако, и сада је говорио озбиљно и одлучно. (192)

У примерима (9) и (10) као преводни еквиваленти употребљени су глаголи који у својој семантици садрже значење посматраног предлога и одговарајућег енглеског глагола. *To be over* преведено је глаголима *заврши*ти* се* и *проћи*, док је клауза *a change had come over* еквивалентна једном глаголу – *промени*ти* се*. Овим начином превођења не долази до губљења значења, већ се само одступа од формалне кореспонденције.

- 11) ...some garrulous man telling *over* and *over* what had happened... (166) – ... с неким брбљивим типом који *непрестано* препричава шта се догодило... (211)

Пример (11) јесте један од оних у којима је *over* преведен помоћу прилога. Напомињемо да је у већини примера са значењем *понављања* употребљен неки од српских прилога, попут *непрестано*, *поново*, *изнова*. Дакле, у случајевима код којих не постоји одговарајућа српска лексема, пре свега глагол, који својом семантиком обухвата значења датог енглеског глагола и облика *over* у прилошкој функцији, неопходно је превести *over* одговарајућим прилогом који указује на понављање активности, тј. њено продужено трајање.

Свега два примера у своме преводу облика *over* имала су именичке синтагме, и оба се налазе у категорији непросторних значења. Пример (12) илуструје значење *фокуса* *пажње*, док се (13) односи на значење *контроле*. Превод именичким синтагмама, тј. изостављање предлога у преводу на српски језик може се објаснити формалним разликама ових двају језика. Наиме, у српском језику уз глагол *дивити* се стоји именица у одговарајућем падежном облику, тј. глагол не захтева предлог.

- 12) ...whom I had found marvelling *over* Gatsby's books in the library one night three months before ... (186) – ... ког сам једне ноћи пре три месеца затекао како се диви *Гетсбијевим књижама* у библиотеци. (236)
- 13) Two shining, arrogant eyes had established dominance *over* his face and gave him the appearance of always leaning aggressively forward. (9) – Два сјајна арогантна ока доминирала су *његовим лицем* и давала му изглед човека који увек иде агресивно напред. (17)

Придеви се у већем броју случајева, у односу на именице, налазе међу преводним еквивалентима, а често су модификовани одговарајућим прилогом, тј. део су придевске синтагме. У значењу *више од нечега*, придеви су употребљени у облику компаратива.

14) 'Daisy, that's all *over* now,' (141) - „Дејзи, сада је све *заштито*.” (179)

15) .. with an elegant young rough-neck, a year or two *over* thirty... (53) – ... са еlegantним младим простаком, *нешто старијим* од 30... (70)

Свега један пример у корпусу представља случај нулте еквиваленције, тј. облик *over* није ни на који начин преведен и његово значење *више од нечега* у потпуности је изостављено.

16) We had *over* twelve hundred dollars when we started...(38) – Када смо кренуле имале смо 1200 долара... (51)

4. Закључак

Анализа преводних еквивалената изразито полисемичног енглеског облика *over* указује на то да се добијени еквиваленти, као и преводачке технике које су употребљене да би се исти добили, разликују у односу на природу значења које посматрани облик има. Наиме, у категорији свих просторних значења најзаступљенији су предлози, највише *преко* и *изнад*, као преводни еквиваленти, а уједно и формални кореспонденти. Сматрамо да се ова појава може објаснити чињеницом да се просторна концептуализација у неку руку подудара у изворном и циљном језику. То није био случај само у једном примеру у коме је *over* употребљен у идиоматском изразу. У случајевима у којима је употребљена транспозиција као преводачка техника, доминирају глаголи који својим префиксом указују на значењску компоненту енглеског предлога. Употребљени српски глаголи у својој семантици инкорпорирају значење одређене енглеске лексеме (најчешће глагола) и облика *over*.

За разлику од просторних, непросторне употребе посматраног облика се у малом броју случајева преводе предлогом. У овој категорији значења доминира транспозиција у преводу, а као еквиваленти се јављају све променљиве врсте речи у српском језику, глаголи и прилози у нешто већем броју од осталих. Нисмо уочили заједничке морфолошке особености преводних еквивалената, као што је то био случај код глагола у категорији просторних значења. Такође се у оквиру једне значењске поткатеорије могу уочити различите врсте речи као еквиваленти. У само једном примеру смо наишли на нулту еквиваленцију, те овај случај можемо занемарити, тј. не сматрамо да је изостављање облика *over* нужно, нити добро решење приликом превођења.

Сматрамо да је анализу овог типа потребно спровести на много већем корпусу, који ће обухватити сва могућа значења облика *over*, како би се проверили добијени резултати.

Извори

Фиццералд 2001: F.S. Fitzgerald, *The Great Gatsby*, Ware: Wordsworth.

Фиццералд 2004: Ф.С. Фиццералд, *Велики Гетсби*, превод Лазар Мацура, Београд: Народна књига.

Литература

Бугарски 1996: R. Bugarski, *Predlozi over, under, above, below i beneath u savremenom engleskom jeziku (2.izdanje)*, Beograd: XX vek: Čigoja štampa.

- Карстон 2002: R. Carston, *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Ђорђевић 2002: R. Đorđević, *Uvod u kontrastiranje jezika* (peto izdanje), Beograd: Čigoja štampa.
- Ивир 1978: V. Ivir, *Teorija i tehnika prevođenja*, Sremski Karlovci: centar „Karlovačka gimnazija”.
- Јовановић 2001: M. Jovanović, *O prevođenju – tehnika prevođenja*, Beograd: Udruženje naučnih i stručnih prevodilaca.
- Херсковиц 1986: A. Herskovits, *Language and Spatial Cognition: An Interdisciplinary Study of the Prepositions in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Хлебџ 2009: Б. Хлебџ, *Преводилачке технике и поступци*, Београд: ЕВГ д.о.о.
- Кверк и аутори., 1985: R. Quirk et al., *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.
- Речник српскохрватскога књижевног језика 1990, друго фототипско издање, електронска верзија.
- Тејлор, 1989/2003: J.R. Taylor, *Linguistic Categorization. Third Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Тајлер, Еванс 2003: A. Tyler, V. Evans, *The Semantics of English Prepositions (spatial scenes, embodied meaning and cognition)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ванделоиз, 1994: C. Vandeloise, Methodology and analyses of the preposition *in*, *Cognitive Linguistics*, 5 (2): 157–84.

ENGLISH PREPOSITION OVER AND ITS TRANSLATIONAL EQUIVALENTS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper analyses translational equivalents of the English polysemous form *over* in the Serbian language. The examples were taken from the novel *The Great Gatsby* and its translation into Serbian. All possible distinct meanings assigned to *over* were classified according to the principles set by Principled Polysemy theory, and translational equivalents were analysed in accordance with the translational techniques used. Preposition *over* was translated into Serbian by a preposition in a large number of examples referring to spatial meanings, while the equivalents of non-spatial meanings were different parts of speech, that is to say, the degree of formal correspondence was significantly smaller.

Key words: preposition *over*, principled polysemy, formal correspondence, translational equivalents

Katarina Aksić

Даница Јеротијевић Тишма¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

МОНДИГРИНИ И ЕНГЛЕСКО-СРПСКА МЕЂУЈЕЗИЧКА ПЕРЦЕПЦИЈА

Мондигрини представљају намерно или случајно погрешно перципирани израз или текст песме који је добио ново значење. Дакле, *мондигрини* најчешће проистичу из фонетске двосмислености. И сам термин је у ствари *мондигрин*, настао од речи коју је пеникиња Силвија Рајт погрешно чула у тексту једне шкотске баладе Томаса Персија из 1954. године. Иако настају забаве ради, *мондигрини* скрећу пажњу на јако важна питања перцепције везаног говора.

Наш циљ је да кроз пажљиво одабране примере и задатке испитамо студенте прве и четврте године англистике на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу како бисмо анализирали специфичности међујезичке перцепције и додатно допринели сазнањама о природи *мондигрина*.

Кључне речи: енглеско-српски међујезички систем, мондигрини

1. Увод

Према новијим психолингвистичким истраживањима музика и песме као техника у настави могу активирати обе хемисфере (Керол 2000; Ларсен Фримен, Лонг 2000), а добро је познат њихов позитиван утицај на афективне факторе уопште и на подизање нивоа мотивације, а нарочито на смањење несигурности и анксиозности (Болито и др. 2003). С обзиром на вишеструку корист музике као технике примењене у настави страних језика, и *мондигрини*, као њен могући исход, могу послужити као ефикасни начин вежбања, али и испитивања нивоа перцепције ученика страног, конкретно, енглеског језика у нашем случају.

Циљ нашег рада је да уз помоћ неколико типова задатака са *мондигринима* испитамо тачност и специфичности перцепције студената прве и четврте године англистике на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Такође, намера нам је да утврдимо који су узроци настанка *мондигрина*, као и да испитамо како студенти енглеског као страног језика перципирају фонетски двосмислене изразе.

2. Мондигрини и перцепција везаног говора

Мондигрини настају када се глас погрешно чује, те замени другим, што доводи до реинтерпретације читаве реченице или фразе у којој се обрео (Кјелмер 2000), тј. дати феномен представља случајно или намерно погрешно чувену фразу која добија ново значење. Стога, *мондигрини* могу бити намерни, тј. говорник или слушалац их самостално ствара у духовите сврхе, нарочито у вицевама, и случајни *мондигрини*, настали спонтано најчешће при слушању песама или дво-

1 danicajerotijevic@gmail.com

смислених израза, те неретко доводе до прекида у комуникацији (Кристал 2004: 406). Популарно се на интернету називају енглеским термином *misheard lyrics* (на српском: погрешно чувен текст песме), а у литератури се још могу наћи не сасвим одговарајући називи: несвесна параномазија, а(г)номинација, хомофони итд. (Ледрер 2000: 78). *Мондигрини*, дакле, могу проистећи из фонетске двосмислености (Балмер 2007), али не само отуда, што ћемо објаснити подробније у закључном делу рада на основу резултата спроведеног истраживања.

Сам термин је у ствари *мондигрин*, настао када је песникиња Силвија Рајт у свом есеју *The Death of Lady Mondegreen* (1954) (на српском: *Смрт Лејди Мондигрин*) објаснила да је као дете погрешно чула део текста шкотске баладе Томаса Персија *The Bonny Earl of Murray* (1765) (на српском: *Добри војвода од Мареја*):

Ye highlands and ye lowlands,
Oh! Whair hae you been?
They hae slaine the Earl of Murray,
And hae **laid him on the green.**

Последњи део баладе може се двоструко чути, нарочито ако се погрешно перципирају границе слога и речи, па тако, узевши такође у обзир и специфичности везаног говора, уместо оригинала *laid him on the green* [leɪd ɪm ɒn ðə gri:n] настаде *Lady Mondegreen* ['leɪdi ˌmɒndə'gri:n].

Психолингвистика користи грешке при слушању да објасни структуру и организацију менталног лексикона (Витевич 1997). Традиционално се грешке перцепције говора класификују на фонолошке (додавање, изостављање или транспозиција фонеме или низа фонема, до њих долази) и грешке замене речи (постављање друге речи на место изговорене, до њих долази за време рекодирања семантичке репрезентације у фонолошку форму речи). Наравно, у оквиру сваког од типова грешака постоје подтипови (Левелт и др. 1991).

У свакодневним ситуацијама, разговор неометано тече и реченице су физички неиспрекидане, не застаје се сваки пут када се изговори реч, а управо тај низ и ток речи може довести до погрешне перцепције. Наравно, погрешна перцепција граница речи, нарочито у случају мондигрина, представља изузетак, а не правило, јер ми у свом матерњем језику говор перципирамо готово без грешке као јасно изговорене речи, а не као гомилу гласова (Велби 2003). Међутим, ситуација је другачија када је у питању страни језик, јер често не можемо са сигурношћу да утврдимо када једна реч почиње, а када се завршава, већ је зато потребно искуство и вежба. Код грешака у перцепцији се најчешће могу уочити одређене правилности и јасно утврдити разлог настанка, често и комбинација више њих, али се понекад не може пронаћи дефинитиван и лако објашњив узрок.

Добро је познато да основу перцепције говора чини препознавање гласова (Радфорд и др. 2009). Деца нарочито често погрешно чују делове везаног говора, нпр. текстове песама, упућене им реченице или делове цртаних филмова, јер им вокабулар није довољно велики, а и перцепција није адекватно развијена. Слично њима, говорници страних језика често праве грешке при слушању управо из сличних разлога. Међутим, неретко се дешава да и одрасли матерњи говорници праве омашке при слушању, тако да се не може рећи да су мондигрини резултат само недовољно развијене перцепције.

Приликом учења страног језика и деца и одрасли се сусрећу са двосмисленим изразима и реченицама, из чисто језичких, али и културолошких разлога. Тако када студент наиђе на нове лексичке или граматичке структуре, наилази

истовремено на недостатак информација, вишеструка значења, нејасноће итд. што доводи до повећања анксиозности, а самим тим смањења свеукупног напретка (Шапел, Робертс 1986; Грејс 1998; Ерман 1999; Оксфорд 1999).

3. Методологија

3.1 Циљеви рада

Истраживање које смо спровели у раду имало је неколико циљева: најпре, да испита енглеско-српску међујезичку перцепцију уз помоћ различитих задатака са *мондиџринима*, затим, да покуша да утврди разлике у грешкама у перцепцији код студената прве и четврте године енглеског језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, и на послетку, да проба да дефинише узроке настанка *мондиџрина* код поменутих студената прве и четврте године англистике.

3.2 Истраживачка питања

Имајући постављене циљеве рада у виду, у раду смо поставили следећа истраживачка питања:

- Колики је проценат грешака при перцепцији стихова енглеских песама код српских студената прве године англистике?
- Колики је проценат грешака при перцепцији енглеских песама код српских студената четврте године англистике?
- Постоји ли статистички значајна разлика у настанку *мондиџрина* код студената прве и четврте године англистике?
- Да ли тип задатка утиче на број грешака?
- Који су узроци настанка грешака при перцепцији, односно *мондиџрина*?
- Како студенти прве, а како четврте године англистике, перципирају фонетски двосмислене изразе?

3.3 Испитаници и ток истраживања

У истраживању је учествовао 131 испитаник, од којих је 71 студент прве године (19 мушкараца, 52 жене) и 60 студената (10 мушкараца, 50 жена) четврте године англистике Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу.

Истраживање је спроведено прве и друге недеље октобра 2013. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.

3.4 Процедура и инструменти

Из разлога наведених у истраживачким питањима, испитаници су тестирани кроз три типа задатка:

1) *питање са вишеструким одговорима*: дати тест се састојао из слушања релевантног дела песме на енглеском и заокруживања једног од понуђених одговора, од којих је један тачан текст песме, а два *мондиџрина* (испитаници су сваки део песме чули три пута);

2) *попуњавање празнина*: дати тест се састојао из слушања релевантног дела песме на енглеском и попуњавања празнина у понуђеном стиху, у коме су биле

просечно две или три речи за допуну (испитаници су такође сваки део песме чули три пута, осим у ретким случајевима када су на колективни захтев услед потпуног неразумевања песму чули и више пута);

3) *записивање двосмислених реченица*: испитаницима је по три пута прочитано десет реченица које је требало записати, прецизније, требало је записати оцију коју чују.

3.5 Статистичка обрада података

У раду смо користили процентуално израчунавање тачних и нетачних одговора укупно и појединачно по задацима као и Студентов т-тест како бисмо утврдили да ли постоји статистички значајна разлика у грешкама при перцепцији код студената прве и четврте године англистике.

4. Резултати и дискусија

4.1 Задатак 1

Прва година

Укупно одговора 781 (100%)

Тачних одговора 620 (79.39%)

Нетачних одговора 161 (20.61%)

Процент нетачних одговора по примерима										
П 1	П 2	П 3	П 4	П 5	П 6	П 7	П 8	П 9	П 10	П 11
19	8	19	11	10	20	14	3	8	7	42
2.43%	1.02%	2.43%	1.41%	1.28%	2.56%	1.79%	0.38%	1.02%	0.9%	5.38%

Четврта година

Укупно одговора 660 (100%)

Тачних одговора 541 (81.97%)

Нетачних одговора 119 (18.03%)

Процент нетачних одговора по примерима										
П 1	П 2	П 3	П 4	П 5	П 6	П 7	П 8	П 9	П 10	П 11
7	11	14	5	6	7	18	6	8	2	35
1.06%	1.67%	2.12%	0.76%	1.0%	1.06%	2.73%	1.0%	1.21%	0.3%	5.3%

Резултати статистичке анализе

Поређење нетачних одговора код испитаника прве и четврте године Задатак 1

Вредност Р и статистички значај: вредност Р = 0.3782

Према конвенционалним критеријумима, дата разлика се не сматра статистички значајном.

$t = 0.9013$ степен слободе = 20 стандардна грешка разлике = 4.236

Задатак 1	Прва година	Четврта година
Средња вредност	14.64	10.82
Стандардна девијација	10.64	9.17
Стандардна грешка средње вредности	3.21	2.77
Број питања	11	11

У првом задатку, у коме су испитаници имали понуђене одговоре, један тачан и два *мондиџрина*, студенти прве године су имали 79.39% тачних одговора, док су студенти четврте године имали само мало више, и то 81.97%. Обе групе, дакле, показују високо развијен ниво перцепције барем када је у питању овај тип задатка. Статистички значајне разлике у тачним одговорима нема, што је изненађујуће с обзиром да се подразумева значајан напредак у нивоу постигнућа код студената четврте године. Дата се ситуација може протумачити двоструко. Најпре, једна од могућности јесте да су перцепције текста песама на енглеском две групе испитаника на сличном нивоу, услед недовољног вежбања управо оваквог типа испитивања, као и недостатка интензивног вежбања перцепције. Друго, вероватније објашњење, јесте да је структура самог задатка (с обзиром на понуђене одговоре) знатно олакшала перцепцију текстова и смањила могућност бирања *мондиџрина*. Ипак, иако су тачни одговори били понуђени, српски ученици су за отприлике петину одговора изабрали *мондиџрине*.

Када је у питању тачност одговора по појединачним примерима, највише *мондиџрина* у одговорима изазвао је П1. пример, и то код обе године, вероватно због тешке разумљивости текста услед врсте музике: у питању је песма “Walk” групе Pantera, са текстом *Run your mouth when I’m not around* и *мондиџринима Lock your mouth with a metal rod.* и *Run around when I’m not around.* Интересантно је истаћи да читав контекст стихова није у потпуности помогао да се избегну *мондиџрини*, иако су неки од њих били потпуно бесмислени попут примера бр. 2 *Dead ants are my friends, they’re blowing in the wind* уместо правога *The answer my friend is blowing in the wind* (извођач Bob Dylan песма “Blowing in the Wind”) или пример 9 *Donuts make my brown eyes blue*, уместо *Don’t it make my brown eyes blue* (извођач Crystal Gale песма “Don’t it Make my Brown Eyes Blue?”). Распоред осталих примера у којима је било највише окидача за *мондиџрине* није исти код две групе испитаника. Наиме, наредни пример са највише *мондиџрина* код прве године јесте пример 6 *You and me and Leslie* уместо правога текста *You and me endlessly* (извођач група The Young Rascals песма “Groovin”), док је код студената четврте године највише *мондиџрина* настало код примера 7, *I’ll be your xylophone waiting for you*, уместо правога *I’ll be beside the phone waiting for you* (извођач група The Foundations песма „Build Me Up Buttercup“). Дати пример је такође јако интересантан јер *мондиџрин* нема пуно смисла нити се реално употребљава чак ни у метафори.

4.2 Задаћак 2

Прва година

Укупно одговора 781 (100%)

Тачних одговора 217 (27.78%)

Нетачних одговора 564 (72.22%)

Процент нетачних одговора по примерима										
П 1	П 2	П 3	П 4	П 5	П 6	П 7	П 8	П 9	П 10	П 11
55	38	67	19	35	0	67	47	67	65	29
7.04%	4.87%	8.58%	2.43%	4.48%	0%	2.43%	6.02%	2.43%	8.32%	3.71%

Четврта година

Укупно одговора 660 (100%)

Тачних одговора 297 (45%)

Нетачних одговора 363 (55%)

Процент нетачних одговора по примерима										
П 1	П 2	П 3	П 4	П 5	П 6	П 7	П 8	П 9	П 10	П 11
44	24	46	15	13	51	48	28	42	40	12
6.67%	3.64%	6.97%	2.27%	1.97%	7.73%	7.27%	4.24%	6.36%	6.06%	1.82%

Резултати статистичке анализе

Поређење нетачних одговора код испитаника прве и четврте године Задача 2

Вредност Р и статистички значај: вредност Р = 0.1750

Према конвенционалним критеријумима, дата разлика се не сматра статистички значајном.

$t = 1.4062$ степен слободе = 20 стандардна грешка разлике = 8.146

Задатак 2	Прва година	Четврта година
Средња вредност	44.45	33.00
Стандардна девијација	22.49	14.97
Стандардна грешка средње вредности	6.78	4.51
Број питања	11	11

Иако није било статистички значајне разлике у резултатима у односу на годину студирања, статистички значајне разлике има по питању избора задатка и код прве и код четврте године. Дакле, разлика у грешкама у перцепцији у првом задатку и код једне и код друге групе испитаника није случајна, већ проистиче из типа задатка, односно, други задатак са попуњавањем празнина се показао као знатно тежи у односу на први са понуђеним тачним одговорима.

Поређење нетачних одговора код испитаника прве године у односу на први задатак

Вредност Р и статистички значај: вредност Р = 0.0049

Према конвенционалним критеријумима, дата разлика сматра се веома статистички значајном.

$t = 3.5950$ степен слободе = 10 стандардна грешка разлике = 8.294

Прва година	Задатак 1	Задатак 2
Средња вредност	14.64	44.45
Стандардна девијација	10.64	22.49
Стандардна грешка средње вредности	3.21	6.78
Број питања	11	11

Поређење нешачних одговора код испитаника четврте године у односу на шши задатка

Вредност Р и статистички значај: вредност Р = 0.0035

Према конвенционалним критеријумима, дата разлика сматра се веома статистички значајном.

$t = 3.8003$ степен слободе = 10 стандардна грешка разлике = 5.837

Четврта година	Задатак 1	Задатак 2
Средња вредност	10.82	33.00
Стандардна девијација	9.17	14.97
Стандардна грешка средње вредности	2.77	4.51

Број питања	11	11
-------------	----	----

Код другог задатка уочен је знатно већи број погрешно перципираног текста песама, јер су студенти имали задатак да допуне празнине оним што сами чују, а не понуђеним одговорима. Самим тим је и број *мондиџрина* порастао. Код испитаника прве године проценат тачних одговора је изузетно мали, тек петина укупног броја одговора (27.78%). Процент тачних одговора код испитаника четврте године је знатно виши 45%, али недовољно да би био статистички значајан. Без обзира на то, дати резултати показују да је четврта година, сасвим разумљиво, боље постигла у другом и тежем задатку, услед свеукупног бољег нивоа познавања граматике, вокабулара и развијенијег нивоа перцепције.

Највише потешкоћа у овом задатку код студената прве године било је са три примера: примером 3 *Just you and me and the coats in the backroom, learning things they don't teach in the classroom.* (група The Wanted песма "Lightning") са *мондиџринима* попут *Just you and me and the goats in the bathroom*; примером 7 *We're under the sheets, and you're killing me, in our house made of paper.* (извођач Ellie Goulding песма "Under the Sheets") са *мондиџринима* *In our house made of pain*, и *In our house made of bacon*, и примером 9 *I want to come over, to hell with the consequence.* (извођач Melissa Etheridge песма "I Want to Come Over") са *мондиџринима* *To hell with the concert plans* и *To hell with the cancer brains.*

Међутим, код четврте године су други примери изазвали највише грешака, прецизније пример 6 *Give up yourself unto the moment, the time is now.* (извођач група Moloko песма "The Time is Now") са *мондиџринима* *Give up yourself onto the Moon*, као и већ описани пример 7 са истим *мондиџринима* као код прве године.

Интересантно је истаћи да су поменути *мондиџрини* наших испитаника наведени као најчешћи и у изворима са интернета и других истраживања (Жерол 2003; Кисел 2006; Нордквист 2006; Фелдман 2007).

4.3 Задача 3

Прва година

Процент одговора			
Примери	Опција 1	Опција 2	Остало
П 1	46 64.79%	10 14.08%	15 21.13%
П 2	63 88.73%	8 11.27%	0 0%
П 3	19 26.76%	17 23.94%	35 49.3%
П 4	66 92.96%	5 7.04%	0 0%
П 5	24 33.80%	33 46.48%	14 19.72%
П 6	24 33.80%	47 66.2%	0 0%
П 7	31 43.66%	10 14.08%	30 42.25%
П 8	26 36.62%	42 59.15%	3 4.23%
П 9	62 87.32%	4 5.63%	5 7.04%
П 10	19 26.76%	52 73.24%	0 0%

Четврта година

Процент одговора			
Примери	Опција 1	Опција 2	Остало
П 1	34 56.67%	26 43.33%	0 0%
П 2	46 76.67%	14 23.33%	0 0%
П 3	35 58.33%	20 33.33%	5 8.33%
П 4	51 85%	9 15%	0 0%
П 5	42 70%	18 30%	0 0%
П 6	41 68.33%	19 31.67%	0 0%
П 7	33 55.0%	15 25%	12 20%

П 8	20 33.33%	40 66.67%	0 0%
П 9	60 100%	0 0%	0 0%
П 10	24 40%	36 60%	0 0%

Циљ трећег задатка није био испитивање тачности перцепције, самим тим јер су примери унапред дати као двосмислени, већ је требало утврдити колико ће студената перципирати једну, а колико другу могућност. Наравно, резултати су показали да се код многих испитаника, и то нарочито у првој години, услед недовољног познавања вокабулара и слабије развијене вештине слушања, појавио велики број примера које смо ми сврстали у *Остало*, јер су то заправо биле потпуне грешке у перцепцији које нису биле ни граматички могуће нити контекстуално применљиве.

Дати задатак показује колико је перцепција, односно, начин на који бирамо да чујемо одређене фразе и исказе у ствари индивидуалан, тј. није увек искључив, и да две особе које се налазе једна до друге, на истој удаљености од говорника, које у истим условима слушају одређену реченицу, могу сасвим различито перципирати исказ само уколико за то сам исказ отвори могућности. Овакви примери потенцијално доводе до преиспитивања традиционалне технике израде диктата као читања и записивања везаног текста, тј. евалуације одговора. Уколико се жели применити баш дати облик диктата, свака реченица се мора јако добро осмислити како не би довела до двоструке могућности при слушању, што је јако тешко с обзиром на поменути индивидуалност перцепције и разноликост одељења. Поставља се питање да ли је другачије написан израз од оригинално датог погрешан, под условом да се контекстуално уклапа и да је граматички исправан. Уместо традиционалног везаног текста, неки аутори зато предлажу диктирање изолованих циљних речи (Мајинт 1998). Ипак, не може се спорити да је техника диктата значајан инструмент за преиспитивање знања ученика који уче страни језик, али се он не сме посматрати само као техника оцењивања правописа, већ и вештине слушања и целокупног размевања текста.

5. Закључак

Након основних теоријских разматрања везаних за порекло и значај *мондиџрина*, у раду смо представили резултате спроведеног емпиријског истраживања перцепције енглеско-српског међујезичког система код студената прве и четврте године англистике на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

У раду смо дошли до закључка да студенти прве и четврте године англистике показују висок проценат тачности перцепције и мали број *мондиџрина* само код првог типа задатка у коме су имали понуђене одговоре. Проблеми у перцепцији настају када студенти сами морају да упишу оно што чују, и том приликом долази до стварања много већег броја *мондиџрина*, што је заправо и реалнија свеукупна слика развијености међујезичке перцепције, јер се у свакодневним условима при слушању не нуде тачни одговори. Дакле, испитујући перцепцију студената кроз три различита типа задатка, дошли смо до закључка да тачност перцепције зависи од типа постављеног задатка у испитивању јер се показало да студенти мање греше када им је тачан одговор понуђен заједно са *мондиџринима*,

него када сами треба да перципирају тачан текст песме. Није утврђена значајна статистичка разлика у резултатима код студената прве и четврте године, за шта смо понудили два потенцијална разјашњења. Наиме, могуће је да две групе студената, иако би требало да буду на различитим нивоима укупног постигнућа и то у корист четврте године, нису адаптиране на задати тип вежбања перцепције, што потврђује закључке бројних студија о занемаривању вежбања перцепције и фонетског тренинга уопште (Орајен 1997; Зенг, Јин 2009; Детердинг 2010; Чујо 2012). Такође, узрок датих резултата може бити методолошке природе, проистекао из изабраног типа задатка за оцењивање перцепције. Трећи тип задатка посведочио је о индивидуалности перцептуалне способности у међујезичком систему, и отворио питања везана за преиспитивање традиционалних техника у настави, попут диктирања везаног текста.

Анализирајући настале *мондиџрине*, утврдили смо неколико узрока њиховог настанка који потврђују резултате претходних студија (Бонд 1999; Балмер 2007), прецизније, да за настанак *мондиџрина* постоје различити окидачи, да нема универзалног правила, те да су неки од њих потпуно необјашњиви. Ипак, издвојили смо неколико најчешћих узрока, као што су:

- 1) фонолошка двосмисленост као у примеру *We can be as one*. Дати пример се може перципирати двоструко [wɪ kən bi əz wʌn] и [wɪ kən bi ə swʌn], што доводи до бесмисленог *мондиџрина* *We can be a swan.*;
- 2) поклапање границе слога и речи *You and me endlessly*. што производи *мондиџрин* *You and me and Leslie*. јер се поклапају границе слога [ˈend] у оригиналу [ju ənd mi: ˈendləsli:] и речи [ənd] у *мондиџрину* [ju ənd mi: ənd ˈlesli:]
- 3) погрешно распоређивање акцента у истом примеру *You and me endlessly*. Разлог настанка *мондиџрина* повезан је са разлогом у претходном примеру, услед настанка нове речи долази до померања акцента у *мондиџрину* [ju ənd mi: ənd ˈlesli:]
- 4) погрешна подела на слогове *I get knocked down*. [aɪ ˈget nɒkt daʊn] доводи до *I get no crown*. [aɪ ˈget nɒ kraʊn], где, након погрешне поделе на слогове, долази до осмишљавања настале речи за коју се проналази већ постојећа слична у менталном лексикону, иако се не поклапају сви гласови;
- 5) специфичне карактеристике везаног говора које доприносе сваком од наведених примера;
- 5) треперење гласних жица (звучност/беззвучност) *Sleep in heavenly peace*. У оригиналном тексту у питању је беззвучни глас /s/ [sli:p ɪn ˈhevnlɪ pi:s] који се може погрешно перципирати у звучно /z/ [sli:p ɪn ˈhevnlɪ pi:z], те настаје *мондиџрин* *Sleep in heavenly peas.*;
- 7) специфичне карактеристике појединачних гласова (вокал – висина језика, консонант – начин артикулације) *There's a bad moon on the rise*. Од оригиналног [ðeəz ə bæd mu:n ɒn ðə raɪz] долази до погрешне перцепције појединих гласова, тачније вокала и консонанта [ðeəz ə ˈbedru:m ɒn ðə raɪt] и до *настајанка мондиџрина* *There's a bedroom on the right*.

Током истраживања примећени су додатни узроци који отежавају перцепцију и то: ритам и интонација песме, врста музике и карактеристике које са собом носи и специфичности изговора сваког певача. Наравно, главни узрок слабе развијености перцепције јесте недовољно вежбања, непознавање типова задатка и тестова перцепције уопште.

На послетку, може се закључити да вежбе са *мондриџинима* могу послужити као успешна техника за анализу међујезичке перцепције, јер кроз музику и смех, студенти проналазе своје слабости у перцепцији. Оне могу указати на слабе тачке у међујезичком фонетско-фонолошком систему на којима треба радити у зависности од потреба и могућности студента, а све то кроз позитивну атмосферу и смањену анксиозност.

Литература

- Балмер 2007: Balmer, Felix. *Phonetic, Phonological and Prosodic Triggers for Mondegreens*. (unpublished)
- Болито et al. 2003: Bolitho, R., Carter, R., Hughes, R., Ivanic, R., Masuhara, H. & Tomlinson, B. Ten questions about language awareness, *ELT Journal* 57/3, 251–259.
- Бонд 1999: Bond, Zinny S. *Slips of the Ear: Errors in the Perception of Casual Conversation*. San Diego, Academic Press.
- Велби 2003: Welby, P. S. *The Slaying of Lady Mondegreen, being a study of French tonal association and Alignment and their role in speech segmentation*. PhD Thesis, Ohio State Univ., Columbus.
- Витевич 2002: Vitevitch, M. Naturalistic and Experimental Analyses of Word Frequency and Neighborhood Density Effects in Slips of the Ear. *Language and Speech*, 45(4), 407–434.
- Грејс 1998: Grace, C. Personality type, tolerance of ambiguity, and vocabulary retention in CALL. *CALICO Journal*, 15 (1-3), 19–46.
- Дитердинг 2010: Deterding, D. ELF-based Pronunciation Teaching in China. *Chinese Journal of Applied Linguistics (Bimonthly)*. Vol. 3, No. 6., 3–15.
- Ерман 1999: Ehrman, M. Ego boundries and tolerance of ambiguity in second language learning. In Arnold, J. (ed.). *Affect in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Зенг, Јин 2009: Zhang, F., Yin, P. A Study of Pronunciation Problems of English Learners in China. *Asian Social Science*, Vol. 5. No. 6., 141–146.
- Керол 2000: Carroll, D.W. *Psychology of Language*. Beijing: Brooks/Cole/Thomson Learning Asia.
- Керол 2003: Carroll, Jon (2003) “Weapons of mass mondegreens”, San Francisco Chronicle, July 31, E-12. Датум преузимања 27.12.2013.
- Кисел 2006: Kissell, Joe (2006) Mondegreens and Eggcorns: Giving old words a new ring, published on December 6, [Online], Available: <http://itotd.com/articles/616/mondegreensand-eggcorns/>. Датум преузимања 27.12.2013.
- Кјелмер 2000: Kjellmer, Göran. (Mondegreens and Phonology. *ZAA* 3, 1–11.
- Кристал 2004: Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ларсен Фримен, Лонг 2000: Larsen Freeman, D., Long, M. H. *An Introduction to Second Language Acquisition Research*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
- Левелт et al. 1991: Levelt, W. J. M., Schriefers, H., Vorberg, D., Meyer, A. S., Pechmann, T., & Havinga, J. The time course of lexical access in speech production: A study of picture naming. *Psychological Review*, 98, 122–142.
- Ледрер 2000: Ledrer, R. A Primer of Pun. In: *English Journal*, vol. 70, no. 6, p.32.
- Мајинт 1998: Myint, M. K. Dictatory: A New Method of Giving Dictation. *English Teaching Forum*. Vol. 36. No 1. <http://eca.state.gov/forum/vols/vol36/no1/p53.htm>. Датум преузимања 15.10.2013.

Нордквист 2006: Nordquist, Richard (2006) "Mondegreen", in Grammar & Composition Guide,[Online], Available: <http://grammar.about.com/od/mo/g/mondegreenterm.htm> Датум преузимања 25.12.2013.

Оксфорд 1999: Oxford, R. Anxiety and the language learner: new insights. In Arnold, J. (ed.) *Affect in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Орајен 1997: Orion, G.F. *Pronouncing American English: Sounds, stress, and intonation*. Pacific Grove, CA: Heinle & Heinle.

Радфорд ет ал. 2009: Radford, A., Atkinson, M, Britain, D., Clahsen, H., and Spencer, A. *Linguistics: An Introduction*, 2nd ed. CUP.

Фелдман 2007: Feldman, Elliot (2007), "Mondegreens - Commonly Misheard Song Lyrics", published on June 18, [Online], Available: <http://voices.yahoo.com/mondegreens-commonlymisheard-song-lyrics-394413.html?cat=33>. Датум преузимања 25.12.2013.

Чујо 2012: Chujo, J. The necessity of systematic English phonetic education at the tertiary level in Japanese education. In A. Stewart & N. Sonda (eds.), *JALT2011 Conference Proceedings*, Tokyo, JALT.

Шапел, Робертс 1986: Chapelle, C., Roberts, C. Ambiguity tolerance and field independence as predictors in English as a second language. *Language Learning*, 36 (1), 27–45.

MONDEGREENS AND SERBIAN AND ENGLISH INTERLANGUAGE PERCEPTION

Summary

The aim of the present paper is to investigate the peculiarities of interlanguage perception of Serbian L2 students of English at the Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac. The goal was likewise to analyze the triggers for potential *mondegreens*. *Mondegreens* represent deliberately or accidentally misheard expressions or song lyrics that obtained new meanings. The research consisted of three main tasks for testing students' perception: a multiple choice test, fill-in-the-gap test and perception of ambiguous expressions.

The results generally showed poor level of perception of English song lyrics by Serbian students of English, mainly due to the lack of consistent perception and production training. The results demonstrated significant statistical differences across tasks which meant that the type of activity influenced the overall outcomes. Understandably, perception accuracy was satisfactory in the first task with multiple choice answers, whereas the fill-in-the-gap task proved the most difficult. The findings of the paper go in line with the previous studies listing phonological ambiguity, faulty accent distribution, matching of syllable and word boundaries, specific features of connected speech as well as individual sounds as the most frequent triggers for *mondegreens*. The results of the paper raised questions about the reliability of traditional testing techniques in ELT such as whole-text dictation.

Key words: interlanguage perception, mondegreens, Serbian EFL students

Danica Jerotijević

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(25-26. X 2013)

Књига I

ВИШЕЗНАЧНОСТ У ЈЕЗИКУ

Коректура

Бојана Вељовић

За издавача

Проф. др Иван Коларић
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Стефан Секулић

Тираж

200

ISBN: 978-86-85991-64-6

